।। टीण्टोइमण्डनश्रीमुहरीपार्श्वनाथाय नमः ।।

।। नमामि नित्यं गुरुरामचन्द्रम् ।।

जगद्गुरुश्रीहीरसूरीश्वरराज्ये उपाध्यायश्रीसकलचन्द्रगणिविरचितं स्वोपज्ञवृत्तिसमेतं

।। श्रीहिताचरणम् ।।

प्रथमो विभागः

(१-१५ अधिकार)

शासनसिरताज सूरिरामचंद्र दीक्षाशताब्दी ग्रंथमाला 33

: संशोधका : सम्पादकाश्च :

पू. पंन्यासप्रवरश्रीपुण्यकीर्तिविजयगणिवर्याः

: प्रकाशक :

शासनसिरताज सूरिरामचंद्र दीक्षाशताब्दी समिति

श्री
हिताचरणम्
१

।। टीण्टोइमण्डनश्रीमुहरीपार्श्वनाथाय नमः ।।

।। नमामि नित्यं गुरुरामचन्द्रम् ।।

जगद्गुरुहीरसूरीश्वरराज्ये उपाध्यायश्रीसकलचन्द्रगणिविरचितं स्वोपज्ञवृत्तिसमेतं

।। श्रीहिताचरणम् ।।

प्रथमो विभागः

(१-१५ अधिकारः)

- संशोधकाः सम्पादकश्च -

तपागच्छाधिराजपूज्याचार्यदेवश्रीमद् विजय रामचन्द्रसूरीश्वराणां सूरिरामशिष्यसमतानिधिपूज्यमुनिराज**श्रीदर्शनभूषण**विजयानां शिष्यरत्नपूज्यपंन्यासप्रवरश्री**दिव्यकीर्तिविजय**गणिवर्याणां शिष्यरत्नपूज्यपंन्यासप्रवर**श्रीपुण्यकीर्तिविजयगणिवर्याः**

वि.सं. २०६९ :

प्रकाशक

शासनशिरताज सूरिरामचन्द्रदीक्षाशताब्दी समिति

श्री
हिताचरणम्
१

श्री
हिताचरणम्
२

શાસનશિરતાજ સૂરિરામચંદ્ર દીક્ષાશતાબ્દી ગ્રંથમાળા-પુષ્પ-૩૩
પુસ્તકનું નામ : શ્રી હિતાચરણમ્
પ્રથમ આવૃત્તિ : વિ.સં. ૨૦૬૯, પોષ સુદ ૭
નકલ : ૫૦૦
સાહિત્યસેવા : ૫૦૦/-
કર્તા : પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રી સકલચંદ્રજી ગણી
પુનઃ સંપાદક : પૂ. પંન્યાસપ્રવર શ્રી પુણ્યકીર્તિવિજયજી ગણી

સૂચના

આ ગ્રંથ 'જ્ઞાનનિધિ'માંથી પ્રકાશિત કરાયેલો હોવાથી કોઈપણ ગૃહસ્થે એનું પૂરું મૂલ્ય 'જ્ઞાનનિધિ'માં ચૂકવીને જ એની માલિકી કરવી. ગૃહસ્થોએ આ ગ્રંથ વાંચવા માટે સુયોગ્ય નકરો જ્ઞાનનિધિમાં આપવો જરૂરી છે.

વિ.સં. ૨૦૬૮-૬૯ ઈ.સ. ૨૦૧૨-૧૩
શાસનશિરતાજ સૂરિરામચંદ્ર દીક્ષાશતાબ્દી વર્ષ

● મુદ્રણસહયોગ - પ્રાપ્તિસ્થાન ●

સન્માર્ગ પ્રકાશન
જૈન આરાધના ભવન, પાછીયાની પોળ, રીલિફ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧.
ફોન : ૨૫૩૯૨૭૮૯ ● E-mail : sanmargprakashan@gmail.com

श्री
हिताचरणम्
२

શાસન શિરતાજ, દીક્ષાયુગપ્રવર્તકશ્રીજીના શ્રીચરણે ભાવભરી અંજલી

ન્યાયાંભોનિધિ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ **વિજયાનંદસૂરીશ્વરજી (આત્મારામજી)** મહારાજાના સ્વર્ગવાસના વર્ષે જન્મી ચૂકેલા પાદરાના મા **સમરથ** અને પિતા **છોટાલાલ રાયચંદ**ના એકમેવ સુપુત્રરત્ન **ત્રિભુવનકુમારે** દીક્ષા માટેની સાર્વત્રિક વિપરીત અવસ્થાઓના વાદળાંઓને સ્વપુરુષાર્થથી વિખેરી ભરૂચ પાસેના **ગંધાર તીર્થ**ના આંગણે પૂ.મુ.**શ્રી મંગલવિજયજી** મહારાજાના વરદહસ્તે રજોહરણ પ્રાપ્ત કરી પૂ.મુ.**શ્રી પ્રેમવિજયજી** મહારાજ (ત્યાર બાદ સૂરીશ્વરજી)ના પ્રથમ પટ્ટશિષ્ય રૂપે પૂ.મુ.**શ્રી રામવિજયજી** મહારાજનું નામ ધારણ કર્યું. એ વખતે દીક્ષિતો અને દીક્ષાર્થીઓને દીક્ષાનું પ્રદાન-આદાન કરવા માટે જે ભીષણ રીતે ઝઝૂમવું પડતું હતું તે પરિસ્થિતિમાં પૂર્વ-પશ્ચિમ જેવો પ્રચંડ પલટો લાવવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરી એનાં મૂળ કારણો શોધી એને ધરમૂળથી ઉખેડવાનો ભીષ્મ પુરુષાર્થ તેઓશ્રીમદે આદર્યો.

એ પુરુષાર્થની પાયાની શિલા **'પ્રવચન ધારા'** બની. અનંત તીર્થંકરોને હૃદયમાં વસાવી, જિનાજ્ઞા-ગુર્વાજ્ઞાને ભાલપ્રદેશે સ્થાપી, કરકમળમાં આગમાદિ ધર્મશાસ્ત્રો ધરી, ચરણદ્વયમાં ચંચલા લક્ષ્મીને ચાંપી, જીવ્હાના અગ્રભાવે મા શારદાને સંસ્થાપિત કરી આ મહાપુરુષે દીક્ષા વિરોધની સામે ભીષણ જેહાદ જગવી દીધી. અનેક બાળ, યુવા, પ્રૌઢ અને વૃદ્ધોને દીક્ષા આપી. એક સામટા પરિવારો દીક્ષિત થવા લાગ્યા. હીરા બજારના વેપારીઓ, મીલમાલિકો, ડૉક્ટરો, એન્જીનીયરો અને ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટો પણ તેઓશ્રીની વૈરાગ્ય ઝરતી વાણીને ઝીલી વીર શાસનના ભિક્ષુક બન્યા.

આ કાર્ય કાળ દરમ્યાન તેઓશ્રીમદ્‌ને કેઈ ઝંઝાવાતો, અપમાનો, તિરસ્કારો, કાચની વૃષ્ટિઓ અને કંટકોની પગથાર, કાળા વાવટાઓ, સ્થાન અને ગામમાં પ્રવેશ પણ ન મળે તેવા કારસ્તાનોનો સામનો કરવો પડ્યો. પાંત્રીસથી વધુ વાર તો તેઓશ્રીને સીવીલ કે ક્રિમીનલ ગૂનાના આરોપી બનાવી જૈન વેષધારીઓએ જ ન્યાયની કોર્ટ બતાવી. મા સમરથના જાયા, રતનબાના ઘડતરપાયા, સૂરિદાનની આંખની કીકી અને સમકાલીન સર્વ વડીલ ગુરુવર્યોના હૃદયહાર રૂપે સ્થાન પામેલા પૂજ્યશ્રીએ જિનાજ્ઞા અને સત્યવાદિતાના જોરે એ બધાં જ આક્રમણોને ખાળી વિજયશ્રી પ્રાપ્ત કરી. પૂ.મુ.**શ્રી રામવિજયજી** મહારાજામાંથી પૂ.આ.શ્રી.વિજય

રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાના રૂપે વિખ્યાત બનેલા તેઓશ્રીમદ્ વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ, પરમ શાસન પ્રભાવક, મહારાષ્ટ્રાદિ દેશોદ્ધારક, દીક્ષાયુગ પ્રવર્તક, જૈન શાસન શિરતાજ, તપાગચ્છાધિરાજ જેવા ૧૦૮થી ય વધુ સાર્થક બિરૂદોને પામી જૈન શાસનને આરાધના, પ્રભાવના અને સુરક્ષાના ત્રિવેણી સંગમથી પરિસ્નાત કરતા રહ્યા.

કટ્ટરમાં કટ્ટર વિરોધી વર્ગને પણ વાત્સલ્યથી નિહાળતા અને પોતાના પ્રત્યે ગંભીર ગૂનો આચરનારને પણ ઝટ ક્ષમાનું દાન કરતા તેઓશ્રીએ પોતાના ૭૭-૭૮ વર્ષના સુદીર્ઘ સંયમપર્યાયમાં મુખ્યત્વે દીક્ષાધર્મની સર્વાંગીણ સુરક્ષા-સંવર્ધના કરી એનાં બીજ એવાં સુનક્ષત્રમાં વાવ્યાં કે તેઓશ્રીનાં નામ સાથે પુણ્ય સંબંધ ધરાવતા એક જ સમુદાયમાં આજે આશરે ૧૪૦૦ જેટલા સંયમીઓ સાધનારત છે. અન્ય અન્ય સમુદાયો, ગચ્છો અને સંપ્રદાયોમાં દીક્ષા-પ્રવૃત્તિના વેગમાં પણ તેઓશ્રીમદ્ અસામાન્ય કારણરૂપ છે એમ કોઈપણ નિષ્પક્ષપાતીને કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી.

પૂજ્યપાદશ્રીજીના દીક્ષા સ્વીકારની ક્ષણે **વિ.સં. ૨૦૬૮ના પોષ સુદ ૧૩**ના દિને **'શતાબ્દી'**માં મંગલ પ્રવેશ કર્યો હતો અને પૂરા વર્ષભર એ નિમિત્તે **દીક્ષા ધર્મ**ની પ્રભાવનાનાં વિધવિધ અનુષ્ઠાનોની હારમાળા સર્જાઈ રહી છે.

શાશ્વત ગિરિરાજ શ્રી સિદ્ધગિરિ પાલીતાણા ખાતે **'સૂરિરામચંદ્ર'** સામ્રાજ્યના મોવડી પૂજ્યો ગચ્છસ્થવિર પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય **લલિતશેખરસૂરીશ્વરજી** મહારાજા, વાત્સલ્યનિધિ પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય **મહાબલસૂરીશ્વરજી** મહારાજા, ગચ્છાધિપતિ પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય **પુણ્યપાલસૂરીશ્વરજી** મહારાજા, પ્રવચન પ્રભાવક પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય **કીર્તિયશસૂરીશ્વરજી** મહારાજા આદિ દશાધિક સૂરિવરો, પદસ્થો, શતાધિક મુનિવરો અને પંચશતાધિક શ્રમણીવરોની નિશ્રા-ઉપસ્થિતિમાં પંચ દિવસીય મહામહોત્સવના આયોજન સાથે પ્રારંભાયેલ **'દીક્ષા-શતાબ્દી'**ની ભારતભરમાં અનેક સ્થળે ભાવસભર ઉજવણી થઈ છે અને થઈ રહી છે. પૂજ્યશ્રી સાથે સંકળાયેલાં સ્મૃતિ સ્થાનો-તીર્થોમાં પણ વિધવિધ ઉજવણીઓ આયોજાયેલ છે. સમુદાયના અન્ય અન્ય સૂરિવરો આદિની નિશ્રા-ઉપસ્થિતિમાં યં રાજનગર, સુરત, મુંબઈ વગેરે સ્થળોમાં પ્રભાવક ઉજવણીઓનાં આયોજનો થયાં અને થઈ રહ્યાં છે.

આ સર્વે ઉજવણીઓના શિરમોર અને સમાપન રૂપે પૂજ્યપાદશ્રીજીનાં દીક્ષા સ્થળ શ્રી ગંધારતીર્થના આંગણે વધુમાં વધુ સંખ્યામાં ચતુર્વિધ શ્રીસંઘને

श्री
हिताचरणम्
४

આમંત્રી દિગદિગંતમાં ગાજે એવો દીક્ષાદુંદુભિનો પુણ્યઘોષ કરવાનો ય મનસૂબો ગુરુભક્તો અને સમિતિ સેવી રહ્યા છે.

દીક્ષા શતાબ્દી વર્ષમાં જિનભક્તિ, ગુરુભક્તિ, સંઘ-શાસન ભક્તિનાં વિવિધ અનુષ્ઠાનો જેમ યોજવાનાં છે તેમ વધુમાં વધુ સંખ્યામાં મુમુક્ષુઓ મહાત્માઓ બને એવા દીક્ષા-મહોત્સવો પણ યોજવાના છે. સાથોસાથ જ્ઞાન સુરક્ષાવૃદ્ધિ, અનુકંપા અને જીવદયાદિનાં સંગીન કાર્યો કરી પૂજ્યપાદશ્રીજીના આજ્ઞા સામ્રાજ્યને આદરભરી અંજલી સમર્પવાની છે.

આ મહદ્ યોજનાના જ એક ભાગરૂપે પ્રાચીન-અર્વાચીન શ્રુત-પ્રકાશનનું સુંદર અને સુદૃઢ કાર્ય હાથ ઉપર લેવાયું છે. સૂરિરામચન્દ્ર સામ્રાજ્યના વર્તમાન ગચ્છાધિપતિ પ્રવચન પ્રદીપ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય **પુણ્યપાલસૂરીશ્વરજી** મહારાજાના આજ્ઞાશીર્વાદને ઝીલી પ્રવચન પ્રભાવક પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય **કીર્તિયશસૂરીશ્વરજી** મહારાજાના શાસ્ત્રીય માર્ગદર્શન અનુસારે વિવિધ શ્રુતરત્નોનું પ્રકાશન **'શાસન શિરતાજ સૂરિરામચંદ્ર દીક્ષા શતાબ્દી ગ્રંથમાળાના'** ઉપક્રમે નિર્ધાર્યું છે, તેના **ત્રેત્રીશમા પુષ્પરૂપે** પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રી સકલચંદ્રજી ગણી મહારાજા દ્વારા રચિત પૂ.પંન્યાસપ્રવર શ્રી પુણ્યકીર્તિ વિજયજી મહારાજ દ્વારા હસ્તલિખિત પ્રતોના આધારે પ્રથમવાર સંશોધિત - હિતાચરણમ્ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરતાં અતીવ આનંદ અનુભવીએ છીએ.

આ પુસ્તકના પુનર્મુદ્રણ કાર્યનું માર્ગદર્શન તેમજ પુનઃ સંપાદન કરવા દ્વારા પ્રવચન પ્રભાવક પૂ.આ.શ્રી.વિજય **કીર્તિયશસૂરીશ્વરજી** મહારાજાએ મહદ્ ઉપકાર કર્યો છે તો **સન્માર્ગ પ્રકાશન,** અમદાવાદે પણ ખૂબ જ જહેમતથી મુદ્રણ-પ્રકાશન વ્યવસ્થામાં પૂરેપૂરો સહયોગ આપ્યો છે તે બદલ અમો તેઓ સહુના ઉપકૃત છીએ.

સૌ કોઈ આ પુસ્તકના પઠન-પાઠનાદિ દ્વારા જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોનો ક્ષયોપશમ પામી મુક્તિ માર્ગમાં આગળ વધી આત્મ-શ્રેય સાધે એ જ અંતર-ભાવના.

વિ.સં. ૨૦૬૯, પોષ સુદ ૭ — **શાસનશિરતાજ સૂરિરામચંદ્ર**

શુક્રવાર તા. ૧૮-૧-૨૦૧૩ — **દીક્ષાશતાબ્દી સમિતિ**

श्री हिताचरणम् ५

श्री
हिताचरणम्
६

જૈનશાસનશિરતાજ, વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ, દીક્ષાયુગ પ્રવર્તક સુવિશુદ્ધ સિદ્ધાંત દેશનાદાતા,
તપાગચ્છાધિરાજ, પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય **રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાના

દીક્ષાશતાબ્દી વર્ષમાં

તેઓશ્રીમદ્‌ના દીક્ષા-યુગ-પ્રવર્તનાદિ ગુણોની અનુમોદનાર્થે શાસનશિરતાજ સૂરિરામચંદ્ર દીક્ષાશતાબ્દી ગ્રંથમાળાના પુષ્પ-૩૩ રૂપે

શ્રી સમ્યક્ત્વવિચાર સ્તવન

આ સંપૂર્ણ ગ્રંથના પ્રકાશનનો લાભ વિ.સં. ૨૦૬૮ શ્રીપતિ ટાવર પીંપલવાડી મધ્યે દીક્ષાયુગપ્રવર્ત્તક પૂ.આ.ભ.વિજય **રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાના શિષ્યરત્ન સમતાનિધિ પૂ. મુનિરાજ શ્રી **દર્શનભૂષણ** વિજયજી મહારાજાના શિષ્ય-પ્રશિષ્યરત્નો પ્રવચન પ્રભાવક પૂ.પંન્યાસ પ્રવર શ્રી **દિવ્યકીર્તિવિજયજી** ગણિવર્ય તથા વર્ધમાન તપોનિધિ પૂ. પંન્યાસ પ્રવર **શ્રીપુણ્યકીર્તિવિજયજી** ગણિવર્યની નિશ્રામાં **શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ જિનાલય - શ્રીપતિ જ્વેલર્સ પીંપલવાડી** - મુંબઈ સ્થાપક એવં સંચાલક **કંકુ - તારા ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ**ના આયોજને ઉજવાયેલ પર્યુષણ પ્રસંગે થયેલ ઉપજમાંથી પોતાના **જ્ઞાનનિધિમાંથી** લીધેલ છે.

અમો એ સુકૃતની ભાવપૂર્વક અનુમોદના કરીએ છીએ. લી. **શાસનશિરતાજ સૂરિરામચંદ્ર દીક્ષાશતાબ્દી સમિતિ**

श्री
हिताचरणम्
६

પ્રસ્તાવના

અજોડ એવા જૈન શાસનની જોડી મળે એમ નથી. વીતરાગ પ્રભુએ કેવલજ્ઞાન પછી જગતના દરેક વિષયોને આવરી લે તેવી જિનવાણી સ્યાદ્વાદ શૈલી દ્વારા નિરૂપણ કરી. તે પછીના થયેલા મહાપુરુષોએ તે પરમાત્માની વાતને જ જુદા જુદા કાળે અવનવી રીતે જણાવી છે. પણ ક્યાંય મોક્ષરૂપ કેન્દ્ર બિંદુ આઘુપાછું થયું નથી. પરમાત્માનો અવિચ્છિન્ન માર્ગ આપણા સુધી પહોંચ્યો તે કેવી રીતે પહોંચ્યો ? તેનું માર્ગદર્શન શ્રી કલ્પસૂત્રની સ્થવિરાવલી દ્વારા આપ્યું છે. પૂ. **દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ** સુધી સ્થવિરાવલી કલ્પસૂત્રમાં મળે છે એ પછી પણ અનેક સુવિહિત આચાર્ય ભગવંતોએ આ તપાગચ્છને અવિચ્છિન્નપણે સુવિહિત રાખ્યો છે.

શ્રમણ ભગવાન **શ્રી મહાવીર પરમાત્મા** દ્વારા ગણની અનુજ્ઞા પ્રાપ્ત કરી એમની પાટે આચાર્ય **શ્રી સુધર્માસ્વામીજી** ગણધર આવ્યા. એમનાથી આ પરંપરા **"નિર્ગ્રંથગચ્છ"** નામે ઓળખાઈ. જે નામ આઠ પાટ સુધી અખંડ રહ્યું. ત્યાર બાદ નવમી પાટે થયેલા પૂ.આ.**શ્રી. સુસ્થિતસૂરિજી મહારાજા**થી એ ઉજ્જવળ પરંપરાનું નામ **'કોટિક [૨]ગણ'** પડ્યું. પંદરમી પાટે થયેલા પૂ.આ.**શ્રી. ચંદ્રસૂરિજી** મહારાજાના નામથી આ ગચ્છનું નામ **'ચંદ્રગચ્છ'**[૩] પડ્યું. સોળમી પાટે થયેલ પૂ.આ.**શ્રી સમંતભદ્રસૂરિજી** મહારાજાથી **'વનવાસી ગચ્છ'**[૪] નામ પડ્યું. છત્રીસમી પાટે પૂ.આ.**શ્રી સર્વદેવસૂરિજી** મહારાજાથી **'વડગચ્છ'**[૫] નામ પડ્યું. ચુમ્માલીશમી પાટે થયેલ પૂ.આ.**શ્રી જગચ્ચંદ્રસૂરિજી** મહારાજાના તપથી આકર્ષાઈને **"તપા"** બિરૂદ આપ્યું. ત્યારથી આ **"તપાગચ્છ"**[૬] નામે જગજાહેર થયેલ છે. ત્યાર બાદ નવું કોઈ નામકરણ થયેલ નથી માટે જ પૂ. ઉપાધ્યાય **શ્રી યશોવિજયજી** મહારાજાએ ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમાં લખે છે કે, **'એહ ષટ્ નામ ગુણઠામ તપગણ તણાં, શુદ્ધ સદહણ ગુણરયણ એહમાં ઘણા.'**

આ પ્રમાણે ચુમ્માલીશમી પાટે પૂ.આ.**શ્રી.જગચ્ચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાથી ઉજ્જવળ પરંપરાનું નામ **"તપાગચ્છ"** પડ્યું હતું. એ જ ઉજ્જવળ પરંપરામાં અઠ્ઠાવનમી પાટે અકબર પ્રતિબોધક જગદ્ગુરુ પૂ.આ.**શ્રી.હીરસૂરીશ્વરજી** મહારાજા થયા અને એમની જ પરંપરામાં પ્રસ્તુત ગ્રંથના પ્રણેતા

श्री
हिताचरणम्
७

પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી **શ્રી સકલચંદ્રગણિવર** ગણિવર થયા. જેમને સ્વોપજ્ઞ ટીકા સહિત શ્રીહિતાચંરણ નામનો આ મહાન ગ્રંથ રચી શાસન ઉપર મહાન ઉપકાર કરેલ છે.

- ૫૬ **આનંદવિમલસૂરિ**
  - ૫૭ **વિજયદાનસૂરિ**
    - ૫૮ **જગદ્ગુરુહીરસૂરીશ્વરજી** [હીરપ્રશ્ન]
      - ૫૯ **વિજયસેનસૂરિ** (સેનપ્રશ્ન)
        - ૬૦ **વિજય દેવસૂરિ**
          - ૬૧ **વિજયસિંહસૂરિ**
            - ૬૨ **પં. શ્રીસત્યવિજયજી**
      - ઉ. **કીર્તિવિજય** ગણી
        - **ઉ.વિનયવિજય** ગણી (કલ્પસૂત્ર ટીકા)
      - ઉ. **કલ્યાણવિજય** ગણી
        - **પં. લાભ વિ.ગણી**
          - **પં. નયવિજયગણી**
            - ઉપા. **યશોવિજયજી** મહારાજા (પ્રતિક્રમણ હેતુ ગર્ભ)
      - ઉપા. **કનકવિ.ગણી**
      - ઉપા. **સહજસાગર**
      - **તિલકવિજય**
    - **રાજવિજયસૂરિ**
  - **ઋદ્ધિવિમલ**

श्री
हिताचरणम्
८

જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ પુસ્તકમાં ઉપા૦ **શ્રીસકલચંદ્રજી** મહારાજા પૂ. જગદ્‌ગુરુ શ્રી **હીરસૂરીશ્વરજી** મહારાજાના મહોપાધ્યાય હતા એવો ઉલ્લેખ મળે છે. પૂ.આ.ભગવંત **શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી** મહારાજાના પ્રશિષ્ય પૂ.આ.ભગવંત **શ્રી દેવસૂરીશ્વરજી** મહારાજા હતા. જેમનો પ્રભાવ જૈનશાસનમાં અતિ મહાન હતો. તેમને અકબર સમ્રાટે **"જહાંગિરી મહાતપા"**નું બિરૂદ આપવામાં આવ્યું હતું. આજે કેટલાક ભાગ્યશાલીઓ તપાગચ્છનો એકતાને જોખમમાં મૂકવાના એક નિષ્ફળ પ્રયાસરૂપે પૂ.આ.શ્રી. વિજયદેવસૂરિજી મહારાજે નહિ માનેલી, નહિ પ્રરૂપેલી અને નહિ પ્રરૂપેલી અને નહિ આચરેલી એવી કેટલીક બાબતોના એકાંત બચાવ કાજે પોતાના પક્ષને **'દેવસૂરસંઘ કે દેવસૂરતપાગચ્છ'**ના નામે ઓળખાવી તપાગચ્છની મૂળભૂત પરંપરાથી જાણ્યે-અજાણે જુદા થવાનું કૃત્ય કરે છે - તે યોગ્ય નથી, એમ તે મહાપુરુષના જીવનને લગતા ગ્રંથો સંદર્ભો અને ઐતિહાસિક આધારો જોતાં સ્પષ્ટ થાય છે.

આવી ઉત્તમ અને ઉજ્જ્વળ પરંપરા જેમની છે એવા ઉપા શ્રી સકલચંદ્રગણિવરે **"શ્રીહિતાચરણમ્"** ગ્રંથ રચી એના ઉપર ટીકા પણ રચી ભવ્ય જીવો ઉપર મહાન ઉપકાર કરેલ છે.

કવિ **ગણદાસ પૂજ્ય** ઉપાધ્યાયજી મહારાજાને ચંદ્રની સાથે સરખાવે છે. **ગણદાસ કહે ગોર નિરમલ, "શ્રી વિજયદાનપટ્ટે" ભણી, શ્રી હીરવિજયસૂર વદતા, ધર્મલાભ હો એ ઘણો સૂતન અતિ આકાશ, ગોવિંદસુત તપાગચ્છ સુનીએ, વો કલા સોલ સંપુન્ન. યહ કલા બહોંતેર ભણીએ.**

"ચંદ્ર એ અત્રિ ઋષિનો પુત્ર છે જે આકાશમાં બિરાજે છે. જ્યારે ઉપા. **સકલચંદ્રજી** શેઠ **ગોવિંદ**ના પુત્ર છે. જે તપાગચ્છમાં બિરાજે છે. ચંદ્ર સોળ કળાવાળો છે. જ્યારે ઉપાધ્યાયજી બોંતેર કળાવાળા છે. ચંદ્રની કળા વધે-ઘટે છે. જ્યારે ઉપાધ્યાયજીની કળા-પ્રતિદિન વધે છે. ચંદ્ર ભામંડળ રૂપ ઓરડામાં ભમે છે. જ્યારે ઉપાધ્યાયજી સર્વ સ્થાને ભમે છે. ચંદ્ર કોઈને અમી દેતો નથી. ઉપાધ્યાયજી સૌમાં અમી વરસાવે છે. એવા **પોરવાડ જ્ઞાતિ**માં ચંદ્ર સમાન ઉપાધ્યાય સકલચંદ્રને સૌ વંદન કરો !"

(ઐતિહાસિક સજ્ઝાય માળા ભાગ-૧. પટ્ટાવલી સમુચ્ચય ભાગ-૨)

श्री
हिताचरणम्
९

પૂ.આ.વિજય **દાનસૂરીશ્વરજી**એ સં. ૧૬૨૧માં **તેરવાડા**માં મહોપાધ્યાય **સકલચંદ્રજી**ના આગ્રહથી મહોપાધ્યાય **ધર્મસાગરજી**ને ગચ્છમાં લીધા હતા. મહોપાધ્યાયજી સં. ૧૬૮૧ના પ્ર. ચૈત્ર સુદ-૯ના રોજ અમદાવાદના કાલુપુરમાં મુનિ સંમેલનમાં વિદ્યમાન હતા એવો એક ઉલ્લેખ પણ જોવા મળે છે.

ઉપા. સકલચંદ્રજીએ વિ.સં. ૧૫૯૬થી ૧૬૧૦ સાલની મધ્યમાં **એકવીસ પ્રકારી પૂજા**, વિ.સં. ૧૬૧૦ થી ૧૬૨૨ મધ્યમાં **સત્તરભેદી પૂજા** રચી જે ઘણી પ્રચલિત છે. વિ.સં. ૧૬૪૨માં સિંહાનગરમાં **'હરિબલરાજર્ષિ રાસ'**ની રચના કરી. વિ.સં. ૧૬૪૩માં **"મૃગાવતી આખ્યાન"** ગ્રંથ રચ્યો. એ સિવાય **"વાસુપૂજ્ય જિન પુણ્યપ્રકાશ" "વીરવર્ધમાન જિનગુણવેલી"** "કડી-૬૬", **"ગણધરવાદસ્તવન", મહાવીર સ્તવન, ઋષભસમતા સરલતા સ્તવન કડી ૩૧, દિવાલી વીરસ્તવન, કુમતિ દોષ વિજ્ઞપ્તિ સીમંધરસ્વામી સ્તવન, પ્રતિષ્ઠા કલ્પ,** બાર ભાવના સજ્ઝાય, **ગૌતમ પૃચ્છા વગેરે ૨૦ સજ્ઝાયો, દેવાનંદા સજ્ઝાય, સાધુ કલ્પલતા** અને વિ.સં. ૧૬૬૦માં મતાંતરે વિ.સં. ૧૬૨૧માં **ધ્યાન દીપિકા** શ્લોક-૨૦૪, **મુનિ શિક્ષા સ્વાધ્યાય-વીરજિન હમચડી - વીર હુંડી સ્તવન-હીરવિજયસૂરિ દેશના સુરવેલિ.** વગેરે ગ્રંથોની રચના કરી છે. તેમને ઘણા શિષ્યો હતા. તેમાંના ઉપાધ્યાય શાંતિચંદ્રગણિ અને ઉપાધ્યાય સુરચંદ્ર ગણિ મુખ્ય છે.

ઉપા. **શાંતિચંદ્ર ગણિવર** મોટા વિદ્વાન, કવિ અને મોટા વાદી હતા. શાંત સ્વભાવના હતા અને ૧૦૮ અવધાન કરી શકતા. 'કુરાને શરીફ' જાણતા હતા અને તેની આયાતોને મૌલવીની જેમ સુંદર રીતે બોલી શકતા હતા. **ઈડરના રાજા નારાયણ**ની સભામાં **દિગંબરવાદી ભૂષણ**ને જીત્યો. **વાગડના ઘટશીલનગર**માં જોધપુર નરેશ **શ્રીમલ્લદેવ**ના ભાઈ **સહસ્રમલ્લ**ની રાજસભામાં **દિગંબર ભટ્ટારક ગુણચંદ્ર**ને હરાવ્યો. તેમને **વરૂણદેવ** પ્રસન્ન હતો. પૂ.આ.હીરવિજયસૂરિ વિ.સં. ૧૬૪૪માં ગુજરાત પધાર્યા ત્યારે અકબરની વિનંતીથી ઉપાધ્યાય શાંતિચંદ્ર ગણિવરને ત્યાં રાખ્યા હતા. તેમણે એકવાર ગુલાબના ઉદ્યાનમાં હુમાયુને સાક્ષાત્ બોલાવી સેવકોને મીઠાઈ અપાવી હતી. સમ્રાટ્ **અકબર**ના પંખા વીંજનાર માણસને સમ્રાટે મુક્તાફળ સાચવવા આપેલ તે તેણે તેમની પત્નીને આપેલ અને પત્ની મૃત્યુ પામ્યા પછી મળતું ન હતું. તેને ચિંતાતુર જોઈને મહોપાધ્યાયજીએ ફરી ઘરે પાછા જવાનું કહ્યું

श्री
हिताचरणम्
१०

અને પત્ની સ્નાન કરવા જતી હતી. તેને તે મુક્તાફળ આપેલું હતું. તે જ પત્ની મૃત્યુ બાદ ફરી મળી તેની પાસે મુક્તાફળ મળી ગયું અને સમ્રાટ્ના ભયથી મુક્ત થયા. આ ઉપા. શાંતિચંદ્રવિજય ગણિવર્યે **"કવિ મદ પરિહાર"** નામના અલંકાર શાસ્ત્ર સંબંધી ગ્રંથની રચના વિ.સં. ૧૭૦૦ની આસપાસ કરેલી છે તથા વિ.સં. ૧૬૬૧માં **જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિની સંસ્કૃત ટીકા "પ્રમેયરત્ન મંજૂષા"** નામે રચી છે. ઉપાધ્યાય બન્યા પહેલાં **શ્રી અજિતશાંતિ** સ્તવન છંદોમાં જ શ્રી **ઋષભવીર સ્તવન ૩૯ ગાથા**નું બનાવ્યું હતું.

પ્રસ્તુત શ્રી હિતાચરણ પ્રકરણ એ ઉપા. સકલચંદ્ર વિજય મહારાજાનો એક અમૂલ્ય ગ્રંથ છે ઉપરના ગ્રંથો મોટા ભાગના ગુજરાતી ભાષામાં રચેલા છે. **જ્યારે પ્રાકૃત ગ્રંથ - સંસ્કૃત ટીકા સહિતનો વિશાળકાય ગ્રંથ એ આ ઉપાધ્યાય ભગવંતની આગવી ઓળખ બની રહેશે.** "જૈન પરંપરાનો ઈતિહાસ" તથા "જૈન સાહિત્ય કા બૃહદ્ ઈતિહાસ" એ ગ્રંથમાં ઉપા. સકલચંદ્ર વિ.ની કૃતિઓમાં આ ગ્રંથ સમાવિષ્ટ નથી.

આ ગ્રંથની હસ્તલિખિત પ્રત પણ ફક્ત **પાટણ** અને છાણી એમ બે ભંડારમાંથી મળી છે. જેમાં પાટણમાંથી બે નકલ અને છાણીના ભંડારની એક નકલ મળી છે. જેને **$પ_1$ $પ_2$ છ એ** ત્રણ સંજ્ઞા આપેલ છે. આ ગ્રંથમાં આત્માના હિત માટે જુદા જુદા વિષયોનું માર્ગદર્શન આપી કુલ ૨૭ અધિકારમાં અલગ અલગ આચરણ આત્માનું કેવી રીતે હિત કરે છે એનું માર્ગદર્શન આપી મહાન ઉપકાર કરેલ છે. આ સિવાયની પ્રત ઉપલબ્ધ ન થતાં ઘણે ઠેકાણે સંદિગ્ધ તથા ત્રુટક વસ્તુઓ રહી જવા પામી છે.

વિ.સં. ૨૦૪૨ની સાલમાં **વિદ્વદ્વર્ય પં. શ્રી જયઘોષવિજયજી** મહારાજા(હાલગચ્છાધિપતિ આચાર્યશ્રી)ના માર્ગદર્શનથી **પૂ. મુનિરાજ શ્રી જયસુંદરવિજયજી મહારાજા(હાલ-આચાર્યશ્રી)**એ **પંડિતવર્ય શ્રી અંબાલાલ પ્રેમચંદ** પાસે આ સંપૂર્ણ ગ્રંથ લિપ્યંતર કરાવીને સુઘડ અક્ષરમાં લખાવેલ. જે પાટણ નગરના લોકમાનીતા શ્રી જોગીવાડા પાર્શ્વનાથ પરમાત્માની પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે રૂબરૂ મળવાનું થતાં એ મેટર મને આપી શ્રુતજ્ઞાનનું આ કાર્ય કરવાનો લાભ આપી મહાન ઉપકાર કરેલ છે. ઘણી વસ્તુ ત્રુટક અને અશુદ્ધ હતી એટલે કાર્ય અટકેલું. પરંતુ **વિદ્વદ્વર્ય પૂ.આ.શ્રીજયસુંદરસૂરીશ્વરજી**

મહારાજાને બતાવતાં અમુક સ્થાનો શુદ્ધ કરી બીજી પ્રતો ન જ મળતી હોય તો છેલ્લે જેવું છે તેવું બહાર પાડવું એવો નિર્ણય થતાં આ કાર્ય પૂર્ણ કરી શક્યો છું. વિ.સં. ૨૦૪૫થી વાત્સલ્યનિધિ **પૂ. મુનિરાજશ્રી બોધિરત્ન વિજયજી મહારાજ (હાલ-આચાર્યશ્રી)**ના શિષ્યરત્ન **વિદ્વદ્વર્ય પૂ. મુનિરાજશ્રી તપોરત્ન વિજયજી મહારાજ** (હાલ-આચાર્યશ્રી) મારા સંશોધન કાર્યમાં સંપૂર્ણ સહાયક બની મને પ્રોત્સાહિત કર્યો છે તેમનો ઉપકાર પણ ભૂલી શકાય તેમ નથી. છતાં પણ કોઈપણ ક્ષતિ રહી જવા પામી હોય તો અવશ્ય ધ્યાન દોરવા વિનંતિ...

અંતે આ ગ્રંથના અધ્યયન દ્વારા આત્માનું હિત થાય એવું આચરણ કરી આત્માને નિર્મલ પવિત્ર બનાવી મુક્તિને નજીક બનાવીએ એ જ સદાની શુભાભિલાષા.

તપાગચ્છાધિરાજ પૂ.આ.શ્રી વિજય **રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાના
વિનેય સમતાનિધિ મુનિપ્રવર શ્રીદર્શનભૂષણવિજયજી મહારાજના શિષ્ય રત્ન
વિદ્વદ્વર્ય પં.શ્રી. **દિવ્યકીર્તિવિજયજી** મહારાજનો ચરણ ચંચરીક
પં. પુણ્યકીર્તિ વિજયગણી

श्री
हिताचरणम्
१२

।। अनुक्रमणिका : - प्रथमो विभाग ।।

अधिकारः	विषयः	गाथा	पृष्ठ नं.
प्रथमः	**जिनसिद्धनमस्कारः**	**१-१०**	**१-५३**
	१. अतीतवर्तमानानागतजिन नमस्कारः	१	१-१३
	२. षड्भावस्वरूपः	२	१४-१५
	३. लब्धिस्वरूपः		१६-२१
	४. अभिधेयं लब्धिमतां वन्दनं च	३	२२-२३
	५. प्रयोजनादिः	४	२४-२५
	६. परगुणग्रहणोपदेशः	५	२६
	७. महातपस्विनो नमस्कारः	६	२७
	८. नमस्कारोत्पत्तिद्वाराणि नमस्कारः कामावहः-दृष्टान्ताः	७	२८-३४
			३५-४०
	९. ऋषभचरित्रम्		४१-४४
	१०. तपस्वी कः ? वीरचरित्रम्	८	४५-४८
	११. शरणनमनयोग्यः शरणादौ लाभः चैत्यवन्दनविधिः	९-१०	४९-५३
द्वितीयः	**योग्यायोग्याचार्यभेदः**	**११-१३**	**५४-८६**
	१. आचार्यस्वरूपदृष्टान्तः	११	५४-५७
	२. लोकोत्तरलौकिककुगुरुस्वरूपः		५८-६४
	३. क्रियामाश्रित्य श्राद्धचतुर्भङ्गी		६५-६९
	४. धर्मशुद्धिमाश्रित्य चतुर्भङ्गी		७०-७५

श्री
हिताचरणम्
१३

अधिकारः	विषयः	गाथा	पृष्ठ नं.
	५. रूपोपदेशक्रियाभिर्योग्य गुरुस्वरूपः	१२	७६-७८
	६. आचार्यपदयोग्याः षट्त्रिंशद् सूरिगुणाः	१३	७९-८६
तृतीयः	**शाताऽशातवेदनीयसंबन्ध हेतुप्रश्नरूपः**	**१४-१८**	**८७-१०४**
	१. शातावेदनीयकर्मकारणानि प्राण्यनुकम्पाफलम् श्रीशान्तिनाथचरित्रम्	१४-१७	८७-९४
	२. आरामिककथा-सप्तपदी कथा	-	९५-९७
	३. प्राणिघातफलं मृगापुत्रदृष्टान्तः	१८	९८-१०४

अधिकारः	विषयः	गाथा	पृष्ठ नं.
चतुर्थः	**शाश्वतादिचैत्यशरणनमनरूपः**	**१९-२०**	**१०५-११८**
	१. अर्हद्स्वरूपश्चैत्यस्वरूपश्च	१९	१०५-१०८
	२. शाश्वतचैत्यवर्णनम्	२०	१०९-११८
पञ्चमः	**आत्मस्वरूपद्रव्यात्मादिपर्यायरूपः**	**२१-२३**	**११९-१३५**
	१. आत्मप्रकाराः	२१-२२	११९-१२२
	२. आत्मनः नित्यानित्यता	२३	१२३
	३. योगात्मस्वरूपः		१२४-१२७
	४. क्रोधात्मादिस्वरूपः मायात्मस्वरूपे मदिरावेश्याकथा		१२८-१३५
षष्ठः	**जैनदर्शने ज्ञानाचारस्वरूपः**	**२४-३०**	**१३६-१९०**
	१. षड्दर्शनोत्पत्तिः, जैनदर्शने ज्ञानचारस्वरूपः	२४	१३६-१४१

श्री
हिताचरणम्
१४

अधिकारः	विषयः	गाथा	पृष्ठ नं.
	२. असत्याहिताचरणम्	२५	१४२-१४५
	३. सत्यहिताचरणम्		१४६-१४८
	पञ्चाचारस्वरूपः		
	४. ज्ञानचारस्वरूपः कालाचारः, आभीरीदृष्टान्तः		१४९-१५०
	५. विनयाचारः श्रेणिकदृष्टान्तः		१५१-१५६
	६. बहुमानाचारः नैमित्तिकदृष्टान्तः भिल्ल दृष्टान्तः		१५७-१६०
	७. उपधानाचारः अशकटपिता दृष्टान्तः, ऋषभदतदृष्टान्तः		१६१-१६४
	८. अनिह्नवाचारः नापितदृष्टान्तः		१६५
	९. व्यञ्जनार्थतदुभयाचारः विद्याधरदृष्टान्तः		१६६
	कुणालकथा		१६७-१७०
	नारदपर्वतवसुकथा महाकालासुर संबन्धः		१७१-१७५
	श्रीसिद्धसेनदिवाकरसंबन्धः		१७६-१८८
	१०. श्रुतज्ञानदानफलम्	२६-३०	१८९-१९०
सप्तमः	**असत्यहिताचरणस्वरूपः**	**३१-३३**	**१९१-२०६**
	१. यज्ञहिंसादिस्वरूपः तापसकथा-हरिषेणहीरनन्दिकथा	३१	१९१-१९४
	२. अशुभदीर्घजीवितकारणम्	३२	१९५-१९८
	३. असत्यहिताचरणफलं सिद्धिमत्युदाहरणम्	३३	१९९-२०६

श्री
हिताचरणम्
१५

अधिकारः	विषयः	गाथा	पृष्ठ नं.
अष्टमः	**सम्यक्त्वहिताचरणस्वरूपः**	**३४-४०**	**२०७-२७०**
	१. कर्मभेदाः	३४-३६	२०७-२०८
	२. सिद्धपदस्वरूपं तस्योपायश्च	३७-३९	२०९
	३. सम्यक्त्वस्वरूपः		२१०
	४. सम्यक्त्वस्य सप्तषष्ठिस्थानानि		२११-२२३
	५. सम्यक्त्वाचारः	४०	२२४
	६. मिथ्यात्वस्थानानि		२२५-२२८
	७. लौकिकगुरुगतमिथ्यात्वम्		२२९-२३०
	अर्हद्दासश्रेष्ठिकथा		२३१-२३६
	८. कुन्दलतासम्यक्त्वाप्राप्तिः		२३७-२४१
	९. जयश्रियाः सम्यक्त्वप्राप्तिः		२४२-२४३
	१०. चन्दनश्रियाः सम्यक्त्वप्राप्तिः		२४४-२४८
	११. मित्रश्रियाः सम्यक्त्वप्राप्तिः		२४९-२५३
	१२. नागश्रियाः सम्यक्त्वप्राप्तिः		२५४-२५७
	१३. पद्मलतायाः सम्यक्त्वप्राप्तिः		२५८-२६१
	१४. कनकमालायाः सम्यक्त्वप्राप्तिः		२६२-२६४
	१५. विद्युल्लतायाः सम्यक्त्वप्राप्तिः		२६५
	सम्यक्त्वस्याष्टाचाराः शङ्कायां भवदत्तचौरकथा		२६६
	प्रभावनायां श्रीरुद्रसूरिकथा		२६७-२७०
नवमः	**श्राद्धहिताचाररूपः**	**४१-५१**	**२७१-३२६**
	१. श्राद्धगुणाचारः	४१	२७१-२७५
	२. दिनकृत्यानि	४२-४७	२७६-३०५
	४. गुरुनतिपौषधादिः	४८	३०६

श्री
हिताचरणम्
१६

अधिकारः	विषयः	गाथा	पृष्ठ नं.
	जिनदासश्रेष्ठिकथा		
	कम्बलशम्बलकथा		३०७-३०८
	५. अनेकव्रतभेदश्रावकाः	४९	३०९-३२५
	पालगोपालकथा		
	६. उपसंहारः	५०	३२६
दशमः	**साधुधर्मस्वरूपः**	**५१-५८**	**३३८-३६२**
	१. निर्ग्रन्थस्वरूपः	५१-५३	३२७-३३१
	२. अव्रतनिन्दा	५४-५५	३३२
	३. निर्ग्रन्थानां तारकत्वम्	५६	३३३
	४. हेयोपादेयत्यागग्रहणम्	५७	३३४-३४१
	५. चरणकरणादिः	५८	३४२-३४५
	६. पञ्चसमितित्रिगुप्तिः नन्दिषेणकथा	-	३४६-३५४

अधिकारः	विषयः	गाथा	पृष्ठ नं.
	७. मनोगुप्तौ समरादित्यकथा	-	३५५-३५८
	८. नागदत्तादिकथा		३५९-३६२
एकादशः	**तपोधर्मस्वरूपः**		**३६३-३७४**
	अनाश्रवता तपःस्वरूपं च	५९-६१	३६३-३६९
	लब्धिस्वरूपः ऋद्धिस्वरूपः		३७०-३७४
द्वादशः	**वीर्याचरणस्वरूपः**	**६२**	**३७५-३८६**
	वीर्याचरणस्वरूपः	६२	३७५-३७८
	धनदेवकथा-सुदर्शनाकथा		३७९-३८४
	द्वात्रिंशद् योगसंग्रहाः		३८५-३८६
त्रयोदशः	**निश्चयव्यवहारहारस्वरूपः**	**६३-७२**	**३८७-३९२**
	निश्चयधर्मः	६३-६४	३८७
	शुभपरिणामेन कर्मक्षयः	६५-६८	३८८

श्री हिताचरणम् १७

अधिकारः	विषयः	गाथा	पृष्ठ नं.
	गीतार्थकार्यः	६९-७१	३८९-३९०
	रूप्यचन्द्रकथा	७२	३९१-३९२
चतुर्दशः	**अहिताचरणे निन्दागर्हास्वरूपः**	**७३-७९**	**३९३-४०७**
	मनोवाक्कायपापानि पृथ्वीकायादीनाम्	७४	३९३-३९७
	त्रसादीनाम्		३९८-४०५
	तमेवसच्चं-दुर्लभपदानि च	७४-७९	४०६-४०७
पञ्चदशः	**इन्द्रियसंवरस्वरूपः**	**८०-८२**	**४०८-४२२**
	पञ्चेन्द्रियासक्तिः फलं च	८०	४०८
	श्रोत्रेन्द्रियोपरि भद्राकथा		४०९-४१०
	चक्षुरिन्द्रियोपरि व्यवहारिसुतकथा		४११-४१६
	घ्राणेन्द्रियोपरि राजकुमारकथा		४१७
	जिह्वेन्द्रियोपरि सोदासकथा		४१७
	स्पर्शनेन्द्रियोपरि सुकुमालिकाकथा		४१८-४१९
	जिनबिम्बगुरुप्रवेशफलं च	८१	४२०
	पापपुण्येन आपत्संपद् भवति	८२	४२१-४२२
	गोपीनाथकथा - धनपतिकथा		

।। प्रथमो विभागः समाप्तः ।।

श्री
हिताचरणम्
१८

।। टीण्टोइमण्डनश्रीमुहरीपार्श्वनाथाय नमः ।।

।। नमामि नित्यं गुरुरामचन्द्रम् ।।

उपाध्यायश्रीसकलचन्द्रगणिविरचितं स्वोपज्ञवृत्तिसमेतं

।। श्रीहिताचरणम् ।।

।। जिन-सिद्धनमस्कारः–प्रथमोऽधिकारः ।।

समपरमिट्ठिपराणं अइआणरिहाण वट्टमाणाणं । वंदामि णागयाणं परमप्पाणं च सिद्धाणं ।।१।।

व्याख्या - अहं **'अरिहाण वंदामि'**त्ति अष्टमहाप्रातिहार्यरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तेषामर्हतां **'वंदामि'** नमस्कुर्वेऽहमिति, द्वितीयार्थे षष्ठी, तत्रार्हन्त इति कोऽर्थः ? अविद्यमानो रह एकान्तरूपो देशोऽन्तश्च मध्यं गिरिगुहादीनां ✦सर्ववेदितया समस्तवस्तुस्तोमगतप्रच्छन्नत्वाभावेन येषां ते अरहोऽन्तरस्तेषामरहोऽन्तराम्, अथवा रथः स्यन्दनः सकलपरिग्रहोपलक्षणभूतोऽन्तश्च विनाशो जराद्युपलक्षणभूतो येषां

✦ सर्व = मध्यं गिर्यादीनां येषां न विद्यते, कुतः कारणात् ? कस्यापि वस्तुनः अप्रच्छन्नत्वात् तानि सर्वाण्यपि वस्तुन्यर्हतां कुतोऽप्रच्छन्नानि ? वेदितया = ज्ञानित्वेन = सर्वज्ञत्वेन = ज्ञानेनेत्यर्थः ।

तेऽरथान्ताः, तेषां [★]वन्दामीति वाक्यम्[१], किं विशिष्टानामर्हतां **'समपरमिट्ठिपराणं'**ति समस्ता ये परमेष्ठिनस्तेषां मध्ये पराणां प्रकृष्टानां मुख्यानां पुनस्तेषां कतिविधानां **'अइआणं'**ति अतीतानां ते च –

"[१]केवलज्ञानी [२]निर्वाणी [३]सागरोऽथ [४]महायशाः[२] । [५]विमलः [६]सर्वानुभूतिः[३] [७]श्रीधरो [८]दत्ततीर्थकृत् ।।१।।"

[९]दामोदरः [१०]सुतेजाश्च [११]स्वाम्यथो [१२]मुनिसुव्रतः । [१३]सुमतिः [१४]शिवगतिश्चैवाऽ[१५]स्तागोऽथ [१६]निमीश्वरः[४] ।।२।।

[१७]अनिलो [१८]यशोधराख्यः [१९]कृतार्थोऽथ [२०]जिनेश्वरः । [२१]शुद्धमतिः [२२]शिवकरः [२३]स्यन्दनश्चाथ [२४]संप्रतिः ।।३।।

तथाऽत्र वर्तमानानां सीमन्धरादीनां विहरमानानाम्, ते च यथा – [१]सीमन्धरो [२]जुगधरो [३]बाहुः [४]सुबाहुः [५]सुजातः [६]स्वयंप्रभः [७]ऋषभाननोऽ[८]नन्तवीर्यः [९]सूरप्रभो [१०]विशालो [११]वज्रधर[१२]श्चन्द्राननश्च[१३]न्द्रबाहु[१४]र्भुजङ्ग [१५]इश्वरो [१६]नेमिप्रभो [१७]वीरसेनो [१८]महाभद्रो [१९]देवयशा [२०]अजितवीर्यः – एतेषां वर्तमानानां एतच्चतुर्विंशत्यपेक्षया[५] तु ऋषभादय एव (वर्तमानाः, तेषां) वर्तमानानाम्, तत्र विहरमानानां

★ वन्दते इति 'अच्' (सि.हे. ५-१-४९) सूत्रेण वन्दः । वन्दः इव आचरति इति 'कर्तुः क्विप् गल्भक्लीबहोडात्तु ङित्' (सि.हे. ३-४-२५) सूत्रेण वन्दति । नन्वत्र ग्रन्थकर्ता किं स्वयं वन्दितुं असमर्थोऽस्ति ? येन यः कश्चित् सम्यग् वन्दयिता स्यात्, तदनुकरणं ग्रन्थकृतः आपतितं ? सत्यं प्रच्छक ! असमर्थम्मन्य एव ग्रन्थकृत् 'भगवद्वन्दनायै या योग्यता सा 'मेऽनाप्तपूर्वा' इति मान्यतयैव 'वन्दामि' इति परस्मैपदम् ।

१. वाक्ये प$_{१}$ । २. महायशा प$_{१}$ प$_{२}$ छ । ३. ०नुभूतिश्च प$_{१}$प$_{२}$ छ । ४. नमीश्वरः प$_{१}$प$_{२}$ छ । ५. ०त्यपेतया प$_{१}$प$_{२}$ छ ।

तीर्थकृतामुत्कृष्टतः सप्तत्यधिकं शतमेककालं विहरति, उक्तं च प्रवचनसारोद्धारादिषु यथा – सप्तत्यधिकशतमेककालं तीर्थकृतां समयक्षेत्रे विहरति, कथं ? पञ्चसु भरतेषु एकैक इति पञ्च, पञ्चसु ऐरवतेषु पञ्च एवं दश, पञ्चसु महाविदेहेषु प्रत्येकं द्वात्रिंशद् द्वात्रिंशद्विजयास्तेषु एकैको जिनः समं विहरतीति ततो द्वात्रिंशत् पञ्चकेन हताः, जातं षष्ठ्यधिकं शतम्, पाश्चात्यदशकक्षेपे जातं सप्तत्यधिकं शतम् । जघन्यतो विंशतिः, कथं ? जम्बूद्वीपे पूर्वापरविदेहयोः सीतासीतोदानदीद्विभागीकृतयोर्दक्षिणोत्तरदिग्भागेषु एकैकजिनसद्भावाच्चत्वारः, एवं सर्वमहाविदेहेषु विंशतिः, भरतैरावतयोस्त्वेकान्तसुषमादावभाव एव जिनानाम्, अन्ये पुनर्जघन्यतो दश एवाहुः, कथं ? पञ्चसु महाविदेहेषु प्रत्येकं द्वौ द्वौ भवतः इति दश । तथा चोक्तं – जन्माश्रित्योत्कृष्टत एककालं विंशतेरेवोत्पत्तिर्जघन्यविहरमानजिनविंशतिवत्, तीर्थकृतां च सर्वेषामर्धरात्रावेव जन्म, ततो महाविदेहेषु तीर्थकृज्जन्मसमये भरतैरवतेषु दिनसद्भावेन तीर्थकृदुत्पत्तेरभावादेतावन्त एवोत्पद्यन्ते, **अथानागततीर्थकृतां वन्दामीति,** ते च श्रेणिकादिजीवाः, यत उक्तं च – **'समणस्स भगवओ महावीरस्स तित्थम्मि णवहिं जीवेहिं तित्थगरणामगोत्ते कम्मे णिव्वत्तिते तं जहा सेणिएणं सुपासेणं उदायिणा पोट्टिलेणं अणगारेणं दढाऊणं संखेणं सतएणं सुलसाए सावियाए रेवईए ।** [ठाणाङ्गसूत्रे ९ स्थानके सू. ६९१] तत्र **'सेणिएणंत्ति**-श्रेणिको राजा प्रसिद्धस्तेन, स पद्मनाभोऽर्हन् भविष्यति ।।१।। **'सुपासेण'**न्ति भगवतो वर्धमानस्वामिनः पितृव्यः, स सूरदेवोऽर्हन् भावी[१] ।।२।। एवं **'उदायिणा'**त्ति-कोणिकपुत्रेण, यश्च कोणिकेऽपक्रान्ते पाटलिपुत्रनगरं[२] न्यवीविशत् । यश्च स्वभवनस्य विविक्तदेशे पर्वदिनेषु आयातसंविग्नगीतार्थसद्गुरुपर्युपासनापरायणः परमसंवेगरसमनुस्मरन्

---

१. भवि एवं प१छ । २. पाडलि प१प२छ ।

सामायिकपौषधादिकं श्रमणोपासकप्रायोग्यं अनुष्ठानमन्वतिष्ठपत् । एकदा च निशि देशनिष्काशितरिपुराजपुत्रेण द्वादशवार्षिकद्रव्यसाधुना कृतपौषधोपवासः सुखप्रसुप्तः कङ्कायःकर्तिकया कण्ठकर्तनेन विनाशित इति तेन, स सुपार्श्वोऽर्हन् भावी ।।३।। **पोट्टिलोऽनगारो**ऽनुत्तरोपपातिकेऽधीतो हस्तिनागपुरवासी [1]भद्राभिधानसार्थवाहीतनयो द्वात्रिंशद्भार्यात्यागी महावीरशिष्यो मासिक्या संलेखनया सर्वार्थसिद्धोपपन्नः, महाविदेहे सिद्धिगामी इति यो गदितस्ततोऽयमन्यः, अयं स्वयंप्रभोऽर्हन् भावी ।।४।। [2]दृढायुरप्रतीतः स सर्वानुभूतिजिनो भावी ।।५।। **शङ्ख**जीवो हि उदयजिनो भावी, **शतक**जीवः शतकीर्तिजिनो भावी, तयोश्च ईदृशी वक्तव्यता-किल श्रावस्त्यां कोष्ठके चैत्ये भगवान् वीर एकदा विहरति स्म, तत्र शङ्खादिश्रावकाश्चागतं भगवन्तं विज्ञाय वन्दितुं समागताः । ततो निवर्तमानानां तेषां [3]शङ्ख आख्याति स्म यथा 'भो देवानुप्रियाः ! विपुलमशनाद्युपस्कारयत ततस्तद्भुञ्जानाः पाक्षिकं पर्व कुर्वाणाः विहरिष्यामः ।' ततस्ते [4]तत्प्रतिपेदिरे शङ्खोऽचिन्तयत् 'न श्रेयो मे अशनादिभुञ्जानस्य पाक्षिकंपौषधं[5] प्रतिजाग्रतो विहर्तुम्, श्रेयस्तु मे पौषधशालायां पौषधिकस्य मुक्ताभरणशस्त्रादेः शान्तवेषस्य विहर्तुम्', अथ [6]स्वगृहं गत्वा उत्पलाभिधानायाः स्वभार्याया वार्तां निवेद्य पौषधशालायां पौषधमकार्षीत् । इतश्च तेऽशनाद्युपस्कारयांचक्रुरेकत्र च समवेयुः, शङ्खं प्रति प्रतीक्षमाणास्तस्थुः, ततोऽनागच्छति शङ्खे पुष्कलीनामा श्रमणोपासकः शतक इत्यपरनामा शङ्खस्याकारणार्थे तद्गृहं जगाम । आगतस्य चोत्पला श्राविका उचितप्रतिपत्तिं चकार । ततः स पौषधशालायां गतः, ईर्यापथिकीं

१. भद्राभिधा सार्थवाहतनया प$_2$ । २. दृढायुः प्रतीतः प$_1$ छ । ३. मानानांस्तान् प$_1$ । ४. प्रतिपादिरे प$_1$ । ५. पाक्षिकपौषधं प$_1$ छ । ६. स्वगृहे प$_1$ ।

च प्रतिचक्राम, शङ्खमभ्युवाच यदुत 'उपस्कृतं तदशनादि, तद्गच्छामः श्रावकसमवायम्, भुञ्जामहे तदशनादि, ततः [1]प्रतिजागृमः पाक्षिकं [2]पौषधम्' । तत उवाच शङ्खः -अहं हि पौषधिकः नागमिष्यामीति, ततः पुष्कली गत्वा श्रावकाणां तन्निवेदयति, ते तु तदनु बुभुजिरे, शङ्खस्तु प्रातः पौषधमपारयित्वैव पारगतपदकमलप्रणिपतनार्थं प्रतस्थौ, प्रणिपत्य च तमुचितदेशमुपविष्टः[3] । इतरेऽपि भगवन्तं वन्दित्वा, धर्मं च श्रुत्वा, शङ्खान्तिकं गत्वा, एवमूचुः 'सुष्ठु त्वं देवानांप्रिय ! अस्मान् हीलयसि' । ततस्तान् भगवान् जगाद 'मा भो यूयं शङ्खं हीलयत[4]' शङ्खो ह्यहीलनीयः, यतोऽयं प्रियधर्मा दृढधर्मा च तथा सुदृष्टिजागरिकां जागरितः' इत्यादि ।।६-७।।

तथा **सुलसा** च – राजगृहे प्र[से]नजितो राज्ञः संबन्धिनो नागाभिधानस्य रथिकस्य भार्या बभूव । यस्याश्चरितमेवमनुश्रूयते - किल तया पुत्रार्थी स्वपतिरिन्द्रादीन् नमस्यन्नभिहितः 'निश्चितं त्वमन्यां परिणय' इति, स जगाद 'यस्तव पुत्रस्तेन मे प्रयोजनमिति भणित्वा न तत् प्रतिपन्नवान् । इतश्च तस्याः शक्रालये सम्यक्त्वप्रशंसां श्रुत्वा, तत्परीक्षार्थं कोऽपि देवः साधुरूपेण समागतः । तं वन्दित्वा सा बभाण किमागमनप्रयोजनं ? देवोऽवादीत् 'तव गृहे लक्षपाकं तैलमस्ति, तच्च मे वैद्योपदिष्टमिति तद् दीयताम्' । ददामीति गत्वा गृहमध्ये अवतारयन्त्या भिन्नं देवेन तद्भाजनम्, एवं द्वितीयं तृतीयं च, ततोऽप्यखेदां विलोक्य तुष्टो देवः, द्वात्रिंशद्गुटिकाः दत्त्वोवाच[5] 'एकैकां खादेः, द्वात्रिंशत् ते पुत्रा भविष्यन्ति, प्रयोजनान्तरे चाहं स्मर्तव्यः' इत्यभिधाय गतोऽसौ । चिन्तितं चानया सर्वाभिरपि एक एव पुत्रो भूयादिति

---

१. प्रतिजागमः प$_1$ प$_2$ छ । २. पाक्षिकपौषधं प$_1$ छ । ३. विश्य इति प$_1$ प$_2$ छ । ४. हीलयथ प$_1$ छ । ५. दत्तोवाच प$_1$ छ ।

सर्वा अपि ता आहृताः[१], । जातो द्वात्रिंशत्पुत्रगर्भो वर्धते स्म, जाता जठरे महावेदना, देवं मनसिकृत्य कायोत्सर्गमकरोद्, आगतो देवो निवेदितो व्यतिकरो विहितो महोपकारो जातो लक्षणवत्पुत्रगण इति, स सुलसाजीवो निर्ममजिनो भावी ।।८।।

'तथा **रेवती** भगवदौषधदात्री तत्संबन्धो यथा-किलैकदा भगवतो मेण्ढिकग्रामं विहरतस्तत्र गोशालकमुक्ततेजोलेश्यानुभावेन पित्तज्वरो दाहबहुलो बभूव, लोहितवर्चश्च प्रावर्तत । चतुर्वर्णं च व्याकरोति स्म, यदुत 'गोशालकस्य तपस्तेजसा दग्धशरीरस्य अन्तः षण्मासस्य कालो भविष्यति' इति । तत्र सिंहनामा मुनिः आतापनावसाने एवं मन्यते[२] 'मम धर्माचार्यस्य भगवतो महावीरस्य ज्वररोगो रुजति, ततो हा वदिष्यन्ति अन्यतीर्थिका यथा छद्मस्थ एव महावीरो गोशालकतेजोलेश्याऽपहतः कालगतः' इति । एवंभूतभावना जनितमानसमहादुःखखेदितशरीरो मालुकाभिधानं[३] विजनं कच्छमनुप्रविश्य कुहकुहेत्येवं महाध्वनिना प्रारोदीत्[४], भगवान् स्थविरै[५]स्तमाकार्य उक्तवान् 'अहो सिंह ! यत्त्वया विकल्पितं[६] तन्न भावि, यत इतोऽहं देशोनानि षोडश वर्षाणि केवलिपर्यायं पूरयिष्यामि, ततो गच्छ त्वं नगरमध्ये, तत्र रेवत्यऽभिधानया[७] गृहपतिपत्न्या मदर्थं द्वे कूष्माण्डफलशरीरे उपस्कृते, न च ताभ्यां प्रयोजनम्, तथा अन्यदस्ति तद्गृहे परिवासितं मार्जाराभिधानस्य वायोर्निर्वृत्तिकारकं कूक्कडमांसकं[८] बीजपूरककटाहमित्यर्थः, तदाहरेति, तेन नः प्रयोजनमित्येवमुक्तोऽसौ

---

१. आहताः $प_1$ छ । २. मन्यत इति $प_1$ $प_2$ छ । ३. ०ना विजनं इति $प_1$ $प_2$ छ । ४. प्राराटीत् $प_1$ छ । ५. स्थिविरिस्तमा. इति $प_1$ $प_2$ छ । ६. विकल्पि $प_1$ छ। ७. रेवत्याभिधानाया $प_1$ $प_2$ छ । ८. बूक्कड $प_2$ ।

प्रथमोऽधिकारः
जिनसिद्ध-
नमस्कारः
मङ्गलम्
अतीत
वर्तमानानागत
जिननमस्कारः
गाथा-१

तथैव कृतवान् । रेवती च सबहुमानं कृतार्थमात्मानं मन्यमाना यथोचितं तत्पात्रे प्रक्षिप्तवती, तेनाप्यानीय भगवतो हस्ते निसृष्टम्, भगवताऽपि वीतरागतयैवोदरकोष्ठे निक्षिप्तम्, तेन तत्क्षणादेव क्षीणरोगो जातो भगवान् । जातानन्दो जातो यतिजनः, मुदितो निखिलो देवादिलोकः, स रेवतीजीवः समाधिनामा जिनो भावी ।।९।। अथ कृष्णादिनवजीवा यथा – '**एस णं अज्जो कन्हे वासुदेवे, रामे बलदेवे, उदए पेढालपुत्ते, पोट्टिले अणगारे, सतय गाहावई, दारूते नियंठे, सच्चती नियंठीपुत्ते**[1], ***सावियाबुद्धे अंबडे परिव्वायगे*** [ठाणाङ्ग सूत्र ९ स्थाने सू. ६९२] तत्र कृष्णवासुदेवजीवो निःकषायनामा त्रयोदशजिनो[2] भावी, क्वचिद् द्वादशः[3], रामबलदेवस्तु चतुर्दशनिः[4]पुलाकनामा जिनो भविष्यति । पेढालपुत्रस्तु...★

अत्र प्रवचनसारोद्धारोक्तानां अनागतजिनानां नामक्रमः -

"वीरवरस्स भगवओ, वोलिणेहिं चुलसीइवरिससहस्सेहिं । पउमाईचउवीस, जह हुंति जिणा तहा थुणिमो ।।१।।"

पढमं च पउमनाहं, सेणियजीवं जिणेसरं नमिमो । बीअं च सूरदेवं, वंदे जीवं सुपासस्स ।।२।।

---

१. निअंतीपुत्ते प२ । २. त्रयोदशमजिनो प१ प२ छ । ३. द्वादशमः प१ प२ छ । ४. चतुर्दशमनिः प१ प२ छ ।

★ अत्र सम्बन्धस्त्रुटितः सर्वस्मिन् आदर्शे, सूत्रकृत द्वितीयश्रुतस्कन्धे नालन्दीयाध्ययनेऽभिहितः, तद्यथा - उदकनामाऽनगारः पेढालपुत्रः पार्श्वजिनशिष्यः योऽसौ राजगृहनगरबाहिरिकाया नालन्दाभिधानाया उत्तरपूर्वस्यां दिशि हस्तिद्वीपवनखण्डे व्यवस्थितः, तदेकदेशस्थं गौतमं संशयविशेषमापृच्छ्य विच्छिन्नसंशयः सन् चतुर्यामधर्मं विहाय पञ्चयामं धर्मं प्रतिपेदे इति ।

तइयं सुपासनामं, उदाईजीवं पणट्ठभववासं । वंदे सयंपभजिणं, पुट्टिलजीवं चउत्थमहं ।।३।।
सव्वाणुभूइनामं, दृढाऊजीवं च पंचमं वंदे । छट्ठं देवसुयजिणं, वंदे जीवं च कत्तिस्स ।।४।।
सत्तमयं उदयजिणं, वंदे जीवं च संखनामस्स । पेढालं अट्ठमयं, आणंदजियं नमंसामि ।।५।।
पोट्टिलजिणं च नवमं, सुरकयसेवं सुनंदजीवस्स । सयकित्तिजिणं दसमं, वंदे सयगस्स जीवं ति ।।६।।
एगारसमं मुणिसुव्वयं च वंदामि देवईइ जियं । बारसमं अममजिणं, सच्चइजीवं जयपइवं ।।७।।
निकसायं तेरसमं, वंदे जीवं च वासुदेवस्स । बलदेवजियं वंदे, चउदसमं निप्पुलायजिणं ।।८।।
सुलसाजीवं वंदे, पन्नरसमं[१] निम्ममं च जिणनामं । रोहिणिजीवं नमिमो, सोलसमं चित्तगुत्तंत्ति ।।९।।
सत्तरसमं च वंदे, रेवइजीवं समाहिनाम जिणं । संवरमट्ठारसमं, सयालिजीवं पणिवयामि ।।१०।।
दीवायणस्स जीवं, जसोहरं वंदिमो इगुणवीसं । कण्हजियं गयतिण्हं, वीसइमं विजयमभिवंदे ।।११।।
वंदे इगवीसइमं, नारदजीवं च मल्लिनामाणं । देवं जिणबावीसं, अंबडजीवस्स वंदेहं ।।१२।।
अमरजियं तेवीसं, अणंतविरियाभिहं जिणं वंदे । तह साईबुद्धजीवं, चउव्वीसं भद्दजिणनामं ।।१३।। [प्रव. सारो. ४५७ थी ४६९]

१. पनासमं प१ प२ छ ।

तत्र सत्यकिर्निर्ग्रन्थीपुत्रो[1] यस्येदृशी वक्तव्यता – किल चेटकमहाराजदुहिता सुजेष्ठाभिधाना वैराग्येण प्रव्रजिता[2] उपाश्रयस्यान्तरा तापयति स्म । इतश्च पेढालनामा विद्याधरो विद्यासिद्धो विद्यां दातुकामो[3] योग्यपुरुषं गवेषयति, यदि ब्रह्मचारिण्याः पुत्रो[4] भवेत्, सुन्यस्ता विद्या भवेयुरिति भावयंस्तां तापयन्तीं दृष्ट्वा धूमिकाव्यामोहं कृत्वा बीजं निक्षिप्तवान्, संभूतो गर्भः, संजातो दारकः वृद्धिं याति । अथ निर्ग्रन्थिकासमेतो भगवत्समवसरणं गतः, तत्र च कालसंदीपनामा विद्याधरो भगवन्तं वन्दित्वा पप्रच्छ कुतो मे भयमिति ? स्वामी व्याकार्षीत् एतस्मात् सत्यकितः । ततोऽसौ तत्समीपं समागत्य अवज्ञया तं प्रति बभाषे अरे ! मा[5] त्वं मारयिष्यसीति भणित्वा पादयोः पातितः, ततोऽन्यदा साध्वीभ्यः सकाशात् अपहृत्य पितृविद्याधरेण विद्या ग्राहितो रौहिण्या विद्यया पञ्चसु पूर्वभवेषु मारितः, षष्ठभवे षण्मासावशेषायुषाऽनेनासौ न सिद्धा, इह तु सप्तमे भवे सिद्धा, तल्ललाटे विवरं विधाय तस्य शरीरमतिगता, ललाटच्छिद्रं च देवतया तृतीयं लोचनं कृतम्, तेन च स्वपिता स च कालसंदीपो मारितः, विद्याधरचक्रवर्तित्वं प्राप, ततोऽसौ सर्वतीर्थङ्करान् वन्दित्वा नाट्यं विधाय रमते । स[6] सत्यकिः, अममजिनो द्वादशो जिनो[7] भावी ।

अथ **'सावियाबुद्धे अम्बडे परिवायगे'** त्ति, तत्र श्राविका श्रमणोपासिका सुलसाभिधाना [तां] बुद्धः सर्वज्ञधर्मे भावितेयमित्यवगतवान्, श्राविका वा बुद्धा ज्ञाता येन स श्राविकाबुद्धः । अम्बडोऽम्बडाभिधानपरिव्राजकविद्याधरश्रमणोपासकः, अयं चार्थः कथानकादवसेयः, तच्चेदं -

---

१. सत्यकी निग्रंथीपुत्रो प१ प२ छ । २. व्रजिता प१ प२ छ । ३. विद्यादातुं प१ छ । ४. रिणीपुत्रो प२ । ५. मां प१ छ । ६. सत्यकी प१ प२ छ । ७. द्वादशमजिनो प१ प२ छ ।

चम्पायामम्बडो विद्याधरश्रावकः श्रीमहावीरसमीपे धर्ममुपश्रुत्य राजगृहं प्रस्थितः, स च गच्छन् भगवता बहुसत्त्वोपकाराय भणितः यथा सुलसाश्राविकायाः कुशलवार्तां कथयेः, ततः स चिन्तयामास पुण्यवतीयम्, यस्यास्त्रिलोकनाथः स्वकीयकुशलवार्तां प्रेषयति [कः] पुनस्तस्या[१] गुणः ? इति तावत् सम्यक्त्वं परीक्षे । ततः परिव्राजकवेषधारिणा गत्वा तेन भणिताऽसौ 'आयुष्मति ! धर्मो भवत्या भविष्यतीति अस्मभ्यं भक्त्या भोजनं देहि, ★योऽभ्यादत्ते भवतेऽसौ ते विदित एव"✦ अतोऽसौ आकाशविरचितामरासनासीनो जनं विस्मापयते स्म, ततस्तं जनो भोजनाय निमन्त्रयामास, स तु नैच्छत् लोकश्च तं प्रतिपृच्छति भगवन् ! भागधेयवतः कस्य गृहे मासक्षपणपर्यन्ते भागधेयं वर्द्धयिष्यसि ? स प्रतिभणति स्म 'सुलसायाः' । ततो लोकस्तस्या वर्धापनकं निवेदयतीति, तव गृहे असौ महातपस्वी मासक्षपणपारणार्थं समेष्यतीति, ततः सुलसयाऽभ्यधायि किं पाखण्डिभिरस्माकं प्रयोजनं ? ततो लोकेन तस्याः कथनं अम्बडस्य निवेदितम्, तेनापि परमसम्यग्दृष्टिरेषा या महाऽतिशयदर्शनेऽपि न दृष्टिव्यामोहं गच्छतीति [समज्ञायि] ततो लोकेन सहासौ तद्गेहे नैषेधकीं कुर्वन् पञ्चनमस्कारमुच्चरन् प्रविवेश, साऽपि तस्योत्थानादिकं प्रतिपत्तिमकरोत् तेनाप्यसावुपबृंहितेति, असावम्बडविद्याधर-श्रावको द्वाविंशतितमो देवजिनोऽर्हन् भावीति । यस्तु औपपातिकोपाङ्गे अम्बड उक्तः, स तु महाविदेहे सेत्स्यतीति अस्मादन्यः ।

---

१. पुनस्तया प१ प२ छ ।

★ यः=अहम्, भवते=भवत्याः कृते, अभ्यादत्ते=अभिमुखमागत्य आददामि (=गृह्णामि), असौ=अहम्, ते=तव, विदित एव=सम्यग् ज्ञात एव इत्यर्थः ।

✦ तया भणितं - येभ्यो दत्ते भवत्यसौ ते विदिता एव, इति स्थानाङ्गे ।

एवमतीतानागतवर्तमानजिनानां समस्तपरमेष्ठिपराणां प्रधानानां वन्दनं विधाय सिद्धान् वन्दति, '**परमप्पाणं च सिद्धाणं**'त्ति गाथाचतुर्थपदं विवृणोति, तत्र सिद्धास्तु बहुभेदाः कर्मसिद्धादयः, यत उक्तं च –

"कम्मे सिप्पे य विज्ञाए मंते जोगे य आगमे । अत्थजत्ता अभिप्पाए तवे कम्मखएइया ।।" [आ. नि. ९२७, विशेष. ३०२८]

तत्र यः कृषि-वाणिज्यादिषु सर्वकर्मसु कुशलः स कर्मसिद्धः । शिल्पं शास्त्रोपदेशजम्, आचार्योपदेशविज्ञानादिकं कोकाशवार्द्धकिवत्[1] शिल्पसिद्धः । विद्यासिद्धः खपुटाचार्यवत्[2], तत्संबन्धोऽपि आवश्यकवृत्तौ च । मन्त्रसिद्धः स्तम्भाकर्षकसाधुवत्, स यथा –

"लक्ष्मीपुरं पुरं तस्मिन्, श्रीविशालो नराधिपः । शब्दादिविषयासक्तः, सततं विललास यः ।।१।।

दृष्टा तेनान्यदा साध्वी, रूपातिशयशालिनी । नागच्छन्त्यत्र रम्भाद्या, यल्लावण्यजिता इव ।।२।।

तद्रूपदर्शनाक्षिप्तश्चिक्षेपान्तःपुरे स ताम् । तदैव मिलितः सङ्घः, शासितुं तं महीपतिम् ।।३।।

राज्ञः सौधाङ्गणे तस्य, महास्तम्भशतोद्वसः✦। सुधर्मायाः प्रतिच्छन्दो, मण्डपः सौधमण्डनम् ।।४।।

---

१. कोकास. प$_1$ छ । २. खपटा. प$_1$प$_2$ छ । ✦ महास्तम्भानां शतैः हेतुभूतैः ऊर्ध्वं वसति इति महास्तम्भशतोद्वसः ।

साधुश्चैको मन्त्रसिद्धः, संघमध्येऽस्ति शक्तिमान् । आचकर्ष शतान् स्तम्भान्, मन्त्रशक्त्या स मण्डपात् ।।५।।

उत्पेतुर्व्योम्नि सर्वे ते, स्तम्भाः सौधगतास्ततः । गन्तुकामा इव तदा, जायन्ते स्म [1]चलाचलाः ।।६।।

कान्दिशीकस्तदा राजा, समागत्य कृताञ्जलिः । साध्वीं तामर्पयामास, सङ्घं चाक्षमयत् पुनः ।।७।। [आ.नि.तिलकाचार्यवृत्तौ ९३३]

ईदृशो मन्त्रसिद्धः । योगसिद्ध आर्यसमितार्यवत्, जलोपरिचारीतापसप्रतिबोधकः । आगमसिद्धः श्रीगौतमवत् । अर्थसिद्धः मम्मणवणिग्वत् । यात्रासिद्धो यानपात्रव्यापारीवणिग्वत् । अभिप्रायसिद्धाश्चतुर्बुद्धिसिद्धा रोहकाभयकुमारादयः । तपःसिद्धो दृढप्रहारिवत् । [2]अथ-कर्मक्षयसिद्धान् परमात्मनो वन्दामीति । तत्र सितं बद्धमष्टप्रकारं कर्मेन्धनं ध्मातं दग्धं शुक्लध्यानानलेन यैस्ते निरुक्तिविधिना सिद्धाः, अथवा 'षिध् गत्यां' सेधन्ति स्म निर्वृतिपुरीं गच्छन्ति स्मेति सिद्धाः । आह च –

"ध्मातं सितं येन पुराणकर्म, यो वा गतो निर्वृतिसौधमूर्ध्नि । ख्यातोऽनुशास्ता परनिष्ठितार्थो, यः सोऽस्तु सिद्धः कृतमङ्गलो मे ।

ते च सिद्धा अनेकभेदाः, ते च –

[1]जिण-[2]अजिण-[3]तित्थ-[4]तित्था,-[5]गिहि-[6]अन्न-[7]सलिंग-[8]थी-[9]नर-[10]नपुंसा ।

---

१. चलाश्चलाः प१ छ । २. अर्थकर्म. प१ छ ।

प्रथमोऽधिकारः
जिनसिद्ध-
नमस्कारः
मङ्गलम्
अतीत
वर्तमानानागत
जिननमस्कारः
गाथा-१

[११]पत्तेय-[१२]सयंबुद्धा, [१३]बुद्धबो[१४]हिक्क-[१५]णिक्का य ।। [*नवतत्त्व गा.५५*]

तत्र - '**तित्थकर सिद्ध अरिहा, अतित्थयरसिद्धपुंडरीआई । गणहारि तित्थसिद्धा, अतित्थसिद्धा य मरुदेवी ।।१।।**

तित्थे अवट्टमाणे, जाइसरणाइणा मुणियतत्ता । जे सिद्धिसुहं पत्ता, अतित्थसिद्धा उ ते णेया ।।२।। [नव. ४-९५]

गिहिलिंगसिद्ध भरहो, वक्कलचीरी य अन्नलिंगो य । साहू सलिंगसिद्धा, थीसिद्धा चंदणप्पमुहा ।।३।। [रत्नसञ्चयः ३५४]

नरसिद्ध गोअमाई, ✦गंगेपमुहा नपुंससिद्धा य । पत्तेय-सयंबुद्धा, भणिया करकंडुकविलाई ।।४।। [रत्नसञ्चयः ३५५]

तह बुद्धबोहिआई, इगसमयम्मि य एगसिद्धाई । इगसमयम्मि अणेगे, सिद्धा य अणेगसिद्धा य ।।५।। [नव. ४-१०५]

एवंविधान् अनन्तान् परमात्मसिद्धान् वन्दामीति -

सिद्धाणं बुद्धाणं, पारगयाणं परंपरगयाणं, लोअग्गमुवगयाणं नमो सया सव्वसिद्धाणं ।। [*सिद्धाणं. गा. १*]

इति गणधरादिभिरपि नमस्कृतत्वादिति प्रथमगाथार्थः ।।१।।

अथ गणधरादिलब्धिमतो नमस्करण-स्मरण-शरणमाह -

✦ गाङ्गेयममुखाः इत्यस्मिन् समासे प्राकृतछन्दोवशात् यलोपः संभाव्यते ।

खाओवसमक्खायगभावे जे वट्टमाणलद्धिधरा । सुअकेवलिजिण जोगिण तेसिं नमो ते य सरणं मे ।।२।।

व्याख्या - अत्र **क्षायोपशमिके**[1] **भावे ये वर्तमाना लब्धिधरा योगिनो** मुनयः **श्रुतकेवलिनश्च** । योगर्द्धिमन्तश्च योगीश्वरास्तेषां **नमो** नमस्कारोऽस्तु, **ते च मे शरणं** भवन्तु अत्र चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । अत्र जिनास्तु क्षायिके भावे वर्तन्ते । भावास्तु षड् भवन्ति, यथा उक्तं च –

"उवसम-खय-मीसोदय-परिणामा दु-नवट्ठार इगवीसा । तियभेयसंनिवाइय, सम्मं चरणं पढमभावे[2] **।।२।।"**

[कर्मग्रन्थ ४-६४]

विशिष्टहेतुभिः स्वतो वा जीवानां तत्तद्रूपतया भवन्तीति भावाः, तत्रौपशमिकभावो विपाकप्रदेशरूपतया द्विविधस्यापि उदयविष्कम्भणं प्रच्छादनं तेन निष्पन्नमौपशमिकं१, क्षयः कर्मणोऽत्यन्तो विच्छेदस्तेन निर्वृत्तो निष्पन्नः क्षायिकः२' शुभाशुभप्रकृतीनां क्षयोपशमरूपो मिश्रः, क्षायोपशमिकरूपस्तृतीयः[3], ३उदयः शुभाशुभानां प्रकृतीनां विपाकतोऽनुभवनं तेन निर्वृत्त औदयिको भावः४, परिणामो जीवाजीवानां जीवत्वादिपरिणमनरूपस्तेन निर्वृत्तः पारिणामिकः५ । तत्रौपशमिको भावो द्विविधः, प्रथमसम्यक्त्वस्योत्पत्तिकाले दर्शनमोहनीयोपशमरूपः उपशमसम्यक्त्वम्, चारित्रमोहनीयोपशमभूतचारित्रं उपशमश्रेण्यां इति औपशमिकं द्वैधत्वं[4] आद्ये भावे, अथ द्वितीये च क्षायिके

---

१. ० शमके $प_1 प_2$ छ । २. ० भावि $प_1 प_2$ छ । ३. क्षायोपशमरूप $प_1 प_2$ छ । ४. उपशमिकद्विधत्वं $प_1 प_2$ छ ।

भावे नवविधत्वे केवलज्ञानं[१], केवलदर्शनं[२] क्षायिकसम्यक्त्वं[३], पञ्चप्रकारान्तरायक्षयात् भूतं दानादिलब्धिपञ्चकं[८] क्षायिकचारित्रं[९] चेति नवभेदाः, तृतीये क्षायोपशमिके भावे अष्टादशभेदाः – मतिज्ञानं[१], श्रुतज्ञानं[२], अवधिज्ञानं[३], मनःपर्यवज्ञानं[४], मत्यज्ञानं[५], श्रुताज्ञानं[६], विभङ्गज्ञानं[७], चक्षुर्दर्शनं[८] [अचक्षुर्दर्शनं][९] अवधिदर्शनं[१०], दानादिलब्धिपञ्चकं[१५], सम्यक्त्वं[१६] देशविरतिः[१७], सर्वविरतिः [१८]इत्यष्टादशभेदाः क्षायोपशमिके भावे । अथौदयिके भावे एकविंशतिभेदाः स्युः, उक्तं च –

'अन्नाणमसिद्धत्ता, संजमलेसा कसायगइवेया । मिच्छं तुरिए भव्वा, भव्वत्त जियत्तपरिणामे ।। [कर्मग्रन्थ-४-६६]

इत्यादिभावानां विशेषः कर्मग्रन्थवृत्तितोऽवसेयः[१] । औदयिके भावे अज्ञानत्वं[१] असिद्धत्वं[२] असंयमत्वं[३] लेश्याषट्कं[९] कषायचतुष्कं[१३], गतिचतुष्कं[१७], वेदाः[२०], मिथ्यात्वम्[२१] । '**तुरिए**'त्ति चतुर्थे भावे परिणामे भावे भव्यत्वमभव्यत्वं जीवत्वं च । अथ सान्निपातिकभावे[२] पञ्चदश भेदाः यथा –

उदइयं खओवसमिय, परिणामेहिं चउगइचउक्के । खइयजुएहिं चउरो, तदभावे उवसमजुएहि ।।१।।

इक्किक्को उवसमसेढिसिद्धकेवलिसु एवमविरुद्धा । पन्नरस संन्निवाइय-भेया वीसं असंभविणो ।।२।। [प्रव. सारो. १२९५-१२९६]

---

१. विशेषतः कर्मग्रन्थवृत्तितोऽवसेयम् $प_1$ $प_2$ छ । २. सन्निपातक $प_1$ छ ।

व्याख्या प्रवचनसारोद्धारतो ज्ञेया[1] ।। अत्र श्रुतकेवलिनां लब्धिमतां च[2] क्षायोपशमिके भावे वर्तमानानाम्, जिनानां क्षायिके भावे वर्तमानानां वन्दामीति भावः । इह **'जोगिण'**त्ति योगिनां ऋद्धयः -

इह वरयोगिंदाणं, रिद्धीउ हुंति जोगमाहप्पा । वरलद्धिसिद्धिपवरा, महरिसि भणियाओ समयम्मि ।।१।।

उक्तं च – **कफविप्रुण्मलामर्श-सर्वौषधिमहर्द्धयः । संभिन्नस्त्रोतोलब्धिश्च, योगं ताण्डवडम्बरम् ।।१।।**

चारणाशीविषावधि-मनःपर्यायसंपदः । योगकल्पद्रुमस्यैता, विकासिकुसुमश्रियः ।।२।।

अहो योगस्य माहात्म्यं, प्राज्यं साम्राज्यमुद्वहन् । अवाप केवलज्ञानं, भरतो भरताधिपः ।।३।।

ब्रह्म-स्त्री-भ्रूण-गोघातपातकान्नरकातिथेः । दृढप्रहारिप्रभृतेर्योगो हस्तावलम्बनम् ।।४।।

[योगशा. प्र.प्र. गा. ८-१०-१२]

इति योगस्वरूपं श्रीहेमाचार्योक्तम् । तथाऽन्यैरपि योगस्वरूपमुक्तं - **यम-नियमासन-प्राणायाम-प्रत्याहार-धारणा-ध्यान-समाधिरूपो योगः** [ ] । तस्य ऋद्धयस्तु अनेका लब्धयस्ताः यथा -

---

१. ज्ञेयाः प२ । २. श्रुतकेवलिनो लब्धिमन्तश्च प१ प२ छ ।

[१]आमोसहि-[२]विप्पोसहि, [३]खेलोसहि [४]जल्लओसही चेव । [५]सव्वोसहि-[६]संभिन्ने, [७]ओही [८]रिऊ-[९]विउलमइलद्धी ।।१।।✦
[१०]चारण-[११]आसीविस-[१२]केवली अ [१३]गणहारिणो [१४]पुव्वधरा । [१५]अरहंत-[१६]चक्कवट्टी, [१७]बलदेवा [१८]वासुदेवा य ।।२।।
[१९]खीर-महुसप्पिरासव[१] - [२०]कोट्ठयबुद्धी [२१]पयाणुसारी य । तह [२२]बीअबुद्धि [२३]तेअग, [२४]आहारग [२५]सीअलेसा य ।।३।।
[२६]वेउव्विदेहलद्धी, [२७]अक्खीणमहाणसी [२८]पुलाया य । परिणामतववसाणं, एमाई हुंति लद्धीओ ।।४।।
व्याख्या – संफरिसणमामोसो, मुत्तपुरीसाणं विप्पसो★ विप्पो । अन्ने विडित्ति विट्ठा, भासंति य पत्तिपासवणं ।।५।।
[वि.आ.भा. ७८१-७८२]

एए अन्ने य बहू, जेसिं सव्वे य सुरभओऽवयवा । रोगोवसमसमत्था, ते हुंति तओसहिं पत्ता ।।६।। [प्रव. सारो. १४९२ थी १४९७]

यत उक्तं च – तथाहि योगमाहात्म्याद्, योगिनां कफबिन्दवः । सनत्कुमारादेरिव, जायन्ते सर्वरूक्छिदे ।।१।।
योगिनां योगमाहात्म्यात्, पुरीषमपि कल्पते । रोगिणां रोगनाशाय, कुमुदामोदशालि च ।।२।।
मलः किल समाम्नातो, द्विविधः सर्वदेहिनाम् । कर्ण-नेत्रादिजन्मैको, द्वितीयस्तु वपुर्भवः ।।३।।
योगिनां योगसंपत्तिमाहात्म्याद् द्विविधोऽपि सः । कस्तूरिकापरिमलो, रोगहा सर्वरोगिणाम् ।।४।।

✦ आमोसहि विप्पोसहि खेलोसहि जल्लमोसहि चेव । संभिन्नसोय उज्जुमइ सव्वोसहि चेव बोधव्वो ।। चारण आसीवीसा केवली य मणनाणिणो य पुव्वधरा । अरहंत-चक्कवट्टी बलदेवा वासुदेवा य।। वि.आ.भा. ७७९, ७८०।। ★ विप्पसो बिन्दुरित्यर्थः ।

योगिनां कायसंस्पर्शः, सिञ्चन्निव सुधारसैः । क्षणोति तत्क्षणं सर्वानामयान्नामयाविनाम् ।।५।।

नखाः केशा रदाश्चान्यदपि योगिशरीरगम् । भजते भेषजीभावमिति सर्वौषधिः स्मृता ।।६।।

मेघमुक्तमपि वारि यदङ्गसङ्गमान्नदीवाप्यादिगतमपि सर्वरोगहरं भवति तथा विषमूर्च्छिता अपि यदीयाङ्गसङ्गिवातस्पर्शादेव निर्विषा भवन्ति । विषसंपृक्तमप्यन्नं यन्मुखप्रविष्टमविषं स्यात् । महाविषव्याधिबाधिता अपि यद्वचःश्रवणमात्राद्यद्दर्शनाच्च वीतविकारा भवन्ति । एष सर्वोऽपि सर्वौषधिप्रकारः । एते कफादयो महर्द्धिरूपाः सर्वौषधिऋद्धयश्च साधवो भवन्ति ।

जो सुणइ सव्वओ मुणइ, सव्वविसए व सव्वसोएहिं । सुणइ बहुए व सद्दे, भिन्ने संभिन्नसोओ सो ।।७।।

सर्वतः सर्वैरपि शरीरप्रदेशैः –

रिउसामन्नं तम्मत्तगाहिणी[१] रिउमईमणोनाणं । पायं विसेसविमुहं, घडमित्तं चिंतियं मुणइ ।।१।।

विउलं वत्थुविसेसाण, नाणं तग्गाहिणी मई विउला । चिंतियमणुसरइ घडं, विसेसओ पज्जवसएहिं ।।२।।

[प्रव. सारो. १४९८ थी १५०० विशेष. आ.भा. ७८३ थी ७८५]

१. माहिणी प१ प२ छ ।

वस्तुनो घटादेर्विशेषाणां देश-क्षेत्र-कालादीनां मानं संख्यास्वरूपम् ।

अइसयचरणसमत्था, जंघाविज्जाहिं चारणा मुणओ । जंघाहिं जाइ पढमो, निस्सं काऊण रविकरेवि ।।१।।

एगुप्पाएण गओ, रुअगवरमिओ तओ पडिनियत्तो । बीएणं णंदीसरमिहं[1], तओ एइ तइएणं ।।२।।

पढमेणं पंडगवणं, बीओप्पाएणं[2] णंदणं एइ । तइओप्पाएण तओ, इह जंघाचरणो होइ[3] ।।३।।

पढमेण माणुसोत्तरनगं स नंदीसरं तु बिइएणं । एइ तओ तइएणं, कयचेइयवंदणो इहयं ।।४।।

पढमेण णंदणवणे, बीयउप्पाएण पंडगवणम्मि । एइ इहं तइएणं, जो विज्जाचारणो होइ ।।५।।

आसी दाढा तग्गयमहावीसासीविसा दुविहभेया । ते कम्मजाइभेएणऽणेगहा चउविहविगप्पा ।।६।।

[वि. आ. भा. ७८६ थी ७९१]

ते आशीविषाः कर्मभेदेन तिर्यगाद्यनेकविधाः, जातिभेदेन तु [1]वृश्चिक-[2]मण्डूक-[3]सर्पमनुष्यभेदेन[4] चतुर्विकल्पाः, वृश्चिकस्य हि विषमुत्कृष्टं अर्धभरतमानं शरीरं व्याप्नोति, मण्डूकस्य तु भरतमानम्, सर्पस्य तु जम्बूद्वीपमानम्, मनुष्यस्य तु समयक्षेत्रमानं वपुर्व्याप्नोतीति । कर्मतश्च पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्या देवाश्चाऽऽसहस्रारात्, एते हि तपश्चरणानुष्ठानतो वा गुणत आशीविष-वृश्चिक-भुजगादिसाध्यां क्रियां कुर्वन्ति,

---

१. मिहि $प_1$ $प_2$ छ । २. बीप्पाएणं $प_1$$प_2$ छ । ३. एइ $प_1$ $प_2$ छ ।

शापदानादिना व्यापादयन्तीत्यर्थः, देवाश्च पूर्वं मनुष्यभवेऽर्जिताशीविषलब्धयः आसहस्राराद् देवेषूत्पन्ना अपर्याप्तावस्थायां प्राग्भविकाशीर्विषलब्धिमन्तो द्रष्टव्यास्ततः परं शापादिना परव्यापादनसामर्थ्येऽपि तल्लब्धिव्यपदेशनिवृत्तिः ।

खीर-महु-सप्पिरासव उवमाणतया हु आसवा हुंति । कुट्ठयधन्नव सुनिग्गलसुत्तत्था कोट्ठबुद्धी य ।।७।।○

[वि.भा.७९९ प्रव.सारो. १५०२]

क्षीरं चक्रवर्तिधेनुदुग्धं मधु-शर्करादिमधुरद्रव्यं सर्पिरतिशायिगन्धादिघृतं एतत् स्वादोपमानं वचनं वैरस्वाम्यादिवत् तदाश्रवाः क्षीर-मधु-सर्पिराश्रवा भवन्ति श्रोतृजनाप्यायकवचनत्वात् ।

जो सुत्तपएण बहुअं[1], सुअमणुधावइ पयाणुसारी सो । जो अत्थपएणऽत्थं, अणुसरइ स बीयबुद्धीओ ।।१२।। [वि.आ.भा. ८००]

अक्खीणमहाणसिआ[2], भिक्खं जेऽऽणाणियं पुणो तेणं । परिभुत्ते वि य खिज्जइ, बहुएण वि न उण अन्नेहिं ।।१३।। (प्रव. सारो. १५०३-१५०४)

शेषास्तु प्रसिद्धा वैक्रियादिलब्धयोऽनेकधा । ✦अणुत्व-महत्त्व-लघुत्व-गुरुत्व-प्राप्ति-प्राकाम्ये-शित्व-वशित्वा[3]प्रतिघातित्वान्तर्धान-कामरूपित्वादिभेदात् । अणुत्वमणुशरीरविकुर्वणं येन बिसच्छिद्रं प्रविशति तत्र चक्रवर्तिभोगानपि भुङ्क्ते १ । महत्त्वं मेरोरपि

१. बहुए प$_1$प$_2$ छ । २. महाणंसिआ प$_2$ । ३. प्रतिपाति प$_1$प$_2$ छ । ○ *खीरमहुसप्पिसाओवमा उ वयणया तयासवा होंति । कोट्ठयधन्नसुनिग्गलसुत्तत्था कोट्ठबुद्धीया*[३] ।।[वि. भा. ७९९, प्रव.सारो. १५०२]सुनिग्गलसुत्तत्था तु अविस्मृतत्वाच्चिरस्थायिनौ सूत्रार्थौ । ✦ गुरुत्वलब्धिमन्तं सोढुं प्रकृष्टबला इन्द्रादयोऽपि महता कृच्छ्रेण शक्नुवन्तीत्यर्थः ।

महद्देहकरणसामर्थ्यं २ । लघुत्वं वायोरपि लघुशरीरता ३ । गुरुत्वं वज्रादपि गुरुशरीरतया इन्द्रादिभिरपि प्रकृष्टबलैर्दुस्सहता ४ । ■प्राप्तिर्भूमिपृष्ठस्थस्याङ्गुल्यग्रेण मेरुपर्वताग्रप्रभाकरादिस्पर्शनसामर्थ्यं ५ । प्राकाम्यं अप्सु भूमाविव प्रविशतो गमनशक्तिस्तथा अप्सु इव भूमावुन्मज्जन-निमज्जनशक्तिः ६ । ईशत्वं त्रैलोक्यस्य प्रभुता, तीर्थकरेन्द्रऋद्धिविकरणं ७ । वशित्वं सर्वजीववशकरणं ८ । अप्रतिघातित्वं सर्वत्र निःशङ्कगमनं ९ । अन्तर्धानमदृश्यता १० । कामरूपित्वं युगपदेव नानारूपविकरणशक्तिः ११ । इत्येवमादयो महर्द्धयः । एतासां लब्धीनां ऋद्धीनां मध्ये ये क्षायोपशमिक-क्षायिकभावलब्धिधरा ये योगिनो मुनयस्तेभ्यो नमस्ते च शरणमिति । एतासां च लब्धीनां मध्ये याः पुरुषाणां याश्च स्त्रीणां भवन्ति तांश्च दर्शयति -

भवसिद्धियपुरिसाणं, एयाओ हवंति भणियलद्धीओ । भवसिद्धियमहिलाणं, जत्तिआ जायंति तयं वुच्छं ।।१।।

अरहंत-चक्कवट्टि-केसव-संभिन्न-चारणे पुव्वा । गणहर-पुलाग-आहारगलद्धी न हु भवियमहिलाणं ।।२।।

अभवियपुरिसाणं पुण, दसपुव्विल्लाउ केवलित्तं च । उज्जुमइविउलमई, तेरस एयाओ न हु हुंति ।।३।। [प्रव.सारो. १५०५-१५०७]

अभवियमहिलाणं पि हु, एयाओ न हुंति भणियलद्धीओ । महु-खीरासवलद्धी, वि नेव सेसा ओउ अविरुद्धा ।।४।।

[प्रवचन सारोद्धार १५०८, गच्छा० पयन्ना-७१ गाथा]

■ लघिमावशितेशित्वं प्राकाम्यं महिमाऽणिमा । यत्र कामावसायित्वं प्राप्तिरैश्वर्यमष्टधा ।।

लब्धयोऽपि मुनिप्रमुखाणां मनुष्यक्षेत्रे भवन्तीति, यथा -

अरहंताइयपमुहा, उत्तममणुआ य साहुलद्धीओ । समयागणिमुहभावा, माणुसखित्तम्मि ते हुंति ।। १ ।।

यतः भगवत्यामुक्तं च -

[१]अरहंत-[२]समय-[३]बायर-[४]विज्जु थणिया [५]बलाहगा अगणीइ । [६]आगर-[७]निहि-[८]नइ-[९]उवराग-[१०]निग्गमे [११]बुद्धि-[१२]वयणं च ।। १।।

[द्वितीयशतके नवमोद्देशके संग्रहगाथा]

व्याख्या - अरहंतत्ति-जाव वयणं च, अरहंता चक्कवट्टी बलदेवा वासुदेवा चारणा विज्जाहरा समणा समणीउ सावगा साविआउ जाव मणुअ पगइभद्दिया । समयत्ति - कालः । बायर विज्जत्ति थणियसद्दे[१] बलाहगा मेघाः आकराः उपरागत्ति-चन्द्रसूर्यग्रहणं निग्गमेत्ति-'अइगमणनिग्गमणं' उत्तरायन-दक्षिणायने वृद्धिर्दिनरात्रेः[२] ✦इत्यादि समयक्षेत्रे मनुष्यक्षेत्रे भवन्ति । लब्धयोऽपि अत्रैवोत्पद्यन्त इति । लब्धिधरा इति पदं त्ति ।। २ ।।

अथ समस्तजिनगणधरादिलब्धिमन्मुनिवन्दनं नामोच्चारं च विधाय ग्रन्थारम्भं करोति -

वंदित्तु गोयमाइयपसिणुत्तरदीवयं जिणं वीरं । विरएमि हियायरणप्पसिणुत्तरदीवियं भयवं ।।३।।

---

१. थणिया प$_2$ । २. दक्षिणायनवृद्धिर्दिनरात्रेः प$_1$ प$_2$ छ । ✦ दिनसहिता चासौ रात्रिश्चेति दिनरात्रिः ।

जिनसिद्ध-नमस्कारः अभिधेयं लब्धिमतां वन्दनं च गाथा-३

व्याख्या - भगवन् हे जिनादिमन् अहं **हिताचरणप्रश्नोत्तरदीपिकां रचयामी**ति शास्त्राभिधेयम्, तदभिधानद्वारेण सत्त्वानुग्रहः कर्तुरनन्तरं प्रयोजनं श्रोतुस्तदधिगमः, द्वयोरपि परमपदप्राप्तिः परम्परया फलमिति, संबन्धस्तु [1]उपायोपेयरूपस्तत्रोपेयं हिताचरणार्थपरिज्ञानं हिताचरणदीपि[2]का तु उपायः अतीतानागतवर्तमानजिनादिवन्दनं श्रीवीरजिनवन्दनपूर्वकं तु मङ्गलाचरणमिति । अत्र '**भयवं,** ति गुर्वामन्त्रणम्, गुर्वामन्त्रणं तु गुर्वाज्ञापूर्वमेव सर्वधर्मकार्यकरणं श्रेयस्कारीति । यत उक्तं चैवं-

विहारभूमि वा वियारभूमि वा अन्नं वा जं किंचि पओअणं कप्पइ से आपुच्छित्ता आयरियं वा उवज्झायं वा इत्यादि [कल्पसूत्रे नवमे व्याख्याने] । तथा च –

जो गिण्हइ गुरुवयणं, भण्णंतं भावओ विसुद्धम[3]णो । ओसहमिव पिज्रंतं, तं तस्स सुहावहं होइ ।। [उपदेशमाला गाथा-९६]

अथ साक्षाद् गुरोरभावेऽपि गुरुचिन्तनपूर्वकरणमपि सर्वश्रेयस्करमिति । अथ किंविशिष्टं वीरं नत्वा, '**गोअमाइय पसिणुत्तरदीवय**'त्ति गौतम आदिर्यत्र ते गौतमादिका मुनिवरादिभव्यास्तैः कृता ये प्रश्नास्तेषामुत्तराणि प्रतिवचनानि तेषां दीपकमुद्योतकम् । यथा मुनिप्रमुखाणां च✦ प्रश्नदीपकं=गौतमगणधरकृतप्रश्नसहस्राणामुत्तरदीपकमिति, आदिशब्दात् श्रीपार्श्वशिष्यगाङ्गेयसमस्तवस्तुज्ञानोत्तरदीपकम्, तथा

१. अपायोपेय. प$_2$ । २. हिताचरणी प$_1$ प$_2$ छ । ३. सावओ विसुद्धगणो प$_1$ प$_2$ छ० । ✦ अयं चकारः पुनरर्थे भिन्नक्रमश्च स चैवं – पुनर्यथा मुनिप्रमुखाणां प्रश्नदीपकम्, आदिशब्दाच्च गाङ्गेयोत्तरदीपकम्, तथैव परतीर्थिकानां जयन्त्याः गङ्गदत्तदेवस्यापि च प्रश्नानामुत्तरदीपकमित्यर्थः ।

परतीर्थिकबालप्रश्नोत्तरदीपकम्, तथा जयन्तीश्राविकाकृतप्रश्नोत्तरदीपकं गङ्गदत्तदेवकृतप्रश्नोत्तरदीपकमित्यादिभव्यजनकृतप्रश्नसहस्राणां प्रत्युत्तरदीपकमिति । अथ किंविशिष्टां प्रश्नोत्तरदीपिकां ? हिताचरणाम्, तत्र हितानि [1]प्रथमयुगादिदेवनमस्कारादिहितकारीणि, उपलक्षणतयाऽहितपरिहारादीनि हेयोपादेयज्ञेयरूपाणि वा एवंविधानि आचरणानि यत्र सा हिताचरणा तां हिताचरणामिति आर्यार्थः ।। ३ ।।

ननु प्रवचने तु हितोपदेशो हि हिताचरणं पूर्वमहर्षिभिर्भव्यानां बहुधा कृतं [2]कथितं दृश्यते यथा –

लद्धूण तं सुइसुहं, जिणवयणुवएसममयबिंदुसमं । अप्पहियं कायव्वं, अहिएसु मणो न कायव्वं ।।१।।

हियमप्पणो करिंतो, कस्स न होइ गुरुओ✦ गुरु★गण्णो■।। अहिअं समायरंतो, कस्स न विपच्चओ होइ ।।२।। ।।३।।

[उपदेशमाला-४५३-४५४]

तेन पुनरपि हिताचरणप्रश्नकरणे किं प्रयोजनमिति, सत्यमुच्यते, पुनः करणेऽपि हितमेवात आह –

जे जिणपुव्वरिसीहिं, भावा वुत्ता जियाण बोहत्थं । ताणं पुणरवि सरणं, सीसाणं गुणयरं च य ।।४।।

व्याख्या - ये जिनैः ऋषभादिभिर्महर्षिभिः सुधर्मादिगणधरैश्च आत्मज्ञानादिहिताचरणभावा उक्ता उपदिष्टाः प्रकाशिताः, किमर्थं ? १ [3]जीवानामार्याणामनार्याणां च बोधार्थं प्रतिबोधनाय ऋषभदेवेन स्वपुत्रादिप्रतिबोधाय यथा **'संबुज्झह किं न बुज्झह'** इत्यादिवैतालियाध्ययनम् ।

१. प्रथमं प$_1$ छ । २. कथितं तं दृश्यते प$_1$ प$_2$ छ । ३. जीवानामार्यामार्यानां च प$_2$ । ✦ प्रधान इत्यर्थः । ★ आचार्यकल्प इत्यर्थः । ■ गणनीय इत्यर्थः ।

[सूयडाङ्गसूत्रे द्वितीयाध्ययने प्रथमोद्देशे] तथा श्री महावीरेणापि क्वापि महापर्षदि[1] च ये भावा भव्यबोधार्थमेवमुक्ताः । *यथा* - **तओ समणे भयवं महावीरे सव्वभासाणुगामिणीए सरस्सइए जोअणणीहारिणा सरेणं अद्धमागहाए भासाए भासइ अरिहा धम्मं परिकहेइ तेसिं सव्वेसिं आरियमणारिआणं अगिलाए धम्मं सावियाणं अद्धमागहा भासा तेसिं सव्वेसिं आरियमणारियाणं अप्पणो भासाए परिणामेइ तं जहा – अत्थि लोए, अत्थि अलोए, एवं अत्थि जीवा, अत्थि अजीवा बंधे मोक्खे पुण्णे पावे आसवे संवरे वेअणा निज्जरा, अरहंता चक्कवट्टी बलदेवा वासुदेवा णरया णेरइया तिरिक्खजोणिआ तिरिक्खजोणिणीओ माया पिया देवा देवलोआ सिद्धा परिणिव्वआ, अत्थि पाणाइवाए, अत्थि मुसावाए अदिन्नादाणे मेहुणे परिग्गहे, अत्थि कोहे माणे माया लोहे जाव मिच्छादंसणसल्ले, अत्थि पाणाइवायवेरमणे मुसावायवेरमणे अदिन्नादाणवेरमणे मेहुणवेरमणे परिग्गहवेरमणे जाव मिच्छादंसणवेरमणे, सव्वं अत्थिभावं अत्थित्ति वयत्तिण्णा कम्मा सुचिण्णफला भवन्ति । दुच्चिण्णा कम्मा दुचिण्णफला भवन्ति, पच्चायति, जीवा सफले कल्लाणपावए धम्ममाइक्खइ इणमेव निग्गंथे पावयणे सच्चे अणुत्तरे केवलिए संसुद्धे पडिपुण्णे णेआउए सल्लकत्तणे सिद्धिमग्गे मुत्तिमग्गे निव्वाणमग्गे निज्जाणमग्गे अवितहे असंदिद्धे सव्वदुक्खप्पहीणमग्गे इत्थं ठिआ जीवा सिज्झंति बुज्झंति मुच्चंति परिणिव्वायंति सव्वदुक्खाणमंतं करेंति त्ति ।** [औपपातिकसूत्र-३४]

एवं सर्वजिनैरपि ये भावा उक्ताः, तथा पूर्वमहर्षिभिरपि ये भावाः सूत्रवृत्तिनिर्युक्त्यादौ जिनादिचरितसंबन्धादयो भावा भव्यप्रतिबोधार्थं कल्पिताः स्युस्तेषां कथितानामपि तदुपरि पुनः[2] कथनं **'ताणं'** ति तेषां पुनः पुनः स्मरणम् । **'सीसाणं'** ति – शिष्यादिभव्यानां **गुणकरं** विद्यते, तेन पूर्वं गणधराऽऽहितोक्त्यादिकायां विद्यमानायामपि मयापि हिताचरणप्रश्नोत्तरदीपिकाकरणं क्षुण्णमपि[3] गुणकरमिति।।४।।

१. कादि $प_1$ $प_2$ छ, महत्पर्षदि $प_2$ । २. गणधरादिनोक्तादिकायां $प_1$ छ । ३. करणांजुणापि $प_1$ छ करणंजुणापि $प_2$ ।

अथ केनापि भव्यात्मना मतियन्त्रणार्थं किंचित् किमपि ग्रन्थादिकं कृतं भवति, तत् तु केचित् परगुणमत्सरिणो दूषयन्ति, परगुणग्राहिणः सज्जनास्तु परगुणानेव गृह्णन्ति तद् दर्शयिति-

न पढंति दूसयंति य, दट्ठुं परपगरणं दुरायारा । मच्छरविमुहा विबुहा, थोवंपि य परगुणं लिंति ।।५।।

केचिद् दुराचाराः कुमतदूषितान्तःकरणाः केवलं सूत्रमेव मन्यन्ते पठन्ति च, न तु सूत्रवृत्ति-भाष्य-चूर्णि-निर्युक्त्यादि परप्रकरणं मन्यन्ते न च पठन्ति परमिति★ नावबुद्ध्यन्ति[१], यत् केवलसूत्रचारिणां कृतं धर्मानुष्ठानं अज्ञानतपसि पतति, यत उक्तं च –

अपरिच्छियसुयनियसस्स, केवलमभिन्नसुत्तचारिस्स । सव्वुज्जमेण वि कयं, अन्नाणतवे बहुं पडइ ।। [उपदेशमाला-४१५]

अथ मत्सरपराङ्मुखा विबुधाः स्तोकमपि स्वल्पमपि परगुणमिति गृह्णन्ति । दुर्जनास्तु परगुणान् यथा तथापि कलङ्कयन्तीति यथा उक्तं च -

जाड्यं ह्रीमति वर्ण्यते व्रतरुचौ दम्भः शुचौ कैतवं, शूरे निर्घृणता ऋजौ विमतिता दैन्यं प्रियालापिनि ।

तेजस्विन्यवलिप्तता मुखरता वक्तर्यशक्तिः स्थिरे, तत् को नाम गुणो भवेदिह सतो यो दुर्जनैर्नाङ्कितः ।।१।।

---

१. नाबुध्यन्ति प$_1$ प$_2$ छ । ★. इतिरयमेवमर्थे ।

सज्जनस्तु

न ब्रूते परदूषणं परगुणं वक्त्यल्पमप्यन्वहं, संतोषं वहते परर्द्धिषु पराबाधां सुधत्ते शुचाम् ।

स्वश्लाघां न करोति नोज्झति नयं नौचित्यमुल्लङ्घयत्युक्तोऽप्यप्रियमक्षमं न रचयत्येतत् सतां लक्षणम् ।।२।। ५ ।। [सिन्दुरप्रकर गा-६४]

अथ सर्वभव्यानां प्रथमं हिताचरणं पृच्छति स्वयं तपःशक्तिविकलो भव्यः अन्यमहातपस्वितपोगुणरञ्जितान्तःकरणो महाविशदतपस्विनां प्रथमं प्रणामनमस्कारहितार्थं पृच्छति । भगवन् ! अस्यामवसर्पिण्यां प्रथमं कस्य विशदमहातपस्विनो नमस्कारः प्रणामो क्रियते इति प्रश्नः ।।५।। अथ गुरुनिर्वचनं - प्रत्युत्तरो यथा -

किज्जइ कस्स पणामो, पढमं विसदाइमहतवस्सिस्स । रिसहजिणकप्पतरूणो, तवस्सिवरबाहुबलिणो वि ।।६।।

ऋषभजिनकल्पवृक्षस्य, तत्र ऋषभजिन एव कल्पतरुः ऋषभजिनकल्पतरुस्तस्य, न तु ऋषभजिनस्य यो कल्पतरुस्तस्य प्रणामः, स तु न तपस्वी एकेन्द्रियरूपत्वात् प्रणामाऽयोग्यः । **'विशदादिमहा'** इति तपस्वी तु अस्यां चतुर्विंशत्यां ऋषभ एव, यत उक्तं च -

संवत्सरमुसभजिणो, छम्मासा वद्धमाणजिणचंदो । इय विहरिया निरसणा, जइज्ज एओवमाणेणं ।।१।। [उपदेश माला. गा. ३]

अत्र विशदतपोग्रहणं तु अन्येषामग्निशर्मतापस-तामलिप्रभृतीनां बालतपस्विनां [1]निर्दयमसारं च✦ तपस्वित्वात्, तेषां नमस्कार-निवारणार्थम्, तथा तपस्विवरबाहुबलेरपि प्रणामः क्रियते । स तु अग्रे कथयिष्यते, इति गाथार्थः ।।६।।

अथ नमस्कारस्योत्पत्त्यादिद्वाराणि पृच्छति, भगवन् ! स ऋषभादिजिनादीनां नमस्कारः प्रणामकरणाध्यवसायः कथमुत्पद्यते इति प्रश्न :-

उप्पज्जई कहं सो, णेओ उप्पत्तिपमुहदारेहिं । उसहाइनमुक्कारो, इमाणि ठाणाइं भणियाणि ।।७।।

व्याख्या :- अथोत्तरं -

सत्तण्हं पयडीणं, उक्कोसठिईई वट्टमाणं । जीवो न लहइ सामाइयं च छण्हमन्नेयरं ।।१।।

सत्तण्हं पयडीणं, उत्पत्तिप्रमुखद्वारैः स ज्ञेयः, तानि द्वाराणीह इमानि श्रीभद्रबाहुस्वामिभणितानि,

यथा - '[1]**उप्पत्ती** [2]**निक्खेवो,** [3]**पयं** [4]**पयत्थो** [5]**परूवणा** [6]**वत्थु ।** [7]**अक्खेव** [8]**पसिद्धि** [9]**कमो,** [10]**पओअण** [11]**फलं नमुक्कारो ।।१।।**

[आ.नि. ८८७]

उत्पत्तिर्निक्षेपः पदं पदार्थः प्ररूपणा वस्तु आक्षेपः प्रसिद्धिः क्रमः प्रयोजनं फलं च एभिरेकादशभिः द्वारैः नमस्कारश्चिन्त्य इत्यर्थः ।

१. निर्दयसारं $प_1$ $प_2$ छ । ✦ दयाभावः न स्यात् तथा=निर्दयम्, सारोऽपि यथा न स्यात् तथा=असारमित्यर्थः ।

उत्पत्तिद्वारमाह - अत्र **उप्पण्णाणुप्पनो[1] इत्थ नयाऽऽइनिगमस्सणुप्पन्नो । सेसाणं उप्पन्नो, जइ कत्तो तिविह सामित्ता ।।** [आ.नि. ८८८]

'उत्पन्नानुत्पन्नो'त्ति नमस्कारः कथं ? अत्र नयाः सप्त नैगमादयः, तत्राद्यो नैगमनयो द्विधा सर्वग्राही देशग्राही च, तत्रादिनैगमः सामान्यमेव नित्यं मन्यते, तदन्तर्गतत्वान्नमस्कारोऽप्यनुत्पन्नः नित्यत्वात्, नित्यवस्तुनः उत्पत्तेरभावाच्च, शेषाणां व्यवहारादीनां विशेषग्राहित्वादुत्पन्नः, विशेषाणां उत्पादव्ययधर्मत्वात्, संग्रहस्तु विशेषाग्राहित्वादादिनैगमान्तर्गतता भाव्या । यद्युत्पन्नस्तर्हि कुतः ? आह-त्रिविधस्वामित्वात् त्रिविधकारणत्वात् नमस्कारस्त्रिधा इत्यर्थः[2] । तत्कारणं तावत् त्रयमाह -

समुट्ठाण वायणा, लद्धीओ पढमे नयत्तिए तिविहं । उज्जुसुअ पढमवज्जं, सेसनया लद्धिमिच्छंति ।। [आ.नि. ८८९]

व्याख्या - समुत्तिष्ठति सर्वस्मादिति समुत्थानं देहः, देहान्नमस्कार उत्पद्यते इत्येकं कारणम्, तथा वाचना श्रवणं देहे सत्यपि, गुरुवाचनया विना नोत्पद्यत इति द्वितीयम्, तथा लब्धिस्तदावरणकर्मक्षयोपशमस्तेनोत्पद्यते, यतः उक्तं च - ***'सह मइयाए परवागरण***मिति वचनात्, एतत् त्रिविधकारणमपि नमस्कारस्य प्रथमे शुद्धनयत्रये । ✦अशुद्धाद्यनयस्य संग्रहस्य चानुत्पन्नो नमस्कारः । ऋजुसूत्रनयस्तु

---

१. उप्पन्नो प१ प२ छ । २. उत्पन्नः प१ छ । ✦ स्यादियमत्राशङ्का - प्रथमे शुद्धनयत्रये किं अशुद्धनैगमः संग्रहश्च नान्तर्भवतः ? भवतः एव, तर्हि किमर्थमिदं वाक्यं ? शृणुत - त्रयो नयाः त्रीण्यपि कारणानि अभ्युपगच्छन्ति, ऋजुसूत्रः द्वौ एव, अन्त्यास्तु त्रयः एकमेव इति सामान्यतया कृतो विभागः, तत्र चायं विशेषोऽप्यवधार्यः 'संग्रहः अशुद्धनैगमश्च नमस्कारस्य उत्पत्तिमेव न मन्यन्ते तन्मते सनातनः शाश्वत एव नमस्कारः, का वार्ता तदुत्पत्तिकारणानाम्' इति । इमं विशेषमेव ज्ञापयितुं प्रवृत्तमिदं वाक्यम् ।

प्रथमं देहकारणं मुक्त्वा ततः वाचनां लब्धिं च कारणद्वयमेवेति, एतयोरभावे समुत्थानस्य देहस्याकारणत्वादशेषाः शब्दादिनया लब्धिमेवैकं कारणमिच्छन्ति तदभावे नायं अकारणत्वात् ।

अथ निक्षेपद्वारं नामस्थापनानमस्कारनिक्षेपौ सुगमौ । द्रव्यनिक्षेपमाह –

निह्नाइ दव्वभावोवउत्तो जं कुज्ज सम्मदिट्ठीओ । नेवाइयं पयं दव्वभावसंकोचणपयत्थो ।। [आ.नि. ८९०]

निह्नवादेर्द्रव्यनमस्कारः । द्रव्यार्थं वा नमस्कारो द्रव्यार्थिनां प्रभुसेवकानाम्, अत्र द्रमकदृष्टान्त आवश्यकवृत्तितो ज्ञेयः । उपयुक्तसम्यग्दृष्टेर्यो नमस्कारः स भावनमस्कारः, नैपातिकं पदं नम इति । अस्य पदस्यार्थः पदार्थः, द्रव्यभावसंकोचनम्, द्रव्यसंकोचनं हस्त-मस्तक-पादादिसंकोचः भावसंकोचं मनसः एकाग्रता, द्रव्यसंकोचः पालकस्य, भावसंकोचोऽनुत्तरदेवानामुभयसंकोचः शाम्बस्य श्रीनेमिवन्दने, उभयाभावो नमस्कारे शून्यस्य ।

प्ररूपणाद्वारमाह -

दुविहा परूवणा छप्पया य नवहा य छप्पया इणमो । किं ? कस्स व ? केण व ? कहिं ? कियच्चिरं ? कयविहो व भवे ? [आ.नि. ८९१]

च शब्दात्[१] पञ्चधाऽपि किं कस्य केन वा क्व वा कियच्चिरं कतिविधो वा भवेन्नमस्कारः ।

१. पुच्छएमिवत्तउ च शब्दात् प१ प२ छ ।

आद्यद्वारमाह –

किं ? जीवो तप्परिणओ, पुव्वपडिवन्नओ अ जीवाणं । जीवस्स य जीवाण व, पडुच्च पडिवज्जमाणं तु ।।६।। [आ.नि. ८९२]

किमिति को नमस्कारः ? तत्परिणतो जीवो नमस्कारः १। द्वितीयद्वारं- पूर्वप्रतिपन्नस्तु जीवानां बहुभिर्जीवैः पूर्वप्रतिपन्नो नमस्कारस्ततो बहुवचनम्, तेषां संबन्धी नमस्कारः, प्रतिपद्यमानं नमस्कारं पठन्तं प्रतीत्य जीवस्य जीवानां वा स हि कदाचिदेकः[1] कदाचिद् बहवो वा स्युः २।।

केनेति द्वारमाह –

नाणावरणिज्जस्स य, दंसणमोहस्स तह खओवसमे । जीवमजीवे अट्ठसु, भंगेसु उ होइ सव्वत्थ ।।२।। [आ.नि. ८९३]

ज्ञानावरणीयस्य सामान्योक्तावपि मतिश्रुतज्ञानावरणयोर्ज्ञेयम्, चकाराद् मतिश्रुताज्ञानयोश्च, दर्शनमोहस्य क्षयोपशमे सति जीवेन भव्यजीवेन साधुना नमस्कारः साध्यते३ । कस्मिन्निति द्वारं- जीवादिष्वष्टभङ्गेषु सर्वत्र नमस्कारः, तद्यथा जीवे[2] जीवति जिने १ । अजीवे प्रतिमायां २ । जीवेषु साधुषु ३ । अजीवेषु प्रतिमासु ४ । जीवे चाजीवे च युगपत् साधौ प्रतिमायां च ५ । जीवे अजीवेषु युगपत् साधौ

१. ०देकाः प२ । २. जीवैर्जीवति प१ छ ।

प्रतिमासु च ६ । जीवेषु अजीवे च युगपत् साधुषु प्रतिमायां च ७ । जीवेषु अजीवेषु युगपत् साधुषु प्रतिमासु च सर्वत्र नमस्कारो भवति ८ । एतान्यष्टौ स्थानानि भवन्ति ।

कियच्चिरमिति द्वारमाह –

उवओग पडुच्चंतोमुहुत्त लद्धीइ होइ उ जहन्नो । उक्कोसट्ठिइओ छावट्ठी[1] सागराऽरिहाइ पंचविहो ।।३।। [आ.नि. ८९४]

उपयोगं प्रतीत्यान्तर्मुहूर्तं जघन्यतः उत्कृष्टतश्च नमस्कारः । लब्धेः क्षयोपशमजाया एकजीवापेक्षया जघन्यान्तर्मुहूर्तमेव नमस्कारः, उत्कृष्टतस्तु षट्षष्टिसागरोपमाणि[2] । सर्वजीवापेक्षया तु सर्वकालं नमस्कारः । कतिविधद्वारार्थो गाथांशः '**अरिहाइ पंचविहोत्ति** – अर्हत्-सिद्धाचार्योपाध्यायसाधुभ्यः पञ्चभ्यो नमस्कारः इति षट्पदप्ररूपणा । नवपदप्ररूपणा-पञ्चपदप्ररूपणास्वरूपं च श्रीआवश्यकनिर्युक्तितो ज्ञेयमिति ।

वस्तुद्वारे-वस्तु अर्हदादि पञ्च । अथार्हदादिपञ्चविधे नमस्कारे हेतुं दर्शयति –

मग्गो अविप्पणासो, आयारे[3] विणयया सहायत्तं । पंचविहनमुक्कारं, करेमि एएहिं हेऊहिं ।।४।। [आ.नि. ९०३]

---

१. सट्ठि प$_1$ प$_2$ । २. ०रोपमानां प$_1$ प$_2$ छ । ३. अविप्पणासो आयारे प$_1$ प$_2$ छ नास्ति ।

सम्यक्त्वादिमोक्षमार्गोऽमीभिर्दर्शित इति मोक्षमार्गेऽर्हतां नमस्कार्यत्वे हेतुः । अविप्रणाशः शाश्वतत्वं सिद्धानां च । आचारः पञ्चविध आचार्याणाम् । विनयः सिद्धान्ते विनयति, उपाध्यायानाम् । सहायत्वं साधुधर्मानुष्ठायिनां सहायकरणम्, साधूनां नमस्कार्यत्वे हेतुः ।

अथार्हच्छब्दनिरुक्तिमाह –

अरहंति वंदणनमंसणाणि अरहंति पूअसक्कारं । सिद्धिगमणं च अरहा, अरहंता तेण वुच्चंति ।।५।। [आ.नि. ९२१]

अथ नमस्कारफलमाह –

अरिहंतनमुक्कारो, जीवं मोएइ भवसहस्साओ । भावेण कीरमाणो, होइ पुणो बोहिलाभाए ।।६।। [आ.नि. ९२३]

एवं सिद्धादीनामपि नमस्कारफलमिति वस्तुद्वारम् । अथाक्षेपद्वारं -

एसो पंचनमुक्कारो, सव्वपावप्पणासणो । मंगलाणं च सव्वेसिं, पढमं हवइ मंगलं ।।

न वि संखेवो न वित्थारो, संखेवो दुविह सिद्धसाहूणं । वित्थरओऽणेगविहो, पंचविहो न जुज्जइ जम्हा ।।७।।

[आ.नि. १००६]

अथ प्रसिद्धिः स्थापनाद्वारमाह –

अरिहंताइ नियमा, साहू साहू अ तेसु भइअव्वा । तम्हा पंचविहो खलु, हेउनिमित्तं हवइ सिद्धो ।।८।। [आ.नि. १००७]

तत्र अर्हदादयो [1]नियमात् साधवस्तद्गुणानामपि तत्र भावात् साधवश्च तेष्वर्हदादिषु भक्तव्या[2] विकल्पनीयाः, सर्वेऽपि अर्हन्तः किन्तु केवलिनः अपरे आचार्याः अन्ये उपाध्यायाः इतरे शैक्षमात्राः[3], ततश्च यथा नृपमण्डलिकामात्यवणिगादयः सर्वेऽपि मनुष्या उच्यन्ते तत् किं नृपादिभिर्नमस्कृतैर्यत्फलं लभ्यते तत् किं वणिगादिनमस्कारेऽपि स्यात् ? एवं यदर्हदादिषु नमस्कृतेषु फलं लभ्यते, तत् किं साधुमात्रेण नमस्कृतेन स्यात्, तन्न, द्विविधो नमस्कारः युक्तः नाप्यनेकविधः, सर्वेषां नामोच्चारणस्याशक्यत्वात् तस्माद् हेतुनिमित्तं हेतवो **'मग्गो अविप्पणासे'** त्यादयस्तन्निमित्तं तदयं पञ्चविधनमस्कारो युक्तः सिद्धः स्थापितः ।

अथ क्रमद्वारमाह - तच्च पूर्वानुपूर्वी पश्चिमानुपूर्वी[4] वा, अत्र तु नमस्कारे नोभयमपि, यतः प्रथमानुपूर्वी सिद्धादिः स्यात्, सिद्धानामर्हदादिभिरपि नमस्कार्यत्वात् । द्वितीया पश्चिमानुपूर्वी साध्वादिः स्यात्, अत्र तु नमस्कारोऽनानुपूर्व्या, अनानुपूर्वीत्वं स्थापयन्नाह -

अरिहंतुवएसेणं, सिद्धा नज्जंति तेण अरिहाई । नवि कोई परिसाए, पणमित्ता पणमई रण्णो ।।९।। [आ.नि. १००९]

प्रयोजनद्वारमाह -

---

१. तत्र नहि साधवः अर्हदाययो प१ प२ छ । २. वक्तव्या प१ प२ छ । ३. ० मात्रः प१ प२ छ । ४. अत्र पूर्वीषु पूर्वानुपूर्वी पश्चानुपूर्वी वा प१ छ ।

इत्थ य पओअणमिणं, कम्मक्खओ मंगलागमो चेव । इहलोअ-पारलोइय, दुविहफलं तत्थ दिट्ठंता ।।१०।। [आ.नि. १०१०]

इहलोगम्मि तिदंडी, सादिव्वं माउलिंगवणमेव । परलोइ चंडपिंगल, हुंडिजक्खो अ दिट्ठंता ।।११।। [आ.नि. १०१२] इति दृष्टान्ताः

इहलोइ अत्थकामो, आरुग्गं अभिरूई अ निप्फत्ती । सिद्धि अ सग्गो सुकुले, पच्चयाई अ परलोए ।।१२।। [आ.नि. १०११]

अथ दृष्टान्तः -

[१] पुरा भूतिलकश्रेष्ठी, जिनदत्तो महर्द्धिकः । तत्सूनुर्जिनदासोऽभूत्, ग्राहितः सकलाः कलाः ।।१।।

सुरूपकुलशीलां च, कन्यकां परिणायितः । दुर्ललितगोष्ठ्यां✦ मात्रा, सोऽक्षेपि दहनेऽम्बुवत् ।।२।।

वेश्यया सह तेनार्थं, सर्वस्वमपि भक्षितम् । मृतौ च माता-पितरौ, वेश्यात्यक्तो गृहेऽगमत् ।।३।।

कुलीनेन कलत्रेण, सत्कृतो नापमानितः । ऊचे च त्वत्पिता नत्वाऽर्हतो ध्यायन् नमस्कृतिम्★ ।।४।।

ततः सोऽभूदतीवाढ्यः, त्वमप्येवं कुरुष्व तत्[२] । तस्यैवं कुर्वतो धर्मं, परिव्राट् कोऽप्यभूत्सुहृत् ।।५।।

---

१. पुरे प१ छ । २. स्वमप्येवं कुब्जवत् प१ छ । ✦ पञ्चमं लघु सर्वत्र इति अनुष्टुब्नियमः । ★ यत्राऽन्यत् क्रियापदं न श्रूयते तत्रास्तिर्भवन्तीपरः प्रयुज्यते । अत्रत्य 'भवन्ती' शब्दस्य धात्वनन्तरप्रयुज्यमानत्यादिविभक्तिवाचकत्वेन इह वाक्ये 'आसीद्' इत्यध्याहारः ।

तेनोचे साहसं चेत् त्वं, कुरुषे स्या महाधनी । प्रियया वार्यमाणोऽपि, धनीयन्नावमन्यताम् ।।६।।

प्रवृत्तः साहसेऽथोचे, नमस्कारं स्मरेः सदा । अथ कृष्णचतुर्दश्यां, स्मशाने बलिभृत्करः ।।७।।

गृहीत्वोल्लम्बितचौरशबं[1] तेन■ समं ययौ । शबहस्ते समर्प्यासिं, शबाग्रे तं▼ निवेश्य च ।।८।।

परिव्राडजपद् विद्यां, नमस्कारं च सोऽजपत् । अथोत्थातुमपाक्रान्तः, वेतालाधिष्ठितः शबः ।।९।।

परं पपात वेतालो, नमस्कारहतप्रभः ।। तथैव च द्वयोर्जापादुत्थापयति ततः पुनः ।।१०।।

त्रिदण्ड्यपृच्छत् त्वं किञ्चिद्, वेत्सि[2] नो वेद्मि सोऽवदत् । पुनस्त्रिदण्डिजपनाद्, वेतालशबमुत्थितम् ।।११।।

नालं नमस्कारनिष्ठे, श्रेष्ठिपुत्रे[3] परं ततः । खड्गेनाहंस्तमेवाथ, सोऽजनि स्वर्णपुरुषः ।।१२।।

रात्रावेव स्वगेहं,[4] तमानैषीदीश्वरोऽभवत् । नमस्कारं जपेच्चेन्न, स एव स्यात् तथाकृतः ।।१३।।

मिथ्यादृष्टेरेकस्यापि, प्रिया सुश्राविकाऽभवत् । उत्तिष्ठन्ती विशन्ती सा, नमस्कारं स्मरेत् सदा ।।१।।

सोऽथान्यां याचते भार्यां, दत्ते तस्य न कोऽपि तु । भार्यामतनयां[5] दृष्ट्वा, सर्वसंपूर्णसंपदम् ।।२।।

---

१. गृहीत्वा लम्बितचौरशबं प$_{1}$ छ। २. वेत्सि सोऽवकृते प$_{1}$ प$_{2}$ छ । ३. नमस्कारे निष्ठे श्रेष्ठिपुत्रः प$_{1}$ छ । ४. सगेहं प$_{1}$ छ । ५. भार्यामयेन तं दृष्ट्वा प$_{1}$ छ। भार्यामयेननीं दृष्ट्या प$_{2}$ ।

■ तेन इति परिव्राजकेन । ▼ 'तं' इति जिनदासम् ।

ततस्तन्मारणोपायं, चिन्तयन्नन्यदा पतिः । घटे क्षिप्त्वाऽहिमानीयामुचज्जलघटोपरि ।।३।।

भुक्त्वोवाच प्रियामस्मात्[१] पुष्पाण्यानय कुम्भतः । सा नमस्कारमुच्चार्य, कुम्भमध्येऽक्षिपत् करम् ।।४।।

हतो देवतया सर्पः, पुष्पमाला विनिर्मिता । पत्युः समर्पयामास, सा तामादाय तत्क्षणात् ।।५।।

दध्यिवान् सोऽथ संभ्रान्तः, किमप्यत्र यथा बहिः । घटं स्वयमेवापश्यत्, नाहेर्गन्धोऽपि कुत्रचित् ।।६।।

अथाधस्तात्[२] पतित्वा, सर्वमुक्त्वाह्वयोः स्वचेष्टितम् । क्षमयित्वा च निःशेषं, तां गृहस्वामिनीं[३] व्यधात् ।।७।।

एवं नमस्कारः कामावहः ।।

लीलापुरे नदीतीरे, राजाऽभूद् रिपुमर्दनः । गतोऽन्यदा बहिःकार्ये, तत्रारक्षः सरित्तटे ।।१।।

कुल्याप्रवाहमागच्छत्मातुलिङ्गं ददर्श स । तमाकृष्य गृहीत्वाऽथ, गत्वा राजकुले स्वयम् ।।२।।

भुक्तोत्तरनरेन्द्रस्यार्पयामास कराम्बुजे । अतिरक्तं प्रमाणेन, वर्णगन्धरसैस्तथा ।।३।।

तं निरीक्ष्य नृपस्तुष्टस्तस्मै भोगान् प्रदत्तवान् । राजादेशेन पुरुषाः, पालयन्तो भुवं क्रमात्[४]।।४।।

---

१. स्त्रियाम प१ छ । २. अथाधतः प१ प२ छ । ३. स्वगृह० प१ छ । ४. पालन्तोऽनुदिनं क्रमात् प१ छ ।

वनखण्डं निरौक्षन्त, [१]व्यन्तरावासमण्डितम् । परं गृह्णाति यस्तत्र, फलानि म्रियते हि सः ।।५।।

इत्येवं कथिते राजा, पौरनामान्यलेखयत् । कुमार्याकृष्टमायाति, नाम यस्येह यद्दिने ।।६।।

तेन तत् फलमानेयमवश्यमिति चादिशत् । निर्याति चिष्टिका यस्य, वनखण्डे प्रविश्य सः ।।७।।

फलं बहिस्तात् क्षिपति, म्रियते स च तत्क्षणात् । बहिःस्थास्तद्गृहीत्वाऽन्ये, ददत्यानीय[२] भूभुजे ।।८।।

श्रावकस्यान्यदा नामायातं यातोऽथ तत्र सः । दध्यौ विराद्धश्रामण्यो[३], यदि स्यादेष कोऽप्यतः ।।९।।

कृत्वा नैषेधिकीमुक्त्वा, नमस्कारं प्रविष्टवान् । तत् श्रुत्वा व्यन्तरोऽज्ञासीदवधेः प्राग्भवं निजम् ।।१०।।

प्रबुद्धस्तमुवाचैवं, बन्धोऽहं बोधितस्त्वया । तत्रैककं फलं तेऽहं, चार्पयिष्यामि नित्यशः ।।११।।

तस्मिन् नमस्कारफले, तेन राज्ञो निवेदिते । तस्यापि प्रतिबोधोऽभूत्, तदा जैनेन्द्रधर्मणि[४]✦ ।।१२।।

तस्याभिरुचितफलं[५], निष्पत्तिं च व्यधात् तपः । आरोग्यं जीवितव्यं च, व्यन्तरो व्यतरत् पुनः ।।१३।।

---

१. निरीक्षन्त प$_{१}$ । २. ददात्या प$_{१}$ छ । ३. चिराद्विश्रामण्यो प$_{२}$ । ४. जैनेन्द्रधर्मे प$_{१}$ छ । ५. ०रुषितफलं प$_{१}$ छ । ✦ जैनेन्द्रः धर्मः अस्ति यस्य स जैनेन्द्रधर्मा, तदा=तस्मिन्नवसरे जिनेद्रधर्ममनुपालयति अस्मिन् श्रावके सति राज्ञः प्रतिबोधोऽभूद्, नान्यथा इत्यर्थः ।

उच्छीर्षोद्गममादाय, शय्योत्थायमथ प्रभोः । प्रति प्रातर्बीजपूरं, स प्राभृतमिवार्पयत् ।।१४।।

वसन्तपुरमित्यस्मिन्, नगरं नगरोत्तमम् । जितशत्रुधरित्रीशश्चित्रकारिचरित्रवान् ।।१।।

वेश्यैका श्राविका तत्र, नमस्कारेऽतिभाक्तिकी । चण्डपिङ्गलचौरेण, समं वसति सर्वदा ।।२।।

हारोऽहार्येकदा तेन, स्तेनेन नृपतेर्गृहात् । धत्तः संगोप्य ★तत्पत्न्याथान्यदोद्यापनामहे ।।३।।

दिव्यालंकारसाराङ्गा, यान्त्यो वेश्या विलोक्य सा । न्यधात् तं हृदये हारमाभ्यां मेऽतिशयोऽस्त्विति ।।४।।

[1]यस्या राज्ञ्याः स हारोऽभूत् तस्या दास्या निरीक्षितः[2] । कथितं भूपतेर्भूपोऽप्राक्षीत् केन सहास्ति सा ।।५।।

तयाऽऽख्यायि प्रभो ! चण्डपिङ्गलेन सहास्त्यसौ । स चण्डपिङ्गलो राज्ञा शूलायां रोपितस्ततः ।।६।।

वेश्ययाऽचिन्ति मद्दोषाद्, वराकोऽसौ निपातितः । ततस्तस्य नमस्कारान्[3], सा ददाति,[4] स्म पार्श्वगा ।।७।।

अचीकरन्निदानं स, यन्नमस्कारपुण्यतः । अहमेतस्य भूयासं, भूपतेस्तनुभूरिति ।।८।।

तत्प्रभावात् तथैवाभूत्, राज्ञस्तस्यैव सोऽङ्गजः । तस्य क्रीडनधात्री च, सा वेश्या श्राविकाऽभवत् ।।९।।

---

१. तस्या $प_1$ $प_2$ छ । २. निरीक्ष्य तं $प_1$ छ । ३. तस्य नमस्कारान् ददाति स्म पार्श्वे सा $प_1$ छ । ४. साऽऽदिशति $प_1$ छ । ★ तद्वेश्यया इत्यर्थः ।

[१]तन्मृत्योरस्य चोत्पत्तेः, समः कालः स चेद् भवेत् । क्रीडयन्ती तमूचे सा, चण्डपिङ्गल ! मा रुदः ।।१०।।
जातिस्मृत्या स संबुद्धो, नृपोऽभूत् स पितुर्मृतौ । व्रतमात्तं चिरात् ताभ्यां, क्रमात् सिद्धिं च जग्मतुः ।।११।।
तस्याभूत्सुकुलोत्पादोऽभूच्च साम्राज्यकं महत्[२] । सिद्धिश्च क्रमशो जाता, नमस्कारप्रभावतः ।।१२।।
श्रावको जिनदत्तोऽभूद्, वास्तव्यो मथुरापुरि । कडिकः★ परिमोषी च, मुमोष नगरीं सदा ।।१।।
कदाप्यारक्षकैर्धृत्वा, स शूलामधिरोपितः । जिनदत्तं पथि प्रेक्ष्य, चौरो नीरमयाचत ।।२।।
श्रावकः सानुकम्पस्त्वं[३], स्यान्मे प्रेत्याम्बुशम्बलम् । सोऽवक् पठ नमस्कारममुं देवगतिप्रदम् ।।३।।
पाययाम्यथ पानीयं, तमुदन्यन्✦ पपाठ सः । श्रावकः सोऽथ पानीयं, तं पाययितुमानयत्[४] ।।४।।
भणन्नेव नमस्कारं, मृत्वा यक्षोऽभवच्च सः । चौरपानीयपायीति, धृतः श्राद्धः सुरक्षकैः ।।५।।
[५]अथ निवेदिते सोऽपि, राज्ञा तद्वदकार्यत । नीयते सोऽपि तन्नीत्याऽऽरक्षकैर्वध्यभूमिकाम् ।।६।।
यक्षोऽवधेस्ततोऽद्राक्षीत्, तद्वपुस्तं च श्रावकम् । ततः पर्वतमुत्पाट्य, स्थित्वा तन्नगरोपरि ।।७।।

---

१. तत्रत्योरस्य प१ प२ छ । २. तस्याभूत् सुकुले भूत्या याति साम्राजलं प१ प२ छ । ३. सानुकम्पस्तं प२ । ४. मानयेत् प१ छ । ५. अथ प१ प२ छ नास्ति । ★ कडको इति भाषायाम् ।
✦ उदन्यन् - उदकमिच्छति इति उदन्य - नामधातु - वर्तमानकृदन्तस्य प्रथमा एक० ।

यक्षोऽवादीद् क्षमाध्यक्षं, क्षिप्रमेतमुपासकम्[1] । भट्टारकं क्षमयत, पतित्वा पादपद्मयोः ।।८।।
प्रचूरयिष्यामि नो चेद्, वः सपद्यमुनाऽद्रिणा[2] । क्षम्यते स्म ततो गत्वा, राज्ञा सान्तःपुरेण सः ।।९।।
यक्षस्यायतनं तस्य, कार्यते स्म ततोऽद्भुतम् । एवं स्यात्[3] परलोकेऽपि, नमस्कारफलं नृणाम् ।।१०।।

[सर्वाः कथाः आ.नि. तिलकाचार्यवृत्तौ गा. १०१२]

इति **'किज्जइ कस्स पणामो रिसहजिणकप्पतरूणो'**त्ति नमस्कारस्वरूपं किञ्चिद् दर्शितम् । इति आर्यापदत्रयं व्याख्यातम्, **'तवस्सिवरबाहुबलिणो वि'** त्ति ऋषभनमस्कारानन्तरं महातपस्विवरबाहुबलयेऽपि नमस्कारः क्रियते, यतोऽसावपि महातपस्वीति तेन तस्यापि प्रणामः श्रेयान् ।

अत्र हिताचरणाधिकारे प्रथमं नमस्कार एव, प्रश्नश्च सर्वत्रापि धर्मानुष्ठानादिषु गुरोः प्रश्नकरणार्थं च गुरुवन्दन-नमस्कारं कृत्वैव प्रश्नादिः क्रियते, तत्र प्रथमं नमस्कार एवाङ्गीकृतो दृश्यते[4] स च मङ्गलरूपश्चिन्तितार्थसाधकश्च यतोऽत्र –

एसो मंगलनिलओ, भवविलओ सव्वसंघसुहजणओ[5] य । नवकार परममंतो, चिंतियमित्तो सुहं देइ ।।१।। [रत्नसञ्चय-८]

तथा च -

---

१. क्षिप्रमेवमुपा० प$_1$ छ । २. स च निप्यमुना० प$_1$ प$_2$ छ । ३. पूर्वस्यां प$_1$ छ । ४. दृश्यते प्रथमं प$_1$ प$_2$ छ । ५. सव्वसंविजणओ य प$_1$ प$_2$ छ ।

असर्वभावेन यदृच्छया वा, परानुवृत्याऽभयपूजया च । ये त्वां नमस्यन्ति युगादिदेवं, तेऽप्यामरीसंपदमाप्नुवन्ति✦ ।। [लोकतत्त्वनिर्णय-३५]

ऋषभस्य महातपस्वित्वं च वेदपुराणादिष्वप्युक्तमस्ति यथा –

"नवनीतं यथा दध्नि, चन्दनं मलयादिषु । ब्रह्माण्डं वै पुराणेषु, ऋषभो नाभिनन्दनः ।।" [ ]

तत्र भागवतेऽपि च – इह हि इक्ष्वाकुकुलवंशोद्भवेन नाभिसुतेन मरुदेविनन्दनेन महादेवेन ऋषभेण दशप्रकारो धर्मः स्वयमेवाचीर्णः केवलज्ञानलम्भाच्च महर्षिणो ये परमेष्ठिनो वीतरागाः स्तोका निर्ग्रन्थाः नैष्ठिकास्तैः प्रवर्तित आख्यातस्तेन युगादाविति ।

तथा पुनरारण्यकेऽपि च -

ऋषभो भगवान् ब्रह्मा तेन भगवता ब्रह्मणा स्वयमेवाचीर्णानि ब्रह्माणि, यदा च महातपसा प्राप्तः परं पदम्, यद्ब्रह्म केवलं तदा च ब्रह्मर्षिणा प्रणीतानि, कानि पुनस्तानि पुनर्ब्रह्माणीति स - ऋषभो महातपस्वी अष्टापदे समवसरणे च ताभ्यां नमस्कारपूर्वं सेवनात् विद्याधरत्वं वैताढ्यराज्यं प्राप्तम्, तत्र धरणेन्द्रेणापि प्रणतस्तथाऽष्टापदे चतुरन्तचक्रिणापि महर्द्ध्या प्रणम्य स्तुतः । तथा धनपालपण्डितेन स्तुत्वा नतः, मानतुङ्गाचार्योऽपि च यथा –

तुभ्यं नमस्त्रिभुवनार्तिहराय नाथ ! तुभ्यं नमः क्षितितलामलभूषणाय ।

तुभ्यं नमस्त्रिजगतः परमेश्वराय तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय । [भक्तामर गा. २६] इत्यादिभिः प्रणतत्वात् !

✦ असर्व...परानुवृत्या विचिकित्सया वा । ये...स्यन्ति मूनीन्द्रचन्द्र ! ते (लोकतत्त्वनिर्णये)

प्रथमं महातपस्विन ऋषभस्यैव प्रणामो नमस्कारो युक्त एव । बाहुबली तपस्वी तु भरतादिभिरपि नमस्कृतः, यथा –

'भरहेण चक्किणा दिअप्पणो आणागाहणपरायणेणामञ्चबंधवाणं आणागाहणत्थं दूआ पेसिया, गया दूआ तेवि भणिया भो नियनियरज्जाहीसराणो, उप्पन्नं भरहस्स चक्करयणं, जाओ भरहो पढम महाराया चक्कवट्टी । पणमह तुब्भे त्ति, तस्साणं गहेऊणं ति, तेहिं चिंतियं अम्हाणं रिसहनाहदिन्नं रज्जाणं किं निमित्तं तस्साणागहणं ति । ते मिलिऊण गया रिसहदेवसमीपं, रावत्तं, तओ तेसिं जाणिऊण अभिप्पायं[1] तेसिं पडिबोहत्थं दिन्नो वेयालियज्झणत्तपडिबोहो जो, जहा – 'संबुज्झह किं न बुज्झह संबोही खलु पेञ्च दुल्लहा । नो हु विणमंति राईओ नो सुलहं पुणरवि जीवियं ।। *[सूयडांग अ. २, उ. सू. १]*

इत्यादि सोऊण ते पडिबुद्धा उज्झिऊण[2] नियनियरज्जाइं पव्वइया, उप्पण्णाणि तेसिं केवलणाणाणि, तओ बाहुबलिणा वि पेसिओ दूओ भरहेणं जुज्झेउं, यतः उक्तं च –

पढमं दिट्ठीजुद्धं, वायाजुद्धं तहेव बाहाइं । मुट्ठीहिं य दंडेहिं, सव्वत्थ वि जिप्पई भरहो ।।

सो एवं जिप्पमाणो, विहुरो अह नरवई वि किं नेइ । किं मन्नि एस चक्की, जह दाणिं दुब्बलो अहयं ।

तहेव चक्कं मणसी, करेइ पत्तेयचक्करयणंमि । बहुव जिणाओ भणियं, वरित्थु रज्जस्स नो तुब्भं ।

[आ.नि.गा. ३४०-३४९ अन्तर्गता ३२,३३ तमी प्रक्षिप्ता]

---

१. अभिक्खायं प$_2$ । २. उब्भिऊण प$_1$ छ ।

तओ चिंतियं बाहुबलिणा चूण्णयामि एअं सचक्करयणेत्ति अहवा किमिमस्स गयमज्ञायजीविअस्स मारणेणंत्ति, चिंतियं चाणेण – हा दुरंतविसया अहिमाणफलं च रज्जंति । यथोक्तं च –

न मातरं न पितरं न स्वसारं गुणैः, संपश्यति तथा विषयान् विषयी यथा । इति

संजायसंवेएण मुक्को गहियदंडो भूमीए कओ पंचमुट्ठिलोओ देअप्पिअं देवयाए रयहरणं पडिवन्नपवज्जो दिट्ठो भरहेण जिओ स कम्मुणा विण्णविओऽणेगविहं पसायणत्थं, गओ वंदिऊण तं महामुणिं,

चिंतेइ य सो भयवं, सहोअरा पुव्वदिक्खिआ णाणी । अहयं केवलि होउं, वच्चेहामीति ठिओ पडिमं ।।१।।

तओ ठिअस्स जा संवरिसं काऊसग्गेणं सीयवायातवेहिं जायं तया तओ दवदढसरससरीरं पसरियाओ समंतओ, सरीरे लयाओ परूढा दब्भसूई समुग्गया वरसेसु वम्मिआ पसूआ कच्चादिसु परिकणो तओ भगवया रिसहदेवेणं णाऊणं अवसरा पेसियाओ बंभी सुंदरिभगिणीओ कहिअं च सहोअरा! अवयरा गयवराओत्ति वत्तव्वो, गंतूण ताहिं तमुत्तं, तओ चिंतियमणेणं कओ मुत्तसंगस्स मे गयवरो त्ति, आ णायं माणं हत्थीत्ति, धी मए दुट्ठचिंतिअंति वंदप्पिणिज्ञा ते लहुभायरो वि केवलिणो गच्छामि वंदिऊं त्ति, उप्पाडिअं सह चरणेण केवलं ति । यत उक्तं च –

उप्पन्ना णाणरयणो, तिन्नपइन्नो जिणस्स पामूले । गंतुं तित्थं नमिऊं, केवलि परिसाइ आसाणो ।।१।।

[आ.नि. गाथा-३४९ अन्तर्गता ३५ तमी गाथा]

इति षष्ठ्यार्याविवरणम् (?) ।।७।।

अथ क्षमावत्तपस्विगुणरञ्जितान्तःकरणो भव्यः, क्षमावत्तपस्विप्रणामाय पृच्छति -

कुलरिद्धिवुड्ढिहेऊ, खंतिगिहं आसि को तवस्सि जिणो ?। मेरुव्वुवसग्गाचलो, गब्भत्थो हरित्थुओ वीरो ।।८।।

व्याख्या :- भगवन् ! **कुलऋद्धिवृद्धिहेतुः क्षान्तिगृहं** च क्षमावान् **तपस्वी** च-पुनः मेरुगिरिवत् उपसर्गादिष्वचलोऽभीरुश्च **को जिनः** पुरुषोत्तम **आसीद**भूदिति प्रश्नः । अत्रोत्तरं-असौ **गर्भस्थो** वीरः, इन्द्रस्तुतिपूजितो भगवान् वीरजिनः श्रीमहावीर इति, तत्र कुलऋद्धिवृद्धिहेतुरिति यतो भगवतापि चैवोक्तं **'तएणं सिद्धत्थे राया विइक्कंते निव्वतिते असुइजम्मकम्मकरणे संपत्ते बारसाहदिवसे विउलं असणपाण-खाइम-साइमं उवक्खडाविंति उक्खडावित्ता मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरिजणेणं नायते खत्तिए आमंतेइ आमंतित्ता तओ पच्छा णाया कयबलिकम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता सुद्धपावेसाइं मंगलकारगाण वराइं आभरणाइं परिहिआ, अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरा भोअणवेलाए भोअणमंडवंसि सुहासणवरगया तेणं मित्तनाइनियगसयणसंबंधि-परिजणेणं नाएहिं खत्तिएहिं सद्धिं तं विउलं असणपाणखाइमसाइमं आसाएमाणा परिभुंजेमाणा परिभाएमाणा विहरंति,**

जिमियभुत्तुत्तरागया वि य णं समागया, आयंता चोक्खा परमसुइभुया तं मित्तनाइनियगसंबंधिपरियणं नायए य खत्तिए य विऊलेणं गंधपुप्फमल्लालंकारेणं सक्कारेंति सम्माणेंति सक्कारित्ता समाणित्ता तस्सेव मित्तनाइनियगसंबंधिपरियणस्स णायाणं खत्तियाणं पुरओ एवं वयासी, पुव्विंपि णं देवाणुप्पिया अम्हं एयंसि दारयंसि कुच्छिंसि गब्भं वक्कंतंसि समाणंसि इमेयारूवे अब्भत्थिए चिंतिए जाव समुप्पज्जित्था जप्पभिइं च णं अम्हं एस दारए कुच्छिंसि गब्भत्ताए वक्कंते तप्पभिइं च णं अम्हे हरिसेणं वड्ढामो धणेणं वड्ढामो, धन्नेणं रज्जेणं बलेणं वाहणेणं कोसेणं कुट्ठागारेणं पुरेणं अंतेउरेणं जणवएणं जसवाएणं विपुलधण-कणग-रयण-मणिमोत्तिय-संख-सिलप्पवाल-रयणमाइएणं संतसारसावइज्जेणं पीइसक्कारेणं अईव अईव वड्ढामो सामंतरायाणो वसमागया तं जया णं अम्हे एस दारए जाए भविस्सइ तया णं, अम्हे एयस्स दारयस्स एयाणुरूवं गुणनिप्फन्नं नामधिज्जं करिस्सामो वद्धमाणु त्ति । अज्ज अम्ह मणोरहसंपत्ती जाया तं होउ णं कुमारो वद्धमाणु त्ति ।" [कल्पसूत्र व्या.५.सू. १०७] इति हेतुना कुलऋद्धिवृद्धिहेतुरिति, तथा '**खंतिगिहं** ति क्षान्तिगृहं दशविधयतिधर्ममध्ये क्षान्तिः प्रधानत्वादिति, यथोक्तं च –

'**अयले भयभेरवाणं, परीसहोवसग्गाणं खंतिखमेत्ति** वचनात् तथा' **मेरुव्वुवसग्गाचलो त्ति** - मेरुवद् उपसर्गाचलो निश्चलः यतः – '**जे केइ उवसग्गा उप्पज्जंति, तं जहा – दिव्वा वा माणुसा वा तिरिक्खजोणिया वा ते उप्पन्ना अणुलोमाति वा पडिलोमाति वा सव्वे सम्मं सहति तितिक्खति अहियासेइ** त्ति । [कल्पसूत्र व्या. ६, सू.११८]

नव किर चाउम्मासे, छ किर दोमासिए उवासी य । बारस य मासियाइं, बावत्तरि अद्धमासाइं ।।१।।

एगं किर छम्मासं, दो किर तेमासिए उवासी य । अड्ढाइज्जाइ दुवे, दो चेव य दिवड्ढमासाइं ।।२।।

भद्दं च महाभद्दं, पडिमं तत्तो य सव्वओभद्दं । दो चत्तारि दसेव य, दिवसे ट्ठासी य अणुबद्धं ।।३।। [आ.नि. ५२८, ५२९, ५३०]

तत्र भद्रा प्रत्येकं चतुर्दिक्षु ४प्रहरकायोत्सर्गेण (षष्ठेन) समाप्यते, महाभद्रा चतुर्दिक्षु ८प्रहरकायोत्सर्गात् दशमेन, सर्वतोभद्रा दशदिक्षु ८प्रहरकायोत्सर्गाद् द्वाविंशतिभक्तेन, ऊर्ध्वाधोदिशोः कायोत्सर्गस्तद्दिग्गतद्रव्यचिन्तनेन ज्ञेया एतत्प्रतिमात्रयं संलग्नेन सोऽकार्षीत् ।

गोअरमभिग्गहजुअं, खमणं छम्मासियं च कासीअ । पंचदिवसेहि ऊणं, अव्वहिओ वच्छणयरीए ।।१।। [आ.नि. ५३१]

एवं भगवान् तपस्वी क्षमागृहं च परीषहोपसर्गेषु मेरुवद् निश्चलो हरिस्तुतो महितो वीरः क्षितितिलकवदासीत्, यतः -

सो अरिहा खितितिलयं, खंतिव्व खंतिं च कासि सुरमहिओ । किज्जइ तस्स पणामो, तारइ वा नरं च नारिं ।।

स भगवान् क्षितौ तिलकवदासीत्, यतः -

जगचूडामणिभूओ, उसभो वीरो तिलोअसिरतिलओ । एगो लोगाइच्चो, एगो चक्खु तिहुयणस्स ।। [उपदेशमाला गाथा-२] वचनाद् ।

तथा -

जइ ता तिलोयनाहो, विसहइ बहुयाइं असरिसजणस्स । इय जीयंतकराइं, एस खमा सव्वसाहूणं ।। [उपदेशमाला गा. ४] त्ति,

तथा च –

श्रूयते श्रीमहावीरः, क्षान्त्यै म्लेच्छेषु जग्मिवान् । अयत्नेनागतां क्षान्तिं, वोढुं किमिति नेश्वरः ? ।।

तत्र भगवता चिन्तितं -

मन्निन्दया यदि जनः परितोषमेति, न त्वप्रयासजनितोऽयमनुग्रहो मे । श्रेयार्थिनो हि पुरूषाः परतुष्टिहेतोर्दुःखार्जितान्यपि धनानि परित्यजन्ति ।।

य एवं क्षितिवत् क्षान्तिं चाकार्षीत् स गर्भस्थो हरिस्तुतः सुरैरिन्द्रादिभिर्गर्भस्थोऽपि यो भगवान् स्तुतो विनतः प्रणतः, यत उक्तं च –

'तएणं सक्के देविंदे देवराया जाव करयलपरिग्गहियं, सिरसावत्तं दसनहं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी – [कल्पसूत्र व्या. १ सू. १३-१४] **नमुत्थुणं समणस्स भगवओ महावीरस्स चरमतित्थगरस्स पुव्वतित्थयरनिद्दिट्ठस्स जाव संपाविउकामस्स वंदामि णं भगवंतं तत्थगयं पासउ मे भयवं तत्थगए इह गयं तिकट्टु समणं भगवं वंदइ नमंसइ' त्ति** । [कल्पसूत्र व्या. २, सू. १५]

उपलक्षणत्वात्[१] जन्मकल्याणके तु सुवर्णगिरिशिखरे महाविस्तरेण स्नात्रादौ पूजितः, सूर्याभादिदेवैस्तु द्वात्रिंशद्विधिनाटकादिदर्शनपूर्वं वन्दित्वा भजितः, **'किज्जइ तस्स पणामो'** त्ति, तस्यास्मादृशैरपि प्रणामः क्रियते इति, किंविशिष्टस्तस्य प्रणामः स नरं पुरुषं नारीं च तारयतीति, उक्तं च –

१. भवित $प_1 प_2$ छ ।

इक्कोवि नमुक्कारो, जिणवरवसहस्स वद्धमाणस्स । संसारसागराओ, तारेइ नरं व नारिं वा । [सिद्धाणं० गा० ३]

अत्र प्रज्ञापनादिग्रन्थतः स्त्रीमुक्तिगमनं चर्चितव्यम् ।।८।।

अथ ऋषभादिमूर्तीनां किं क्रियते इति पृच्छति, यथा -

के सरण-नमण-वंदण-पूअण-सक्कार-थुणणसंमाणं । सुरकयपणकल्लाणगसिद्धिं अरहंति अरहंता ।।९।।

किं जणयंति ताणं, णइ-थुइ-थवणाणि भद्दभवणाणि । चिइवंदणाइ समए, गोअमसामिव्व रइयाणि ।।१०।।

भगवन् ! शरण-नमन-वन्दन-पूजन-सत्कार-स्तवनं संमानं सुरकृतपञ्चकल्याणकानि सिद्धिं च सिद्धिगमनं-एतानि शरणनमनादीनि के पुरुषा अर्हन्तीति एतेषां कृत्यानां के योग्या भवन्तीति शिष्यप्रश्नः । उत्तरं तु - एतेषां योग्यास्तु अर्हन्त एव पुरुषोत्तमा भगवन्तो जगद्गुरव एव योग्या नान्ये हरिहरादयो देवास्ते तु रागादिदोषदूषितत्वादनर्हाः । अथ नमनादिगुणानाह-भगवन् ! रागादिसर्वदोषजेतॄणां जिनानां नति-स्तुति-स्तवानि[१] भव्यै रचितानि निर्मितानि, नवीनकृतानि, पूर्वाचार्यनिर्मितानि कृतानि✦ च, तेषां किं जनयन्ति, किं फलं प्रयच्छन्ति किं फलप्रदानि भवन्तीति प्रश्नः, उत्तरं तु [समये] आगमविधिना गौतमस्वामिवत् विरचितानि भद्रभवनानि कल्याणमङ्गलमन्दिराणि स्युरिति,

१. स्तवनानि प१ छ । ✦ भक्तिभावपुरःसरं कंठस्थीकृत्य भगवदग्रे समुच्चारितानीत्यर्थः ।

प्रथमोऽधिकारः
जिनसिद्ध-
नमस्कारः
शरणनमन
योग्यः
शरणादौ
लाभः
गाथा
९-१०

तत्र नतिर्नमस्कारः अञ्जलिबन्धशिरोनमनादिलक्षणप्रणाममात्रः, अथवा नमो अरिहंताणमिति, अथवा एकश्लोकादिरूपो यः शक्रस्तवादौ भण्यते बहवो वा यावदष्टोत्तरं शतं स्तुतयश्च, जिनसिद्धश्रुतादिस्तुतिरूपाः, यत उक्तं च –

आवस्सयं काऊणं, जिणोवइट्ठं गुरुवएसेणं । तिन्नि थुई पडिलेहा, कालविहि सो इमो तत्थ ।।१।।

ताओ थुईओ एग-सिलोगाइ वड्ढंतिआउ, तारस्सरेणं पयक्खरेहिं भणिऊणं पाउसिसं (काउस्सग्गं) करिंति ।

प्रभातावश्यके तु पश्चान्नति-थुइ. त्ति इति स्तुतिस्वरूपम् । अथ स्तवा देवेन्द्रस्तवादयः । तानि नति-स्तुति-स्तवनानि चैत्यवन्दनादिप्रस्तावे आदिशब्दादन्यधर्माद्यनुष्ठानेष्वपि गौतमादिमुनिवद् रचितानि, आदिशब्दाद् वज्रस्वामि-पादलिप्ताचार्यादिभिरिव रचितानि द्रव्य-भावभद्रकारणानि भवन्ति ।

तत्र गौतमस्वामिनाऽष्टापदे यथा चैत्यानि वन्दितानि, यथा – अन्नया समणे भयवं महावीरे पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे, गामाणुगामं विहरमाणे रायगिहे समोसढे परिसा णिग्गया, धम्मो कहिओ, तित्थदेसणाणंतरं देवाणमिति संलावो वट्टइ जहा अज्ज भगवया वागरियं-जो धरणिगोयरो ससत्तीए अट्ठावयं विलग्गइ तत्थ चेइयाइं वंदइ सो तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झिइत्ति । इत्थंतरो सालमहासाईणं पडिबोहियं दिक्खं दाऊण भगवओ वंदणत्थमागच्छमाणाणं सुहभावाणमुप्पन्नं केवलणाणं सुओ एसो देवाण परोप्परं संलावो गोयमसामिणा सालमहासालाइणो य भगवओ वंदणं विणा विगया केवले परिसं, गोयमसामिणा भणिया वंदह भयवंतं, तओ भयवया भणिय मा णं केवलीणं आसायणा, जाओ गोयमस्स संसओ अहं किं न सिज्झिस्सामि त्ति, भगवया भणियं दोवि तुला भविस्सामो त्ति, तओ गोयमसामिणा भयवं विण्णत्तो भयवं !

अट्ठावयं जामित्ति, भगवयावि तावसाइपडिबोहं जाणिऊण अणुन्नाओ, तओ गओ भयवं जंघाचारणलद्धीए लूआतंतुनिस्सं काउणं कोडिन्नाइतावसेहिं पलोइज्जमाणो गओ अट्ठावयं, तत्थ तस्स गिरिसिहरसंठिअं भरहचक्किकारावियजिणायतणं पविट्ठो तत्थ नियनिय-वण्णप्पमाणाइरिसहाइचउवीसजिणचेइयाइं दिट्ठाइं वंदियाइं । [ ]

'**आगमविहिणा**'त्ति तत्र [१]आगमविधिचैत्यवन्दनं यथा –

✦[१]दहतिग-[२]अहिगमपणगं, [३]दुदिसि [४]तिहुग्गह [५]तिहाउ वंदणया । [७]पणिवायनमुक्कारा, [८]वन्ना सोलसयसीयाला ।।१।।
[९]इगसीयसयं तु पया, [१०]सगनउई संपयाउ [११]पणदंडा । [१२]बार अहिगार [१३]चउ वंदणिज्ज [१४]सरणिज्ज चउह [१५]जिणा ।।२।।
[१६]चउरो थुई [१७]निमित्तट्ठ, [१८]बारहेऊ [१९]सोल आगारा । [२०]गुणवीस दोस [२१]उस्सग्गं, माण [२२]थुत्तं च [२३]सगवेला ।।३।।
[२४]दस आसायणच्चा[२]ओ, सव्वे चिइवंदणाइ ठाणाइं। चउवीसदुवारेहिं, दुसहस्स हुंति चउसयरा ।।४।।

[चैत्यवन्दनभाष्य गा. २, ३, ४, ५]

तत्र पञ्चमद्वारे त्रिधा चैत्यवन्दना यथा –

नमुक्कारेण जहन्ना, चिइवंदण मज्झदंडथुइजुयला । पणदंडथुइचउक्का, थयपणिहाणेहिं उक्कोसा ।। [चैत्यवन्दन भाष्य गा. २३]

१. आगमं प१ छ । २. दोरेहिं प१ प२ छ । ✦ अङ्कानि चतुर्विंशतिद्वाराणि प्रदर्शयन्ति ।

एकादशद्वारे – **पणदंडा सक्कथय[1], चेइय[2] नाम[3] सुअ[4] सिद्धत्थय'[5]** इति । (चैत्यवन्दन भाष्य गा. ४१)

द्वादशमद्वारे – अहिगारत्ति – ***[1]नमु [2]जईअ [3]अरिह [4]लोग [5]सव्व [6]पुक्खा [7]तम [8]सिद्ध [9]जो देवा । [10]उज्जिं [11]चत्ता [12]वेयावच्च.*** इति । [चैत्यवन्दनभाष्य गा. ४२]

त्रयोदशद्वारे – 'चउवंदणिज्ज *[1]जिण [2]मुणि [3]सुअ [4]सिद्धा ।* [चै. भा. गा. ५०]

चतुर्दशद्वारे – **सरणिज्ज चउहजिण** त्ति चतुर्धा जिनाः **नामजिणा[1] जिणनामा ठवणजिणा[2] पुण जिणिंदपडिमाओ । दव्वजिणा[3] जिणजीवा भावजिणा समवसरणत्था ।।** [चै. भा. गा. ५१]

द्वाविंशतितमद्वारे – थुत्तंव्वत्ति, **'गंभीरमहुरसद्दं महत्थजुत्तं हवइ थुत्तं'** त्ति ।। [चै. भा. गा. ५८] तत्र चैत्यवन्दनं गौतमस्वामिना कृतं -

पढए पासिय नीई, पढमजिणो धम्मसारही पढमो । पढमो अ महापुरिसो, अट्ठावयसंठिओ जयइ ।।१।।

पणमामि विमलणहं, समदमखमसव्वदयगुणप्पहाणं । अवगयकम्मकलंकं, उसभजिणं तिहुयणमयंकं ।।२।।

तओ –

जगचिंतामणि जगनाह जगगुरू जगरक्खण जगबंधव जगसत्थवाह जगभावविअक्खण ।

अट्ठावयसंठवियरूवकम्मट्ठ विणासण, चउवीसं पि जिणवर जयंतु अप्पडिहयसासण ।।१।।

सासयमउलमणंतं, जम्मणजरमरणरोगतनमुक्कं । मह नाह ! मुक्खसुक्खं, संपज्जउ तुह पभावेणं ।। त्ति !

पणिहाणं काऊणं गओ भयवं, तत्थ असोगतरुतलपुढविसिलातलमुपविट्ठो, तत्थ वंदिओ देवेहिं[1], परूवियं पुंडरियअज्झयणं, आगच्छमाणेणं पडिबोहिया पन्नरसयतावसा तेसिं परमन्नपारणचमक्कियाणं उप्पन्नं केवलं णाणं, एवं सिरिगोअमसामिणा जहा अट्ठावए चेइयाइं वंदियाइं ।

अथ स्तव-स्तुतिफलं च श्रीउत्तराध्ययने यथा – **थयथुइमंगलेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? थय- थुइमंगलेणं णाण-दंसण-चरित्त-बोहिलाभं जणयइ । नाणदंसणचरित्तबोहिलाभसंपन्ने य जीवेणं किरिअं कप्पविमाण अंत आराहणं वि आराहेइ** (उत्त. अध्य. २९, सू. १४) त्तिणोववत्तियं । गौतमवदन्याचार्यैरपि स्तवन-स्तुति प्रमुखानि कृतानि दृश्यन्ते यथा – श्रीसूत्रकृदङ्गे वीरस्तवः, शक्रस्तवः, उपसर्गहरः, अजितशान्ति-धनपालपञ्चाशिका कल्याणमन्दिर-भक्तामर-वीतरागस्तवादयः इति ।।९, १०।।

।। इति श्रीतपागच्छेन्द्रश्रीहीरविजयसूरिराज्ये उपाध्यायश्रीसकलचन्द्रगणिविरचिते हिताचरणग्रन्थे जिनसिद्धनमस्कारादिः प्रथमोऽधिकारः ।।

---

१. चउवीस वि प₁ प₂ छ ।

प्रथमोऽधिकारः
जिनसिद्ध-नमस्कारः
शरणनमन योग्यः
शरणादौ लाभः
गाथा ९-१०

।। योग्यायोग्यगुरुस्वरूपः द्वितीयोऽधिकारः ।।

अथ प्रश्नोत्तरदानसमर्थाचार्यगुरुभेदान् पृच्छति -

आयरिया कइ भेया कइ जुग्गा तत्थ कइ अजुग्गा य । सोवाग-वेस-गिहि-निव-आहरणा करंडओ णेआ ।।११।।

व्याख्या : भगवन् ! आचार्याः कतिभेदाः ? तथा च ते कति योग्याः ? कति वा अयोग्या ? इति प्रश्नः ।

अथोत्तरं - अत्र प्रथमकरण्डदृष्टान्तो यथा - श्वपाक-वेश्या गृहि-नृप-करण्डाभरणतो योग्यास्ते ज्ञेया ज्ञातव्याः ।

जंघाविज्जाचारण, वंदिय सासयजिणाण पडिमाण । भविय-नमणसरणं इह, ठिआ निच्चं कुवंति ।। [ ]

तत्रायोग्यत्वं यथा -

हत्थे पाए कन्ने, नासाउट्ठे वज्जिया चेव ।✦ वामणयवडभखुज्जा, पंगुलकुंटा य काणा य ।।१।। [निशीथभाष्य ३७०९-१०]

पच्छावि हुंति विगला, आयरियत्तं न कप्पए तेसिं । सीसो ठावेयव्वो, काणगमहिसु व्व निन्नम्मि ।।२।। [प्रव.सारो. ७९५, ७९६]

✦ हत्थे पाए कण्णे नासाउट्ठेहिं वज्जियं जाण / वामणगमडभकोडिया काणा तह पंगुला चेव ।। शरीरे जुङ्गिकाः जानीहि । हस्ते सप्तमी प्राकृतत्वात् तृतीयार्थे । एवं सर्वत्र । ततोऽयमर्थः – हस्तेन उपलक्षणमेतत्, हस्ताभ्यां वा वर्जित एवं पादेन पादाभ्यां वा कर्णेन कर्णाभ्यां वा नासया ओष्ठेन वा वामनका हीनहस्तपादाद्यवयवाः । मडभाः कुब्जाः कुष्टव्याध्युपहताः काणा एकाक्षाः, पङ्गुलाः पादगमनशक्तिविकला एतानपि शरीरे जुङ्गिकान् जानीहि ।

यत उक्तं च –

चत्तारि करंडगा पन्नत्ता तं जहा - सोवागकरंडए वेसाकरंडए गिहवइकरंडए रायकरंडए । [ठा.अ.४-३-४, सू. ३४०]

एवमेव चत्तारि आयरिया पन्नत्ता - तं जहा सोवागकरंडसमाणे वेसाकरंडसमाणे गिहवइकरंडसमाणे रायकरंडसमाणे **व्याख्या-** चर्माद्याधारत्वादसारतरः प्रथमः श्वपाककरण्डः १ । जतुपूरितस्वर्णाभरणाधारत्वाद् वक्ष्यमाणकरण्डापेक्षयाऽसारत्वमस्यापि वेश्याकरण्डस्य २ । सुवर्णाद्याभरणयुक्तत्वात् सारस्तृतीयः ३ । अमूल्यरत्नाधारत्वात् सारतमश्चतुर्थः ४ । एवमाचार्यः कोऽपि अल्पश्रुतो विशिष्टक्रियाहीनः प्रथमकरण्डसमानः अत्यन्तमसारः[१] १ । दुरधीतश्रुतलवो मुग्धजनावर्जको द्वितीयकरण्डसमानः असार एव ✦ परीक्षाऽक्षमत्वात् २ । स्वसमय-परसमयज्ञाता क्रियावान् तृतीयकरण्डसमानः ३ । सर्वगुणयुक्तत्वात् तीर्थकरतुल्यश्चतुर्थकरण्डसमानः सारतमः सुधर्मादिवद् इति स्थानाङ्गे ।

तथा च श्रीमुनिसुन्दरसूरिभिरपि उक्तं च -

सोवागवेसगिहवइ-रायाहरणं तु मज्झ-बहिसारा । चउ गुरुगिहिधम्मजिया, सुअकिरिया सुद्धधम्मेहिं ।। [उप.रत्ना. १/१४]

व्याख्या : श्वपाक-वेश्या-गृहपति-राज्ञामाभरणानीव मध्ये बहिश्च सारा असाराश्च भवन्तीति पिण्डार्थः । अथ विस्तरार्थः – मध्य-बहिः

---

१. अल्पतमसारः प्र. । ✦ यदि कश्चित् परीक्षां कर्तुं आगच्छेत् तदा तां सोढुमयमक्षमः, अत एव असार इत्यर्थः ।

सारा इत्युक्त्या आभरणानां चतुर्भङ्गी सूचिता । [1] तथाहि-कानिचिदाभरणानि मध्ये अन्तरसाराणि बहिरप्यसाराणि १ । अन्तरसाराणि बहिश्च साराणि २ । कानिचिदन्तः साराणि बहिरसाराणि ३ । मध्ये बहिश्च साराणि ४ इति । ततः श्वपाकानामुपलक्षणादन्येषामप्या-भीरादिनीचजातीनामाभरणानि कथीरादिमयत्वेन अन्तः शुषिरादिना [2] कर्करादिभूतत्वादन्तरसाराणि तादृक्-तेजःशोभाद्यभावाद् बहिश्चापि असाराणि, परं नूपुरकुण्डलाद्याभरणमात्रधारित्वादाभरणानीत्युच्यन्ते तैश्च परिहितैर्मया नूपुरादीनि परिहितानीत्यभिमानमात्रं मनसि सुखं वेदयति तथा तैरखण्डैर्ग्रहणादौ★ मुक्तैरपि न किमपि विशेषद्रव्यादि प्राप्यते, भग्नैरपि तैर्न कापि द्रव्योत्पत्तिर्विशेषतः स्यात् इति प्रथमाभरणभेदः १ । अथ वेश्याभरणान्यन्तः शुषिरत्वात् लाक्षादिभृतत्वाद् वाऽसाराणि बहिश्च ताम्रादिमयत्वेऽपि स्वर्णेन रसितत्वात् मुग्धानां स्वर्णमयत्वबुद्धिहेतुत्वेन साराणीव प्रतिभासन्त इति साराणि, यद्वा बहिः सारत्वं प्रकारान्तरेण भाव्यते, तथाहि यथा कुलस्त्रिय आभरणानि वस्त्राद्याच्छादनेन गुप्तानि परिदधति न तथा गणिकास्ताभिरनाच्छादनतः स्फुटवृत्त्यैवाङ्गद-कुण्डलादीनां परिदधानात्, तेन बहिर्द्योतमानप्रभासनात् तानि बहिः साराणीति तैश्चाखण्डैः शुद्धाभरणवत् शोभादि स्यात्, ग्रहणकादौ मुक्तैश्च तत्स्वरूपानभिज्ञा मुग्धाः द्रव्याद्यर्पयन्ति भग्नैस्तु न कोऽप्यर्थः सिद्ध्यतीति द्वितीयो भङ्गः २ । तथा गृहिणां व्यवहारिणामाभरणानि सर्वस्वर्णमयत्वादन्तर्निघटत्वात् साराणि बहिश्च तादृक्प्रौढरत्नजटितत्वाभावात् तद्योषिदादिभिर्वस्त्राच्छादनादिना गुप्तवृत्त्या परिधानेन वा राजाभरणापेक्षयाऽनुदरा

१. तहाहि छ । २. कर्करादिभृत प१ छ । ★ ग्रहणं स्वीकरणमित्यर्थः ।

कन्येत्यादिवदल्पसारत्वादसाराणि तानि चाऽखण्डानि भग्नानि वा अर्थलाभादिकारणाद् साराणि इति तृतीयः ३ । तथा राज्ञामाभरणानि प्राग्वत्, अन्तः साराणि बहिरपि च लक्षकोट्यादिमूल्यरत्नादिजटितत्वाद् निर्भयत्वेन पुंभिर्नृपयोषिद्भिश्च स्फुटवृत्त्यैव परिधानादिना वा रविकिरणादिवत् द्योतमानत्वेन साराण्येव, तेश्चाखण्डैः [1]सुखस्यातिरेकोत्पत्तेर्भग्नैरपि च स्वर्णमाणिक्यादिमूल्योत्पत्तेश्चाभीष्टसिद्धिरेवेति चतुर्थः । एवं गुरवोऽप्याचार्याः अन्तर्बहिश्च श्रुतेन सता असता चतुःप्रकारा ज्ञेयाः । अन्तर्बहिश्चासाराः१, अन्तरसारा बहिः साराः २, अन्तः साराः बहिरसाराः ३, अन्तर्बहिश्च साराः ४ । तत्र केषाञ्चित् पार्श्वस्थादीनामन्तर्हृदये न श्रुतं सम्यक् श्रीजिनागमरूपं तदश्रद्धानात्, लेशतोऽपि ✦तद्भावनाद्यभावाद् वा अश्रद्धानादिव तल्लिङ्गस्य महाव्रताधीनावश्यकादिसम्यक्क्रिया षड्जीवरक्षापरिणामपालनप्रयत्नादि-संवेगकषायोपशमनत्वभावनादेरदर्शनात्, प्रत्युत च -

दगपाणं पुप्फफलं, अणेसणिज्जं गिहत्थकिच्चाइं । अजया पडिसेवंति, जइ वेसविडंबगा नवरं ।। [उपदेशमाला-३४९]

---

१. सुखमातिरेको प१ प२ छ ।

✦ उपदेशरहस्ये श्रुतचिन्ताभावनाज्ञानस्य स्वरूपमिदं -

वाक्यार्थमात्रविषयं कोष्ठकगतबीजसन्निभं ज्ञानम् । श्रुतमयमिह विज्ञेयं मिथ्याभिनिवेशरहितमलम् ।।१।।

यत्तु महावाक्यार्थजमतिसूक्ष्मसुयुक्तिचिन्तयोपेतम् । उदक इव तैलबिन्दुर्विसर्पि चिन्तामयं चिन्तामयं तत् स्यात् ।।२।।

एदंपर्यगतं यद्विध्यादौ यत्र तत्तथैवोच्चैः । एतच्च भावनामयमशुद्धसद्रत्नदीप्तिसमम् ।।३।।

इत्यादिप्रमादानां पार्श्वस्थादिषु स्फुटवृत्त्या एव दर्शनात् । अत्र सर्वपार्श्वस्थलक्षणानि ✦वाच्यानि, अतो न तेषामन्तः श्रुतं नापि बहिः श्रुतं पाठे व्याख्यानादौ चाश्रवणात्, प्रायः षट्प्रज्ञकादीनां★ चाणक्य-पञ्चाख्यान-सिंहासनद्वात्रिंशिका-विनोदकथाप्रायाणां अन्येषामपि लोकाक्षेपकाणां तत्तदाधुनिक-नृप- मन्त्रिकविप्रभृतिसंबन्धकल्पितसंबन्धविशेषोपदेशानां च पाठाद् व्याख्यादौ प्रयोजनाच्च । ततोऽन्तर्बहिश्च श्रुताभावेन द्विधाऽप्यसाराः सर्वपार्श्वस्थादयो लोकोत्तराः कुगुरवः । एवं लौकिका अपि विप्रादयो बौद्धयोगितापसादयश्च जिनागमाभावेन प्रथमभङ्गपातिनः, जिनवचनव्यतिरिक्तशास्त्राणां च श्रुताभावत्वात् तेषां पण्डितानां[१] श्रुतभावश्च गर्दभलिण्डवत् क्षोदाक्षमत्वात्, जीववधासत्यस्तैन्याब्रह्मादीनामपि धर्मत्वेन प्ररूपकत्वाच्च यदुक्तं च धनपालपण्डितेन -

स्पर्शो मेध्यभुजां[२], गवामघहरो, वन्द्या विसंज्ञा द्रुमाः, स्वर्गश्छागवधाद् धिनोति च पितॄन्, विप्रोपभुक्ताशनः ।

आप्ताश्छद्मपराः सुराः शिखिहुतं, प्रीणाति देवान् हविः, स्फीतं फल्गु च वल्गु च श्रुतिगिरां, को वेत्ति लीलायितम् ।।

---

१. पण्डितेन प$_1$ प$_2$ छ । २. मेधाभुजां प$_1$ छ । ✦ दुविहो खलु पासत्थो, देसे य सव्वे य होइ नायव्वो । सव्वे तिन्नि विकप्पा, देसे सेज्ञायरकुलादी।।२२६।। सर्वतः पार्श्वस्थस्य त्रयो विकल्पाः (१) दंसणनाणचरित्ते, तवे य अत्ताहितो पवयणे य । तेसिं पासविहारी, पासत्थं तं वियाणाहि ।।२२७।। (२) दंसणनाणचरित्ते सत्थो अत्थति तहिं न उज्जमति । एएणं पासत्थो, एसो अन्नो वि पज्ञाओ ।।२२८।। (३) पासोत्ति बंधणं ति य, एगट्ठं बंधहेयओ पासा । पासत्थिओ पासत्थो, अण्णो वि य एस पज्ञाओ ।।२२९।। [गच्छाचारपयन्ना]★ षट्प्रज्ञकः-धर्मार्थकाममोक्षेषु लोकतत्त्वार्थयोरपि । षट्सु प्रज्ञा यस्यासौ षट्प्रज्ञः परिकीर्तितः ।। इत्युक्तः धर्मार्थाद्यभिज्ञः बुद्ध इति वाचस्पत्ये ।

तथा च [1]योगशास्त्रान्तरश्लोकेऽपि -

अयं दशविधो धर्मो, मिथ्यादृग्भिर्न वीक्षितः । योऽपि कश्चित् क्वचित् प्रोचे, सोऽपि वाङ्मात्रनर्तनम् ।।१।।

तत्त्वार्थो वाचि सर्वेषां, केषांचन मनस्यपि । क्रिययाऽपि नरीनर्त्ति, नित्यं जिनमतस्पृशाम्[2] ।।२।।

[3]वेदशास्त्रापराधीनबुद्धयः सूत्रकण्ठकाः । न लेशमपि जानन्ति, धर्मरत्नस्य तत्त्वतः ।।३।।

गोमेधनरमेधाश्वमेधाद्यध्वरकारिणाम् । याज्ञिकानां कुतो धर्मः, प्राणिघातविधायिनाम् ? ।।४।।

अश्रद्धेयमसद्भूतं, परस्परविरोधि च । वस्तु प्रलपतां धर्मः, कः पुराणविधायिनाम् ? ।।५।।

असद्भूतव्यवस्थाभिः, परादु द्रव्यं जिघृक्षताम् । मृत्पानीयादिभिः शौचं, स्मार्तादीनां कुतो ननु ? ।।६।।

ऋतुकाले व्यतिक्रान्ते, भ्रूणहत्याविधायिनाम् । ब्राह्मणानां कुतो ब्रह्म, ब्रह्मचर्यप्रलापिनाम् ? ।।७।।

अदित्सतोऽपि सर्वस्वं, यजमानाज्जिघृक्षताम् । अर्थार्थं त्यजतां प्राणान्, क्वाऽऽकिञ्चन्यं द्विजन्मनाम् ? ।।८।।

दिवसे च रजन्यां च, मुखमापृच्छ्य खादताम् । भक्ष्याभक्ष्याऽविवेकानां, सौगतानां कुतस्तपः ? ।।९।।

---

१. शास्त्रान्तरे प१ छ, लोकेऽप्यपि प१ प२ छ । २. जिनमृतस्पृशम् प१ छ । ३. बुद्धयस्तत्र कण्टकाः प१ प२ छ ।

मृद्वी शय्या प्रातः पेया, मध्ये भक्तं सायं पानम् । द्राक्षाखण्डं रात्रेर्मध्ये, शाक्योपज्ञः[1] साधुर्धर्मः ।।१०।।

स्वल्पेष्वप्यपराधेषु, क्षणाच्छापं प्रयच्छताम् । लौकिकानामृषीणां न, क्षमालेशोऽपि दृश्यते ।।११।।

जात्यादिमद[2]दुर्वृत्तपरिनर्तितचेतसाम् ! क्व मार्दवं द्विजादीनां, चतुराश्रमवर्तिनाम् ।।१२।।

दम्भसंरम्भगर्भाणां, बकवृत्तिजुषां बहिः । भवेदार्जवलेशोऽपि, पाखण्डव्रतिनां कथम् ? ।।१३।।

गृहिणीगृहपुत्रादिपरिग्रहवतां सदा । द्विजन्मनां कथं मुक्तिः, लोभैककुलवेश्मनाम् ? ।।१४।।

ये तु रागादिभिर्दोषैः, कलुषीकृतचेतसः । न तेषां सूनृता वाचः, प्रसरन्ति कदाचन ।।१५।।

तथाहि यागहोमादिकर्माणीष्टानि कुर्वताम् । वापी-कूप-तटागादीन्यपि पूर्तान्यनेकशः ।।१६।।

पशूपघाततः स्वर्गलोकसौख्यं च मार्गताम् । द्विजेभ्यो भोजनैर्दत्तैः, पितृतृप्तिं चिकीर्षताम् ।।१७।।

अपत्यासंभवे स्त्रीषु, क्षेत्रजापत्यवादिनाम्✦ । सदोषाणामपि स्त्रीणां, रजसा शुद्धिवादिनाम् ।।१८।।

---

१. शाक्यो याजः प१ प२ छ । २. जात्यादिमद्दुर्वृत्त प२ । ✦ यस्तल्पजः प्रभोस्तस्य, क्लीबस्य व्याधितस्य च । स्वधर्मेण नियुक्तायां, स पुत्रः क्षेत्रजः स्मृतः । देवराद् वा सपिण्डाद्वा, स्त्रिया सम्यग्नियुक्तया । प्रजेप्सिताऽधिगन्तव्या, सन्तानस्य परिक्षये ।। विधवायां नियुक्तस्तु, घृताक्तो वाग्यतो निशि । एकमुत्पादयेत् पुत्रं, न द्वितीयं कथंचन ।। यस्या म्रियेत कन्याया, वाचा सत्ये कृते पतिः । तामनेन विधानेन, निजो विन्देत देवरः ।। यथाविध्यधिगम्यैनां, शुक्लवस्त्रां शुचिव्रताम् । मिथो भजेताप्रसवात्, सकृत् सकृदृतावृतौ ।। इति मनुस्मृतौ

श्रेयोबुद्ध्याऽध्वरहतच्छागशिश्नोपजीविनाम् । ★सौत्राम‌ण्यां सप्ततन्तौ,■ ✱शीधुपानविधायिनाम् ।।१९।।

गूथाशिनीनां च गवां, स्पर्शनात् पूतमानिनाम् । जलादिस्नानमात्रेण, पापशुद्ध्यभिधायिनाम् ।।२०।।

वटाश्वत्थामलक्यादिद्रुमपूजाविधायिनाम् । वह्नौ हूतेन हव्येन, देवप्रीणनमानिनाम् ।।२१।।

भुवि गोदोहकरणात्, इष्टशान्तिकमानिनाम् । योषिद्विडम्बनाप्रायव्रतधर्मोपदेशिनाम् ।।२२।। [त्रिषष्टि ४/२/३१९-३४१]

तथा –

जटापटलभस्माङ्गरागकौपीनधारिणाम् । अर्कधत्तूरमालूरैर्देवपूजाविधायिनाम् ।।२३।।

कुर्वतां गीत-नृत्यादि, पूतं✦ वादयतां मुहुः । मुहुर्वदननादेनातोद्यनादविधायिनाम् ।।२४।।

असत्यभाषापूर्वं च, मुनीन् देवान् जनान् घ्नताम् । विधाय व्रतभङ्गं च, दासी-दासत्वमिच्छताम् ।।२५।। [त्रिषष्टि ४/२/३४२-३४४]

गृह्णतां मुञ्चतां भूयो, भूयः पाशुपतं❋ व्रतम् । भेषजादिप्रयोगेण, यूकालिक्षं○ प्रणिघ्नताम् ।।२६।।

★ सूत्रामा = इन्द्रो देवता यस्या सा सौत्रामणी इष्टिः, तत्र हि सुरापानं विप्राणां विहितम् । सूत्रामण्यां सुरां पिबेद् इति श्रुतिः । स च यज्ञः ऋद्धिकामस्य ब्राह्मणस्यैव कर्तव्यः ।

■ सप्तभिः भूरुदिभिः = भूर्भुवः स्वः इत्याकाराभिः महाव्यावृत्तिभिस्तन्यते = सप्ततन्तु = यज्ञविशेषः इत्यमरकोशटीका । (कात्या औप. १९.१) ✱ शीधु=पक्वेक्षुरसकृतमद्यम् ।

✦ शङ्खमित्यर्थः । ❋ पञ्चरात्रं पाशुपतं तथाऽन्यानि सहस्रशः-उपनिषद्विशेषः। सावित्र्यात्मा पाशुपतं परब्रह्मावधूतकम् - मुक्तिकोपनिषदि । पशुपतिर्देवताऽस्य पाशुपतम् ।

○ सेनाङ्गक्षुद्रजन्तूनाम् (सि.हे. ३-१-१३४) सूत्रेण समाहारद्वन्द्वः ।

नरास्थिभूषणभृतां, शूलखट्वाङ्गवाहिनाम् । कपालभाजनभुजां, घण्टा-नूपुरधारिणाम् ।।२७।।

मद्यमांसाङ्गनाभोगप्रसक्तानां निरन्तरम् । पुतानुबद्धघण्टानां, गायतां नृत्यतां मुहुः ।।२८।।

अनन्तकायकन्दादिफलमूलदलाशिनाम् । कलत्रपुत्रयुक्तानां, वनवासजुषामपि ।।२९।। [यो.शा.प्र० ४ आ. श्लो. ७४२-७४४]

तथा –

भक्ष्याभक्ष्ये पेयापेये, गम्यागम्ये समात्मनाम् । योगिनाम्ना प्रसिद्धानां, कौलाचार्यान्तवासिनाम् ।।३०।।

अन्येषामपि जैनेन्द्रशासनास्पृष्टचेतसाम् । क्व धर्मः ? क्व फलं तस्य ? तस्य स्वाख्यातता कथम् ? ।।३१।।

[त्रिषष्टि ४/२/३४६-३४७]

इति । इत्युक्ता बहिरन्तरसाराः प्रथमभङ्गानुसारिणः । एते च प्रथमभङ्गाभरणवत् ★पूर्वाकारधारिणोऽपि वाहीकवत् *मुग्धमिथ्या-[१]दृग्मोहाऽज्ञानान्धितचेतस्कजनमान्या अपि स्फुटारम्भा धर्मप्रवृत्तदेवद्रव्यादिपरिभोगपरोपतापिवाक्कुकर्मादिभिर्विज्ञजनाऽवज्ञाऽऽस्पदत्वेन इहलोकेऽपि न तथा पूजासुखादिभाजः नित्याजीविकाऽपत्योद्वाहनादिचिन्ता-ऋषिराजसेवादिभिः प्रायो दुःखिता एव, प्रेत्य च नृपाधिकारनिमित्तज्योतिषकथनादिमहारम्भप्रवर्तनादिपापैः प्रायो नरकादिदुर्गतिगामिन एवेति, यदुक्तं -

१. विज्ञजाजादज्ञास्यपदद्वेना प[१] प[२] छ । ★ पूर्वश्चासावाकारश्च पूर्वाकारः, आपातमात्रे एव दृश्यमान आकार इत्यर्थः । * पञ्चानां सिन्धषष्ठानां नदीनां येऽन्तराश्रिताः । तान् धर्मवाह्यानशुचीन् वाहीकान् परिवर्जयेत् ।। शाकलं नाम नगरमापगा नाम निम्नगा । जर्तिका नाम वाहीकास्तेषां वृत्तं सुनिन्दितम् ।।

'नरिंदनेमित्तिआ य जोइसिया' इति [पद्मचरिते नरकगामिजीवाधिकारे अधि. २४ श्लो. २०]

लौकिकैरप्युक्तं - **अधिकारात् त्रिभिर्मासैर्माठापत्यात् त्रिभिर्दिनैः । शीघ्रं नरकवाञ्छा चेद् दिनमेकं पुरोहितः ।।**

लोकोत्तरगुरुमाश्रित्यागमेऽपि च-

"पुल्लेव मुट्ठी जह से असारो अयंतिए कूडकहावणे वा । राढामणी वेरुलिअप्पगासे अमहग्घए होइ हु जाणएसु ।।

तमंतमेणेव उ से असीले, सया दुही विप्परिआसुवेइ । संधावइ नरगतिरिक्खजोणिं, मोणं विराहित्तु असाहुरूवे ।। [उत्त. अध्य.२०, गा. ४२, ४६]

इत्यादि विंशे उत्तराध्ययने

अथ गणिकाभरणवत् केचिदन्तरसाराः प्रागुक्तयुक्त्या बहिस्तु साराः, पाठतो नवपूर्व्यवधि श्रीजिनवचनाध्ययनाध्यापनोपदेशाद्याडम्बरभृत्तया स्युः । अङ्गारमर्दकाचार्यादिवत् यथा - ***'अंगारजीववहगो, कोइ कुगुरु सुसीसपरिवारो ।"*** [उपदेशमाला- १६८]

बहिर्गुर्वाकारधारिणोऽप्यन्तः श्रीअर्हद्वचनश्रद्धादिरहितत्वेन अन्तर्भवजलधिपातिन इत्यन्तरसारा बहिश्च साराः इत्युक्ता द्वितीय भङ्गपातिनः कुगुरवः २ । तथा केचिद् व्यवहार्याभरणवदन्तः सारा बहिश्चासाराः, तथाहि केषाञ्चिदन्तर्हृदये श्रुतमस्ति श्रीजिनवचनश्रद्धानादिरूपं तल्लिङ्गस्य ★घटजीवरक्षापरिणामनिःछद्मवृत्तितत्पालनप्रयत्नादेर्दर्शनात्, न पुनर्बहिस्तादृग् ज्ञानावरणकर्मोदयादिना पाठादौ श्रुतस्यानुल्लासात्, माषतुषसाध्वादीनामिव, प्रमादतो वा तदपाठात् यवराजर्ष्यादीनामिव, अत्र यवराजर्षिसंबन्धो वाच्यः, एवमल्पश्रुतस्याप्यनुदरा

★ अत्रत्य घटशब्दस्य कोऽर्थस्तन्न जानीमः ।

कन्येत्यादिवदविवक्षया । ✦तदध्येतयोरन्येऽपि, क्रियापरा गुरुवराः बहिः श्रुतसारत्वाभावेऽप्यन्तः सारत्वेनाश्रितदत्ताऽऽशिवसीम-शुभफलदायिनो ★भवन्तीति ।

आह परः ननु अल्पश्रुतस्य कथं स्वपरतारकत्वम्, यदागमः -

अबहुस्सुओ तवस्सी, विहरिउकामो अजाणिऊण पहं । अवराहपयसयाइं, काऊण वि जो न याणेइ । [उप. माला-४१२]

उच्यते-बहुगुरुपरतन्त्रतया सम्यग्धर्मानुष्ठाने स्वयं प्रवर्तमानानां परांश्च प्रवर्तयतां अल्पश्रुतानामपि स्वपरतारकत्वमविरुद्धम्, तदुक्तं –

गुरुपारतंतनाणं, सद्दहणं एस संगयं चेव । इत्तो व चरित्तीणं, मासतुसाईण निद्दिट्ठं ।।१।।

***किञ्च* – अगीअस्स इमं कह ?, गुरुकुलवासाउ कह तओ गीओ ! गीआणाकरणाउ, कहमेअं णाणओ चेव ।।२।।**

अंधोऽणंधोव्व सया, तस्साणाए तहेव लंघेई । भीमं पिहु कंतारं, भवकंतारं इय अगीओ ।।३।। इत्यादि । [*पञ्चा.* ५०१-५०३-५०५]

केचित् पुनः नृपाभरणवदन्तर्बहिश्च साराः, हृदये बहिश्च सम्यग् श्रुतधारित्वात् रत्नोपमनिरूपमातिशयविविधलब्धिसमृद्धिभिः समधिकतरां [१]दीप्तिमत्वाच्च श्रीवज्रस्वाम्यादयो दृष्टान्ताः स्पष्टा एव । एते चतुर्थभङ्गसङ्गता गुरवः श्रीजिनशासनप्रभावनैकपराः स्व-परयोस्तारणसमर्थाः

---

१. दीप्तित्वाच्च प$_1$ प$_2$ छ । ✦ चकारस्याऽध्याहारात् 'ततश्च (अध्येतयोः=) एतयोर्मध्येऽन्तर्भवतोऽन्येपि... शुभफलदायिनो भवन्ति' इत्यर्थः । ★ दत्तानि नैकेभ्यः आ शिवसीमानं फलानि यैस्तानि दत्ताऽऽशिवसीमफलानि, आत्मपरिणत्यादीनीत्यर्थः, आश्रितेभ्यः तानि यच्छन्तीति आश्रितदत्ता... दायिनः ।

प्रवहणवदाश्रयणीयाः भवाब्धितरीतुकामैः, एतदभावे तृतीयभङ्गसङ्गिनोऽपि, आद्यभङ्गद्वयगुरवस्तु त्याज्या एवेति । इत्युक्ता श्रीगुरुगतश्रुतमाश्रित्य चतुर्थभङ्गी ।।

अथ क्रियामाश्रित्य श्राद्धानां चतुर्भङ्गी भाव्यते, श्रुतमाश्रित्य तु तेषां श्राद्धानां न घटते तेषां विशेषश्रुतानधिकारित्वात्, यदुक्तं -

अट्ठपवयणमायाणुगयं सुत्तं जहन्नओ पढइ । उक्कोसेणं छज्जीवणिं तु जइवयकउज्जोगो ।।१।। [हितो प. १०९] इति ।

तत्र केचित् श्राद्धाः क्रियामाश्रित्य श्वपाकाभरणवदन्तर्बहिश्चासाराः, तथाहि- क्रिया खलु अत्र श्राद्धविध्यनुष्ठानं व्यवहारशुद्धिजिनपूजा-गुरुप्रतिपत्ति-सुपात्रदान-हिंसादिविरतिसामायिकावश्यकादिरूपा, सा क्रिया केषाञ्चिदन्तर्हृदये रुचिरूपेण नास्ति, बहिश्च करणरूपेणापि नास्ति केवलं श्राद्धकुलोत्पन्नत्वादिना श्राद्धनामधारित्वमस्ति ते प्रथमभङ्गपातिनः श्राद्धा ज्ञेयाः । एते च धर्मगोचराया रुचेरप्यभावेन सम्यक्त्वादिविकलाः प्रथमगुणस्थानवर्तिनो गृहस्त्रीधनापत्यादिप्रतिबद्धाः कुटुम्बाद्यर्थं विविधारम्भपरा इह दुःखिनः स्युरपयशोभाजनं च, प्रेत्य चैकेन्द्रियादिषु गताः सुचिरं भवं भ्राम्यन्ति, धनप्रियश्रेष्ठिवत् । उक्तं च -

"**पुत्ताइसु पडिबद्धा, अन्नाणपमायसंगया जीवा । उप्पज्जंति धणप्पियवणिउ व्वेगिंदिएसु बहु ।।**" [भव.भा. १८५] इति भवभावनायाम् ।

केचित् पुनः हिंसाऽसत्यस्तेयाऽब्रह्माद्यविरताः भक्ष्याभक्ष्य-पेयापेयादिविवेकविकलाः इहाऽपि जातिपङ्क्तिबहिःकरणधनराज्यादिभ्रंशेन्द्रि-याद्यङ्गच्छेदकुमरणादि प्राप्नुवन्ति प्रेत्य च नरकादि, भीमादिवत् भवभावनायाम् । तथा च -

“पाणिवहेणं भीमो, कुणिमाहारेण कुंजरनरिंदो । आरंभेहिं य अयलो णरयगईए उदाहरणा ।।१।।” [भव.भा. १७७]

न च श्राद्धनाममात्रात् तेषां साधारता काऽपि, नाममात्रस्यार्थासाधकत्वात्, यथा भौमादीनां मङ्गलनाम्ना, उक्तं च –

भौमे मङ्गलनाम विष्टिविषये भद्रा कणानां क्षये, वृद्धिः शीतलिकेति तीव्रपिटके राजा रजःपर्वणि ।

मिष्टत्वं लवणे विषे च मधुरं जामिः सपत्न्यां पुनः, पात्रत्वं च पणाङ्गनासु रुचिरं नाम्ना परं नार्थतः ।।

इत्युक्ताः श्वपाकाभरणानुसारिणः श्राद्धाः ।

केचित् पुनर्गणिकाभरणवत् क्रियामाश्रित्यान्तर्हृदयेऽसाराः क्रियापरिणामाद्यभावात् बहिस्तु साराः ऐहिकलाभपूजाद्यर्थं कञ्चिद् धर्मार्थिनं स्वपरकार्यसिसाधयिषया कथञ्चित् छलयितुं वा सम्यक् श्राद्धानुष्ठाननिर्मितिनिपुणत्वात् । दृष्टान्ताश्च संप्रति दुष्षमानुभावतोऽनुपदं सुलभा धर्मठकास्तादृशो बहवोऽपीति जिनदासश्रेष्ठितुरगापहारिब्रह्मचारिवत्, चण्डप्रद्योतप्रहिताभयकुमारमन्त्रिबन्धनार्थं कपटश्राविकी-भूतगणिकावद् वा, श्राद्धसुतापाणिग्रहार्थं कपटश्राद्धीभूतबुद्धदासवत् बब्बरकुलक्षुल्लविक्रयैकश्राद्धादयो वा दृष्टान्ता यथार्हमत्र वाच्याः, एतेऽपि च अभव्या दूरभव्या वा स्युः । गतिरप्येषां प्रथमगुणस्थानिनामिवाऽधमाऽनुष्ठान[1]विषयश्रद्धानाद्यभावेन सम्यक्त्वरहितत्वात्, केचित् पुनरन्तः श्रद्धानाद्यभावेऽपि बहिः क्रियाभ्यासादिना प्रेत्य बोधिमपि लभन्ते सप्ताष्टादिभवैः सिद्धिं वा वरदत्तश्रेष्ठिदासीपुत्रवत् प्राप्नुवन्ति[2] । तथाहि –

१. ०मिवाधर्मानुष्ठान० प१ प२ छ । २. प्राप्नोति प१ प२ छ ।

अत्रैव भरते कौशाम्ब्यां नरसिंहो राजा, कनकवती राज्ञी, तत्रान्यदाऽवधिज्ञानी वरदत्तसाधुरुद्याने प्रापत्, तं वन्दितुं नगरलोके गते मुनिना धर्मदेशना प्रारब्धा धर्मकथामध्ये मुनिना हसितम्, तद् दृष्ट्वा जाताश्चर्याः सभ्याः मुनिं पप्रच्छुः 'भगवन् ! अन्येऽपि सत्पुरुषाः कारणं विना न हसन्ति रागादिरहिता भवादृशास्तु कथं तद्विना हसन्तीति हास्यहेतुमादिश," साधुरूचे भद्राः ! शृणुत, एतस्य निम्बस्य शिखरे समलिकां✦ पश्यत, एषा क्रोधात् मां पादाभ्यां घातयितुमिच्छति प्राग्भववैरात्, तत् श्रुत्वा सकौतुकाः सभ्यास्तस्य प्राग्भवं पृच्छन्ति । साधुः समलिकाबोधाय तमाख्याति, समलिकाऽपि हृदयगतकथनात् विस्मिता शृणोति, तथाहि – अत्रैव भरते कनकपुरे धन्यो नाम्ना श्राद्धस्तस्य भार्या सुन्दरी, सा दुःशीला अन्यासक्ता वर्तते, अन्यदोपपतिनोचे – सुन्दरि ! अद्य प्रभृति त्वत्पार्श्वे नाऽऽयास्यामि, यतः तव भर्तुर्बिभेमि, तत् श्रुत्वा भृशं जातदुःखा तमवादीत् प्रियतम ! मैवं ब्रूयाः स्तोकदिनमध्ये तव निःशल्यत्वं करिष्ये, अन्यदा दुग्धमध्ये विषं क्षिप्तं भर्तुः परिवेषणाय, तदानयनाय यावद् गृहमध्ये याति तावद् भुजगेन दष्टा, पतिता सद्यः प्राणैर्मुक्ता । धन्यः श्राद्धो भोजनायोत्थितः, हा किमेतदिति भणन् तां गतप्राणां वीक्ष्य अज्ञाततच्चरित्रः स्नेहेन विलापं कुर्वन्★, सा मृत्वा शार्दूलोऽभवत्, तद्वैराग्याद् धन्यश्राद्धेन दीक्षा गृहीता । अन्यदा वने कायोत्सर्गेण स्थितः विधिवशात् तद्भार्याजीवसिंह[1]स्तत्रागतस्तं ऋषिं दृष्ट्वा प्राग्वैरात् व्यापादयामास, स धन्यर्षिर्मृत्वाऽच्युते कल्पे प्रापत्, सिंह[1]स्तु चतुर्थे नरके, अच्युतकल्पाच्च्युत्वा पुनः स चम्पायां दत्तश्राद्धस्य जिनमतीभार्याजातः[2] पुत्रोऽभूत् वरदत्तनामा, स आबाल्यात् संविग्नः,

---

१. व्याघ्रस्त $प_1$ $प_2$ छ । २. जिनमदीभार्या जातः $प_1$ $प_2$ छ । ✦ "समडी" इति भाषायाम् । ★ आसीदित्यध्याहारः ।

यौवनेऽपि विशिष्य सम्यक्त्वमूलधर्मोद्यतो दानी विवेकी मधुरभाषी शान्तो विनीतश्चाभूत्, प्राग्भवभार्याजीवस्तु नरकाच्युत्वा भवं भ्रान्त्वा तस्य श्रेष्ठिनो दासीपुत्रोऽभूत्, स दुष्टो वञ्चनाशीलो दासीपुत्र इति नाम्ना ख्यातोऽभूत् । क्रमतः पितरि स्वर्गते वरदत्तो गृहस्वामी बभूव, स प्राग्भवस्नेहाद् दासीपुत्रं सहोदरवत् पश्यति, वस्त्रादि दत्ते, दासीपुत्रस्तु वरदत्तं शत्रुवत् पश्यति, तथापि तस्य वरदत्तस्य रञ्जनार्थं किञ्चित् किञ्चिद् धर्मं कुरुते परं भावं विनैव, तस्य धर्मगुणं दृष्ट्वा तुष्टः श्रेष्ठीति★ चिन्तयति 'मम भ्राता जिनधर्मानुरागी परं कर्मवशान्नीचकुलोत्पन्नः । जिनधर्मे तु न कुलं प्रधानम्, यतः *'न कुलं इत्थ पहाणं"* [उपदेशमाला] इति । मम चान्यो भ्राता नाभूत् तस्माद् राजसमक्षमेनं भ्रातरं स्थापयामि । तथा तेन कृते दासीपुत्रो लोकैः श्रेष्ठिभ्रातेति बहुमन्यते, ततः श्रेष्ठी विश्वासात् सर्वं तस्यार्पयति । तथापि प्राग्भववैरात् श्रेष्ठिनं हन्तुं विविधो... ✦[पायं स्मरन्नन्यदा ताम्बूलपत्राणि विषमिश्रितानि कृत्वा तस्यार्पयति किन्तु श्रेष्ठी] तदर्पणात् पूर्वं चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानं कृतवानस्ति, तथापि तदुपरोधात् तद् गृहीत्वोपधानेऽमुञ्चत् । अथ विधिवशात् तानि पत्राणि भूमौ पतितानि प्रातर्दृष्ट्वा वरदत्तश्रेष्ठिनो भार्यया गृहीत्वा गृहस्याङ्गणे यावदागात् तावद् दासीपुत्रं दृष्ट्वोचे देवर ! ताम्बूलं गृहाणेति, सोऽपि तद् गृहीत्वा तदभक्षयत् सहसा भुवि पतितः, स्वामिद्रोहीति प्राणैस्त्यक्तः, आर्तध्यानान्मृत्वा समलिका एषा जज्ञे । तत्स्वरूपं दृष्ट्वा जातवैराग्यो वरदत्तश्रेष्ठी निजवित्तं सुक्षेत्रे उप्त्वा प्रव्रज्यामग्रहीत् सोऽहम्, एतच्चरित्रं युष्माकं मयोक्तम् । तत् श्रुत्वा बहवः प्रतिबुद्धाः, सा शकुनिका जातजातिस्मरणा सर्वं तत् साक्षाद् दृष्ट्वा

★ एवमर्थे इतिः । ✦ कस्मिन्नपि आदर्शे नास्ति ।

प्रतिबुद्धा, तरुशिखरान्मुनेरग्रतः पतित्वा निजं दुश्चरित्रं क्षमयामास । ततो मुनिवचनादनशनं प्रपद्य नमस्कारस्मृतिपरा देवेषूपपन्नेति, एवं भावरहितोऽपि जीवो द्रव्यतोऽपि यदि धर्मं करोति तदाप्यचिराद् बोधिं लभते इति भावरहितधर्मकरणेऽपि दासीपुत्रसंबन्धः ।

अत एव पूर्वस्माद् भङ्गादस्य किञ्चिद् विशुद्धत्वम्, एवमग्रेऽपि ज्ञेयम्, इत्युक्ता द्वितीयभङ्गगामिनः श्राद्धाः, तथा केचित् श्राद्धा★ महेभ्याभरणवदन्तः साराः, हृदये सम्यग् धर्मानुष्ठानविषयरुचेः सत्त्वात्, बहिः पुनर्धर्मवीर्यान्तरायोदयादिना✦ नरकादौ बद्धायुष्कादिना वा स्थूलहिंसादि-विरतिप्रभृतिधर्मानुष्ठाने प्रवृत्तेरनुल्लासत्वात् क्रियाविषयतीव्ररुचिविशेषात् स्वापत्यानां प्रविव्रजिषूणां निषेधं न करोति अन्येषामपि धर्मानुष्ठानविधातॄणां साहाय्यं दत्ते, अन्योऽपि यः कश्चित् प्रव्रजति तस्योत्सवं स्वयं कारयामि तत्स्वजनानामाजन्मावधि निर्वाहादिचिन्तां करोमीति प्रतिपत्तिमान्, सर्वाः स्वसुताः श्रीनेमिपार्श्वे प्रव्राजितपूर्वा[1]■ स्वयमष्टादशसहस्रसाधुषु कृतिकर्मकृत् [2]श्रीकृष्णनरेन्द्रः श्रेणिकनृपादयश्च निदर्शनमत्र, एते च क्रियाविरहितत्वेन तृतीयभङ्गश्राद्धा बहिरसाराः अन्तः सारतया तु पूर्वमबद्धायुषोऽवान्तसम्यक्त्वा[3] वैमानिकवर्जमायुर्न बध्नन्ति । यदागमः –

सम्मद्दिट्ठी जीवो, गच्छइ नियमा विमाणवासीसु । जइ न विगयसम्मत्तो, अहव न बद्धाऊओ नरए ।। [संबोध प्रक. ८९३]

---

१. प्रव्राजितपूर्वाः प$_१$ छ । २. नरेन्द्रश्रेणिक प$_१$ प$_२$ छ । ३. अवान्तरसम्यक्त्वा प$_१$ प$_२$ छ । ✦ धर्मविषयकं यद् वीर्यं तदन्तरायादिनेत्यर्थः । ★ बद्धायुष्केति भावप्रधानोऽयं निर्देशः, बद्धायुष्कत्वादिनेत्यर्थं सूचयति । ■ पूर्वमनेन सादेश्चेन ७-१-१६७ टाऽर्थे कर्तरि इन् ।

"बद्धाऊआ [1]अबद्धाऊया य" इत्युभयेऽपि चैते प्रायः संख्यातभवमध्ये सिद्धिगामिनः स्युः, केचित्तु तृतीयभवेऽपि ।

अथ केचिन्नृपाभरणवदन्तर्बहिश्च सारा हृदये रुचिरूपेण बहिः रत्नोपमसातिशयसम्यक्त्वमूलद्वादशप्रतिमादिसदनुष्ठानविशेषैरधिकतरातिशयभृत्त्वेन आनन्दकामदेवादिश्राद्धवत् । एते चेहापि नृपावधिजनमध्ये महत्त्वप्रशंसाद्यवाप्य [2]प्रेत्या द्वादशकल्पावधिसुखसंपदमवाप्नुयुः जघन्यतस्तृतीयभवे, उत्कृष्टतः सप्ताष्टभवे सिद्धिसुखभाजश्च भवेयुः, इत्युक्तास्तुर्यभङ्गश्राद्धाः । एवं च चतुर्णामपि भङ्गानां मिथो प्रतिभङ्गविशेषो✦ भावित एवेति ।

एवं क्रियामाश्रित्य भाविता चतुर्भङ्गी । अथ धर्मविषयां शुद्धिमधिकृत्याह – तथाहि - अन्तः शुद्धिर्बहिः शुद्धिश्चेति द्विधा धर्मविषया शुद्धिः धर्मस्य, न धर्मकृतः पृथग्, ततो धर्मकृतां मनःपरिणामतत्त्वाद्यवबोधशास्त्रग्रथनबहिःक्रियाद्यपेक्ष्य शुध्यशुद्धी ज्ञातव्ये, तथैव च भाव्यते, तथाहि - धर्मस्यान्तः शुद्धिः किल सर्वज्ञप्रणीततत्त्वादि, धर्मप्रवर्तकानां सम्यक् जीवाजीवादितत्त्वावधारणपुरस्सरस्थूलेतरसकलजीवरक्षापरिणामसर्वशक्तितद्विषयप्रयत्नं [3]क्षान्तिमार्दवार्जव-सत्य-शौच-ब्रह्माकिञ्चन्यादिगुणमयत्वं च । बहिः शुद्धिः पुनर्बहिर्मुखनररञ्जनशीतातपवर्षादिक्लेशसहनता★-वनवासादिकष्ट-षष्ठाष्टमादितपःक्रियादि । ततश्च श्वपाकाभरणवत् अन्तः शुद्धेरभावात् अन्तरसारा

१. अबद्धाऊयाश्चेत्यु प१ छ । २. प्रेत्यद्वादश प१ छ । ३. शान्तिर्मादव प१ प२ छ । ✦ एकस्माद् भङ्गादपरभङ्गस्य यो यो विशेषः, अर्थाद् भङ्गे भङ्गे यो विशेषः स एव प्रतिभङ्गविशेषः । ★ बहिर्मुखा नरा येन रज्यन्ते तद्बहिर्मुखनररञ्जनम्, विशेषणमिदं शीतादिक्लेशसहनतायाः वनवासादिकष्टस्य, षष्ठादितपःक्रियादेश्च ।

बहिश्च शुद्धेरभावाद् बहिरप्यसाराश्च, यथा परतीर्थिकोक्तो यज्ञस्नान-धेनुकन्यादानादिधर्मः स खल्वसर्वज्ञप्रणीततत्वादिशास्त्रमूलत्वेन* हिंसादिमयत्वेन महारम्भहेतुत्वेन अन्तः शुद्धेरभावादन्तरसारः एतच्चाऽस्यामेव गाथायां प्राक् गुरुचतुर्भङ्ग्यां लेशतो भावितम्, तद्धर्मप्रणेतॄणां ब्रह्ममहेश्वरादिदेवानां विश्वामित्रमहर्षीणां चासर्वज्ञत्वं च, पुनस्तथाविधक्षान्त्याद्यभावात् ✦शापादिप्रवृत्तीन्द्रियाजयाज्ञाना-पराधतद्धेतुकानर्थप्राप्त्यादिना सुव्यक्तमेव, यदुक्तं च –

ब्रह्मा लूनशिरा हरिर्दृशि सरुग् व्यालुप्तशिश्नो हरः, सूर्योप्युल्लिखितोऽनलोऽप्यखिलभुग् सोमः कलङ्काङ्कितः ।

---

* हितोपदेशात् सकलज्ञक्लृप्तेर्मुमुक्षुसत्साधुपरिग्रहाच्च । पूर्वापरार्थेऽप्यविरोधसिद्धेस्त्वदागमा एव सतां प्रमाणम् ।।
हिंसाद्यसत्कर्मपथोपदेशाद् असर्वविन्मूलतया प्रवृत्तेः । नृशंसदुर्बुद्धिपरिग्रहाच्च ब्रूमस्त्वदन्यागममप्रमाणम् ।।
यदार्जवादुक्तमयुक्तमन्यैस्तदन्यथाकारमकारि शिष्यैः । न विप्लवोऽयं तव शासनेऽभूदहो अधृष्या तव शासनश्रीः ! ।।

इति त्रीण्ययोगव्यवच्छेदिकापद्यानि परतीर्थिकशास्त्राणां दूषितानि चत्वारि मूलानि प्रख्यापयन्ति (१) असत्कर्मोपदेशित्वं (२) असर्वज्ञप्रणीतत्वं (३) दुष्टबुद्धिभिः परिगृहीतत्वं (४) पूर्वापरार्थेषु विरुद्धत्वं च, तेभ्योऽसर्वज्ञप्रणीतत्वं नामग्राहमत्रोल्लिख्य शेषाणि चादिशब्देनातिदिश्य उच्यते 'असर्वज्ञप्रणीततत्वादिशास्त्रमूलं यस्य सः असर्वज्ञप्रणीततत्वादिशास्त्रमूलः, तस्य भावेन = तत्त्वेनेत्यर्थः ।

✦ शापादौ प्रवर्तनरूपः इन्द्रियाजयाज्ञानरूपश्च यौ अपराधौ ताभ्याम्, तद्धेतुकानर्थप्राप्त्यादिना च सुव्यक्तमेवेत्यर्थः ।

स्वर्नाथोऽपि विसंस्थुलः खलु वपुःसंस्थैरुपस्थैः कृतः, सन्मार्गस्खलनाद्भवन्ति विपदः प्रायः प्रभूणामपि।।१।।■ [लोक. नि. ३१]

■ तथा ब्रह्मा लूनशिरा इत्येतत्कथं ? । अत्रोच्यते । किलैकदा त्रयस्त्रिंशद्देवकोट्यो मिलिताः । तत्र च ते परस्परं मातापितृवर्णनं कुर्वन्ति स्म । तत्र च तैरुक्तं अहो महेश्वरस्य न ज्ञायेते मातापितराविति न तावस्य बभूवतुः । इदं च देववचनमुपश्रुत्य ब्रह्मणाः पञ्चममुखेन गर्दभमुखाकारेण समत्सरमभिहितम् । यदुत मय्यपि सर्वपदार्थज्ञातरि जीवति सति क एवं ब्रुवते यथा महेश्वरस्य पितरौ न ज्ञायेते यतोऽहं जानामि । ततस्तस्य तौ वक्तुमारेभे । ततो महेश्वरेणाप्रकाश्यप्रकाशनारंभ (नात्) कुपितेन कनिष्ठिकानखशुक्तिकरवालव्यापारणेन निखिलसुरसमूहसमक्षं झटिति निकृत्तं तद्ब्रह्मणो गर्दभशिर इति ।। एवं ब्रह्मा लूनशिराः ।। अन्ये त्वाहुः ।। किल ब्रह्मवासुदेवयोरात्ममहत्त्वविषयो विवादः समजनि । विवदन्तौ च तौ महादेवमुपस्थितौ । महादेवेन चाभिहितौ अलं भवतोर्विवादेन, य एव मदीयलिङ्गस्यान्तं लभते, स एष युवयोर्महांस्तदन्यस्त्वितर इति । ततो वासुदेवो लिङ्गस्यान्तोपलम्भार्थमधस्ताद्गतवान् । स च प्रभूतं यावन्महावेगेन गत्वापि अप्राप्ततदन्तः पातालवज्राग्निना च गन्तुमशक्तस्तत्संतापादेव च कृष्णीभूतशरीरः प्रतिनिवृत्य महादेवान्तिकमाजगाम निवेदितवांश्च यथा नास्ति भवल्लिङ्गस्यान्त इति । ब्रह्मा तू (प्यु) परिष्टात्तथैव गतोऽप्राप्तस्तदन्तश्च निर्विण्णो लिङ्गमस्तकान्निपतन्तीं मालामासादितवान् तां चासौ प्रपच्छ, कुतो भवतीति । तयोक्तम्, महेश्वरलिङ्गमस्तकात् । कियांश्च ते कालस्ततः समागच्छन्त्याः । तयोक्तं षण्मासाः । ततो ब्रह्मणोक्तम्, अहं लिङ्गान्तोपलम्भाय प्रस्थितः किं तु भवत्या यो मार्गः षड्भिर्मासैरतिक्रान्तस्तस्यातिबहुत्वान्निर्विण्णोऽहं निवर्तिष्ये ततो महादेवपृष्टया त्वया साक्ष्यं दातव्यम् । तयाऽपि प्रतिपन्नम् । ततस्तां गृहीत्वा शम्भुसमीपमाजगाम समागत्य चोक्तवान् । लब्धो मया लिङ्गान्तः एषा च सम्प्रत्ययार्थं ततो माला मयाऽऽनीता । ततः पृष्टाऽसौ । तयाप्युक्तम्, एव (सर्व) मेतत् । ततोऽनन्तमपि मल्लिङ्गं सान्तं व्यवस्थापयत एतावित्यसद्भूतभाषणकुपितेन शम्भुना कनिष्ठिकानखकुठारेण ब्रह्मणो गर्दभशिरो लूनम्, माला त्वस्पृश्यतया शपितेति ।। हरिदृशि सरुगित्येतदेवं श्रूयते। किल दुर्वासा महर्षिरुर्वशीं कामितवान् । तया चासावुक्तः यद्यपूर्वेण यानेन त्वं स्वर्गे समागच्छसि ततोऽहं भवन्तमिच्छामि । तेन च प्रतिपन्नमेतत् । गतवांश्चासौ वासुदेवसमीपम् । कृता च तेन तस्य प्रतिपत्तिः । पृष्टश्च तेनागमनकारणम् । उक्तं च तेन स्वर्गेऽहं गन्तुमिच्छामि । ततो भवता सभार्येण गोरूपधारिणा रथारूढोऽहं स्वर्गे नेतव्यो, न च गच्छता पश्चाद्भागो निरूपणीयः । प्रतिपन्नं च तद्भक्तिभयाभ्यां वासुदेवेन । नेतुं च प्रवृत्तः । ततः स्त्रीत्वात्तथाविधगमनशक्तिविकलां लक्ष्मीं प्राजनकदण्डेन मुनिः पुनःपुनः प्रणुनोद । तच्च स्नेहादसहमानेन वासुदेवेन तदभिमुखं निभालितम् । तेन च प्रतिपन्नवैतथ्यकारित्वात्कुपितेन वासुदेवो लोचने प्राजनकदण्डेन प्रणोदितः । इत्येवं हरिर्लोचने सरोगः संवृत्त इति ।। अन्ये त्वाहुः। किलैकदा वासुदेवः सरित्तटे तपस्यति स्म । तत्र च तापसी काचित् स्नाति स्म । तेन च तस्या निरावरणाया अङ्गेषु सकामा दृष्टिर्निवेशिता । तयापि लक्षितोऽसौ । ततः शापेन

अतस्तदुक्तस्य धर्मस्य कथं नामान्तः शुद्धिः ? नापि बहिः शुद्धिः, बाह्यस्यापि विशेषतपःकष्टानुष्ठानादेस्तत्रादर्शनात् । अपि च –
संवत्सरेण यत् पापं, कैवर्तस्येह जायते । एकाहेन तदाप्नोति, अपूतजलसंग्रही ।।१।।
अस्तं गते दिवानाथे, आपो रुधिरमुच्यते । तत्करैरेव संसृष्टा, आपो यान्ति पवित्रताम् ।।२।। [लो.प्र. २०/१५७]

सरोगलोचनः कृत इति ।। व्यालुप्तशिश्नो हर इत्येतत्पुनरेवम्। किल दारुवनाभिधाने तपोवने तापसाः परिवसन्ति स्म । तदुटजेषु च भिक्षार्थं महेश्वरो गृहीतसमस्तस्वकीयालङ्कारो घण्टाटङ्कारतुम्बरुझङ्काररवमुखरितदिक् चक्रवालः समागच्छति (स्म)। तापसीश्च स्वदर्शनजनितकामविकाराः परिभुङ्क्ते स्म । ततोऽन्यदा ऋषिभिर्विज्ञातव्यतिकरैः कोपातिरेकाच्छापेन तल्लिङ्गस्य छेदः कृतः । तत्र निखिलजनानां तच्छेदोऽभवत्प्रजानुत्पत्तिश्च । ततो देवैरकाल एव संहारो मा भूदिति तापसाः प्रसादिताः । ते च लिङ्गं तथैव चक्रुरुक्तवन्तश्चेदम् । पूर्वकाले सदा स्तब्धमासीद्, इतस्तु भोगार्थित्व एव स्तब्धीभविष्यतीति । ततो जना अपि लिङ्गवन्तो जाताः प्रजोत्पत्तिश्चेति ।। सूर्योऽप्युल्लिखित इत्येतदेवम् ।। किल सूर्यस्य रन्नादेवी नाम भार्याऽऽसीत् । तस्याश्च यमाभिधानः पुत्रोऽभूत् । सा च आदित्यतापमसहमाना स्वकीयस्थाने स्वप्रतिच्छायां व्यवस्थाप्य समुद्रतटे गत्वा वडवारूपेण तिष्ठति स्म । प्रतिच्छाया च शनैश्चरभद्राभिधाने अपत्ये जनितवती । अन्यदा यमेन बहिस्तादागतेन भोजनं याचिता प्रतिच्छाया, सा तु तन्न दत्तवती । ततः कोपात्तेन पार्ष्णिप्रहारेण प्रहता । तया च तत्पादः शापेन क्षयीकृतः । तेन च पितुस्तन्निवेदितम् । सोऽप्यचिन्तयत्, कथं स्वमातैवं करोति । ततो नूनं नेयमस्य मातेत्यालोचयता दृष्टा तन्माता वडवारूपा । ततः सूर्यस्तत्र गत्वा तामनिच्छन्तीमपि बलादेव बुभुजे । तत्र चाश्विनदेवौ जातौ । तया च रोषारुणनयनावलोकनेनासौ कुष्ठीकृतः । ततश्च सूर्यो नीरुजार्थं धन्वन्तरिमुपतस्थौ । स चोवाच । न शरीरोल्लेखनं विना तव प्रगुणतास्ति । ततः सूर्येण तनू(दु)ल्लेखनार्थं देववर्धकिरभ्यर्थितः । स तूवाच । सहिष्णुना भवितव्यम् , नो चेत्त्यक्ष्यामि त्वाम् । तेनोक्तम् । एवमस्तु । ततो मस्तकादारभ्य जानुनी यावदुल्लेखने कृते गाढं पीडितेन सूर्येण सीत्कारः कृतः । तत उल्लेखनादसौ विररामेति । एवमनिच्छद्योषिद्भोगलक्षणात् सत्पुरुषमार्गस्खलनादसौ विपदं प्राप्तवानिति ।। अन्ये पुनरित्थमाहुः । वडवारूपां स्वभार्यामुपभुज्य सूर्यस्तत्पितुरुपालम्भं दत्तवान् । यथेयं त्वद्दुहिता मां विहायाऽन्यत्र तिष्ठति । स तूवाच । त्वच्छरीरतापमसहमाना किं करोत्वियं वराकी । ततो यद्यनया ते प्रयोजनं ततः शरीरमुल्लेखय । ततः सूरयो देववर्धकिमुपतस्थौ शेषं तथैव ।। अनलोऽप्यखिलभुगेवमुच्यते ।। किल कश्चिदृषिः स्वकीयोटजावस्थितं वैश्वानरं भक्तिभरेणाहुतिभिः पूजयति स्म । स चान्यदा मदीयभार्या भवता रक्षणीयेत्यभिधाय प्रयोजनेन बहिर्गतः । ततः केनचिदृषिणागत्य वैश्वानरसमक्षमेव सोपभुक्ता । क्षणान्तरे समागतोऽसौ । तेन चेङ्गिताकारनिपुणतया परपुरुषसेवितेति लक्षितासौ । पृष्टश्च तेन वैश्वानरः सा च, यथेह कः समागत आसीत् । ततस्तौ

इत्याद्युक्त्वा पुनरगलितजलस्नानं रात्रिभोजनादि च धर्मत्वेन समाचरतां यज्ञादिषु निःकरुणतया प्रकटछागादिवधं च कुर्वतां गुडधेनु-स्वर्णधेनु-पापघटादिदानानि प्रयच्छतां गृहस्थेभ्योऽपि निःशूकतया अधिकारम्भवतां च द्विजन्मनां स धर्मः प्रत्युत बहिर्मुखजनेष्वपि निन्दास्पदमित्यतोऽपि बहिरसार इति, एवं नास्तिकधर्मोऽपि, तस्य द्विधाप्यसारता व्यक्तैव, बौद्धानां धर्मोऽप्यत्रैव भङ्गेऽवतरति, तत्र पात्रपतितमांसादेरपि कल्पत्वात् तपःकष्टादेर्निषेधाच्च तथा च तन्मतं –

मृद्वी शय्या प्रातरुत्थाय पेया, भक्तं मध्ये पानकं चापराह्णे । द्राक्षाखण्डं शर्करा चार्द्धरात्रे, मोक्षश्चान्ते शाक्यपुत्रेण दृष्टः ।। [षड्दर्श. १४८]

ततस्तस्यापि बहिरन्तरसारता सुबोधा एव । एवमन्येऽपि दवदानादय एवंजातीयाः सर्वे धर्मा अत्रैवान्तर्भवन्तीत्युक्तः प्रथमो भङ्गः, गतिश्चैतद्धर्मभाजां प्रायो नरकादिः । तथा चोक्तं – तद्यूथ्यैरपि[१] –

वृक्षान् छित्वा पशून् हत्वा, कृत्वा रुधिरकर्दमम् । यद्येवं गम्यते स्वर्गे, नरके केन गम्यते ? ।।

---

१. यूथैरपि प१ प२ छ । न किंचिदूचतुः । ज्ञानोपयोगेन च ज्ञातोऽसावुपपतिस्तेन । ततो रक्षणीयस्यारक्षणात्पृच्छतश्चानिवेदनात कुपितोऽसौ वैश्वानरं प्रति, सर्वभक्षको भवेत्य (वत्वे) वं शापं (च) दत्तवान् । ततश्चाशुच्यादेरप्यसौ भक्षणस्वभावो जातो यच्च किल वैश्वानरौ भुङ्क्ते तत्सर्वं देवानामुपतिष्ठति, मुखं ह्यसौ देवानाम् । ततश्च देवैरशुच्यादिरसास्वादनादुद्विग्नैर्ज्ञानेनौपलब्धशापव्यतिकरैरागत्य स मुनिः प्रसादयितुमारेभे । न चासौ प्रससाद तथापि देवानुवृत्त्या वैश्वानरस्य सप्त जिह्वाः कृताः ततोऽसौ सप्तार्चिरुच्यते । तत्र द्वाभ्यामाहुतीरेवासौ भुङ्क्ते, ताश्च देवानाममृतत्वेनोपतिष्ठन्ति । पञ्चभिस्तु सर्वभक्षक एव स्थापित इति ।। सोमः कलङ्काङ्कित इत्येतत्पुनरेवम् - किल चन्द्रो बृहस्पतिसमीपेऽध्येतुं गतो देवाचार्यत्वात्तस्य । तेन च तद्गृहेऽधीयमा (या) नेन तद्भार्योपभुक्ता । ज्ञातं च बृहस्पतिना । शपितश्चासौ तेन, यथा रे गुरुतल्पग कलङ्किनाकालं भवितव्यमिति ।।

केषांचिदल्पर्द्धिव्यन्तरादिके इति ।।

कश्चिद्धर्मः पुनर्गणिकाभरणवदन्तरसारो बहिस्तु सारः, यथा तापसादीनां धर्मः, यतः सम्यग्जीवादिस्वरूपानभिज्ञत्वेन जीवरक्षाप्रकारमजानतां विशिष्य तत्परिणामाद्यप्यस्पृशतां स्वल्पापराधेऽपि शापादि प्रयच्छतां अनन्तकाय-कन्दमूल-सेवाल-फलाद्याहारिणां षड्जीवनिकायोपमर्दप्रवृत्तानां तापसादीनां नान्तःशुद्धिः काऽपि, बहिःशुद्धिस्तु किञ्चिदस्ति, मुग्धजनरञ्जकस्य वनवास-वृक्षत्वक्परिधानकिञ्चित्तपःकष्टानुष्ठानादेः सद्भावात्, एतस्माद् धर्मतो गतिरुत्कर्षतो ज्योतिष्कदेवादिषु । यदागमः –

'तावस जा जोइसिया, चरगपरिव्वाय बंभलोगो जा । [बृ.सं. १५४]' एवंजातीयोऽन्योऽपि धर्मोऽत्र भङ्गे ज्ञेयः ।

अपरो धर्मः महेभ्याभरणवदन्तः सारः यथा अविरतसम्यग्दृष्टेर्धर्मः, तस्य सम्यग्देव-गुरु-धर्मश्रद्धानतदाराधनपरिणाम-पापभीरुलक्षणाया☆ अन्तःशुद्धेः[१] सत्त्वेनान्तःसारत्वात्, स्थूलवधाद्यविरति-तपःकष्टानुष्ठानादिरहितत्वाद् बहिरसारत्वाच्च सत्यकिविद्या-धरादेरिव, एतद्धर्माराधकाश्च नियमाद् वैमानिकदेवगतिवर्जमायुर्न बध्नन्ति । यदागमः –

'सम्मद्दिट्ठी जीवा विमाणवज्जं न बंधए आउं ।' [ ]

---

१. शुद्ध प[१] छ । ☆ पापभीरुपदस्य भावप्रधानत्वात् पापभीरुत्वमर्थः कार्यः ।

अथ कश्चिद् धर्मः अन्तर्बहिश्च सारः पृथ्वीपत्याभरणवत्, यथा जैनः सर्वविरतिधर्मः स हि यथोक्तान्तशुद्धिबहिःशुद्धिमत्त्वेन द्विधाऽपि सार एव एतद्भावना सुबोधैवेति न प्रतन्यते, अस्माच्च धर्मानुष्ठानतो जघन्यतः सौधर्मे उत्कर्षतः सर्वार्थसिद्धेः■ सिद्धौ च गतिर्जीवानामिति । देशविरतिधर्मोऽप्यत्रैवाऽवतारणीयः । अन्तःशुद्धिबहिःशुद्धिभावना देशतोऽत्रापि वाच्या । अस्मादपि धर्मादुत्कर्षतो द्वादशे कल्पे जघन्यतः सौधर्मे गतिः[1], दृष्टान्ताः स्वयं वाच्याः, इति धर्मविषयां शुद्धिमधिकृत्योक्ता चतुर्भुङ्गी, करण्डाभरणदृष्टान्तस्तु पूर्वं भावितः ।।११।।

अथ योग्यगुरुस्वरूपं कथयति –

रूवोवएसकिरिया, अट्ठसु भंगेसु को गुरु जोग्गो ? । सत्तमभंगे सुद्धो, सो संसयभवि भवच्छेई ।।१२।।

भगवन् ! रूपोपदेशक्रियायोगोत्पन्नेषु अष्टभङ्गेषु गुरुस्वरूपेषु को गुरुर्योग्यः क उत्तमगुरुरिति प्रश्नः, उत्तरं सप्तमे भङ्गे पतितो गुरुः शुद्धः, स गुरुर्भविसंशयभवच्छेदी - भव्यकृतप्रश्नसंशयच्छेत्ता-भव्यसंशयच्छेदी ।

ततोऽत्र भङ्गाष्टकस्वरूपं यथा रूपोपदेशक्रियारूपैस्त्रिभिः पादैरष्टौ भङ्गाः, रूपं जिनोक्ततादृक्प्रमाणोपेतवेषः, उपदेशः सर्वप्रवचनाभ्यासगीतार्थगुरूणां श्रोतृजनाह्लादकवचनम्, क्रिया पुनः सर्वविदतीचाराचाररूपा । तत्रैकैकभङ्गास्त्रयः – रूपं १, उपदेशः २,

---

१. सौधर्मगतिः प१ प२ छ । ■ षष्ठी-सप्तम्योः क्वचिदभेदात् सप्तम्यर्थेऽत्र षष्ठी ।

क्रियेति, द्विकयोगास्त्रयः रूपोपदेशौ१ उपदेशक्रिये२ रूपक्रिये३ त्रिकयोग एकः सप्तमः, त्रयाभावपक्षश्चाष्टमः । तथा केषुचिद् गुरुषु रूपं-साधुलिङ्गं-साधुवेषोऽस्ति न पुनरुपदेशः शुद्धमार्गाप्ररूपकत्वात्, नापि क्रिया सम्यक् मोक्षमार्गाऽगामित्वात् शुद्धाहाराद्यग्राहित्वाच्च । यदुक्तं

दगपाणं पुप्फफलं, अणेसणिज्जं गिहत्थकिच्चाइ । अजया पडिसेवंति, जइवेसविडंबगा नवरं ।।१।। [संबोध प्र. ३६५]

इत्यादि, मागधिकागणिकावशीकृतावस्थायियतिवेषधारिकूलवाल्कयत्यादयो[1] वा यथासंभवं[2] दृष्टान्ताः ज्ञेयाः । कूलवालके[3] हि यतिवेषोऽस्ति, न तु क्रिया मागधिकागणिकाप्रसक्तेर्विशालाभङ्गादिकमहारम्भादिप्रवर्तकत्वाच्च । नाप्युपदेशः सामान्यसाधुत्वेन तदनधिकारित्वात् तादृगुन्मार्गगामिबुद्ध्या गुरुकुलवासत्यागिनस्तस्येति प्रथमो भङ्ग १।

अथ केषुचित् गुरुषु न रूपं चारित्रिवेषाभावात् नापि क्रिया प्रमादपतितत्वात्, उपदेशः पुनरस्ति, धर्मोपदेशदानतो भव्यजीव-प्रतिबोधिवचनत्वात् प्रमादपतितपरिव्राजकवेषभृच्छ्रीयुगादिपौत्रमरीच्यादिवत्, तथा प्रतिदिनदशदशप्रतिबोधकनन्दिषेणसदृशास्तु श्राद्धलिङ्गत्वान्न गुरुपङ्क्तिमर्हन्तीति द्वितीयो भङ्गः २ ।

---

१. कुलवालुक प१ छ । २. वाऽन्यथा प१ छ । ३. कुलवालुके प१ छ ।

केषुचिद्गुरुषु न रूपं यतिवेषाऽधारित्वात्, नाप्युपदेशः कुतचिद्धेतोस्तदनासेवकत्वात्, क्रिया पुनरस्ति यथाविहिता यथा प्रत्येकबुद्धादिषु, प्रत्येकबुद्ध-स्वयंबुद्ध-तीर्थंकरादयो हि साधुत्वेऽपि तीर्थगतसाधूनां प्रवचनलिङ्गाभ्यां न साधर्मिका इत्यतस्तेषु न यतिवेषधारित्वं नाप्युपदेशः, देशनाऽनासेवकः प्रत्येकबुद्धादिरित्यागमात्, क्रिया त्वस्ति तद्भव एव मुक्तिफलेति तृतीयभङ्गः ३ ।

तथा केषुचिद् गुरुषु रूपमस्ति, उपदेशोऽप्यस्ति, न तु क्रिया मथुरामङ्ग्वाचार्यादिवदिति चतुर्थो भङ्गः ४।

अथ केषुचिद्गुरुषु सम्यक्क्रियोपदेशौ स्तः न तु रूपम्, कुतचिद्धेतोर्यतिलिङ्गाधारित्वात् सरस्वतीवालनहेतुकयतिवेषत्यागि-श्रीकालिकसूरिवदिति पञ्चमो भङ्गः ५ ।

तथा केषुचिद्गुरुषु साधुक्रिया रूपं च द्वयमस्ति न पुनरुपदेशः गुरुणाऽननुज्ञातत्वेन उपदेशदानायोग्यत्वाद् वा धन्य-शालिभद्रादिमहर्षिवत् इति षष्ठो भङ्गः ६ ।।

अथ केचिद् गुरवः रूपं सुविहितसाधुवेषः, उपदेशः सम्यग्मोक्षमार्गदेशना क्रिया स्वयं मोक्षमार्गक्रियाकारित्वं चेति त्रयमपि बिभ्रति श्रीजम्बूवज्रस्वामिवदिति सप्तमो भङ्गः । एवंविधसप्तमभङ्गवर्तमानगुरुराचार्यः योग्यः ७ ।

अथ केषुचिद् गुरुषु त्रयमपि नास्ति येष्विति त्रयं नास्ति ते सर्वथा अयोग्याः, सर्वपार्श्वस्थाः अन्यतीर्थिकादयः । कश्च स[1]☆ ? **'सो संसयभविभवच्छेई'**त्ति – स गुरुः भविकृतप्रश्नोत्तरदानेन संशयच्छेदीति ।

भविकेशिगुरुकृतप्रश्नसंशयच्छेत्ता गौतमवदिति, तथा भविनः भव्यप्राणिनो भवस्य संसारस्य च्छेत्ता गुरुर्भवतीति गाथार्थः ।।१२।।

अथाचार्यपदयोग्यमाह –

गुरुणावि सो ठविज्जइ, गच्छे गणिसंपयाजुओ उ गणी । पडिबोहगाइनिपुणो, मुणिसिवपासायसिद्धिकरो ।।१३।।

भगवन् ! **'गुरुणावि'**त्ति – गच्छाधिपेनापि, कः स्वपदे स्थाप्यते इति प्रश्नः, अथोत्तरं गुरुणापि आचार्यः स स्थाप्यते, स कः ? स पूर्वोक्तगुणः, गणिसंपद्युक्तश्च प्रतिबोधकादिगुणवान् निपुणः, मुनिवराणां शिवप्रासादसिद्धिकरो गच्छे गणी आचार्यः स्थाप्यते इति । तत्र गणिसंपदोऽष्टधा यथा –

[१]आयार -[२]सुअ-[३]सरीरे, [४]वयणे [५]वायण-मई[६] [७]पउमगई । एएसु संपया खलु, अट्ठमिआ [८]संगहपरिण्णा ।। [प्र.सा. ५४१]

१. कश्च सो संसय प१ प२ छ । ☆ सोऽयं सप्तमभङ्गवर्ती गुरुः कीदृग् - किंफलः ? इति पृच्छति ।

द्वितीयोऽधिकारः
योग्यायोग्य-
गुरुस्वरूपः
आचार्यपदयोग्यः
षड्त्रिंशद्-
सूरिगुणाः
गाथा-१३

व्याख्या - आचारोऽनुष्ठानं तद्विषया स एव वा संपद् विभूतिस्तस्य वा संपत् संपत्तिः प्राप्तिर्वा आचारसंपत्, एवमग्रेऽपि व्युत्पत्तिः कार्या, सा आचारसंपत् चतुर्धा-**चरणजुओ मयरहिओ अनिययवत्ती अचञ्चलो चेव** । तत्र अनिययवत्तीत्ति वृद्धशीलता निर्विकारतेति यावत् । यतः -

मनसि जरसाभिभूता, जायन्ते यौवनेऽपि विद्वांसः । मूढधियः पुनरितरे, भवन्ति ये वृद्धभावेऽपि[१] ।।१।।

अथ श्रुतसंपत् चतुर्धा -

'**जुगपरिचयउस्सग्गीउदात्तघोसाइ विन्नेउ**' ।' इति गाथोत्तरार्धम् । तत्र युगप्रधानागमः, परिचयः स्थिरसूत्रत्वम्, 'उस्सग्गी'त्ति- उत्सर्गस्योपलक्षणत्वादपवादस्य[२] च ज्ञाता स्वसमय-परसमयवेदी उदात्तानुदात्तादि स्वरशुद्धिकृत् ।

शरीरसंपत् चतुर्धा - **चउरंसो कुंटाई-बहिरत्तणवज्जिउ तवेसत्तोत्ति**-अन्यत्र✦ त्वारोह★परिणाहयुक्तता[१], अनवत्राप्यता[२], संपूर्णेन्द्रियता[३] स्थिरसंहननता[४] च । तत्र अनवत्राप्यतेति- अविद्यमानमवत्रपणं लज्जा यस्याऽहीनसर्वाङ्गत्वेनालज्जाकर[३] इत्यर्थः ।

---

१. भवन्ति वृद्धत्वभावेऽपि प$_1$ छ । २. लक्षणादपवाद प$_1$ प$_2$ छ । ३. यस्याऽहीनः प$_1$ प$_2$ छ । ✦ स्थानाङ्गेऽष्टमेऽध्ययनेऽष्टविधगणिसंपद्वर्णने, दशाश्रुतस्कन्धस्य च चतुर्थेऽध्ययने ।

★ आरोहः=दैर्ध्यम्, परिणाहो विस्तारः, ताभ्याम्... इति दशाश्रु० - अवचूर्णौ ।

[1]तथा वचनसंपच्चतुर्धा '[1]**वाइ**[2]**महुरत्त**[3]**-ऽणिस्सिय**[4]**-फुडवयणो संपयारयणो,**' वादीत्यादेयवचनः, रागादिभिरनिश्रितमकलुषवचनं यस्य सोऽनिश्रितवचनः* ।

वाचना संपच्चतुर्धा – '**जोगो**[1] **परिणयवायण**[2] **निज्जविया**[3] **वायणे** [2]**अ निव्वहणे**[4]**।**' [प्र.सा. ५४४] यस्य यद्योग्यं सूत्रं तत्तस्य प्रयच्छन् योग्यवाचनः, अपरिणामिकादावामघटनिहितोदकवद्दोषसंभवात् १ । पूर्वदत्तालापकान् शिष्यस्य सम्यक् परिणमय्यान्यालापकवाचनां ददत् परिणतवाच[3]नः २ । वाचनाया निर्यापयिता निर्वाहकः शिष्यसमुत्साहनेन झटिति ग्रन्थं समर्थयते न त्वन्तराले मुञ्चतीति ३ । निर्वाहणो निर्वाहकोऽर्थस्येति शेषः, पूर्वापरसांगत्येन स्वयं ज्ञानतः परेषां च कथनतः सम्यगर्थं निर्गमयतीति ४ ।

मतिसंपच्चतुर्धा – '**उग्गह**[1]**ईहा**[2] [3]**वाया**[4]**धारणमइसंपया चउरो ।**'

---

१. ते प[1] प[2] छ । २. वायणेइ प[1] प[2] छ । ३. ददात् परिणित० प[2] ददत् परिणित- प[1] छ ।* यथा वचनस्याऽनिश्रितत्वमत्र व्याख्यातं तथैवाऽव्याख्याते अपि मधुरत्वस्फुटत्वे सुज्ञाने एव, तथाऽपि स्थानाऽशून्यार्थं दशाश्रु० अवचूर्ण्यनुसारेण लिख्येते - मधुरं रसवद् यदर्थतः विशिष्टार्थवत्तयाऽर्थावगाढत्वेन, शब्देन श्राव्यत्वापरुषत्वामौखर्यगाम्भीर्यादिगुणोपेतत्वेन श्रोतुराह्लादमुपजनयति, तदेवंविधं वचनं यस्य स तथा । असंदिग्धवचनः परिस्फुटवाक्यः यद् ब्रूते तत् सर्वैरपि सन्देहरहितं बुध्यते, एवंविधस्य वाक्यश्रवणान्न संशयेदिति ।

प्रयोगो वादादिसिद्धये■ व्यापारस्तत्कालमतिर्वस्तुपरिच्छित्तिः । प्रयोगमतिसंपच्चतुर्धा [1]**'सत्तिं** [2]**पुरिसं** [3]**खित्तं** [4]**वत्थुं नाऊं पउंजए वायं ।'** शक्तिर्मम वादिनं जेतुमस्ति न वेति १, किमयं वादी पुरुषः सौगतः सांख्यो वाऽन्यो वा ? बुद्ध्यादिमान् इतरो वा ? २, किमिदं क्षेत्रं मायाबहुलमन्यथा वा ? साधुभिर्भावितमभावितं वा ? ३, किमिदं राजामात्यादि वस्तु भद्रकमभद्रकं वा ? ४ इत्यादि पर्यालोचनं ७ ।

संग्रहः स्वीकरणम्, तत्र परिज्ञानम् । संग्रहपरिज्ञानसंपच्चतुर्धा [1]**'गण** [2]**संसत्तं**[1] [3]**सज्झाए** [4]**सिक्खागंजाणे ।** गणस्य दुर्बलग्लानाद्याकुलस्य निर्वाहयोग्यं क्षेत्रग्रहं गणयोग्यसंपत् १ । भद्रकादिकं प्रति तदनुरूपेण देशनादिकरणेन संसक्तसंपत् अन्यत्र तु✦ निषद्यादि[2] मालिन्यपरिहाराय पीठफलकोत्पादात्मिका द्वितीया संपत् २ । यथासमयं[3] स्वाध्यायप्रत्युपेक्षणा [4]भिक्षाटनोपधिसमुत्पादनात्मिका स्वाध्यायसंपत् ३ । गुरुप्रव्राजकाध्यापकादीनां उपधिवाहन-विश्रामणाऽभ्युत्थानदण्डकोपादानात्मिका शिष्योपसंग्रहसंपत् ४ ।।८।। इत्यष्टौ गणिसंपदः प्रत्येकं चतुर्विधाः ३२ भवन्ति, चतुर्विधविनयेन सह ३६ सूरिगणाः स्युः । तत्र चतुर्धा विनयश्चायं –

---

१. जोसत्तं $प_1$ $प_2$ छ । २. निषिद्या. $प_1$ छ । ३. यथाशयं $प_1$ $प_2$ छ । ४. टनोपाधि० $प_1$ $प_2$ छ ।

■ अत्रत्य आदि शब्दः किं सूचयति ? तत् दशा श्रु० अवचूर्ण्यनुसारेण लिखामः – 'वाद इति उपलक्षणत्वात् सामाचारीप्रभृतिप्रयोक्ता भवति । तत्र द्रव्यं इदमनुष्ठानादि कर्तुं बालग्लानादिकं निर्वाहयितुं वा स किं समर्थो भविष्यति नवा ? इति । क्षेत्रमिदं किं मासकल्प-चतुर्मासकल्पादिकरणयोग्यं भवति नवा ? इति । कालं विदाय (विदित्वा) किमयं कालस्तथाविधोग्रतपःकरणाय युक्तो भवति नवा ? इति, अथवा 'इदमिदानीं कर्तव्यं' इति । एवं वस्तु = बाल-ग्लान-दुर्बल-क्षपका-ऽऽचार्योपाध्याय-राजर्षि-वृषभ-गीतार्थादि विदाय तथाविधाऽऽदेशदानाऽऽहारोपधिशय्यादियथोचितप्रयोक्ता भवति । एवंविधज्ञानयुक्तो यथोचितकार्येषु प्रवर्तमानो न गणस्य द्वेष्यो भवतीति ।"

✦ अन्यत्र - स्थानाङ्गे दशाश्रुतस्कन्धादौ च, यद्यपि तत्र मालिन्यपरिहारो न हेतुतयोक्तः, स कुतस्त्यस्तच्चिन्त्यम् ।

आयार[1] सुअविणए,[2] विक्खिवणे[3] चेव होइ बोधव्वे । दोसस्स परिघाए,[4] विणए चउहेस पडिवत्ती ।। (प्र.सा. ५४६)

तत्र आचार एवं विनीयतेऽष्टविधकर्म अनेनेति विनयः । स चतुर्धा - संयमसामाचारी एवं तपोगणैकाकिविहारसामाचार्योऽपि, संयमं[1] स्वयमाचरति परं चाचरयति तत्र सीदन्तं स्थिरीकरोति प्रवर्तमानं चोपबृंहन्ति[2] १, तपः पाक्षिकादिषु करोति कारयति च २, प्रत्युपेक्षणा-बाल-वृद्धादिवैयावृत्त्यादिषु स्वयमुद्यतो गणं प्रेरयतीति गणसामाचारी ३ । एकाकिविहारप्रतिमाः प्रतिपद्यते ग्राहयति च ४ । श्रुतविनयोऽपि चतुर्धा-सूत्रं वाचयति १, अर्थं व्याख्यानयति २, तदुभयं वा सद्गुणं शिष्यं परिभाव्य यद् यस्य योग्यं तत् तस्य दत्ते-एषा च विहिवाचनोच्यते ३ । सूत्रमर्थं वा संपूर्णं वाचयति नानवस्थिततयाऽन्तराले मुञ्चति ४ । विक्षेपणविनयोऽपि चतुर्धा - मिथ्यादृष्टिं मिथ्यात्वाद् विक्षिप्य सम्यक्त्वं ग्राहयति, गृहस्थं गृहस्थभावाद् विक्षिप्य प्रव्राजयति २ । सम्यक्त्वाच्चारित्राद् वा च्युतं तद्भावाद् विक्षिप्य तत्रैव स्थिरयति ३ । स्वयं च चारित्रधर्मस्य यथैव वृद्धिस्तथैवानेषणीयत्यागेनैषणीयपरिभोगेन च प्रवर्तते ४ । दोषानां क्रोधादीनां परिघातो निर्घातनामा स एव विनयः । सोऽपि चतुर्धा-क्रुद्धस्य देशनादिभिः क्रोधनिर्घातनं कषायविषयादिभिर्दुष्टस्य तद्भावनिवर्तनं २, भक्तपानादौ परसमयादौ वाऽऽकाङ्क्षाया निवर्तनं [3]स्वयं च क्रोधादिरहितस्य सुप्रणिहितस्य प्रवर्त्तनं ४, एते ३६ सूरिगुणाः । अथ **'पडिबोहगादिनिउणो'** पददृष्टान्तो दर्श्यते - तत्र प्रतिबोधकादिगुणेषु निपुणो दक्षः एवंविध आचार्योऽवस्थाप्यते इति । यत उक्तं च - व्यवहारे

---

१. चार्योपसंयमं प$_2$ । २. चोपगृह्णन्ति प$_1$ छ । ३. स्वयं वा प$_1$ छ ।

[१]पडिबोहग [२]देसिय [३]सिरि-घरिय [४]निज्झामगे य बोधव्वे । तत्तो य महागोवे, एमेआ पडिवत्तिओ✦ ।। [व्यवहारभाष्य-उद्देश-३]

यथा प्रदीप्ते गृहे कोऽपि परमबन्धुः सुप्तं नरं प्रतिबोधयेत् तथा संसारगृहे जरामरणप्रदीप्ते जीवान[१]प्रतिबुद्धान् भावप्रसुप्तान् गुरुः प्रतिबोधयति, अथ[२]वा प्रतिबोधको गृहचिन्तकः, स यथा गृहं चिन्तयन् यो यत्र योग्यस्तं तत्र व्यापारयति, प्रमादतः स्खलनं निवारयति, एवं च स्थापितो यो यत्र योग्यस्तं तत्र नियुङ्क्ते, नियुक्तांश्च प्रमादान्निवारयति शिक्षयति, स गणधरपदे स्थाप्यते १ ।

एवं यो ग्रामादी[३]नां पन्थानं ऋजुकं प्रापयति स देशक इष्यते । एवं यो ज्ञानादीनामविराधनां कुर्वन् गच्छं परिवर्धयति स गणधरः स्थापनीयः न शेषः २ ।

श्रीगृहदृष्टान्तभावना यथा – यो रत्नानि सुनिरीक्षितानि करोति स श्रीगृहे नियोज्यते, एवं यो ज्ञानादीनामात्मविराधनां संयमविराधनामकुर्वन् भविकरत्नानि परीक्ष्य गणं परिवर्धयति सः स्थाप्यः ३ ।

निर्यामकदृष्टान्तभावना-निर्यामकस्तथा कथंचन प्रवहणं वाहयति यथा क्षिप्रमविघ्नेन समुद्रपारं प्रापयति एष ए[४]वं तत्त्वतो गणधरोऽपि संसारसमुद्रस्य पारं नयति ४ ।

---

१. जीवानवप्रति० प१ प२ छ । २. तथा यथा प१ प२ छ । ३. ग्रामादीनाम प१ प२ छ । ४. एव प१ प२ छ । ✦ 'पंच' इति पदं व्यवहारभाष्यगाथायामत्र दृश्यते ।

यथा गोपो गाःश्वापदेषु[1] विषमेषु वा प्रदेशेष्वटव्यां वा पतन्तीर्धारयति[2], एवं पूर्वाभ्यासप्रवृत्तानि प्रमादस्खलितानि अपनयति स तादृशो गणधरः करणीयो न शेषः, तथा च –

'आहारवत्थाइसु, लद्धिजुत्तं आदेज्जवक्कं च अहीणदेहं ।" सक्कारभज्जं मइमंमि, लोए पूयंति सेहा[3] य पिहूजणा य ।। [व्य.भाष्य, उद्देश-३]

सत्कारभाजं विद्वज्जनपूज्यमित्यर्थः । सक्कारहज्झंमि इमंमि लोए-पाठान्तरम् । तत्रायमर्थः-सत्कारेण ह्रियते आक्षिप्यते इति सत्कारहार्योऽयं लोकस्तत एवंभूतेऽस्मिन् लोके आहारवस्त्रादिषु लब्धियुक्तमित्यादिगुणैः शैक्षकाः पूजयन्ति पृथग्जनश्च बहु मन्यते, स तादृशो गणधर[4]ः कर्तव्यः ।

केनापि राज्ञाऽमात्यः प्रासादकरणे आज्ञप्तः, स च द्रव्यलोभितया द्रव्यतः कर्मकरान् असंस्कृतं शुष्कं वा वल्लचणकादि तदप्यसंपूर्णं ददाति । क्षेत्रतोऽपि तस्मिन् क्षेत्रेऽनुचितं भक्तपानादिकमुष्णे च कारयति । कालत उत्सूरे भोजनं दापयति । भावतोऽपि विश्रामं न दत्ते, निष्ठुरवचनैश्च खिंसयति । ततः कर्मकराः प्रासादमकृत्वैव प्रणष्टाः, राज्ञा च ज्ञाते अमात्यस्य सर्वस्वापहारश्चक्रे । एवं राजस्थानीयेन तीर्थङ्करेण अमात्यस्थानीयाचार्यस्य सिद्धिप्रासादसाधनार्थमादेशो दत्तः, स च कर्मकरस्थानीयान् साधून् द्रव्यादिषु तथा करोति यथा ते सर्वे पलायन्ते, तथा चाह –

---

१. स्वापदेषु प$_1$ प$_2$ छ । २. प्रदेशेष्ववन्त्यां प$_2$ वा पतन्ती धारयन्ति प$_1$ छ । ३. सहा प$_1$ प$_2$ छ । ४. गणधारी प$_2$ ।

"कज्जम्मि वि नो विगइं, दायइ पंतं पि अपज्जत्तं । खित्ते खलु खित्ताइं, कुवसइ उब्भामगे चेव ।।१।।

"तइयाइ देइकाले, ओमे उस्सग्गवाइउ निच्चं । संगहउवग्गहे वि य, न कुणइ भावे पयडो य ।।२।।

द्रव्यतः कार्येऽपि विकृतिं न दत्ते, भक्तमपि प्रान्तं दापयति, तदपि न पर्याप्तम् । क्षेत्रतः खलु क्षेत्रादिषु प्रेषयति, क्षेत्रं नाम यत्र यतियोग्यं किमपि न लभ्यते कुवसतौ वा स्थापयति, उद्भ्रामके वा ग्रामे यदा तदा प्रेषयति । कालतः सदैव तृतीयं* भोजनं ददाति अवमेऽपि दुर्भिक्षेऽपि उत्सर्गवादको नित्यम् । भावतो ज्ञानादिभिः संग्रहं वस्त्रपात्रादिभिरुपग्रहं न करोति, कोपनशीलो वा ।

ततो गीतार्थाः द्रव्यादिषु साधून् न संक्लेशयन्ति ।

"एवं तु निम्मवंति, ते चिय अचिरेण सिद्धिपासायं । तेसिं तु इमो उ विही, आहारे अव्वहो होई ।।१३।।" [इति व्यवहारे उद्देसे ८]

। इति योग्यायोग्यगुरुस्वरूपं किञ्चिद् दर्शितम् ।

।। इति तपागच्छेन्द्रश्रीहीरविजयसूरिराज्ये उपाध्यायश्रीसकलचन्द्रगणिविरचिते श्रीहिताचरणग्रन्थे योग्यायोग्यगुरुस्वरूपो द्वितीयोऽधिकारः ।।

---

* तृतीयायां पौरूष्यां जायमानं भोजनमप्युपचारात् तृतीयमुच्यते ।

।। शाताऽशातावेदनीयसंबन्धहेतुप्रश्नरूपस्तृतीयोऽधिकारः ।।

अथ प्रथमं हिताचरणं शिष्यः पृच्छति –

कह सायवेयणिज्जा, कम्मा कज्जंति केहिं जीवेहिं । इय सीसेणं पुट्ठो, भयवं सुगुरूवि वागरइ ।।१४।।

व्याख्या : भगवन् ! जीवैः कैरिति कैर्हेतुभिः कैः कारणैरिह संसारे सातवेदनीयकर्माणि कार्याणि ? कथं क्रियन्ते ? इति शिष्यप्रश्नः । अथोत्तरं –

'सव्वेसिं पाणाणं, अणुकंपाए य सव्वभूआणं । सव्वेसिं जीवाणं, सव्वेसिं चेव सत्ताणं ।।१५।।

नो परदुक्खणयाए, नो सोअणयाइ सव्वजीवाणं । तह नो जूरणयाए, तिप्पणयाएय नो तेसिं ।।१६।।

नो परियावणिआए, जीवेहिं सायवेयणिज्जा य । किज्जंति जए कम्मा, सिरि संतिजियाइएहिं च ।।१७।।

व्याख्या-तत्र सर्वेषां कृमि-शुक्ति-शङ्ख-पूतर-जलूका-ऽलस-गडोलप्रमुखं द्वीन्द्रियाणामनुकम्पया तत्र -

'प्राणा द्वीन्द्रियाः प्रोक्ताः, भूतास्तु तरवः स्मृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः, सत्त्वाश्च पृथिवीमुखाः ।।"

तथा सर्वेषां तरुप्रमुखभूतानामनुकम्पया तथा सर्वेषां पञ्चेन्द्रियाणामनुकम्पया, तथा सर्वेषां सत्त्वानामनुकम्पया, तथा च **नो परदुक्खणयाए** त्ति, तेषां सर्वेषां प्राणादीनां न दुःखनतया, तत्र दुःखस्य करणं दुःखनं तद्भावो दुःखनता तया दुःखनतया नो दुःखकरणेनेत्यर्थः । **नो सोअणयाए** त्ति नो दैन्याऽऽपादनेन[1] । नो **जूरणयाएत्ति**शरीरापचयकारिशोकानुत्पादनेन । **'अतिप्पणयाए'** त्ति अश्रुलालादिक्षरणाऽकारणेन[2], **नो पिट्टणयाएत्ति*** – हस्तादिना ताडनपरिहारेण, **'अपरियावणिआए'** त्ति – शरीरपरितापाऽनुत्पादनेनेति ।

यत उक्तं च भगवत्यां – **'अत्थि णं भंते जीवा सायावेयणिज्ञा कम्मा कज्जंति हंता अत्थि, कहण्णं भंते जीवा सायावेयाणिज्ञा कम्मा कज्जंति गोअमा ! पाणाणुकंपयाए भूआणुकंपयाए जीवाणुकंपयाए सत्ताणुकंपयाए बहूणं पाणाणं बहूणं भूआणं बहूणं जीवाणं बहूणं सत्ताणं अदुक्खणयाए असोयणयाए अजूरणयाए अतिप्पणयाए अपिट्टणयाए अपरिआवणियाए एवं खलु गोअमा जीवाणं सायावेअणिज्ञा कम्मा कज्जंति त्ति ।** [ ]

'सिरिसंतिजियाइएहि' वत्ति – अत्र आचार्य★ उदाहरणं गाथोक्तं दर्शयति – यथा श्रीशान्त्यादिजीवैरिति – अथ श्रीशान्तिनाथजीवेन श्रीउत्तराध्ययनवृत्त्यनुसारेण वज्रायुधचक्रिणा [ ] शान्तिचरित्राभिप्रायेण तु दशमभवे मेघरथराज्ञा प्राणाद्यनुकम्पया सातवेदनीयकर्मबन्धा बद्धाः, तत्र श्रीशान्तिनाथस्य सामान्यतो द्वादशभवा यथा –

---

१. देन्यान्योदानेन प१ प२ छ । २. क्षरणकारणेऽशोको प१ प२ छ । ✱ 'नो तिप्पणयाए' त्ति पदस्योपलक्षणत्वात् 'नो पिट्टणयाए' त्ति पदमध्याहत्य व्याख्यातमत्रेति प्रतिभाति नः ।
★ ग्रन्थकार आचार्यपदारूढोऽस्ति वृत्तिकारो वा श्रीसकलचन्द्रगणिनं प्रति बहुमानेन आचार्यपदप्रयोगं करोति ।

"[१]श्रीषेणक्षितिपो [२]युग्मी, [३]सुरः सौधर्मकल्पगः । वैताढ्ये भूभृदमिततेजाः[४] [५]प्राणतजः सुरः ।।१।।

"[६]अपराजितो विदेहेऽथाऽच्युते स्वः[७]पतिरुच्यते । [८]चक्री वज्रायुधो [९]व्यग्रगते ग्रैवेयके सुरः ।।२।।

"[१०]राजा मेघरथो नाम, देवः[११] सर्वार्थसिद्धिगः । [१२]तीर्थेशो द्वादशेत्युक्ताः, शान्तितीर्थकृतो भवाः ।।३।।

तथाहि – जंबूद्दीवे दीवे भारहे वासे रयणपुरे णयरे सिरिसेणो राया, तस्स दुवे भज्जा आसी । अहिणंदिया सिहिणंदिया य, तासिं दुवे पुत्ता एगो इंदुसेणो बीओ बिंदुसेणो य[१] । तत्थ णयरे एगो अकुलीणो बंभणपुत्तो कविलो णाम बंभणपासो■, तस्स य कुलीणा सच्चभामा णाम भज्जा, तीए तस्स कुकुलीणत्तणेण मोयणत्थं सिरिसेणरण्णो सरणं पडिवण्णं, कविलो तीए न मुंचइ । इओ य सिरिसेणो राया, वेसाणिमित्तं नियपुत्ताणं मरणं[२] संपासिऊण वेरागेण विसप्पओगेण भज्जजुअलसमेओ मओ[३] मरिऊण मिहुणया जाया । सच्चभामा वि कविलभएण विसप्पओगेण मरिऊण जुयलिया जाया । तत्थ सिरिसेणजीवो अभिणंदियाजीवो य जुयलियपुरिसा, सच्चभामा सिहिणंदिया य जुअलिणीओ य । एए चत्तारि वि जीवा जुअलधम्मं सुहमणुहविऊण सोहम्मे कप्पे देवत्ताए उववन्ना, तओ चविऊण सिरिसेणदेवजीवो

---

१. एगो इंदुसेणो बिंदुसेणो य प$_{१}$ प$_{२}$ छ । २. नियपुत्ताणं संपासिऊण प$_{१}$ प$_{२}$ छ । ३. समेओ मरिऊण प$_{१}$ प$_{२}$ छ । ■ 'निन्द्ये पाशप्' (सि.हे. ७-३-४) सूत्रेण तद्धिते पाशप्रत्यये आगते 'कुत्सितो ब्राह्मणः" इत्यर्थः ।

वेअड्ढे अक्ककित्तिविज्ञहरपुत्तो* अमियतेजो नामा राया जाओ, अभिणंदियाजीवो य *तिविहवासुदेवपुत्तो सिरिविजओ नाम राजा जातो । अन्नया य अचलबलदेवमुणिसमीवे धम्मं सोऊण सड्ढधम्मं पडिवण्णा दुवेवि, अन्नया य णंदणवणे चेइयवंदणणिमित्तं गया, तत्थ चारणमुणिसमीवे, अप्पं नियजीवियं लोइऊण परिवज्जं पडिवन्ना, पच्छा पादोवगमणमणसणं काऊण पाणयदेवलोए मणिचूलदिव्वचूलाभिहाणा देवा जाया पंचमभवे, तओ चूआ समाणा जंबूद्दीवे पुव्वविदेहे रमणीविजए सुभणयरीए थिमियसागररायाणो वसुंधराराणीगब्भे अमियतेजजीवो चउसुविणसूईओ अवराजियाभिहाणो बलदेवो जाओ, सिरिविजयजीवो य तस्सेव राइणो बितीयअणुद्धरादेवीगब्भे सत्तसुविणसूइओ अणंतवीरियाभिहाणो वासुदेवो जाओ । तत्थ दमियारिपडिवासुदेवं जिणिउं अणंतवीरिओ मरिऊण रयणप्पहाए पुढवीए उववन्नो । अवराइयबलदेवो य अच्चुए देविंदो जाओ । इतो य अणंतविरीओ उव्वट्टिऊण णरगातो वेअड्ढे विज्ञाहरत्तणेण उववन्नो । तत्थ य अच्चुयसुरिंदेण पडिबोहिओ पव्वज्जं काऊणं अच्चुए देवत्तणेण उववन्नो । अपराजिओ देविंदाऊयमणुपालिऊण चुतो समाणो इहेव जंबूद्दीवे पुव्वविदेहे सीयाए महाणईए दाहिणे कूले मंगलावईविजए रयणसंचयपुरीए खेमंकरो राया, तस्स भज्जा रयणमाला, तेसिं पुत्तो वज्ञाउहाभिहाणो जातो त्ति । इयओय▼ सिरिविजयजीवो देवाऊयमणुपालिऊण तस्सेव पुत्तत्तणेण उववन्नो पइट्ठावियं च से णामं उ सहस्साउहो त्ति । अन्नया य पोसहसालाए ठितो वज्ञाउहो देविंदेण पसंसितो जहा 'धम्मातो न सक्को[1] देवेहि

१. सक्का प[1] प[2] छ । * ह्रस्वदीर्घौ मिथो वृत्तौ" (सि.हे. ८-१-४) सूत्रेण 'विज्ञा" शब्दस्यान्त्यः स्वरः समासे ह्रस्वोऽपि भवति । * त्रिपृष्ठवासुदेव पुत्र इत्यर्थः । ▼ "इतकश्च" इति संस्कृतच्छाया ।

चालेऊं वज्राउहकुमारो" त्ति, ततो एगो देवो तमसद्दहंतो समागतो । आगंतूण य विउव्वितो पारेवओ । सो सभयसंभंतो वज्राउहमल्लीणो, माणुसभासाए 'सरणमागओ'त्ति भणमाणो वज्राउहेण दिन्ने सरणे तयासन्ने ठितो । तयणंतरं च समागतो ★ओलावगो, तेण वि भणियं 'महासत्ता ! मए छुहा किलंतेण पाविओ, ता मुंच एअं, अन्नहा नत्थि मम जीवियं' ति । ततो तमायत्तिऊण वज्राउहेण भणिअं 'करुणापरेण न जुत्तं सरणागयसमप्पणं । तुज्झ वि न जुत्तमेयं, जतो -

हंतूण परप्पाणे, अप्पाणं जो करेइ सप्पाणं । अप्पाणं दिवसाणं, कए [1]स नासेइ अप्पाणं ।।१।।

जह जीवियं तुह पियं, निययं तह होइ जीवाणं । पिअजीविआण जीवाण, रक्ख जीवं सजीवं व ।।२।।

खिणमित्तं तुह तित्ती, इमस्स पुण वयइ परभवं जीवो । तुम्हाओ* न जुत्तमिणं, तडप्फुडंतं विवाएऊं ।।३।।"

इय एवमणुसट्ठो, रण्णा महुरक्खरेहिं सो सउणो । पडिभणइ भुक्खिओ हं, न महं धम्मो मणे ठाइ ।।४।।"

ततो पुणरवि भणियं राइणा 'महासत्त ! जइ भुक्खिओ तुमं, ता [2]अन्नं देमि तुह मंसं;' तओ पडिभणइ सउणो '■नियवावाइय मंसदुल्ललितोऽहं, न य रोयए मज्झ परवावाइयं मंसं' ति । राइणा भणिअं जत्तिथमित्तं पारेवओ तुलइ, तेत्तियं देमि नियदेहाउ, उक्कत्तिऊण

१. कएण प१ प२ छ । २. अन्निं प१ प२ छ । * युष्मत्तः 'तरफडताने मारी नांखवा' ए तमारा तरफथी योग्य नथी' इति गौर्जरोऽनुवादः । ■ निजव्यापादितमांसेनैव दुर्ललितं (= अन्यलाभाऽविषयत्वेन दुष्टा येच्छा, तस्याः पूर्तिः) यस्य स = निजव्यापादितमांसदुर्ललितः । ★ लावकं = पक्षिणं, अवगतः = अशुद्धनीत्या उपसर्पणशीलः = अवलावकः ।

मंसं तुमं खाहि । ततो तुट्ठो तो लावगो, पडिवन्नं च राइणो वयणं, आणितो भारकाओ[१], ▼पक्खित्तो इक्कम्मि पासम्मि पारावतो बीअम्मि[२] सो उक्कत्तिऊण[३] देइ मंसं राया । [४]जह जह परिक्खिवइ मंसं तह तह होइ गुरुयरो देवमायाए, दट्ठूण तयं राया [५]हाहारवमुहपरिससमक्खं● आरुहइ य सयं चिय वरतुलाए नियजीवियनिरवेक्खो[६] –

[७]इय तुलियदेवमायं, दट्ठूणं ताव विम्हितो देवो । दंसेइ नियं रूवं, मणिकुंडलभूसियसरीरं[८] ।।१।।

अणुसासिऊण रायं, देवो तह संसिऊण नियभावं । हरिसाऊरियहियओ, विम्हियमणसो गओ सहसा ।।२।।

अन्नया वज्जाउहस्सहस्साउहा पियापुत्ता खेमंकरतित्थयरगणहरसमीवे जायसंवेगा सहसाउहसुयं बलिं रज्जे अहिसिंचिऊण पव्वइआ, पव्वज्जापरियागं परिपालिऊण पायवोवगमविहिणा काऊण कालं इसीपब्भारम्मि★ दोवि जणा उवरिमउवरिमगेवेज्जे एगत्तीससागरोवमठिईआ अहमिंदा[९] देवा जाया ।

---

१. भारातो प$_2$ छ । २. बीअ प$_1$ प$_2$ छ । ३. देहमंसं प$_1$ छ । ४. जह परिक्खिवइ प$_2$ । ५. हाहारवमुहपरिअ प$_1$ प$_2$ छ । ६. निखेक्खा प$_1$ प$_2$ छ। ७. अइय प$_1$ प$_2$ छ । ८. मणिकुंभभू० प$_1$ छ । ९. अमिंदो प$_2$ । ▼ तुलास्वरूपः, क्षीरभृतकुम्भद्वयाद्यानेत्री कापोतीत्यर्थः । ● "हाहा" इति रावैः मुखरीभूतायाः पर्षदः समक्षमित्यर्थः ।
★ किमर्थमिदं विशेषणं उपरितनोपरितनग्रैवेकाय दीयतेऽत्र ? तन्न जानीमः ।

तत्थ अहमिंदसोक्खमणुहविऊणं[१] चुआ समाणा इहेव जंबूद्दीवे पुव्वविदेहे पुक्खलावईविजए पुंडरीगिणीए णयरीए घणरहो राया, तस्स दुवे महादेवीओ पउमावई मणोरममई य, तासिं गब्भे जाया । वज्जाउहो मेहरहो सहसाउहो दढरहो त्ति, वड्ढिया देहोवचएण । कयं कलागहणं मेघरहदढरहाण य पुव्वभवब्भासतो परिणतो जिणदेसिओ धम्मो, जाया अहिगयजीवाजीवाइसुसावगा । अन्नया पिउतित्थयरसमीवे दोवि जणा नियपुत्तं रज्जे अहिसिंचिऊण पव्वईया । तत्थ मेहरहेण अहिज्झियसुत्तत्थेणं वीसाए अन्नयरठाणेहिं समज्झियं अइसायवेयणीज्जं तित्थयरनामकम्मं तओ संलेहणासंलेहियदेहा विहिणा कालं काऊण अणुत्तरोववाइएसु उववन्ना । तत्थ य अणुहविऊण सुरलोयसायासोक्खं मेहरहकुमारदेवो चइऊण सव्वट्ठविमाणाओ इहेव जंबूद्दीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणाउरे णयरे वीससेणस्स राइणो अइरादेवीए कुच्छिंसि भद्दवयकिण्हसत्तमीए चउद्दसमहासुविणसूइओ पुत्तताए उववन्नो, नव मासे साहिए उयरे धरिऊणं तियसिंदनमंसियं तिहिं नाणेहिं समग्गं, भयवंतं तित्थयरं जिट्ठकिण्हतेरसीए अड्ढरत्ते सुहंसुहेणं पसूआ देवी, कयं छप्पन्नदिसाकुमारीहिं जायकम्मं, तओ मेरुम्मि अहिसित्तो जहा –

अचलासणसक्कागमं, मंदरनयणं सुरिंदसमवाओ । सव्वोदगाइमज्जणमाणयणं जणणिपासम्मि ।।१।।

---

१. अमिंदो प॰ ।

कयं च वद्धावणयं राइणा उचियसमएण 'गब्भत्थेण'भयवया सव्वदेसेसु संती जाय[1] त्ति काऊण संतीत्ति नामं पइट्ठियं अम्मापिईहिं, कमेण सव्वकलाकुसलो पत्तो जुव्वणं, विवाहितो पवराओ रायकंन्नगाओ, कालेण य रज्जे संठाविऊण संतिं गहिअं सामन्नं राइणा । संतिस्स चउद्दसरयणाइं समुप्पन्नाइं, साहिअं तं समग्गं भरहं, जाओ चक्कवट्टी उचियावसरे संबुद्धो पडिबोहिओ लोगंतिग[2]सुरेहिं, दाऊण संवच्छरं महादाणं, जेट्ठकिन्हचउद्दसीए तुसमुट्ठिव्व चइऊणिड्ढिभोगसमुदयं, निक्खंतो उज्जयविहारे विहरमाणो । चउनाणसमग्गस्स विहरमाणस्स पोसस्स सुद्धनवमीए उप्पन्नं केवलं नाणं, कयं देवेहिं समोसरणं, कया धम्मदेसणा भयवया, पव्वाविआ गणहरा, पडिबोहिया बहवो पाणिणो, कमेण विहरिऊण गामागरमंडिअं मेइणिं पडिबोहिऊण भव्वसत्ते सम्मेयसेलसिहरे खीणसव्वकम्मंसो जिट्ठस्स किन्हतेरसीए पत्तो मुक्खं, कुमारत्ते मंडलियत्ते चक्कवट्टित्ते केवलपरियाए य पणवीसं पणवीसं वाससहस्साइं सव्वाऊयं सव्वं सायावेयणीज्जकम्म समेयलक्खवरिसं भगवओ जायं ति । [ ]

इति प्राणाद्यनुकम्पादितः श्रीशान्तिनाथजीवस्योदाहरणम् ।

---

१. जाया प१ प२ छ । 2. लोगंतिसुरेहिं प१ प२ छ ।

आदिशब्दात् आरामिकेणापि प्राण्यनुकम्पया सातसुखादिराज्यं 'सुखं प्राप्तं यथा – खितिपइट्ठिए णयरे केणावि आरामिगेण थोवजलासए पंचमच्छा नियगजीवियहेतुजलाभावेण तडप्फुडंता दिट्ठा, चिंतियं तेण –

यो हि मानुष्यमासाद्य, कर्मभूमिं च दुर्लभाम् । न करोत्यात्मनिःश्रेयः, स पश्चात् परितप्यते ।।१।।

दयालुत्वमनौद्धत्यं, दाक्षिण्यं प्रियभाषणम् । एतान्यकृत्रिमान्येव, *मण्डलानि महात्मनाम् ।।२।।

तस्य पुण्यं पवित्रं च, क्षेमं कल्याणमङ्गलम् । भद्रं शान्तिः शिवं कीर्तिः, प्राणिनां यस्य रक्षणम् ।।३।।

इति विचिन्त्य तेणाणुकंपाए महाजलासए मुत्ता । तओ अन्नया साहुसंगमेणं धम्मं सोच्चा पसंतहियओ जाओ । यत उक्तं च – ***सुच्चा जाणइ कल्लाणं*** (दश वैका. अध्य. ४) इत्यादि तथाऽन्यत्राप्युक्तं च -

श्रुत्वा धर्मं विजानाति, श्रुत्वा त्यजति दुर्मतिम् । श्रुत्वा ज्ञानमवाप्नोति, श्रुत्वा मोक्षं च गच्छति ।।१।। [आचारोप. ४४]

तथा – **रूपयौवनसंपन्ना, विशालकुलसंभवाः । ज्ञानहीना न शोभन्ते, निर्गन्धा इव किंशुकाः ।।२।।**

इत्यादि,

---

* क्षुभ्नादीनाम् (सि.हे. २-३-९६) सूत्रेण आकृतिगणद्वारा निषिद्धमत्र णत्वम्, तथा च सकलार्हत्स्तोत्रेऽपि 'अवनितलगतानां कृत्रिमाऽकृत्रिमानां वरभवनगतानां दिव्यवैमानिकानामिह मनुजकृतानां ।। इति पद्ये णत्वनिषेधः दृश्यते ।

विवेकमाणसो सो मरिऊण उत्तमकुलपुत्तो जाओ, अन्नया तस्स बालत्ते पियमाइमरणं जायं । निग्गओ विदेससरणम्मि यओ –

"दीसइ विविहच्चरियं, जाणिज्जइ सुअणदुज्जणविसेसो । अप्पाणं च कलिज्जइ, हिंडिज्जइ तेण पुहवीए ।।"

पत्तो भममाणो महडवीए, रयणीए एगस्स वडरुक्खस्स अहे ठितो, तत्थ ठिएहिं पंचजक्खेहिं दिट्ठो । ओहिणा जाणिऊण एस पुव्वोवयारी त्ति, जंपियं च परोप्परं 'एअस्स पंचमदिवसे रज्जं भविस्सति' त्ति, इय सोऊण सो आरामिओ अइहरिसवसुल्लसियरोमकूवो कमेण पंचमदिणे[१] सिरिनिकेणयपुरं पत्तो, तत्थ अपुत्तरायमरणंसि[२] वणमज्झए सुत्तस्स[३] तस्स मत्थए पट्टहत्थिणा सुवण्णकलसो अहिसिंचिओ, तओ पहाणपुरिसेहिं तस्स रज्जभारो आरोविओ । तत्थ रज्जाइसायावेयणिज्जं कम्ममणुभवमाणो अन्नया अण्णेहिं निवेहिं तस्स रज्जुच्छेयणिमित्तं रुद्धो वि नियभज्जाहिं स जुयाइ रममाणो न विरमइ, अमच्चेहिं तस्स पुररोहे निवेइए वि तं न मुंचइ, पच्छा भज्जाहि वि जंपियं 'सामि ! विरम जूयकीडाओ, पुरं मा *हियंति' तहवि न विरमइ । पुणो वि पट्टराणीए उत्तं जूयं रममाणो किं रज्जंपि हारहिसि, तओ राइणा भणियं –

"स वटः पञ्च ते यक्षाः, ददति च हरन्ति च । अक्षान् पातय कल्याणि[४] ! यद् भाव्यं तद् भविष्यति ।।१।।

---

१. पंचमदिवसे प$_२$ छ । २. ०मरणंम्मि प$_१$ प$_२$ छ । ३. पसुत्तस्स प$_१$ प$_२$ छ । ४. कल्याणं प$_१$ प$_२$ छ । * मा हतं भवेदिति ।

इय राइणा भणिए तेहिं पंचजक्खेहिं रज्जच्छेदगा वेरिणो बंधिऊण, रण्णो पाए पाडिआ, दिट्ठं च लोगेहिं अच्छरिअं, अन्नया सज्जणसमागमे पुव्वभवपुण्णाइपुच्छा कया, कहियं च साहुणा 'तए[1] पुव्विं पंचमच्छाणं दयापरिणामेण रक्खणं कयं, तेण पुण्णेणं तए रज्जाइयं सायासुहं पत्तं । ते मच्छा सुहज्झाणमरणेणं वडरुक्खाऽहिट्ठगा जाया, तेहिं तुह रज्जं दिन्नं । इय सोऊण जायजाइसरणो साहुसमीवे संगहियसम्मत्तदेसविरओ, मरिऊण देवो जाओ, तइअभवे सिज्झिहिंत्ति । तथा चादिशब्दान्मेघकुमारजीवेनापि पूर्वभवगजात्मनाऽपि प्राणानुकम्पया भूतानुकम्पया जीवानुकम्पया सत्त्वानुकम्पया स्वशरीरनिरपेक्षया शशको रक्षितः, तेन शुभकर्मणा श्रेणिकराजपुत्रत्वेनाजनि सुखी जातश्च, तथा श्रावकपुत्रेणापि सप्तपदीत्यभिधानेन लावरानुकम्पया लावरान् न हतवान् । तत्संबन्धो यथा –

"श्रावकस्यात्मजः सप्तपदीको नाम दारकः । हतो मालवकैः क्रीतः, रूपकारेण भूपतेः ।।१।।

अथोच्यते स्म तेनासौ, भद्रोच्छ्वासय लावकान् । उद्घाट्य पञ्जरं सोऽथ, लावकान् मुञ्चति स्म तान् ।।२।।

उक्तोऽसि मारयेति त्वं, सोऽवदन्मारयामि न । ततः कुट्टितुमारेभे, क्रन्दति स्माशृणोन्नृपः ।।३।।

राज्ञा चाकार्य पृष्टोऽसावाख्यज्जन्तून् न हन्म्यहम् । उक्तोऽपि भूभुजा नैच्छत्, भापितो हस्तिना ततः ।।४।।

तथाप्यनिच्छन् भूपेन, चक्रे स्वस्याङ्गरक्षकः । अन्यदा समवासार्षुराचार्याः केऽपि तत्र च ।।५।।

---

[1] "तव" प$_2$ ।

नृपमापृच्छ्य तत्पार्श्वे प्रव्रज्य सुगतिं गतः ।। इति १४-१७ ।। [आ.नि. तिलकाचार्यवृत्तौ गा. १५६१]

अथ प्राणिघातफलं पृच्छति –

हेउणा इह केण य, पाणिणो हुंति केहु समदुक्खभाइणो । पाणभूयजियसत्तघायओ हुंति ते हु मियातणुयाइणो ।।१८।।

भगवन् ! केन हेतुना केन कारणेन, इहास्मिन् संसारे प्राणिनो जीवा *समदुःखभाजिनो भवन्तीति प्रश्नः । अथ गुरोरुत्तरं प्राणभूतजीवसत्त्वघाततः प्राणादिघातैरित्यर्थः । यत उक्तं भगवत्यां –

कहण्णं भंते ! जीवाणं असायवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति, गोयमा ! परदुक्खणयाए परसोयणयाए परजूरणयाए परपिट्टणयाए परपरियावणयाए एवं खलु गोअमा ! जीवाणं असायवेयणिज्जा कम्मा कज्जंति त्ति । [ ]

अथ गुरूक्तगाथोक्तोदाहरणं यथा – ते समस्तदुःखभाजिनो मृगातनुकादिवद् भवन्ति इति, यथा मृगापुत्रः असातवेदनीयदुःखभागभूत्, आदिशब्दात् सुभूमचक्रिवत् नरकादिष्वसातवेदनीयभाजो भवन्ति, यत उक्तं-

श्रूयते प्राणिघातेन, रौद्रध्यानपरायणौ । सुभूमो ब्रह्मदत्तश्च, सप्तमं नरकं गतौ ।।१।। [योगशास्त्र प्रकाश-२ गा. २७]

---

* समसिमौ सर्वार्थो इति (सि.हे. १-४-७) सूत्रटीकायाम् ।

तृतीयोऽधिकारः
शाताऽशाता-वेदनीय सम्बन्ध हेतु प्रश्नरूपः
प्राणिघातफलम्
मृगापुत्रदृष्टान्तः
गाथा-१८

तथाऽन्यदपि प्राणिघातफलं –

"पसुपक्खिमाणुसाणं, बाले जो विओअए य पावो । सो अणवच्चो जायइ, अह जायइ तो न जीवेइ ।।"

अंधो पंगू बहिरो, धणहीणो रूववज्जिओ कुट्ठी । विगलिंदिओ कुजोणी, भवेइ जीवो य हिंसाए ।।१।।

मरइ तिसा छुहाए, दवग्गिदाहम्मि सत्थघाएहिं । सूलारोवणओ वि य, सिविज्जंति सो नयणेहिं ।।

"विविहपसुपक्खीणां गलकत्तणाइ किज्जइ परभवहिंसाफलेणं च ।।"

खरकरहतुरगवसहा, मेसा महिसा य सूयरा हरिणा । पुव्वभवपाणिघाया, मरंति ते मारिया पायं ।।

केसिं चम्मुक्खलण-लोयणसीरकट्टणभडत्थकरणाइ । किज्जंति जेहिं पुव्विं तेसिं पि भवंति ताइं च ।।

पायं पुव्विं जे, जेहिं जेहिं पगारेहिं । ते तेहिं पयरेहि य, मारिज्जंतीह कम्मेहिं ।।

जे रज्जवावारमएण, मूढा जीवाणं संतावकरा य पावा । अणेगरोगाइ दुहाइं, तेसिं मियासुअस्सेव भवे भवंतीति ।।

मृगापुत्रस्य संबन्धश्च संक्षेपतोऽयं –

प्रणम्य श्रीमहावीरं, मर्त्यामर्त्याधिपार्चितम् । लोढकाख्यमृगापुत्रकथानकमिहोच्यते ।।१।।

श्रीवीरः पावयन् पादैः, क्षितिमण्डलमन्यदा । मृगग्रामतटोद्याने, भगवान् समवासरत् ।।२।।

नाकिनायकसंघातैर्भक्तिभावितमानसैः । सेव्यमानपदाम्भोजः, श्रीवीरः परमेश्वरः ।।३।।

आयोजनविसारिण्या, वाण्या द्वादशपर्षदाम् । धर्मं चतुर्विधं सम्यग्, दिदेश जगतां विभुः ।।४।।

अस्मिन्नसारे संसारे, सारं नान्यत् किमत्र हो । ज्ञान-दर्शन-चारित्राद्, ऋते दुर्गतिरक्षणात् ।।५।।

सम्यग्ज्ञानक्रिये यत्र, मुक्तिमार्गप्रसाधिके । यतध्वं तत्र भो भव्याः!, याभ्यामीषत्करं शिवम् ।।६।।

इति वीरगिरा बुद्धा, अनेके व्रतमादधुः । श्रावकत्वं परे भेजुः, सम्यक्त्वमितरे पुनः ।।७।।

इतश्च गणभृज्ज्येष्ठो, गुणश्रेष्ठोऽपि पारणे । स्वयं विहरणायागाद्, मृगग्रामे यतीश्वरः ।।८।।

एषणीयान्नपानादि, गृहीत्वा ववलेऽथ सः । अद्राक्षीत् कुष्टिनं वृद्धमन्धकं पुरुषं पथि ।।९।।

रंरणन्मक्षिकाजालं, प्रस्खलन्तं पदे पदे । पाणिपादोष्ठनासादिविकलं दुःखमन्दिरम् ।।१०।।

प्रभोः [१] पदोः समागत्य, वन्दित्वाऽथ जगद्गुरुम् । पप्रच्छ गौतमः स्वामिन् !, मयाऽदर्शि स दुःखितः ।।११।।

विद्यते मनुजः कोऽपि, मध्येविश्वं* जगद्विभो ! । एवंविधैकदुःखानां, भाजनं कथयाशु भोः ! ।।१२।।

१. पादोः प, छ । * पारेमध्येऽग्रेऽन्तः षष्ठ्या (सि.हे. ३-१-३०) ।

इन्द्रभूतेर्वचः श्रुत्वा, कथयामासिवान् विभुः । किं दुःखं गौतमास्यास्ति, वराकस्य महत्तरम् ।।१३।।

मृगग्रामेऽस्ति तत्रैव, भूजानि✦र्विजयाभिधः । महिषी वर्तते तस्य, मृगनेत्रा मृगावती ।।१४।।

तयोः प्रथमपुत्रस्य, दुःखिनो लोढकाकृतेः । यो वरीवर्त्ति दुःखौघस्तस्याग्रेऽस्ति त्विदं कियत् ।।१५।।

दुर्गन्धवपुषो भूमीगृहे समधितस्थुषः । चरित्रं लोढकस्यैतत्, समाकर्ण्य[१] गौतम ! ।।१६।।

दिदृक्षुः स्वामिनिर्देशान्नृपतेरन्यदा मुदा । जगाम धामनि प्रौढविस्मयस्मेरमानसः ।।१७।।

गणेशितारमालोक्य, विजयाद्या ववन्दिरे । मृगावतीमुखा राजवल्लभा दुर्लभागमम् ।।१८।।

जङ्गमं कल्पवृक्षं तं, प्रोचुस्ते मुदिताशयाः । को हेतुर्भगवन् ! पादमवधारितवानसि ।।१९।।

मृगावति ! विभोर्वाक्यात्, द्रष्टुं ते सुतमागमम् । तयाथालंकृताः पुत्रा, दर्शिता गुरवे निजाः ।।२०।।

नैतांस्तव सुतान् भद्रे!, गवेषयितुमागतः । योऽधिभूमिगृहं छन्न[२]स्तं मे दर्शय सांप्रतम् ।।२१।।

क्षणमेकं प्रभो ! तावत्, स्थीयतामत्र यावता । दुर्गन्धः सकलो याति, भूगेहोद्घाटिते सति ।।२२।।

१. समाकर्ण्याथ प१ छ । २. गृहछन्न प२ । ✦ जायाया जानिः (सि.हे.७-३-१६४)

श्रीवीरशिष्यराट् तत्र, समाहूतस्तया ततः । राजलोकः समग्रोऽपि, सहायासीद् विलोकितुम् ।।२३।।

पादाङ्गुष्ठौष्ठ-नासाक्षि-कर्ण-हस्तादिवर्जितः । षण्ढमाजन्मबाधिर्यवन्तं दुःसहवेदनम् ।।२४।।

अभ्यन्तराष्टनाडीभिस्तथा बाह्याभिरष्टाभिः । पूतं रक्तं स्रवन्तीभिर्जन्मतोऽपि पृथक् पृथक् ।।२५।।

बीभत्सरूपमत्यन्तं[1] शूकास्थानं तरूषसाम्✦ । निन्द्यादपि महानिन्द्यं, पातकं किल मूर्तिमत् ।।२६।।

तं वीक्ष्य लोढकाकारमदृश्येन्द्रियपञ्चकम् । वर्णिका नरकस्यैवातिशौचास्पदमंहसाम् ।।२७।। चतुर्भिः कलापकम् ।।

अभिरामान्मृगग्रामाद्, गौतमः सुरमन्दिरात् । समेत्य प्रभुपादान्ते, नाथमेवं व्यजिज्ञपत् ।।२८।।

केन दुःकर्मणा स्वामिन् !, सर्वेन्द्रियविनाकृतः । जज्ञेऽयं लोढकाकारो, दुर्गन्धः क्षोणिभृत्सुतः ।।२९।।

प्रभुः प्राह स्म दुःकर्मविपाकोऽयं सुदारुणः । इन्द्रभूते ! क्षयो नास्ति, कर्मणां वेदनां विना ।।३०।।

तद्यथा – शतद्वारपुरे जज्ञे, धनी धनपतिर्नृपः । स्वयशःपूरकर्पूरसुरभीकृतदिङ्मुखः ।।३१।।

राष्ट्रकूटाभिधस्तस्य, खेटे विजयवर्धने । सेवकः कुरुते राज्यं, ग्रामपञ्चशतीपतिः ।।३२।।

---

१. बीभत्स्य० प, छ । ✦ तरूषसां =दुःखेभ्य उद्धर्तॄणाम्, शूकस्य = दयायाः, आस्थानं = सभा (राज्यसंचालनव्यवस्थामण्डपः) मुख्यं स्थानं वा इत्यर्थः ।

सार्धद्विशतवर्षायुः, क्रूरकर्मसु कर्मठः । क्षत्रियान्वयसंभूतिर्दूरोदरधुरन्धरः ।।३३।।

पापर्द्धिपरदारादिव्यसनासक्तमानसः । दुनोति लोकमस्तोकमन्यायेन निरन्तरम् ।।३४।।

कर्णनेत्रादिभेदेन, विडम्बयति देहिनम् । अतिस्वल्पापराधेऽपि, महादण्डस्य कारकः ।।३५।।

श्वासकासादयस्तस्य, रोगाः षोडश तेऽभवन् । तस्मिन्नेव भवे देहे, तेनैव पापकर्मणा ।।३६।।

सासे खासे जरे दाहे, कुच्छिसूले भगंदरे । अरिसा अजीरए दिट्ठी, मुद्धसूले[१] अकारए ।।३७।।

अच्छिवेयणकंडूयकन्नवाहा जलोयरे । कोढे पसाइणो रोगा, बाहयंति[२] सरीरिणं ।।३८।।

दुष्टानां दुर्जनानां च, पापिष्ठानां क्रूरकर्मणाम् । अनाचारप्रवृत्तानां, पापं फलति तद्भवे ।।३९।।

पीडं पीडं प्रजालोकं, भूरिद्रव्याण्यमेलयत् । कुपात्रेभ्यो ददद्दानं, डुम्बादिभ्योऽप्यसौ सदा ।।४०।।

एवंविधानि पापानि, कुर्वाणेन दिवानिशम् । निन्ये तेनाखिलं नाशं, दौरात्म्येनेव पापिना ।।४१।।

कुपात्रे वित्तदानेन, जातो[३] राजकुलेऽमले । खरकर्ममहापापकरणाल्लोढकाकृतिः ।।४२।।

१. मुहसूले प$_1$ प$_2$ छ । २. पालयंति प$_1$ प$_2$ छ । ३. ज्ञातो प$_2$ ।

षड्विंशतिसमायुक्तो, रौद्रध्यानपरायणः । मृत्वाऽऽद्ये नरके घोरे, प्रयास्यति [१] स्म ततो ह्यसौ ।।४३।।

संसारे भ्रमितो भूरि, तेन दुःकर्मणा चिरम् । श्रीवीरस्वामिना प्रोचे, लोढकस्य कथानकम् ।।४४।।

इति निशम्य कथानकमद्भुतं, ✦दुरितमर्व्यमृगातनुजन्मनः । सुकृतिनः सुलभं शिवसाधकं, कुरुत शुद्धधियोद्यममान्तरम् ।।४५।।१८।।

।। इति लोढककथानकम् ।।

इति श्रीतपागच्छेन्द्रश्रीहीरविजयसूरिराज्ये उपाध्यायश्रीसकलचन्द्रगणिविरचिते श्रीहिताचरणग्रन्थे शाताऽशातवेदनीयसबन्धहेतुप्रश्नरूपस्तृतीयोऽधिकारः ।।

१. प्रयाति स्म ततो प, छ । ✦ दुरितैः मर्व्यः = पूर्यः = दुरितमर्व्यः, स चासौ मृगातनुजन्मा च इत्यर्थः ।

।। शाश्वतादिचैत्यशरणनमनरूपश्चतुर्थोऽधिकारः ।।

हियसुहनिस्सेयसया, के महणीया बुहेहिं सरणीया । अरिहा जगजिणपडिमा, सिद्धा साहू य जिणधम्मो ।।१९।।

व्याख्या :- भगवन् हितसुखनिःश्रेयसदा■ बुधैर्विचिक्षणैः के महनीया- के पूजनीयाः, शरणीयाः के शरण्याश्च इति प्रश्नः ।

प्रतिवचनं च अर्हन्तो द्रव्यभावादिजिनाः, तत्र द्रव्यजिनाः जिनजन्मादिषु मेरुशृङ्गादौ चतुःषष्टिसुरेन्द्रादिवत् जन्मोत्सवस्नपनादि विधिनाऽष्टमङ्गलारात्रिकस्तोत्रान्तं यावन्महनीया महिताश्च । भावजिनास्तु समणि-सुवर्ण-रजतादिसमवसरणाद्यष्टमहाप्रातिहार्यादिरचनेन समवसरणस्थाः-

अशोकवृक्षः सुरपुष्पवृष्टिर्दिव्यध्वनिश्चामरमासनं च । भामण्डलं दुन्दुभिरातपत्रं, सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणाम् ।।"

एभिः प्रातिहार्यादिभिः शोभमानाः, भरतेनेव ऋषभो दशार्णभद्रसूर्याभादिभिरिव महर्द्धिनाटकदर्शनादिभक्तिभिश्च पूजनीया श्चमरेन्द्रादिवत् शरणीयाश्चेति, तथा **'जगजिणपडिम'**त्ति-जगति त्रिभुवने स्थिताः अशाश्वताः शाश्वताः वेति, जिनप्रतिमा उपलक्षणतो निःक्रमणज्ञाननिर्वाणादिस्थानतीर्थाणि पूजनीयानि वन्दनीयानि । यथा चोक्तं च श्रीआचाराङ्गचूलायां दर्शनभावनायां ***'जम्माभिसेय'***

■ हितसुखनिःश्रेयसानि ददते इति हितसुखनिःश्रेयसदाः ।

[आचारांग चूलिका-३, भावनाऽध्ययनम्, निर्युक्ति गा. ३३१] इत्यादीनि, तानि तु भरतादिचक्रि-संप्रतिनृपकारितानि विधिचैत्यानि। [1]विधिचैत्यादिस्वरूपं यथा –

"विहिचेइय-निस्सकडाऽऽणाययणमिअं चेइयं तिविहं[2] । तत्थ तइअं चउद्धा, ✦सपक्ख-परपक्खदुगभेया ।।१।।

गीअत्थसूरिबोहे, सुस्सावयकारियं जमिह विहिणा । अविहिनिस्साइरहिअं, तमणिस्साचेइअं बिंति ।।२।।

निट्ठीवणखिवणाई, तंबोलाइयं जुद्धनिद्दाई । थिकहोवहासकलहं, अविहिं परिहरह जिणभवणा ।।३।।

पासत्थोसन्नाणं, कुसीलसाहूण देसओ धणिअं । आयत्तया उ निस्सा, भणिया तियलोक्कदंसीहिं ।।४।।

पुव्वत्त साहुसयभाविएहि जं विहिअं भवणं । जिणस्स तं निस्सचेइयं बिंति मुणिपवरा ।।५।।

असई विहिचेइअम्मि, सद्धाभंगाइकारणं नाऊं । वच्चंति तत्थ गुरुणो, नो मुणिणो जे अगीअत्था ।।६।।

---

१. भक्तिविधिचैत्या० प१ छ । २. निस्सकडाऽऽणाययणभेइअं विविहं प१ प२ छ । ✦(१) द्रव्यतः स्वपक्षाऽनायतनं मूलोत्तरगुणमुक्तसाधुभिः परिगृहीतानि 'सन्नाणचरणदंसण.' इति गाथयोक्तानि चैत्यानि (२) भावतः स्वपक्षाऽनायतनं तेषां वेषधारिसाधूनां आवासरूपाणि 'भावेण अणाययणं' इति गाथयोक्तानि चैत्यानि (३) द्रव्यतः परपक्षाऽनायतनं हरिहरादीनां परतीर्थिकेष्वनिन्दितानां देवानां प्रतिमाः मन्दिराणि वा 'हरिहरहिरण्ण.' गाथार्धेनोक्तानि (४) भावतः परपक्षाऽनायतनं दासीवेश्याचाण्डालादीनां ये देवाः परतीर्थिकेष्वपि प्रशस्ततया न ख्यातिमुपगतास्तेषां प्रतिमाः मन्दिराणि वा 'खरियाकुदिट्ठि' ऊत्तरार्धेनोक्तानि । इत्यर्थः प्रतिभासतेऽस्माकम् ।

तथा चागमः –

"निस्सकडे वा ठाइ, गुरू कइवयसहिओ इयरा व वसहिं । जत्थ पुण अनिस्सकडं, पूरेंति तहिं समोसरणं ।।७।।१८०५।।

पूरेंति समोसरणं, अन्नासइ निस्सचेइएसुं पि । इहरा लोगविरुद्धं, सद्धाभंगो अ सड्ढाणं ।।८।।१८०७।। [गाथा सा. ४८४]

सन्नाण-चरण-दंसणपमुक्कसाहूहि जा परिग्गहिआ । ताओ जिणपडिमाओऽणाययणं हुंति जुत्तीए ।।९।। इत्यादि कल्पभाष्ये ।

"भावेण अणाययणं, जइ वेसधरा वि हुंति इह जइणो । जे चरणकरणभेया, पालंति न सत्तिमंता वि ।।१०।।"

जिणबिंबमणाययणं, कुसाहुपरतंतया इहं हेऊ । दिट्ठंतो जिणपडिमा, बोडीलिंगीण णायव्वा ।।११।।

हरिहरहिरण्णगब्भि, पडिमाउ दव्वओ अणाययणं । खुरिया कुदिट्ठिनिंदिय, जाईओ हुंति भावेणं ।।१२।।

वंदण-नमंसणाई, सक्कारं वा न कप्पए काउं । संतम्मि अणाययणे, सपक्ख-परपक्खभेयम्मि ।।१३।।

इय सिद्धंतरहस्सं, सम्मं परिणमइ सम्मदिट्ठीणं । आसन्नसिद्धिआणं, सेवियगुरुपायपउमाणं ।।१४।।

अथ विधिचैत्ये सति मूलोत्तरगुणमुक्तलिङ्गिनिश्राकृतचैत्ये नित्यगमने प्रायश्चित्तमाह-

विहिचेइयम्मि संते, पइदिणगमणे य तस्स पच्छित्तं । समउत्तं साहूणं वि, किमंग मइलाण सड्ढाणं ।।१५।।

[दर्शननियमकुलक, गा.७ चैत्यवन्दनकुलक-९]

एवं विधिभक्तिचैत्यादिस्वरूपं ज्ञात्वा अशाश्वतानि विधिभक्तिसुविधिसाधुनिश्राकृतादिचैत्यानि त्रिकालमष्टप्रकारादिपूजाभेदैर्जिनप्रतिमा महनीयाः, श्रेणिकवत् श्राद्धैः पूजनीयाः । यत उक्तं च - ***अच्चणियं करेइ कुलदेवयाईण***[☆] । [ ] अत्र श्रेणिकस्य श्रीवर्धमानादिव्यतिरेकेणान्यकुलदेवतादीनां बलिकर्मार्चनाद्यसंभवमेव, सर्वातिचाररहितदर्शनधारित्वात्[१] तत्राष्टप्रकारपूजैवं -

वरगंधधूवचुक्खएहिं, कुसुमेहिं पवरदीवेहिं । नेवेज्जजलफलेहिं य[✦] जिणपूआ अट्ठहा भणिआ ।।१।। (विचारसार-६४३)

साधुभिरपि चैत्यवन्दनाद्यधिकारे कायोत्सर्गे च पूजाफलं गृह्यते, कायोत्सर्गजिनप्रतिमापूजोपदेशदानादिना पूजाकारणादिना (त एव) तां विशिष्टपूजादिदर्शनप्रमोदादिनाऽनुमतिरपि तेषां संभवति कायोत्सर्गे च पूजादिफलवाञ्छनं यथा क्रियते, यथोक्तं च मूलसूत्रे श्री आवश्यके ।। ***'सव्वलोए अरिहंतचेईआणं'*** इत्यादि, सूत्रं ***'सव्वलोए'*** त्ति अधोलोके चमरादिभवनेषु तिर्यग् द्वीपाचलज्योतिर्विमानेषु ऊर्ध्वलोके सौधर्मादिषु, **'अरिहंतचेइआणं'**ति - अर्हतां चैत्यानि जिनप्रतिमा अर्हच्चैत्यानि, तेषां वन्दनादिप्रत्ययं वन्दनमभिवादनं तत्प्रत्ययम् । यादृग्वन्दनात् पुण्यं भवति तादृग् कायोत्सर्गादेव मे स्यादिति, तथा पूजनप्रत्ययं पूजनं गन्धमाल्यादिभिरर्चनम्, सत्कारप्रत्ययं सत्कारो वस्त्राभरणादिपूजनं तथा सन्मानप्रत्ययं सन्मानं स्तवादिभिर्गुणकीर्तनम् ।

---

१. रहितं दर्शन प[१] छ । ☆ कुलदेवतात्वेन वीरप्रभोरुल्लेखः सिद्धहेमलघुवृत्तावपि 'दृश्यते - वीरो विश्वेवरो देवो, युष्माकं कुलदेवता । स एव नाथो भगवानस्माकं पापनाशनः ।।' (सि.हे. २-१-३०) ✦ अधुना जलपूजा प्रक्षालतया प्रसिद्धा अग्रताक्रमेण प्रथमं स्थानं लब्धवती दृश्यते, किन्तु अमुनोल्लिखितक्रमेणैतत्संवादिना अन्यबहुग्रन्थोल्लिखितक्रमेण च जलपूजा अष्टासु उपान्त्या एव दृश्यते, तस्यां च पूजायां भगवदग्रे जलभृतः घटः ढौक्यते । प्रक्षालस्तु निर्माल्यापनयनान्तर्गत एव न तु निर्माल्यापनयनं पूजा ।

अथार्हच्चैत्यानां वन्दनादीनामाशंसा किमर्थमिति बोधिलाभाद्यर्थम्, यतोऽर्हदादीनां स्तवस्तुतिवन्दनपूजनसत्कारसन्मानादीनि बोधिलाभाद्यर्थं भवन्ति । उक्तं च –

'थयथुइमंगलेणं भंते ! किं जणइ ? थयथुइमंगलेणं नाण-दंसण-चरित्त-बोहिलाभं जणइ । नाण-दंसण-चारित्ते बोहिलाभसंपन्नेण य जीवे अंतकिरियं कप्पविमाणोववत्तिअं आराहेइ त्ति । (उत्तराध्ययन-२९ अध्ययन) तथा **'निरुवसग्गवत्तियाए'**त्ति जन्मजरादिरहितमोक्षार्थमित्यादि ।।१९।।

अथ जङ्घाचारणादिनतानां शाश्वतचैत्यानां वन्दनादिकं दर्शयति - चैत्यशरणं तु सुरदेवश्रेष्ठिना कृतम् । तस्य संबन्धस्तु अर्हद्दासश्रेष्ठिभार्याविद्युत्संबन्धेऽस्ति ।

जंघाविज्जाचारणवंदियसासयजिणाण पडिमाणं । भविया वि नमणसरणमिह ट्ठिया निच्च कुव्वंति ।।२०।। सुगमा ।

अत्र जङ्घाचारणादिवत् भव्या अपि भगवत्प्रतिमानां शाश्वतचैत्यानां ***'जावंति चेइयाइं, उड्ढे अ अहे य तिरियलोए य, सव्वाइं ताइं वंदे, इह संतो तत्थ संताइं'*** त्ति वचनात् इह स्थिता[१] अपि शाश्वतजिनप्रतिमानां नमनं कुर्वन्ति चमरेन्द्रादिवत् । स्वहितार्थं जिनानां जिनचैत्यानां च शरणं कुर्वन्ति ।

---

१. स्थिता अपि भविकाः $प_1$ $प_2$ छ ।

तत्र चमरेन्द्रशरणं यथा – अन्यदा चमरेन्द्रः स्वमस्तकोपरि सौधर्मेन्द्रराजधानीं विलोक्य तत्पातनाय श्रीवीरनिश्रां विधाय तत्र गतो रुद्ध[1] इन्द्रेण, **तए णं से चमरिंदे वीतिवयमाणे जेणेव जंबूद्दीवे दीवे जेणेव असोगवरपायवे जेणेव ममं अंतिए तेणेव उवागच्छइ, भीते गग्गरस्सरेण भगवं सरणमिति, बूयमाणे ममं दोण्ह वि पायाणं अंतरंसि झत्ति वेगेण समोवतिते तते णं तस्स सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो इमेतारूवे अज्झत्थिते[2] जाव✦ समुपज्जित्था णो खलु पभू चमरे असुरिंदे असुरराया णो खलु समत्थे चमरे असुरिंदे असुरराया, णो खलु विसए चमरस्स असुररण्णो अप्पणो निस्साए उड्ढं उप्पंतित्ता जाव सोहम्मे कप्पे णणत्थ अरहंतं वा अरहंतचे(इ)याणि वा अणगारे वा भवियप्पाणो णीसाए उड्ढं उप्पतंति-** भगवतीतृतीयशतके द्वितीयोद्देशके

अत्र ऊर्ध्वलोकसिद्धायतनेषु जिनप्रतिमासंख्या यथा – प्रथमे सौधर्मदेवलोके द्वात्रिंशल्लक्षजिनप्रासादाः, प्रतिप्रासादं[3] एकशताऽशीति-जिनप्रतिमाभावात् तत्र ■सत्तावन्नकोडि-साठिलक्षजिनबिम्बानि वन्द्यानि, ।।१।। द्वितीये ईशानदेवलोके अष्टाविंशतिलक्षजिनप्रासादाः, तत्र पन्नासकोडिचालीसलाखजिनप्रतिमा वन्द्याः, ।।२।। तृतीये सनत्कुमारदेवलोके द्वादशलक्षजिनप्रासादाः, तत्र एकवीसकोडि-साठिलाखजिनप्रतिमा वन्द्याः ।।३।। चतुर्थे माहेन्द्रदेवलोकेऽष्टलक्षप्रासादाः, तत्र चउदकोडिच्यालीसलाखजिनबिम्बानि ।।४।। पञ्चमे

१. रुद्ध इन्द्रः $प_1$ $प_2$ छ । २. अब्भत्थिते $प_1$ छ । ३. एकशतं विंशति० $प_1$ $प_2$ छ । ✦ यावत्करणादिदं दृश्यं – अज्झत्थिए चिंतिए, पत्थिए, मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था । ■ नहि प्राकृतैरपभ्रंशैर्वा शब्दैः संस्कृतशब्दानां समासः केनापि व्याकरणसूत्रेण निषिद्धः, यथा चूर्ण्यादिषु प्राकृतबहुलेषु क्वचित् संस्कृतशब्दा अवतरन्ति, (तदेव च चूर्णिलक्षणं) तथैवाऽस्मिन् संस्कृतबहुलेऽपि ग्रन्थेऽपभ्रंशानां संख्यावाचकानां ग्रहणं अदुष्टमेव ।

ब्रह्मदेवलोके चतुर्लक्षप्रासादाः, तत्र सातकोडिवीसलाखजिनप्रतिमाः ।।५।। षष्ठे लान्तके देवलोके पञ्चाशत्सहस्रप्रासादाः, तत्र नउलाखजिनबिम्बानि ।।६।। सप्तमे शुक्रदेवलोके चत्वारिंशत्सहस्रप्रासादाः, तत्र बिहुत्तरिलाखजिनप्रतिमाः ।।७।। अष्टमे षट्सहस्रप्रासादाः, तत्र दशलाख-असीइसहस्रजिनबिम्बानि ।।८।। नवमे आनतदेवलोके २०० द्विशती जिनप्रासादाः, तत्र छत्तीससहस्रजिनप्रतिमाः ।।९।। दशमे प्राणतदेवलोके २०० द्विशतजिनप्रासादाः, तत्र छत्तीससहस्रजिनबिम्बानि ।।१०।। एकादशे आरणदेवलोके १५० सार्धशतप्रासादाः, तत्र सत्तावीससहस्रजिनप्रतिमाः ।।११।। द्वादशेऽच्युतदेवलोके १५० सार्धशतजिनप्रासादाः, तत्र सत्तावीससहस्रजिनबिम्बानि ।।१२।। अधस्त्रिकग्रैवेयके एकशतैकादशप्रासादाः✦ तत्र तेरससहस्राणि शतत्रयं च विंशतिश्च जिनबिम्बानि ।।१३।। मध्यग्रैवेयकत्रये एकशतं सप्त प्रासादाः, तत्र बारसहस्र-आठसईच्यालीसजिनप्रतिमाः ।।१४।। ऊर्ध्वग्रैवेयकत्रये एकशतजिनप्रासादाः, तत्र बारसहस्रजिनबिम्बानि ।। पञ्चानुत्तरविमानेषु पञ्चजिनप्रासादाः, तत्र छइसईजिनप्रतिमाः । एवं सर्वसंख्यया ऊर्ध्वलोके चतुरशीतिलक्षाः सप्तनवतिसहस्रा त्रयोविंशतिप्रासादाः, उक्तं च –

'जोइवणेसु असंखा, सगकोडि बिसयरिलक्खभवणेसु ७७२००००० । चुलसीलक्खसगनवइसहस्सतेवीसुवरिलोए ।।१।। तत्र एककोडिसउ-बावन्नकोडि-चउराणूलाख-चउवालीससहस्र-सातसई-साठशाश्वतजिनप्रतिमा वन्द्याः ।।

✦ नवसु ग्रैवेयकेषु पञ्चष्वनुत्तरेषु च प्रतिप्रासादं एकशतविंशतिजिनप्रतिमाभावात् ।

अधोलोके असुरकुमारभवनेषु चतुःषष्टिलक्षजिनप्रासादाः, तत्र एककोडिसउ-पनरकोडि-वीसलाखजिनबिम्बानि १, नागकुमारेषु चतुरशीतिलक्षप्रासादाः, तत्र एककोडिसउ-एकावनकोडि-वीसलाखजिनबिम्बानि २, सुपर्णकुमारेषु ७२ लक्षप्रासादाः, तत्र एककोडिसउ-इगुणत्रीसकोडि-साठिलाखजिनबिम्बानि ३ अथ विद्युत्कुमारेषु अग्निकुमारेषु च द्वीपकुमारेषु च उदधिकुमारेषु च ■ दिशाकुमारेषु च स्तनितकुमारेषु च, एतत्[1] षट्कं प्रत्येकं षट्सप्ततिलक्षप्रासादाः, तत्र एककोडिसउछत्तीसकोडअसीतिलाखजिनबिम्बानि, ४-९ सर्वे अट्ठकोडिसउ-वीसकोडि-असीइलाखजिनबिम्बानि । अथ वायुकुमारेषु षण्णवतिलक्षप्रासादाः, तत्र एककोडीसउ-बुहुत्तरिकोडि-असीइ लाखजिनबिम्बानि एवं एतावत्प्रासादा एतावज्जिनबिम्बसंख्या च- तेरकोडिसई-नेव्यासीकोडिसाठिलाखशाश्वतानि जिनबिम्बानि । १०, अथ ज्योतिष्कव्यन्तरेषु तु असंख्यातानि जिनभवनानि । तिर्यग्लोके च अथ -

बावन्ना नंदीसरम्मि, चउ चउरकुंडले अगे । इय सट्ठी चउबारा, तिदुवारा[2] सेसजिणभवणा ।।

व्याख्या :- नन्दीश्वरद्वीपगताः ५२ प्रासादाः, कुण्डलरुचकद्वीपस्थयोः कुण्डल-रुचक-चक्रवालपर्वतयोः✦ प्रत्येकं प्रासादचतुष्केन एते षष्टिप्रासादाः चतुर्द्वाराः, तेषु प्रत्येकं[3] प्रासादेषु १२४ बिम्बानि भवन्ति[1] । शेषास्त्रिभुवनवर्तिनस्त्रिद्वारा भवन्ति, तेषु प्रासादेषु १२०

१. एतत् षट्कं प्रत्येकं द्विसप्ततिलक्षप्रासादाः जिनबिम्बसङ्ख्या च सुपर्णवत् प[1] छ। २. तिबारा प[1] छ । ३. प्रत्येकं प्रत्येकं प[1] छ । ■ दिशाशब्द आबन्तोऽप्यस्ति । ✦ यथा नन्दीश्वरोऽष्टमस्तथा रुचकस्त्रयोदशः कुण्डलश्च षोडशो द्वीपोऽस्ति तयोः चतुर्दिक्षु रुचकपर्वताश्चत्वारः षट्त्रिंशद्दिक्कुमारीनिवासभूताः सन्ति तेषु चतुर्षु पर्वतेषु चतुर्द्वारः जिनप्रासादः विद्यते, वर्तुलाकारेण तेषां चतुर्णां स्थितत्वात् जातिं प्रधानीकृत्य एकवचनतयोद्दिष्टत्वाच्च रुचकपर्वतः चक्रवालः कथ्यते, तथैव कुण्डलपर्वतोऽपि चक्रवालोऽस्ति ।

बिम्बानि■ भवन्ति । ।भवनपतिव्यन्तरादिषु ▼पञ्च सभासु द्वादश द्वादश प्रतिमाः भवन्ति, त्रिद्वारप्रासादेषु १२० प्रतिमाः, एवं भवनपति-प्रासादेषु व्यन्तरप्रासादेषु च १८० बिम्बानि भवन्ति । वैमानिक★नन्दीश्वरकुण्डलरुचकपर्वतप्रासादमानं यथा-दीर्घत्वेन शतयोजनानि, पृथुलत्वेन च पञ्चाशद्योजनानि, उच्चत्वेन द्वासप्ततियोजनानि,

अथ हिमवदादयः षट्कुलगिरयः पञ्चगुणाः ३० त्रिंशद् भवन्ति, तत्र त्रिंशत्प्रासादेषु तत्र ३६०० जिनबिम्बानि[2] । महाविदेहेषु पञ्चसु देवकुरूत्तरकुरुभेदाद् दश, तत्र दश प्रासादाः, तत्र (१२००) द्वादशशतजिनप्रतिमा वन्द्याः[3] । एकैकं मेरौ भद्रशालादिचतुर्वनानि● संभवन्ति वने वने च चतुर्दिक्षु जिनप्रासादा भवन्ति ते [2]च षोडश स्युः, ते पञ्चगुणा ८० अशीति भवन्ति, तत्र ९६०० बिम्बानि स्युः[4] । पञ्च मेरुचूलासु पञ्च प्रासादाः, तत्र षट्शतजिनबिम्बानि[5] । मेरुलग्नाः ४ गजदन्ता भवन्ति, ते पञ्चगुणा विंशतिप्रासादाः, २४०० चतुर्विंशतिशतानि जिनबिम्बानि[6] । द्वात्रिंशद्विजयानामन्तरे १६ षोडश [3]वक्षस्कारगिरयस्ते च पञ्चगुणाः ८० अशीतिर्भवन्ति, तत्र ८० प्रासादाः, तत्र ९६०० नवसहस्रषट्शतानि भवन्ति जिनप्रतिमा वन्द्याः[7] । धातकीखण्डपुष्करार्धस्थेषु इषुकारेषु४, प्रत्येकं चैत्यभावात् तत्र ४८० चतुःशतानि अशीत्यधिकानि जिनबिम्बानि[8] । मानुषोत्तरे चतुर्दिक्षु चैत्यभावात् प्रासादचतुष्के तत्र ४८० प्रतिमा वन्द्याः[9]-

---

१. विंशतिः प्रासादाः प$_2$ । २. चतुः प$_1$ प$_2$ छ । ३. वक्षारगिरयस्ते प$_1$ प$_2$ छ । ■ गर्भगृहे अष्टोतरं शतं जिनबिम्बानाम्, त्रिषु च द्वाराऽग्रेषु स्थिता या एकैका चतुष्किका तन्मध्ये स्तूपः, स्तूपोपरि च चतुर्दिक्षु चत्वारि बिम्बानि इति संजातानि विंशतिशतं एकैकप्रासादबिम्बानि । एवमेव कुलगिर्यादिप्रासादेष्वपि भावनीयम् । ▼ भवनपति-व्यन्तरादिषु प्रासादमानमग्रे वर्णितमस्ति । ★ वैमानेष्वपि भवनपतिवत् प्रतिविमानं अशीत्यधिकं शतमेव जिनबिम्बानां भवति । ● भद्रशाल-नन्दन-सौमनस-पाण्डुकवनभेदात् ।

एतानि कुलगिरिगतानि चैत्यानि असुरकुमारभवनगतानि च चैत्यानि दीर्घत्वे पञ्चाशद्योजनानि, पृथुलत्वे पञ्चविंशतियोजनानि, उच्चत्वे षट्त्रिंशद्योजनानि तथा शेषनागादिनवभवनपतिनिकायचैत्यानि ततोऽप्यर्धप्रमाणानि ।। मेरुपार्श्वतो दिक्षु विदिक्षु च अष्टौ दिग्गजगिरयस्ते पञ्चगुणा जाताः चत्वारिंशत् । तत्र चत्वारिंशत् प्रासादाः, तत्र ४८०० जिनप्रतिमाः[१०] । हिमवदादिषु षट्कुलगिरिपर्वतेषु प्रत्येकमेकैकह्रदभावात्✦ ते पञ्चगुणितास्त्रिंशद् भवन्ति३० । तथा शीतानदीगताः ५ शीतोदा, मध्यगाश्च ५ एते पञ्चगुणास्ते जाताः ५०, एवं सर्वह्रदाः ८० तेषु अशीतिप्रासादेषु ९६०० जिनप्रतिमाः[११] । शीताशीतोदामध्यस्थितह्रददशकस्य प्रत्येकं पार्श्वद्वये दशकाञ्चनगिरयः, एवं शीताशीतोदयोर्द्विशती २०० पञ्चगुणिताः एकसहस्रं जातम् । तत्र सहस्रप्रासादे एकलक्षवीससहस्राणि जिनबिम्बानि[१२] । प्रतिमेरु[१] गङ्गासिन्धुप्रमुखा महानद्यः १४ ताः पञ्चमेरुभिर्गुणिताः जाताः ७० सप्ततिः, तत्र ८४०० जिनबिम्बानि[१३] । महाविदेहे ३२ विजयेषु ३२ [२]वैताढ्यास्तथा भरतैरवतयोर्वैताढ्यद्वयेन जाताश्चतुस्त्रिंशद्दीर्घवैताढ्यास्ते च पञ्चगुणिताः जाताः १७० तत्र विंशतिसहस्राणि चतुःशताधिकानि बिम्बानि[१४] । हैमवतहरिवर्ष-रम्यक्-हैरण्यवतक्षेत्रचतुष्टयेऽपि प्रत्येकमेकैको वृत्तवैताढ्यस्ते पञ्चगुणिताः २० विंशतिर्भवन्ति, तत्र २४०० जिनबिम्बानि[१५] । विजयगतगङ्गा-सिन्धु-रक्ता-रक्तवतीनदीनिर्गमकुण्डानि, विजय ३२ द्विगुणानि ६४ चतुःषष्टिः

---

१. प्रतिमेरू प१ प२ छ । २. वैताढ्ये । ✦ लघुहिमवन्तपर्वते पद्महूदे श्रीदेव्या भवनमस्ति, शिखरीपर्वते पुण्डरीकहूदे लक्ष्मीदेव्या निवासः, महाहिमवन्तपर्वते महापद्महूदे हीदेव्या भवनम्, रूक्मीपर्वते महापुण्डरीकहदे बुद्धीदेव्या निवासः, निषधप्रर्वते, तिगिञ्छीहदे धीदेव्या भवनम्, नीलवन्तपर्वते केसरिहदे च कीर्त्तिदेव्या निवासः ।

भवन्ति तानि पञ्चगुणितानि ३२० विंशत्यधिकानि त्रिशतानि कुण्डानि विजयान्तरकर्त्र्योऽन्तरनद्यौ १२ ग्राहावतीप्रमुखाः तासां निर्गमकुण्डानि १२ तानि पञ्चगुणितानि ६० षष्टिः, सर्वमीलने ३८० कुण्डप्रासादास्तत्र ४५ सहस्रषट् शतानि जिनबिम्बानि[१६] । देवकुरुमध्यगतशीतापार्श्वद्वयोर्यमकगिरिद्वयम्, तथोत्तरकुरुमध्यगतशीतोदापार्श्वे तद्द्वयं ४ एवं चतुष्कपञ्चगुणितं २० तत्र प्रासादेषु २४०० प्रतिमाः[१७] । जम्बूद्वीपे मेरुपार्श्वे पूर्वदिशि जम्बूवृक्षः, पश्चिमायां शाल्मलीवृक्षः, धातकीखण्डे मेरुद्वये पूर्वस्यां धातकी वृक्षः, पश्चिमायां शाल्मली, एवं दशवृक्षेषु, तत्र मुख्यजम्बूवृक्षे एकं जिनगृहम्, तत्प्रथमजम्बूवलये १०८ तथा प्रथमनववलये ८ एवं प्रत्येकं ११७ चैत्यभावात् दशगुणिताः ११७० प्रासादस्तत्र, एकलक्षचत्वारिंशत्सहस्राणि चतुःशतानि बिम्बानि[१८] । दिग्गजादिवृत्तवैताढ्याः, तेषु दशमस्थानेषु २९५५ ये प्रासादास्ते एकक्रोशदीर्घा अर्धक्रोशविस्तारा १४४० धनुषोच्चाः स्युः । तथा नन्दीश्वरद्वीपे विदिक्षु सौधर्मेशानेन्द्राग्रमहिषीणां नगरीषु १६ प्रासादाः, तत्र एकं सहस्रं नवशतानि विंशत्यधिकानि बिम्बानि[१९] । यत उक्तं च –

तीस कुलगिरिसु ३० दस कुरु मेरुवण असीइ ८० । वीस गयदंते २० वक्खारेसु असीइ ८० चउ चउ इखुकार मणुअनगे ।।१।।

एयाइं असुरभवणठियाइं पुव्वुत्तमाण अट्ठाइ । दलमित्तो नागाइं, नवसु वणेसु इओ अद्धं ।।२।।

दिग्गयगिरिसु चत्ता, दहे असी कंचणेसु इगसहस्से । सत्तरि महानईसु, सत्तरिसयं दीह विअड्ढे ।।३।।

---

* १+२+३....+ १९ = ३२५९ तिर्यग्लोके प्रासादाः सन्ति ।

कुंडेसु तिसय असीआ, वीसं जमगेसु पंचचूलासु । इक्कारसयं सत्तरि, जंबूपमुहेसु दसतरुसु ।।४।।

वट्ट विअड्ढे वीसा, कोसतयद्धं च दीहवित्थारा । चउरदसधणुसय चालीसा अहिय उच्चत्तणे सद्दे ।।५।।

अड दीव विदिसि सोलस, सोहम्मीसाणग्गिदेविनयरीसुं । एवं बत्तीससया, गुणसट्ठिजुया तिरियलोए ।।६।।

एवं तिहुयणमज्झे, अडकोडीसत्तवन्नलक्खा य । दोय सया बासीआ, ८५७००२८२ सासयभवणजिणे वंदे ।।७।।

अथ भवनेषु सर्वजिनबिम्बसंख्या यथा –

'सट्ठीलक्ख गुणनवइ, कोडितेरकोसयबिंबभवणेसु । १३८९६०००००० तिसय वीसा इग नवइं, सहसलक्खतिगं तिरियं ।।८।।

अथ वैमानिकप्रासादसर्वबिम्बसंख्या यथा –

एगकोडिसयं खलु बावन्नाकोडि चउणवइलक्खा, चउचउ(द्यष्टा)सहस्ससगसट्ठी १५२९४४४७६० वेमाणि बिंबाणि ।।९।।

अथ त्रिभुवनबिम्बसंख्या यथा –

पनरसकोडिसयाइं, बायालकोडी अडवन्नलक्खा य । छत्तीस सहस असीइं, १५४२५८३६०८० तिहुअणबिंबाणि तानि ।।१०।।

भरहवइपमुहेहि, जइं अन्नाइं इत्थ विहियाइं । देविंदमुणिंदथयाइं दिंतु भविआण सिद्धिसुहं ।।११।।

एवं शाश्वतजिनचैत्यवन्दनशरणं विधाय शरणाधिकारात् जिनानां त्रिभुवनजिनप्रतिमानां सिद्धानां साधूनां जिनधर्मस्य च नमनं वन्दनं शरणमपि हिताय, **हियसुहनिस्सेयसया** गाहा –

'सव्वातिसयगुणाणं, केवलणयणाण सरणजुग्गाणं । सययं निद्दोसाणं, कुणसु सया वंदणं सरणं ।।१।।

'परमप्पाणोसवया, सुरिंदमहिया सपाडिहेरा य । अरिहंता भगवंतो, भविणा सरणेण नमणिज्झा ।।२।।

'सिद्धाणं बुद्धाणं, जम्ममरणदुक्खमुक्काणं । सासयणंतसुहाणं, कुणसु सया वंदणं सरणं ।।३।।

'निस्संग-निप्पावा, अकिंचणा बंभचेरवयकलिया । मुणिणो मुणियजिणाणा, जुग्गा सरणे नमणिज्झा ।।४।।

'धम्मो विगयाहम्मो, जीवदयादाणसीलतवभावा । दुग्गइहरणसमत्थो, जुग्गो करणम्मि सरणम्मि ।।५।।

यत एवोत्तमा मङ्गलं शरण्याः एषां पूर्वोक्तानामूर्ध्वाऽधस्तिर्यग्लोकस्थितानां शाश्वतजिनप्रासादगतजिनमूर्तीनां तथा चाष्टापदादिस्थितानां यात्रामिह स्थिताः सन्त एव भविका अष्टापदादीनां कुर्वाणा तत्फलं लभन्ते, स्तौति च -

तित्थयराण य भगवओ, पवयणं पावयणि अइसइड्ढीणं । अभिगमण-नमण-दरिसण-कित्तणं य पूअणा गणणा ।।

जम्माभिसेय-निक्खमणं, चरणमाणुप्पया य निव्वाणे । दियलोअभवणमंदर, नंदीसर भोमण्णयरेसु ।।२।। [गाथासहस्त्री-३४४]

अट्ठावयमुज्जंते, गेयग्गपयगे य धम्मचक्के अ । पासरहावत्तम्मि य, चमरुप्पायं च वंदामि ।।३।।

व्याख्या : अयमर्हद्वासाधिकारे ५३५० अपूर्वोक्तचैत्यानां संक्षेपतश्चैत्यवन्दनविधिः श्रीगौतमेन ***'आगमविहिणा वंदिया'*** इति वचनात् मुनिभिरपि तथा चैत्यानि वन्दनीयानि आत्महितार्थं परेषां चात्मनां हितार्थम् ।।२०।।

।। इति श्रीतपागच्छेन्द्रश्रीहीरविजयसूरिराज्ये उपाध्यायश्रीसकलचन्द्रगणिविरचिते श्रीहिताचरणग्रन्थे शाश्वतादिचैत्यशरणनमनादिरूपश्चतुर्थोऽधिकारः ।।

।। आत्मस्वरूपद्रव्यात्मादिपर्यायरूपः पञ्चमोऽधिकारः ।।

अथात्मस्वरूपं पृच्छति –

अप्पा य को भवइ जो हु सया वि अप्पा, अप्पा ण को भवइ जो हु सया अणप्पा ।
अप्पा य सो भवइ कत्थ तिलोअठाणे, लोअम्मि वा तह अलोअपए अणप्पा ।।२१।।

अप्पा हु सो कइविहो भणिओ जिणेहिं, सा अट्ठहा य तह चउदसहा गुणेहिं ।
णेओ सया जिणमयाण तवोधणेहिं, सो निज्जइ हु न य मिच्छमणो जणेहिं ।।२२।।

व्याख्या : भगवन् ! आत्मा **को भवती**ति शिष्यप्रश्नः, उत्तरं तु यः सदापि आत्मैव भवति, पुनः पृच्छति आत्मा **को न भवती**ति प्रश्नः, उत्तरः – यः कदापि चैतन्यरूपो न भवति सोऽनात्मा पुद्गलरूपः, पुनः पृच्छति स आत्मा **'कत्थ'**ति कुत्र स्यात्, उत्तरं – त्रिलोकस्थाने त्रिलोके त्रिभुवने स्थानानि वास्तव्यरूपाणि यस्य स त्रिलोकस्थान इति, अलोकमध्ये त्वात्मनामभावात् । अथानात्मा कुत्र स्यादिति प्रश्नः, लोके वा अलोकपदे वा अनात्मा अजीवः स्यादिति तत्राकाशसंभवात् । तत्र त्रिलोकमध्ये जीवस्थानानि तु प्रज्ञापनोपान्ते ज्ञेयानि ।।२१।। अथात्मभेदान् पृच्छति, भगवन् ! स पूर्वोक्त आत्मा कतिविधः कतिभेदो जिनैरुक्त इति प्रश्नः, उत्तरं च – अष्टविधः

अष्टप्रकारः, तथा च चतुर्दशभेदो गुणैश्चेतनादिलक्षणैः स च सदा जिनमताद् ज्ञातव्य इत्यर्थः[1] । तत्राष्टविधात्मस्वरूपं यथा – उक्तं च भगवत्यां द्वादशशते यथा – **'कतिविहेणं भंते ! आया ? गोअमा ! अट्ठविहा आया पन्नत्ता[2] तं जहा दविआया १, कसायाया २, योगाया ३, उपओगाया ४, णाणाया[3] ५, दंसणाया ६, चरित्ताया ७, वीरियाया ८** ।। [सू. ४६८] तत्र **'आय'**त्ति अतति सततं गच्छति, अपरापरान् स्वपर्यायानित्यात्मा, अथवा अत धातोर्गमनार्थत्वेन अतति सततमवगच्छति उपयोगलक्षणत्वादित्यात्मा, तस्य चोपयोगलक्षण-त्वात्सामान्यैकविधत्वेऽपि उपाधिभेदादष्टधा, तत्र **दवियायत्ति** – द्रव्यं त्रिकालानुगाम्युपसर्जनीकृतकषायादिपर्यायं तद्रूप आत्मा द्रव्यात्मा, स तु सर्वेषां जीवानां १ । क्रोधादिकषायविशिष्ट आत्मा कषायात्मा, अक्षीणमुपशान्तकषायाणां २ । योगात्मा☆ मनो-वाक्-कायव्यापारस्तत्प्रधानात्मा योगात्मा योगवतामेव ३ । उपयोगः साकारानाकारभेदः, तत्प्रधानात्मा सिद्धसंसारिरूपः सर्वजीवानाम्, अथवा विवक्षितवस्तूपयोगापेक्षयोपयोगात्मा ४ । ज्ञानविशेषित उपसर्जनीकृतदर्शनादिरात्मा ज्ञानात्मा सम्यग्दृष्टेरेव ५ । एवं दर्शनात्मादयोऽपि, नवरं दर्शनात्मा सर्वजीवानां ६ । चारित्रात्मादिगतानां **वीर्य**मुत्थानादि तदात्मा सर्वजीवानाम् । भयवं ! जस्स[4] णं भंते दविआया तस्स कसायाया जस्स कसायाया तस्स दवियाया ? गोयमा ! जस्स दवियाया तस्स कसायाया सिय अत्थि सिय णत्थि, जस्स पुण कसायाया तस्स दविआया नियमं अत्थि । जस्स णं भंते ? दवियाया तस्स जोगाया ? एवं जहा दवियाया कसायाया भणिया, तहा दवियाया य

---

१. जिनमताज्ञातपोमित्यर्थः प१ प२ छ । २. अट्ठविहे आया पन्नत्ते प२ । ३. बंधणाया प२ । ४. जस्स प२ । ☆ योगात्मा प२ नास्ति ।

जोगाया य भाणियव्वा, जस्स णं भंते दवियाया तस्स णं उवओगाया एवं सव्वत्थ[1] पुच्छा भाणिअव्वा । गोयमा ! जस्स दवियाया तस्स उवओगाया णियमं अत्थि । जस्स वि उवओगाया तस्स वि दविआया णियमं अत्थि । जस्स दविआया तस्स णाणाया भयणाए, जस्स पुण णाणाया तस्स दविआया णियमं अत्थि । जस्स दविआया तस्स णाणाया सिय अत्थि सिय णत्थि । जस्स दविआया तस्स दंसणाया णियमं अत्थि । जस्स दंसणाया तस्स दवियाया णियमं अत्थि । जस्स दविआया तस्स चरित्ताया भयणाए । जस्स पुण चरित्ताया तस्स दविआया णियमं अत्थि, एवं वीरियाए वि समं, जस्स णं भंते ! कसायाया तस्स जोगाया पुच्छा, गोअमा ! जस्स कसायाया तस्स जोगाया णियमं अत्थि, जस्स पुण जोगाया तस्स कसायाया सिय अत्थि सिय णत्थि, एवं उवओगायाए वि समं कसायाया णेयव्वा । कसायाया य णाणाया य परोप्परं दोवि भइयव्वाओ । जह कसायाया य उवओगाया य, तहा कसायाया य दंसणाया य कसायाया य चरित्ताया य दोवि परोप्परं भइयव्वाओ, जह कसायाया य उवओगाया य तहा कसायाया य, दंसणाया य, कसायाया य चरित्ताया य दोवि परोप्परं भइयव्वा जह कसायाया य उवओगाया य तहा कसायाया य दंसणाया य कसायाया य चरित्ताया य दोवि परोप्परं भइयव्वा, जहा कसायाया जोगाया य तहा कसायाया भाणियव्वाउ । एवं कसायाए वि वत्तव्वया भाणियव्वा तह जोगायाएवि, उवरिमा हि समं भाणिअव्वा । जहा दविआयाए समं वत्तव्वया भणिया । तहा उवओगायाए समं उवरिल्लाए समं भाणियव्वा । जस्स णाणाया तस्स दंसणाया णियमं अत्थि,

---

१. सव्व प$_2$ ।

जस्स णं पुण दंसणाया तस्स णाणाया भयणाए । जस्स णाणाया तस्स चरित्ताया भयणाए, सिय अत्थि सिय णत्थि, जस्स पुण चरित्ताया तस्स णाणाया णियमं अत्थि । णाणाया वीरियाया परोप्परं भयणाए । जस्स दंसणाया तस्स उवरिमाओ दोवि भयणाए । जस्स पुण ताओ तस्स दंसणाया णियमं अत्थि । जस्स चरित्ताया तस्स वीरिआया णियमं अत्थि, जस्स पुण वीरिआया तस्स चरित्ताया, सिय अत्थि सिय णत्थि एयासिणं भंते ! दविआयाणं कसायायाणं जाव वीरियायाणं कतरे कतरे जाव विसेसाहिया वा, गोयमा ! सव्वत्थोवा चरित्तायाओ णाणायाओ अणंतगुणाओ, कसायाओ अणंतगुणाओ जोगायाओ विसेसाहियाओ वीरिआयाओ विसेसाहियाओ । उवओगदवियदंसणायाओ तिण्णि वि तुल्ला विसेसाहियाओ । तथात्मनश्चतुर्दशभेदा यथा –

'एगिंदिय सुहुमियरा[१] संनियर पणिंदियाय सबितिचउ । अपजत्ता पज्जत्ता कमेण चउदस जियट्ठाणा ।।१।। [नवतत्त्व गाथा-४]

इत्यादिबहुभेद आत्मा कैर्विज्ञेय इति, तद् ज्ञापयति । **'णेओ सया जिणमयाण तवोधणेहिं त्ति'** जिनमतो[★] येषां ते जिनशासनाज्ञामनसः एवंविधा ये तपोधनाः साधवस्तैरेव सदा ज्ञेयः । न तु एवंविधैस्तद् दर्शयति - **'सो निज्जइ हु न य मिच्छमणोजणेहिं त्ति,'** स आत्मा मिथ्यायां मिथ्यात्वे मनो हृदयं येषां ते मिथ्यामनसः । एवंविधा ये जना लोकास्ते मिथ्यामनोजनास्तैः हुर्निश्चयेन न विज्ञेयः ।। २१-२२।।

---

१. सुहमियर प$_{२}$ । ★ जिनशासनस्य आज्ञा मनसि येषां ते ।

निच्चो दव्वा निच्चो, पज्जाया एति विविहजोएसु । कोहाइकसाएसु य, कम्मालित्तट्ठसुपएसो ।।२३।।

अयमात्मा द्रव्यतो[१] द्रव्यार्थतया नित्यः पर्यायात् पर्यायार्थतयाऽनित्यः, च पुनर्विविधयोगेषु एति गच्छति च । तथा क्रोधादिकषायेषु च एति गच्छति तथा आपादमस्तकं यावत् काये भ्रमति, तथा **कम्मालित्तट्ठसुपएसो** त्ति - कर्मभिरलिप्ताष्टसुप्रदेशोऽयमात्मा ज्ञेयः । तत्र पर्यायादनित्यो यथा उत्तराध्ययने -

'एगया देवलोएसु, नरएसु वि एगया । एगया आसुरिकायं, अहाकम्मेहिं गच्छइ ।।१।।

एगया खत्तिओ होई, तओ चंडालबुक्कसो । तओ कीड-पयंगो य, तओ कुंथू पीलिया ।।२।।

एवमावट्टजोणीसु, पाणिणो कम्मकिच्छसा । न निवट्टंति संसारे, सव्वट्ठेसु व खत्तिया ।।३।। [उत्त.अध्य. ३ गा. ३-५]

तथा उपदेशमालायामपि च -

'देवो नेरइओत्ति य, कीड-पयंगो त्ति माणुसो एसो । रूवस्सी य विरूवो, सुहभागी दुक्खभागी[२] य ।।१।।

राउ त्ति य दमगुत्ति य, एस सवागुत्ति एस वेयविऊ । सामी दासो पुज्जो, खलोत्ति अधणो धणवईत्ति ।।२।।

नवि अत्थि कोइ नियमो, सकम्मविणिविट्ठसरिसकयचिट्ठो । अन्नुन्नरूववेसो, नडुव्व परिअत्तए जीवो ।।३।। [उपदेशमाला ४५-४७]

---

१. द्रव्यात् प१ छ । २. दुहभागी प१ छ ।

पञ्चमोऽधिकारः
आत्मस्वरूप०
गाथा-२३
आत्मनः
नित्यानित्यता

इत्यादिपर्यायेषु गमनात् पर्यायादनित्यः । तथा **विविधयोगे**सु त्ति तत्र विविधा कायवाङ्मनोयोगरूपास्तेषु गच्छति यतोऽयमात्मा कदाचित् केवलमेकेन्द्रियेषु काययोगी द्वीन्द्रियादिविकलेन्द्रियेषु कायवाग्योगी, पञ्चेन्द्रियेषु त्रियोगी, तत्रौदारिकादिकाययोगाः सप्त यथा – औदारिककाययोगः १, औदारिकमिश्रकाययोगः २, वैक्रियकाययोगः ३, वैक्रियमिश्रकाययोगः ४, आहारककाययोगः ५, आहारकमिश्रकाययोगः ६, कार्मणकाययोगश्च ७ । तत्रौदारिकादयः केवलाः सुबोधाः । औदारिकमिश्रस्तु उत्पत्तिकाले शरीरनिष्पत्तिं यावत् कार्मणेन मिश्रतायाम् । औदारिकशरीरस्य तु मिश्रतोत्पत्तिमाश्रित्य तस्य प्राधान्यात् न कार्मणमिश्रता तथा वैक्रियलब्धिमान् मनुष्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग् वा पर्याप्तबादरवायुकायो वा, यदा वैक्रियं करोति तदा औदारिक एव वर्तमानः स्वप्रदेशान् विक्षिप्य वैक्रिययोग्यपुद्गलानादाय यावत् वैक्रियशरीरपर्याप्त्या पर्याप्तो न स्यात् तावद् वैक्रियेणौदारिकस्य मिश्रता☆, प्रारम्भकत्वेन तस्य प्राधान्यादेवमाहारकेणाप्यौदारिकमिश्रता■ ज्ञेया १ । वैक्रियमिश्रो देवनारकेषूत्पद्यमानस्य शरीरपर्याप्त्याऽपर्याप्तस्य कार्मणेन मिश्रतायाम्, लब्धिवैक्रियत्यागे तु मनुष्यादेरौदारिकप्रवेशाद्धायां औदारिकेणापि वैक्रियस्य मिश्रता, औदारिकोपादानप्रवृत्तौ वैक्रियस्य प्राधान्यात् २ । आहारकमिश्रस्तु कृताहारकस्यौदारिकं गृह्णतो[1] ज्ञेयः, इति प्रज्ञापनाटीकानुसारेणोक्तम्, षडशीतिकादिवृत्त्यनुसारेण तु मिश्राणामियं व्याख्या-

---

१. ग्रहणतो प१ छ । ☆ कर्मग्रन्थमते वैक्रियमिश्रकाययोगः । ■ कर्मग्रन्थमते आहारकमिश्रकाययोगः ।

औदारिकमिश्रः कार्मणेनैव मिश्रतायां स्यात् । उत्पत्तिसमये केवलिसमुद्घातो वा द्वितीयषष्ठसप्तमसमयेषु । वैक्रियमिश्रस्तु देवनारकाणां अपर्याप्तत्वे कार्मणेन मिश्रतायां वैक्रियलब्धिमतां वा तदारम्भे वा तत्परित्यागे वा औदारिकेण मिश्रतायाम्, आहारकमिश्रोऽप्याहारकस्यारम्भे त्यागे वा औदारिकेण मिश्रतायां स्यात्, मनोवाक्काययोगानां मध्ये प्रत्येकमेकैकव्यापारत्वात्, न तु द्वौ युगपत् । न त्वाहारप्रयोगावसरे औदारिकस्यावस्थिततत्वात् कथमेकदा न कायद्वयं ? उच्यते, सतोऽप्यौदारिकस्य व्यायामाभावादाहारकस्यैव तत्र व्यापारत्वात्, औदारिकमपि चेत् व्याप्रियते तर्हि मिश्रयोगता भवतु केवलिसमुद्घाते ।२।६।७ समयेषु औदारिकमिश्रवत् तदा चाहारकप्रयोक्ता न लभेत[1] एवं च सप्तविधकाययोगप्रतिपादनमनर्थकं स्यादित्येक एव कायव्यायामः, एवं कृतवैक्रियस्य चक्रवर्त्यादेरप्यौदारिकनिर्व्यापारमेव, व्यापारवत्वादुभयोर्व्यापारवत्त्वे केवलिसुमुद्घाततत्वमिश्रता, इत्येवमप्येककाययोगत्वमव्याहतमेव, तदौदारिकवैक्रिययोगयोः क्रमेण व्याप्रियमाणत्वे मनोयोगवत् । यदि यौगपद्यभ्रान्तिः स्यात्, तदा को दोषः ? इति आज्ञाग्राह्यं चेदं यतः –

'आणागब्भो अत्थो आणाए चेव सो कहेयव्वो [पञ्चवस्तु-९९४] 'इति,

अथवा वाग्योगमप्येति गच्छतीति स वाग्योगोऽपि बहुधा यथा-सत्यवाग्योगः १, असत्यवाग्योगः २, सत्यासत्यवाग्योगः ३, असत्यासत्यवाग्योगः ४ । तत्र सत्यवाग्योगो दशधा यथा –

---

१. कमते प, छ ।

'[1]जणवय-[2]सम्मय-[3]ठवणा-[4]नामे-[5]रूवे [6]पडुच्च सच्चे य । [7]ववहार-[8]भाव-[9]जोगे, दसमे [10]ओवम्मसच्चे य ।। [प्रव.सारो. ८९१]

व्याख्या – कुङ्कणादिषु पयः पिच्चं नीरमुदकमित्यादि जनपदसत्यं १ । कुमुदादीनां समेऽपि पङ्कजसंभवे लोकस्यारविन्दमेव पङ्कजमिति सम्मतसत्यं २ । लेप्यादिषु अर्हदादि स्थापनासत्यं ३ । कुलमवर्द्धयन्नपि कुलवर्द्धन इति नामसत्यं ४ । लिङ्गधार्यपि व्रतीत्युच्यते तद्रूपसत्यं ५ । प्रतीत्यसत्यं यथा अनामिकाया अङ्गुलीतः इतरे आश्रित्य दीर्घत्वं ह्रस्वत्वं च ६ । तृणादौ दह्यमाने गिरिर्व्यवहारसत्यं ७ । भावसत्यं यथा शुक्ला बलाहिकेति सत्यपि पञ्चवर्णसंभवे शुक्लवर्णस्योत्कटत्वात् ८ । दण्डयोगाद् दण्डीति योगसत्यं ९ । समुद्रवत् तटाक इति औपम्यसत्यं १० ।। असत्यवाग्योगोऽपि दशधा –

'[1]कोहे [2]माणे [3]माया[4]लोभे [5]पिज्जे तहेव [6]दोसे अ । [7]हासे [8]भय[9]अक्खाइय, [10]उवघाए निस्सिए दसमे ।।' [प्रव.सारो ८९२]

क्रोधेनादासमपि दासं वदतः क्रोधनिश्रिता१, निःस्वमपि स्वं धनाढ्यं वदतः २ । इन्द्रजालिकानां नष्टोऽयं गोलक[1] इत्यादि वदतां३, वणिजादेः कूलक्रियादि वदतः ४, अतिरागाद् दासोऽहं तवेति वदतः५, गुणवत्यपि निर्गुणोऽयमित्यादि वदतः६, हासभये प्रतीते ७-८, आख्यायिषु रसार्थं कल्पितं वदतः[2] ९, अचौरेऽपि चौरोऽयं वदतः उपघातनिश्रिता १० ।। सत्यमृषायोगोऽपि दशधा –

---

१. नष्टोऽवमोलकं प१ छ । २. आख्यायिषु असार्थकल्पितं वदतः प१ प२ छ ।

'उप्पण्ण-विगय-मीसे, जीवसजीवे य जीव-अजीवे । तह मीसगा अणंता, परित्त अद्धा य अद्धद्धा ।।' [ ]

दश दारका अद्यात्र जातास्तन्न्यूनाधिक्ये सत्यामृषा उत्पन्नमिश्रा १, एवं मृता इति विगतमिश्रा २ उत्पन्नविगतमिश्रा यथा – अत्र दश जाता दश मृता इत्यादियुगपद्वदतः ३, जीवन्मृतकृमिराशौ जीवराशिरयं ४, प्रभूतमृतमृतकृमिराशावजीवराशिरयं ५, जीवन्मृत-कृमिराशावेतावन्तो जीवन्त्येतावन्तो मृता वा अवश्यंमृता इत्यादि वदतो जीवाजीवमिश्रा ६, परित्तपत्रादिमति मूलकन्दादौ सर्वानन्तकायिकोऽयं ७, अनन्तकायिकत्वगादौ सर्वः परित्तोऽयं ८, परिणतप्राये वासरे कार्योत्सुक्यादौ रजनी जाता इति अद्धामिश्रा ९, अद्धा दिवसो रजनी वा तद्देशः प्रहरादिरद्धा यथा – दिवसप्रहरेऽप्यतिक्रान्ते मध्याह्नसमयः संजात इत्यादि १० ।।

अथवा[1] वाग्योगः षड्भाषा विशेषो वा☆ –

[1]सक्कय-[2]पागय-[3]मागह-[4]पिसाय भासा य [5]सूरसेणी य । छट्ठो य भूरिभेओ[6], दस विसेसा अवब्भासे ।।१।।

अथवा अप्रशस्तभाषायोगोऽपि षड्विधः यथा –

'[1]हीलिय-[2]खिंसिय-[3]फरुसा, [4]अलिया तह [5]गारत्थिया भासा । छट्ठी पुण [6]उवसंताहिगरणुल्लाससंजणणी ।।' [प्रव.सारो. १३२१]

---

१. अथ प२ । ☆ असत्यासत्यभाषायाः भेदोऽयम् ।

तत्र गार्हस्थी पुत्रभागिनेयादिका ५, उपशान्तकलहस्य वर्द्धयित्री[१] ६ । अत्र चतस्रोऽपि सत्यादिका भाषा आयुक्तं भाषमाणः साधुराधक एव प्रवचनोड्डाहगोपनार्थं मृषा भाषमाणः साधुराराधकश्च, एवं सत्यादिभाषावाग्योगं यो गच्छति[२] स योगात्मा, एवं मनोयोगोऽपि, सत्यादिमनोयोगमेति स आत्मैव योगात्मा। अथ **'कोहाइकसाएसु य'** त्ति, यदा क्रोधादिकषायेषु आत्मा गच्छति तदा

जं अज्जियं चरित्तं, देसूणाए य पुव्वकोडीए । तं पि कसाए मत्तो, हारेइ नरो मुहुत्तेणं ।। [संबोध सित्तरि गा. ६८]

तत्र क्रोधपर्याया यथा -

'कोहो कलहो खारो, अवरुप्परमच्छरो अणुसोओ य । चंडत्तणमणुवसमो, तामसभावो[३] य संतावो ।।१।।

निच्छोडणनिब्भंछणनिराणुवत्तित्तणं असंवासो । कयनासो य असम्मं, बंधइ घणचिक्कणं कम्मं ।।२।।' [उप.माला ३०२-३०३]

एवंविधेषु क्रोधपर्यायेषु गतोऽयमात्मा अनेकविधाऽनर्थं पापं च करोति यथा द्वीपायनर्षिणा द्वारिकादाहनिदानं च, यथा परशुरामादिभिर्वा[४], अथ मानपर्याया यथा -

माणो मयहंकारो, परपरिवाओ य अत्तउक्करिसो । परपरिभवो वि य तहा, परस्स निंदा असूआ य ।।१।।

हीला निरोवयारित्तणं निरवणमया अविणओ य । परगुणपच्छायणया, जीवा पडंति संसारे[५] ।।२।। [उप.माला. ३०४-३०५]

---

१. वर्द्धयिनी $प_2$ । २. गच्छतीति $प_1 प_2$ छ । ३. तोमस $प_2$ । ४. पर्शुरामादि $प_2$ छ । ५. पाडंति $प_1$ छ ।

एवंविधेषु मानपर्यायेषु गत आत्मा अनेकपापरूपानर्थं करोति सुभूमसार्वभौमादिवत् । अथ मायापर्यायाः –

'मायाकुडंगिपच्छन्नपावया कूडकवडवंचणया । सव्वत्थ असब्भावो, परनिक्खेवावहारो य ।।१।।

छलछोमसंवइरे, गूढायारित्तणं मइकुडिला । वीसंभघायणं चिय, भवकोडिसएसु निवडंति ।।' [उप.माला ३०६-३०७]

एवंविधेषु मायापर्यायेषु गत आत्मा अनेकपापकर्मबन्धान् करोति । यथा मायाबहुलया मदिरया वेश्यया तत्संबन्धो यथा – कुङ्कुमपुरे हीरकश्रेष्ठी, तस्य प्राज्ञो मकरन्दनामा पुत्रः सर्वविद्यामभ्यस्यन् वेश्यानां गृहे नियुक्तः कपटविद्यां पठति च, सर्वं कितवजालं विवेद, अधीतवेश्याचरितश्च, वेश्यया श्रेष्ठिनेऽर्पितो मकरन्दः । पाठनमूल्यं दम्मलक्षं लेभे अक्का वेश्या, ऊचे सप्रतिज्ञं यद्यसौ मयाऽध्यापितः कयापि मायाविन्या वञ्च्यते देशान्तरगतोऽपि तदाहं दण्ड्या इति प्रोच्य गता । अन्येद्युः श्रेष्ठिना मकरन्दो अमरपुरं प्रति प्रेषितः, गतोऽसौ तत्र रञ्जितनृपदत्तप्रासादः पण्यक्रयविक्रयपरः परमसुखेन तत्र तिष्ठति । तत्र तरुणहरिणवागुरा चतुःषष्टिकलावाग्विदुरा मदिरा नाम गणिका विद्यते । तस्याः वृद्धा वदति स्म यथातथैनं श्रेष्ठिनं युवानं रञ्जयेति । साऽपि सगर्वं जगाद-

'कोऽयं मृदुमान् गृही ? अतिजठरवैराग्यकठिनमनसाम् । योगिनामपि क्षणादेव समाधिभङ्गाय प्रगल्भेऽहम् ।।१।।

इति गर्जितम्, विसृज्य सोपायनां सा दूतीं प्रजिघाय, सा च तत्र प्रणम्य सविनयं श्रेष्ठ्यनुज्ञयाऽनीचासने निषद्य जगाद, अवधारय स्वामिन् ! अत्र पुरे मदिरा नामा मम स्वामिनी गणिका गुणज्ञा त्वां एषा संचरमाणं श्वो दृष्ट्वा विषमविषमशरशरप्रहारजर्जरा बभूव, ततश्च

'त्वां बिभ्राणा हृदये त्वया विनिहितं प्रेमाभिधानं तव । शल्यं यद् विदधाति सा विधुरिता साधो ! तदाकर्ण्यताम् ।।१।।

न शेते शुष्यति ताम्यति प्रलपति म्लायति प्रेङ्खति । भ्रमंत्युल्लसति प्रणश्यति दलयत्युन्मूर्च्छति क्षुभ्यति[1] ।।२।।

इत्यादि सविस्तरमभिधायोपनयनसारसारिफालिशालिबीडकमदात् । प्रतिवचनं च ययाचे -

मकरन्देन निर्दाक्षिण्यमभाषि – एवंविधविविधाभिभणतीनां नानभिज्ञा[2] वयम्, अन्यत्र प्रयुज्यतामीदृशी वाचोयुक्तिः । सा दूती गत्वा कलुषानना तद्वृत्तं नत्वाऽचीकथत्[3] । सा फालच्युता द्वीपिनीव नितम्बिनी विलक्षाऽऽसीत्[4] । तथाप्यनिचित्ता भूयो भूयो युक्तिभावितान् लेखान्प्रैषीत् । मकरन्दस्तु मेरुवन्निश्चलो न चचाल । अन्यदा सा मदिरा मकरन्दाय निजाप्तचेट्याऽबीभणत् त्वं तावदुपलकठिनोऽहं तु प्रेम्णाऽत्यन्तमृदुस्वभावा त्वां विना जीवितुं नोत्सहे ज्ञापितोऽसि, 'स्वस्त्यस्तु ते', पुनर्भवान्तरे ते दर्शनं भूयात् । अहं काष्ठानि भक्षयामि इति मकरन्दः श्रुत्वा पादं समुत्थाय गतः । चेट्या तत्स्वरूपं सर्वं स्वामिन्यै निवेदितम् । ततः सा दक्षैराप्तपुरुषैर्नगरदूरस्थैः सुरङ्गां स्वगृहगामिनीं मृदङ्गपुटमात्रप्रवेशतलिनभूपीठमचीखनत्, काष्ठानि चोपरि निवेशयांचक्रुः । विपुलापवरिकाकाराणि प्रवेशद्वाराणि च तानि विधापयामासुर्निष्पन्नेऽस्मिन् तन्त्रे कृतस्नाना सदानमहाजना अश्वारूढा चित्यायै चचाल, ततो मकरन्दः आकर्ण्य चेदं कर्णाकर्णिकया, मकरन्दस्तु सत्यमसत्यं वा चेदं निर्णयीकर्तुं वेषान्तरितस्तत्र[5] मेलापके मिलिते बहिरगात् । चितासन्नं तस्थौ साऽपि च चकोरचतुराक्षी

१. क्षुधाभिः प१ छ । २. नाभिज्ञा प२ । ३. तामचीकथत् प१ छ । ४. विलुक्षा प१ छ । ५. विषान्तरितस्तत्र प२ ।

अश्वादवतीर्य ऊर्ध्वीभूय एवं जगाद अहो परमेश्वरा लोकपालाः ! अहं मकरन्दाख्यस्य निष्ठुरस्य श्रेष्ठिनो मकरध्वजसमरूपलक्ष्मीकस्य गुणैराकृष्टा प्रार्थितवती, परं तेन सुभगशिरोमणिना तु अपहसिता, ततो निराशाविषाद........★ दस्य दर्शनमिलितान् प्राणान् गुणवत् त्यजामि, पश्यन्तु महाजनाः ! इति निगद्य सद्यः काष्ठेषु विवेश, तदाप्तपुरुषैर्ददेऽग्निः, भित्त्वा च पदप्रहारेण भूमिपुटं सुखेन स्वगृहं समेत्य गुप्तवृत्त्या तस्थुषी कैतवविदुषी, मकरन्दस्तु तत्तथाविधं दृष्ट्वा सत्यमेव मत्त्वा अहो हाहा निष्ठुरोऽहं पापिष्ठोऽहं जडग्रहोऽहमिति स्वं निन्दयन् स्वगृहमियाय, महाजनस्तु विचित्रवाग्मुखरः स्वं स्वं स्थानमगमद्, मकरन्दस्तु न भुङ्क्ते न शेते न स्नाति न विलिम्पति, केवलं तद्दुःखदुःखितो मृत इवाऽऽस्ते । गच्छति चान्तरान्तरा मदिरायाः मन्दिरम् । तत्र च मदिराया मृतस्नानाद्युर्ध्वदेहिकानि क्रियमाणानि दानानि दीयमानानि प्रलपन्तं परिजनं हृदयं आध्नानां अक्कां पश्यति तथा तथा बाढं पीड्यते, लोकेन गतेषु कियद्दिनेषु मकरन्दो विरहासहोऽक्कायाः ज्ञापयति अहं मदिराया विरहासहोऽग्निनाऽऽत्मानं मारयिष्यामि, वृद्धया ज्ञातं प्रत्यायितोऽथ अयं कभाषितश्च कथं म्रियतेऽयम्, स आह –

ससिणेहदेहदहणे किं भणिमो तस्स विरहदहणस्स । जंस्स पडिआरणे चियातलो चंदणरसुव्व ।।१।।

ततोऽक्कया प्रोक्तं अस्माकमिष्टो ज्योतिर्विदेकः छेकोऽस्ति तं पृष्ट्वा यद् रोचते तत् कुर्वीथाः । आहूतोऽयमक्कया[१], ग्राहितमर्मा निषण्णो उपश्रेष्ठिना जगदे, गणक ! गणय यदि मदिराया योगो मे कथं भविष्यतीति पश्य आदिश च, तदर्थमग्नौ प्रविशामि । अथ शठराजो गणकः

१. आहतो य अक्कया प२ । ★ त्रुटितमस्ति ।

प्राह – मा दुःसहं कृथा वृथा । इहापि सा ते पक्षान्ते मिलिष्यति इति मधुरां गिरं निशम्य हृष्टः श्रेष्ठिसुतः गणकाय धनं दत्तवान्, दिनानि नव दश तत्र मदिरागृहे तिष्ठति स्म । एकदा पूर्णचन्द्रायां निशि नवमल्लिकासुरभिवनेषु मकरन्दो मदिरायाः प्रमाणं स्मृत्वा विरहातुरो विलापं करोति, हा प्रिये पद्मगौरे, हा सुकेशि, हा कृशोदरि हाऽऽगच्छेत्यादि यावद् विलपति तावदवसरज्ञा वृद्धा माता मदिरां ताम्बूलपरिपूर्णमुखीं मुक्ताताडङ्कभूषितकर्णां स्फारमुक्ताकलापकलितहृदयां रोहिणीरमणकिरणनिर्मोकधवलवसनां पुष्पस्रजालंकृतकरमालां मकरन्दस्य पुरो झटिति अतिष्ठपत्[१], यावत् पुरः पश्यति तावत् प्रणयवाचोऽपि सत्यमवापुः । किं सैव पुरो वर्तते ? अभाषत च किं सैव युवजनोन्मादमदिरा ? साऽपि माकन्दमकरन्दभरोपभोगमाद्यत्कोकिलाकुलकलकलकोमलया वाचा उवाच हुंहुं इति । श्रेष्ठिसुतोऽप्याह – कुतस्त्वं जीविता जगज्जीवातुदर्शने ? साह – हे शृङ्गाररसभृङ्गार ! त्वद्ध्याननिमग्नाऽहं अग्निसाहसं साधयित्वा दिवमगाम्, तत्र शक्रो मां सगौरवमद्राक्षीत् उवाच च याचस्व सात्त्विकि ! किञ्चित्, मया तु विज्ञप्तं यदि तुष्टोऽसि मर्त्यदेहेन ममानेन योजय, यदनादृतया मया सत्त्वमिदमाचर्यत तेनापि भगवता अहं नाकलोकादानीय मुक्ताऽस्मि, एवं श्रुतेऽमृतमयमिव महोत्सवमिव तं क्षणं मेने श्रेष्ठी स्थितश्च तया सह रक्तचित्तः, तया च शनैः शनैः तस्य सर्वस्वं गृहीतम्, उक्तं च –

गणयन्ति नापशब्दं, न वृत्तभङ्गं क्षयं च नार्थस्य । रसिकत्वेनाकुलिता, वेश्यापतयश्च कवयश्च ।।१।। [ ]

---

१. अतिष्ठयत् प२ ।

श्रेष्ठी तु निर्द्रव्यो जातः[1] । वेश्यया च तादृग् न बहुमन्यते, बहुमानमलभमानेन मकरन्देनाप्तपुरुषपार्श्वात्[2] ज्ञापितो हीरः श्रेष्ठी पिता सर्वा कथा[3] । विषण्णः कुपितः श्रेष्ठी गत्वा कुट्टिन्यै कथयामास मम लक्षं देहि पुत्रपाठपदप्रदत्तमिति । अरे ! त्वया पाठितोऽपि देशान्तरगतो[4] मत्पुत्रो जग्धो वेश्यया, साऽपि तद्वचनमाकर्ण्य सकर्णाऽभ्यधात्, श्रेष्ठिन् ! जीवदवस्थाप्रपञ्चात् गणिकासत्कात्[5] तमध्यजीगपं[6] न मृतावस्थासत्कात्[7] तथापि विषादं मा कृथाः, सर्वं ते वशम्, श्रेष्ठिनो डुम्बवेषं स्वस्य डुम्बीवेषं अचीकृपत् । एकदा तं मकरन्दं मदिरया सह द्वारमण्डपिकायां दन्तिदन्तमयपट्टे निषण्णं दासीभिश्चन्दनरसेन संवाह्यमानचरणं दृष्ट्वा तौ डुम्बौ गतौ, ततः साह अक्का वत्स ! कस्मान् मुक्त्वा विहाय गतोऽसि पुनर्विज्ञप्तिमात्रमपि न दत्तवानसि । अधुनाऽपि एहि एहि सर्वाङ्गमालिङ्गय सुधासारेण सिञ्च, क्व तावन्मात्रं धनं त्वया गमितमित्यरुदताम् । अथ मिलितो वेश्यापरिजनः, वृद्धा खेदमेदुराह क्व गन्तव्यमधुना किं दत्त्वा छुटितव्यं ? कस्य शरणं प्रतिपत्तव्यं ? ततः कुट्टिन्या गुप्तमुक्तौ तौ, युवाभ्यां ग्रहिलत्वं प्रकाश्य सर्वमपि लात्वा गन्तव्यम्, मालिन्ये गते पुनर्मदिरेन्दिराया मन्दिरं पूरयेदिति । ततः सर्वं द्रव्यं गृहीत्वा वेश्याकूलक्रमायातं पुत्रदत्तं च, निजपुत्रं गृहीत्वा श्रेष्ठी सकुट्टिनीकः सद्रव्यो निजनगरमगात्, पुत्रं स्वपदे निवेश्यानुशिष्य स्वयं दीक्षां समादाय जन्मजरारहितं पदमवाप । वेश्या तु बहुमाययाऽनेकपुरुषान् कामासक्तान् विधाय मृत्वा भवं बभ्राम इत्यात्मनो मायास्वरूपम् ।। अथ लोभपर्यायानाह –

---

१. निद्राव्याजतः प$_2$ । २. माप्तपुरुषः पश्चात् प$_2$ । ३. सर्वाः कथाः प$_1$ छ । ४. देशान्तरं गतो प$_1$ छ । ५. गणिकासक्तान् प$_1$ छ । ६. ध्यजगीपं प$_1$ छ । ७. मृतावस्थासत्कान् प$_1$ छ ।

लोभो अइसंचयसीलया य, किलिट्ठत्तणमइममत्तं । कप्पन्नमपरिभोगो, नट्ठविणिट्ठे य आगल्लं ।।१।।

मुच्छा अइधणलोभया य, तब्भावभावणा य सया । बोलंति महाघोरे, जरमरणमहासमुद्दम्मि ।।२।। [उप. माला. ३०८-३०९]

तथा चोक्तं –

तृप्तो न पुत्रैः सगरः, कुञ्चिकर्णो न गोधनैः । न धान्यैस्तिलकश्रेष्ठी, न नन्दः कनकोत्करैः ।। [योगशास्त्र प्र. २ गा. ११२]

एएसु जो न वट्टिज्जा, तेण अप्पा जहट्ठिओ नाओ । मणुआण माणणिज्जो, देवाण वि देवयं हुज्जा ।। [उप. माला गा. ३१०]

एतेषु क्रोधमानमायालोभपर्यायेषु य आत्मा न गच्छेत् स मनुष्यानां मान्यो देवानामपि दैवतं भवतीति । अथ **कम्मालित्तट्ठसुपएसो** त्ति स आत्मा, कर्मभिरलिप्ताष्टसुप्रदेशोऽस्तीति, यतः उक्तं च –

वर्जयित्वाऽष्टनाभिस्थान्, प्रदेशानात्मनः परे[१] । भ्राम्यन्ति सर्वतः काये, क्वथ्यमानोदकं यथा ।।१।।

आपादमस्तकं यावत्, काये संचरति प्रभुः । कैश्चाभितापसंतप्तैः, स्वप्रदेशैरहर्निशम् ।।२।।

ते चाष्टौ गोस्तनाकाराः, प्रदेशा ज्ञानरूपिणः । स्पृश्यन्ते कर्मणा नैव, स्वभावात् सर्वदेहिनाम् ।।३।।

---

१. परः प, छ ।

स्पृश्यन्ते कर्मणा तेऽपि, प्रदेशा आत्मनो यदि । तदा जीवो जगत्यस्मिन्, न जीवत्वमवाप्नुयात् ।।४।।
अन्ये जीवस्य सर्वेऽपि, प्रदेशाः कर्मणा सह । क्षीरनीरमिवान्योऽन्यमेकत्वं समुपागताः ।।५।।२३।।

इति श्रीतपागच्छेन्द्रश्रीहीरविजयसूरिराज्ये उपाध्यायसकलचन्द्रगणिविरचिते – श्रीहिताचरणग्रन्थे आत्मस्वरूपद्रव्यात्मादिपर्यायरूपः पञ्चमोऽधिकारः ।।

।। जैनदर्शने ज्ञानाचारस्वरूपः षष्ठोऽधिकारः ।।

पञ्चविधात्मस्वरूपज्ञानं तु[1] जैनदर्शने प्रवर्तते नान्यत्र दर्शने, इति दर्शनसंख्यां पृच्छति -

किं दंसणाण पवरं जिणसासणं च, जेणं च तत्थ पवरं जगजीवनाणं ।
तं पंचहा विय वरं जइ जीवताणं, तत्तो परं भवइ नो सुकयं पहाणं ।।२४।।

व्याख्या : भगवन् ! दर्शनानां षड्दर्शनरूपाणां मध्ये किं दर्शनं प्रधानमिति प्रश्नः । अथोत्तरं **'जिणसासणं'** चेति जिनदर्शनं[2] प्रधानम्, कथं तत् प्रधानं ? येन कारणेन तत्र जगज्जीवज्ञानमभिधीयते, तत्र जगच्च जीवाश्च[3] जगज्जीवास्तेषां तत्र ज्ञानमवगमो नान्यत्र दर्शने इति । तत्र दर्शनानि तावत् षड् यथा –

'जैनं नैयायिकं सांख्यं, बौद्धं वैशेषिकं तथा । जैमिनीयं च नामानि, दर्शनानि त्विमानि षट् ।।१।।*

एतेषां चोत्पत्तिसमयो यथा –

'तिन्नि रिसहस्स तित्थे, जायाइं सीयलस्स दुन्नि । दरिसणमेगं पासस्स, सत्तमं वीरतित्थम्मि ।।१।।' [ ]

---

१. स्वरूपं जानन्तु प$_{२}$ । २. जैनदर्शनं प$_{२}$ छ। ३. जगच्च तज्जीवाश्च प$_{२}$ । * जैनं साङ्ख्यं जैमिनीयं, योगं वैशेषिकं तथा । सौगतं दर्शनान्येव नास्तिकं तु न दर्शनम् ।। षड्दर्शनसमुच्चये, जैनं मैमांसकं बौद्धं साङ्ख्यं शैवं च नास्तिकम् । स्वं स्वं च तर्कभेदेन, जानीयाद्दर्शनानि षट् ।। षड्दर्शन परिक्रमे ।

जैनं शैवं नैयायिकं सांख्यं कापिलं मरीचित्रिदण्डसंतानीयं जैमिनीयं च द्विधा सकर्मनिःकर्मणो ब्रह्माद्वैतवादिनः नास्तिकमतं बौद्धमतं वा वैशेषिकमतं एतेषामवान्तरभेदास्तु बहवो विद्यन्ते, एतेषां मध्ये प्रधानं सत्यं मोक्षमार्गदर्शित्वेन जिनशासनम्, कथं? केन हेतुना ? यतो येन तत्र जिनशासने जगतो ज्ञानं जीवज्ञानं च, तत्र जगतो ज्ञानं जम्बूद्वीपलवणसमुद्राद्यसंख्यद्वीपसमुद्राणां स्वयंभूरमणसमुद्रं यावत् तिर्यग्लोकज्ञानम्, यत उक्तं च –

उद्धारसागरदुगे, सड्ढे समएहिं तुल्लदीवुदही । दुगणा दुगणवित्थरवलयागारा[1] पढमवज्जं ।।१।।

पढमो जोअणलक्खं, वट्टो तं वेढिआ ठिया सेसा । पढमो जंबूद्दीवो, सयंभुरमणोदही चरमो ।।२।। [बृहत्संग्र. गा०६८-६९]

मेर्वादिपर्वतज्ञानं गङ्गादिनदीज्ञानं च तथा समभूतलादित ऊर्ध्वलोकज्ञानम्, यथा –

समभूतलाउ अट्ठहिं, दसूण जोअणसएहिं आरब्भा । उवरि दसुत्तरजोअणसयंम्मि चिट्ठंति जोइसिया ।।१।। [बृहत्संग्र० गा० ४९]

ततः सौधर्मादिदेवलोकात् यावत् सिद्धशिलोपरि सिद्धावस्थानपर्यन्तं ऊर्ध्वलोकज्ञानम्, रत्नप्रभापृथिवीतः[2] सप्तपृथिवीस्वरूपसम्यग्ज्ञानं अधोलोकज्ञानम्, अथ जीवज्ञानं च प्रज्ञापनीयं जीवप्रज्ञापनातः, उत्तराध्ययने जीवाजीवविभक्तितो ज्ञेयं संक्षेपतो जीवज्ञानं यथा[3] –

एगिंदियाइ चउद्दस, भूयगामा य भवंति जीवाणं । सिद्धा पनरसभेया, जीवा संखेवओ णेया ।।१।।

---

१. दुगुणा दुगुणए वित्थर प$_2$ । २. पृथ्वी प$_1$ छ । ३. वच्मः प$_1$ छ ।

एगिंदिय सुहुमियरा, सन्नियर पणिंदियाय स बि ति चउ । पज्जत्तापज्जत्ता, कमेण चउदस जियट्ठाणा ।।२।। [नवतत्त्वा गा० ४]

तं पंचहा वि य वरं जइ जीवताणं ति –

तत् ज्ञानं पञ्चधा यथा -

आभिणिबोहियनाणं सुअनाणं चेव ओहिनाणं च । तह मणपज्जवनाणं केवलनाणं च पंचमयं ।।१।। [नन्दिसूत्र १]

तत्र अर्थाभिमुखो नियतो मतिरूपो बोधोऽभिनिबोधः स एवाभिनिबोधिकः, स्वार्थेकण्, आभिनिबोधिकं च तद् ज्ञानं च आभिनिबोधिकज्ञानं मतिज्ञानमित्यर्थः, श्रूयते इति शब्दः सिद्धान्तो वा, ताभ्यां सकाशात् ज्ञानं[1] श्रुतज्ञानम्, चशब्दोऽनयोस्तुल्यकाङ्क्षताद्योती तुल्यत्वं च य एव मतिज्ञानस्य स्वामी स एव श्रुतज्ञानस्यापि' ***जत्थ सुअनाणमिति*** वचनात् स्थितिकालोऽप्यनयोस्तुल्य एव अनेकजीवापेक्षया भूतभवद्भाविरूपः सर्वोऽप्यप्रतिपात्येव एकजीवापेक्षया च षट्षष्टिसागरोपमानि साधिकानि तथा द्वे अप्येते क्षायोपशमहेतुके सर्वद्रव्यविषये परोक्षे च, एवावधारणे, तेन चैते एव द्वे ज्ञाने परोक्षे नेतराणि, तथा अवधीयते एकाग्रैर्भूयतेऽस्मिन्निति अवधिरेकाग्रता रूपिद्रव्यमर्यादा वा, ताभ्यां ज्ञानं अवधिज्ञानम्, चशब्दो मतिश्रुताभ्यां कैश्चित् प्रकारैः साम्यौपम्यार्थः । साम्यं चानयोरिवावधेरपि समस्थित्या एकस्वामिकत्वात्, मिथ्यादृग्देवस्य सम्यग्बोधे सति ज्ञानत्रयस्यापि युगपल्लाभाच्च, तथा पर्यवनं पर्यवो[2],

---

१. इत्यादिवचनात् प१, छ । २. पर्ययो मनसः पर्ययः प१, छ ।

षष्ठोऽधिकारः
जैनदर्शने
ज्ञानाचार
स्वरूपः
षड्दर्शनोत्पत्तिः
जैनदर्शने
ज्ञानचार
स्वरूपः
गाथा-२४

मनसः पर्यवः, अनेकार्थत्वाद् धातूनां सर्वतो मनःपुद्गलानामवबोधः स एव ज्ञानं मनःपर्यवज्ञानम्, यद्वा मनसः पर्यवाः परिणामविशेषाः पौद्गलिकवस्तुविमर्शनप्रकारास्तेषु ज्ञानं मनःपर्यवज्ञानम्, इदं च मनुष्यक्षेत्रवर्तिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियमनोगद्रव्यालम्बनमेव, तथा च शब्दोऽवधि-ज्ञानसाम्यार्थः स साम्यार्थं च छद्मस्थस्वामित्वपुद्गलमात्राश्रयत्वक्षायोपशमिकत्वप्रत्यक्षत्वैः, तथा केवलमन्यज्ञाननिरपेक्षं असदृशं अनन्तं संपूर्णं ज्ञानं केवलज्ञानम्, चः समुच्चये, अत्राह - एतेषां ज्ञानानां कथं एषः क्रमः ? उच्यते, स्वस्यैव प्रकाशकत्वात् आदौ मतिज्ञानम्, ततः स्वपरप्रकाशकत्वात् श्रुतज्ञानम्, तदनु मतिश्रुतानन्तरभावित्वात् प्रत्यक्षत्वाच्चावधिज्ञानम्, ततः संयतानामेव भावित्वात् मनःपर्यवज्ञानम्, अथ क्षायिकत्वात् सर्वोत्तमं केवलज्ञानं पञ्चमम्, एवंविधेषु ज्ञानेषु याति[1] स ज्ञानात्मा, तस्य पञ्चधा ज्ञानमेतत्, पञ्चधाऽपि सम्यग्ज्ञानम्, नो मिथ्याज्ञानिनां भवति । सम्यग्ज्ञानलक्षणं त्विदम् -

यथावस्थिततत्त्वानां, संक्षेपाद् विस्तरेण वा । योऽवबोधस्तदाहुः, सम्यग्ज्ञानं मनीषिणः ।।१।। [योगशास्त्र प्र. १, गा. १६]

एतत् पञ्चधाऽपि च ज्ञानं वरं प्रधानं तर्हि यदि पञ्चापि [पञ्चभिरपि] ज्ञानिभिः जीवत्राणं प्रकाशितमिति गम्यं यथा -

'जे अइआ जे आगमिस्सा अरहंता भगवंतो ते एवं भासंति एवं पन्नविंति एवं परूवेंति, सव्वे पाणा सव्वे भूया सव्वे सत्ता सव्वे जीवा न हंतव्वा एस धम्मे धुवे सासते इत्यादिसम्यग्ज्ञानिप्ररूपणा यत्र जीवत्राणं जीवरक्षा न, तेषां ज्ञानं तु अज्ञानमेव ।

---

१. यातति प, छ ।

यत उक्तं च –

किं ताए पढियाए, पयकोडीए परालभूआए । जं इत्तियं न नायं, परस्स पीडा न कायव्वा ।।१।। [रत्नसञ्चय-१३१]

तथा चोक्तं ज्ञानिभिः –

'विश्वस्तो मुग्धधीर्लोकः, पात्यते नरकावनौ । अहो नृशंसैर्लोभान्धैर्हिंसाशास्त्रोपदेशकैः ।।२।। तथा –

दमो देवगुरूपास्तिर्दानमध्ययनं तपः । सर्वमेवैतदफलं, हिंसां चेन्न परित्यजेत् ।।३।।

ये चक्रुः क्रूरकर्माणः, शास्त्रं हिंस्रोपदेशकम् । क्व ते यास्यन्ति नरके, नास्तिकेभ्योऽपि नास्तिकाः ।।४।।

[यो. शा. प्र.२ गा. ३२, ३१ ३७]

तथा च –

छज्जीवकायवहगा, हिंसगसत्थाइं उवइसंति पुणो । सुबहुं पि तवकिलेसो[१], बालतवस्सीण अप्पफलो ।।५।।

जं तं कयं पुरा पूरणेणं अइदुक्करं चिरं कालं । जइ तं दयावरो इह, करिंतु तो सफलयं हुंतं ।।६।। [उप. माला. गा. ८२, १०९] इत्यादि जीवत्राणं विना ज्ञानक्रियाऽल्पफला ।

१. सबहुंपि किलेसो प, छ ।

तत्तो परं भवइ नो सुकयं पहाणं ति - ततस्तस्माज्जीवत्राणात् परमन्यत् प्रधानमुत्तमं सुकृतं सुष्ठु कृत्यं सुकार्यं सुकरणीयं कर्म न विद्यते सुकृतं वा धर्मः पुण्यं न भवतीति, यत उक्तं च –

क्रीडाभूः सुकृतस्य दुःकृतरजः संहारवात्या भवोदन्वन्नौर्व्यसनाग्निमेघपटली संकेतं दूतीश्रियाम् ।

निःश्रेणिस्त्रिदिवौकसः प्रियसखी मुक्तेः कुगत्यर्गला, सत्त्वेषु क्रियतां कृपैव भवतु क्लेशैरशेषैः परैः ।।१।। [सिन्दूर प्र. २५]

अथ जीवत्राणफलं यथा –

आयुर्दीर्घतरं वपुर्वरतरं गोत्रं गरीयस्तरं, भूरितरं बलं बहुतरं स्वामित्वमुच्चैस्तरम् ।

आरोग्यं विगतान्तरं त्रिजगतः★ श्लाघ्यत्वमल्पेतरं, संसाराम्बुनिधिं करोति सुतरं चेतः कृपासंकुलम्■ ।।२।। [सिन्दूर प्र० २८]

अन्यैरप्युच्यते च –

दत्तमिष्टं तपस्तप्तं, तीर्थसेवा तथा श्रुतम् । सर्वाण्यभयदानस्य, कलां नार्घन्ति षोडशीम् ।।३।। तथा

यस्य चित्तं[१] द्रवीभूतं, कृपया सर्वजन्तुषु । तस्य ज्ञानं च मोक्षश्च, नो जटाभस्मचीवरैः ।।४।।२४।।

तेन जीवत्राणादपरं भगवन् सत्यहिताचरणं किमिति प्रश्नः –

---

१. वित्तं प्र ★ त्रिजगति सिन्दूरप्रकरणे । ■ कृपार्द्रान्तरम् सिन्दूरप्रकरणे ।

किं सच्चहियायरणं, सव्वायाराण[1] समायरणं । वितहायाराणं पुण, निवारणं तं हियायरणं ।।२५।।

उत्तरं सर्वाचाराणां सत्यमाचरणं सत्यहिताचरणं पुनश्च वितथाचाराणां असत्याचाराणामनाचाराणां निवारणं तदपि हिताचरणमेवेति पिण्डार्थः । विशेषार्थस्त्वयं-सत्यहिताचरणं तु असत्यहिताचरणावगमे[2] सुज्ञेयं स्यादिति त्राणं सत्यहिताचरणं[3] यथा यन्निजहितसुखार्थं प्राणिनां हिंसादिपापाचरणं क्रियते तदसत्यहिताचरणम् । यथा चोक्तं -

हिंसा विघ्नाय जायेत, विघ्नशान्त्यै कृताऽपि हि । कुलाचारधियाऽप्येषा, कृता कुलविनाशिनी । [यो. शा. प्र. २ गा. २९]

इति, तेषां नगरशान्त्यर्थं राज्यादिशान्त्यर्थं मेषमहिषमनुष्यकुर्कुटादिप्राणिनां वधोऽप्यसत्यहिताचरणं पुण्यार्थं दवदानादि[4] च, तथा पुण्यार्थं अविरतिपरतीर्थिब्राह्मणसर्वपार्श्वस्थादीनां वन्दननमस्कारादिकरणं च । यथोक्तं च -

'परतित्थिआण पणमण-उब्भावणथुणणभत्तिरागं च । सक्कारसम्माणं, दाणविणयं च वज्जेइ ।।१।।' [ ]

तथा

पासत्थाइ वंदमाणस्स, णेव कित्ती न निज्जरा होइ । जायइ कायकिलेसो, बंधो कम्मस्स आणाए ।। [संबोध सित्तरि गा. १०]

---

१. सच्चायाराण प२ । २. वगमात् प१ छ । ३. स्यादिति, सत्यहिता. प१ छ । ४. देवदानादि प२ ।

इदमपि असत्यहिताचरणं किञ्चिद्दानमपि असत्यहिताचरणम् । यदुक्तं भगवत्यामष्टमशतकपञ्चमोद्देशके – '**समणोवासगस्स णं भंते! तहारूवं असंजयअविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मं फासुएण वा एसणिज्जेण वा अणेसणिज्जेण वा असणपाणं किं कज्जति ? गोअमा एगंत से पावे कम्मे किज्जति णत्थि से का वि णिज्जरेति**

तथा भावशून्यमवधिकृतमनुष्ठानमपि असत्यहिताचरणं यत उक्तं –

'**आकर्णितोऽपि महितोऽपि निरीक्षितोऽपि, नूनं न चेतसि मया विधृतोऽसि भक्त्या ।**
जातोऽस्मि तेन जनबान्धव ! दुःखपात्रं, यस्मात् क्रियाः प्रतिफलन्ति न भावशून्याः ।।१।। [कल्याणमन्दिर गा ३८]

तथा च सशक्तिः सरागसंयमिसाधूनां श्राद्धानां च साधुचैत्यसंघोपद्रवकारिप्रत्यनीकनिवारणार्थं निरपेक्षत्वाचरणं असत्यहिताचरणं यतः –

साहूण चेईआणं, पडिणीयं तह अवण्णवायं च । जिणपवयणस्स अहियं, सव्वत्थामे निवारेइ ।।१।। [उप.माला २४२]

यथा विष्णुकुमारेण निवारितं यथा च वालिमुनिना निवारितम्, यथा हरिकेशिमुनिभक्तदेवेन, यथा उक्तं च –

पुव्विं च इण्हं च अणागयं च, मणप्पओसो न मे अत्थि कोइ । जक्खा हु वेयावडियं करिंति, तम्हा हु एए निहया कुमारा ।।१।।

[उत्त. अध्य. १२ गा. ३२]

इत्यादि बहुविधमसत्यहिताचरणं ज्ञेयम्, अथ सत्यहिताचरणं तु सर्वाऽऽचाराणां ज्ञानादिपञ्चाचाराणां यत्सत्याचरणं निरतिचारादरणं तत्सत्यहिताचरणमिति, ननु तत्र सर्वाचाराणां मध्ये प्रथमं ज्ञानाचारस्य कथनं कथं ? उच्यते, श्रुते तस्य प्रथममुक्तत्वात्, यतः-

पढमं नाणं तओ दया, एवं चिट्ठेइ सव्वसंजए । अन्नाणी किं काही, किं वा नाही छेयपावगं ति ।। [दश वैका. अध्य ४, गा. १०]

तज्ज्ञानाचारादि कृत्याकृत्यं सर्वमपि धर्माधर्ममार्गं श्रुत्वैव जानाति मोक्षं च गच्छति । यत उक्तं च -

सुच्चा जाणेइ कल्लाणं, सुच्चा जाणेइ पावगं । उभयं पि जाणइ सुच्चा, जं छेयं तं समायरे ।।१।।

जो जीवे वि न याणइ, अजीवे वि न याणइ । जीवाजीवे अयाणंतो, कहं सो नाहीइ संजमं ।।२।।

जो जीवे वि वियाणइ, अजीवे वि वियाणइ । जीवाजीवे वियाणंतो, सो हु नाहीइ संजमं ।।३।।

जया जीवमजीवे य, दोवि एए वियाणइ । तया गइं बहुविहं, सव्वजीवाण जाणइ ।।४।।

जया गइं बहुविहं, सव्वजीवाण जाणई । तया पुण्णं च पावं च, बंधं मुक्खं च जाणई ।।५।।

जया पुण्णं[१] च पावं च, बंधं मुक्खं च जाणइ । तया निव्विंदए भोए, जे दिव्वे जे य माणुसे ।।६।।

जया निव्विंदए भोए, जे दिव्वे जे य माणुसे । तया चयइ संजोगं, सब्भिंतरबाहिरं ।।७।।

---

१. पुन्नं प१ ।

जया चयइ संजोगं, सब्भिंतरबाहिरं । तया मुंडे भवित्ताणं, पव्वईए अणगारियं ।।८।।

जया मुंडे भवित्ताणं, पव्वईए अणगारियं । तया संवरमुक्किट्ठं[१], धम्मं फासे अणुत्तरं ।।९।।

जया संवरमुक्किट्ठं, धम्मं फासे अणुत्तरं । तया धुणइ कम्मरयं, अबोहिकलुसं[२] कडं ।।१०।।

जया धुणइ कम्मरयं, अबोहिकलुसं कडं । तया सव्वत्तगं नाणं, दंसणं चाभिगच्छइ ।।११।।

जया सव्वत्तगं नाणं, दंसणं चाभिगच्छई । तया लोगमलोगं च, जिणो जाणइ केवली ।।१२।।

जया लोगमलोगं च, जिणो जाणइ केवली । तया जोगे निरुंभित्ता, सेलेसिं पडिवज्जइ ।।१३।।

जया जोगे निरुंभित्ता, सेलेसिं पडिवज्जइ । तया कम्मं खवित्ताणं, सिद्धिं गच्छइ नीरओ ।।१४।। [दश वैका. अध्य. ४, गा. ११ थी २४]

त्ति । इति मोक्षप्रासादारोहणार्थं प्रथमं ज्ञानादिधर्मश्रवणादिसोपानपद्धतिः । अन्यत्रापि च धर्मश्रवणविषये उक्तं च –

'श्रुत्वा धर्मं विजानाति, श्रुत्वा त्यजति दुर्मतिम् । श्रुत्वा ज्ञानमवाप्नोति, श्रुत्वा मोक्षं च गच्छति ।।१।। [आचारोपदेशः - ४४]

ये च धर्मं न शृण्वन्ति तेषां दोषो यथा –

---

१. मुक्कट्ठं प$_{२}$ । २. कुलुसं प$_{१}$ प$_{२}$ छ ।

सव्वगइ पक्खंदे, काहिंति अणंतए अकयपुन्ना । जे य न सुणंति धम्मं, सोऊणं य जे पमायंति ।।१।। [उप.माला. २१५]

इति ज्ञानादिधर्मश्रवणे प्रमादो न विधेयः । अथ **'सव्वायाराण सच्चमायरणं'** ति सर्वाचाराणां ज्ञानादिपञ्चाचाराणां सत्यमाचरणं हिताचरणं भवति, तत्र पञ्चाचारा यथा –

नाणम्मि दंसणम्मि य, चरणम्मि तवम्मि तह य विरियम्मि[१] । आयरणं आयारो, इय एसो पंचहा भणिओ।।१।। [प्रतिक्रमण सूत्रे]

यद्यपि मतिश्रुतावधिमनःपर्यवकेवलज्ञानभेदात् पञ्चविधम् । **तत्थ चत्तारि नाणाइ ठप्पाइ ठवणिज्जाइं नो उद्दिसिज्जंति नो समुद्दिसिज्जंति नो अणुन्नविज्जंति सुअनाणस्स उद्देसो समुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्तइ** [नन्दिसूत्र] त्ति तेनात्र श्रुतज्ञानमेव ग्राह्यम्, तस्यैव कालविनयादि-काष्टविधाचारसंभवात् । श्रुतज्ञानेनैव शेषज्ञानानि प्रकाश्यन्ते, तानि च तत्प्राप्तिपूर्वकमेव च प्रायो लभ्यन्ते, तेन श्रुतज्ञानं प्रधानीकृत्य आगमेऽपि श्रुतज्ञानाचारस्य व्यपदेशः, ततो ज्ञाने द्वादशाङ्गीरूपे, दर्शने सम्यग्दर्शने, न तु चक्षुरादावत्र तदनधिकारात्, चारित्रे सर्वविरतिरूपे श्राद्धत्वाश्रित्य देशविरतिरूपे वा तपस्युपवासादौ वीर्ये धर्मकृत्यमाश्रित्योद्यमरूपे वा सम्यगाचरणमाचारः, एवं ज्ञानाचारदर्शनाचारचारित्राचारतपआचारवीर्याचाररूपाः पञ्चाचाराः स्युः, ते च क्रमादष्टाष्टाष्टद्वादशषट्त्रिंशद्विधा ज्ञेयाः । उक्तं निशीथचूर्णौ -

---

१. विरिअंमि प$_2$ ।

नाणायारो अट्ठविहो, जाव वीरियाचारो छत्तीसविहो । ते छत्तीसभेया एए, चेव नाणाइआ मेलिआ छत्तीस भवंति ।

[निशीथपीठिका गा. ७ चूर्णि]

ज्ञानं च इहपरलोकद्वयेऽपि हिताय स्यात्, ज्ञानादेव इष्टकार्यसिद्धिः, यतः –

विद्या यशस्करी पुंसां, विद्या श्रेयस्करी तथा । सम्यगाराधिता विद्या, देवता कामदायिनी ।।१।। [ ]

रूपयौवनसंपन्ना, विशालकुलसंभवाः । विद्याहीना न शोभन्ते, निर्गन्धा इव किंशुकाः ।।२।।

तेनेहलोकेऽपि सर्वपदार्थेषु ज्ञानमेव श्रेयः, इहलोकपदार्थाः – द्विसप्ततिकला-भोजन-गमनागमनाच्छादन-शयनासन-वचनातीतादिकथन-स्नान-पान-विज्ञान-तदादानावस्थान-प्रीति-वैर-स्वाजन्य-पैशुन्य-सेवा-युद्धौषधमन्त्रसाधनदेवताराधनन्यास-मोचनादिविश्वासकरण-राज्यव्यापारग्रहणादौ सर्वत्र ज्ञानपूर्वं प्रवर्तनं श्रेयः, अज्ञानपूर्वप्रवर्तने च वैपरीत्यं स्यात्, यतः –

अज्ञानं खलु कष्टं, द्वेषादिभ्योऽपि सर्वदोषेभ्यः । अर्थं हितमहितं वा, न वेत्ति येनावृतो जीवः ।।१।।

अत एव सर्वत्र ज्ञानमेव श्रेयः । यतः –

अप्रयत्नप्रदीपोऽयमादित्यो[१] नित्यमुद्गतः । तृतीयं लोचनं ज्ञानमचौर्यहरणं धनम् ।।२।।

१. अप्रयत्नः प्रदीपो प, छ ।

तथा – **पावाउ विणिवित्ती, पवत्तणा तह य कुसलपक्खम्मि । विणयस्स य पडिवत्ती, तिन्नि वि नाणे समप्पिंति★** ।।३।। (पुष्पमाला-३९)

तत्त्वश्रद्धानरूपदर्शनाद्यपि ज्ञाने सत्येव प्राप्यते, यतः –

'नाणेण जाणइ भावे, दंसणेण य सद्दहे । चरित्तेण निगिण्हेइ, तवेणं परिसुज्झइ ।।' [रत्नसञ्चय-३०७]

अत एवादौ ज्ञानाचार उपन्यस्तस्ततश्च दर्शनाचारः दर्शनपूर्वकत्वात् प्रायश्चारित्रावाप्तेस्तदनु[1] चारित्राचारः, चारित्रं प्राप्य कर्मनिर्जरार्थं तपस्तप्यते इति तपआचारः[2] । ज्ञानाद्याचारचतुष्केषु सर्वशक्त्या यतनीयं न च क्वचिद् वीर्यं गोप्यमिति । ततः पञ्चमो वीर्याचार एवं ज्ञानस्य परमोपकारित्वाद् ज्ञानेषु श्रुतज्ञानस्य मुख्यत्वात् तदाराधनाय सर्वशक्त्या यतितव्यम् । यतः

जवि हु दिवसेण पयं, धरिज्ज पक्खेण वा सिलोगद्धं । उज्जोयं मा मुंचसु, जइ इच्छसि सिक्खिऊं नाणं ।।१।। [पुष्पमाला-२९]

पदेनैकेन मेधावी, पदानां विन्दते शतम् । मूर्खः पदसहस्त्रेण, पदमेकं न विन्दते ।।

जलबिन्दुनिपातेन, क्रमशः पूर्यते सरः । स हेतुः सर्वविद्यानां, धर्मस्य च धनस्य च ।।

---

१. वाप्तैस्तदनु प१ प२ छ । २. तपाचारः प१ छ । ★ समुप्पंति पुष्पमालायम् ।

षष्ठोऽधिकारः
षड्दर्शने
ज्ञानाचार
स्वरूपः
सत्यहिताचरणं
पञ्चाचार
स्वरूपः
गाथा-२५

शास्त्रं च सर्वं सम्यग्दृष्टिपरिगृहीतं श्रुतज्ञानं मिथ्यादृष्टिगृहीतं मिथ्याश्रुतम् । यत उक्तं च -

व्याकरण-छन्दोऽलंकृति-नाटक-काव्यानि तर्क-गणितानि । सम्यग्दृष्टिपरिग्रहपूतं जयति श्रुतज्ञानम् ।।१।।

अथ श्रुतज्ञानस्य सत्यमवितथं हिताचरणं तु श्रुतज्ञानाचाराराधने सति भवति, तस्याचारास्तु अष्ट उक्ताः सन्ति । यत उक्तं निशीथभाष्यपीठादौ यथा -

[१]काले [२]विणए [३]बहुमाणे, [४]उवहाणे तह [५]अनिह्नवणे । [६]वंजण [७]अत्थ [८]तदुभये, अट्ठविहो णाणमायारो ।। [निशीथपीठिका गा. ८]

तत्र काले सूत्रपौरुष्यां सूत्रं पठनीयं गुणनीयं वा, अर्थपौरुष्यां तु अर्थः उत्कालिकश्रुतादि वा, कालिकश्रुतं च उत्तराध्ययना-ऽऽचाराङ्गादि दिवारात्रौ च प्रथमप्रहरचतुर्थपौरुष्योरेव, उत्कालिकं तु दशवैकालिकं दृष्टिवादश्च सर्वासु पौरुषीषु, कालिकोत्कालिकयो रुभयोरप्यनध्यायास्वाध्यायकालो द्विघटीकामानः[१] प्रत्यहोरात्रं चतस्रः कालवेलाः परिहार्याः, यतः निशीथचूर्णौ -

संझायउ त्ति[२], अणुदिए सूरिए १, मज्झण्हे २, अत्थमणे ३, अड्ढरत्ते ४, एयासु चउसु सज्झायं न करिंति -

तथा साधूनां नवदीक्षितादीनां सूत्रपाठनकालोऽपि व्यवहारसूत्रे पाठनकालः -

तिवासपरियागस्स निग्गंथस्स कप्पइ आयारपकप्पं नाम अज्झयणं उद्दिसियव्वं इत्यादि ।

---

१. लघुटीमानः प२, लघिटाकामानः प१ छ । २. संशायउत्ति प१ प२ छ ।

एवमागमोक्तकालं विमुच्य अकाले दर्पादिना पठनादाज्ञाभङ्गदोषैः प्रायश्चित्तं स्यात्, अकालस्वाध्यायकारित्वेन प्रमत्तत्वाद् दुष्टदेवताच्छलनादि स्यात् । लोकेऽपि कालवेलायां सन्ध्यावन्दन-वैश्वदेवतर्पण-होमादिप्रायं शान्तिककर्म एवोक्तम्, न तु स्वाध्यायस्तस्य परमतत्त्वात्मकत्वेन दुष्टवेलायां निषिद्धत्वात्, तदाह –

चत्वारि खलु कर्माणि, सन्ध्याकाले विवर्जयेत् । आहारं मैथुनं निद्रां, स्वाध्यायं च विशेषतः ।।१।। [आचारोपदेश-१७२]

आहारं[1] यथोक्तकालेषु कृतं श्रेयस्करम् । यत उक्तं च –

कालेण निक्खमे भिक्खू, कालेण य पडिक्कमे । अकालं च विवज्जित्ता, काले कालं समायरे ।। [दशवैका० अध्य० ५, उ० २, गा० ४]

तेन परैरपि विद्याकालोऽपि –

प्रथमे नार्जिता विद्या, द्वितीये नार्जितं धनम् । तृतीये नार्जितो धर्मश्चतुर्थे किं करिष्यति ।।१।।

अकाले चरसि भिक्खू, कालं न पडिलेहसे । अप्पाणं च किलामेसि, संनिवेसं च गरहसि ।। [दशवैका. अध्य. ५, उ. र. गा. ५.]

तथा लोकेऽपि कृषिकर्मादि काले कृतं बहुफलम्, अकाले कृतं तु अनर्थहेतुरपि स्यात् । अकालस्वाध्यायकरणेऽत्र तक्रघटोदाहरणं -

---

१. आहारात् प$_1$ प$_2$ छ ।

- *महुराए [1] णयरीए एगो साहू, पादोसियं कालं गहिऊण अइक्कंताए पोरिसीए कालिअसुअं अणुवओगेण पढइ गुणेइ य । सासणदेवयाए चिंतियं मा एसो दुट्ठदेवयाए छलिज्जइ त्ति, तस्स पडिबोहणत्थं सासणदेवयाए आहीरीरूवेण तक्कघडं मत्थए गहिय तप्पुरओ एवं घोसयंती आगया तक्कं विकिज्जइ [2] तक्कं विकिज्जइ त्ति, तेण साहुणा सज्झायवाघायकारिणीति भणिया मुद्धे कोऽयं तक्कविक्किणकालो त्ति । तीए वि भणियं, तवावि को एस कालियसुयपढणगुणणकालो त्ति । तओ उवउत्तेण साहुणा मिच्छा दुक्कडं दिन्नं, इति कालेऽध्ययनकरणं अकाले चाध्ययनवर्जनं श्रुतज्ञानस्य प्रथम आचारः सत्यहिताचरणमिति । अथ विनयाचारोऽपि विनयाचारादिशिक्षादायकगुरोर्ज्ञानिनां ज्ञानाभ्यासिनां ज्ञानस्य ज्ञानोपकरणानां पुस्तकपृष्ठकपत्रपट्टिकास्थापनिकाओलिकटिप्पनकदस्तरिकादीनामाशातनावर्जनं यथार्हं भक्तिश्च कार्या । तत्र गुरोर्ज्ञानिनां च विनयोऽभ्युत्थानासनदाननिषद्या [3] दण्डकग्रहणपादधावनविश्रामणावन्दनादेशकरणसुश्रूषणादिकरणरूपः, यथा चोक्तं –

'अब्भुट्ठाणमंजलिकरणं [4], तह आसणप्पयाणं च । गुरुभत्तिभावसुस्सूसा, विणओ एस वियाहिओ ।।१।।'

तथा [5] –

'नीअं सिज्जं गइं ठाणं, नीअं च आसणाणि य । नीयं च पाए वंदिज्जा, नीअं कुज्जा य पंजलि ।।१।। [दशवैका.अ.९ उ०२ गा. १७]

तत्र **भावसुस्सुसत्ति** [6] – भावेन सुश्रूषा तदादेशं प्रतिश्रोतुमिच्छा पर्युपासना वेति उत्तराध्ययनवृत्तौ, दशवैकालिकवृतौ तु शुश्रूषणा विनयो दशधा एवं –

---

१. मथुराए प१ छ । २. विक्कण प२ । ३. निषिद्या प२ । ४. अब्भुट्ठाणं अंजलि० प२ । ५. तहा प१ छ । ६. सुस्सुस्सणा प१ छ । ☆ एतदुदाहरणं निशीथसूत्र गा० १२ चूर्ण्याम् ।

"[1]सक्कार [2]अब्भुट्ठाणं, [3]सम्माणासणअभिग्गहो तह य । आसण[4]मणुप्पयाणं, [6]किइकम्मं [7]अंजलिगहो य ।।२।।

[8]इंतस्सणुगच्छणया, वियस्स तह [9]पज्जुवासणा भणिया । [10]गच्छंताणुव्वयणं, एसो सुस्सूस्सणा" विणओ[4] ।।३।।

इह सत्कारः स्तवनवन्दनादिना सन्मानो वस्त्रपात्रादिपूजनं आसनाभिग्रहस्तु तिष्ठत आदरेणासनानयनपूर्वकं उपविशतामत्रेति भणनं आसनानुप्रदानं आसनस्य स्थानात् स्थानान्तरं संचारणम् । एष शुश्रूषणाविनयः उपचारविनयेऽप्यन्तर्भवति । उपचारविनयश्च श्रीदशवैकालिकवृत्तौ प्राक्तनगाथाभिः सप्तधैवमुक्तः –

[1]अब्भामत्थण[2]छंदा-णुवत्तणं [3]कयपडिक्कई[1] तह य । [4]कारियनिमित्तकरणं, [5]दुक्खत्तगवेसणं तह य ।।१।।

तह [6]देस-कालं जाणइ, [7]सव्वत्थेसु तह अणुमती भणिआ । उवयारिओ उ विणओ, एसो भणिओ समासेणं ।।२।।

आदेशाद्यर्थिना नित्यं गुरोः समीपे आसितव्यं १ । छन्दोनुवर्तनीयं २ । कृतप्रतिकृतिर्नाम कृते भक्तादिनोपचारे प्रसन्ना गुरवः प्रतिकृतिः प्रत्युपकारं सूत्रादिदानतः करिष्यन्ति ततो निर्जरा एवेति भक्तादिदाने यतितव्यं ३ । श्रुतं प्रापितोऽहमनेनेति श्रुतप्रापणादिकार्यं निमित्तं कृत्वा विशिष्य विनये वर्त्तितव्यं ४, तदर्थानुष्ठानं च कर्तव्यं दुःखार्त्तस्य गवेषणा औषधादिभिः पीडितस्योपकारकरणमित्यर्थः ५, अवसरज्ञानं ६, सर्वार्थेषु आनुकूल्यं च ७, ज्ञानाभ्यासिनां विनयः सम्यक्शोधितपुस्तकाद्यर्पणं सूत्रार्थपरिपाटीप्रदानं आहाराद्युपष्टम्भदानादिज्ञानविनयः,

१. कयपट्ठिक्कई प, छ ।

ज्ञानश्रद्धानादिविधिना सूत्रार्थग्रहणाभ्यासो विधिना परस्परसूत्रार्थप्रदानम्, तदुक्तार्थानां सम्यग्भावना तदुक्तानुसारेण सम्यगनुष्ठानकरणं स्वयं परेण वा पुस्तकेषु लेखनं कर्पूरादिभिरभ्यर्चनं ज्ञानाराधनार्थं पञ्चम्यादितपःकरणं तदुद्यापनकरणम्, उक्तं च –

नाणं सिक्खइ नाणं, गुणेइ नाणेण कुणइ किच्चाई । नाणी नवं न बंधइ, नाणविणीओ हवइ जम्हा ।।१।।

[दश. अ. ९, उ.२, नि. ३१६]

ज्ञानोपकरणानां विनयः पुस्तकादीनां नव्यानां विधापनं लेखनं शोधनं पृष्ठाङ्कवेष्टनकदवरकादिविशिष्टतर उपस्करकारणं विनष्टानां[1] समारचनं कर्पूरपट्टकूलादिभिस्तत्पूजनमित्यादि । यतः –

अस्तं प्रयातेषु जिनेश्वरेषु, सर्वेषु विश्वत्रयभास्करेषु । विधीयते संप्रति पुस्तकाख्य-दीपैः पदार्थेष्वकृशः प्रकाशः ।।

विनयो हि लोकोत्तरे च सर्वत्रावन्ध्यः सर्वार्थसाधकश्च, यत उक्तं च –

विणओ आवहइ सिरिं, लहइ विणीओ जसं च कित्तिं च । न कयावि दुव्विणीओ, सकज्जसिद्धिं समाणेइ ।।१।। तथा –

विणओ सासणे मूलं, विणीओ संजओ भवे । विणयाओ विप्पमुक्कस्स, कओ धम्मो कओ तवो ।।२।। [उप.माला. ३४१-३४२]

---

१. विनिष्टानां प१प१छ ।

अत्र श्रुतज्ञानस्य विनयाचारे ज्ञातं[1] श्रेणिकस्य, यत उक्तं च –

सीहासणे निसन्नं, सोवागं सेणिओ नरवरिंदो । विज्जं मग्गइ पयओ, इय साहुजणस्स सुअविणओ ।।३।।

अत्र तत्कथानकं ज्ञेयं – राजगृहे नगरे श्रेणिको राजा, अन्यदा श्रीवीरमुखाद् ज्ञातसतीत्वनिर्णयादिगुणतुष्टः श्रेणिकश्चेल्लणादेवीमाचष्टे तवान्यदेवीभ्योऽपि विशिष्टतरं प्रासादं संपादयामि । तयोक्तं एकस्तम्भं मे प्रासादं कारय, राज्ञा तदर्थं अभयकुमार आदिष्टः, तेन वर्द्धकय☆ आज्ञप्ताः,[2] ते तदर्थं तद्योग्यविशिष्टकाष्टार्थमटव्यां भ्रमन्तः सलक्षणं बहलच्छायं अभ्रंलिहं[3] पुष्पितं फलितं महाशाखं महास्कन्धमेकं महाद्रुमं दृष्ट्वा तुष्टाश्चिन्तयांचक्रिरे नूनमयं सदैवतस्तरुः, यत उक्तं –

यादृशं तादृशमपि, स्थानं निर्दैवतं न हि । किं पुनर्लक्षणोपेता, महीयांसो महीरुहाः ।।१।। [ ]

ततस्तच्छेदे माऽस्मत्स्वामिनो विघ्नोऽभूदिति तदधिष्ठायकाराधनार्थं चोपोष्य[4] तद्दिने, गन्धधूपमाल्यादिभिरधिवास्य स्वस्थाने गताः, तद्भक्त्या तुष्टस्तदधिष्ठायकः सुरो रात्रौ साक्षाद्भूयाभयकुमारायाभिदधे अहं सर्वर्तुकपुष्पफलद्रुममण्डितं नन्दनवनोपमं वनखण्डभूषितं परितः प्राकारपरिक्षिप्तमेकस्तम्भं प्रासादं करिष्यामि । मद्भवनोपरिस्थस्तरुरयं न छेद्यः, अभयेन तथा प्रतिपन्ने[5] व्यन्तरोऽप्यचिन्त्यशक्तिः

---

१. ज्ञानं प$_2$ । २. आज्ञप्ताः तदर्थं प$_2$ । ३. अभ्रलिहं प$_2$ । ४. चोपोष्यते दिने प$_1$ छ । ५. प्रतिपन्नो प$_1$ छ । ☆ वर्द्धकिः सुथारः इति भाषायाम् ।

सद्य एव तथोक्तं तं विदधे, यतः – **'अधिकाः किङ्करेभ्योऽपि वाग्बद्धाः देवयोनयः ।'** राजापि केवलसौधार्थी । तादृग्वनखण्डमण्डितं तं दृष्ट्वा **क्षीरपाणे प्रक्रान्ते शर्करायोगं** मेने । ततस्तत्र नृपादिष्टा चेल्लणा पद्महृदपद्मे पद्मेव सकलकालं लीलायते स्म । अन्यदा तत्पुरवासिन्या एकस्या मातङ्ग्याया अकाले आम्रफलदोहद उत्पेदे[१] । विद्यासिद्धस्य पत्युश्चेल्लणोपवनात् तदानयनाय सा सनिर्बन्धमभिदधे । सोऽपि नृपाद् भृशं बिभ्यदपि अवनामिन्या विद्यया आम्रशाखां नमयित्वा यथेच्छमाम्राणि गृहीत्वा उन्नामिन्या विद्यया शाखां पश्चादुन्नमय्य च चौरनाशं नंष्ट्वा गृहे याति, तदाह –

'किं कुर्यान्न किं दद्यात्, स्त्रीभिरभ्यर्थितो नरः । अनश्वा यत्र हेषन्ते, शिरोऽपर्वणि मुण्डितम् ।।'

प्रातश्चेल्लणया सहकारतरुं लूठितफलं विलोक्य राज्ञो ज्ञापितम्, राज्ञा चाऽभयाय भणितम् । यस्येदृशी शक्तिः सोऽन्तःपुरेऽपि विप्लवं कुर्यादिति तं सप्ताहं स्फुटीकुरु, नो चेत् तव चौरदण्डः । अभयस्तथा प्रतिपद्य स्तेनं सर्वत्राप्यन्वेषमाणः क्वापि नागरिकादिबहुसमुदाये मिमीते। बृहत्कुमारीकथाकथनधिया तं स्तेन स्फुटीकर्तुम्, तद्यथा –

---

१. दोहदमुत्पेदे प, छ ।

वसन्तपुरे निर्धनजीर्णश्रेष्ठिसुता बृहत्कुमारी चौर्येण पुष्पाण्यन्वहं चोरयन्ती, एकेनारामिकेण धृता, तद्रूपात् क्षुब्धेन प्रार्थिता, कुमारी प्राह - अहमद्य यावदस्पृश्याऽस्मि । यतः -

अस्पृश्या गोत्रजा वर्णाऽधिका प्रव्रजिता तथा । नाष्टौ गम्या कुमारी च, मित्रराजगुरुस्त्रियः ।।१।। [ ]

तेनोक्तं तर्हि ऊढया त्वया पूर्वं मत्पार्श्वे आगम्यम्, सा तथा स्वीकृत्य स्वगृहे प्राप्ता, क्रमादूढा निशिस्वप्रतिज्ञोक्तौ पत्यानुमता निर्गता स्वर्णरत्नाभरणभूषिता, पथि चौरै रुद्धा, सद्भावोक्तौ च सत्यसन्धेयं वलमाना लुण्टयिष्यते इति मुक्ता । ततः पुरोऽग्रे क्षुत्क्षामरक्षसा रुद्धा, तथैव मुक्ता, मालिकमुपेताऽतिविस्मितेन तेन मातृवत् प्रणता मुक्ता च । व्याघुटन्ती तथैव रक्षसा चौरैश्च मुक्ता, सम्यगुक्तया[१] पत्युर्मान्या जज्ञे । इति कथां कथयित्वा अभयो जनान् पप्रच्छ - हे जना ! एषु चतुर्षु को दुष्करकारकः ? तदा ईर्ष्यालुभिः प्रोचे पतिः, क्षुधातुरै रक्षः, जारैर्मालिकः, चूतचौरेण चौरः । स तदैवाभयेन धृत्वा पृष्टः सद्भावं प्रोचे, तथापि राज्ञा रुष्टेन वधादेशे दत्ते अभयेनोक्तमेतस्माद् विद्याद्वयमपूर्वं गृहीत्वा पश्चाद् यथार्हं कार्यम् । यतः -

बालादपि हितं ग्राह्यममेध्यादपि काञ्चनम् । नीचादप्युत्तमां विद्यां, स्त्रीरत्नं दुःकुलादपि ।।१।।' [ ]

---

१. सम्यगुक्ता प, छ।

ततो राजा सिंहासनस्थ एव मातङ्गं पुर उपवेश्य चोन्नामिन्यवनामनीरूपं विद्याद्वयं पठितुमारेभे, परं बहुवारं पाठेऽपि यथा हृदि कथमपि न तिष्ठति तदा क्रोधाद् धात्रीधवः किं रे ! मय्यपि कूटं कुरुषे, इति तमतर्जयत् ? तदाऽभयोऽभ्यधात्, देव ! विनयं[१] विना विद्या न स्फुरति । तदेनं सिंहासने उपवेश्य स्वयमञ्जलिं बध्वा भुवि निविश्यतां[२]

'प्रागात्मा विनये योज्यस्ततो विद्यानुशिष्यते[३] । यद् विद्या विनयादेव, वर्धते वल्लिवज्जलात् ।'

इति नीतिशास्त्रं स्मरन्[४] नृपोऽपि विद्यार्थी तथा चक्रे, ततस्ते✦ सपदि हृदि लिखितेव स्थिते विद्यागुरुत्वाच्चौरोऽपि राज्ञा मुक्तः, सत्कृतश्च तस्माद् विनयपूर्वकं श्रुताध्ययनादि विधेयमिति द्वितीयो विनयाचारः २ ।

तथा श्रुतार्थिना विनयं विना[५]ऽपि यत् श्रुताचरणं क्रियते तत् सत्यहिताचरणं न भवति, यच्च विनयाचारेण पठ्यते तत् सत्यहिताचरणं स्यादिति ।

अथ बहुमानाचारो यथा – श्रुतार्थिना च गुर्वादिषु बहुमानो विधेयो बहुमानश्चाभ्यन्तरप्रीतिप्रतिबन्धः, तस्मिन् सति हि गुर्वादीनां एकान्तेन छन्दानुवृत्तिर्गुणग्रहणदोषाच्छादनाभ्युदयचिन्तनाद्येव कुर्यात् तद्दोदूयायां[६] स्वल्पायामपि स्वयमत्यन्तं दोदूयते, तदभ्युदये चात्यन्तं हृष्यति ।

---

१. विनयेन प१ छ । २. निर्विश्यतां प२ । ३. ०नु शिक्षता प२ । ४. स्मरते प१ छ । ५. विना यत् ५२ । ६. तद्दोहयास्त्वल्पा० प१ छ । ✦ द्वे विद्ये इत्यर्थः ।

विनयश्च प्रागुक्तबाह्योपचारभक्तिरूपस्तस्मिंश्च सति बहुमानः स्याद् वा न वा, बहुमानं विना किं करेण, नासिकां विना किं वदनेन, लोचनं विना किं जीवितेन, तस्माद् विनयाद् बहुमानस्य प्राधान्यम्, तस्माद् विनयाचाराद् बहुमानाचारः पृथगुक्तः सुश्रुतार्थिना चोभयमप्याश्रयणीयौ, यतः –

निद्दा विगहा परिवज्जिएहिं, गुत्तेहिं पंजलिउडेहिं । भत्तिबहुमाणपुव्वं, उवउत्तेहिं सुणेयव्वं ।।१।। [पञ्चवस्तु गा. ९००६] त्ति ।

तथा –

विणउणएहिं कयपंजलीहिं, छंदमणुवत्तमाणेहिं । आराहिओ गुरुजणो, सुअं बहुविहं लहु देई ।।२।।

विनयबहुमानयोश्चतुर्भङ्गी – यथा कस्यचिद् विनयो न तु बहुमानः, श्रीनेमिजिनवन्दनं प्रति वासुदेवपुत्रस्य पालकस्येव १, कस्यचिद् बहुमानो न विनयः कस्यचित् द्वावपि, श्रीगौतमस्य वीरं प्रति, कस्यचिन्नैकोऽपि, कपिलाकालिकशौकरिकादेरिव, बहुमानं विना बहुनाऽपि विनयेन गृहीता विद्या फलप्रदा न स्यात् । गौतमपृच्छायामप्युक्तं –

'विज्जा विन्नाणं वा, मिच्छा विणएण गिण्हिऊ जो ऊ । अवमन्नइ आयरियं, सा विज्जा निप्फला तस्स ।।१।।'

बहुमन्नइ आयरियं, विणयसमग्गो गुणेहिं संजुत्तो । इय जा गहिया विज्ञा, सा सफला होइ लोगम्मि ।।२।। [धर्मरत्न. गा. २६]

अत्र नैमित्तिकनिदर्शनं[1] - एकस्य सिद्धपुत्रस्य द्वौ द्वावपि विनयप्राप्तौ सम्यग्प्रतिकुरुतः परं गुरावेकस्य सम्यक्पत्त्यादि कुरुतः[2] बहुमानोऽन्यस्य तु तथाविधो न, द्वावप्यष्टाङ्गनिमित्तं शिक्षितौ कुशलौ जातौ, अन्यदा तृणकाष्टार्थं गतौ, मार्गे पदसंक्रममवलोक्यैकेनोक्तमग्रे हस्ती याति, द्वितीयेनोक्तमियं हस्तिनीति, न तु हस्ती, साऽपि वामनेत्रेण[3] काणा, तस्यां स्त्रीपुंसावारूढौ स्तः, स्त्री तत्र गुर्विणी आसन्नप्रसवा, रक्तवस्त्रपरिधाना, सा च सद्यः पुत्रं प्रसविष्यते । द्वितीयेनोक्तं किमेवमदृष्टमसंबद्धं भाषसे तेनोक्तं ज्ञानं प्रत्यसारमित्यग्रे सर्वं ज्ञास्यते ततस्तौ यावत् कियतीं भुवं गतौ तावत् सर्वं तथैव दृष्टम्, स्त्रियाः प्रसवभवनहेतुना वल्लीगहनान्तः स्थिरत्वेन शीघ्रं मिलितत्वात्, यावत् तत्र क्षणं तस्थौ तावत् तया पुत्रः प्रसूतः । ततः कथमनेनैतावत् ज्ञातमिति द्वितीयो विस्मितः किमपि मया न ज्ञातमिति खिन्नश्च, तदनु तौ नद्यास्तीरे गतौ तदैका वृद्धा जलमाहर्तुं तत्रागता, तस्याश्च पुत्रो विदेशे गतोऽस्ति, बहुकालेनापि नायातीति तया तौ पृष्टौ कदा मम पुत्रः समेष्यति ? इत्येवं पृच्छन्त्या[4] एव तस्याः शीर्षाद् घटः पतितो भग्नश्च । तदैकेन मन्दबुद्धिनोक्तं -

'तज्ञाएण य तज्ञायं, तण्णिभेण य तण्णिभं । तारूवेण य तारूवं, सरिसं सरिसेण निद्दिसे ।।१।।

इति निमित्तशास्त्रोक्त्यनुसारेण तव पुत्रो मृत इति । अन्येनोक्तं मैवं वादीः, पुत्रो गृहे आगतः प्रयाहि वृद्धे ! गृहं[5] शीघ्रम्, मा मुधा कुरु

---

१. नैमितिकट्ठं दर्शनं प१ प२ छ । २. द्वो द्वावपि विनयप्रा सम्यग् तपत्र्यादि कुरुतः प१ प२ छ । ३. वामनेत्रे प१ छ । ४. पृच्छत्या प१ प२ छ । ५. गृहे प२ ।

संदेहम्, सा प्रमुदिता त्वरितमेव स्वगृहे गता, दृष्टः पुत्रः सस्नेहं मिलितश्च, इतस्तौ शिष्यौ यावद् गुरुसमीपे समागतौ तावद् वृद्धया बहुद्रव्यं धोतिकयुगं तस्य मुखे क्षेपार्थं शर्करापुञ्जं च गृहीत्वा आगत्य सत्कृतः, द्वितीयो गुरुं प्रति रुष्टः सन् आचष्टे[1] निरुपमज्ञानदृशो[2] अपि सुविनीतयोरपि स्वशिष्ययोर्यद्येवमन्तरं कुर्वन्ति तदा किं कस्य कथ्यते ? कस्याग्रे वै[3]तदुपालम्भप्रदानमपि प्रथ्यते ? यद्यमृतांशोरपि अङ्गारवृष्टिः सहस्रांशोरपि तमःसृष्टिः देवतरोरपि दारिद्र्यकथा चन्दनतरोरपि दुर्गन्धप्रथा अमृतादपि विषावेगः सज्जनादपि दौर्जन्यं सद्वैद्यादपि मान्द्यसंभवः स्यात्, तदा कस्य दोषो दीयते ? गुरुणोक्तं कस्मादेवं वदसि ? न हि मया विद्याप्रदानादौ त्वं आम्नाय-कथनादौ वा वञ्चितोऽसि । तर्हि कथमनेन मार्गे हस्तिन्यादिस्वरूपं सम्यग् ज्ञातम्, न तु मया ज्ञातं च । गुरुर्जगौ हं हो सद्बुद्धे ! कथय कथं त्वयेदं सर्वं सम्यग् विदितम्, तेनोक्तं तव प्रसादादिना तथाऽभिज्ञानचिन्तनेन तथा तत्र हस्तिनी कायिक्यभिज्ञानेन वामाक्षिकाणत्वं दक्षिणत एवान्तरान्तरामुखं प्रक्षिप्य तृणभक्षणेन स्त्रीपुंसौ कायिक्यभिज्ञानेनैव, आसन्नप्रसवत्वं हस्तद्वयावष्टम्भोत्थानेन, तरुलग्नतन्तुभिः परिधानरक्तत्वम्, पुत्रोत्पत्तिसंभवः स्त्रियाः दक्षिणचरणगौरवस्य मार्गे जायमानत्वेन । वृद्धापुत्रस्य गृहागमनं तु घटस्य भूमेरुत्पन्नस्य भूमेर्मिलनेन, तदप्रतिमप्रतिभामुदितेन गुरुणा न्यगद्यत द्वितीयः, वत्स ! विविधविनयकरणेन च मयि तादृग् बहुमानेन, वैनयिकीबुद्धिश्च सम्यग् बहुमानान्न विनयादेव स्फुरति, ततो ममात्र न कश्चिद्दोषः इति विनयबहुत्वेऽपि बहुमानदृष्टान्तः ।

१. आचष्ट प, । २. ०दशा प, छ । ३. चैतदु० प, छ ।

स्वल्पे विनये बहुमानेन फलप्राप्तौ दृष्टान्तो यथा – क्वापि गिरिनिर्झरे शिवमूर्तिः सप्रत्ययास्ति, तां द्विजः शुचिचन्दनपुष्पाद्यैर्बहु-[1]भक्त्याऽर्चति, पुलिन्दस्तु धनुःशरव्यग्रैककरश्चरणेन प्राक्तनपूजामपास्य निरुपचारं गण्डूषजलेनाछोट्य बिल्वपत्रैरर्चति । शिवश्च मौढ्यात् तादृग्विनयं कर्तुमजानानस्य तस्य हार्दबहुमानादेव तुष्टः, तेन सह प्रश्नाद्यालापं कुरुते । द्विजोऽन्यदा तद्विलोक्य रुष्टो वेत्ति, त्वमपीदृश एव नीचोऽसीति शिवमुपालब्धवान्[2] । शिवोऽवादीदेष मयि दृढमनुरक्तः प्रातस्त्वं स्वयमेव ज्ञास्यसि । द्विजस्तदवज्ञाय गृहं गतः । शिवः प्रातः स्वकमेकं चक्षुरुन्त्खन्य तस्थौ । द्विजस्तथा तं विलोक्य किञ्चित् खेदं कृत्वा स्थितः, पुलिन्दस्त्वत्यन्तं दूनो भल्ल्या स्वचक्षुरुत्खाय ददौ, स च तुष्टस्तस्य चक्षुः राज्यं च प्रददे । बहुमानेनैव गुरवो देवाश्च तुष्यन्ति । तद् विलोक्य द्विजश्चित्ते चमत्कृतः । तथा च –

आयरिय भत्तिरागो, कस्स सुनक्खत्तमहरिसीसरिसो । अवि जीवियं ववसियं, न चेव गुरुपरिभवो सहिउ त्ति ।।१।।

इति बहुमानफलं विभाव्य विवेकिना गुर्वादीनां बहुमाने यतितव्यम् ।। इति व्याख्यातो बहुमानाचारस्तृतीयः । तथा च सत्यहिताचरणार्थिना श्रुतोपधानाचारो विधेयः उपधानं च श्रुतज्ञानस्य यथोद्दिष्टं तपोविशेषः, उप समीपेऽधीयते क्रियते सूत्रादिकं येन तपसा तदुपधानमिति, तच्च साधूनाम्, आवश्यकाद्यङ्गोपाङ्गप्रकीर्णकानां छेदग्रन्थानां च योगरूपं सिद्धान्ताविरोधि स्वस्वसामाचार्यनुसारेण ज्ञातव्यम्, तच्च सर्वं योगविधितोऽवसेयम् । श्राद्धानां तु महानिशीथाद्यागमोक्तपञ्चपरमेष्ठिनमस्कारादिसूत्राराधनार्थमुपधानषट्कं प्रतीतमेव ।

१. शुचिश्चन्दन० $प_2$ । २. शिवं तु उपालब्धवान् $प_2$ ।

साधूनां योगोपधानवहनं विना तु सिद्धान्तवाचनं महते संसाराय । तथा श्राद्धानामपि उपधानतपो विना नमस्कारादिसूत्रं भणन-गुणनादि न शुद्ध्यतीति, साधुभिर्योगोपधानेषु श्राद्धश्राद्धीभिस्तु पञ्चमंङ्गलाद्युपधानवहने न प्रमादो विधेय इति । अत्र साधूनामुपधानयोगविषये कथा यथा -

गङ्गातीरे सूरिरेकः प्रभूतशिष्याणां [1]निरन्तराध्यापनप्र[2]श्नोत्तरदानादिना रात्रावपि विश्राममलभमानः स्वभ्रातरं स्वल्पश्रुतं निश्चिन्तं स्वैरवृत्त्या निद्रादिसुखिनं विलोक्य ज्ञानेऽनादरो जातो, विश्रामाय स्वाध्यायेऽपि अस्वाध्यायिकं घोषयति । तं च ज्ञानातीचारमनालोच्य सौधर्मे सुरीभूय आभीरकुलेऽवतीर्णः । तत्र भोगादिभिः सुखी तत्रास्ते । अन्यदा स्वपुत्रीमतिरूपवतीं गन्त्र्यामग्रे निवेश्य घृतं विक्रेतुं नगरं प्रतस्थे । तेन सबहुभिराभीरतरुणैस्तत्कन्यारूपनिरूपणपरवशैः स्वस्वशकटान्युत्पथे प्रेरितानि भग्नानि, कियन्मात्रं वा रूपेण प्रसक्तानामेतत् यत् परमार्थं -

'रूपेसु जो गिद्धिमुवेइ तिव्वं, अकालियं पावइ से विणासं । रागाउरे से जह वा पयंगे, आलोअलोले समुवेइ मच्चुं ।।१।।

[उत्त. अध्य० ३३ गा. २४]

---

१. निरन्तराध्ययन् प$_2$ । २. ज्ञानेऽनादरी जातो प$_2$ ।

ततस्तैर्दूनैस्तस्या अशकटेति तत्पितुश्चाशकटपितेत्यभिधानापमानं दत्तम् । स तद्वैराग्यात् स्वपुत्रीं कस्मैचिद् दत्त्वा प्रव्रजितः, उत्तराध्ययनत्रयं यावत् अध्यगीष्ट तुर्येऽसंखयाध्ययने उद्दिष्टे प्राक्तनज्ञानान्तरायकर्मोदयादाचाम्लाभ्यां दिनद्वयं पठनेऽपि पदमात्रमपि हृदि तिष्ठति, ततो गुरुभिरुक्तं अनुज्ञापय तुर्यमध्ययनम्, तेन पृष्टं कोऽत्र मुख्यो विधिः ? गुरुभिरुक्तं यावदिदं नायाति तावदाचाम्लतपः क्रियते इति, तेन सोत्साहतया तथैव चक्रे, एवं द्वादशवर्षैराचाम्लानि कुर्वता द्वादशवृत्तान्यधीतानि, ततस्तत्कर्मक्षयात् सुखेनैव शेषमपि सूत्रमध्यैष्ट सर्वसुखभाग् जातः स्वर्गादिषु च ।

अथ श्राद्धानामपि उपधानविषये उदाहरणं चम्पापुरि परमार्हताजितश्रेष्ठिनस्तनयौ द्वौ ऋषभ-दत्ताख्यौ, पित्रा शिशुत्वेऽपि नमस्कारादिसूत्रं पाठितौ यावत् पौषधतपोयोग्यौ जातौ, तावत् पित्रोक्तं वत्सौ[१] ! सम्यक् सूत्राराधनार्थं उपधानतपो विधत्तां चित्तैकाग्र्येण[२], यतः –

'विहिसारं चिय सेवइ, सद्धालूसत्तिमं अणुट्ठाणं । दव्वाइदोसविहिओ[३], विसपक्खवायं वहइ तम्मि ।।१।।'

आसन्नसिद्धियाण विपरिणामो होइ सययकालं । विहिचाओ अविहिभत्ति, अभव्व जिय दूरभव्वाणं ।।२।। [संबोध प्रक. १९२-१९३]

तदाकर्ण्य सकर्णाग्रणीर्लघुरप्यलघुधारिष्टं वैद्योपदिष्टं चेति मन्वानः सानन्दिमहोत्सवादिपूर्वं बहुमानगर्भमुपधानतपांसि विधिनैवोद्वहति

१. तत्सोम्यौ प. । २. चितैकाग्रेण प. । ३. दोसविहओ प. ।

स्म । वृद्धस्तु सांसारिकसुखरसगृद्धः[१] पौषधोपवासादिक्रियादुःकरत्वमानी समानीतनिह्रीकतादिसाहसः प्राक्पठितावश्यकादि-सूत्रपठनगुणनादि क्लेशरूपमेव मनुते । यतः –

'अतिक्लेशेन ये त्वर्थाः, धर्मस्यातिक्रमेण च । शत्रूणां प्रणिपातेन, ते चार्था मा भवन्तु मे ।।१।।'

एवमुपधानावधीरणाधुरीणप्रवीणः मातापितृभ्यां पात्रादिभिर्बहुबहुप्रेरणे पिङ्गल्बलीवर्द्द इव धुर्यभारं कथमपि नोपधानादितपो वहति स्म, उपधानादिक्रियावतां धर्मिष्ठानां[२] पण्डितानां च हीलनादि करोति च । ततस्तेन तदादिना ज्ञानावरणीयकर्म बद्धं द्वावपि च श्राद्धकुलधर्माराधनमात्रेण सौधर्मे सुपर्वसुखमनुभूय[३], ततश्च्युतौ महाविदेहे महेभ्यकुलेऽवतीर्णवतौ यमलजातौ सुतौ जातौ देवदत्तगुरुदत्तनामानौ परं प्राक्तनस्य प्राक्तनकर्मदोषेणातिमूर्खत्वं निर्बुद्धित्वं जज्ञे । द्वितीयस्यातिप्राज्ञत्वं च जातम् । पित्रा द्वावपि अध्यापकस्यार्पितौ, आद्यस्य बहूपक्रमेऽपि वर्णमात्रमपि[४] नायाति, हृदि किञ्चिदपि न तिष्ठति, तप्ततापिकायामुदकबिन्दुवदिति । वर्णवाचनलिखनाद्यपि काष्टपुत्र इव लेशतोऽपि नाज्ञासीदिति । पित्रादिभिर्विविधौषधमन्त्रतन्त्रयन्त्र-दैवतप्रश्नाद्यनेकोपायकरणेऽपि[५] अहर्निशं पठनेऽपि च मातृकानमस्कारपदमात्रमपि नापाठीच्च । द्वितीयस्तु प्राक्तनज्ञानावरणीयक्षयोपशमत्वेन[६] बृहस्पतिरिव प्राज्ञो जातः । क्रमात् सम्यक्श्राद्धधर्मसमग्रविधिशिक्षणात् उत्सर्गापवादविचक्षणत्वेन श्रीजिनशासने कौशलं लेभे । ततो लोकैरित्यूचे[७] अह ! उद्योतान्धकारयोः

---

१. सुखसमृद्धः प१ छ । २. धर्माष्ठाने प२ छ । ३. सुपर्वभयमनुभूय प१ प२ छ । ४. वर्णत्रयमपि ५१ छ । ५. वैवतप्रश्नादनेको प१ छ । ६. क्षायोप. प१ छ । ७. रित्यूच्ये प२ ।

विषामृतयोः मणिलोष्ठयोः चम्पककरीरयोः कर्पूरलवणयोः कस्तूरिकाङ्गारयोर्यादृशं महदन्तरं तादृशमनयोः सहोदरयोरिति । ततो लोकमुखादेवं श्रुत्वा चिन्तयति अहो ! दुर्दैवेन पङ्क्तिभेदो निर्मितः, हृदये बहूद्वेगतानिमग्नमानसो देवदत्तः सुदुःसहं दुःखं वहते । अन्यदा ज्ञानिमुनिसमागमे पित्रा तस्य प्राग्भवं पृष्टः, ज्ञानिना पूर्वभवज्ञानविराधनादि ज्ञापितम्, ततो ज्ञातवैराग्येण उपधानादितपःकर्मसु विशेषतो धर्मकर्मसु संलग्नः । उपधानवाहिनां नमस्कारादिसूत्रपाठादिकृतां अशठतयाऽऽवर्जनभोजन-विश्रामणा-वैयावृत्त्यादिभिः सर्वाङ्गीणभक्ति-पौषधोपवासाचाम्लादिदुस्तपोभिः स्ववपुःशोषं महर्षिरिव[1] कर्तुं लग्नः, ततस्तेन महेभ्यपुत्रेण तत्कर्मनिबिडमपि काष्टमिव घुणेण क्षीणं चक्रे । ततो देवदत्तोऽपि गुरुदत्तवत् प्राज्ञो जातस्तद्विलोक्य बहवः श्राद्धा उपधानादिविधिमाराधयन्ति स्म । ततस्ताभ्यां परमार्हताभ्यां ज्ञानदर्शने तथा चाराधिते यथा द्रव्यदीक्षाकक्षीकारमन्तरेणापि केवलज्ञानमवाप्य सिद्धिमन्दिरमध्यासितौ । इत्थमुपधानाराधनाऽनाराधनयोः फलं विज्ञाय प्रमादमवधूय तदाराधनविधौ सम्यगुद्यमो विधेयः, इति चतुर्थो ज्ञानाचारः ।

तथा गृहीतश्रुतेन गुरुश्रुतादेरनिह्नवः कार्यः, यस्य सकाशेऽधीतं स चाऽप्रसिद्धोऽपि जातिश्रुतादिहीनोऽपि गुरुतया वाच्यो, न तु स्वस्य गौरवार्थं प्रसिद्धो युगप्रधानादिरन्यो वाच्यः । यावद् वा श्रुतमधीतं तावदेव वक्तव्यं न त्वधिकमूनं वा, मृषाभाषणात् हि चित्तकालुष्यज्ञानातीचाराद्यापत्तेः, गुर्वाद्यपलापस्य महापापत्वम्, लोकैरप्युक्तं च –

---

१. महर्षिभिरिव प, छ ।

‘एकाक्षरप्रदातारं, यो गुरुं नैव मन्यते । श्वानयोनौ [1]शतं गत्वा, चाण्डालेष्वपि जायते ।।१।।

अत्रेदमुदाहरणं – एको नापितः क्षुरगृहं विद्याबलेन व्योम्नि निराधारं स्थापयति । तस्माल्लब्धविद्य एकः परिव्राजकः आकाशगतेन धोतित्रिदण्डेन स्थाने पूज्यमानोऽन्यदिने[2] राज्ञा पृष्टः, कस्ते गुरुः ? तेनोक्तं हिमालयशैला[3]श्रयः फलाहारो महातपस्वी महर्षिरिति तदा तदा तदुक्तिसमकालमेव तस्य धोतित्रिदण्डमुच्चैरुल्लालितदण्डवत् द्वयमपि खण्डखण्डवत् पपात, ततस्तस्योपहासापमानादि जनेऽजनि । गुरुनिह्नवः सर्वथा न विधेयः, इति पञ्चमोऽनिह्नवाचारः,

तथा व्यञ्जनार्थतदुभयैः शुद्धं सूत्रमध्येतव्यम्, तत्र व्यञ्जत्यर्थमिति व्यञ्जनान्यक्षराणि, तेषामन्यथाकरणे न्यूनाधिकत्वे वाऽशुद्धत्वेनानेके दोषा महाशातना सर्वज्ञाज्ञाभङ्गादयः, तथा व्यञ्जनभेदे चार्थक्रियाभेदः, अर्थक्रियाभेदे च मोक्षाभावः, मोक्षाभावे च निरर्थकानि साधुश्राद्धधर्माराधनतपस्तपनोपसर्गसहनादिकष्टानुष्ठानानि तत्रान्यथाकरणं प्राकृतभाषाबद्धस्य सूत्रस्य संस्कृतीकरणं यथा – ‘धर्मो मङ्गलमुत्कृष्टं’ इत्यादिपदानां व्युत्क्रमेण भणनमित्यादिवत् व्यञ्जनान्यथाकरणम्, एवमर्थस्याप्यन्यथाकरणं तदुभयस्य वान्यथाकरणे न्यूनाधिकत्वे वा दोषा विभाव्याः, यथा – ‘उक्किट्ठं मंगलं धम्मो’ इति पदपरावर्तः, तथा ‘पुण्णं कल्लाणमुक्कोसं’ अत्र व्यञ्जनान्यथाकरणे चैत्यवन्दनादिसूत्राणि संस्कृतभाषया करोमीति कथनेऽपि पारञ्चिकप्रायश्चित्तप्राप्तश्रीसिद्धसेनदिवाकरोदाहरणम्[4], व्यञ्जनैर्न्यून-

१. श्वानयोनिशतं प$_1$ छ । २. स्थानैरपूज्यमानो प$_2$ । ३. शैलाशयः प$_1$ छ । ४. पाराञ्चितप्रायश्चित्तं प्राप्तः प$_1$ छ ।

सूत्रमन्त्रविद्याभणने उदाहरणं यथा - राजगृहनगरे समवसृतस्य श्रीवीरभगवतः वन्दनार्थं विबुधविद्याधरसमूहः सपुत्रादिपरिवारः श्रेणिकनृपश्चापि समाययौ, ततो भगवदन्तिके धर्मं श्रुत्वा प्रतिनिवृत्तायां[1] सभायां कस्यचिद् विद्याधरस्य गगनगामिन्या विद्यायाः संबोधैकमक्षरं[2] विस्मरति स्म, विस्मृते च तस्मिन् नभसि मुहुर्मुहुः किञ्चिदुत्पत्योत्पत्य निपतति स्म, एवं च कुर्वन्तममुं विलोक्य श्रेणिकेन भगवान् पृष्टः, किमित्ययं खचारी विधुरितपक्षः पक्षीव किञ्चिदुत्पत्योत्पत्य पुनः पतति ? इति । भगवता च विद्याक्षरविस्मरणव्यतिकरो कथितः, तच्च कथ्यमानं श्रुत्वा अभयकुमारो विद्याधरमुपेत्य एवमवादीत् - भो विद्याधर ! यदि मां समानविद्यासिद्धं करोषि तदा त्वद्विद्याक्षरमुपलभ्य कथयामि, प्रतिपन्नं च तेन । अभयकुमारस्य चैकस्मादपि पदादनेकपदाभ्युहनशक्तिरस्ति पदानुसारिप्रज्ञत्वादिति, शेषाक्षरमुपलभ्य खचरस्य विद्याधरस्य निवेदितम्, सोऽपि सञ्जातसंपूर्णविद्यो हृष्टः । अभयकुमारस्य विद्यासाधनोपायं दत्त्वा स्वस्थानं प्राप ।

अथ सूत्रपाठादौ अन्यत्रापि च व्यञ्जनाधिक्यकरणे दोषोदाहरणं यथा -

पाटलीपुत्रपत्तने नवमनन्दं नृपं प्रतिज्ञापूर्वमुत्थाप्य चाणाक्येन मयूरपोषकग्राममहत्तरदोहित्रश्चन्द्रगुप्तो राज्ये निवेशितस्तस्याङ्गभूः बिन्दुसारभूपस्तत्सूनुः पुनरशोकश्रीर्नृपः, तेन स्वपुत्राय[3] कुणालाह्वयाय बाल्येऽपि अतुल्यप्रमनःकुमारभुक्त्यर्थमुज्जयिनी[4] प्रददे । ततोऽत्र

---

१. प्रतिनिवर्त्तायां प$_2$ । २. संबन्धैकमक्षरं प$_1$ छ । ३. तत्पुत्राय प$_1$ छ । ४. प्रमनाः प$_2$ ।

स्थितस्यास्य मा विमातृभ्यः पराभवो भूदिति नृपादेशात् स तिष्ठन् सचिवादिभिः पुष्पवत् पाल्यमानो यावदष्टवार्षिकोऽजनिष्ट तावत् पित्रा पुत्रः पाठयोग्यो जात इति विमर्श्य अधीयतान्नः कुमार इति लेखं लिखित्वा यावद् राजा किञ्चित् कार्यव्यग्रोऽजनि, तावद् विमात्रा[१] तत्रागत्य तल्लेखं वाचयित्वा कुणालकुमारे व्यङ्गे सति तस्यैव राजा राज्यं दास्यति न तु मत्पुत्रस्येति विचिन्त्य अकारस्य शिरसि सहसा बिन्दुं चकार, ततोऽन्धीयतान्नः कुमार इति जातम् । अहो ? मात्राधिक्ये एकान्तहितस्याप्यर्थस्यैकान्ताहितार्थत्वं जातम् । क्षणान्तरे नरेश्वरस्तं लेखमवाचयित्वैव[२] मुद्रयित्वा उज्जयिन्यां प्रेषयामास, [३]तं च सचिवोऽवाचयत्, तथा दृष्ट्वा खेदाद् भृशं विषादमाससाद । लेखार्थं च वक्तुमक्षमः जातात्यन्तोद्वेगावेगः साश्रुदृग् जज्ञे, तावत् कुमारः स्वयं लेखमवाचयत्, तत्र चान्धीयतान्नः कुमारस्तथा[४] दृष्ट्वा जातात्यन्तोद्वेगो दध्यिवान् नूनं मया क्वा[५]ऽपि पितुराज्ञाभङ्गो विदधे नो चेत् पिता ममैकान्तहिताकाङ्क्षी कथमेवं ज्ञापयति ? ततः स किंसुतो यः पितुराज्ञामुल्लङ्घयतीति विमर्श्य मन्त्र्यादिभिः नृपादेशनिर्णयपरिज्ञानार्थं किञ्चित् कालविलम्बार्थं बाढमुक्ते[६]ऽपि सहसैव दुर्दैववशतस्तप्तायःशलाकया स्वनयने स्वयमञ्जयामास, अहह महतामपि महानर्थमूलं सहसाकारित्वम्, यदाह –

'सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः रमापदां पदम् । वृणुते हि विमर्श्यकारि[७]णं, गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ।।१।।' (किरातार्जुनीयम्)

---

१. विमाता प$_१$ छ । २. त्वैव उज्जयिन्यां प$_१$ छ । ३. प्रेषयामास इति तं प$_१$ छ । ४. ०स्तथा दृष्टश्च प$_१$ छ । ५. कोऽपि प$_१$ छ । ६. बाढमुक्तोऽपि प$_१$ छ । ७. विमृश्यकारिणं प$_१$ छ ।

ईदृग् दुर्विपाककार्ये हि गुर्वाज्ञाराधकस्यापि कालहरणं युक्तं श्रेयस्करं च । यतः –

'क्षणेन लभ्यते यामो, यामेन लभ्यते दिनम् । दिनेन लभ्यते कालः, कालात् कालो भविष्यति ।।१।।'

तथा म्लेच्छराज्येऽपि सर्वकार्येषु राजफुरमाणत्रयापेक्षादिव्यवहपना तथा सति सुविमर्श्यकारितादिगुणयोगात्, यद्वा तस्य श्रीरामस्यैवैकान्तजनकवचनाराधनैकनिष्ठस्य विनीतविनयपुष्टस्य महासाहसनिधेः किं नामेदमपवदनीयं[1] किन्त्वत्र पितुरेवायं[2] प्रमादः, यदमात्रप्रसादपात्रेऽपि पुत्रे सम्यग् अनवलोक्य लेखप्रेषणम्, को वा नृपस्य नवनवानेककार्यव्यग्रस्यैकदोषः ? किन्तु तस्य विमातुरेव दुर्मतेर्यतः – पुरुषरत्नं विनाशयित्र्यास्तादृक्कूटप्रपञ्चरचयित्र्याः, अथवा स्त्रीजातेः प्रकृतितुच्छतया रभसकारितया पापपरतया विमातुश्च निजतनुजराज्यलोभाम्बुधिरुद्धया किं नामेदं भव्यं ? तर्हि कस्येदं दूषणं दीयते ? प्राक्तनदुःकृतविलसितमिदम्[3], यतः –

'धारिज्जइ इंतो★ जलनिही वि कल्लोलभिन्नकुलसेलो । न हं अन्नजम्मजनिम्मिय, सुहासुहो दिव्वपरिणामो ।।१।।

[संबोध सित्तरि गा. ११९]

पुव्विं दुच्चिन्नाणं कम्माणं दुप्पडिक्कंताण वेईत्ता मुक्खो नत्थि अवेईत्ता तपसा वा झोसइत्ता ।।२।।' [दशवैका. चू. १ सू. १]

---

१. ०पवदीनयं प$_1$ प$_2$ छ । २. तस्या प$_2$ । ३. ०सितमिह प$_1$ छ । ★ इत्तो संबोधसित्तरि ।

नृपतिस्तु तद्व्यतिकरमवबुद्ध्य धिग् मया कूटलेखनं प्रमादादकारस्य बिन्दुप्रदानेन कियानर्थस्तीव्रवह्निरिव वर्द्धितः । यद्वा प्रमादोन्माददूनजीवस्य किं किमनर्थं न पुष्णाति, कं वा मनोरथं न मुष्णाति, तदवादि –

'प्रमादः परमो द्वेषी, प्रमादः परमं विषम् । प्रमादो मूर्त्तिमन् दस्युः, प्रमादो नरकायनम् ।।१।।'

धिग् मां मूढं राज्यार्हपुत्रस्य एवं विनाशहेतुं साक्षादपत्येषु धूमकेतुम्, अतः परं तु व्यङ्गत्वेन प्राणप्रियोऽपि पुत्रः कथंकारं समग्रसमृद्धिसारं राज्यं यौवराज्यं वार्हति इति सखेदं हृदन्तः पुनः पुनरनुतप्य कुणालकुमाराय समृद्धं ग्रामं ददे । वैमात्रेयाय पुनरुज्जयिनीम्, कुणालकुमारस्य क्रमात् तं ग्रामं भुञ्जानस्य पत्नी शरब्धी नाम्नी अन्यदा सुलक्षणं पुत्रं विड्वरभूरिव वैडूर्यरत्नं प्रसूत, ततो विमातुर्मनोरथं व्यर्थव्यामीति विचिन्त्य कुणालः पाटलिपुत्रे प्रच्छन्नवृत्त्या गान्धर्वकलां स्वीचकार, तया[1] पौरान् रञ्जयामास, तत्कलां श्रुत्वा अशोकश्रीनृपतिः जवनिकान्तरे निवेश्य गातुमादिदेश । भो हृद्यपद्यप्रबन्धेन गायन् 'अन्धो जायइ कागिणिं' इति जगौ, ततः सगौरवं जगदे जगतीजानिना कोऽसि त्वं ? तेनोक्तं कुणालनामा तव पुत्रोऽस्मि, त्वदाराधनैकचित्तः प्राणेभ्योऽपि प्रणयपात्रे स्वनेत्रे अयं योनिर्गमितवान्, सस्नेहं रोमाञ्चकञ्चुकितदेहस्तं परिष्वज्य तुष्टो[3]ऽस्मीति हृष्टः सन्नाचष्टे[2] पार्थिवशिष्टः, स कुणाल ऊचे काकिणीं याचे, न त्वन्यत् । राजा जगाद वत्स स्वच्छमते ! किमतितुच्छतममियत् याचितम्, सचिवोऽवोचत् राजन् ! राजपुत्राणां काकिणीशब्देन राज्यमुच्यते । ततः क्ष्मापतिस्तं प्रति

१. तत्र पौरान् प$_1$ छ । २. सन्नाचष्ट प$_2$ । ३. तुच्छतममपि प$_1$ छ ।

जल्पति स्म धीधन ! किं नाम तव राज्यलक्ष्म्या[1] कथं वा ईदृग्विधत्वेन ? विविधव्यापारप्राज्यं राज्यं निर्वाहयिता कथं वा त्वं तदर्हसि ? कुमारोऽपि कथयति स्म हे तातपादाः ! तातपादानां पौत्रः पवित्रलक्षणजातोऽस्ति[2] तदर्थं राज्यं याचे न तु मदर्थम्[3], ततः प्रमुदितः प्रोचे राजा, विशदात्मन् ! कदा ते आत्मभूरभूत् ? कुमारः प्रोवाच संप्रत्येव, ततः परमप्रीतिस्फीतिविवशो मेदिनीशः संप्रतिपुत्रो जात इति मुहुर्मुहुः घोषयति स्म, दशाहादनु तं महत्तममहैरानाय्य प्राज्यप्रमोदाक्रान्तः क्षमाकान्तः संप्रतिरिति नामस्थापनां विधाय राज्ये निवेशयामास नृपतिः । संप्रतिस्त्रिखण्डभोक्ता परमार्हतः श्रीसुहस्तिसूरिनिदेशेन श्रीजिनमतस्य साम्राज्यं सर्वप्रकारैरेकच्छत्री चक्रे ।। इति व्यञ्जनाधिक्ये दृष्टान्तः ।।

अथार्थस्यान्यथाकरणे दृष्टान्तः – शुक्तिमतीपुर्यां श्रीमुनिसुव्रतस्वामिवंशे अभिचन्द्रनरेन्द्रसुतं वसुं पर्वतकाख्यं स्वपुत्रं[4] नारदं च क्षीरकण्ठोपाध्यायः परमार्हतः पाठयति । अन्यदा पाठश्रान्तेषु तेषु निशि सौधोपरि सुप्तेषु चारणश्रमणौ गगने व्रजन्तावन्योऽन्यमित्युचतुः, एषामेकः स्वर्गमी, अपरौ नरकगामिनौ, तत् श्रुत्वोपाध्यायस्य खेदो जातः, दध्यौ च धिग् मयि पाठके मच्छिष्यौ नरकं[5] यास्यतः, तदेषां मध्ये कः स्वर्गं कौ नरकं च यास्यन्तीति निर्णयाय परीक्षायै त्रयाणामेकैकं पिष्टकुर्कटं अर्पयित्वा तत्रामी वध्या यत्र को न पश्यतीत्यादि-देश । ततो वसुपर्वतौ शून्यप्रदेशे गत्वा तौ जघ्नतुः, नारदस्तु दूरदूरं शून्यस्थाने गतोऽपि सुधीत्वेन दध्यौ अत्राप्यहं सुराः सिद्धाः ज्ञानिनश्च

१. राजलक्ष्म्या प$_1$ छ । २. पवित्रपथजातो प$_1$ छ । ३. महर्धं प$_2$ । ४. सुपुत्रं प$_1$ छ । ५. नरके प$_1$ छ ।

पश्यामः, स्थानं विश्वेऽपि नास्ति यत्र कोऽपि न पश्यति तद् ध्रुवमवध्योऽयमित्येव गुरुगिरां तात्पर्यम्, प्रकृतिकृपालुभिस्तैर्वधादेशप्रदानं त्वस्मत्परीक्षार्थमेव संभाव्यते । ततस्त्रयोऽपि पश्चादागत्य स्वं स्वं स्वरूपं व्यजिज्ञपत् । उपाध्यायेन नारदः स्वर्गगामीति निश्चित्य सगौरवमालिलिङ्ग[१] इतरौ तु तर्जितौ, तद्वैराग्यत उपाध्यायः प्रवव्राज, तत्पदं पर्वतकोऽध्यास्त । क्रमादभिचन्द्रे नरेन्द्रे प्रव्रजिते वसुर्वसुमतीविभुर्जातः, स च सत्यवादित्वप्रसिद्धिस्थैर्याय सत्यमेव वदति । अन्यदा मृगयार्थं गतेन मृगयुणा[२] विन्ध्याचले आकाशस्फटिकशिलासंक्रान्तमृगं प्रति निक्षिप्तबाणस्खलनात् पाणिस्पर्शेन सा ज्ञाता, तां च राज्ञे विज्ञप्तवान्, राजाऽपि तस्य पारितोषिकं दत्त्वा तया स्वासनवेदिकां प्रच्छन्नं घटयित्वा शिल्पिनश्च हत्वा तां निजसिंहासनादधोऽतिष्ठिपत्[३] । सत्यवादित्वेन आकाशे सिंहासनं तिष्ठतीति स्वख्यातिमुद्घोषयञ्च, तत्प्रसिद्ध्याऽस्य सुराः सांनिध्यं कुर्वन्तीति भिया भूपाः सेवया[४] वशीबभूवुः । अन्यदा पर्वतकमजैर्यष्टव्यमिति ऋग्वेदपदेऽजैर्मेषैरिति व्याख्यातं श्रुत्वा नारदोऽवादीत् - मैवं वादीर्यतो न जायन्त इत्यजास्त्रिवार्षिकं धान्यमित्येवं गुरुणा व्याख्यातम्, मा धर्मोपदेष्टारं गुरुं धर्मात्मिकां च श्रुतिमन्यथा कार्षीरित्यादि बहूक्त्याऽप्यभिमानान्न व्यरंसीत् । ततस्ताभ्यां जिह्वाच्छेदः पणीचक्रे, वसुश्च साक्षीचक्रे, तच्छ्रुत्वा पर्वतजननी रहस्तमाह-मयाऽपि त्वत्पिता त्रिवार्षिकधान्यान्येव व्याकुर्वन् श्रुत इति किं मिथ्यैव महानर्थकरं पणं करोषि ? तेनोक्तं यत्कृतं तत्कृतमेवेति । यथार्हमुपायं चिन्तय । साऽपि पुत्रमोहेन पुत्रहितार्थं च वसुनृपाय तथा प्रोक्तवती, यथा

१. लिलिङ्गे $प_2$ । २. मृगयुना प१ $प_2$ छ । ३. तिष्ठपत् $प_2$ । ४. भूपासेवयां $प_2$ ।

गुरुपत्नीदाक्षिण्यादि[१], यथोक्तं तेन मेने । प्रातः पर्षदन्तस्तयोर्विवादे प्रकृष्टपानकमप्याहृत्य वसुरजशब्दार्थस्य कूटसाक्ष्यं यावद् व्यधात् तावद् देवतया चपेटया आहत्य पातितो मृतो नरकं ययौ । एवं तत्पदे निवेशितास्तत्सुताः अपि क्रमादष्टौ देवतया निहताः । दुस्सहो हि दैवतकोपः, द्वौ पुत्रौ तु तस्य नष्टौ । ततः पर्वतकः पौरैर्धिग्कृत्य निर्वासितः । महाकालासुरेण संग्रहीतः ।

महाकालासुरसंबन्धस्त्वयं – अयोधननृपेण स्वपुत्र्याः स्वयंवरे प्रारब्धे प्रच्छन्नं जनन्या कन्यायाः प्रोक्तं मद्भ्रातृव्यो मधुपिङ्ग एव त्वया वरणीयः । तच्च सर्वं नृपमुख्यः[२] सागरो रहःस्थितः स्वदूतीमुखाद् ज्ञात्वा स्वपुरोहितं कन्यावरणोपायं पप्रच्छ – सोऽपि सद्यः कविः कपटपटुश्च नव्यां राजलक्षणसंहितां कृत्वा सभावस्तथा व्याचख्ये लक्षणैः सागरः प्रकृष्टः स्यात् मधुपिङ्गस्तु अपकृष्टः[३], ततः स सर्वैः नृपादिभिः हस्यमानो निर्गतः । सागरस्तु कन्यया वृतः, ततो मधुपिङ्गः क्रोधात् तपः कृत्वा मृत्वा च महाकालोऽसुरो जातः । तयोश्च तृतीयोऽपि पिप्पलादो मिलितस्तत्संबन्धोऽनार्यवेदोत्पत्तौ[४] उक्तोऽस्ति । ते त्रयोऽपि मिलिताः, पिप्पलादस्तु पित्रोरनार्यकर्म श्रुत्वा पित्रोः प्रद्वेषं वहन् तद्वधार्थमनार्यवेदांश्चकार, तेषु वेदेषु इति प्ररूपणां चकार, तिरश्चादिशान्त्यर्थं[५] स्वर्गावाप्तये च पशुतुरगगजमनुष्यादिभिर्यागः कार्यः इति, महाकालेन चाचिन्ति[६] यद्येतयोरुक्त्या राजादयो यागे हिंसां कुर्वन्ति तदा मृत्वा नरकं यान्ति । सागरादिनृपाणां मम वैरनिर्यातना भवतीति तेन तयोरुक्तं युवां यज्ञे हिंसां प्रवर्तयतम्, अहं सर्वसांनिध्यं करिष्यामीति । ततो महाकालेन ग्रामादौ रोगा विकुर्विताः । यत्र यत्र च

१. दक्षिणादि प२ । २. सर्वनृपमुख्यः प$_{२}$ । ३. पिङ्गचापकृष्टः । ४. संबोधो० प१ छ$_{२}$ । ५. त्वकारारातिश्चादिशान्त्यर्थं प$_{१}$ छ । ६. कालेनाचिनति प$_{१}$ छ ।

पर्वतपिप्पलादौ हिंसात्मकं यागं कारयतस्तत्र तत्र सोऽसुरो रोगान् शमयति । यज्ञहतांश्च पश्वादीन् विमानस्थान् अमरीभूतान् साक्षात् दर्शयति । ततः सर्वेऽपि सागरादयो भृशं सादरा मनुष्यादिहिंसाऽपि तैर्नीचकैः शनैः शनैः प्रवर्तिता । ततो मायया मोहित्वा महाकालेन सभार्यः[1] सागरोऽध्वरे हुतः, पिप्पलादेन च स्वपितृमातृमेधश्चक्रे, तदर्थत्वात् तयोरुपः .....★ । एवं महानर्थहेतवोऽनार्यवेदाः प्रवृत्ताः, आर्यांस्तु वेदान् माणवकनिधेः समुद्धृत्य प्रतिदिनं भोज्यमानश्राद्धपठननिमित्तं श्रीतीर्थङ्करस्तुतिरूपान् श्राद्धधर्मप्रतिपादकान् भरतश्चक्री चक्रे, इति शास्त्रस्यार्थस्यान्यथाकरणे पर्वतकज्ञातं पिप्पलादज्ञातं[2] वेददर्शने श्रीगुप्ताचार्यशिष्यनोजीवस्थापकत्रैराशिकरोहगुप्तादयो दृष्टान्ताः ।

अथ श्रुतपठनोद्यमं दर्शयन्नाह –

'सुअकेवलित्तमिच्छइ, जो सो साहू धरेउ सुअनाणं । चउदसपुव्वीणं पिव, सव्वपयत्थं पयासेइ ।।१।।'

चंदुव्व दंसीणीओ, आराहणीओ य होइ इंदाणं । सुअणाणा इय सूरी, भविकयपुण्णद्धभागी ।।२।।

तत्र श्रुतज्ञानादिमान् सूरिः[3] शिष्यादिभव्यकृतपुण्यस्यार्धभागी भवतीति, यतः आर्षं च –

इक्खागा दसंभागे, सव्वे विय केसवा य छब्भागं । अम्हं पुण आयरिया, अद्धं अद्धेण वि भयंती ।।१।।

---

१. सभायाः प, छ । २. ज्ञानं प, छ । ३. ज्ञानादिमतस्तु प, छ । ★ त्रुटितमस्ति ।

श्रुतज्ञानस्य ग्रहणशिक्षा-आसेवनाशिक्षा सर्वधर्मानुष्ठानरूपा च यत्र स्यात् तद् दर्शयति –

गहणासेवणसिक्खा, सुअणाणस्सेव गुरुकुले होइ । गुरुकुलवासो गच्छो, परंपरायागओ सव्वो ।।१।।

तथा –

'वसे गुरुकुले निच्चं, योगवं उवहाणवं । पिअं करे पिअंवाई, से सिक्खमुवलब्भइ ।।२।। [उत्त. अ. ११ गा. १४]

यत उक्तं श्रीठाणांगे – **'धम्मेणं चरमाणस्स पंच निस्सा ठाणा पन्नत्ता तं जहा- छक्काया[१] गणो[२] राया[३] गाहाती[४] सरीरं[५] च ।'**

श्रुतज्ञानस्योत्पत्तिमाह –

अत्थो हु अत्तओ खलु, होइ जिणाणं च गणहराण पुणो । अत्थो अणंतरेणं, सुत्तं पुण अत्तओ होई ।।१।।

जिनानां सर्वज्ञानां अर्थः सर्वपदार्थानां ज्ञानं सर्वशास्त्राणां च आत्मन एव स्वयंबुद्धत्वात् । यत उक्तं च –

'तवनियमनाणरुक्खं, आरूढो केवली अमियनाणी । तो मुयइ नाणवुट्ठिं, भवियजणविबोहणट्ठाए ।।१।। (आ.नि. ८९)

गणधराणां पुनरर्थः सर्वश्रुतसमुद्रस्य अनन्तरेण अन्तररहितः, सूत्रं द्वादशाङ्ग्यादेः आत्मन एव तैः स्वयमेव निर्मितत्वात् । यतः उक्तं -

'अत्थं भासइ अरहा, सुत्तं गत्थंति गणहरा निउणं । सासणस्स हियट्ठाए, तओ सुत्तं पवत्तेइ[1] ।।१।।' [चेइयवं. महा. ३००]

'गणहरसीसाण सुअं, अणंतरेणं भवेइ अत्थो अ । जाओ परंपरेणं, सिज्जंभवमाइसुगणीणं ।।२।।' [ ]

गणधरशिष्यादीनां श्रुतं अनन्तरेण गणधरादेव समागतत्वात् अर्थस्तु परम्परागतो जातः शय्यंभवादिसुगणिनामाचार्यादीनाम्, अथ गणधरकृतप्राकृतसूत्रपाठस्य संस्कृतकरणकथने प्रायश्चित्तापत्तौ सिद्धसेनोदाहरणमग्रे वक्ष्यते ।

बालस्त्री-मन्दमूर्खादिभव्यानां सुखबोधार्थं गणधरादिश्रुतकेवलिभिः प्राकृतगद्य-पद्य- गेयचरित्रबन्धादिना बद्धस्यागमसूत्रस्य संस्कृतबन्धकरणचिन्तनकथनमपि प्रायश्चित्ताप्तिः श्रूयते, यथा श्रीसिद्धसेनाचार्यस्येति, तत्संबन्धो यथा –

विद्याधरगच्छे श्रीपादलिप्तसूरिसंताने स्कन्दिलाचार्याः विहरन्तो गौडदेशे गतास्तत्र कोशलाख्यग्रामवासी मुकुन्दनामा वृद्धब्राह्मणस्तेषां मिलितः, एवं धर्मोपदेशो दत्तः विवेकिना सर्वदा धर्मः कार्यः, यतः –

'बालेऽस्ति यौवनाशा स्पृहयति तरुणोऽपि वृद्धभावं च[2] । मृत्यूत्सङ्गगतोऽयं वृद्धः किमपेक्ष्य निर्धर्मः ।।१।।

स्यात् शैशवे मातृमुखस्तारुण्ये तरुणीमुखः । वार्धके तु पुत्रमुखो, मूढो नात्ममुखः क्वचित् ।।२।।

---

१. पवइत्तइ प१ । २. निर्धर्माः प२ ।

ततः प्रबुद्धो मुकुन्दः प्रव्रज्यां प्रतिपद्य गुरुभिः सह विहरन् भृगुपुरे प्राप्तः, स मुकुन्दमुनिर्निशायामपि तारस्वरेण पठति, निद्राभङ्गे साधून् दुर्मनायमानान् ज्ञात्वा गुरुभिर्निषिद्धो, वत्स ! नमस्कारान् गुणय रात्रावुच्चैर्भाषणे हिंस्रजीवजागरणादनर्थदण्डोऽपि स्यात् तथाप्युच्चैर्घोषयन् केनापि हसितः किमयमियद्वयाः एवं पठन् मुशलं पुष्पयिष्यति, तच्छ्रुत्वा स खिन्नः सद्यो विद्यार्थी नालिकेरवसत्याख्यचैत्ये सप्रत्ययां भारतीमाराध्य एवं विंशत्युपवासैः[१] सा तुष्टा स्पष्टीभूयाचष्टे[२] सर्वविद्यासिद्धो भव, ततश्चतुष्पथे मुशलं प्रासुकजलैरभिषिच्य सपल्लवं पुष्पयामास, उवाच –

'पत्तमवलंबियं तह, जो जंपइ फुल्लए न मुसलमिहं । तमहं निराकरित्ता, फुल्लइ मुसलं ति वा लवेमि ।।१।।'

तथा च –

'मद्रोः शृङ्गं शक्रयष्टिप्रमाणं, शीतो वह्निर्मारुतो निःप्रकम्पः । यस्मै यद्वा रोचते तत्र किं चेद्, वृद्धो वादी भाषते कः किमाह ।।२।।'

तन्नाम्नैव वादिनो विद्रुद्रुवुर्वैनतेयनाम्ना नागा इव, वृद्धवादीति विदितो गुरुभिः स्वपदे स्थापयामास ।

तदाऽवन्त्यां विक्रमादित्यो राजा सात्त्विकपुष्टः[३] परोपकारैकनिष्ठः सिद्धसुवर्णसिद्धि-सुवर्णपुरुषद्वयो भुवोऽनृणीकरणादिना स्वसंवत्सरं

---

१. विंशत्योपवासैः प, छ । २. याच्ष्ट प, छ । ३. सात्विकदृष्टः प, छ ।

प्रवर्तयिता, तस्य राज्ये मान्यः कात्यायनगोत्रावतंसो देवर्षिद्विजस्तत्पत्नी देवश्रीस्तयोः सूनुः सिद्धसेनाभिधः प्रज्ञानिधानतया[1] जगदपि तृणवद् गणयति, मिथ्यादृशां गर्वस्य प्रकृतित्वात् । यदाह –

'वृश्चिको विषमात्रेणाप्युर्ध्वं वहति कण्टकम् । विषभावसहस्रेऽपि, वासुकिर्नैव गर्वितः ।।१।।' [ ]

यो मां वादे जयति तस्याहं शिष्यो भवामीति प्रतिज्ञां वहति । स वृद्धवादिसूरिकीर्तिं श्रुतामसहिष्णुः[2] सुखासनासीनस्तत्संमुखं तज्जयाय गच्छति, यावद्भृगुपुरासन्नं गतः, तावद् भृगुकच्छपुरान्निर्गतो वृद्धवादी मार्गे मिलितः, परस्परमालापे[3] संवृत्ते सिद्धसेनोऽवादीद् वादं देहि, सूरिराह दद्मः परं भाग्यलभ्याः केऽपि सभ्यास्तान् विना कथं जयपराजयवाचकाः ? वादार्थमुत्कण्ठितेन गर्वोच्छृङ्खलेन तेनोक्तमेते गोपालकाः सभ्याः भवन्तु । गुरुभिरभाणि तर्हि ब्रूहि, ततः प्रमुदितः सन् सुचिरमुच्चैरुपस्यास्य पूर्वं सुसंस्कृतेनानल्पजल्पः चक्रे । क्रमात् तस्मिन् स्थिते गोपालैरुक्तं अस्माभिस्तु तवोक्तं किमपि नावबुद्धं तेन त्वं किमपि न वेत्सि केवलमुच्चैः पूत्कारं पूत्कारं कर्णान् पीडयसि । अथ वृद्ध ! किमपि त्वं ब्रूहि । ततो वृद्धवादी द्वेधाऽपि समयवेदी लक्षणछन्दसा उत्तालतालदानपूर्वकं ध्रुवकमवादीत् -

'न वि मारीइ न वि चोरीइ, परदारगमणु निवारि अ य । [4]थोवाथोवं दाइयइ, सग्गिइ टगिटगि जाइयइ ।।१।।'

कालउ कंबल अनुनीवट्टु, छासीइ भरिउ दइडि निपट्टु । अइवड पडिओ नीलइ, झाडि अवर किसर गहसिंग निलाडि ।।२।।

---

१. ०भिधानः प्रज्ञाऽभिधानतया प२ । २. श्रुतोऽसहिष्णुः प२ छ। ३. लापो ववृत्ते प१ छ । ४. थोवाथोवुं प२ ।

तच्छन्दसा नृत्यद्भिर्गोपैः प्रोच्चैः प्रीतैः प्रोचे – अनेन जितम्, साक्षात् सर्वज्ञोऽयम् । ततः सत्यप्रतिज्ञः सिद्धसेनस्त्यक्ताभिमानः प्रोवाच भगवन् ! मां प्रव्राजय तव शिष्योऽहमिति वादे सभासदसमक्षं[1] जितत्वात् । अथ सगौरवं गुरुर्जगौ कोऽयमत्र वादे जयः ? भृगुपुरे प्रवीणप्रामाणिकप्रचुरे सप्रभुनृपसभे आवयोर्वादोऽस्तु । स प्राहाहमसमयज्ञः, त्वं तु समयज्ञः, त्वयैव जितं दीक्षय मङ्क्षु माम् । शिक्षय प्रशमरसमयं स्वसमयाचारम्, ततो वृद्धवादी तत्रैव तं दीक्षयामास, तं वृत्तान्तं ज्ञात्वा भृगुपुरनरेन्द्रस्तत्र तालारसं नाम ग्रामं महान्तं स्थापयामास कारयामास च श्रीऋषभप्रासादम्, तत्र प्रतिष्ठां च श्रीवृद्धवादी विदधे । श्रीजिनशासनप्रभावनां च महतीं चकार, श्रीसिद्धसेनस्य दीक्षाकाले कुमुदचन्द्रेति नामाऽऽसीत् । सूरिपदे पुनः सिद्धसेनदिवाकरेति नाम पप्रथे अपरापरेभ्यः पूर्वगतश्रुताध्येतृत्वेन । उक्तं च –

'वाई य खमासमणे, दिवायरे वायगत्ति एगट्ठा । सुत्ते पुव्वगयम्मि य, एए सद्दा पयट्टंति ।।१।।' [गाथासाहस्त्री-५६४]

अथ श्रीसिद्धसेनदिवाकरः श्रीजिनशासनमुद्योतं कुर्वाणः पृथिव्यां[2] विहरमाणः क्रमेणोज्ज्ञयिन्यां संमुखागतेऽगच्छत्सङ्घैः, क्रियमाणातुच्छमहोत्सवैः सर्वज्ञपुत्रकेत्यादि वादिषु बन्दिषु चतुःपथान्तरागच्छत् संमुखागच्छद्विक्रमादित्यराजेन्द्रेण हस्तिस्कन्धारूढेन सर्वज्ञपुत्रतापरीक्षार्थं मनसैव नमश्चक्रे न तु शिरोनमनवचनाभ्याम्, सूरिस्त्वासन्नामतस्तस्मै धर्मलाभं ददौ, ततो महीपतिराह हंहो सूरीन्द्र !

---

१. सभासमक्षं प$_२$ । २. पृथ्व्यां प$_२$ ।

अनमद्भयोऽस्मद्भयः कथं धर्मलाभो दीयते ? इति, किमयं समर्थो[1] ? लभ्यमानोऽस्ति ? सूरिणोक्तं चिन्तामणिकोटिभिरपि दुर्लभोऽयं, त्वं च परीक्षार्थमस्मान् मनसैव नतस्तेन[2] तुभ्यं धर्मलाभः प्रादायि । ततस्तुष्टो[3] नृपश्रेष्ठो हस्तिस्कन्धादवतीर्य ववन्दे । कनककोटिं चानाय्योपददे । गुरुभिर्निःसङ्गत्वात्, राज्ञाऽपि कल्पितत्वादग्रहणे सङ्घपुरुषैर्जीर्णोद्धारादावुपयोज्यते स्म । दानवहिकायां त्वेवं लिख्यते[4] स्म

'धर्मलाभ इति प्रोक्ते, दूरादुच्छ्रितपाणये । सूरये सिद्धसेनाय, ददौ कोटिं धराधिपः ।।१।।'

क्रमाद् विहरन् चित्रकूटं प्राप्तस्तत्र चैत्यानि वन्दित्वा एकस्माच्चैत्यस्तम्भात् पूर्वसूरिभिर्न्यस्त[5]विद्यापुस्तकाद् विद्याद्वयं जग्राह, एका सर्षपविद्या, द्वितीया चूर्णविद्या, अत्र चूर्णविद्यया सर्वधातूनां सुवर्णं स्यात् । सर्षपविद्यया सैन्यं स्यात्, तेन परबलपराजयो भवति । अथापूर्वापूर्वदेशावनीं विहरन् क्रमेण कर्मारपुरं विजहार, तत्र देवपालभूपालमार्हतं चकार । स राजाऽतिगुरुभक्तो जातः । अन्यदा सोऽन्यनृपेण संरुद्धस्तस्य सुवर्णसिद्धिनरः सुवर्णदानेन सर्षपविद्यया च सैन्यसांनिध्यदानेन[6] स विजयीकृतः । स महीपालोऽतिप्रमुदितः, ततः स एकान्त एकं सूरिं बहुकालं[7] तत्र स्थापयामास, तत्रातिसुखासीना बिरुदवादिभिर्बन्दिभिः स्तूयमानाः सूरयः प्रतिदिनं राजकुले[8] व्रजन्ति, एवं शनैः शनैस्तेषां सपरिकराणां राजसत्काराहंकारादिना क्रियाशैथिल्यं जातम् ।

१. समर्धो प$_2$ । २. मनसैवानस्तस्तने प$_2$ । ३. नृपः श्रष्ठं प$_1$ छ । ४. लेख्यते प$_1$ प$_2$ छ । ५. पूर्वर्षिभि प$_1$ छ । ६. दाने प$_2$ । ७. एकः सूरिर्बहु प$_2$ । ८. राज्ञः कुले प$_2$ ।

'ताम्बूलं देहसत्कारः, स्त्रीकथेन्द्रियपोषणम् । नृपसेवा दिवा निद्रा, यतीनां पतनानि षट् ।।१।।

'सुवइ गुरु निच्छिंतो,[1] सीसा वि सुवंति तस्स अणुकमसो । उसारिज्जइ[2] मुक्खो, हदाहदं☆ व सुअं तेहिं ।।२।। ति

तत्प्रमादं वृद्धवादी निशम्य भृशं खेदमेदस्वी गतः, गीतार्थेभ्यो भलापयित्वा तत्प्रतिबोधार्थं गुप्तवृत्त्या वेषं परावृत्त्य तत्र प्राप्तः, पर्यङ्किकारूढं[3] राजमान्यत्वेन नानाकलावद्भिः स्वस्वकभक्तिप्रकटनार्थं तदुत्पाटनाय दीयमानं स्कन्धं[4] विलोक्य स्वस्कन्धं ददे, तदा मदाध्मातमानसः[5] सिद्धसेनः श्लोकद्विपदीं न्यगदीत्, **'भूरिभारभराक्रान्तः[6] स्कन्धोऽयं तव बाधति ?'** वृद्धवाद्याह – **'न तथा बाधते स्कन्धो यथा बाधतिर्बाधते ।।'**

ततः शङ्कितेन तेनाचिन्ति – मद्गुरुं विना मदुक्ते को नामावद्यं वदति ? पर्यङ्किकादुत्तीर्य सम्यगुपलक्ष्य मात्रातीतत्रपातः[7] स्वगुरोः पादयोः पपात । गुरुणाऽपि प्रतिबोधायाभिदधे ।

'अणुपुप्फिय फुल्ल म तोडहु, मन आरामा मा मोडहु । मणकुसुमेहिं अच्चि, निरंजणु झायह हिंडह काइ वणाणुवणं ।।१।।'

गुर्ववज्ञां विधीयतया मतिमौढयात् सम्यग् जानन्तो[8] भगवन्त एव व्याख्यान्तीति तेनोक्ते वृद्धवाद्येव व्याचचक्षे यथा – अणुरल्पमायूरूपं

१. निच्छं तो $प_2$ । २. उसाहिज्जइ $प_1 प_2$ छ । ३. पर्यङ्कारूढ $प_1$ छ । ४. दीपमानस्कन्धं $प_2$ । ५. मृदाध्मात० $प_1$ छ । ६. भूरिसार० $प_2$ । ७. मात्रातीतभक्तपानः० $प_1$ छ ।
८. जानता $प_1 प_2$ छ ।
☆ हालाहलमिव कृतं श्रुतं तैरित्यर्थः ।

पुष्पं यस्याः सा अणुपुष्पिका मानुषा तनुस्तस्याः पुष्पाण्यायुःखण्डानि मा त्रोडयत । गजपूजाद्यकूटाभिः आरामान् आत्मसक्तान् यमनियमादीन् संतापापहारकान् मा मोडयत मा भञ्जयत, मनःकुसुमैः क्षमामार्दवार्जवसंतोषादिभिरर्चयत निरञ्जनं अञ्जनान्यहंकारस्थापनानि जातिलाभादीनि[1] निर्गतानि यस्य स निरञ्जनः सिद्धिपदप्राप्तं ध्यायत, हिंडह भ्रमत[2] कथं वनानुवनम्, मोहादितरुगहने संसाररूपे इति । एवमित्याद्युपदेशे दत्ते जाताऽत्यन्तानुशयः संविग्नाशयः सिद्धसेनः स्वप्रमादमालोच्य राजानमापृच्छ्य तैः सह विजहे । वृद्धवादिनि स्वर्गते अन्यदा प्राकृतपाठे लोकापहासलज्जितो जातिप्रत्ययादाबाल्यात् संस्कृताभ्यासाच्च सिद्धसेनः सङ्घं प्रत्याह[3] यदि सङ्घानुमतिः स्यात्, तदा सर्वं सिद्धान्तं संस्कृतं कुर्वे यथा लोकापहासादि न स्यादिति । सङ्घोऽप्यनघोक्त्या जगौ आः ! किमिदं क्षमावन् ! चक्षध्वे ? किं जिनवरा गणधरादयः संस्कृतविधाने न शक्ताः ? किन्तु बालाद्यनुग्रहार्थमर्धमागधीरूपप्राकृतभाषया सिद्धान्तं निबबन्धुः । उक्तं च –

'बालस्त्रीमन्दमूर्खाणां, नृणां चारित्रकाङ्क्षिणाम् । अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः, सिद्धान्तः प्राकृते[4] कृतः ।।१।।'

इति प्रज्ञावन्मुनीन्द्रयोग्यानि तु चतुर्दशापि पूर्वाणि संस्कृतान्येव श्रूयन्ते तदेवमुक्तिमात्रादपि जिनेन्द्राद्याशातनाकरणात् प्रायश्चित्तं स्यात्, तद् विमर्श्य सङ्घानुज्ञया गच्छवासं मुक्त्वा जनाज्ञात एव विविधग्रामनगरादिषु विहरन् सप्तवर्षान्ते उज्जयिन्यां महाकालप्रासादे समागत्य स्थितः, लोकैः पृष्टोऽपि यदा न किञ्चिदाचष्टे तदा तै राज्ञो विज्ञप्तम्, देव ! देवसत्के महादेवचैत्ये कोऽपि वैदेशिकस्तिष्ठति वादितोऽपि

१. जानिलाभा प१ छ । २. हिंडहु भ्रमतः प१ छ । ३. प्रत्यहं प२ । ४. प्राकृतीकृतः प२ ।

न वदति, प्रणमति च न परमेश्वरम्, ततः कुतूहलाक्रान्तः क्षमाकान्तः श्रीविक्रमादित्यस्तत्रागत्य तं प्रोचेऽसौ, धार्मिकोऽस्मीति तेनोक्ते नृपः प्राह तर्हि कथमर्थतो नामतोऽपि महादेवं न वन्दसे ? सोऽपि जिनमतोन्नत्यर्थमत्यन्तोत्सुकः किञ्चिद् विचिन्त्योचिवान् देव ! देवोऽयं अस्मद्वन्दनस्तवादिकं ज्वरार्दितो[1] मोदकास्वादमिव सर्वथा न सहते । राज्ञोक्तं भोः ! किमसंबद्धं भाषसे ? जातु प्रतिमोपद्रवे मा भवतामप्रीतिस्फीतिः भूदिति शङ्कमानोऽस्मि । नृपः प्राह मा शङ्किष्ठाः, कुरुष्व नमस्कारं स्तुतिसारं ततस्तेन पूर्वं श्रीवर्धमानजिन-गुणगर्भा द्वात्रिंशिका कृता तथाप्यधिष्ठायकसांनिध्याऽभवनेन दुष्षमासमयेऽपि अप्रतिममहिमश्रीपार्श्वजिनस्तुतिरूपे कल्याणमन्दिरे एकादशवृत्तविधानावसरे सावधानीभूतश्रीधरणेन्द्रसांनिध्येन पूर्वं शिवलिङ्गाद् धूमस्ततो धूमज्वालाः प्रोच्चैर्प्रादुर्बभूव, ततो लोकैः सहस्ततालमनल्पजल्पादन्यूनकोपानलरुद्रो[2] रुद्रो निजतृतीयनेत्रानलेन सिद्धसेनं[3] भस्मसात्करिष्यति, ततः त्रटिति[4] प्रस्फुटनात्[5] तल्लिङ्गात् सूत्कार इव पूर्वं ज्योतिर्निर्गतम्, ततः प्रतिमा प्रकटीबभूव । विस्मितो राजा विक्रमादित्यः पृच्छति स्म, महानुभाग ! किमिदमदृष्टपूर्वं कोऽयमपूर्वदेवः[6]? ततः स गुरुर्जगौ जगत्त्रयीकृतसेवः स एष देवाधिदेवः श्रीधरणेन्द्रकृताडम्बरः[7] श्रीपार्श्वजिनेश्वरः श्रीपार्श्वस्त्रयोविंशस्तीर्थङ्करः एष एव देवः स्तुत्यादि मदीयं सहते । एतत् संबन्धमवधारयतु धराधिपः – पूर्वमस्यामेवावन्त्यां श्रेष्ठिनी भद्रा,

---

१. ज्वरार्जितो $प_2$ । २. सहस्त्रताल० $प_1$ छ । नल्पजल्पान् मनूनकोपानलरुद्धो $प_2$ । ३. ध्रुवसेनं प१ $प_2$ छ । ४. त्रिटति $प_1$ $प_2$ छ । ५. प्रस्फुटितात् $प_1$ छ । ६. मपूर्वो देवः $प_1$ छ । ७. कृतोद्भूताडम्बरः $प_2$ ।

तस्याः पुत्रो द्वात्रिंशत्पत्नीयौवनास्वादलालसोऽवन्तीसुकुमाल इति ख्यातः, स शालिभद्र इव अमुद्रभोगरससमुद्रलीनो न चकार गृहव्यापारमल्पमपि किन्तु मातैव सर्वगृहचिन्तां[1] करोति, अन्यदा मौर्यवंशधुर्यः श्रीआर्यसुहस्त्याचार्यः संप्रतिनृपतिप्रतिबोधविधाता गच्छसंयुतो विहरन् तत्रागत्य भद्रानुमत्या तदाऽऽवासासन्नवाहनकुट्यां[2] तस्थिवान् । अन्यदा प्रदोषसमये सूरिभिः परावर्त्यमाननलिनीगुल्माभिधानमध्ययनं[3] कर्णरसायनं समाकर्णयन्, सकर्णः सप्तभूमसौधादुत्तीर्य "क्वैष ?" इति द्वारमागतः । संज्ञातजातिस्मृतिर्गुरुपार्श्वे गत्वा नत्वोवाच[4] – भगवन् ! भद्रातनयोऽहं नलिनीगुल्मविमानर्द्धिमनुभूतपूर्वी[5] पूर्वभवे जातिस्मृत्या स्मृततत्सुखः स्मारयन्सुखस्तत्रैव गन्तुमुत्सुकोऽस्मि, भदन्त ! भवन्तः किं नलिनीगुल्मविमानादाजग्मिवांसः ? कथमन्यथा जानीथ सम्यक् तत्स्वरूपम्, तैरूचे सर्वज्ञप्रणीतसिद्धान्तवचनाज्ज्ञानीमः । तेनोक्तं केनोपायेन सपदि तत् प्राप्यते ? आचार्याः प्रोचिरे चारित्रेण, परं सुकुमारोऽसि दुःकरं चारित्रम्, यतः –

'सुखदा लोहचणकाः, सुस्पर्शा वह्नयोऽपि हि । दुःकरं तु जिनोपज्ञं, तपोऽतीचारवर्जितम् ।।१।।'

तच्च स्वजनानुमत्यैव दीयते, ततः स सूर्योदयादर्वाग् नलिनीगुल्मविमानगमनार्थमत्यर्थमुत्कण्ठुलः संयमप्रतिपत्तये प्रहर्षुलः पञ्चमुष्टिकं लोचं कृत्वा स्वयं स्वीकृतवेषः सूरिभिर्दिक्षितः, चिरं चारित्रकष्टं[5] सोढुमक्षमः सूरिमनापृच्छ्यैव वपुर्वेदनामगणयंस्तीक्ष्णदर्भाग्र-

१. मातैव गृहचिन्तां प१ छ । २. तदाऽवासीदासन्नवाहन० प१ छ । ३. मध्ययनं समाकर्ण० प१ छ । ४. नत्वाऽत्रोवाच प१ छ । ५. चिरचारित्र प२ ।

विध्यदङ्घ्रिद्वयनिसरद्रक्तधाराप्रसरपङ्किलपथः[1] कन्थारिकाकुडङ्गाभिधानं[2] स्मशानं गत्वा पादपोपगमनानशनमारेभे तद्रुधिरगन्धाकृष्टा दुष्टा नवप्रसूता स्वशिशुयुता शृगाली व्यालीव विकरालीकृताऽऽस्या राक्षसीव बुभुक्षिता तं भक्षयितुमारेभे । तया तड्डिम्भैश्च प्रथमे यामिन्या यामे तस्य चरणौ, द्वितीये तस्य सक्थिनी, तृतीये तस्योदरं तुर्ये च निःशेषितम् । ततः स मनसाऽपि लेशतोऽपि न चकम्पे, तादृक् सौकुमार्ययोगेऽपि अहो दुःसहनमहाव्यथासहनं अहो महासाहसिकधौरेयत्वम्, एवं च तुर्ये[3] यामे महासत्त्वो विपद्य नलिनीगुल्मविमाने महर्द्धिस्त्रिदशोऽजनि, तत्साहसतुष्टैर्देवैस्तत्कालं महिमा निरमायि, प्रातस्तद्भार्याभिः श्रुतो देवैः कृतो महिमा, गुरुसमीपे समागत्य पृष्टाः सूरयो वृत्तान्तम्, श्रुतोपयोगज्ञाततद्यतिवृत्तान्तं गुरुभिः ज्ञापितं तत्स्वरूपम्, ततो भद्रया सह तस्मिन् स्मशाने सर्वस्त्रीभिरागत्य बहुतरं विलप्य सिप्रानद्यां तस्यौर्ध्वदेहिकं[4] चक्रुः । तद्वैराग्यरससान्द्रा भद्रा एकान्तगुर्विणीं वधूं सौधे मुक्त्वा एकत्रिंशद्वधूपरिवृता प्रव्रज्यामुपाददे । गृहस्थितया तया गुर्विण्या जातेन सुतेन अवन्तिसिकुमालमृत्युस्थाने अयं प्रासादः कार्यते स्म । मम[5] पितुर्महाकालोऽत्राभूदिति प्रासादस्य महाकालनाम दत्तम्, तन्मध्ये श्रीपार्श्वनाथप्रतिमा महामहोत्सवपूर्वं स्थापयमास[6] । कियन्तं कालं तस्य तीर्थस्य सप्रभावत्वेन महामहिमा पूजा च बभूव । क्रमात् तत्तीर्थं सप्रभावत्वेन माहेश्वरैर्विप्रादिमुखैस्तादृगवसरं प्राप्य तां प्रतिमां पृथिव्यन्तर्गुप्तीकृत्य परैरत्र माहेश्वरलिङ्गं[7] स्थापितम् । संप्रति मत्कृतस्तुत्यवहितीभूताधिष्ठायकसांनिध्यबलेन शिवलिङ्गं विभेद्य श्रीपार्श्वप्रतिमा प्रादुर्बभूव, सत्यासत्ययोरन्तरं

१. विध्यदंहिद्वय प$_१$ छ । २. कन्थेरिका० प$_२$ । ३. चतुर्थे प$_१$ छ । ४. तस्योर्ध्व प$_२$ । ५. सपितु प$_१$ छ । ६. स्थापयामहे प$_२$ । ७. महेश्वरलिङ्ग प$_१$ छ ।

निरूपयति, भूपतिः इमां सम्यगुक्तिं निशम्य विक्रमादित्यार्कः शुभोदर्कदर्शनतः संजातश्रीजिनमतनिःसमानः श्रीपार्श्वजिनेश्वरपूजार्थं ग्रामशतान्यदत्त प्रीतचित्तः सन् अश्लाघ्यत तमिति सिद्धसेनम्, को नाम त्वत्समानो महर्षिः ! यतः –

'अहयो बहवः सन्ति, भेकभक्षणदक्षिणाः । एकः स एव शेषः स्याद्, धारित्रीधरणक्षमः ।।१।।'

इत्यादिस्तुतिभिः सूरिं स्तुत्वा जगाम स्वगृहं विक्रमः । अनया जिनशासनप्रभावनया विस्मितप्रमुदितेन सङ्घेन पाराञ्चिकप्रायश्चित्तस्य[1] शेषवर्षपञ्चकं प्रासादपदे[2] मुक्त्वा प्रौढप्रवेशोत्सवेन सूरीन्द्रो गच्छमध्ये स्थापयांचक्रे । ततः सूरिवरः स्वविहारेण धरित्रीं पवित्रीकरणप्रवणः क्रमान्मालवेषु ओङ्कारनाम नगरमलंचकार । तत्रान्येद्युर्विज्ञप्तः श्रीसङ्घे यथा – भगवन् ! अस्यैव नगरासन्नो ग्राम आसीत्, तत्र सुन्दरो नाम राजपुत्रो ग्रामणीस्तस्य द्वे पत्न्यौ, एका प्रमापुत्रीं प्रसूत् भृशं खेदमापन्ना, तदैव सपन्त्यप्यासन्नप्रसवा वर्तते । मा स्मेयं पुत्रं प्रसूय भर्तुः सविशेषं वल्लभा भूदिति स्त्रीत्वोचितया तुच्छतया दुश्चरितया प्रथमया बहुद्रव्यैरुपचर्य्य एका सूतिका प्रोच्यते, यदेषा मे सपत्नी प्रसवकाले त्वामाह्वायति, तदा त्वया प्रथमं कुत्रापि स्थानान्मृतं बालं गृहीतं तत्र संचार्यम्, तज्जातकं[3] चेत् पुत्रो विद्यते तदा स्वयं गृहीत्वा ग्रामाद् दूरं व्युत्सृष्टव्यमिति, सा प्रपञ्चं शिक्षयति स्म, विधिवशात् तथैव जातम्, तयाऽपि तथैव कृतम्, धिग् लोभविजृम्भितं जन्तोः । स जातमात्रपुत्रः तया ग्रामाद् दूरं क्षिप्तोऽपि पुण्याधिकत्वेन तत्कुलदेवतया धेनुरूपेण दुग्धं दत्त्वा पाल्यमानोऽष्टवर्षदेशीयः संजातः । तत्रैवासन्न-

१. पारञ्चिक प$_2$ । २. प्रसादपदे प$_2$ । ३. संचार्यते जातकं प$_1$ छ ।

शिवभवनाधिकारिणा भरटकेन दृष्टः, प्रतिबोध्य स्वां दीक्षां[१] ग्राहितः । अन्यदा कुब्जदेशाधिपतिर्जात्यन्धः क्षितिपतिः श्रीपतिरिव नानादेशान् साधयंस्तत्पुरासन्ने आवासितः, तदा रात्रौ लघुभरटकस्य शिवेनैवं स्पष्टमादिष्टं यत् त्वया कन्यकुब्जेशाय शेषा देया[२]ऽसौ सज्ञाक्षो भावी । तद्वाक्यं लघुभरटकेन बृहद्भरटकाय गुरवे[३] समाख्याय शेषामादाय स्कन्धावारमध्ये समेत्य राजाऽमात्यान् प्रत्याह – भो भोः स्वनाथमस्मत्संमुखमानयध्वम् । सहस्रकिरणकरविकस्वरसहस्रपत्रतुलितनेत्रं[४] कुर्महे, ततोऽमात्यप्रेरितः क्षमादयितस्तत्रागतस्तद्भ-रटकऋषिप्रदत्तशेषां[५] बहुमानादादाय नेत्रयोर्निवेश्य संजातसज्ञाक्षो जातस्ततस्तुष्टचित्तस्तस्य ग्रामशतानि व्यतरत् । तेनात्रैव गगनतुङ्गशिखरवरप्रासादोऽकारि, स भरटर्षिरस्मिन् प्रासादे नृपमान्यतया जैनप्रासादं कारयितुं न दत्ते ***मिथ्यादृशो हि बलिनः***, तस्मात् तथा कथञ्चित् यत्यतां[६] यथा एतस्मादतिशायि प्रोत्तुङ्गो जैनप्रासादो निष्पद्यते, भगवतामेवात्रार्थे सामर्थ्यमिति श्राद्धविज्ञप्तिं श्रुत्वा यतीश्वरोऽवन्तीं समागत्य नव्यनिर्मितचतुःश्लोकहस्तो[७] विक्रमादित्यनरेन्द्रसौधसिंहद्वारमेत्य द्वारस्थितोपनृपं[८] श्लोकमेकमचीकथद्[९] यथा –

'दिदृक्षुर्भिक्षुरायातस्तिष्ठति द्वारि वारितः । हस्तन्यस्तचतुःश्लोक उतागच्छतु गच्छतु ।।१।।'

तं श्लोकं श्रुत्वा विस्मितेन विक्रमादित्येन प्रतिश्लोकं कथयांचक्रे, यथा –

दीयतां दशलक्षाणि शासनानि चतुर्दश । हस्तन्यस्तचतुःश्लोकः उतागच्छतु गच्छतु ।।२।।'

---

१. स्वदीक्षां प$_2$ । २. देया स प$_2$ । ३. भरटगुरवे प$_2$ । ४. सहस्रकिरण प$_1$ छ । ५. ऋषिदत्त, प$_1$ छ । ६. प्रपद्यतां प$_1$ छ । ७. नव्यनिर्मिताद्भवतुः श्लोकहस्तो प$_2$ । ८. द्वारस्थानोपनृपं प$_1$ छ । ९. ०मचीकथयद् प$_1$ छ ।

कवीन्द्रस्तं श्लोकं श्रुत्वा द्वाःस्थेनेदं राज्ञे व्यजिज्ञपत् देव ! दर्शनमेव भिक्षुराकाङ्क्षति न त्वर्थम् । ततः राज्ञा समीपमाहूतः[१] उपलक्षितश्च, सिंहासनादुत्थाय सबहुमानमानतः साग्रहं सिंहासने निवेश्य सभक्तिः संभाषितः, भगवन् ! किमिति चिराद् दृश्यध्वे[२] ? तैरूचे भोः ! भूसुधर्मसधर्म ! धर्मकार्यैकाग्र्यत्वेन चिरादायासिष्ये[३] । शृणु श्लोकचतुष्कमिदं –

'अपूर्वेयं धनुर्विद्या, भवता शिक्षिता कुतः । मार्गणौघः समभ्येति, गुणो याति दिगन्तरम् ।।१।।'

'सरस्वती स्थिता वक्त्रे, लक्ष्मीः करसरोरुहे । कीर्तिः किं कुपिता राजन् !, येन देशान्तरं गता ।।२।।'

'कीर्तिस्ते जातजाड्येव, चतुरम्बुधिमज्जनात् । आतपाय धरानाथ !, गता मार्तण्डमण्डलम् ।।३।।'

'सर्वदा सर्वदोऽसीति, मिथ्यात्वं स्तूयसे[४] बुधैः । नारयो लेभिरे पृष्ठं, न वक्षः परयोषितः ।।४।।'

इति अद्भुतकविताकर्णनप्रीणिताऽऽत्मा विक्रमादित्यश्चतुःकरीन्द्रान् प्रवरचीवरैः १, सुरभिवस्तुस्तोमैः २, सौवर्णनाणकैः ३, हाराद्याभरणैश्च ४, पूर्णानानाय्य गुरून् जगौ गृह्णीतैतान्, गुरुराह – नैतदर्थी अहम्, पुनर्नृपः प्राह – मन्महीवर्तिनो महासंनिवेशान्[५] चतुरो देशान् स्वैरं गृहाण, तेनोक्तमिदमपि नेच्छामि, तर्हि किमिच्छसीति नृपपृष्टः सूरिराचष्ट राजन् ! ओङ्कारपुरे रुद्रप्रासादादुच्चतरं चतुर्द्वारं जैनप्रासादं कारय, स्वयं सपरिच्छदस्तत्र गत्वा प्रतिमास्थापनां प्रकृष्टप्रतिष्ठामहोत्सवं च निर्मापय । राज्ञाऽपि पुण्यार्थिना तत्तथैव चक्रे,

१. राज्ञः समीपे आहूतः प१ छ । २. भृशध्वे प१ छ । ३. ०दायाष्यसि प१ । ४. श्रयसे प१ छ । ५. मन्महीवर्तितान्म० प१ छ ।

जिनमतमहोन्नत्याऽत्यन्तं सङ्घस्तुतोष । क्रमात् सूरीन्द्रो दक्षिणस्यां प्रतिष्ठानपुरे प्राप्तः, स्वायुरन्तं ज्ञात्वाऽनशनादिविधिना स्वर्लोकमलंचक्रे, सङ्घेनैतद्गच्छस्य[१] तं वृत्तान्तं ज्ञापयितुं वाग्मी भट्टश्चित्रकूटे स्वामिनस्तद्गच्छस्य पुरः पुनः श्लोकपूर्वं पठति स्म यथा – **'इदानीं वादिखद्योता द्योतन्ते दक्षिणापथे'** तदा सिद्धसारस्वततया सिद्धश्रीनाम्न्या सिद्धसेनभगिन्या भणितं – **'नूनमस्तंगतो वादी सिद्धसेनदिवाकरः ।'**

पश्चाद् भट्टेन[२] सम्यगुक्तमिति व्यञ्जनादीनां सूत्रपाठानां चान्यथाकरणे सिद्धसेनदिवाकरसंबन्धः ।।२५।।

अथ श्रुतज्ञानदानफलं दर्शयति –

दिन्नेण जेण जीवो, विण्णाया होइ सव्वतत्ताणं[३] । तं होइ णाणदाणं, सिवसुहसंपत्तिबीअं तं ।।२६।।

गुरुणा दत्तेन ज्ञानेन जीवो विनेयादिः सर्वतत्त्वानां जीवाजीवादिसर्वपदार्थानां विज्ञाता विज्ञानी भवति, येन ज्ञानदानेन हिंसाशास्त्रादिरूपेण कामशास्त्रेण वा जीवो हिंसादिपापप्रवर्तको भवति तद् ज्ञानमेव न भवति । यतः –

'तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः[४] । तमसः कुतोऽस्ति शक्तिः, दिनकरकिरणाग्रतः स्थातुम् ।।

तज्ज्ञानदानं दातुर्ग्राहकस्य च भवशिवसौख्यानां बीजं कारणं भवति । भवे नरामरसौख्यानां शिवे सिद्धसुखानां कारणं स्यात् तथा –

'गयराग-दोसमोहो, सव्वन्नू होइ णाणदाणेणं । हरिसुरनरवरमहिओ, कमेण सिद्धिं पि पावेइ ।।' ।।२६।। [उप. चिन्ता. ७०, आरा. पडागा. ९५५]

१. सङ्घेन तद्हत्वछ० प२ । २. भद्रेन प१ प२ छ । ३. सव्वसत्ताणं प१ छ । ४. रागगुणः प१ छ ।

किं नाणदायगाणं, णाणीणं वावि किज्जइ भविणा । आहाराइयं सव्वं, दिज्जइ किज्जइ सव्वोवयारो अ ।।२७।।

ज्ञानदायकानामाचार्यादिज्ञानदानगुरूणां तथा चापि ज्ञानिनां ज्ञानवतां ज्ञानाभ्यासिनां किं क्रियते इति सर्वप्रश्नः । अथोत्तरं – आहारादिकं सर्वमपि, वसतिशयनाशनपानभैषज्यवस्त्रपात्रादिकं तेषां यत् सातहेतुः स्यात्, तद् दीयते तथा सर्वः सर्वादरेण सर्वोपचारः पूजारूपः सर्वोपकारो वा क्रियते इति ।।२७।।

अथ ज्ञानदातारं दर्शयति –

'सूरिभद्दबाहुपमुहा, दायारो थूलभद्दमाईणं । जह अज्जरक्खियस्स वि, दिण्णं वयरेण तह देयं ।।२८।।'

'के णाणदायगाणं, गुणा य दोसा अदायगाणं च । भत्तिबहुमाणपुव्विं, दिंताण अणेगरिद्धीओ ।।२९।।'

जिणमुणिदाणं दाऊं, तम्मि भवे केवि निव्वुआ धन्ना । अन्ने तइयभवेणं, सिज्झिस्संति सुरा होऊं ।।३०।। इति[1] दानफलम् ।।२८-३०।।

इति श्रीतपोगच्छेन्द्रश्रीहीरविजयसूरिराज्ये उपाध्यायश्रीसकलचन्द्रगणिविरचिते श्रीहिताचरणग्रन्थे जैनदर्शने ज्ञानाचारस्वरूपः षष्ठोऽधिकारः ।।

१. अथ प१ प२ छ ।

।। असत्यहिताचरणस्वरूपः सप्तमोऽधिकारः ।।

किमसच्चहियायरणं, जं जं किज्जइ य पुण धम्मट्ठा । पाणवहाइयपावं, जिएहिं अन्नाणिउवएसा ।।३१।।

भगवन् ! असत्यहिताचरणं किमिति प्रश्नः । अथोत्तरं – यद् यज्ञीवहिंसादिपापं पुण्यार्थं धर्म्मार्थं वा जीवैः क्रियते तदसत्यहिताचरणम्, कस्मादिति अज्ञानिगुर्वाद्युपदेशादिति – अज्ञानिमिथ्यादृष्टीनामुपदेशो यथा –

'यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः, स्वयमेव स्वयंभुवा । यज्ञोऽस्य भूत्यै सर्वस्य, तस्माद् यज्ञे वधोऽवधः ।।' [योगशास्त्र प्रकाश-२, गा. ३३]

इत्यसत्यशास्त्रचनमसत्यहिताचरणम्, तथा –

'हिंसा विघ्नाय जायेत, विघ्नशान्त्यै कृता अपि । कुलाचारधियाऽप्येषा, कृता कुलविनाशिनी ।।१।।' [योग० प्र०-२, श्लो-२९]

एषा विघ्नशान्तिः पुण्याद्यर्थं कृता अपि कुलविनाशादिकृते स्यात्, तस्मादेषाऽप्यसत्यहिताचरणम्, तथा -

'औषध्यः पशवः वृक्षाः, तिर्यञ्चः पक्षिणस्तथा । यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः, प्राप्नुवन्त्युच्छ्रितं पुनः ।। [योग० प्र०-२ गा. ३४]

इति पुण्यार्थमसत्यप्ररूपणं सावद्याचार्यस्य, असत्यप्ररूपणं विधाय तदुक्तसमाचरणं सावद्याचार्यस्य, असत्यप्ररूपणमपि

यवाद्यौषधिहवनं[1] पशुनामजमेषादीनां[2] यज्ञे हवनं वृक्षानां नालिकेराम्रकदलीफलादीनां तथा पक्षिणां कुर्कुटमयूरतित्तरपारापतादीनां सोमे हवनं तिरिश्चां च वराहमहिषमत्स्यमृगाश्वादीनां पुण्यार्थं यज्ञे हवनं असत्यहिताचरणम्, यतस्तैरज्ञानिभिरित्युच्यन्ते, यथा –

'तिलैर्व्रीहिर्यवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन[3] वा । दत्तेन मासं प्रीयन्ते, विधिवत् पितरो नृणाम् ।।१।।'

'द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन, त्रीन् मासान् हारिणेन तु । औरभ्रेणाथ[4] चतुरः, शाकुनेनेह पञ्च तु[5] ।।२।।'

'षण्मांसांच्छागमांसेन, पार्षतेनेह सप्त वै । अष्टावेणस्य मांसेन, रौरवेण नवैव तु ।।३।।'

'दशमासास्तु तृप्यन्ति, वराहमहिषामिषैः । शशकूर्मयोर्मांसेन, मासानेकादशैव तु ।।४।।'

'संवत्सरं तु गव्येन, पयसा पायसेन तु । वार्धीणसस्य मांसेन, तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ।।५।।

इति स्मृत्यनुसारेण, पितृणां तर्पणाय या । मूढैर्विधीयते हिंसा, साऽपि दुर्गतिहेतवे ।।६।। [योग० प्र० -२, गा. ४२ थी ४७]

इति, यस्माद् दुर्गतिहेतुस्तस्मादसत्यहिताचरणम्, तथा तपो धर्मार्थं पञ्चाग्नि सावद्यादिविराधनम् । अग्निविराधनायां बहुकीटकादिजन्तूनां घातः । यतोऽग्निसमानमन्यच्छस्त्रं नास्ति, तेनाग्निना पुण्यार्थं होमकरणं होलिकाप्रकटनं[6] अहिताचरणम्, पुण्यार्थं पिप्पलिनिम्बादि-

---

१. हवं प$_२$ छ । २. पशुनामजामेषा प$_१$ छ । ३. तिलैर्व्रीहैर्यवै प$_१$ छ । ४. णाद्यचतुरः प$_१$ छ । ५. पञ्चसु प$_१$ छ । ६. होलिकाप्रधानं प$_२$ ।

वृक्षारामादिरोपणं तेषां सरोनदीचालनादिना जलभृतकुम्भादिना सिञ्चनं तत्र कीटिकामकोटिकादिजीवः प्लावनत्वादसत्यहिताचरणं पुण्यार्थं दवदानमपि च, पुण्यार्थं पापिनां कुगुरूणां कुदेवानां प्रणामोद्भावनस्तवभक्तिरागदानसत्कारसन्मानादिकरणं असत्यहिताय यतः –

'परतित्थियाण पणमण-उब्भाव थुणणभत्ति रागं च । सक्कारं सम्माणं, दाणं विणयं च वज्जइ ।।१।। तथा,

'पासत्थाइण वंदमाणस्स, नेव कित्ती न निज्जरा होइ । जायइ कायकिलेसो, बंधो कम्मस्स आणाए ।।' [संबोध सित्तरि गा० १०]

त्ति, तेषां कुदेवानां यत उक्तं च –

कोदण्डदण्डचक्रासिशूलशक्तिधराः सुराः । हिंसका अपि हा कष्टं, पूज्यन्ते देवताधिया ।। [योग० प्र० -२, गा. ४९]

कुगुरुणां पूजार्थं तेषामग्रे महिषमेषादिमनुष्यादिनिपातनं पुण्यार्थं मृतपतिना सार्धं काष्टभक्षणं असत्यहिताचरणम्, तथा निषिद्धानां कृत्यानां पुण्यार्थमाचरणं कुतीर्थादौ गमनं अनिषिद्धानां धर्मादिकृत्यानां जिनपूजागुरुवन्दनसाधर्मिकवात्सल्यसाधुदान-वैयावृत्त्यजिनयात्रादीनां शक्तौ सत्यामकरणमसत्यहिताचरणं भावशून्यधर्मानुष्ठानमपि असत्यहिताय, यतः उक्तं च –

'आकर्णितोऽपि महितोऽपि निरीक्षितोऽपि, नूनं न चेतसि मया विधृतोऽसि भक्त्या ।

जातोऽस्मि तेन जनबान्धव ! दुःखपात्रं, यस्मात् क्रियाः प्रतिफलन्ति न भावशून्याः ।।१।।' [कल्याणमन्दिर-३९]

अन्यैरप्युक्तं च –

'आंखि म मीचि व मीचि मन, नयन निहाली जोइ । अप्पउं अप्पई जोईइ, अवर न बीजो कोई ।।१।।'

एकस्तापसो मासे मासे मासोपवासी भक्तैः पारणार्थं निमन्त्र्यते, पारणार्थं गच्छमानो मार्गे स्त्रीमुखं न विलोकयति, अग्रे कम्बाधरैरग्रतो गच्छन्त्यः स्त्रियोऽपसार्यन्ते, एवं स्त्रीणां विडम्बनां श्रुत्वा [1]कापि वेश्या अहो ! कपटपाटवम्, अहो ! लोकरञ्जनवि[2]षये किमियान् दम्भ इति मन्यमाना तद्बोधाय नृपगृहे पारणकाय गच्छन् सुखासनस्थो मार्गे आगच्छति तावता सा अग्रे आगता, वेत्रिभिर्वार्यमाणा [3]नापसरति पार्श्वे आगत्य तस्य तापसस्य मस्तके [4]दुम्बकं ददौ । विषादी तापसो रुष्टः विष्णु विष्णुरिति जल्पन् स्नानार्थं पश्चादवस्थितः, वेश्याया दर्शने स्नानमिति । ततो राज्ञा ज्ञातम्, सा आकारिता पृष्टा च तापसं आकार्य, तयोक्तं- 'आंखि मीचि न मीचि मन' इत्याद्युक्तम्, तथा –

'का कहा कीइ मुनि हाथि कमंडलुका' उक्तं –

'काहा कीइ मुखि वेद पुराणह पाठकु, तापसी बुढो होउ, बरिसइं साढिकु, अरा कदी कदी नहीं जस हाथि पिइं सेरी आठकुं ।'

इत्यादिना प्रतिबोधितः, एवं धर्मबुद्ध्या मिथ्यात्वकृत्यान्यपि असत्यहिताचरणानि पुण्यार्थं घोरपापान्यपि च, यथा – हरिषेणचक्रवर्तिसुतेन हरिनन्दे[5]न तद्यथा – हरिषेणचक्रवर्तिना जिनप्रासादमण्डिता पृथि[6]वी कृता, सप्तव्यसनानि च दे[7]शतो निष्काशितानि । हरिषेणे सद्गतिभाजिनि

१. क्वापि प१ छ । २. लोकरञ्जने विषये । ३. नोपसरति प१ छ । ४. टुम्बकं प१ छ । ५. नन्दनेने प१ छ । ६. पृथ्वी प२ । ७. नानि देशतो प१ छ ।

सति पल्यादिग्रामेषु उच्छुङ्खला[1] लोकाः क्रमात् सप्तव्यसनिनो जाताः । ज्ञातो वृत्तान्तो हरिनन्देन जातकोपेन सप्तधा सैन्यं कृत्वा समकालमेव ग्रामसप्तकं स चतुःपदद्विपादिद्विजादिलोकं धर्मबुद्ध्या ज्वालयामास, ते लोकाः कृतपापार्त्तध्यानतो नरके क्रमात् सप्तमे षष्ठे पञ्चमचतुर्थतृतीयादिकेषु चत्वारस्तिर्यक्षु, हरिनन्द इदं कृत्वा पश्चात् चलितो वनमध्ये संयमाकरगुरुन् अपश्यत्, तान् ततो ववन्दे, कृतो धर्मोपदेशस्तैः, कथितः सप्तव्यसननिवारणोपायः, गुरुणोक्तं धर्मबुद्ध्या घोरं पापं कृतवानसि, ततः पृष्टो गुरुः पापगमोपायः, तपःसंयम इति श्रुत्वा प्रव्रजितः । सप्तोपवासमध्ये यावज्जीवं न भुङ्क्ते, सहस्रं वर्षाणां ततः संयमं कृत्वा ग्रैवेयके सुरो जातः, महाविदेहे सिद्धः स्यात् ।।३१।।

अथाशुभदीर्घजीवितकारणमहिताचरणं दर्शयति –

किमहियकरं जियाणं, सुअलोओभयनिसिद्धमायरणं । पाणवहाइपावं, अत्तट्ठ-परट्ठ-उभयट्ठा ।।३२।।

भगवन् ! जीवानां प्राणिनामहितकरं अहिताय असुखायाऽक्षेमायानानुगामित्वाय किं भवतीति प्रश्नः ? अथ गुरुत्तरं – श्रुतलोकोभयनिषिद्धाचरणं त्ति आगमनिषिद्धाचरणं लोकविरुद्धाचरणं उभयनिषिद्धाचरणेनाहितं भवति, तेन लोकागमनिषिद्धाचरणं प्राणवधादिकं पापं आत्मार्थं परार्थं उभयार्थं च निषिद्धं चरणं जीवानामहितकरं स्यात् यतः उक्तं च –

'छक्कायसमारंभे, पयणे अ पयावणे अ जे दोसा । अत्तट्ठा य परट्ठा, उभयट्ठा चेव तं निंदे ।।१।।' [वंदित्तु गा. ७]

---

१. उच्छ्रिङ्खला प, छ ।

तत्राऽऽत्माऽन्योभयार्थं षट्कायारम्भकरणमहिताचरणं यथा – आत्मार्थं शरीरेन्द्रियाद्यर्थं, परार्थं मातृपितृपुत्रप्राघुर्णकश्रेष्ठिराजादिस्वाम्यर्थं उभयार्थं वा पञ्चवर्णमृत्तिकाखनि-लोहखनि-त्रपुताम्ररूप्यसुवर्णरत्नधातुपाषाणादिखनिभूमिखननं खाननं क्षेत्रखेटनं च, खनिपातादिना पर्वतपाषाणस्फोटने शिलापातादिना च बहूनां मनुष्यादित्रसजन्तूनां मरणविराधनादिह-परलोके बहुपापं कुलालस्येव आत्मविराधनारूपं च अहिताय असुखायाक्षेमाय अननुगामिदुःखाय स्यादिति, यथा कोऽपि कुलालः कुम्भकारासन्नखानेर्मृत्तिकामादाय[1] तया मृदा सुमर्दितया विचित्राणि भाण्डपात्राणि विक्रीणन् श्रीमान् बभूव, नव्यं भवनमकारयत, महोत्सवेन पुत्रादीन् व्यवाहयत्, अर्थिभ्यो – भोजनाद्यं च ददौ परां प्रीतिं प्राप । अन्यदा मृदर्थं खानिं खनतस्तस्य पतिता तटी, भग्नाऽस्य कटी, ततः स पूच्चक्रे –

जेण भिक्खं बलिं देमि, जेण पोसेमि नायओ । तेण मे पिट्ठिआ भग्गा, जायं सरणओ भयं ।।१।।'

एवात्मपरोभयार्थं सरःशोषं जलयन्त्रादिकृद् ह्रदसरःकूपनदीसमुद्राद्यगलितजलेषु वस्त्रादिधावनस्नानक्रीडातरणाद्यारम्भाय प्रविष्टानां समुद्रे शुक्तिमुक्ताफलरत्नाद्याकर्षणार्थं प्रविष्टानां तज्जलाश्रितजीवमारणादिना केषांचित् तत्रैव ब्रुडने प्लवने भारतीमन्त्रिण इवाहितं स्यात् । यथा – नेपालदेशे पाटलीपुरे वस्तुपालभूपालः स्वयं कविः, मन्त्री भारतीभूषणः सोऽपि कविः, अन्यदा सदःस्थस्य[2] राज्ञोऽनेन मन्त्रिणा कवित्वं

---

१. कुम्भकारासन्नप, छ । ०कामानीय प, । २. सदःस्वस्य प, छ ।

दूषितम् । कविरपरकवित्वं न सहते, कुपितो भूपतिः मन्त्रिणमाबध्य गङ्गायामवाहयत्, स च वहन् पुण्ययोगात् वालुकास्थलं प्राप्य विश्रामार्थं स्थितः । इतश्चाकस्मान्नद्याः पूरमागतम्, तत्र प्लाव्यमानो ब्रूते,

'जेण बीयाए[१] रोहंति, जेहिं सिंचंति पायवा । तस्स मज्झे मरिस्सामि, जायं सरणओ भयं ।।१।। तथा चोक्तं तेन –

'शैत्यं नाम गुणस्तवैव तदनु स्वाभाविकी स्वच्छता[२], किं ब्रूमः शुचितां व्रजन्त्यशुचयः सङ्गेन यस्याः परे ।

किञ्चातः परमस्ति ते स्तुतिपदं त्वं जीवितं देहिनां[३], त्वं चेन्नीचपदेन गच्छसि पयः कस्त्वां निरोद्धुं क्षमः ।।१।।'

ग्रीष्मकालशुष्कस्तोकजलेषु तरणस्नानधावनादि बहुपापरूपायाहिताय जातं तथाऽग्निकायारम्भोऽपि अहिताय, यथा लोहाङ्गार स्वर्णभ्राष्टेष्टिकापाकादिकृतामग्न्यारम्भव्यापारिणां लोहनालिकायां लोहगोलादिकं प्रक्षिप्यौषधाग्निना लोहगोलादिमुचां अग्निज्वालने होलिकाज्वालने च द्वैपायनतापसजीवासुरेणाग्निं विकुर्वाणेन द्वारिकादाहे[४] चानेककोटिमनुष्यादिजीवसंहारो जातः, तथा सींहसेन राजपत्नीशामाराज्ञ्या प्रेरितेन सींहराज्ञा एकोनपञ्चाशत्स्वभार्याः एकस्मिन् गृहे समकालं ज्वालिता इति विपाकश्रुताङ्गनवमाध्ययने, तस्याग्न्यारम्भो बहुकटुकविपाकाय जातश्च । तथा वनकर्मकारिणां कृषिवलानां कणव्यापारिणां वनस्पतिविराधना-तदाश्रितद्वित्रिचतुरिन्द्रियघातश्च तेषां महतेऽहिताय स्यात्, तथा च कृमि-पूतरजलौकाशङ्खशुक्त्यादिद्वीन्द्रियजीवव्यापारिणां द्वीन्द्रियविराधना-

१. बीयाए प२ । २. स्वस्थात प२ । ३. यस्यापरे प१ छ । ४. दाघे प२ ।

तदाश्रितान्यप्राणिविराधना च, मुक्ताफलशुक्तिकर्षकानां तत्कारिणां तदारम्भानुमोदिनां चाहिताय स्यात् । तथा च - मत्कुणयूकाकुन्थुकीटिकाधनेडमर्कोटकघृतेलिकोद्देहिकादित्रीन्द्रियमारकानां त्रीन्द्रियविराधनाऽहिताचरणमहिताय स्यात् । तथा च - भ्रमत्वे भ्रमरी-खजूरक-तथाटिरूपतङ्ग-वृश्चिक-मशक-मक्षिकादिचतुरिन्द्रियमारकानां विराधनाचारचरणं अहिताय[1] इह-परभवे दुःखाय भविष्यति । तथा मत्स्य-मकर-कच्छपादिजलचरपञ्चेन्द्रियमारकानां तथा मेषमहिषमृगशूकरगोशशकगजतुरगगर्दभकरभादिस्थलचारि-जीवमारकानामहिताचरणं दुःखाय स्यात् । तथा च कुर्कुटचटकपारापतकाकघूकलावकादिखचरजीवघातकानां[2] एवमसत्यचारिणामाचरणं चौर्याचरणं अब्रह्माचरणं कन्दर्पासनादिना क्रीडाचरणं असंयमाचरणं अविनयाचरणं जनविरुद्धाचरणं जिनवचनविरुद्धाचरणं मायादिशल्याचरणं गुणिमत्सराचरणं[3] परापवादकथनं परनिन्दायां प्रवर्तनं परदोषभाषणं सशल्यमरणं[4] हिंसाशास्त्रपठनपाठनानुमोदनं कुलगणकलहकरणकारणं परपीडाप्रमोदकरणं प्रमादाचरणं आश्रवाचरणं निमित्तभाषणं परशापदानं आक्रोशकठिनवचनं अशुद्धलेश्यायां प्रवर्तनं गारवगर्वकरणं अवनतपार्श्वताद्याचरणं[5]★ मायाधर्मेण मुग्धप्रतारणं प्रकटपापसेवा सर्वसम्यग्मोक्षमार्गेषु वैयावृत्त्येषु स्वशक्त्या वीर्यगोपनं अहिताचरणं आत्मपरोभयार्थमाचरितमहिताय स्यादिति ।।३२।।

अहितसमाचरणनिन्दागर्हामाह -

---

१. अन्यता प$_2$ । २. घातिकानां प$_1$ छ । ३. गुणिमत्सारणं प$_2$ । ४. सशमरणं प$_1$ प$_2$ । ५. अवनता प$_1$ प$_2$ छ । ★ दुर्बलपक्षवदाद्याचरणम् ।

कुणइ को असुहदीहमाऊअं, दिंति जे असुहं असणाइयं । साहुणो कडुतुंबयदाइणी, जह य सिद्धिमइ दुहताइणी ।।३३।।

'बितिय नागसिरी जह माहणी' पाठान्तरम् । भगवन् ! अशुभं दीर्घमायुः असुखं दीर्घं वाऽऽयुः कः करोति ? कः सृजतीति प्रश्नः ? उत्तरं – ये जीवा अशुभमुच्छिष्टमसुन्दरं साधुनामशनादिकं यच्छन्ति ते अशुभं असुखं वाऽसुन्दरमायुः कुर्वन्तीति । यदुक्तं भगवत्यां पञ्चमशतकषष्ठोद्देशके पत्रे ५३ –

'कहण्णं भंते जीवा असुभदीहाउत्ता य कम्मं पकरेंति ? गोयमा पाणे अतिवातेत्ता मुसं वतित्ता तहारूवं समणं वा माहणं वा हिलित्ता णिंदित्ता खिंसित्ता गरहित्ता अवमण्णित्ता अण्णतरेणं अमणुण्णेणं अपीतिकरेणं असणपाणखाइमसाइमेणं पडिलाभेन्तो त्ति' कथं ? यथा सिद्धिमतिरित्युदाहरणं – अत्र सिद्धिमती श्रीवासुपूज्यपुत्रमघवा तस्य पुत्री नागश्री, द्वितीया च ज्ञाताधर्मकथोक्ता ब्रह्मणी, तत्र प्रथमायाः संबन्धो यथा –

चंपाणयरीए सिरिवासुपुज्जस्स तित्थगरस्स सुतो मघवा राया । तस्स लच्छी नाम भज्जा, ताणं सव्वकलासंपुण्णगुणगणा अट्ठपुत्ता, ताणमुवरि रोहिणी नाम पुत्ती जाया, जाओ माईपिउणो आणंदो, वुड्ढिआ सिक्खाविया सव्वकलाओ, पत्ता रूवलावण्णसंजुअं जुव्वणं, दिट्ठा राइणा, जाया चिंता, जइ एआए जुग्गो वरो होइ तो सुंदरं त्ति चिंतिऊण सयंवरमंडवो मंडाविओ चउदिसि गामनगरपुरसामिणो रायाणो

रायपुत्ता य आमंतिया, दिन्ना तेसिमावासा, तओ सा रोहिणी ण्हाया कयंगरायविलेवणा विविहाहरणविहूसिया, पवरनेवत्थजाया देवकुमारी व्व पच्चक्खरूवा बहुसहीपरिवारा पवरसिबियाठिया समागया सयंवरमंडवं, तत्थ ठिया य कुरुकोसला-कन्नाडला-गोड-मालव-मेवाड-मेदवाड-नेवाड-गुज्जर-डाहल-कुंकण-नागुरु-सोरट्ठाइदेसाहिवरायकुमारा सयंवरमंडवं, तओ पडिहारि कुमारीए रायकुमारनामगुत्तगुणावदाया पत्तेयं पत्तेयं रोहिणीए जाणावीआ । तओ मुत्तूण बहवे रायकुमारा नागपुरराया वीतसोगो तस्स पुत्तो असोगकुमारो वरिओ कया तस्स कंठे वरमाला, जुग्गो वरिओ जुग्गो वरिओ त्ति, पसंसिया सहाजणेहिं । जाओ विवाहो तओ मघवराइणा गजतुरगवत्थाहरणतंबोलाइयं दाऊण बहु सम्माणिऊण विसज्जिया ते रायाणो गया नियनियणयरे । तओ मघवराइणा वि असोगवरस्सवि बहु धणयरयणगय-तुरयवत्थाभरणाइयं दाऊण सम्माणिऊण य सह रोहिणीए विसज्जिओ । तओ असोगस्स रोहिणीए सह विसयसुहमणुहवमाणस्स कमेण अट्ठपुत्ता देवकुमारसरिसा जाया, चत्तारि पुत्तीओ य, अन्नया[१] असोगराया रोहिणी य पासायगवक्खे उवविट्ठमाणाणं अट्ठमो लोगपालनाम पुत्तो उच्छंगे चिट्ठितो त्थि तम्मि समए कस्सावि इत्थीए पुत्तमरणे बहु विलावं कुणमाणी कयंतस्स बहुविहे दोसे देई । तओ रोहिणीए राया पुट्ठो[२] सामि एसा कयरं नाडयं करेइ त्ति । अह राइणा[३] भणियं पिए सुंदरि ! अइ अहिमाणं धणजुव्वणगव्वं मा वह त्ति रायमयं, बहुपुत्तपुत्तीए पुण्णा तुमं किं एवं वयसि त्ति सरोसं भणिया, तओ रोहिणिए सामि ! अहंकारेण मए न जंपियमिणं, मए कयावि एरिसं नाडयं अदिट्ठपुव्वं

१. अन्नदा प, छ ।

ति तेण कारणेण पुच्छियं । तओ राइणा[1] भणियं मुद्धि[2] ! एयं किं पि नाडयं न, एसा पुत्तमरणे विलावचेट्ठियं कुणइ, तओ रोहिणीए भणियं, रोअणं कत्थ सिक्खियं ? तओ राइणा भणियं तुह रोयणं सिक्खवेमि त्ति भणिऊण उच्छंगाओ[3] बालपुत्तं गहिऊण दोहि हत्थेहिं गवक्खं बाहि हीडोलमाणस्स राइणो हत्थाउ पुत्तो पडिओ, सव्वो वि परियणो हाहारवाइ कुणइ, परं रोहिणी न, रोहिणी दुक्खस्स वत्ता वि न याणइ त्ति । सव्वेसिं अच्छरियं ति पुत्तो । अन्नया सिरिवासुपुज्जस्स रूप्पकुंभ-सुवण्णकुंभ नामा दो सीसा चउनाणसमेया छट्ठट्ठमाइतवं कुणमाणा विहरंता[4] असोगरायणयरीए समागया । तओ असोगराया भज्जापुत्तपुत्तीपमुहपरिवारसमेओ वंदणत्थं समागओ, वंदिया मुणिवरा, दिन्नो धम्मलाहो, तओ कया धम्मदेसणा, देसणंते पुच्छिओ रूप्पकुंभमुणी, भयवं मम रोहिणीराणीए उवरिं अइसिणेहबंधो, सुंदराइगुणवंता पुत्ता य कहं जाया, तओ मुणिणा भणियं सुणसु एयाए पुव्वभवसिणेहकारणं ।

इहेव णयरीए धणमित्तो सिट्ठी आसि, तस्स धणमित्ता नाम भज्जा, ताणं दुग्गंधा पुत्ती आसी सा कुरूविणी दुब्भाइणी तीए विवाहकरणत्थं बहूणं पुरिसाणं धणकोडदाणं मन्नइ परं कोवि तं न परिणेइ, तओ अन्नया कोवि सिरिसेणचोरो माणिज्जमाणो धणमित्तसेट्ठिणा मोयाविओ, तस्स सा दुग्गंधा नियपुत्ती पाणिग्गहिआ, तओ तस्स समीवे पसुत्तो, तीए दुग्गंधेणं सो चोरो रत्तीए चेव तं मोत्तूण नट्ठो । सेट्ठिणो जाओ अइविसाओ पच्छा सेट्ठिणा चिंतियं पुव्वकम्मदोसो त्ति किं किज्जइ त्ति, तओ सा दुग्गंधा पिउगेहे विणीमगाईणं दाणाइधम्मं कुणमाणा चिट्ठइ

१. रायणा $प_1$ छ । २. मुद्धइ $प_1$ छ । ३. उच्छंगीओ $प_2$ । ४. विहरंति $प_2$ ।

[1]य तओ तीए नीयहत्थाउ[2] कोवि दुग्गंधपीडिओ भिक्खामित्तंपि न गिण्हइ, पच्छा तीए दुग्गंधकारणं पुट्ठं, तओ मुणिणा भणियं गिरनारिपव्वयसमीवे गिरिपुरे पुढवीपालो राया रज्जं करेइ, तस्स सिद्धिमई नाम भज्जा, अन्नया राया तीए सह वणकीडानिमित्तं निग्गओ, तया मासक्खमणपारणगे गुणसागरतवस्सी पारणत्थं णयरमज्झे पविसमाणो राइणा दिट्ठो, राइणा राणी भणिया तुमं पच्छा वलिऊणं एयं मुणिं पडिलाहेहि, राणीए तं पच्छावलणं न रोअइ[3] त्ति, तओ वि तीए वलिऊण महरिसितवस्सिस्स कडुअं तुंबगं दिन्नं, रिसिणावि तं चेव पारणे गहियं, तं विसभूयं परिणयं, तेण सुहज्झाणाराहणापरो कालं काऊण गओ देवलोगं ति । राइणा जाणियं तं सव्वं वइयरं[4], रुट्ठो[5] राया कड्ढिया, सा सव्वं गहिऊणं सत्तमे दिणे कुट्ठिणी जाया, तेण पीडिया मरिऊणं छट्ठीणरयपुढवीए गया । तओ तिरियगइए दुक्खाइं अणुहविऊण सत्तसु नरगेसु य दुक्खाइं अणुहविऊण सप्पिणी जाया । तओ मरिऊण करभी जाया, तओ कुक्कडीआ जाया । तओ सीआलिआ जाया, तओ सूअरिया, तओ घिलोलिया, तओ मुसिगा, तओ जलूगा, तओ कागिणी, तओ चंडालिया, तओ रासही, तत्थ मरमाणीए केणावि भविणा दिज्जमाणं नमुक्कारं सोऊणं धणसिट्ठिगिहे दुग्गंधा पुत्ती जाया । सेस थोवकम्मयाए दुग्गंधाए एवं सोऊण उप्पन्नं जाइसरणं, दिट्ठा सव्वभवा, तओ दुग्गंधाए करकमलं जोडिऊण भणियं, भयवं ! तं उवायं भणह जेणाहं पुव्वदुच्चरियं खवेमि, तओ मुणिणा भणियं रोहिणीतवं कुणसु, तओ मुणिणा तस्स विही दंसिआ, सत्तवरिसाइं सत्तमासा जाव ताव रोहिणीनक्खत्तो सिरिवासुपुज्जस्स

१. य पिउण तओ प१ छ । २. तीए हत्थाउ प१ छ । ३. रोएइ प२ । ४. विइयरं प२ । ५. रोहो प१ छ ।

झाणभत्तिपुज्जापुव्वं उवासं च कुणइ, एयस्स तवप्पहावेणं सव्वं सुहं भवइ आगामिभवे असोगरायस्स भज्जा भविस्ससि, तत्थ पंचविहे कामभोए भुंजिऊण सिरिवासुपुज्जतित्थे मुक्खं गच्छसि त्ति । तम्मि तवे[1] पुण्णे तस्स उज्जवणं सिरिवासुपुज्जपासायकारणं सइ विभवे सिरिवासुपुज्जजिणस्स रयणाइ पडिमाए असोगरुक्खस्स हेट्ठा ठविऊणं पुज्जिजइ, सुवण्णरयणाभरणाइ दिज्जइ, कुंकुमकप्पूराइविलेवणं च किज्जइ, तओ संघभत्ती किज्जइ, अमारिपवत्तणं च बंदिमोक्खं च साहम्मिवच्छलं च, सिद्धंतलिहावणं व एवं कए सुगंधरायस्स व्व दुग्गंधदुक्खाइनासे सुहं भविस्सत्ति । तओ राइणा पुच्छियं को सो सुगंधराया, तओ मुणिणा भणियं -

सीहपुरे णयरे सीहसेणो राया, तस्स कणय[प]हा देवी, ताणं पुत्तो दुग्गंधो जाओ, सव्वेसिं अणिट्ठो, अन्नया तत्थ पउमप्पहतित्थगरो समोसढो । वंदिओ दुग्गंधेण, पुच्छिओ भयवं ! कहसु मि स दुग्गंधकारणं, तओ भयवया भणियं नागपुरओ दुवालसजोअणेहिं एगो नीलनामा पव्वओ अत्थि । तस्सोवरि एगा सिला अत्थि । तीए उवरिं एगो महातवस्सी[2] मुणी मासक्खवणेण[3] पारणं करेइ, तस्स पहावेणं आहेडी आहेडं कुणमाणो निप्फलो निच्चं वच्चइ, सो तस्स मुणिस्स उवरिं विसायं मच्छरं ईस्सं वहइ, तओ सो तवस्सी पारणगनिमित्तं गाममज्झं गओ, तेण[4] तीए सिलाए हेट्ठा इंधणाइं खविऊण[5] सा सिला पज्जालिआ, रिसी गामाओ आगओ तस्सोवरिमुवविट्ठो[6], तीए तावेण[7] सुहज्झाणेण केवली होऊण सिद्धो, सो आहेडगो रिसिताएण गलमाणकुट्ठरोगी जाओ । तीए वेअणाए मरिऊण सत्तमपुढवीनेरइओ जाओ,

१. भवे प$_{2}$ । २. तवस्सि प$_{1}$ छ । ३. मासखवणे प$_{1}$ छ । ४. तओ प$_{1}$ छ । ५. खिवेऊण प$_{1}$ छ । ६. तस्सोपरिमुपविट्ठो प$_{2}$ । ७. तवेण प$_{1}$ छ ।

तओ उवट्टिऊण घूओ तेओ पढमनरए, तओ मच्छो जाओ, पुणो वि सत्तमणरगे, तओ सीहो जाओ । तओ पंचमनरगे, तओ सप्पो जाओ, तओ चउत्थणरगे, तओ सप्पो, तओ तितीयणरए तओ बिडालओ, तओ बितीयणरगे सीहो जाओ, तओ एकमतओ घूओ जाउ । तओ पढमपुढवीए तओ उव्वट्टिऊण आहेडगजीवो गोवालओ जाआ, अइदरिद्दो कस्सावि सावयसमीवे नमुक्कारं सिक्खिओ, अन्नया दवाणलदड्ढो मरिऊण नमुक्कारपहावेण रायपुत्तो जाओ, सेसकम्मुणा दुग्गंधो जाओ, एवं सुणमाणस्स तस्स जाइसरणं समुप्पन्नं, दुक्खसंभारभीएणं पुच्छिओ पउमप्पहभयवं तित्थगरो भयवं कहेहि उवायं तस्स कम्मक्खयस्स, तओ भणियं भयवया रोहिणीतवं कुणसु सत्तवरिसाइं सत्तमासा उज्जवणसहिओ, रोहिणीनक्खत्तदिवसे उववासो, इय सोऊण दुग्गंधकुमारेण रोहिणीतवोऽणुचिन्नो[1], तेण तवेण सुगंधत्तं[2] पाविऊण मरिऊण रोहिणीवि रोहिणीतवं काऊणं देवलोगं गया । असोगराय ! जं तए मम रोहिणीए सिणेहो केण कारणेणं ति तं सुणसु सो सीहसेणो राया सुगंधपुत्तस्स रज्जं दाऊण पव्वइओ । सुगंधरायावि धम्मं काऊण देवलोगं गओ । तओ चविऊण पुक्खलावतीविजए पुंडरीगिणीणयरीए विमलकित्तिरायपुत्तो अक्ककित्तीणामा[3] चक्कवट्टी जाओ, रज्जं पालिऊण जियसत्तुरिसिसमीवे दिक्खं गहिय दुक्करतवं काऊणं अणसणविहिणा मरिऊण बारसमे देवलोए अच्चुते देवो जाओ, तओ चविऊण तुमं असोगराया जाओ रोहिणीराणीए वल्लहो, तुम्हेहिं पुव्विं दोहिं वि रोहिणीतवकरणओ तेण परोप्परं मोहोत्ति[4], पुत्ता गुणवंता संति तक्कारणं सुणसु –

---

१. णुवित्तो $प_1$ छ । २. सुगंधं $प_1$ छ । ३. अक्ककिन्ति $प_1$ छ । ४. मोहत्ति $प_2$ ।

महुराणयरीए अग्गिसम्मो माहणो तस्स सत्तपुत्ता दरिद्दा, अन्नया पाडलिपुत्तणयरे भिक्खाणिमित्तं गया, तत्थ आराममज्झे सव्वालंकारविभूसिया तेहिं रायपुत्ता दिट्ठा, तओ सिवसम्ममाहणपुत्तेण अण्णे बंधवा पुच्छिया कयंतेण कह एयारिसं अंतरं विहियं ? एते रायकुमारा मणोवंछियं सुहमणुहवंति, अम्हे दरिद्दा कयंतेण कया, गिहे गिहे भिक्खत्थं हिंडामो, तओ एगेण भणियं-एतेहिं रायपुत्तेहिं पुव्विं पुण्णं समाइन्नं अम्हेहिं [पालतित्थ] न वय त्ति, तओ तेहिं माहणपुत्तेहिं जीवदयाइधम्मं पालिऊणं गुरुसमीवे दिक्खं पालिऊणं देवलोगं गया । तओ चविऊण तव गुणवंता पुत्ता जाया, अट्ठमो लोगपालतित्थपुत्तो, वेअड्ढपव्वए भल्लगनामा विज्जाहरो नंदीसरे दीवे सासयपडिमापूयओ जत्तारओ, आऊअं पालिऊणं सोहम्मे[1] कप्पे देवो जाओ, तओ चविऊण तुह अट्ठमो पुत्तो लोगपालो जाओ । तस्स तव हत्थाओ पडमाणस्स देवयाए साहिज्जं कयं रक्खिओ य । पुत्तीसंबंधो य इमो – वेयड्ढे विज्जाहरस्स चत्तारि पुत्तीओ अइरूववतीओ जुव्वणं पत्ताओ वणमज्झे कीडंति । तओ णाणिमुणिणा दिट्ठाओ, मुणिणा भासियाओ अहो बालिआओ किमवि पुण्णं कुणह, ताहिं भणियं अम्हेहिं किं किमवि[2] पुण्णं न किज्जइ । मुणिणा भणियं भद्दाओ जीवियं समीरस्सेव सिग्घं गच्छइ त्ति । ताहिं भणियं अम्हाणं जीवियं किं पमाणं ति, मुणिणा भणियं थोवमत्थि, ताहिं भणियं किया मरिस्सामो, तेण भणियं अज्जेव त्ति, ताहिं भणियं थोवकाले किं करामो त्ति, तेण भणियं आजम्मं णाणपंचमितवं पडिवज्जह, तं च आराहिऊण सुहं समज्जेह, तं पडिवण्णं, गिहं गयाओ, कहिओ वुत्तं अम्मापिऊणं, तओ कओ

१. सोहम्मकप्पे प$_2$ । २. अम्हेहिं किमवि प$_2$ ।

ताहिं णाणपंचमीउववासो देवपूआइपुण्णं कुणमाणीओ चिंतियं अज्ज सहलो दिवसो आजम्मं पंचमीं करिस्सामो, देवपूअं च जिणभवणाइसु करिस्सामो, एवं चिंतंती जिणभवणेसु पूयत्थं गच्छमाणीणं मग्गे अचिंतिया ताणमुवरिं विज्जू पडिया, मरिऊण तुज्झ पुत्तीओ जायाओ, तेन ज्ञानिनां ज्ञानदातृणां च शुभमेव हृदि देवकीवद्धनसार्थवाहादिवद्वा देयम् । तेन दानेन शुभदीर्घायुष्कतादिकं दाता प्रकरोति तदुक्तिर्भगवत्यां यथा-

तहारूवं समणं वा माहणं वा फासुएसणिज्जेणं मणुण्णेणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं पडिलाभेमाणे किं किज्जइ ? गोयमा ! सुहदीहाऊत्ताए पकरिंत्तित्ति ।।

एवं सा नागश्रीसिद्धिमत्यादिवन्निभविदानपुण्यादिकृत्यं असत्यहिताचरणं भवति ।।३३।।

इति तपोगच्छेन्द्रश्रीहीरविजयसूरिराज्ये उपाध्यायसकलचन्द्रगणिविरचिते श्रीहिताचरणग्रन्थे असत्यहिताचरणस्वरूपः सप्तमोऽधिकारः ।।

सप्तमोऽधिकारः
असत्यहिचरणानां फलम्
सिद्धिमत्युदाहरणम्
गाथा-३३

।। सम्यक्त्वहिताचरणस्वरूपोऽष्टमोऽधिकारः ।।

अथ जीवस्य सहचारिवस्तु पृच्छति –

जाणिज्जइ का भयवं, भवई सहयारिणी सजीवाणं । सा चेअणा विणा तं, खणंपि नो चिट्ठई जीवो ।।३४।।

सा केसिं केहि पिहिया, दीसइ जीवाण चेयणा लोए । कम्मेहिं जेण जीवा, सचेयणा मुज्झिया सहिए ।।३५।।

कइ कम्माणि य केहिं, जिएहिं किज्जंति मूलभेएणं । अट्ठ य उत्तरभेया, अडवन्नसयं च ते हुंति ।।३६।।

भगवन् ! सर्वजीवानां सायुषां सदायुषा वर्तन्ते ये ते सायुषः, सजीविता न तु निर्जीवितास्तेषां जीवानां सततं निरन्तरं सहचारिणी का भवतीति प्रश्नः ? उत्तरं तु सा सततसहचारिणी चेतना चैतन्यमिति, तेषां तदेव लक्षणत्वात् निर्जीवपदार्थानां तदभावात्, यतः सर्वत्रासंसारमुक्तिपदं यावत् स जीवः क्षणमपि तां चेतनां विना न तिष्ठतीति । तर्हि सर्वे ते अपि जीवाः केचित्पथं स्वहिताचरणमुज्झिता दृश्यन्ते इति ।।३४।।

भगवन् ! केषांचिज्जीवानां सा चेतना पिहिता आच्छादिता या दृश्यते सा कैरिति प्रश्नः ? उत्तरं च कर्मभिरिति, यतः कर्माच्छादिता जीवाः सचेतना अपि लोके अचेतना इव काष्ठपाषाणनिर्मिता दृश्यन्ते, येन कर्माच्छादिता दुर्लभनरजन्मादिस्वहितकरणसामग्रीमवाप्यापि स्वहिताचारं न समाचरन्तीति ।।३५।।

अथ तानि कर्माणि पृच्छति – भगवन् ! कर्माणि करोतीति कति संख्याकानि ? जीवैः **'केहिं'** कैर्हेतुभिः क्रियन्ते इति प्रश्नः, ? उत्तरं - तानि मूलभेदेनाष्ट अष्टसंख्याकानि, च पुनर्मूलभेदेन चतुर्भिर्हेतुभिः क्रियन्ते, उत्तरभेदास्तु तेषां अष्टपञ्चाशत् शतं च, मूलचतुर्णां हेतुनामुत्तरभेदास्तु सप्तपञ्चाशत्, तत्र कर्मणां मूलोत्तरभेदा यथा –

'इह णाण-दंसणावरण-वेय-मोहाऊ-नाम-गोआणि । विग्घं च [५]पण [९]नवद् [२] [२८]अट्ठवीस [४]चउ [१०३]तिसय [२]दु [५]पणविहं ।।१।। [कर्मग्रन्थ-१, गा.३]

कर्मबन्धहेतवः [१]कारणानि मूलतश्चत्वारि, यथा मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगरूपाणि उत्तरभेदास्तेषां तु मिथ्यात्वपञ्चकं द्वादशाविरतयः षोडशकषायनवनोकषाय[२]रूपपञ्चविंशतिकषायाः मनोवाक्कायरूपाः पञ्चदशयोगा भवन्ति इति सप्तपञ्चाशत् उत्तरकर्मबन्धहेतवः, स्थितिश्च कर्मणां द्विविधा उत्कृष्टा जघन्या च, तत्राप्युत्कृष्टाऽशुभपरिणामबद्धानां ज्ञानावरणीयदर्शनावरणीयवेदनीयान्तरायकर्मणामुत्कृष्टा स्थितिः प्रत्येकं त्रिंशत्सागरोपमकोटाकोट्यः, मोहनीयकर्मणः सप्ततिकोटीकोट्यः, नामगोत्रकर्मणोः प्रत्येकं विंशतिकोटीकोट्यः, आयुकर्मणश्च त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, जघन्या पुनर्वेदनीयस्य द्वादशमुहूर्ताः, नामगोत्रयोः प्रत्येकं जघन्याष्टमुहूर्ताणि, शेषाणां प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तम् ।।३६।।

---

१. करणानि $प_२$ । २. कषायाः $प_१$ छ ।

अथ सिद्धसिद्धिस्वरूपं तत्प्राप्त्युपायं च पृच्छति –

कम्मेहिं के न लित्ता, जे पत्ताणंतनाणसंजुत्ता । सिद्धिं सिद्धा मुत्ता, सव्वकिलेसेहिं जिणथुत्ता ।।३७।।

सुगमा।।३७।।

केहिं सिद्धसरूवं, दट्ठूणं भासियं च सिद्धिपयं । तत्थ य गमणोवाओ, जिणेहिं तेलुक्कदंसीहि ।।३८।।

तस्सोवाओ य इमो, पढमं जुत्तं गुणेहिं संमत्तं[१] । सम्मत्तजुयं नाणं, चरणतवाईणि सगुणाणि ।।३९।।

भगवन् ! तत्सिद्धस्वरूपं कैर्दृष्ट्वा भाषितं प्रकाशितं ? च पुनः सिद्धिपदस्वरूपं कैर्विलोक्य भाषितं ? च पुनस्तत्र गमनोपायश्च कैर्भाषितः ? इति पृष्टम् । उत्तरं - जिनैस्त्रैलोक्यसत्यदर्शिभिरिति । अथ तस्योपायश्च, उक्तं च –

'सम्मत्त-नाण-चरणा तवो य मुक्खस्स साहणोवाओ' त्ति । तथा –

'नाणं च दंसणं चेव चरित्तं च तवो तहा' त्ति ।। [नवतत्त्व गा० ५] तस्योपायः पुनरयम्, प्रथमं तावत् गुणैर्युक्तं सर्वाचारादिगुणसंयुक्तं सम्यक्त्वम्, प्रथममिति कथम्, येन उक्तं च –

१. संजुत्तं प, छ ।

'मूलं बोधिद्रुमस्यैतद्, द्वारं पुण्यपुरस्य च । पीठं निर्वाणहर्म्यस्य, निधानं सर्वसंपदाम् ।।१।।' [योग० द्वि.प्र. आ. लो.१] तथा -

'दानानि शीलानि तपांसि पूजा, सत्तीर्थयात्रा प्रवरा दया च । सुश्रावकत्वं व्रतपालनं च, सम्यक्त्वमूलानि महाफलानि । तथा –

'धनेन हीनोऽपि धनी नरश्च, यस्यास्ति सम्यक्त्वधनं प्रधानम् । धनं भवेदेकभवे सुखाय, भवे भवेऽनन्तसुखी सुदृष्टिः ।।

अथ तत्सम्यक्त्वं तु श्रद्धानरूपं दर्शनापरपर्यायं देवगुरुधर्मपरिज्ञानसमुद्भूतशुभाध्यवसायरूपं १, जीवाजीवादिजिनोक्तं भावज्ञानस्वरूपं वा, तच्चौपशमिकादिबहुभेदम्, । औपशमिकं तु ग्रन्थिभेदे कृते सति वा अन्तर्मुहूर्तमानं मिथ्यात्वदलिकावेदनं अन्तर्मुहूर्तानन्तरं तु मिथ्यात्वदलिकवेदनं तत्प्राप्तिस्वरूपं च यथा –

'तं पुण अणाइकम्मसंताणचेट्ठियस्स जीवस्स दुल्लहं हवइ' त्ति । कहं ? जया णाणावरणिज्जाइकम्माणं उक्कोसठितिवट्टमाणं कह वि अकामनिज्जराए जीवेणं एगा कोडाकोडीठिती किंचि ऊणा जया कया होइ । सेसा उक्कोसठिती खविया होइ । तया घणरागदोसपरिणामलक्खणो णाणावरणदंसणावरणंतरायकम्मपडिवण्णसहायभावो मोहणीयकम्मणिवत्तिओ अच्चंतदुब्भेओ[1] कम्मगंठी हवइ, भणियं च -

---

१. दुज्झेओ प$_2$ ।

'गंठी त्ति सुदुब्भेओ, कखडघणरूढगूढगंठीव । जीवस्स कम्मजणिओ, घणरागदोसपरिणामोत्ति ।।१।।' [संबं. प्रक. ८६४]

तं च पत्ते समाणे अत्थि एगे जीवे जे तं भिंदइ, अत्थि एगे अभव्वाइजीवो जे ते किया वि तं न भिंदिस्सेइ । तत्थ जं तं भिंदइ से अपुव्वकरणेणं भिंदइ ततो तम्मि भिण्णे समाणे अणिअट्टीकरणेणं कम्मवणस्स दावाणलेगदेसरूवं सिवसुहपायवस्स निरूवहयबीयभूयं[1] संसारचारयस्स मोयावणसमत्थं चिंतामणिरयणस्स लहुयाभावजणयं अणाइसंसारसायरे अपत्तपुव्वं पसत्थसमत्तमोहणीयकम्माणुवेयणोवसमरूवं उवसमसमत्तं १ । तं च निसग्गाओ १, परोवएसा वा होइ त्ति, तओ उदयपत्ते मिच्छत्ते विवागोदएण वेयणत्तणेण खीणमिच्छत्ते अणुदयपत्ते मिच्छत्ते च सत्ताए वट्टमाणे य खाओवसमियं समत्तं २, **अणमिच्छमीससम्मे** त्ति सत्तगक्खयओ खाइयं समत्तं भवइ ३ । एयं तिविहं पि सम्मत्तं उज्झियमिच्छत्तस्स जीवस्स होइ त्ति । तं च उवसम १, संवेय २, निव्वेय अणुकंपाइलक्खेहिं लक्खिज्जइ, तल्लाहसमकालं च दुवे णाणाणि हुंति, मइणाणं सुअणाणं च, तओ तम्मि पत्ते समाणे से जीवे बहुकम्ममलविमुक्को परित्तसंसारकंतारो जिणवयरुइआ वि भवइ । भणियं च –

'समत्तसुयसमाइएहिं लक्खिज्जए, उवाएहिं आपरिणामरूवं बज्झेहिं पसत्थजोएहिं ।
तत्थ उवसमाइलक्खणं च एत्थ च, परिणामो खलु जीवस्स य सुहो उ होइ विण्णेओ ।।१।।

१. ०बीयरूवं प२ ।

किं मलकलंकमुक्कं, कणगं भुवि सामलं होइ पयईए । कम्माणं बियाणि न कुप्पइ, उवसमंतो सव्वकालम्मि ।।२।। इति उवसमलक्खणदवदंतकथा ।

'णरविबुहेसर सुक्खं, दुक्खं चिय भावओ हु मण्णंतो । संवेगओ न मुक्खं, मुत्तूणं न किंपि पत्थेइ ।।३।।'

[सम्यक्त्वप्रकरण-२५४-२५६]

इति संवेगो

'णारय-तिरिय-णरामरं, भवेसु निव्वेयओ वसई दुक्खं । अकयपरलोगमग्गो, ममत्तविसवेगरहिओ वि ।।१।।'

'दट्ठूण पाणिनिवहं, भीमे भवसायरम्मि दुक्खत्तं । अविसेसओणुकंपा, दुहा वि सामत्थओ कुणइ ।।२।।

'भणइ तमेव सच्चं, णीसंकं जं जिणेहिं पण्णत्तं । सुहपरिणामो सव्वं, कंखाइ विसोत्तियारहिओ ।।३।।'

[सम्यक्त्वप्रकरण २५७-२५९]

अत्रार्थे पद्मखेचरकथा । तस्स सुद्धिणिमित्तं च सम्मत्तस्स सत्तसट्ठिपयाइं भणियाइं । जहा

[४]चउसद्दहण-[३]तिलिंगं, [१०]दसविणयं [३]तिसुद्धि [५]पंचगयदोसं । [८]अट्ठपभावण-[५]भूसण-[५]लक्खण पंचविहसंजुत्तं ।।१।।

'छविहजयणागारं, छब्भावणभावियं च छट्ठाणं । इअ सत्तसट्ठिदंसणभेयविसुद्धं च सम्मत्तं ।।२।।' [सम्यक्त्व सप्तति ५-६]

अष्टमोऽधिकारः
सम्यक्त्व-हिताचरण स्वरूपः
सम्यक्त्वस्य सप्तषष्ठि-स्थानानि
गाथा-३७-३९

अत्र सम्यक्त्वशुद्धिविषये आरामनन्दनकथा सा सम्यक्त्वसप्ततिवृत्तितो ज्ञेया । तत्र चतुःश्रद्धानभेदा यथा - परमार्थसंस्तवः - परमरहस्यस्य संस्तव इति एको भेदः १ । सुज्ञातपरमार्थानां मुनिजनानां सेवापर्युपास्तिकरणमिति द्वितीयश्रद्धानभेदः २ । व्यापन्नसम्यक्त्वाः परिच्युतसम्यक्त्वा रोहगुप्तादयस्तेषां वर्जनं तत्संगतित्याग इति तृतीयो भेदः ३ । तथा मिथ्यादृशां वर्जनमिति चतुर्थो भेदः श्रद्धानस्य । तत्र प्रथमं जीवाजीवादिपदार्थानां ज्ञातानां बुद्धानां पुनः पुनः श्रवणमाकर्णचिन्तनपर्यालोचनस्तवनरूपे प्रथमश्रद्धानभेदे जिनदासश्राद्धकथा - तत्र **'सो जिणदाससावओ अट्ठमीचाउद्दसीसु पोसहं करेइ । पोत्थयं च वाएइ'** इत्यादि आवश्यके श्रीमहावीरचरित्रतो ज्ञेयम् । द्वितीयो गीतार्थचारित्रिसेवायां पुष्पचूलादृष्टान्तो ज्ञेयः २ । अथ व्यापन्नदर्शनवर्जने रोहगुप्तकथा ज्ञेया, यत उक्तं - मिथ्यादृष्टिवर्जने तेषां वर्जने -

'मोहिज्जइ मंदमई, कुदिट्ठिवयणेहिं गुविलढंढेहिं । दूरेण वज्जियव्वा, तेण इमे सुद्धबुद्धीहिं ।।१।। [सम्यक्त्वसप्तति गा.१२]

अत्रार्थे वैश्रमणश्रेष्ठिकथावृत्तान्तः, अथ सम्यक्त्वलिङ्गानि -

[१]**'परमागमसुस्सूसा, [२]अणुराओ धम्मसाहणे परमो । जिणगुरुवेयावच्चे, नियमो संमत्तलिंगाइं ।।१।।'** [सम्यक्त्वसप्तति गा.१३]

तत्राद्यं सुश्रूषालक्षणं यथा -

'तरुणो सुही वियड्ढो, रागी पिय पणइ त्थीजुओ सोऊ । ईच्छइ जह सुरगीअं, तओ अहिया समयसुस्सूसा ।।२।।'

[सम्यक्त्वसप्तति गा.१४]

अत्रार्थे सुदर्शनश्रेष्ठिकथा । द्वितीयं लिङ्गमाह –

'कंतारुतिन्नदिओ, घयपुन्ने भुत्तुमिच्छइ च्छुहिओ । जह तह सदणुट्ठाणे, अणुराओ धम्मराओ त्ति ।।३।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. १५]

अत्रार्थे आरोग्यद्विजकथा । अथ तृतीयलिङ्गमाह –

'पूआइए जिणाणं, गुरूण विस्सामणाइए विविहे । नियमो अंगीकारो, वेयावच्चे जहासत्ती ।।४।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. १६]

अत्रार्थे आरामशोभादृष्टान्तः । अथ विनयद्वारं सम्यग्दृष्टिभिरेतेषां अर्हदादीनां सम्यक्त्वशुद्धिनिमित्तं विनयं विधायाष्टकर्मरूपं मलमपनीयते इति विनयस्वरूपमाह –

'[१]अरिहंत-[२]सिद्ध-[३]चेईअ-[४]सुए अ [५]धम्मे अ [६]साहुवग्गे अ । [७]आयरिय-[८]उवज्झाए-[९]पवयणा दंसणे विणओ ।।१।।'

[सम्यक्त्वसप्तति गा. १७]

तत्र अर्हत्सिद्ध-चैत्यपदेषु विभक्तिलोपात् अर्हत्सिद्ध-चैत्येषु विनयः कार्यः । तत्र विनीयतेऽष्टप्रकारं कर्म अपनीयतेऽनेनेति विनयः, यतः आर्षं –

'जम्हा विणयइ कम्मं, अट्ठविहं चाउरंतमुक्खाय । तम्हा उ वयंति विऊ, विणओ त्ति विलीणसंसारा ।।१।।' [पुष्पमाला-४०२]

अत्र –

'अरिहंता विहरंता, सिद्धा कम्मक्खया सिवं पत्ता । पडिमाओ चेइयाई, सुअं च सामाइआइयं★ ।।२।।'

'धम्मो चरित्तधम्मो, आहारो तस्स साहुवग्गो त्ति । आयरिय-उवज्झाया, विसेसगुणसंपया❖ जत्थ ।।३।।'

'पवयणमसेससंघो, दंसणमिच्छति इत्थ सम्मत्तं । विणओ दसण्हमेसिं, कायव्वो होइ एवं तु ।।४।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. १८-२०]

एषां विनयस्तु एवं क्रियते –

'भत्ती बहुमाणो वन्नजणणं[१] नासणमवन्नवायस्स । आसायणपरिहारो, विणओ संखेवओ एसो ।।५।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. २१]

अथ भक्त्यादिलक्षणं च –

'भत्ती बहि पडिवत्ती, बहुमाणो मणसि निब्भरा पीई । वन्नजणणं तु तेसिं, अइसयगुणकित्तणाईहिं■ ।।६।।'

'उड्डाहगोवणाई, भणियं नासणमवन्नवायस्स । आसायणपरिहरणं, उचिआसणसेवणाईयं ।।७।।'

'दसभेय विणयमेअं, कुणमाणो माणवो विगयमाणो । सद्दहइ विणयमूलं, धम्मं पि* विसोहए सम्मं ।।८।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. २२-२४]

---

१. जणणनासण प२ । ★ चेइयाइं सुयंति सामा० सम्यक्त्वसप्ततिकायाम् । ❖ गुणसंगया सम्यक्त्व सप्ततिकायाम् ■ निहयमणो स. स. । * धम्मं ति स. स. ।

अत्रार्थे भुवनतिलकमुनिकथा । अत्र शुद्धिद्वारमाह –

'मण-वाया-कायाणं, सुद्धी सम्मत्तसोहणी तत्थ । मणसुद्धी जिणजिणमयवज्जमसारं मुणइ लोअं ।।९।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. २५]

तत्र जिनमतमर्हत्प्रणीतद्वादशाङ्गीरूपम्, यतः –

'जीवाण गई कम्माण, परिणई पुग्गलाण परिणामो । मुत्तूण जिणं जिणमयं च को साहिउं तरइ ।।१०।।'

अत्र मनःशुद्धौ नरवर्मकथा । अथ वचनशुद्धिः –

'तित्थंकरचलणाराहणेणं जइ मज्झ सिज्झइ न कज्जं । पत्थेमि तत्थ नन्ने, देवविसेसं● तु वयसुद्धी ।।११।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. २६]

अत्र वचनशुद्धौ धनपालपण्डितः ज्ञेयः । अथ कायशुद्धिमाह –

'छिज्जंतो भिज्जंतो, पीलिज्जंतो वि डज्झमाणो वि । जिणवज्जदेवयाणं, न नमइ जो तस्स तणुसुद्धी ।।१२।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. २७]

अत्रार्थे वज्रकर्णनृपदृष्टान्तः । अथ दोषपञ्चकपरिहारद्वारमाह –

'दूसिज्जइ जेहिं इमं, ते दोसा पंच वज्जणिज्जा उ । संका कंख विगिंच्छा, परतित्थिसंस संथवणं ।।२।।'

● नन्नं देवविसेसेहि स. स. ।

'देवे गुरुंमि तत्ते, अत्थि न वत्थित्ति[१] संसओ संका । कंखा कुमयभिलासो, दयाइगुणलेसदंसणओ ।।३।।'

'वितिगिच्छा स फलं पइ, संदेहो मुणिजणम्मि वि दुगंछा । गुणकित्तणं पसंसा, परिचयकरणं तु संथवणं ।।४।।'

[सम्यक्त्वसप्तति गा. २८-३०]

तत्र देवशङ्का केवलज्ञानिनि सर्वज्ञे रागादिदोषरहिते वीतरागदेवे, गुरौ च साधुसत्कायाः शङ्कादोषः, अत्रार्थे आषाढभूतिदृष्टान्तः, तथा कुमतिपाखण्डिनां दयादिगुणलेशदर्शनात् तेषामाकाङ्क्षा, सा द्विधा-सर्वाकाङ्क्षा सर्वपाखण्डिधर्माकाङ्क्षा, देशाकाङ्क्षा तु एकादिदर्शनवाञ्छारूपा यथा – सुगतानामक्लेशः, मिथ्यादृशां ज्ञानादिगुणानां कीर्त्तनमुच्चारः प्रशंसा – अत्र भीमकुमारकथा ।

मिथ्यादृष्टिभिः सह एकत्र संवासात् परस्परालापसंलापपरिचयस्तस्य करणं संस्तवः, तत्परिहारे सुराष्ट्रवासिश्रावककथा । अथ प्रभावनाद्वारमाह –

'सम्मदंसणजुत्तो, सइ सामत्थे पभावगो होइ । सो पुण इत्थ विसिट्ठो, निद्दिट्ठो अट्ठहा सुत्ते ।।१।।'

'पावयणी धम्मकही, वाई नेमित्तीओ तवस्सी अ । विज्जासिद्धो अ कई, अट्ठेव य पभावगा भणिया ।।२।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. ३१-३२] एतेषां स्वरूपं यथा -

१. न वित्थित्ति प, छ ।

'कालोचियसुत्तधरो, पावयणी तित्थवाहगो सूरी । पडिबोहियभव्वजणो, धम्मकही कहणलद्धिल्लो ।।३।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. ३३]

अत्र प्रावचनिकधर्मकथकाधिकारे श्रीवज्रस्वामिज्ञातं वादिलक्षणं निमित्तलक्षणं च यथा –

'वाई पमाणकुसलो, रायदुवारे वि लद्धमाप्पन्नो[१] । नेमित्तीओ निमित्तं, कज्जम्मि पउंजए निऊणं ।।४।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. ३४]

अत्रार्थे मल्लवादिस्वरूपं ज्ञेयम्, नैमित्तिस्वरूपं च – दिव्यौत्पत्तिकान्तरिक्ष-भौमाङ्ग-स्वर-लक्षण-व्यञ्जन-परिज्ञानरूपमष्टाङ्गनिमित्तं प्रवचनकार्योन्नतिनिमित्तं यथा सुनिश्चितं भवति तथा अत्रार्थे भद्रबाहुस्वामिसंबन्धः । अथ तपस्विस्वरूपं –

'जिणमयमुब्भासंतो, विगिट्ठखमणेहि भण्णइ तवस्सी । सिद्धो बहुविज्जमन्तो, विज्जासिद्धो अ उचियन्नू ।।५।।'

[सम्यक्त्वसप्तति गा. ३५]

अत्र तपस्विप्रभावकविषये कुमारादिकथा । विद्यावत्प्रभावकस्तु खपटाचार्यादिः । अथ सिद्धप्रभावको यथा –

'संघाइकज्जसाहगचुन्नंजणजोगसिद्धओ सिद्धो । भूअत्थसत्थगंथी, जिणसासणजाणओ सुकई ।।६।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. ३६]

अत्र सुवर्णसिद्ध्याद्यञ्जनकानि निधानादृश्यीकरणादिकारणानि सौभाग्यादिकरणपादलेपादिना व्योमोत्पतनसाधकाः सिद्धाः । अत्रार्थे पादलिप्ताचार्यकथा । अथ कविस्वरूपं भूतार्थशास्त्रग्रन्थीति । अत्रार्थे सिद्धसेनदिवाकरकथा । अथ प्रभावकानां सामान्यलक्षणं च यथा-

---

१. लद्धमाहप्पो स. स. ।

'सव्वे पभावगा ते, जिणसासणसंसकारिणो जे उ । भंगंतरेण वि जओ, एए भणिआ जिणमयम्मि ।।७।।'

'अइसेसिइड्ढि धम्मकही, वाई आयरियखवगनेमित्ती । विज्जा रायागणसम्मओ अ तित्थं पभाविंति ।।८।।'

[सम्यक्त्वसप्तति गा. ३७-३८]

सर्वे प्रभावका अर्हन्मतोल्लासकास्ते, ये तु जिनमतश्लाघाजनका भङ्ग्यन्तरेण प्रकारान्तरेणापि भणिताः सन्ति तानेवाह - [1]अइसेसिइड्ढित्ति अतिशेषिता अपरेभ्यः परमोत्कर्षं नीता ऋद्धयो जङ्घाचरणावधिमनःपर्यायादिलब्धयो येन स, तथा धर्मकथाव्याख्यानलब्धिमान् परवादिजयी आचार्योऽतिविशुद्धः[2] षट्त्रिंशत्गुणोपेतः, तथा अष्टमाद्युपरि विकृष्टतपस्वी त्रिकालज्ञानवान्, सिद्धः सिद्धविद्यामन्त्रः, तथा राजागणसम्मतो नरेन्द्राद्यभीष्टः, चः समुच्चये, एते भङ्ग्यन्तरेणापि अष्टौ प्रभावकाः । अथ पूर्वोक्तलब्धिं विनापि प्रभावकान् आह -

'इय संपत्तिअभावे, जत्तापूआइजणमणोरमणं । जिण जइ विसयं सयलं, पभावणा सुद्धभावेणं ।।८।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. ३९]

अत्र र[3]त्नश्रावकदृष्टान्तः, अथ सम्यक्त्वस्य पञ्चभूषणानि, यथा -

'सम्मत्तभूसणाई, [१]कोसल्लं [२]तित्थसेवणं [३]भत्ती[4]। [४]विरया [५]पभावणा वि य, भावत्थं तेसिं वुच्छामि ।।९।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. ४०]

तत्र सम्यक्त्वं कारकरोचकदीपकादिभेदभिन्नं तथा क्षायिकक्षायोपशमिकसास्वादनादिरूपं वा तद्भूषणानि-[१]दिनकृत्यक्रियासु नैपुण्यम्,

१. अइसेसिड्ढिं धम्मकहि प२ । २. विशुद्धषट् प१ छ । ३. अत्र श्राव० प२ । ४. तत्ती प१ प२ छ ।

अष्टमोऽधिकारः
सम्यक्त्व-
हिताचरण
स्वरूपः
सम्यक्त्वस्य
सप्तषष्ठि-
स्थानानि
गाथा-३७-३९

तीर्थं द्रव्यभावभेदं - तत्र [२]द्रव्यतीर्थं जिनजन्मादिभूमयः । यतः -

'जम्मं दिक्खा नाणं, तित्थयराणं महाणुभावाणं । जत्थ य किर निव्वाणं, आगाढं दंसणं होइ ।।१०।।'

भावतीर्थं तु चतुर्विधः श्रीसंघः प्रथमगणधरो वा, तस्य [३]विनयादिप्रतिपत्तिर्भक्तिः, केनापि जिनधर्मे व्युद्ग्राहितस्य [४]स्थिरीकरणम्, [५]प्रभावना जिनमतोन्नतिकरणमिति पञ्चभूषणानि, तत्र क्रियानैपुण्ये उदायिनृपकथा तीर्थसेवायां नागदत्तदृष्टान्तः, भक्तिभूषणे स्थिरतायां सुलसाकथा, प्रभावनायां सिंहकथा, इति सूत्रेण दृष्टान्ताः । अथ पञ्चलक्षणानि -

'लक्खिज्जइ सम्मत्तं, हिययगयं जेहिं ताइं पंचेउ । [१]उवसम-[२]संवेगो तह, [३]निव्वेओ [४]अणुकंप-[५]अत्थिक्कं ।।१।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. ४३]

अत्रोपशमे मेतार्यकथा, संवेगे दवदन्तकथा, निर्वेदे हरिवाहनकथा, अनुकम्पायां जयराजकथा, आस्तिक्ये पद्मखेचरकथा । अथ यतना षड्विधा -

'परतित्थियाण तद्देवयाण तग्गहियचेइआणं च । [१]जं छव्विहवावारं, न कुणइ सा छव्विहा जयणा ।।२।।'

'वंदणनमंसणं वा, दाणाणुपयाणमेसि वज्जेइ । आलावं संलावं, पुव्वमाणालत्त[२]गो न करे ।।३।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. ४६-४७]

---

१. जत्थ प$_1$ छ । २. पुव्वमाणालवंदनादिगो न करे प$_1$ प$_2$ छ ।

अष्टमोऽधिकारः
सम्यक्त्व-हिताचरण
स्वरूपः
सम्यक्त्वस्य सप्तषष्ठि-स्थानानि
गाथा-३७-३९

अत्र यतनाभावार्थे संग्रामसूरकथा । अथालापसंलापयतनायां मन्त्रिकथा । अथाकारषट्कद्वारं

'आगारा अववाया छब्भिय, कीरंति भंगरक्खट्ठा ।' रायगणबलसुरक्कम-गुरुनिग्गहवित्तिकंतारं

पुराइसामी राया[1] 'जण समुदाओ गणो बलं बलिणो[2] । कारिंति वंदणाई, कस्स वि एए तह सुरावि ।।२।।

गुरूणो कुदिट्ठिभत्ता, जणगाओ मिच्छदिट्ठिणो जे अ । कंतारोमाइकयं[3], सीअणमिह वित्तिकंतारं ।।३।।

न चलंति महासत्ता, सुभिज्जमाणा उ सुद्धधम्माओ । ईअरेसि चलणभावे, पइन्नभंगो न एएहिं ।।४।।

[सम्यक्त्वसप्तति गा. ५१-५४]

अत्र मृगलेखादृष्टान्तः । अथ भावनाद्वारं -

'भाविज्ज मूलभूयं, दुवारभूयं पइट्ठनिहिभूयं । आहारभायणमिणं, सम्मत्तं चरणधम्मस्स ।। [सम्यक्त्वसप्तति गा. ५५]

एतत् सम्यक्त्वं धर्मः (१) तथा धर्मगृहस्य द्वारं (२) व्रतप्रासादस्य प्रतिष्ठानं पीठं (३) तथा मूलोत्तरगुणरत्नानां निधानं (४) सम्यक्त्वं चरणजीवलोकस्य आधारो धरणी (५) श्रुतशीलमनोज्ञरसस्य सम्यक्त्वं भाजनम्, अत्र भावार्थे चन्द्रलेखादृष्टान्तः । इति भावनाषट्कम् ।

---

१. राया पुराई स.स. । २. वलित्तणो प$_1$ प$_2$ छ । ३. ओमाइकयं प$_1$ प$_2$ छ ।

अथ लक्षणषट्स्थानमाह –

'अत्थि [१]जिओ तह [२]निच्चो, [३]कत्ता [४]भुत्ता य पुन्नपावाणं । अत्थि [५]धुवं निव्वाणं, [६]तस्सोवाओ य छट्ठाणा ।।१।।' [स.स. ५६]

एषु षट्सु [१]स्थानेषु आद्यस्थानस्वरूपं यथा –

'आया अणुभवसिद्धो, गम्मइ तह चित्तचेअणाईहिं । जीवो अत्थि अवस्सं, पच्चक्खो नाणदिट्ठीणं ।।२।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. ६०]

आत्मा स्वसंवेदनज्ञानानुभूतश्चैतन्यरूपत्वाद् गम्यतेऽवबुध्यते । तथा कैश्चित् परीक्षकैः चित्तं सामान्यज्ञानम्, चेतना विशेषज्ञानम्, आदिशब्दात् सुखेच्छादिभिरपि । अत्रानुमानं चेदं-अस्त्यात्मा चैतन्यसुखदुःखेच्छादिकार्याणां करणभूतत्वात्, न केवलमनुमानगम्यः किन्तु प्रत्यक्षोऽपि ज्ञानचक्षुषां इति सम्यग्दृष्टिभिर्ज्ञेयः । अथ द्वितीयं स्थानं –

'दव्वट्ठियाइ निच्चो, उप्पायविणासवज्जिओ जेणं । पुव्वकयाणुसरणओ, पज्जाया तस्स उ अणिच्चा ।।३।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. ६१]

द्रव्यापेक्षया नित्यः शाश्वतः उत्पादविनाशवर्जितः, यतः पूर्वकृतानुस्मरणात् मयेयं पूर्वजन्मनि कारिता जिनप्रतिमा तद्दर्शनात् तत्स्मरणतश्चात्मा नित्यः, पर्याया भवाद्भवान्तरप्राप्त्यादिकाः, तैः कृत्वाऽऽत्माऽनित्यः ३ । अथ तृतीयस्थानं –

---

१. षट्स्थानेषु प$_2$ ।

'कत्ता सुहासुहाणं, कम्माण कसायजोगमाईहिं । मिउदंडचक्कचीवरसामग्गिवसा कुलालुव्व ।।४।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. ६२]

सुगमम् । अथ चतुर्थं –

'भुंजइ सयं कयाइं, परकयभोगे अइप्पसंगो य । अकयस्स नत्थि भोगो, अन्नह मुक्खे वि सो हुज्जा ।।५।।'

भुङ्क्ते[1] अनुभवति शुभाशुभकर्माणीति गम्यते । यतः –

'नाभुक्तं क्षीयते कर्म, कल्पकोटिशतैरपि । अवश्यमेव हि भोक्तव्यं, कृतं कर्म शुभाशुभम् ।।६।।' [कर्मग्रंथ-१]

परकृतभोगेऽतिप्रसङ्गो देवदत्तभुक्तौ[2] यज्ञदत्ततृप्त्यादिरूपः, तुर्निर्णये, अकृतस्यानुपार्जितस्य न विद्यते भोगः, मोक्षेऽपि मुक्तावपि सोऽकृतभोगः स्यादिति ४ । अथ पञ्चमं –

'निव्वाणमक्खयपयं, सिवं निरुवमसुहसंगयं अरुयं । जियरागदोसमोहेहिं, भासियं ता धुवं अत्थि ।।५।।' [सम्यक्त्वसप्तति गा. ६४]

सुगमम् । अथ षष्ठं –

'सम्मत्तणाणचरणा, संपुन्नो मुक्खसाहणोवाओ । ता इह जुत्तो जत्तो, ससत्तिओ नायतत्ताणं ।।६।। [सम्यक्त्वसप्तति गा. ६५]

---

१. भुक्ते प, छ ।

अत्र षण्णामपि भावानामर्थे नरसुन्दरकथा इति, सम्यक्त्वस्य शुद्धिस्थानानि ज्ञाप्या ।।३८-३९।। –

अथ सम्यक्त्वाचारान् पृच्छति -

के मुत्त मिच्छकिञ्चा, जे समसम्मत्तठाणमयकिञ्चा । ते अट्ठायारं सम्मं, धरंति ते अरिहदासुव्व ।।४०।।

के जीवा मुक्तसर्वमिथ्याकृत्या मुक्तसर्वमिथ्यात्वकार्याः ? इति प्रश्नः । उत्तरः यः समस्तपूर्वोक्तसप्तषष्टिसम्यक्त्वस्थानमयकार्याः सन्तः अष्टाचारं अष्टगुणयुक्तं सम्यक्त्वं धरन्ति रक्षन्ति ते सत्यदर्शनिनः सत्यसंयमा[1] मुनिवेषभृतः श्राद्धवेषभृतस्ते श्रावकाः सम्यग्दृष्टयः सत्यसम्यक्त्वा इत्यर्थः, अन्ये तु मुनिवेषधारिणोऽपि उदायिनृपमारकवन्मिथ्यादृष्टयः श्राद्धा अपि केचित् जिनदासतुरगहारककपटवेष भृद्वन्मिथ्यादृष्टयः[2], तथा यत्र उक्तं मुक्तमिथ्यात्वकृत्या इति तत्र मिथ्यात्वानि यथा आभिग्रहिकादीनि पञ्च, तद्यथा – ***अभिगहिय मणभिगहियाभिणिवेसिय संसइयमणभोगमिति*** । अथवा लौकिकलकोत्तरादिसर्वमिथ्यात्वकृत्यानि मुक्तानि येन तानि, यथा –

'लोइयलोउत्तरियं, देवगयं गुरुगयं च उभयं पि । पत्तेयं नायव्वं, जहकम्मं सुत्तओ एवं ।।१।।' [मिथ्यात्वस्थानकुलक गा. ४]

मिथ्यात्वस्य चातुर्विध्यं-लौकिकं मिथ्यात्वं देवविषयं गुरुविषयं च विषमविषसहोदरम्, एवं लोकोत्तरमपि देवविषयं गुरुविषयं च,

---

१. संयममुनि० प$_{२}$ । २. वेषभृन्मिथ्या. प$_{१}$ छ ।

तत्राद्यं लौकिकदेवविषयाणि मिथ्यात्वस्थानानि प्रतन्यन्ते –

'हरिहरबंभाईणं, गमणं भवणेसु पूअणमणाई । वज्झिज्ज सम्मदिट्ठी, तदुत्तमेयं पि निच्छयओ ।।२।।' [मि. स्था. ५]

तदुक्तं तैर्मिथ्यादृष्टिभिरुक्तमेतदपि वक्ष्यमाणं देवविषयं मिथ्यात्वस्थानं वर्जयेन्निश्चयतस्तदेवाह –

'मंगलनामग्गहणं, विणायगाइण कज्जपारंभे । ससिरोहिणीगीयाई, विणायगठवणवीवाहे ।।३।।' [मि.स्था. ६]

कार्यारम्भो हट्टोपवेशनादौ लाभादिमाङ्गल्यार्थं विनायकादीनां नामग्रहणं२, चन्द्ररोहिण्योर्गीतगानादि३, विवाहे विनायकस्थापनं४,

'छट्ठी पूअण माऊण, ठवण बीआइचंददंसणयं । दुग्गाईणोवाइय, तोत्तलयगहाइमहिमं च ।।४।।' [मि.स्था. ७]

पुत्रजन्मादौ षष्ठीदिने रात्रौ षष्ठीदेवतापूजनं५, विवाहादिमहोत्सवेषु मातृणां स्थापनं६, शुक्लद्वितीयायां चन्द्रं प्रति दानं[१]७, चण्डिकादीनामुपयाचितकरणं८, तोत्तलाग्रहादिपूजनं९,

'चित्तद्दुमि महनवमी, रविरहनिक्खमणसूरगहणाई । होलियपयाहिणं, पिंडपाडणं थावरे पूआ ।।५।। [मि.स्था. ८]

---

१. प्रति दर्शिकादीनां प, छ ।

चैत्रशुक्लाष्टमीनवमीदिने गोत्रदेवीपूजनं १०, माघशुक्लषष्ठी दिने सूर्यरथयात्रा ११, सूर्यचन्द्रग्रहणादौ विशेषतः स्नान-दानप्रतिमादिपूजनं १२, राजामहोत्सवे होलिकायाः प्रदक्षिणादानं १३, पितॄणां पिण्डप्रदानं १४, शनिवारे पूजार्थिविशेषतः तिलतैलादिदानं १५ -

दुव्वट्ठमि संकंती-पूया रेवंतपंथदेवाणं । सिवरत्तिवच्छबारसि, खित्ते सीयाइअच्चणयं ।।६।। [मि.स्था. ९]

भाद्रपदशुक्लदूर्वाष्टमीदिने विशेषपूजाविरुहादिकरणं च १६, सूर्यसंक्रान्तिदिने विशेषपूजास्नानदानादिकरणं १७, रेवन्तपन्थदेवतयोः पूजनं १८, फाल्गुनकृष्णचतुर्दश्यां शिवरात्रौ रात्रिजागरणं १९, भाद्रपदवदिवत्सद्वादशीकरणं २०, क्षेत्रे सीताया हलदेवतायाः कृषिप्रारम्भे पूजनं २१,

'देवयसत्तमि नागाण, पंचमी मल्लुगाइ माऊणं । रवि-ससिवारेसु तवो, कुदिट्ठिगुत्ताइसुरपूजा ।।७।। [मि.स्था. १०]

शुक्लसप्तम्यां वैद्यनाथदेवस्य सप्तम्याः पूजनं उपवासादिकरणं प्रतिगृहं स्त्रीभिः कणभिक्षा च २२, फाल्गुनशुक्लनागपञ्चम्यां नागपूजनं २३, पुत्रजन्मनि मातृशरावदानं व्यूढनामिकानां भरणं २४, आदित्यसोमवारयोरेकाशनतपःकरणं २५, मिथ्यादृष्टिगोत्रदेवतापूजनं २६,

'नवरत्ताइसु तवपूयमाइ[१] बुहअट्ठिमग्गिहोमं च । सुन्निणि रूप्पिणि रंगिणि-पूया घयकंबलो माहे ।।८।। [मि.स्था. ११]

---

१. नवपूय० प, छ ।

अश्विनचैत्रमासशुक्लपक्षयोर्नवरात्रयोर्नागदेवतादिपूजा-उपवासादिकरणं २७, बुधाष्टम्यामग्निकारिकाकरणं २९, स्वर्ण-रूप्यरङ्गितवस्त्रपरिधाने दिने सोन्निणिरूप्पणिङ्गीणिदेवताविशेषानाश्रित्य पूजालाहणकरणं ३०, माघमासे घृतकम्बलदानं ३१,

'कज्जलितइआ तिलदब्भदाणमयजलंजलिदाणं । सावणचंदणछट्ठी, गोपुच्छाइसु करुस्सेहो ।।९।। [मि.स्था. १२]

भाद्रपदकृष्णा कज्जलितृतीया, शुक्ला तु हरितालिका, तयोः कज्जलीदेवतापूजादि ३२, मृतकार्थं जलाञ्जलिदानं ३३, तिलदर्भदानं च, श्रावणशुक्लषष्ठी चन्दनषष्ठीकरणं ३४, गोपुच्छादौ हस्तोच्छेदादिना हस्तककरणं ३५ ।

'अक्कछट्ठी गोरीभत्तं च, सवत्तिपियरपडिमाओ । उत्तरअयणं भूआण, मल्लगं गोमयत्तिइज्ज्ञा ।।१०।। [मि.स्था. १३]

भाद्रपदे मासे अर्कषष्ठीकरणं ३६, माघशुक्लतृतीयायां गोरीभक्तं ३७, सपत्नीपूर्वजपितॄणां प्रतिमाकरणं ३८, उत्तरायणदिने विशेषस्नानादिकरणं ३९, भूतानां शरावदानं ४०, आश्विनशुक्लगोमयतृतीया ४१,

'देवस्स सुअणउट्ठाण, आमलीकण्हपंडवाणं च । इक्कारसीतवाइ, परतित्थे गमणखणकरणं ।।११।। [मि.स्था. १४]

वासुदेवस्य स्वापोत्थानो च, तथा कालो न शुक्लपक्षे आमलक्या, ज्येष्ठशुक्लपक्षे पाण्डवानां, एकादश्यां सर्वमासेषु उपवासकरणं ४२, परतीर्थे यात्रोपयाचितादिकरणं ४३,

'सद्धं मासिअ छम्मा-सिआइं पवदाणकन्नहलतिहिओ[1] । जलघडदाणं लाहणाइं दाणमवि मिच्छदिट्ठीणं ।।१२।। [मि.स्था. १६]

श्राद्धकरण-मासिक-षाण्मासिकसांवत्सरिकादि ४४, प्रपादानं ४५, धर्मार्थं परकीयकन्यायाः पाणिग्रहणकारणं ४६, षष्ठी दिनादिष्वकर्तनं दध्यवलोडनं च ४७, मृतकार्थं जलघटदानं ४८, मिथ्यादृष्टिपर्वदिने मिथ्यादृष्टिगृहेषु लाहणकदानं ४९,

'कोमारियाइभत्तं, धम्मत्थं चचरी उ चितम्मि । असंजयलोआणं, अक्खयतइया अकत्तणयं ।।१३।।' [मि.स्था. १७]

कुमारिकाभोजनदानं ५०, धर्मार्थं चैत्रमासे चच्चरीदानं ५१, वैशाखशुक्लाक्षयतृतीयादिनेऽकर्तनं ५२,

'संडविवाहो जिट्ठिणि, अमावासाए विसेसउ भुञ्जं । कूवाइखणणगोअर, सहिंडणं पियरहंतकिई ।।१४।।' [मि.स्था. १८]

मृतकार्थं शण्डविवाहः ५३, ज्येष्ठशुक्लत्रयोदश्यां ज्येष्ठिन्यां सशुकदानं[2] ५४, अमावास्यायां जामातृप्रभृतीनां भोजनदानं ५५, धर्मार्थं कूपादिखननं ५६, क्षेत्रादौ गोचरणहीनं ५७, विवाहे जन्ययात्रिकागमने सहिण्डनकं ५८, पितॄणां निमित्तं भोजनात् हन्तकारदानं ५९,

'वायस विरालमाई, पिंडं तरुरोवणं पवित्तयउ । तालयरकहसवणं, गोधण तह इंदयालं च ।।१५।।' [मि.स्था. १९]

काकमार्जारादीनां पिण्डिकादानं ६०, पिप्पलनिम्बादिवृक्षारोपणं ६१, भाद्रपदशुक्लचतुर्दश्यां[3] पवित्रककरणं अनन्तव्रतं तालाचरब्राह्मणादीनां कथाश्रवणं ६२, गोधनपूजनं ६३, इन्द्रजालदर्शनं ६४,

---

१. कन्नतिल प१ प२ छ । २. सश्रुक प१ प२ । ३. भाद्रपदकृष्ण० प२ ।

अष्टमोऽधिकारः
सम्यक्त्व-हिताचरण स्वरूपः
मिथ्यात्व-स्थानानि
गाथा-४०

'धम्मग्गिट्टयनडपिच्छणं च पाइक्कझूज्जदरिसणयं' धर्मार्थमग्निप्रज्वालनं ६५, नटप्रेक्षणकदर्शनं ६६, पदातियुद्धदर्शनं ६७, इति लौकिकदेवगतमिथ्यात्वमुक्तम् ।

अथ लौकिकगुरुगतमिथ्यात्वमुच्यते – **'एयं लोअगुरुण वि णमणं दियतावसाईणं ।।१६।।**

लौकिकादिचतुर्भेदं मिथ्यात्वं दर्शितम्, तथा एकाङ्गिकादिसप्तभेदमपि मिथ्यात्वं मोच्यमस्ति, तद्यथा –

'पदार्थानां जिनोक्तानां, तदश्रद्धानलक्षणम् । एकाङ्गिकादिभेदेन, सप्तभेदमुदाहृतम् ।।१।।'

'क्षणिकोऽक्षणिको जीवः, सर्वथा सगुणोऽगुणः । इत्यादि भाषमाणस्य, तदेकाङ्गिकमुच्यते ।।२।।'

'सर्वज्ञेन विरागेण, जीवाजीवादिभाषितम् । तथ्यं नवेति संकल्पे, दृष्टिः सांशयिकी सताम् ।।३।।'

'आगमालिङ्गिनो देवा, धर्माः सर्वे सदा समाः । इत्येव कथ्यते बुद्धिः, पुंसो वैनयिकी जिनैः ।।४।।'

'पूर्णः कुहेतुदृष्टान्तैर्न तत्त्वं प्रतिपद्यते । मण्डपश्चर्मकारस्य, भोज्यं चर्मलवैरिव ।।५।।'

'अतथ्यं मन्यते तथ्यं, विपरीतरुचिर्जनः । दोषातुरमनास्तिक्यं, ज्वरीव मधुरं रसम् ।।६।।'

दीनो निसर्गमिथ्यात्वस्तत्त्वातत्त्वं न बुध्यते । सुन्दरासुन्दरं रूपं, जात्यन्ध इव सर्वथा ।।७।।

'देवो रागी यतिः सङ्गी, धर्मः प्राणिनिशुम्भनः✦ । मूढदृष्टिरिति ब्रूते युक्तायुक्ताविवेचकः ।।८।।

'सप्तप्रकारमिथ्यात्वमोहितेनेति जन्तुना । सर्पविषाकुलेनेव, विपरीतं विलोक्यते ।।९।।'

इत्यैकान्तिक १सांशयिक २वैनयिक ३पूर्वव्युद्ग्रहादि ४विपरीतरुचि ५निसर्ग ६मूढदृष्टिभेदाः ७सप्तधा मिथ्यात्वम् । तथा मिथ्यात्वं पञ्चधा यथा –

'अभिगहियमणभिगहियाभिणिवेसियसंसइय मणाभोगं । पणमिच्छबार अविरइ मणकरणाऽनियमछजीववहो ।।८।।

[कर्मग्रन्थ ४ गा० ५१]

तत्राभिग्रहिकं कापिल्यादीनां १, अनाभिग्रहिकं बालगोपालादीनां २, आभिनिवेशिकं गोष्ठामाहिलादीनां ३, सांशयिकं बौद्धसार्थमिलितजिनदत्तश्रावकादीनां ४अनाभोगिकमेकेन्द्रियविकलेन्द्रियासंज्ञिनामिति । **'के मुत्तमिच्छकिच्चाइ'** इति पदोक्तगाथा-मिथ्यात्वमनेकभेदमुक्तमिथ्यात्वकृत्याः जीवाः सम्यग्दृष्टयः, तथा **'जे समसम्मत्तठाणमयकिच्चा'** त्ति समानि समस्तानि यानि

✦ निशुम्भनं वध इत्यर्थः ।

सम्यक्त्वस्थानानि सप्तषष्टिसम्यक्त्वभेदरूपाणि तेषां मतानि ज्ञातानि यैस्ते समसम्यक्त्वमतकृत्याः, अष्टाचारं अष्टाचारसमेतं ये सम्यक्त्वं धरन्ति ते सत्यसम्यग्दर्शनिनः **'अरिहदासुव्व'** त्ति – अर्हद्दासश्रेष्ठिवद् धरन्ति, तत्संबन्धो यथा –

'तेणं कालेणं चरमतित्थाहिरायस्स धम्माइगरस्स भगवओ सिरिमहावीरस्स सासणालंकारभूओ दुज्जयकाममल्लजयजणियभुवणजसो सिरिथूलथद्दो मुणि आसी सो दसपुव्वसमुद्दपारगामिणो, अज्जरक्खियायरियोत्तमा अन्नया नवकप्पविहारेणं विहरमाणा बहुयसीसपरिवारा गोडदेसालंकारभूअं पाडलिपुत्तं [1] णयरं समोसढा, तत्थ बहुफासुयप्पएसे मणोरमोज्ञाणे अवट्ठिया, तया य देसचरियाविणोएण चरमाणेणं तत्थागएणं तिखंडभरहवत्तिभूपालमालापालियसासणेणं संपइरायाहिराएणं दिट्ठा, जाओ पमोओ समागओ, तत्थ वंदिया सपरिवारायरिया, उवविट्ठो नाइदूरदेसे, कया भयवया धम्मदेसणा जहा –

'मानुष्यमार्यविषये सुकुलप्रसूतिः, श्रद्धालुता गुरुवचःश्रवणं विवेकः । मोहान्धिते जगति संप्रति सुप्रसिद्ध-सोपानपद्धतिरियं [2] सुकृतोपलभ्या ।।१।।'

तत्थ वि अपारभवसमुद्दपरिभमंताणं जीवाणं अइदुल्लहं सम्मत्तचिंतामणिं जेण य तं लद्धं हवइ, सो चेव जीवो 'देवं गुरुं धर्मं च सम्यग् लक्षयति, नोन्नो सयलकिलेसविमुत्तिसुहवसो चेव पावइ त्ति । यतः –

---

१. ०पुत्तणयरं प२ । २. संप्रति सिद्धसिद्धिसोपान० प१ छ ।

‘अतुलसुखनिधानं सर्वकल्याणबीजं, जननजलधिपोतं भव्यसत्त्वैकचिह्नम् । दुरिततरुकुठारं पुण्यतीर्थं प्रधानं, विश्वजितविपक्षं दर्शनाख्यं सुधाम्बु ।।१।।’

‘यद्देवैरपि दुर्लभं च घटते येनोच्चयः श्रेयसां, यन्मूलं जिनशासने सुकृतिनां यज्जीवितं शाश्वतम् ।

तत्सम्यक्त्वमवाप्य पूर्वपुरुषश्रीकामदेवादिवद्दीर्घायुः सुरमानवीयमहिमा श्राद्धो महर्द्धिर्भव ।।२।।’

‘भवेद् वैमानिकोऽवश्यं, जन्तुः सम्यक्त्ववासितः । यदि नोद्वान्तसम्यक्त्वो, बद्धायुर्नापि वै पुरा ।।३।।’

ततो राइणा पुज्ज[1] भयवं सम्मत्तजुग्गो केरिसो जीवो भवइ त्ति । तओ गुरूणा भणियं –

‘त्रैलोक्यं द्रव्यषट्कं नवपदसहितं जीवषट्कायलेश्याः, पञ्चान्ये चास्तिकायाः व्रतसमितिगतिज्ञातचारित्रभेदाः ।

इत्येतन्मोक्षमूलं त्रिभुवनमहितैः प्रोक्तमर्हद्भिरीशैः, प्रत्येति श्रद्दधाति स्पृशति च मतिमान् यः स वै शुद्धदृष्टिः ।।१।। [प्रव.सारो.९७१]

भाषाबुद्धिविवेकवाक्यकुशलः शङ्कादिदोषोज्झितो, गम्भीरः प्रशमश्रिया परिगतो वश्येन्द्रियो धैर्यवान् ।

प्रावीण्यं यदि निश्चयव्यवहृतो भक्तिश्च देवे गुरावौचित्यादिगुणैरलंकृततनुः सम्यक्त्वयोग्यो भवेत् ।।२।।

तओ राइणा भणियं भयवं पुव्विं केणावि पुण्णमंतेण सम्मत्तं पालियं तस्स य किं फलं ? ममं सुणावेह, तओ पसन्नेण सुहत्थिणा भयवया

१. राइणा मुहुः प, छ ।

भणियं सुण महाराय ! तत्थ अहिगयजीवाजीवपुण्णपापो बंधमुक्खकुसलो निग्गंथे पावयणे निसंकिओ अपेमाणुरायरत्तो लद्धट्ठो गहियट्ठो अरहदत्तो [दासो] सावओ सम्मत्तधारीति, तत्संबन्धश्चायं - इहेव जंबूद्दीवे भारहे वासे मगहाजणवए रायगिहणाम णयरं, तत्थ य सयलरायमंडलमंडियपरिसासोहिओ एगंतसव्वण्णू देवाहिदेवभत्तो सेणिओ राया रज्जं करेइ, तस्स समत्तसीलरूवाइगुणसालिणी चिल्लणादेवी तस्स रन्नो रज्जे य चउव्विहबुद्धिसमेओ बावत्तरिकलाकलिओ धम्माणुरायपरोवयारेकरसिओ सेणियस्स जेट्ठपुत्तो अभयकुमारो मंती, तत्थ णयरे देवगुरुभत्तो णायसमज्जियवित्तो आयारपवित्तो परावण्णवायपरंमुहो गुणिगणगहरओ सावयगुणगणालंकिओ अरहदासो समणोवासओ वसति, तस्स य जयसिरी १, चंदणसिरी २, मित्तसिरी ३, णागसिरी ४, पउमलया ५, कणयलया ६, विज्जुलया ७, कुंदलया ८ इय अट्ठ भज्जाओ संति । ताहिं सद्धं विविधसंसारसुहमणुभवमाणो चिट्ठइ, तत्थ णं अण्णया कयाइ समणे भयवं महावीरे आइगरे तित्थगरे सयंसंबुद्धे वेभारसमोसढे, तत्थ चिट्ठमाणेण वणपालेण जाइवेराणं जीवाणं एगत्थठितिं अवलोइऊण चिंतियं किमियमुप्पायकारणं ति चिंतमाणेण दिट्ठं रयणमेहरूप्पमयसुरविणिम्मियं सालत्तयं देवदुंदुहिनिनायपूरियदिगंतरालं वणाभरणभूयं च जिणसमवसरणं, तओ सो वणपालो पुप्फफलगहियपाणी सेणियरायसमीवं समागम्म निवेइअं, तेण भगवओ वेभारपव्वए समागमणं वद्धविओ राया, दिन्नं राइणा पसायदाणं, तओ सत्तट्ठपयाइं संमुहं गंतूण वंदिओ भयवं, तओ पभायसमए महया इड्ढीए महया महुसववित्थरेणं गओ वंदणत्थं पंचविहाभिगमणेण वंदिओ भयवं, भणियं च -

'अद्याभवत् सफलता नयनद्वयस्य, देव ! त्वदीयचरणाम्बुजवीक्षणेन । अद्य त्रिलोकतिलक ! प्रतिभासते मे, संसारवारिधिरयं चुलुकप्रमाणम् ।।१।।'

एवं थोऊण निसण्णो राया जहोचियं ठाणं तओ भगवया कया धम्मदेसणा, तत्थ परूविओ मुक्खमग्गो जहा –

'णाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा । एस मग्गुत्ति पन्नत्तो, जिणेहिं वरदंसिहिं ।।१।।' [उत्त. अध्य. २८ गा. २]

तत्थ सम्मत्तभावणाए –

'तित्थयराण य भगवओ, पवयण पावयणि अइसड्ढीणं । अभिगमणनमणदरिसण-कित्तणय पूयणात्थुणणा ।।१।।'

तीर्थकृतां भगवतां प्रवचनस्य द्वादशाङ्गस्य प्रवचनिनामाचार्यादीनां अतिशयवतां ऋद्धिमतां केवलिमनःपर्यायावधिमच्चतुर्दशपूर्वविदां तथाऽऽमर्षोषध्यादिप्राप्तऋद्धीनां यदभिगमनं गत्वा दर्शनं गुणोत्कीर्तनं पूजनं सुगन्धिपुष्पादिभिः स्तोत्रैः स्तवनमित्यादिका दर्शनभावना, अनया हि दर्शनभावनया भाव्यमानया दर्शनशुद्धिर्भवति ।

'जम्माभिसेयनिक्खमण-चरणनाणुप्पायनिव्वाणं । दियलोयभवणमंदर-नंदीसरभोमणयरेसु ।।२।।'

'अट्ठावयमुज्जंते, गयग्गपयगेय धम्मचक्के य । पासरहावत्तम्मि य, चमरुप्पायं च वंदणयं ।।३।।' [गाथासाहस्री २४४-३४५]

तीर्थकृज्जन्मभूमिषु तथा निःक्रमण-चरण-ज्ञानोत्पत्ति-निर्वाणभूमिषु देवलोकभवनेषु मन्दरे नन्दीश्वरद्वीपादौ भौमेषु पालभवनेषु यानि शाश्वतानि चैत्यानि तानि वन्दन्ति, एवमष्टापदे श्रीमदुज्जयन्तगिरौ गजाग्रपदे दशार्णकूटवर्तिनि धर्मवृक्षे तक्षशिलायां अहिच्छत्रायां

पार्श्र्वनाथस्य धरणेन्द्रमहिमास्थाने, रथावर्ते पर्वते वैरस्वामिना यत्र पादपोपगमनं कृतं यत्र च श्रीवर्धमानमाश्रित्य चमरेणोत्पातनं कृतं एतेषु स्थानेषु यथासंभवं अभिगमन-वन्दन-पूजनोत्कीर्त्तनादिकां क्रियां[1] कुर्वतो दर्शनशुद्धिर्भवति, इति जिनादिवन्दनादिषु गमनादिषु च फलं यथा -

'होइ चउत्थोववासस्स, जं फलं चिंतिएण मणसा वि । पूओवगहणे छट्ठो-वासस्स होइ फलं ।।'

'गमणारंभे जायइ, अट्ठमभत्तोववासजे पुण्णं' इच्चाइ धम्मदेसणं सोऊण अरहदाससिट्ठिणा एवमभिग्गहा कया मए तिसंझं जिणभत्ती पव्वतिहीसु सव्वाइं चेइआइं वंदिअव्वाइं । गुरुपव्वेसु य सव्वचेइएसु महा कायव्वा रत्तीए[2] गीयनट्टाइभावणापरेण चिट्ठियव्वं । तहा अण्णेवि जहारिहं धम्मं पडिवज्जिऊण गया नियनियठाणाइं भयवंपि अन्नत्थ विहरिउ । अह तम्मि देसे दुवालसवरिसाण अंतेसु कोमुईमहुस्सवो वट्टइ । तया कत्तियपुण्णिमाए सव्वो वि इत्थीजणो वणमज्झे अहोरत्तं चिट्ठइ, तत्थ जहेच्छं कीडंति, जइ एवं महुसवो न किज्जइ तया णयरे उवद्दवाइ भवइ त्ति । अह आगओ सो महुसवो, तया राइणा णयरमज्झे पडहघोसणा करिआ जहा भो भो लोगा सव्वजणा अज्ज णयरनारीजातीहिं अहोरत्तं गीयनट्टाइविणोएण चिट्ठियव्वं, पुरिसेहिं णयरमज्झे चिट्ठियव्वं, केणावि तत्थ न गंतव्वं, जो गच्छिस्सइ तस्स राइदंडो सव्वापहारो भविस्सइ त्ति, अह राइणा सव्वओ साउधनरेहिं रक्खिज्जमाणे वणे सव्वोवि णयरणारीजणो

१. ०नादिकाक्रियां प$_2$ । २. रात्तीए प$_2$ ।

सव्वालंकारविभूसिओ तत्थ जहेच्छं कीडति, पुरिसा य णयरमज्झे कीडंति । अह अरिहदासस्स चिंता जाया । अज्ज मए कत्तियपुण्णिमाए णयरवणमज्झे चेईयगिहेसु दिवसे रयणीए य पूआगीयनट्टाइकरणनियमो कह किज्जइ त्ति रायादेसो पुण एरिसो त्ति चिंतापरेण सेट्ठिणा सुवण्णमुत्ताहलवररयणभरियथालिं राइणो पाहुडं काऊणं पणमिओ राया, बहुमण्णिओ राइणा पुच्छिअं आगमणकारणं, भणियं च सेट्ठिणा महाराय ! जो मए तव समक्खं गुरुपव्वचाउम्मासियाइसु दिणेसु सव्वचेइएसु अहोरत्तमहुस्सव नियमो गहिओ । अहुणा य एवंविहो तवाएसो, ता मए किं कायव्वं ति, अह देवो एव पमाणं, तओ तुट्ठेणं भणियं राइणा धन्नोसि तुमं जो नियनियमपालणुज्जुओ सि, पालसु नियनियमं, तओ तुट्ठेण सेट्ठिणा सव्वमहुस्सवेण सव्वचेइएसु पूयं विनिम्मियं सयं मयंगवायगो होऊण, सव्वालंकारविभूसियाओ सव्वभारियाओ णच्चंति, णयरलोयपुरिसा णयरमज्झे विणोयं करिंति वणमज्झे णयरवणिताओ सविलासं खेलंति, राया तत्थ वणे वणिताखेलविणोयं दट्ठुकामो, अभयकुमारेण भणिओ रायं न जुत्तं तव तत्थ गमणं, जत्थ केवलं वणिताओ रमंतीत्ति, तत्थ गमणे णयरलोयस्स खेओ भविस्सई, रायाणं तु पयारागो एक संपयाकारणं, राइणा भणियं को इमो वराओ लोगो ? अभयमंतिणा भणियं देव ! न एवं यतः-

'बहुभिर्न विरोद्धव्यं, दुर्जयो हि महाजनः । स्फुरन्तमपि नागेन्द्रं, भक्षयन्ति पिपीलिकाः ।।१।।'

तओ राइणा भणियं साभिमाणं –

'बहुभिः किं ? स एकोऽपि, प्रमाणं यः प्रभानिधिः । सूरं रोद्धुं न शूरोऽपि, तारकाणां गणो हि यत् ।।२।।'

तओ मंतिणा भणियं देव ! किं तवासण्णो मच्चुकालो ? जेण एवं भणसि, बहुजणविरोहे हि णिच्छयं विणासो हवइ । जह सुजोहणस्स राइणो वि विणासो जाओ । राइणा भणियं को सो सुजोहणो राया त्ति, तओ मंती धन्नो सि तुमं जेण तव मग्गाणुगामिणी मईत्ति । अह राइणा भणियं मंति ! अहुणा ताव रयणी बहुगया अम्हि ता णयरमज्झं भमामो, तत्थ किंचि विचित्तं विलोगयामो, तओ निग्गया रयणीए णयरमज्झं तत्थ मंतेहिं दिट्ठा राइणा परिच्छायारं पुरिसं नच्चा न पासति किमेयंति ? तओ मंतिणा अभएण भणियं देव ! एस लोहखुरो चोरो अंजणबलेण अद्दिसीभूओ णयरं मुसइ, न य कोवि एयस्स जेउं समत्थो त्ति, तओ कत्थ एसो गओहित्ति, तस्स लग्गा छायाणुसारेण दोवि गओ सो अरहदत्तस्य गेहं मुसिऊं, तस्स गिहसमीववडरुक्खं आरुहिऊण ठिओ चोरो, राया मंती य तस्स हेट्ठे ठिआ अलक्खा । इत्थंतरे तस्स सेट्ठिस्स जा कुंदलयाट्ठमी भारिया तीए भणिओ सेट्ठी[१], पाणनाह ! किमेरिसं कोमुईमहोसवं मुत्तूण किमियं देवपूआइयं पारद्धं ? अरिहदासेणं भणियं अम्हेहिं सव्वं जिणपूआइयं परलोगत्थं किज्जइ त्ति, तीए भणियं पाणनाह ! केण दिट्ठोत्थि परलोगो, सेट्ठिणा भणियं मुद्धे ! उभयलोगसुहावहो धम्मो, परलोगे एयस्स फलं मए दिट्ठं ति । सुणसु सावहाणीभूया । सेणिय अभयकुमारा वि पच्छन्नभूया सेसरयणीए सुणंति सेट्ठी य कुंदलयाए भणइ तं जहा - इहेव णयरे पुव्विं पसेणजिओ राया आसी, तस्स पुत्तो संपयइं निस्सीमगुणो सेणिओ

१. सिट्ठी प॰ ।

राया वट्टए । इहेव जिणदत्तो सेट्ठी आसी तस्स पुत्तो अहं अरिहदासो । इहेव अंजणकलासिद्धो रूप्पखुरो चोरो वि आसी, तस्स पुत्तो लोहखुरो चोरो वट्टइ । तं सोऊण लोहखुरेण चोरेण चिंतियं अहो मम एसा चारिआ कमागया वट्टइ त्ति, अह एसो किं भणिस्सइ सुणेमि, सेट्ठिणा भणियं सो रूप्पखुरो पयंडचोरो दुग्गिज्झो त्ति जाणिऊण पसेणराइणा गिहं गिहं पइ तस्स वित्तीकया, सो सुहं चिट्ठइ । अन्नया रायभवणासन्नं गच्छमाणेण रायरसवइए सुगंधो आगओ, जाया तस्स भोत्तुमिच्छा, तओ अंजणजोएण अद्दिस्सीभूय रायभोयणं भुंजइ, तओ रसगिद्धो दिणं पइ एवं कुणइ । तओ राया दुब्बलो जाओ । पुच्छिओ मंतिणा राय ! तवापि किं दुभिक्खं जेण किससरीरो दीसइ त्ति, ? किंवा कोवि रोगवियारो ? गाढनिब्बंधेण पुच्छिओ । राइणा भणियं सचिव ! तवग्गेवि मज्झ किं गोवणीयमत्थि, सुणसु एगं कुऊहलं[१] । अहं पडिदिवसं बहुं भुंजामि परं न तहवि तित्ती होईत्ति, एयं हासपयं किं भणामि, मंतिणा चिंतियं णूणं कोवि रायभोयणं को वि अंजणसिद्धाइ अह हरइ त्ति, उवायं करेमि चिंतियं, राइणो भोयणमंडवे सव्वत्थ सुक्कअक्कपत्ताणि विक्खरियं पच्छन्नं ठिओ मंती, समागओ सो भोयणावसरे चोरो, चुण्णियाइ तस्स चरणचारेण, जाणियाणि तस्स कमाणि, पिहियं दुवारं, रुद्दधुवगंधो कओ, तओ गहिओ चोरो निग्गयं नित्ताओ अंजणं, दिट्ठो, गहिओ चोरो, नीओ रायसमीवं रुट्ठो राया भणिओ रे दुट्ठ ! मए तुज्झ गिहि गिहि वित्ती काऊण दिन्ना तथावि चोरियं न मुंचसि, तत्थ वि य मम भोयणेत्ति । आदिट्ठो सूलारोवणं, आरोविओ सूलाए चिंतियमणेण अहो ! हारियं भोयणं

१. कउहलं प$_2$ ।

आजीविया य, अकयपुण्णेण चोरियाइपावकम्मदूसियमणुअजम्मेण हारियं सव्वं ति सोअमाणो सूलाए अच्छइ, तत्थ राइणा समंतओ मुत्तभटा चिट्ठंति । को अणेण सह वदइ त्ति तं पस्संति, इत्थंतरे जिणदत्तसिट्ठी मगहाय णयरपरिसरसंठियपासायचेइयवंदणत्थं निग्गओ, कयचेईवंदणकिच्चो वलिओ, सूलारोवियासन्नमग्गे गच्छमाणो मए दिट्ठो कंठगयपाणो, तिसा किलंतदेहो तओ मए पुच्छिउ ताओ, ताय ! किमेयं ति -

'शृगालैर्भक्षितौ पादौ, काकैर्जर्जरितं शिरः । पूर्वकर्मसमायात्तं, सांप्रतं किं करोम्यहम् ।।१।।'

अहो ! सिट्ठिरयण ! अहं दिणत्तयतिसिओ, मए सव्वो जणो गच्छमाणो जलं जाईओ परं को वि न देंति । तुमं धम्मसिरोमणी देहि मम पाणीयं जेण सुहं जंति मम पाणा, तओ सेट्ठी समुल्लसियकरुणासमुद्दो भणति - तं भो रायविरुद्धो तुमं को नाम तुज्झ जलं देति परं अहं तु किवाए देमि, जो जइ तुमं पंचपरमिट्ठिमंतं जवसि, यतः -

'कृत्वा पापसहस्राणि, हत्वा जन्तुशतानि च । अमुं मन्त्रं समाराध्य, तिर्यञ्चोऽपि दिवं गताः ।।१।।' (यो.शा. ८०८)

चोरेण तं पडिवन्नं सेट्ठी तस्स नमुक्कारं दाऊण गमनत्थं मोत्तूण पाणीयगहणत्थं गओ, चोरो तं मंतं एग्गमणो समरंतो मुक्को पाणेहिं, गओ सोहम्मं देवलोगं, सिट्ठी पाणीयं गहिऊण गओ चोरसमीवं, दिट्ठो सो मुक्कपाणोहो[1] मओ ति सोईउं, सोइऊण मम गिहे पेसिऊण य गओ

१. ०पाणेहिं प१ छ ।

सयं सक्कावयारचेइए जिणवंदणत्थं, तत्थ जिणे वंदिऊण ठिओ काउस्सग्गे, इओ तम्मि समए रायवरपुरिसेहिं निवेइओ सो वुत्तंतो, कुविओ राया, देवावि सेट्ठीगिहे मुद्दा, सेट्ठिस्स वहो आइट्ठो, तओ रायभडा सिट्ठिगहणत्थं चिईयं पइ धाविया, ताव सो चोरजीवाभिणवदेवो पुव्वभवदत्तोवओगो पासिऊण तं सिट्ठिस्सोवसग्गसरूवं, अहो 'आसन्नोवगारिधम्मगुरुणो सिट्ठिस्स उवसग्गो' त्ति निवारेमि तं ति चेईयदुवारे दंडधरो भूय ठिओ, आगच्छमाणा रायपुरिसा हक्कारिया तेण, तओ रुट्ठा रायपुरिसा तस्स वहाय धाविया, तेण य दंडेण ताडिऊण पाडिया धरणीए मुच्छिया मुहे रुहिरं वमंति, विण्णाय वुत्तं तेण राइणा तस्स वहणत्थं तलारो पेसिओ, तेण सोवि दंडेण आहम्मा तहेव पाडिओ रुहिरं वमइ । अह राया सयं सबलवाहणो चडिओ तस्स वहणत्थं, तेण भापियं सव्वं पि बलं नट्ठं णयरमज्झे गयं । तओ समत्तमवि णयरं खुभियं पासिऊण मइसागरमंतिणा धूवोक्खेवपुव्वं सो पलादो भणिओ, हे विबुहोत्तम ! तव किं केण अवरद्धं जेणेवं करोसि, भणियं देवेण सचिव ! तवाणेण अवियारियकारिणा राइणा सज्जणचूडामणिस्स मम धम्मायरियस्स निरावराहिस्स जिणदत्तसेट्ठिस्स पारद्धो, तेण इमं णयरं सणायरं भक्खिस्सं, मंतिणा भणियं कह एस सिट्ठी तव धम्मगुरुत्ति, तओ तेण सव्वो साइपज्जंतो वुत्तंतो कहिओ, मंतिणा भणियं हे देव ! तुमं धन्नो जेण जम्मंतरेवि उवगारं न विस्सरसि, अह तुमं पसन्नीभूय तहा कुणसु जहा णयरं सुट्ठियं भवइ, तओ पसन्नेण देवेण भणियं सचिव ! जइ णयरलोएण सह पसेणजियराया एयं सेट्ठिणं सरणं पडिवज्जइ, तओ जीवइ नोऽन्नहा त्ति, मंतिणा तहा पडिवन्नं, राइणो निवेइयं, राया वि णयरलोएण समं सक्कावयारपासाए आगंतूण सेट्ठिणं भणइ धम्मिसिरोमणि ! देवणमणिज्ज ! खमसु

ममावराहं ति, स हत्थिरयणखंधे आरोविऊं सेट्ठिणं महयाइड्ढिमहुसवेण णयरमज्झे रायगिहे आणीय वत्थालंकाराइणा पूईओ सेट्ठी, तओ जीविया ते भडा, देवो य सेट्ठिगिहे सुवण्णवुट्ठिं काऊण तिणि रयणाणि समप्पति, सेट्ठिणा वि ताणि य तेण सिरिसित्तुंजए एगं, रेवयाचले बितियं तितीयं इत्थ जिणनवीणपासायजिणबिंबे तिलगीकयं, (एसामय)पसेणजियराया मम धम्मगुरुस्स भत्तो त्ति काऊण तिन्नि रयणाणि तस्स समप्पियाणि, ताणि राईणो सेणियस्स संति नवेति तहा तिण्णि रयणाणि पुत्तसिणेहेण य लोहखुरस्स समप्पियाणि, ताणि तेण जूए हारियाणि, तओ देवो एवं सव्वं काऊण गओ सठाणं । एयं धम्मप्पहावं दट्ठूण रायलोगा य घणियं चमक्किया, केवि दिक्खं के वि सावयधम्मं के वि सम्मत्तं पडिवन्ना, धम्मम्मि दढचित्ता जाया । अहमवि बालत्ते वि धम्मप्पभावं विलोइऊण धम्मे दढो जाओ ! इय अरिहदासेण भणियं सुणिऊण कुंदलयां विणा [1]सव्वभज्जाहिं ? भणियं नाह ! अम्हे एयं तव मुहाओ सोऊण कयत्था जायाओ, धम्मफलाणुमोअणेण पुण्णलायण्ण जायओ, तओ कुंदलयाए भणियं सव्वमेवेयमलीगं नाहं सद्दहामि, पत्तियामि तओ एयं तीए वयणं सोऊणं कुविएण सेणियेण [2]राइणा चिंतियं, हहा ? मम पिऊणो एयं सव्वं जायं, दुरायरिणी एसा न मन्नइ ता अहुणा किं वदामि ? गूढचरत्तेण पभायसमए एयाए निग्गहं करिस्सामि, त्ति चोरेण चिंतियं पाविणी एसा जा नियपइवयणं दूसयति, तओ सेट्ठिणा पढमा जयसिरी भणिया पिए ! तए वि जइ किंचि धम्मफलं दिट्ठं वा सुअं वा भवइ तओ कहसु त्ति -

---

१. कुंदलयाविणसव्व० प$_2$ । २. सेणियराइणा प$_1$ छ ।

अथ जयश्रिया प्रोक्तं शृणु प्राणवल्लभ ! अस्त्यवन्तीषूज्जयनी नगरी, तत्थ उज्जयणीए णयरीए संगामसूरो राया । तत्थ रिसहसेणो सिट्ठी सम्मदिट्ठी, तस्स भज्जा जयसेणा, सा वि सम्मत्ताइगुणसमेया परं वंझा । अन्नया तीए सेट्ठी भत्ताइ विण्णत्तो नाह ! पुत्तं विणा धुवं वंसच्छेओ भवई । तेण संताणत्थं पुणरवि विवाहं कुणसु त्ति, सेट्ठिणा भणिया मम परियकयस्स संपयं विवाहकरणमजुत्तं, तीए भणियं संताणत्थमदुट्ठं, अह तीए बलादवि कस्स वि इब्भस्स पुत्ती सुंदरीनामा परिणाविओ सेट्ठी । तओ सा जयसेणा तए गिहभारं समप्पिऊ सयं धम्मपरा जाया, कमेण सुंदरी पुत्तं पसूया । अन्नया सुंदरी पिऊगिहं गया, बंधुसिरीजणएण पुच्छिया पुत्ति ! सुहिणी आसि ? तीए भणियं अंब ! सवक्किसंकडे कत्थ सुहं ? अंब ! एयाए जयसेणाए अहं बाढं नडिआ चिट्ठामि, एसा मम दोसे उग्घाडिऊण बाढं पइं वुग्गहति । सा मं दासीठाणेवि न गणयतीति । एयं सुंदरीए भणियं सोऊण जयसेणोपरि सा[1] बंधुमई[2] रुट्ठा भणिआ सुंदरि ! मा चिंतं कुणसु अहं तहा करिस्सामि जहा जयसेणा न भविस्सइ । एवं जणणीए संतोसिया सुंदरी, सा गिहे गया, अह बंधुसिरी गूढरोसा जयसेणाए मारणोवायं चिंतेइ । अन्नया को वि कावालिओ आगओ बंधुसिरीगेहं, चिंतियं तीए एसो मम कज्जसिद्धीं करिस्सईत्ति विचिंतिय तस्स मणुण्णभिक्खादाणेण संतोसयति । भणिओ य निच्चं मम गिहे भिक्खत्थं आगंतव्वं ति, तेणावि पडिवन्नं, सावि तस्स भत्तिं करेइ । अन्नया भत्तिरंजिएण तेण भणिया बंधुसिरी ! मम किमवि कज्जं कहेइ जेण तं करेमि, तीए जयसेणामारणत्थं विन्नत्तो । तओ तेण भणिया धीरा

---

१. सोऊण जयसेणो पि सा बंधुमई सट्ठा प$_1$ प$_2$ छ । २. सगिहे प$_2$ ।

होहि, किण्हचउद्दसीए विज्ञमाराहिऊण तं मए मारणीया, तओ तुट्ठा बंधुसिरी, तओ कावालियजोगिणा चउद्दसीए सुसाणे गंतूणं सुरहिदव्वेण मंडलमालिहिय जाव पूजाहोमाइएहिं वेयालीविज्जाराहणं काऊण पच्चक्खीकया, आगया सा भणिया य सा जयसेणामारणत्थं, तओ सा वेयाली किलकिलायमाणा खग्गहत्था विगरालरूवा जयसेणासमीवं, दिट्ठा पोसहसालाए, पोसहिया काउस्सग्गठिया परमिट्ठि-मंतजावपरायणा, देवी तं पराभविऊं न सक्केइ, गया पच्छा वलिऊणं पेयवणं, पुणो वि जोगिणा पेरिया, पुणोवि आगया, तहेव सुहज्झाणपरा दिट्ठा, न सक्केइ मारेऊं, पच्छा आगया, पुणोवि तेण पेरिया, तहेव दिट्ठा । एवं गतागतं कुणमाणा खिन्ना, तओ जोगिणा भणिया देवी, अंब ! जयसेणा-सुंदरीणं दोण्हं (मज्झ) मज्झे जा दुट्ठा तं हणसु त्ति । तओ आगया मारणत्थं, तया सरीरचिंतमुवविट्ठा दिट्ठा, तीए सीसं छेत्तूण गया, दिट्ठा बंधुसिरीए छिन्नसीसा सुंदरी, कओ कोलाहलो, गया रायसभं निवेइयं राइणो [1]जयसेणाए, मम पुत्ती सुंदरी मारिया सवत्तीवेरेणं । तओ सासणदेवीपेरिएण कावालिणा भणियं लोगमज्झे बंधुसिरीपेरिएण मए वेयालीविज्ञाराहणेण मारिया, जाओ रायाइणं पच्चओ निद्धाडिया देसाओ बंधुसिरी, जाओ जसोवाओ, दिट्ठो लोएहि धम्मप्पहावो, तओ भणिओ अरिहदासो जयसिरीए एवं मए धम्मफलं पच्चक्खं दिट्ठं, धम्मे निच्चला निस्संका जाया, सेट्ठिणा सव्वभज्जाहिं तं सद्दहियं, कुंदलया पुच्छिया, तीए भणियं सच्चमसच्चमेयं ति, नाहं सद्दहामि । तच्छ्रुत्वा श्रेणिको दध्यौ कथमियं पापा सर्वमपह्नुते । तदनु तावत् शृणोमि कः किं वक्ति । अत्रान्तरे

---

१. जयसिरीए $प_1 प_2$ छ ।

श्रेष्ठिना चन्दनश्रीरभाणि प्रिये ! त्वया सम्यक्त्वं कथं लब्धम् । ततः साऽवादीत् - कपित्थपुरे अरिमर्दनो राजा, तत्र सोमदत्तो नाम द्विजो महादरिद्रो वसति, तस्य भार्या सोमिला सा ज्वरार्त्ता मृता, तस्याः शुचा दह्यमानो द्विजः क्वापि रतिं नाप । अन्यदा वनान्तरे रुदन् केनापि यतिना एवमबोध्यत तावद् मा रोदीः ।

'न च श्रोत्रबिलेऽमुष्मिन्[1], कलेवरे[2] वरगृहे किल । जीवस्य वसतः कालव्यालः कुशलं कियत् ।।१।।'

'भोगे रोगभयं सुखे क्षयभयं वित्तेऽग्निभूभृद्भयं, दास्ये स्वामिभयं गुणे खलभयं वेशे कुयोषिद् भयम् ।
माने म्लानिभयं जये रिपुभयं काये कृतान्ताद् भयं, सर्वं नाम भयं भवेऽत्र भविनां वैराग्यमेवाभयम् ।।'

ततो द्विजः श्रावकत्वं प्रपद्य स्वस्थानं प्राप्तः, धर्मप्रभावाद् धनमपि लेभे । लब्धधनो देवे गुरौ च भक्तिं व्यधत्त, तन्नगरनिवासी गुणपालश्रेष्ठी तं साधर्मिकत्वाद् द्रव्यदानादिना सच्चक्रे । ततो द्विजः प्रत्युत धर्मे स्थैर्यं भेजे । एकदा रुजाक्रान्तः प्रतीतो[3] सोमदत्तस्तं श्रेष्ठिनमाकार्य जगौ हे धर्मबन्धो ! साधर्मिकवत्सल ! मम परभवप्रयाणारूढस्य एका चिन्ताऽस्ति तामपनय यथाऽहं समाधिना जातमृत्युः सद्गतिमञ्चामि । श्रेष्ठिना चिन्ताहेतुः पृष्टः, स्पष्टमाचष्ट विप्रः ममेयममेयगुणा सोमा नाम कन्या त्वयाऽथ[4] स्वगृहं नेया, पुत्रीवत् पाल्या, श्रावकद्विजं विना नान्यस्य देया । श्रेष्ठी च तत्प्रपद्य सोमां स्वगृहं निन्ये, ततः सुखमर्जितधर्मा षट्कर्मा स्वर्गमाप । सोमाऽपि श्रेष्ठिना प्रयत्नेन

---

१. श्रोत्रबिलो प$_1$ छ । २. कलेवरो प$_2$ छ । ३. प्रत्युत प$_1$ छ । ४. त्वयाऽद्य प$_2$ छ ।

पाल्यमाना साध्वीसंसर्गादधिगतजिनधर्मा प्रतिदिनं जिनालयं यान्ती द्युतासक्तेन रुद्रदत्तकितवेन दृष्टा पृष्टाश्च द्युतकाराः केयं कस्येयम्, तैरुक्तः सोमदत्तपुत्रीयं गुणपालगृहे प्रवर्धते । रुद्रदत्तोऽवदत् अहमिमामुद्वक्ष्यामि, तैरुक्तं रे अज्ञान ! मा ब्रूहि । इयं दीक्षितयाज्ञिकादिद्विजैर्बहुशो याचिता । श्रेष्ठी तु जैनं ब्राह्मणं विना नान्यस्य दत्ते, त्वं तु कितवमुख्यः सर्वभ्रष्टाचारः कथं लभसे[1] ? ततः साभिमानेन तेनोक्तं भो द्यूतकाराः मम धियं पश्यत यदिमां न परिणये तदहं पशुरेव वाच्यः । इत्युक्त्वा स विदेशं गतः, क्वापि साधुसंनिधौ कपटश्रावकत्वमभ्यस्तवान् पुनर्व्याघुट्य स्वपुरमागतः, चैत्यमेत्य जिनमर्चित्वा[2] मधुरस्वरेण स्तोत्राद्यं पठन् तदा तत्रागतेन श्रेष्ठिना दृष्टो वन्दित्वा पृष्टः भो धार्मिक ! कस्त्वं ? कुत आगतोऽसि ? वाराणस्यां[3] सोमशर्मद्विजस्य सुतः सोमशर्माकुक्षिभूः रुद्रदत्तोऽहं अकाले पित्रोः प्रमीतयोः❖ शोकार्त्तस्तीर्थयात्रां कुर्वन् क्वापि साधुसंगमे उपदेशमश्रौषं यथा –

कतिन् कतिन् वारान् भूपतिर्भूरिभूतिः, कतिन् कतिन् वारानत्र जातोस्मि कीटः ।

'नियतमिह न कस्याप्यस्ति सौख्यं न दुःखं, जगति तरलरूपे किं मुदा वा शुचा वा ।।'

ततः वत्स ! एकं धर्ममेवाश्रयम्, यतः –

---

१. लभसि प$_२$ । २. जिनं मन्त्रित्वा प$_१$ प$_२$ छ । ३. वाणारस्यां प$_२$ । ❖ मृतयोरित्यर्थः ।

'धर्मः पिता क्षमा माता, कृपा भार्या गुणाः सुताः । कुटुम्बं सुधियां सत्यमेतदन्ये तु विभ्रमाः ।।'

ततोऽहं श्राद्धो जातः । तीर्थजातमानमन्त्रागतोऽस्मि चैत्यवन्दनार्थम्, ततः शिरो धुन्वन्नुवाच श्रेष्ठी, रुद्रदत्त ! धन्योऽसि,

'देवान् पूजयतो दयां विदधतः सत्यं वचो जल्पतः, सद्भिः संगमनुज्झतो वितरतो दानं मदं मुञ्चतः ।
यस्येत्थं पुरुषस्य यान्ति दिवसास्तस्यैव मन्यामहे, श्लाघ्यं जन्म च जीवितं च सफलं तैरेव भूर्भूषिता ।।'

सौम्य ! मम गेहमेहि[१] तत्र द्विजपुत्र्याः सोमायाः पाणिग्रहणं कुरु । कितवो जगौ धार्मिक ! न मे स्त्रियामभिलाषः, यतः –

'कण्ठस्थः कालकूटोऽपि, शम्भोः किमपि नाकरोत् । सोऽपि दंदह्यते स्त्रीभिः, स्त्रियो हि विषमं विषम्।।'

एवं वदन्नपि महाग्रहपूर्वकं गृहमानीय श्रेष्ठिना[२] सा सोमा विवाहिता । द्वितीयेऽह्नि बद्धकङ्कण एव गतः कितवशालाम्, कितवानवादीत् मया स्वधिया सन्धा पूरिताऽस्ति, ततोऽसौ तैः स्तुतः कतिचिद्दिनानि मर्यादया स्थित्वा पश्चात् स्वच्छन्दं द्यूतासक्तः सुमित्रायाः पुत्र्या कामलतया वेश्यया विललास, तद्गेहे एव बुभुजे शिश्ये च ततो विषादात् रुदती सोमा क्रमाज्ज्ञातजामातृशाठ्येन श्रेष्ठिनाऽभाणि पुत्रि मा रुदः ।

---

१. मद्गेहमेहि प, छ । २. श्रेष्ठिनाऽसौ प, छ ।

'गगनं विपुलं तुरंगमाः सततं गन्धवाहातिशायिनः । रविरेति तथाऽप्यरे सुखं[१] न हि नाशोऽस्ति कृतस्य कर्मणः ।'

'नास्ति सत्यं दुराचारे, न शौचं वृषलीपतौ । मद्यपे हृददं नास्ति, द्यूते च त्रितयं नहि ।।१।।'

तथा च श्रेष्ठिनाऽभाणि पुत्रि ! तव कुलजायाः अयं पतिरनुचित एव, त्यज भोगाशां गृहाणेदं धनम्, नवक्षेत्र्यां व्यय[२] यदृच्छया, येनाप्तधर्मा सुगतिं लभसे ततस्तदादेशेन सा जिनालयमचीकरत्, प्रत्यतिष्ठपच्च जिनबिम्बम्, यदुक्तं –

'मेरुव्व समुत्तुङ्गं, हिमगिरिधवलं लसंतधवलधेयम् । भवणं कारेयव्वं, जिणस्स मुक्खत्थिणा विहिणा ।।१।।' [दंसणसुद्धि-१६]

'दारिद्दं दोहग्गं, कुजाइकुसरीरकुगइकुमईओ । अवमाणरोगसोगा, न हु हुंति जिणबिंबकारीणं ।।२।।'

प्रतिष्ठानन्तरं तया पूजितः श्रीसङ्घः । द्वितीयदिने सुमित्रा-कामलता-रुद्रदत्तादय आहूता, भक्त्या भोजिताश्च । यतः –

'निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः । न हि संहरति ज्योत्स्नां, चन्द्रश्चण्डालवेश्मनि ।।

तदा सोमायाः रूपं[३] वीक्ष्य सुमित्रा शिरो धुन्वाना दध्यौ अहो इयमीदृशी कथं रुद्रदेवेन त्यक्ता, यद्वा कुतः कितवानां धीः? अथवा मत्पुत्र्या भाग्यैरेतत् कृतम् । इयं हि जीवन्ती मत्पुत्र्याः शल्यम्, तद्यथा – तया चावध्येति विचार्य कुसुमैः समं फणिनं मध्येघटं क्षिप्त्वा, पुत्र्या सह

---

१. मुखं प१ छ । २. व्ययः प१ छ । ३. सा मायारूपं प२ । ४. पुत्र्याः प१ छ ।

सोमाया गृहमेत्य एभिः पुष्पैर्जिनमर्चयति[१], तामाललाप, ततः सा सरलाशया जिनमर्चति स्म तत्करस्पर्शात् सर्पः पुष्पदामतां गतः । विनोदात् तद्दाम कामलतायाः कण्ठे चिक्षेप । तत्कण्ठसंगाद् भुजङ्गीभूतेन दाम्ना दष्टा, कामलता पतिता भुवि, ततः सुमित्रा स्वपुत्रीं मृतां वीक्ष्य पूत्कुर्वन्ती तं मालासर्पं घटे क्षिप्त्वा उपभूपं गता, मत्पुत्री सोमया मारितेति बाढं जगौ, अथ कुपितो भूपतिः सोमामाकार्य प्रोच्चैः प्रोचे रे दुष्टे ! कामलतां किमवधीः ? सोमाऽवदद् देव ! अहं जैनी सूक्ष्ममपि जन्तुं न हन्मि किमुत स्थूलं ? इति यदि त्वं नावधीस्तदेषा किमेवं वक्ति, सत्यं वद । राज्ञा सोमया सर्वं पुष्पानयनादिवृत्ते यथावस्थिते प्रोक्ते राजा सुमित्राया मुखमैक्षिष्ट, तया घटस्थसर्पो दर्शितः किमेतदित्युक्ते सोमाऽवदद् देव ! मालेयं तर्हि निर्वासयेति राज्ञोक्ते सोमा सर्वसभासमक्षं घटे हस्तं क्षिप्त्वा पुष्पदाम चकर्ष सुमित्राया हस्तेऽर्पितं राज्ञा तद्दाम भुजगतां भेजे, पुनः सोमा हस्ते दाम, सुमित्राहस्ते सर्पः एवं बहुशः कृते राजा चमच्चक्रे । यदि सोमा शुद्धा तर्हि जीवयतु मत्सुतां इति विलक्षया राज्ञः प्रोक्ते राजादेशात् सोमा परमेष्ठिमन्त्रस्मरणपूर्वं पाणिस्पर्शेन कामलतामजीवयत, ततः सुमित्रया राज्ञः पुरः स्वपापे प्रकटिते राजा धर्मप्रभावं प्रत्यक्षं वीक्ष्य जैनो जज्ञे प्रतिबुद्धाः भद्रादयः । तदुग्रं फलं साक्षाद् वीक्ष्याह सम्यक्त्वं सुदुःप्रापं इति चन्दनश्रिया प्रोक्तम्, श्रेष्ठिनाऽन्यभार्याभिश्च श्रद्दधे, कुन्दलता प्रोचे नाहं प्रत्येमि सर्वमेतद् वृथा, इति द्वितीयोक्तम् ।

---

१. मर्चयेति प$_२$ ।

अथ तृतीया मित्रश्रीः पृष्टा, ततो राज्ञा चौरेण च चिन्तितं अहो दुर्वृत्ता, इयं कथं धर्मफलं न मन्यते, प्रातः शिक्षणीयेयं यतः-

'यो भाषते दोषमविद्यमानं, [१]मतां गुणानां ग्रहणे च मूकः । स पापपात्रं स च शिक्षणीयो, यशोवधः प्राणवधाद् गरीयान् ।।'

अथार्हद्दासेन मित्रश्रीः पृष्टा सुदति ! वद ते कुतो धर्मावाप्तिः ? साऽप्यूचे, कान्त ! वत्सदेशे कौशाम्ब्यां राजा धनञ्जयः, मन्त्री सोमशर्मा कुपात्रव्ययी । अन्यदोद्याने मासोपवासी मुनिरागतः, सत्प्रभावादारामः पुष्पफलाभिरामकूजद्विहगः उत्तरङ्गतडागः विकसत्कमलश्च जातः, तस्य मुनेः पर्यटतः परेण केनचित् पुरान्तःप्रथमदर्शनोत्पन्नप्रमदेन मन्त्रिणा गृहमानीय भक्तं पानं शुद्धमदायि व्यज्ञापि च न सर्ववित् कश्चिदिहास्ति तस्य वाचः पुनर्वस्त्ववभासकर्त्र्यः । तासां समालम्बनमेत एव मुनीश्वरास्तत्सदृशोऽपरः कः ।।

एवं तस्मिन् भावयति देवाः स्वर्णवृष्ट्यादीनि पञ्चप्रातिहार्याणि वितेनिरे, ततो मन्त्री विस्मितः, तं मुनिं उद्याने गतं भुक्तपूर्वं एवं पप्रच्छ, प्रभो ! लौकिकधर्मे प्रवर्तमाने मया दीक्षिताऽग्निहोत्रिश्रोत्रिययाज्ञिकादीनां बहुशः महादानानि दत्तानि ।

'कनकाश्च तिलानागो, रेप्यो वासी महीगृहम् । कन्या च कपिला धेनुः, महादानानि वै दश ।।१।।'

परमल्पोऽपि तद्दानातिशयो न दृष्टः यथा त्वद्दानेऽपश्यं किमत्र कारणम्, मुनिराह-मन्त्रिन् दीक्षितादयः असंयताः षट्कायारम्भिणः कुपात्राणि तेषु दत्तं सफलं न, किञ्च,

---

१. सतो प, छ ।

'ज्ञानयुक्तः क्रियाधारः, सुपात्रमभिधीयते । दत्तं बहु फलं तस्य, धेनुक्षेत्रनिदर्शनात्[१] ।।१।।' [विवेकविलास ३/४१]

'दानं दातव्यं शीलवद्भ्यः प्रणम्य ज्ञानं ज्ञातव्यं बन्ध-मोक्षप्रदर्शि । देवः संसेव्यो द्वेषरागप्रहीणः, स्वर्गं मोक्षं वा गन्तुकामेन पुंसा ।।२।।'

'उत्तमपत्तं साहु, मज्झिमपत्तं च सावया भणिया । अविरयसम्मदिट्ठी, जहन्नपत्तं मुणेयव्वं ।।३।।' [गाथासहस्री-१४४]

शेषाः सर्वे कुपात्राणि,

'उप्तं यथोखरक्षेत्रे, बीजं भवति निष्फलं । तथा दत्तं कुपात्राय, दत्तं भवति निष्फलम् ।।१।।'

एकवापीजलं यद्वदिक्षौ मधुरतां व्रजेत् । निम्बे च कटुतां याति, पात्रापात्रनियोजनात् ।।२।।

पुनर्मन्त्री प्रोचे मुने ! मद्वदपरः कोऽपि पात्रदानफलं लेभे ? ततो मुनिः विश्वभूतिद्विजकथामाचख्यौ[२] । दक्षिणस्यां वैराटदेशे सोमप्रभो राजा द्विजभक्तोऽभूत् स सदा सभास्थः द्विजानेवं व्याचष्टे –

'दैवाधीनं जगत्सर्वं, मन्त्राधीनाश्च देवताः । ते मन्त्रा ब्राह्मणाधीनास्तस्माद् ब्राह्मणदेवता ।।१।।'

'गोभिर्विप्रैश्च देवैश्च, सतीभिः सत्यवादिभिः । अलुब्धैर्दानशीलैश्च, सप्तभिर्धार्यते मही ।।२।।'

---

१. धेनुक्षेत्राऽतिद० प२ छ । २. ०माचचक्षे प१ छ ।

अन्यदा नृपः स्वां श्रियं सफलयितुं विप्रैर्बहुसुवर्णयागमकारयत्, तस्मिन् यागे आदौ मध्येऽन्ते च द्विजानां बहु स्वर्णं दीयते, तत्र यज्ञपाटके आसन्नो विश्वभूतिर्विप्रो यमनियमरतः परिवसति,

'यमश्च नियमश्चेति, त्याज्ये वस्तुनि संस्मृतौ । यावज्जीवं यमो ज्ञेयः, सावधिर्नियमः स्मृतः ।।१।।'

स खले गत्वा शुल्कवृत्त्या यवानानीय तान् पिष्ट्वा सक्तूंश्चक्रे, तैः पिण्डान् चतुरः कृत्वा एकेनाग्निं, द्वितीयेनातिथिं तृतीयेन स्वम्, तुर्येण भार्यां चाऽप्रीणयत् । अन्यदा तद्गृहे कोऽपि साधुर्भिक्षार्थमागतः, तेनानन्दाश्रूणि रोमाञ्चो बहुमानं प्रियं वचः किंचाऽनुमोदना पात्रदानभूषणपञ्चकं दधतोऽग्निं हुतं प्रथमं पिण्डं मुक्त्वा द्वितीयेन मुनिं न्यमन्त्रयत्, मुनिना एषोऽतिथिसत्क इति निषिद्धः, स्वं पिण्डमढौकयत् सोऽपि सचित्तमिश्र इति मुनिना निषिद्धः, ततो द्विजः पत्न्या मुखमैक्षिष्ट, [1]साऽपीङ्गिताकारनिपुणा, प्रोचे नाथ ! तव प्रसादान्ममापि पुण्यं जायताम्, दीयतामेषः पिण्डतो विप्रः पत्न्याः पिण्डं मुनये ददौ, मुनिः शुद्धः इति तं जग्राह । तदा देवैस्तत्र रत्नहेमवृष्टिः कृता, [2]याज्ञिकेन राज्ञ उक्तम्, देव ! दृश्यतां प्रत्यक्षं यज्ञफलम्, राज्ञा हृष्टेन तद्धेम प्रकल्पितं द्विजानां यावद् द्विजा तद्ग्रहीतुं प्रवृत्तास्तावत् सर्वमङ्गालव्यालरूपं जातम्, ततो वृद्धे राजोचे नैतद् यज्ञफलम्, किन्तु विश्वभूतिकृतमुनियज्ञफलम्, ततो नृपस्तत्रैत्य तत् सर्वं साक्षाद् वीक्ष्य जिनधर्मे प्रत्ययं दधौ । अथ राजा योजिताञ्जलिः विश्वभूतिं बभाषे बन्धो ! मुनिदानफलार्धं मे देहि, मदीययज्ञफलार्धं गृहाण,

१. साऽपि अङ्गिताकार० पर । २. याज्ञिके प१ छ ।

विश्वभूतिस्तन्न[३] मेने, पात्रदानयज्ञयोर्महदन्तरत्वात्[४], पुना राज्ञोक्तं दरिद्रोऽसि [१]अर्थिनं दानार्थं देहि, द्विजः स्माह-[२]स्वर्गापवर्गसाधकं द्रव्यार्थं न विक्रीणे । सत्त्वेन तुष्टो नृपस्तद्धेम विश्वभूतिसात्कृत्य तं मुनिमानम्य तद्दानं कतिधेति पप्रच्छ, मुनिरूचे दानं त्रिधा – ज्ञानाभय-धर्मोपष्टम्भभेदात्, उक्तं च,

'लिखित्वा लेखयित्वा च, साधुभ्यो दीयते श्रुतम् । व्याख्यायतेऽथवा स्वेन, शास्त्रदानं तदुच्यते ।।१।।'

'अपरस्मिन् भवे जीवो, बिभर्ति सकलं श्रुतम् । मोक्षसौख्यमवाप्नोति, शास्त्रदानफलान्नरः ।।२।।'

'प्रदेयं सर्वदा दानमभयं सर्वदेहिनाम् । यतोऽन्यस्मिन् भवे जीवः सर्वेभ्यो निर्भयो भवेत् ।।३।।'

यत्तु धर्मवतामाहारौषधादि वस्त्रं दीयते तद्धर्मोपष्टम्भदानम्,

अन्नदातुरधस्तीर्थकरोऽपि कुरुते करम् । तदन्नदानं दीनेषु, वेदकेनोपमीयते ।

अन्येऽप्याहुः –

'ददस्वान्नं ददस्वान्नं, ददस्वान्नं युधिष्ठिर !' । 'अन्नदः प्राणदो लोके, प्राणदः सर्वकामदः ।।'

'रोगिभ्यो भेषजं देयं, रोगा देहविनाशकाः । देहनाशे कुतो ज्ञानं, ज्ञानाभावे न निर्वृतिः ।।१।।'

'वस्त्रदानं प्रदातव्यं, मुनीनां धर्महेतवे । यस्माज्जीवस्य सच्छत्रं, धार्यते मस्तकोपरि ।।२।।'

---

१. अर्थेन प$_१$ छ । २. स्वर्गेऽपि वर्गसाधकं प$_१$ छ । ३. सत्त्वे तु प$_१$ छ । ४. सात्कृत्वा प$_२$ ।

अस्माद् धर्मोपष्टम्भदानाज्जीवानां सर्वसौख्यानि स्युः ।

'आरुग्गं सोहग्गं, आणेसरियं मणिच्छियो विहवो । सुरलोयसंपया विय, सुपत्तदाणद्दुमफलाइं ।।१।।' [रत्नसञ्चयः १७४]

तत्[1] श्रुत्वा राजा श्रावकत्वमादृत्य[2] नित्यं पटु लेभे । विश्वभूतिरपि इमां विश्वभूतिकथां निशम्य सोमशर्मा मन्त्री श्राद्धधर्ममादत्त । लोहायुधधरणमपि नो जग्राह तदादि काष्टकृपाणं कोशे निक्षिप्य राजसेवां व्यधत्त, अन्यदा पिशुनेन तस्य काष्टस्वरूपं भूपस्योक्तम् । भूपः परीक्षार्थं सभान्तः खड्गवार्ता प्रारेभे, आलोके च सर्वक्षत्राणामासीत्, त्वमपि स्वमसिं दर्शयेति राज्ञोक्तो[3] खलविलसितं ज्ञात्वा दध्यौ –

'परपरिवादे दशवदनः, पररन्ध्रनिरीक्षणे सहस्त्राक्षः । सद्वृत्तवृत्तिहरणे, बाहुः सहस्त्रार्जुनः पिशुनः ।।१।।

'अस्मिन् पिशुनसंकटे गृहिजैनो धर्मः सम्यग् मे मनस्यस्ति तदयं खड्गं लोहमयो भवत्विति देवगुरून् स्मृत्वा राज्ञो हस्ते स्वखड्गमदात्, राजा स्वयं (कोणभिहास्य) खड्गं दीप्तिमल्लोहमयं ददर्श । ततो राजा किमेतदिति मुखमैक्षिष्ट । कस्तवातिविश्रम्भः, इति तमुपालब्धः, तदा मन्त्रिणा[4] तस्योक्तं हे मुग्ध !

सर्वदेवमयो राजा, वदन्ति विबुधा जनाः । तस्मात् तं देववत् पश्येत्, न मृषा तत्पुरो वदेत् ।।१।।'

---

१. ततः प१ प२ छ । २. त्वमावृत्य प२ । ३. राज्ञोक्ते मन्त्री प१ । ४. मन्त्रिणे प१ छ । ● विश्वे भूतिः यस्य स विश्वभूतिः सोमशर्मा ।

अथ तं निजिघृक्षुर्नृपो मन्त्रिणोक्तः देवास्मिन् कोपं मा कृथाः, नायं मृषावाक् ! अहं हि प्रपन्नजैनधर्मो लोहं बहुदोषं ज्ञात्वा गृहीतलोहायुधनियमः काष्टकृपाणमेवाहं सांप्रतं धर्मप्रभावात् स लोहमयो जातः, इति श्रुत्वा लोकैश्च स स्तुतः देवैश्च पञ्चाश्चर्यं कृतम्, ततो राजा लोकमूचे अहो ! जैनधर्मं विना कोऽन्यो धर्मः दुर्गतिदलनक्षमः यतः –

'स्तुहि पयसि समत्वं धेनुदुग्धं च तेषां, दृषदि सुरमणौ वा ते च तुल्याभिलाषाः ।
कनकतरुषु कल्पद्रौ च ते निर्विशेषाः, नियतमितरधर्मे जैनधर्मे समाजे ।।१।।'

धर्मप्रभावं प्रत्यक्षं वीक्ष्याहं धर्मे निश्चला[1] जाता, एतच्छ्रुत्वा श्रेष्ठिना भार्याभिश्चोक्तं सत्यमेतत् । कुन्दलता प्रोचे अलीकमिदं नाहं श्रद्दधे, ततो राजा मन्त्री च दध्यौ कथमियं पापा धर्मफलमवगणयति, न हि खलः स्वस्वभावं[2] त्यजति ।

अथ श्रेष्ठिना नागश्रीरुक्ता,[3] प्रिये ! त्वमपि स्वसम्यक्त्वलाभकारणं वद, साऽवदत्[4] शृणु – वाणारस्यां जितारिः नृपः, कनकचित्रा राज्ञी, तयोः पुत्री सुमित्रा, सा प्रत्यहं मृद्भक्षणाद् रुजा ग्रस्ता, दृष्टा च साध्वीभिः, तदुपदेशाद् द्वाविंशति [5]अभक्ष्याणि मुञ्चती गृहीतमृन्नियमा शनैः शनैः नीरुग् जाता, ततो विशेषतो धर्मे स्थैर्यं दधौ, तामुद्यौवनां विवाहयितुं राज्ञा राजकुमारा आहूताः परं तस्याः एकोऽपि न रुरुचे, कुमाराः

---

१. निश्चलो जातः प$_1$ छ । २. स्वभावं प$_2$ । ३. मानश्री प$_2$ । ४. साऽवादीत् प$_1$ छ । ५. अभक्षाणि प$_2$ ।

स्वस्थानं गताः । इतश्चाङ्गदेशाधीशः भवदत्तो रूपलावण्यादिगणोपेतः सुमित्रां ययाचे । जितारिणाऽभाणि, दासीपुत्र ! हीनजातिस्त्वं न राजकन्यामर्हसि, तेनोक्तं जात्या गुणा एव प्रमाणम्, यतः –

कौशेयं कृमिजं सुवर्णमुपलाद् दूर्वा तु गोलोमतः, पङ्कात् तामरसं शशाङ्क उदधेरिन्दीवरं गोमयात् ।

काष्ठादग्निरहेः फणादपि मणिर्गोपित्ततो रोचना, प्राकाश्यं स्वगुणोदयेन गुणिनो गच्छन्ति किं जन्मना ।।

जितारिणोक्तं गुणवतेऽपि ते दासीसुताय स्वां पुत्रीं कथं ददे । इत्युक्तो भवदत्तो बभाषे, यदि राज्येन कार्यं तत्कन्यां देहि, न चेद्वयं बलादप्यादास्यामः, जितारिरूचे यो मां संग्रामे जयति, यो मे दर्पं व्यपोहति यो मत्प्रतिबलो वीरः स कन्यायाः पतिर्भवेत्, ततः भवदत्तेन स्वस्थानमेत्य सर्वसामग्रीं विधाय शकुनबलात् प्रतस्थे, राज्ञ्या तयोक्तं देव ! कन्यार्थं कलहो न युक्तः, समकुलयोरेव विवाह-संबन्धो बन्धुरः, भवदत्तोऽवादीत् मुग्धे ! जितारिणा यो मां जयति संग्रामे इत्यादि, यदुक्तं [**'तदेवमासंग्रामयति० ।**]

यज्जीव्यते क्षणमपि प्रथितं मनुष्यैः, विज्ञानशौर्यविभवादिगुणैः समेतम् ।

तन्नैव जीवितफलं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः, काकोऽपि जीवति चिरं च बलिं च भुङ्क्ते ।।१।।'

ततस्त्वरितप्रयाणैः जितारिदेशसीमामागतः, जितारिस्तच्छ्रुत्वा बभाषे सदर्प-

दृष्टंश्रुतं नो क्षितिलोकमध्ये, मृगा मृगेन्द्रोपरि संचरन्ति । विधुन्तुदस्योपरि चन्द्रसूर्यौ, किं वा बिडालोपरि मूषकाश्च ।'

इत्यादि जल्पत्येव जितारौ गुप्तवृत्त्या एत्य भवदत्तो वाणारसीमवेष्टत तदा च पुर्यां भूकम्पादय उत्पाता बभूवुः, अत्रान्तरे मन्त्रिणोक्तं देव ! दीयतेऽस्मै कन्या अन्यथा क्व नः सुखम् । नीतिशास्त्रे[1]ऽप्युक्तं –

'त्यजेदेकं कुलस्यार्थे, ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् । ग्रामं जनपदस्यार्थे, आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् ।।१।।'

सभ्यैरप्युक्तं देव ! मन्त्रिणो वचः प्रमाणीक्रियताम्, राजोचे सभ्याः ! मा बिभ्यथाः समरे ममासिप्रहारं सोढुं कः समर्थः ? मन्त्री प्राह सत्यमिदं परं परबलं बहुलं श्रूयते, राजा प्राह साहसे सिद्धिः न कटके, यतः –

'विजेतव्या लङ्का [2]चरणतरणीयो जलनिधिः, विपक्षः पौलस्त्यो☆ रणभुवि सहायाश्च कपयः ।
तथाप्याजौ रामः सकलमवधीद् राक्षसगणं, क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे ।।१।।'

अथ भवदत्तभूपेन प्रहितो दूतः एत्य जितारिमूचे देव ! तावत् कन्या क्वापि देयैव, ततः कन्यां भवदत्ताय दत्त्वा किं न सुखीभवसि अन्यथा मृत एव,

---

१. ०शास्त्रेषूक्तम् प१ छ । २. ०चारण० प२ । ☆ रावण इत्यर्थः ।

'अनुचितः [1]कर्मारम्भः प्रकृतिविरोधो [2]बलीयसि स्पर्धा । प्रमदाजनविश्वासो मृत्युद्वाराणि चत्वारि ।।१।।'

ततः क्रुद्धो ज्वलन् जितारिर्दूतमवध्यत्वान्निर्वास्य सर्वसन्नाहेन युद्धार्थं प्रचक्रमे, भवदत्तोऽपि, अथोदारदारुणरणतूर्यनिनादे सादरी-भूत[3]भटयोर्द्वयोरपि सैन्ययोः युद्धं प्रावर्तत, क्षणाद् भवदत्तसैन्यैः [4]त्रासितं जितारेः सैन्यम्, मन्त्रिणोक्तं जितारे ! पश्य नश्यति तव सैन्यम्, अथ न स्थीयते जितारिर्जगौ मन्त्रिन् ! किं कातरोऽसि ?

'जिते च लभ्यते लक्ष्मीः, मृते चापि सुराङ्गना । कायोऽयं क्षणविध्वंसी, का चिन्ता मरणे रणे ।।'

अथ मन्त्री बलादपि राजानं पुरमध्ये आनयत्, भवदत्तः पृष्ठतो लग्नः, तद् दृष्ट्वा सुमित्रा मन्मि[5]षोऽयमनर्थ इति जीवितोद्विग्ना साकारं प्रत्याख्यानं कृत्वा परमेष्ठिमन्त्रं स्मरन्ती अगाधजले कुण्डे पपात, पुण्यप्रभावाज्जलं स्थलं जातं तस्योपरिरत्नगृहं तदन्तः सिंहासने सा निविष्टा, पुष्पवृष्ट्यादिभिर्भक्तिर्देवैः कृता । इतो भवदत्तेन भग्ना प्रतोली, मुषितुमारब्धं पत्तनम् । भवदत्तो यावज्जितारेः सौधं प्रविशति तावदेव [6]तया स्तम्भितः । अत्रान्तरे केनचित् सुमित्रावृत्तान्तो भवदत्तस्याऽकथि, [7]तच्छ्रुत्वा सोऽपि [8]कोपाऽहंकाररहितः पादचारेणाभ्येत्य सुमित्रायाः पादौ ववन्दे, भगिनि ! ममापराधं क्षमस्वेति चाऽभि[9]दधौ, जितारिमपि तत्राकार्यात्र व्यलीक[10]र्मचिक्षमत् । ततः तौ मिथो जातप्रीती प्रतिबुद्धौ

१. ० चितकर्मा० प$_2$ । २. बलीयसा प$_1$ छ । ३. ० भटयोद्धयोरपि प$_2$ । ४. ० वासितं प$_1$ छ । ५. ० मन्नूषो प$_1$ छ । ६. तावद् देवतया प$_1$ छ । ७. ०दत्तस्य कथिते श्रुत्वा प$_1$ छ । ८ कोपोऽहं० प$_1$ छ । ९. दधे प$_1$ छ । १०. पचीकतम् प$_1$ छ ।

स्वस्वपुत्रयोः दत्तराज्यौ सद्गुरोः पार्श्वे दीक्षामादिषाताम् । एवं प्रत्यक्षं पुण्यफलं वीक्ष्याहं सम्यक्त्वमापि । इति तदुक्तं सर्वैः श्रद्दधे, कुन्दलता तु सर्वमेतत् फल्गु इत्येवमेवाभ्यधत्त । राजादयः तथैवाभ्यदधुः ।

अथार्हद्दासः पद्मलतां पप्रच्छ, प्रिये ! कथय त्वं कथं सम्यक्त्वमाप्तासि ? सा प्रोचे पञ्चालेषु काम्पिल्यपुरे हरिवाहनो राजा, ऋषभदासः श्रेष्ठी सम्यग्दृष्टिः भार्याऽस्य पद्मावती, पुत्री पद्मश्रीः मूर्ता श्रीरिव प्राप्तयौवना, जिनालयं व्रजन्ती तन्नगरनिवासिना सौगतबुद्धदासश्रेष्ठिसूनुना बुद्धसङ्गेन दृष्टा । तद्वर्णको यथा -

'श्यामा यौवनशालिनी मधुरवाक् सौभाग्यभाग्योदया, कर्णान्तायतलोचनाऽतिचतुरा प्रागल्भ्यगर्वान्विता ।
रम्या बालमृणालमन्थरगतिः मत्तेभकुम्भस्तनी, बिम्बोष्ठी परिपूर्णचन्द्रवदना भृङ्गालिनी लालका ।।१।।'

तां दृष्ट्वा स कामातुरः स्वगृहमेत्य जीर्णमञ्चके सुप्तः, न बुभुजे न जजल्प, ततो मात्रा वैमनस्यहेतुं पृष्टः, त्रपां त्यक्त्वोचे मातर्मां यदि जीवन्तमिच्छसि तत् पद्मश्रियं विवाहय, ततस्तमर्थं बाधितो बुद्धदास एत्य तनयमबोधयत् । वत्स ! मद्यमांसाशिनोऽस्मान् ऋषभदासः [1]चण्डालवत् पश्यति कथं [2]ते सुतां दत्ते, अतः असाध्येऽर्थे कदाग्रहं मा कृथाः ।

---

१. चण्डालचन्न प$_2$ । २. कथं स प$_1$ छ ।

✦गण्डूपदः किमधिरोहति मेरुशृङ्गं ? किंवा रवे ★रजगणो निरुणद्धि मार्गम् ? । कामाग्रहग्रहिल वत्स न युक्तिरेषा, साध्येषु वस्तुषु बुधाः श्रममाश्रयन्ति ।।१।।'

पुत्रेणोक्तं तात ! किं बहूक्तैः यद्येतां न लभे तन्म्रिये, पिता दध्यौ –

'अहो ! वामः कामः विकलयति कलाकुशलं हसति शुचिं पण्डितं । विडम्बयति अधरयति धीरपुरुषं क्षणेन मकरध्वजो देवः ।।१।।'

अथ पुत्र ! स्थिरो भव तव कार्यं शनैः सेत्स्यतीति तमाश्वास्य काले सकलत्रो बुद्धदासः कपटश्रावकोऽभूत्, जाताऽस्य ऋषभदासेन सह मैत्री । अन्यदा ऋषभेण साधर्मिक इति भोजनार्थमाहूतो बुद्धदासः, सोऽभ्यधत्त यदि मत्पुत्राय स्वपुत्रीं दास्यसि तत्ते गृहेऽश्नामि । ऋषभोऽचिन्तयत् धन्योऽसौ मिथ्यात्वमुत्सृज्य जैनमार्गं प्रपन्नः सर्वथाऽस्य वचोऽनुलङ्घ्यम्, कः पुनरीदृशं साधर्मिकं [1]लप्स्यते ? इति एषा प्रिया तत्सूनवेऽदत्त । सगौरवं तमभोजयत् । सुदिने जातो विवाहः, फलितो मनोरथ इति हृष्टः सकुटुम्बो बुद्धदासः । काले बौद्धप्रेरणया पुनर्बौद्धधर्मे प्रवृत्तः, तच्चरित्रं दृष्ट्वा ऋषभश्चिन्तयति स्म अहो कथममीभिः वञ्चिताः, सुप्रयुक्तस्य दम्भस्य ब्रह्माऽप्यन्तं न गच्छति, तथाप्येषां [2]शिक्षां ददामि, तत्कुटुम्बस्य बह्वीं धर्मशिक्षामदात्, आत्तव्रतभङ्गदोषान् अवादीत् परं न तेषां लग्नं कर्मबहुलत्वात्, एकदा बौद्धगुरुणा पद्मश्रीरूचे पुत्रि ! सर्वधर्माणां बौद्धधर्म एव श्रेयान् । यतः –

---

१. कः लप्स्ये पर । २. शैक्षां प । ✦ पृथिव्यामुत्पन्नः क्षुद्रजन्तुः, अभि ० चिन्ता. रत्नप्रभाटीकानुसारेण 'अलसीया' इत्यर्थः । ★ रजशब्द अकारान्तोऽपि विद्यते ।

'मृद्वी शय्या प्रातरुत्थाय पेया, भक्तं मध्ये पानकं चापराह्ने । द्राक्षाखण्डं शर्करा मध्यरात्रौ, मोक्षश्चान्ते शाक्यपुत्रेण दृष्टः ।।१।।'

[षड्.समु. १४८]

पद्मश्रियोक्तं गुरो ! सदसद्विवेचने हंसः एव कृतीः[1] न काकः, परमादृतव्रतत्यागे महानर्थकरः ।

'निःसौभाग्यो भवेन्नित्यं, धनधान्यविवर्जितः । भीरुचित्तः सदा दुःखी, भवेत् भग्नव्रतो नरः ।।१।। तच्छ्रुत्वा गुरुर्मौनं कृत्वा गतः । अन्यदा ऋषभदासः कृतसकलपर्यन्ताराधनोऽनशनाद् देवलोकं ययौ । पितर्युपरते पद्मश्रीर्जैनीति श्वसुरवर्गैः अभिबभूवे तथापि धर्माश्रयं न जहौ । अन्यदा बुद्धदासः प्रोचे हे वधु ! तव पिता मृत्वा वने मृगोऽभूदिति मम गुरुणोक्तम्, पद्मश्रीर्जगाद यदि तव गुरवः एवंविधाः ज्ञानिनस्तन्मया प्रातस्तेषां प्राग्भोजनं दत्त्वा पश्चाद् बौद्धधर्म आश्रयणीयः, हृष्टः श्वसुरः सपरिजनः, प्रातरामन्त्रिता बौद्धाः सर्वेऽपि हृष्टाः आगताः सगौरवं गृहान्तर्निवेशिताः, तया मुख्यगुरोर्वामचरणत्राणं छन्नमादाय खण्डशः कृत्वा तथाहिङ्ग्वादिना[2] संचस्कार यथाऽपूर्वरसं जातम्, ततस्तया ते सर्वेऽपि स्वहस्तेन भोजिताः, भुक्तोत्थितान् तान् गन्धताम्बूलाद्यैः सत्कृत्य सा प्राह अद्याहं कृतार्था जाता मे जन्म सफलम्, अथ सुमुहूर्ते स्वधर्मदानादनुगृह्णत माम्, ततो निर्गताः सर्वे गुरुचरणत्राणमपश्यन्नाकुला[3] जाताः । बुद्धदासेन किङ्कराः पृष्टाः सशपथमूचुः वयं न विद्मः, ततो जातः कलकलः मिलितो भूयान् लोकः । तदा पद्मश्रियोक्तं यूयं मत्पितुः, परभवं वित्थ सौवं[4] चरणत्राणमपि

१. कृतः प१ छ । २. तथाहि अगन्यादौ तान् संचयस्कार यथाऽपूर्वरसो जातः प१ छ । ३. पश्यन्त आकु. प१ छ । आकुलो जातः प२ । ४. स्वावस्थे प१ छ ।

न वित्थ । अहो ज्ञानकला व[1]ः ! ततस्तैरुक्तं सरोषं आः पापे ! किं लपस्यसंबद्धम्[2], किं वयमुपानहमभुङ्क्ष्महि । यूयं यतयः, यतीनां हि कोपो नोचितः । अहं मृषां न भाषे कोपं मुञ्चत यथा सर्वं [3]चक्षे तथा, तैरुक्तं रे वाचाले ! यदि तवोक्तं मृषा तदा त्वं मुण्डितशिरा खरारूढा निर्वास्या । एवमस्त्विति प्रपद्य सा स्माह यदि मदुक्तं सत्यं स्यात् तदा भवद्भिः [4]जैनैर्भाव्यं तैरपि प्रतिपन्ने मदनफलप्रयोगेण सा तान् वामयित्वा सूक्ष्मचर्मखण्डानदीदृशत्, ततस्ते ह्रीणाः गताः स्वमठेषु बुद्धदासमाकार्य प्रोचुः रे दुष्ट ! सर्वमेतत् त्वया कारितम्, स प्राह अहं जानाम्यपि न, तैरुक्तं यद्येवं तदैतां गृहान्निर्वासय, नो चेत् तव सर्वकुटुम्बक्षयो भावी, ततस्तेन भीतेन सा गृहान्निर्वासिता, तत्प्रेम्णा भर्ताऽपि निर्ययौ, पत्न्या प्रेरितोऽपि न श्वसुरकुलेऽवस्थानमैच्छत्, अत्र मानम्लानिर्जाता-नगरमपि त्यक्त्वा विदेशं यियासुः कमपि सार्थं बहिर्दृष्ट्वा सार्थवाहस्यामिलत् । सार्थवाहोऽपि पद्मश्रीरूपेण क्षुब्धस्तस्य बहुमानं ददौ, सार्थेशाऽर्पितस्थाने बुद्धसङ्घः स्थितः, सार्थपेन भोजनक्षणे आहूतः, एकत्रासने एकस्थाले भोक्तुं निषण्णो, सार्थेशेन परिवेषकः पुरुषः दृशा सङ्केतितः, तेन सार्थेशादेशादग्रेऽपि द्वे रसवती निष्पादिते एका विषमिश्राऽपरा शुद्धा, तन्मध्यादाद्या बुद्धसङ्घस्य परिवेषिता द्वितीया सार्थेशस्य, पृथगन्नपरिवेषणाच्चकितः बुद्धसङ्घः तत्सर्वमेकीचक्रे, द्वावपि भुञ्जानावमूर्च्छतां, लोकमुखात् तच्छ्रुत्वा बुद्धदासः शोकाकुलः तत्रागत्य पद्मश्रियं जगौ रे शाकिनि ! त्वं मत्पुत्रं सार्थेशं च ग्रसितुमुद्यताऽसि, एतौ जीवय नो चेत्त्वं वध्याऽसि इत्युक्त्वा चक्रन्दे । पद्मश्री दध्यौ अहो ! महत् संकटम्, यद्येतौ मृतौ तदा मे दुर्यशो

---

१. ज्ञानकलापः प$_1$ छ । २. संबद्धां प$_2$ । ३. सर्व यथा च ज्ञानी प$_1$ छ । ४. जैनैर्भवान्तैरपि प$_1$ छ ।

विसृतमेव, अथ जिनधर्म एव शरणं ततः सा परमेष्ठिमन्त्रं स्मृत्वा स्वकरस्पर्शात् तावजीवयत्, देवता पुष्पवृष्टिं व्यधत्त, सर्वो जनस्तां रूपशीलसत्त्वादिगुणैः प्रशशंस । राजा सपौरः तत्रागत्य तां ववन्दे, बुद्धदासेन पद्मश्रीरनुनीय पुत्रेण सह मध्यनगरमानिन्ये, धर्मप्रभावाच्चित्रीयमाणः सकुटुम्बकोऽप्यसौ जैनोऽभूत्, बौद्धयतयोऽपि जैनधर्मं प्रतिपन्नाः, विरक्तो राजा श्रेष्ठी च दीक्षां स्वीकृतवन्तौ, एवं धर्मफलं प्रत्यक्षं वीक्ष्याहं धर्मे स्थैर्यमाधाम्, इति तदुक्तं श्रुत्वा श्रेष्ठी सपत्नीकः तामन्वमोदयत् । कुन्दलता तु मनागपि न श्रद्दधे, तदाकर्ण्य राजा ससचिवो दध्यौ, आः पापे ! कथं सर्वमपलपति !

अथ श्रेष्ठिना कनकमाला पृष्टा, प्रिये ! त्वं कथं सम्यक्त्वं प्राप्तासि ? साऽवादीत् – शौर्यपुरे पुरे नरपालो राजा पौरप्रष्ठः[1] समुद्रदत्तः श्रेष्ठी, तस्य सागरदत्ताकुक्षिभूः पुत्रः सागरः, पुत्री जिनदत्ता, सा कोशाम्बिवासिना परमार्हतेन जिनदत्तेनोदूढा[2]। सागरः प्राक्कर्मवशात् द्यूतचौर्यादिव्यसनासक्तः पित्रा वारितोऽपि न व्यरमत्, बहुशः तलारक्षेण धृतोऽपि श्रेष्ठ्युपरोधान्मुक्तः । अन्यदा स तथैवान्यायरतस्तलचरेण धृत्वा राज्ञोऽर्पितः । [3]देवायं समुद्रदत्तस्य तनयोऽनयरतः स्वभावं न मुञ्चति, ततो राज्ञा समुद्रमाकार्य अमुं गृहान्निःकासयेत्यूचिवान्, यतः –

---

१. पौरपृष्ठः प$_1$ छ । २. उद्वूढा प$_1$ छ । ३. देवोऽयं प$_1$ छ ।

'दुर्जनसंसर्गात् ये साधोरपि संभवन्ति विपदौघाः । दशमुखकृतेऽपराधे वारिधिरपि बन्धनं प्राप्तः ।'
'माता लक्ष्मीः पिता विष्णुः, स्वयं च विषमायुधः । तथापि शम्भुना दग्धः, प्राकृतं केन लङ्घ्यते ।।२।।'
'पहरप्पं पि न तवियं, रवि-ससिविरहे सणिच्छरबुहेहिं[1] । पायडवंसेहि विनिग्गुणेहिं किं कीरउ सुएहिं ।।३।।'

इति विमृश्य श्रेष्ठी सागरं गृहान्निरवासयत्, सोऽपि सार्थेन सह भगिनीं संप्रधार्य कौशाम्बीं गतः, तयाऽपि ज्ञाततद्व्यसनया गृहागतः सन् तर्जितः, ततो विषण्णः सागरो दध्यौ, मन्दभाग्योऽहं भगिन्याऽप्यवज्ञातः,

'खल्वाटो★ दिवसेश्वरस्य किरणैः संतापितो मस्तके, छायार्थं समुपैति सत्वरमसौ बिल्वस्य मूलं गतः ।
तत्रोच्चैर्महता फलेन पतता[2] भिन्नं स शब्दं शिरः, प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितः तत्रापदां भाजनम् ।।१।।' [भर्तृहरि २/९०]

ततो व्यावृत्य पुरान्तः परिभ्रमन् मुनीन् ददर्श, तान् नत्वा तदुपदेशाद् देशविरतिं प्रपेदे, अभक्ष्याणि व्यसनानि च न्ययमयत् ।

'गुणिनो भवन्ति प्रसङ्गतो, गुणहीनोऽपि गुणी धरातले । सुरभिः[3] कुरुते हि कर्पूरं, सलिलं पाटलपुष्पवासितम् ।।१।।

ततो जिनदत्ता तं धार्मिकं श्रुत्वा हृष्टा गृहमानिन्ये भोजनादि प्रतिपत्तिं विदधे स्वं स्वं दत्त्वा व्यवसायं कारयामास, शनैः शनैः प्रतिष्ठां लेभे। एकदा शौर्यपुराद् व्यवसायार्थं तत्रायातैः वणिग्भिः स सदाचारो ददृशे, पश्चाद् व्रजद्भिस्तैराहूतः पित्रोर्मिलनायोत्कण्ठितो[4]

१. विबुहेहिं प, छ । २. पततिता प, छ । ३. सुरभिकुरुते प, । ४. योत्कण्ठः प, । ★ माथानी टालना रोगवालो इति भाषायाम् ।

भगिनीमनुज्ञाप्य कृतनानापण्यसंग्रहः सागरः प्रतस्थे, शौर्यपुरे प्रत्यासन्ने पित्रोर्मिलनायोत्कण्ठितः सार्थं त्यक्त्वा कतिपयमित्रयुक् चलितः, रात्रौ मार्गाद् भ्रष्टोऽटवीं प्रविष्टः, प्रातः क्षुधार्तैर्मित्रैः रूपरसाढ्यानि कानिचित् फलानि भक्षयित्वा तद्भक्षणाय निमन्त्रितः । सागरः पप्रच्छ किं नामान्यमूनि फलानि, तैरुक्तं नाम न विद्मः । सागरो जगौ ममाज्ञातफलनियमः । क्षुधितोऽपि न नियमं लुम्पामि, एवं तस्मिन् वदत्येव ते क्षणान्मूर्च्छिताः पतिता भुवि, तदा तत्परीक्षार्थं उत्तमस्त्रीरूपं कृत्वाऽवनिदेवी समेत्य तस्य पुरः पक्वानि फलान्यढौकयत् अवदच्च एभिः फलैः जराक्षरादिक्लेशा नश्यन्ति रूपसौभाग्यादिसंपदश्च वर्धन्ते, अहमपि जराजर्जराऽत्रागता एभिः फलैः भक्षितैः युवती रूपवती च जाताऽस्मि, तत्त्वं भुङ्क्ष्व, तेनोक्तं किं नाम एतेषाम्, अहं नाम न वेद्मीति तयोक्ते सागरः स्वमज्ञातफलभक्षणनियममाचख्यौ । ततः तत्सत्त्वेन तुष्टा देवता प्रत्यक्षीभूयाऽवदत् वत्स ! वरं वृणु, तेनोक्तं यदि तुष्टा तन्मम सखानुत्थापय, ततो देवशक्त्या ते सर्वेऽप्युत्थिताः, देवदर्शितमार्गास्ते सर्वे शौर्यपुरं प्राप्ताः, सागरचरित्रश्रवणान्मुमुदिरे पौराः, पितरौ बाढं प्रीतौ, देवतया प्रवेशोत्सवं विधाय रत्नमण्डपे संनिवेशितः, पुरः तूर्यत्रयं तेने । चमत्कृतो भूपतिस्तत्रागात्, तदुपदेशैः सोऽपि धर्मे लग्नः, लोकाः सम्यक्त्वं देशविरतिं च यथाऽर्हं प्रपन्नाः, एवं धर्मप्रभावं प्रत्यक्षं वीक्ष्य धर्मे मतिध्रौव्यमधत्त[1] । तदुक्तं सर्वं श्रेष्ठिभार्याभिः सहानुमेने, न तु कुन्दलता, राजाऽमात्यावचिन्तयतां आः ! पापा कथं सर्वमपह्नुते ।

---

१. मतिः ध्रौव्यमधत्त प, छ ।

अथार्हद्दासश्रेष्ठी विद्युल्लतां[1] पप्रच्छ, प्रिये ! कथय कथं तव धर्मावाप्तिः, सा जगौ – चम्पायां पुरि सुदण्डो नाम नृपः, सूरदेवः श्रेष्ठी, स वाणिज्यार्थं देशान्तरे गतः, ततो जात्यश्वानानिन्ये, तेऽश्वा बहुस्वार्पणेन राज्ञा गृहीताः, ततः नृपश्रेष्ठिनोर्मिथः प्रीतिरैधिष्ट । अन्यदा श्रेष्ठी गृहागतमासोपवासिनं मुनिं मोदकैः प्रत्यलाभयत्, देवैः सुवर्णवृष्टिः कृता, तद् दृष्ट्वा तन्नगरनिवासी निःस्वः सागरदत्ताङ्गजः समुद्रदत्तो वणिक् अहो ! अधन्योऽहं यो जन्मदरिद्रो न किञ्चिद् दातुं शक्तः, धन्यः सूरदेवः यः पात्रदानं दत्त्वा तत्कालं दानफलं प्राप्तः, तदहमपि विदेशे व्यवसायैर्धनं संचेष्ये[2] इति ध्यात्वा चतुर्भिः मित्रैः सह सिंहलद्वीपं प्रति प्रतस्थे, क्रमात् पलाशग्रामं गतः, तत्र सुहृदोऽवादीत् भो अत्र देशे यथारुचि यूयं व्यवहरत, कृतोचितपण्यसंग्रहाः[3], हायनत्रयानन्तरं पुनरत्रागम्यम्, अहं तावदिहैव स्थितोऽस्मि । अथ तेऽप्युचुः...❖ तवेयं❑ विद्या केन दत्ता, स जगौ श्राद्धेन । ततः श्राद्धः सम्यग्वाद्येवेति दृढास्थश्चौरः[4] प्राह – रत्नपेटां लाहि, विद्यां च देहि वणिगप्यर्थलुब्धः विद्यासिद्धिसंशयी हृष्टस्तथा चक्रे ।

भवद्वयभ्रंशकरीं, धिग् धिग् लोभान्धतां यया । हिताहितार्थजडधीः, सहसैवं विचेष्टते ।।१।।

ततः स चौरः सिक्कके आरुह्य विद्यामष्टोत्तरं शतं सकृदेव जपित्वा युगपदेव चतुरोऽपि सिक्ककपादान् अच्छिदत् । तदैव च देवतावतार इव व्योम्नि उत्पत्य भवदत्तगिरा तीर्थनत्यै नन्दीश्वरद्वीपे ययौ, भवदत्तोऽपि प्रातस्तां रत्नपेटां गृहीत्वा वनान्निर्गच्छन्[5]नारक्षकैश्चौरधिया धृतः,

१. विद्युल्लतां स प२ । २. संचिष्ये प१ छ । ३. कृतोचित्तपण्यसंचयः प१ छ । ४. द्रढीस्थ प१ छ । ५. वनान्निर्गच्छता प१ छ । ❖ सर्वस्मिन् आदर्शे त्रुटितमस्ति । ❑ अत्र दर्शनाचारप्ररूपणायां निस्संकियपदस्य विवरणे भवदत्तचौरकथा प्रारब्धाऽस्ति

नृपाग्रे नीतस्तेन[1] वध्य आदिष्टो यावद् वधभूमौ निन्ये तावन्मद्गुरुः किं करोतीति विचिन्त्य यत्र चौरस्तत्रागतः, तं तथा विलोक्य रुष्टः खेशिलोत्पाटनादिना तथा नृपादीनभापयद् यथा तैः पादयोर्लगित्वा भवदत्तः क्षामितः सत्कृतश्च, एवं मन्त्रादावपि निःसंदेहत्वे एव फलप्राप्तिमवेत्य धर्मफलं प्रति विशेषेण निःसंदेहत्वं कार्यमिति, यथा कस्यचिदिभ्यपुत्रस्याल्पश्रद्धस्योपदेशे दीयमाने **'देवच्चणेण रज्जं'** इति गुरुभिरुक्ते समुग्धे च एतत् तथा[2] अदर्शनादिति दध्यौ कुलाचारे तु प्रत्यहं जिनार्चाकरणेऽपि फलं न लेभे महान् कायक्लेशो भोजनान्तरायश्चेति, दुर्ध्यानाच्चिरं भवं भ्रान्तः आसन्नगोपश्चैकस्तस्यां गुरूक्तौ द्रढास्थः प्रत्यहं जिनार्चातः षण्मास्या राज्यं परत्र स्वर्गादि प्राप, अतो निर्विचिकित्सत्वं कार्यम्, निर्विचिकित्सत्वस्थाने निर्जुगुप्सत्वमपि तृतीयं दर्शनाचारभेदं वदन्ति, 'निविदुगंच्छं' ति पाठान्तरात् । तत्र तथाविधसाधकस्तेषां मलमलिनाङ्गवेषाणां जुगुप्सा कुत्सा तद्रहितत्वं निर्जुगुप्सत्त्वम्, तत्र प्राग्भवे कायोत्सर्गस्थमुनेर्नेत्रकण्टकापनयने मलार्द्रोऽयमङ्गसंकोचनात् संकुचिताङ्गपुण्याढ्यनृपतिदृष्टान्तः इत्युक्तस्तृतीयो भेदः । तथा देवगुरुधर्मेषु अमूढता कार्या तत्र मिथ्यादृशां विद्यामन्त्रादितपःप्रभावादिदर्शनेऽपि यस्य दृष्टिर्न मुह्यति सोऽमूढदृष्टिः अम्बडपरिव्राजकपरीक्षकसुलसादिवत्, अयं दर्शनाचारचतुर्थभेदः, तथा उपबृंहणा प्रशंसा सा विशिष्टाचारिणां ज्ञानदर्शनचारित्रतपोदानशीलप्रभावनादिगुणानां प्रशंसा कार्या, सा च लोकेऽपि लौकिकगुणाः गुणिभिः प्रशंस्यन्ते, ततस्ते प्रायः सर्वेषां सर्वदा निर्वाहदर्शनात् । यथाहि – पितृपितृव्य[1]भ्रातृभ्रातृव्य-पुत्रपौत्रमातृपुत्रीभगिनीभार्यास्नुषा-सुहृत्स्वजनपरिजनादयस्तथा श्रेष्ठिवणिक्पुत्रनृपतिनियोगिमहर्द्धिकादयोऽपि प्रशंसिताः एव प्रायः प्रवर्तमानप्रोत्साहाः स्वसाध्यकार्यविधौ

१. ०त्पाटादिना प$_2$। २. भवभ्रान्तः प$_1$ छ ।

सादराः प्रवर्तन्ते, नृपादयोऽपि गीतकवितछन्दादिभिः स्तुता एव सहस्रलक्षग्रामदानादिषु प्रवर्तन्ते । कर्णभोजविक्रमादित्यवत् देवा अपि स्तुत्यादिभिः स्तुताःश्लाघिता एव प्रसन्ना भवन्ति, एवं लोकोत्तरेऽपि देवगुरुशिष्यसाधर्मिकादौ भाव्याः, यदुक्तं –

'उववूहणमववूहा, पसंसणा सा गुणाण ते हु इमे । णाणाईणं णेया, णायव्वा पसंसणा परमा ।।१।।'

'ल्हुअरगुणोवि सुगुणज्जुओ य जायए पसंसाए । भीरू वि होइ सूरो, सुसामिसम्माणिओ समरे ।।२।।'

'संता वि जया सुगुणा, सलाहणं पाउणं ति उचिअं पि । दुक्खज्जणेण हि तया, करिज्ज को आवरं तेणं ।।३।।'

'ता णाणाई वि जए, गुणलेसं जत्थ जत्तिअं पासे । उववूहिज्जा तत्थओ, तयंति सम्मं गमवगम्म ।।४।।'

'जो पुण पमायओ, दप्पओ य उववूहणे न चिट्ठिज्जा । नासिप्पओप्पणं, मुणिजणं सो रुद्दसूरि व्व ।।५।।'

रुद्रसूरिवृत्तान्तस्तु एवं – रूद्राचार्यगच्छे प्रसिद्धाश्चत्वारः साधवः, तेष्वाद्यो बन्धुदत्तो वादलब्धिमान्, द्वितीयः प्रभावकश्चतुर्मास्यादितपस्वी, तृतीयः सोमिलो नैमित्तिकः, तुर्यः शामा योगाढक्रियः, सूरिस्तु तेषां महिमानं न सहते नोपबृंहति च । अन्यदा पुत्रपुरे सङ्घाकारिता गुरवः शकुनाभावे तत्र गमनाय निर्गता अपि गुरवः स्थिताः । गुरुः[२] स्वस्थाने गतः, बन्धुदत्तो महावादेन तत्र बौद्धं जित्वा सर्वैः श्लाघ्यमानः प्राप्तोऽपि रुद्राचार्यैर्नोपबृंहितः, एवमन्येऽपि स्वस्वकार्यकरणेषु[१] गुरुभिर्नोपबृंहिताः, खिन्नाः स्वकार्येषु अनादरा जाताः, एवं

१. एव प२ । २. गुरुस्वस्थाने प१ छ ।

सर्वोऽपि गच्छः सीदति स्म । रुद्राचार्यस्तु किल्बिषिकसुरीभूय [1] निःस्वा विप्रपुत्रो मूको नालः मुखरोगी च, ज्ञानिपार्श्वे प्राग्भवं श्रुत्वा विरक्तः प्रव्रजितो घोरतपोभिः सुरगतिभाग् बभूव [2] इत्युक्तः पञ्चमो भेदः ।

तथा स्थिरीकरणं स्थिरताकरणं तदपि तपःस्वाध्यायविनयवैयावृत्त्यगुर्वादेशदुःकरविहारादिकार्येषु मनोभङ्गत्वेन विपरिणामेन वा सीदतां साधुभव्यादीनां यथार्हं भवापायदर्शनहितोपदेशादिना च स्वशक्त्याऽन्यप्रकारेण वा भग्नचारित्रपरिणामस्य मेघकुमारस्य श्रीवीरेणेव स्थिरीकरणम्, उक्तं च –

'पमुडे सारणा वुत्ता, अणायारस्स वारणा । चुक्काणं चोयणा, भुज्जो निट्ठुरं पडिचोयणा ।।१।।' [गाथा साहस्री ८०, विचारसार-२३८]

थिरकरणा पुण थेरो, पच्छत्ति वारिएसु अत्थेसु । जो जत्थ सीइज्ज जई, संतबलो तं थिरं कुज्जा ।।२।। [गाथा सा.६४५, सं.प्र.१०८२'] इति षष्ठो भेदः ।

अथ साधर्मिकवात्सल्यं कार्यम्, तत्र समानधर्माणस्ते च प्रवचनलिङ्गाभ्यां साधूनां साधुसाध्व्यः, प्रवचनेन तु श्रावकश्राविका अपि तेषु साधुसाध्वीनां च आचार्यग्लानप्राघुर्णकतपस्विबालवृद्धशैक्षादीनां पुष्टालम्बनाद्यपेक्ष्य श्राद्धादीनामपि सर्वशक्त्या वात्सल्यत्वं द्रव्यभावाभ्यां तत्तदुपकरणादिना कार्यम्, साधुभिः श्राद्धैरपि श्रावकश्राविकाणामपि यथार्हं कार्यम्, इह साधोः साधर्मिकवात्सल्ये श्रीवज्रस्वामी ग्रीष्मदुर्भिक्षेण मार्गेषु विच्छिन्नेषु पटविद्यया उत्तरापथात् पुरीनाम्नि पुर्यां सुभिक्षायां सुभगायां सङ्घस्य प्रापयिता ज्ञातम्, श्राद्धस्य तु

१. निःस्वविप्र० प१ छ विप्रपुत्रो जमूको नालः प२ । २. इति प२ छ ।

साधर्मिकवात्सल्ये संबन्धो यथा-

दशपुरेशवज्रकर्णनृपो देवगुरुसाधर्मिकान् विनाऽन्यं न नमामीति कृतनियमो मुद्रिकानिवेशार्हन्मूर्तिप्रणाममिषेण स्वस्वामिनं मालवाधिपतिं सेवावसरे न नमति, पिशुनोक्त्या तद् ज्ञात्वा क्रुद्धः सिंहोदरस्तं नग्नं चिकीर्षुः[1] श्राद्धपुत्रेण गणिकाप्रेरणया राज्ञी-कुण्डलचौर्यार्थं प्रविष्टेन राज्यग्रे तथा वदनादाप्ततत्संबन्धेन साधर्मिकभक्त्या चौर्यं मुक्त्वा धावितो वज्रकर्णाय तज्ज्ञपयत्, सोऽवेत्य नंष्ट्वा स्वपुरे दुर्गान्तःप्रविष्टः, सिंहोदरेण तत्पुरं वेष्टितम्, तद् ज्ञात्वा साधर्मिकवत्सलेन वा सार्थागतश्रीरामादिष्टलक्ष्मणेन तं ज्ञात्वा वज्रकर्णायार्धराज्यं दापितं चौराय मणिकुण्डलं चेति सप्तमो भेदः, पद्मचरित्रतोऽयं संबन्धो विस्तरतो ज्ञेयः,

तथा प्रभावना जिनशासनस्य प्रोद्भासना कार्या, तत्कारकाश्चाष्टौ प्रावचनिकादयः । यदुक्तं –

'[1]पावयणी [2]धम्मकही, [3]वाई [4]नेमित्तिओ [5]तवस्सी य । विज्जा[6]सिद्धो अ कई, अट्ठेव पभावगा भणिआ ।।१।।' [प्रव.सारो. ९३४, सम्य.सप्त.३२]

तत्र प्रावचनिका श्रीगौतमस्वामिसुधर्माद्याः १, धर्मकथकाः गणिकागृहस्थितो द्वादशवर्षी यावत् प्रतिदिनं दशदशप्रतिबोधकः श्रीनन्दिषेणः श्रीमदामनृपतिप्रतिबोधकश्रीबप्पभट्टादयः २, वादिनो वृद्धवादिमल्लवादिवेतालशान्त्याचार्यवादिदेवसूरिप्रमुखाः ३, नैमित्तिकाः श्रीभद्रबाहु-प्रमुखाः ४, तपस्विनो विष्णुकुमारढण्ढणकुमारप्रमुखाः षष्टिवर्षसहस्राचाम्लकृत्सुन्दरीबाहुबलिप्रमुखाश्च ५, विद्यावन्तः आर्यखपटाचार्य-

---

१. चिकिर्षुः $प_1$ $प_2$ छ ।

परकायप्रवेशविद्यावज्जीवदेवसूरि[1]कलिकालसर्वज्ञबिरुदिश्रीहेमचन्द्रसूरिप्रमुखाः ६,७ कवयो द्विधा, तत्र प्रथमे जिनशासनरहस्याभिमततया सद्भूतार्थशास्त्रसंदर्भ[2]काः, ते च तत्त्वार्थप्रशमरत्यादिकृच्छ्रीउमास्वातिवाचकाः समरादित्यचरित्रादिकृतो हरिभद्रसूरिप्रमुखाः श्रीजिनशासने बहवोऽभूवन्, द्वितीयास्तु सातिशयकवित्वकलाकुशलाः श्रीसिद्धसेनभक्तामरस्तवकारिश्रीमानतुङ्गाचार्यश्रीहेमाचार्याद्याः कवयः श्रीजिनशासनप्रभावका ज्ञेयाः, प्रभावकाणां तु आगमिष्यद्भद्रकल्पादिशुभकर्मता श्रीठाणाङ्गोक्ता ज्ञेया[3] । यथा –

दसहिं ठाणेहिं जीवा आगमेसिभद्दत्ताए कम्मं करेंति तं० अणिदाणताते १, दिट्ठिसंपन्नयाए २ जोगवाहिताते ३ [4]खंति-खमणताते ४ जितिंदियताते ५ अमाईल्लताते ६ अपासत्थताते ७ सुसामण्णताते ८ पवयणवच्छल्लयाते ९ पवयण-उब्भावणताए १० (ठाणाङ्ग सू. ७५८)

अत्र प्रावचनिकादिप्रभावकानां संबन्धास्तु प्रभावकचरित्रसम्यक्त्वसप्ततिकावृत्तिआचारप्रदीपग्रन्थतोऽवसेयाः ।।४०।।

इति श्रीतपागच्छेन्द्रश्रीहीरविजयसूरिराज्ये उपाध्यायश्रीसकलचन्द्रगणिविरचिते श्रीहिताचरणग्रन्थे श्रीसम्यक्त्वहिताचरणोऽष्टमोऽधिकारः ।।

★★★

१. ० जीवसूरि $प_2$ । २. सङ्केतार्थ० $प_2$ । ३. ज्ञेयाः $प_2$ । ४. खंतेति $प_1$ छ ।

।। श्राद्धहिताचाररूपो नवमोऽधिकारः ।।

अथ चारित्राचाररूपं सत्यहिताचरणं पृच्छति –

किं चरणं [1] हियायरणं, तं दुविहं सव्वओ य देसेणं । सव्वेणं च मुणीणं, देसेणं सावयाणं च ।।४१।।

चारित्राचरणं तावद् द्विधा सर्वविरतिदेशविरतिरूपं च, श्राद्धो हि न्यायधनाद्याचारवान् भवति, तत्र साधूनां सर्वविरतिरूपं श्राद्धानां देशविरतिरूपं च, भगवन् ! श्राद्धगुणाचारी कः पुमान् ? इति प्रश्नः, अथोत्तरं शृणु-सुदेवगुरुधर्मतत्त्वरूपं विनयो यस्य, तथा कृता देशतः पापानां प्राणातिपातरूपानां विरतिविर्रमणं येन स तथा ***'दिणाइकिच्चे सुठवियमइ'*** त्ति श्राद्धकृत्ये स्थापिता मतिर्येन तत्र श्राद्धगुणा न्यायोपार्जितविभवादयो यत उक्तं –

'न्यायसंपन्नविभवः, शिष्टाचारप्रशंसकः । कुलशीलसमैः सार्धं, कृतोद्वाहोऽन्यगोत्रजैः ।।१।।'

'पापभीरूः प्रसिद्धं च, देशाचारं समाचरन् । अवर्णवादी न क्वापि, राजादिषु विशेषतः ।।२।।'

'अनतिव्यक्तगुप्ते च, स्थाने सुप्रातिवेश्मिके [2] । अनेकनिर्गमद्वारविवर्जितनिकेतनः ।।३।।'

---

१. चरणं प₂ । २. ०वेश्मके प₁ प₂ छ ।

'कृतसङ्गः सदाचारैर्मातापित्रोश्च पूजकः । त्यजन्नुपप्लुतं स्थानमप्रवृत्तश्च गर्हिते ।।४।।'

'व्ययमायोचितं कुर्वन्, वपन्[१] *वित्तानुसारतः । अष्टभिर्धीगुणैर्युतः, शृण्वानो धर्ममन्वहम् ।।५।।'

'अजीर्णे भोजनत्यागी, काले भोक्ता च सात्म्यतः । अन्योऽन्याप्रतिबन्धेन त्रिवर्गमपि साधयन् ।।६।।'

'यथावदतिथौ साधौ, दीने च प्रतिपत्तिकृत् । सदानभिनिविष्टश्च, पक्षपाती गुणेषु च ।।७।।'

'अदेशाकालयोश्चर्यां, त्यजन् जानन् बलाबलम् । वृत्तस्थज्ञानवृद्धानां, पूजकः पोष्यपोषकः ।।८।।'

'दीर्घदर्शी विशेषज्ञः, कृतज्ञो लोकवल्लभः । सलज्जः सदयः सौम्यः, परोपकृतिकर्मठः ।।९।।'

'अन्तरङ्गारिषड्वर्गपरिहारपरायणः । वशीकृतेन्द्रियग्रामो, गृहिधर्माय कल्पते ।।१०।।' [योगशास्त्र प्र. गा. ४७ थी ५६]

अथवा आदिशब्दाद् 'अवरा य जीवाजीवा उवलद्धपुण्णपावासव-संवर-निज्जरा-मोक्ख किरियाहिगरणकुसला निस्संकिया पवयणे। तथा श्राद्धः सुदेवगुरुधर्मतत्त्वेषु कृता विशेषण नतिर्नमस्कारो येन स सुदेवगुरुधर्मतत्त्वे विनतिः, यत उक्तं च - श्राद्धादीनां देवः -

'सर्वज्ञो [२]जितरागादिदोषस्त्रैलोक्यपूजितः । यथास्थितार्थवादी च, देवोऽर्हन् परमेश्वरः ।।१।।'

तथा – 'ध्यातव्योऽयमुपास्योऽयमयं शरणमिष्यताम् । अस्यैव प्रतिपत्तव्यं, शासनं चेतनाऽस्ति चेत् ।। [यो.शा.प्र.२ गा. ४,५] तथा गुरुश्च

१. वापं $प_2$ । २. वीतरागादि $प_1$ $प_2$ छ । ★ वेषमिति योगशास्त्रे ।

'महाव्रतधरा धीरा, भैक्षमात्रोपजीविनः । समायिकस्था धर्मोपदेशका गुरवो मताः ।।८।। [यो. शा. प्र० - २ गा. ८] तथा धर्मश्च -

'दुर्गतिप्रपतत्प्राणिधारणाद्धर्म उच्यते । संयमादिर्दशविधः, सर्वज्ञोक्तो विमुक्तये ।।११।। । [यो. शा. गा. ११] *कुदेवत्यागश्च*

'ये स्त्री-शस्त्राक्षसूत्रादिरागाद्यङ्ककलङ्किताः । निग्रहानुग्रहपरास्ते, देवाः स्युर्न मुक्तये ।।६।। [यो. शा. गा. ६] *इत्यादि ।*

तथा, **'नाट्याट्टहाससंगीताद्युपप्लवविसंस्थुलाः । लम्भयेयुः पदं शान्तं, प्रपन्नान् प्राणिनः कथम् ।।७।।**

सर्वाभिलाषिणः सर्वभोजिनः सपरिग्रहाः । अब्रह्मचारिणो मिथ्योपदेशा गुरवो न तु ।।९।।

कुगुरुवश्च **परिग्रहारम्भमग्नास्तारयेयुः कथं परान् । स्वयं दरिद्रो न परमीश्वरी कर्तुमीश्वरः ।।१०।।** [यो. शा. गा. ७,९,१०] कुधर्मश्च 'मिथ्यादृष्टिभिराम्नातो' इत्यादि । तथा,

'सरागोऽपि हि देवश्चेत्, गुरुरब्रह्मचार्यपि । कृपाहीनोऽपि धर्मः स्यात्, कष्टं नष्टं हहा जगत् ।।१४।।' [यो. शा. गा. १४] इत्यादि कुदेवकुगुरु-कुधर्मकुतत्त्वपरिहारी सुदेवसुगुरुसुधर्मसुतत्त्वविनतिश्च श्राद्धो भवतीति । तथा च कृता देशतः पापविरतिर्येन, उक्तं च -

'सम्यक्त्वमूलानि पञ्चाणुव्रतानि गुणास्त्रयः । शिक्षापदानि चत्वारि, व्रतानि गृहमेधिनाम् ।।१।।' [यो. शा. प्र० - २ गा.]

'तथा '**सम्मदिट्ठीविरओ, अट्ठायाराइ सावयगुणा हि । एसो हु भवसमुद्दं, लंघइ विरई इमा तस्स ।।२।।**'

तत्र देशोनकोटाकोटीसागरोपमस्थितिमध्यात् पल्योपमपृथक्त्वस्थितिः क्षीणा स्यात् । एवंविहपरणामो यतः उक्तं च – 'तत्तो तीसे वि य णं ठिइए पलिओवमपहुत्तमेत्ते खीणे परमत्थओ सुहपरिणामगब्भं देसविरइं पडिवज्जइ तं च थूलगं पाणाइवायविरमणं वा थूलमुसावायविरमणं वा थूलगं अदिन्नादाणविरमणं वा परदारगमणविरमणं वा सदारसंतोसं वा अपरिमियपरिग्गहवेरमणं वा, सो एवंविहदेसपरिणामजुत्तो पडिवण्णाणुव्वओ भावओ अपरिवडियतप्परिणामो नो खलु समायरइ इमे अइयारे तहा पंचिंदियतिरियमणुआइतसजीवाणं बंधं वा वहं वा छविच्छेयं वा अइभारारोवणं वा, तत्तपाणविच्छेओ तहा थूलमुसावायविरमणस्स पंच अइआरा सहसाब्भक्खाणं वा रहस्साब्भक्खाणं वा सदारमंतभेओ वा मोसावएसो वा कूटसक्खियं 'कूटसाक्षिकं रूपचन्द्रदृष्टान्तः ।' कूडलेहाइकरणं वा, तेणाहडं वा तक्करपओगो वा विरुद्धरज्जाइक्कमं वा कूडतुला कूडमाणं वा तप्पडिरूववववहारं वा । तहा इत्तरियपरिग्गहियागमणं वा अपरिग्गहियागमणं वा, अणंगकीडं वा, परवीवाहकरणं वा, कामभोगतिव्वाहिलासं वा, खेत्तवत्थुपमाणाइक्कमं वा, हिरण्णसुवण्णप्पमाणाइक्कमं वा, धणधन्नप्पमाणाइक्कमं वा, दुपयचउप्पयप्पमाणाइक्कमं वा, कुवियपमाणाइकम्मं वा, अण्णहा एवं जाइए संसारसागरे हिंडणनिमित्तं लोए सुहपरिणामे भावतो चेव णायरइ, तओ इमे एयारूवे य उत्तरगुणे य परिवज्जइ, तं जहा

उड्ढदिसिगुणव्वयं वा अहोदिसिगुणव्वयं वा, तिरियदिसिगुणव्वयं वा । तहा भोगोवभोगपरिमाणलक्खणं गुणव्वयं वा उवभोगहेउ खरकम्माइवज्जणं वा, तं जहा अवज्झाणायरियं १ पमायायरियं २ हिंसप्पयाणं ३ पावकम्मोवएसलक्खणाणत्थदंडविरइगुणव्वयं ।।४।। तहा सावज्जजोगपरिवज्जणालक्खणसामाइयसिक्खावयं वा, न तहा दिसिवयं गहियस्स दिसापरिमाणस्स पइदिणपमाणकरणसंखेवरूवदेसावगासियसिक्खावयं वा, तहा आहारसरीरसक्कारबंभचेरव्वावारलक्खणपोसहसिक्खावयं वा, तहा णायागयाणं कप्पणिज्जाणं अण्णपाणाईणं देसकालसद्धासक्काराइसंजुयं पराए भत्तीए आयाणुग्गहट्ठाए संजयाणं दाणंति इय अइसंभागलक्खणं सिक्खावयं च से य एवंपरिणामकुसलयाजुत्ते पडिवण्णगुणव्वयसिक्खावए भावओ अपरिवडियपरिणामे नो खलु समायरइ इमे अइयारे तं जहा-उड्ढदिसिपमाणाइक्कमं वा, अहोदिसिपमाणाइकम्मं वा, तिरियदिसिपमाणाइक्कमं वा, खेत्तवुड्ढिं वा, सइ अंतरद्धं वा । सचित्ताहारे सचित्तपडिबद्धाहारं वा अप्पकोसहिभक्खणं वा दुप्पकोसहिभक्खणं वा तुच्छोसहिभक्खणं वा, इंगालकम्मं वा वणकम्मं वा साडियकम्मं भाडियकम्मं वा फोडियकम्मं वा दंतवाणिज्जं वा [लक्खवाणिज्जं रसवाणिज्जं] केसवाणिज्जं वा विसवाणिज्जं वा जंतपिल्लणकम्मं वा णिल्लंछणकम्मं वा दवग्गिदावणयं वा असईपोसणं वा, सरदहतलायपरिसोसणं[१] वा, कंदप्पं वा, कुक्कइयं वा मोहरियं वा संजुत्ताहिगरणं वा उवभोगपरिभोगाइरेगं वा । तहा मणदुप्पणिहाणं वा वइदुप्पणिहाणं वा कायदुप्पणिहाणं वा सामाइयस्स अकरणं वा, सामाइयस्स

१. ०तलायसोसणं प१ छ ।

अणवट्टियस्स वा, आणवणप्पओगं वा पेसवणप्पओगं वा सद्दाणुवाइत्तं वा, रूवाणुवाइत्तं वा, बहिआ पोग्गलपक्खेवणं वा । तहा अप्पडिलेहिय सिज्झासंथारगं वा दुप्पडिलेहियसिज्झासंथारगं वा अपमज्जियसिज्झासंथारगं वा, दुप्पमज्जियसिज्झासंथारगं वा, अप्पमज्जिय-दुप्पमज्जियउच्चारपासवणविगंचणं वा पोसहोववासस्स सम्मं अणणुपालणया तहा सच्चित्तनिक्खेवणयं वा सच्चित्तपिहणयं वा पक्खववएसं वा कालाइक्कमेणं वा समच्छरियं वा य अण्णेण एयमाइए गुणव्वयसिक्खावयाइयारे[1] णो समायरइ । अथ **'दिणाइकिच्चेसु ठवियमई'**त्ति पदस्यादिचरणं यथा दिनादिकृत्येषु दिवसक्रियासु रात्रिकृत्येषु पर्वकृत्येषु चतुर्मासकृत्येषु सांवत्सरिककृत्येषु जन्मकृत्येषु स्थापिता मतिरन्तःकरणं येन स, तत्र[2] दिनादिकृत्यानि श्राद्धविध्यादिग्रन्थतो विशेषतो ज्ञेयानि ।।४१।। संक्षेपतो दिनकृतानि विरत्यलङ्काराणि, यथा -

'परमेट्ठिमंतसरणं च, सुकुलाइसरणं च सगिहजिणमहणं ।
वरपच्चक्खाणकरणं, गिहजिणपूयाकरणं पुरजिणगिहगमणच्चणथुणणं ।।४२।।'

'गुरुवंदणत्थगमणं, पच्चक्खाणं गुरुमुहा करणं । मुणिपुच्छोचियकरणं, सुअसवणं सुद्धववहारो ।।४३।।'

'मज्झण्हे देवपूआ, गुरुसावयभत्तिचोयणा तेसिं । विहिभोअणसंवरणं, संज्झाओ देवपूया य ।।४४।।'

---

१. ०इयारो प१ छ । २. विरतिइत्यलङ्काराणि प१ छ ।

'उभयावस्सगकरणं, मुणिविस्सामण कुटुम्बधम्मकहं । सुहवासकुजणचाओ, अभिग्गहो धम्मसवणं च ।।४५।।'
'धम्मुज्झमं विहिसयणं, भवत्थितणुभावणं च मुणिसरणं । संलेहणं सिवराओ, सङ्ढाणाराहणा एसा ।।४६।।'
'एवं देसचरित्ता जिणगुरुणतिपोसहाइगुणरत्ता बंभचेरगुणराई । जिणदासस्स सरीच्छो, सुरलोयसुहाइयं लहइ ।।४७।।'
षड्भिः कलापकम् ।।

अत्र श्राद्धश्राद्धीनां प्रथमं दिनादौ परमेष्ठिमन्त्रस्मरणं प्रोक्तम्, यत उक्तं च –

नवकारेण विबोहो[१] अणुसरणं सावओ[२] वयाइं मे[३] । जोगो[४] चिइवंदणमो,[५] पच्चक्खाणं च विहिपुव्वं[६] त्ति ।।
तह चेइयहरगमणं,[७] सक्कारो[८] वंदणं[९] गुरुसगासे । पच्चक्खाणं[१०] सवणं,[११] जइपुच्छा[१२] उचियकरणिज्जं ।।
[१३]अविरुद्धो ववहारो, [१४]काले तह भोयणं[१५] सुसंवरणं[१६] । चेइयहरागमसवणं,[१७] सक्कारो[१८] वंदणाइं[१९] च ।।
जइविस्सामण[२०]मुचिओ, जोगो नवकारचिंतणाईओ[२१] । गिहगमणं[२२] विहिसयणं, सरणं गुरुदेवयाईणं[२३] ।।
अब्बंभे पुण विरई, मोहदुगंछा [२४]सततचिंता य । इत्थीकडेवराणं, [२५] तव्विरएसुं च बहुमाणो[२६] ।।
बाहगदोसविवक्खे,[२७] धम्मायरिए य उज्जुयविहारे[२८] । एसो दिणकिच्चस्स उ, पिंडत्थो से समासेणं ।। [श्रा.दि.कृ.गा. २-७] त्ति । तथा

ब्राह्मे मुहूर्ते उत्तिष्ठन् परमेष्ठि(स्तुतिं) पठेत् । 'किं धर्मा किं कुलश्चास्मि किं व्रतोऽस्मीति च स्मरेत् । तथा च –

'निद्रान्ते परमेष्ठिसंस्मृतिरथो देवार्चनव्यापृतिः, साधूनां प्रणतिः प्रमादविरतिः सिद्धान्ततत्त्वश्रुतिः ।
सर्वस्योपकृतिः शुचिव्यवहृतिः सत्पात्रदाने रतिः, श्रेयोनिर्मलधर्मकर्मनिरतिः श्लाघ्या नराणां स्थितिः ।।१।।'

'निसाविरामम्मि विबुद्धएणं, सुसावएणं गुणसायरेणं । देवाहिदेवाण जिणुत्तमाणं, किच्चो पणामो विहिणाऽयरेणं ।।१।।
'सिज्झाठाणं पमुत्तूणं, चिट्ठिज्झा धरणीअले । भावबंधुं जगन्नाहं, नमुक्कारं तओ पढे ।।२।।'
'मंताण मंतो परमो, इमो त्ति धेयाण धेयं परमं इमुत्ति । तंत्ताण [1]तंतं परमं इमुत्ति☆ संसारसत्ताण दुहावहाणं ।।३।।'
'ताणं अन्नं तु नो अत्थि, जीवाणं भवसायरे । बुडंताणं इमं मोत्तुं, नमुक्कारं सुपोयणं ।।४।।'
'जलणाइभए सव्वे, मुत्तुं एगंपि जह महारयणं । गण्हंति जहा वारिं,❑ अमोहसत्थं जह तहेय ।।५।।' [श्रा.दि.कृ. ८ थी ११, १३]

तथा **सुकुलाइसरणं** वत्ति – श्राद्धादिभिः निद्रान्ते नमस्कारचिन्तनं विधाय स्वकुलादिस्मरणं विधेयम्, आदिशब्दाद् धर्मव्रतात्मस्वरूपादि चिन्त्यम्, यत उक्तं च –

'को हं पुणो कम्मि कुलम्मि, जाओ किं सम्मदिट्ठी वयबंभयारी▲ । उयाहुऽहं दंसणमित्तजुत्तो, एयं च अन्नं पि विचिंतइज्झा ।।१।।'

---

१. तत्ताणं तत्तं प्र, छ । ☆ पवित्तंत्ति श्राद्धदिनकृत्ये । ❑ अहवाऽरिभए गिण्हइ श्राद्धदिनकृत्ये । ▲ वयनियमधारी श्राद्धदिनकृत्ये ।

‘छन्हं तिहीण मज्झंमि, का तिही अज्ज्वासरे । किं वा कल्लाणगं अज्ज, लोगनाहाण संतियं।।’ [श्रा.दि.कृ. १९, २१]

इत्यादि विचिन्त्य किं करोतीति दर्शयति - **‘सगिहजिणमहणंति’** स्वगृहजिनबिम्बमहनं पूजनमर्चनं करोति । ततः प्रत्याख्यानं पच्चक्खाणं व त्ति वेलातिक्रमात् स्वयमेव यथाशक्तिप्रत्याख्यानं करोति । यत उक्तं च -

‘पच्चक्खाणं च जं तम्मि, दिणम्मि गिन्हियव्वयं । चिंतेऊणं सुसड्ढो य, कुणइ अन्नं तओ इमं ।।१।। [श्रा.दि.कृ. २२]

अथ प्रत्याख्यानं विधाय सुश्रावकेण यत् कृत्यं तद् दर्शयति - **‘गिहजिणपूयाकरणं’** ति । स्वगृहजिनपूजाकरणं निजगृहजिनबिम्बपूजां करोति । यत उक्तं च -

‘शुचिः पुष्पामिषस्तोत्रैर्देवमभ्यर्च्य वेश्मनि । प्रत्याख्यानं यथाशक्ति, कृत्वा देवगृहं व्रजेत् ।।१।।’

तथा च -

‘तसाइजीवरहिए, भूमिभागे विसुद्धए । फासुएणं तु नीरेणं, इयरेण गलिएण य ।।२।।’

‘काऊण विहिणा न्हाणं, सेयवत्थनियंसणो । मुहकोसं तु काऊणं, गेहबिंबाणि पमज्जए ।।३।।’

‘गंधोदएण न्हावित्ता, जिणे तेलोक्कबंधवे । गोसीसचंदणाइहिं, विलंपित्ता य पूयए ।।४।।’

‘पुप्फेहिं गंधेहिं सुगंधीएहिं, धूवेहि दीवेहि य अक्खएहिं । नाणाफलेहिं च धणेहिं निच्चं, पाणीयपुन्नेहि य भायणेहिं ।।५।।

'जओ पूयापभावेणं, सुव्वए जिणसासणे । देवत्तं नरनाहत्तं, तित्थनाहत्तणं तथा ।।६।।' [श्रा.दि.कृ. २३ थी २७]

एवं निजगृहजिनपूजां विधाय ततः किं करोतीति दर्शयति - **पुरजिणगिहगमणच्चणथुणणं** ति, पुरमध्ये भक्तिचैत्यार्चनस्तवनम्, तत्र चैत्यप्रवेशविधिर्यथा – यदि राजादिकमहर्द्धिकः कोऽपि श्राद्धः स्यात् तर्हि ***'सव्वाए दित्तीए सव्वाए जुइए सव्वबलेणं सव्वपोरिसेणं'*** इत्यादिवचनात् जिनशासनप्रभावनानिमित्तं महद्धर्या याति, सामान्यविभवो यदि कोऽपि तदा औद्धत्यपरिहारेण लोकोपहासं परिहरन् व्रजति, ततः

'प्रविश्य विधिना तत्र, त्रिः प्रदक्षिणयेत् जिनम् । पुष्पादिभिस्तमभ्यर्च्य, स्तवनैरुत्तमैः स्तुयात् ।।१।।'

तत्र प्रवेशविधिश्चायं – पुष्पताम्बूलादिसचित्तद्रव्याणां क्षुरिकापादुकाद्यचित्तद्रव्याणां च परिहारेण कृतोत्तरासङ्गो जिनबिम्बदर्शने अञ्जलिबन्धं शिरस्यारोपयन् मनसश्च तत्परतां कुर्वन् इति पञ्चविधाभिगमनेन नैषेधिक्याः पूर्वं प्रविशति । यदि राजादिः प्रविशति स तत्कालं राजचिह्नानि परित्यजति, यदाह – ***'खग्गं छत्तो वाणह मउडं तह चामराओ य ।'*** एवंविधिना गत्वा तत्र जिनानभ्यर्च्य उत्तमैः स्तोत्रैर्जिनान् स्तौति, तत्र प्रथमं अभ्यर्च्यनविधिश्च स्नात्रकाले, प्रथमं सुगन्धिश्रीखण्डेन जिनबिम्बस्य तिलकं करोति, तत अपूर्वकृष्णा-गुरुधूपोत्क्षेपणं च, ततः सर्वौषध्यादिद्रव्याणां [1] जलपूर्णकलशक्षेपणं पश्चात् कुसुमाञ्जलिक्षेपपूर्वकं सर्वौषधिकर्पूरकुङ्कुमश्रीखण्डा-गुरुप्रभृतिभिर्जलमिश्रैः स्नात्रकरणं

१. जलपूर्णकरोत्क्षेपणं प, छ ।

ततः सुरभिणा मलयजरसादिना विलेपनविधानम्, सुगन्धजाति-चम्पकादिकुसुमकमल-मालाभिर्भगवतोऽभ्यर्चनं रत्नसुवर्णमुक्ताभरणादिभिः परिधापनम्, पुरतश्च सिद्धार्थकशालितन्दुलादिभिरष्टमाङ्गलिकलेखनं तत्पुरतश्च बलिमङ्गलदीपदधिघृतादीनां ढौकनम्, भगवतो भालस्थले गोरोचनया तिलककरणम्, तत आरात्रिकोत्तारणम्, एवं भगवतोऽभ्यर्च्य ऐर्यापथिकीप्रतिक्रमणपूर्वकं शक्रस्तवादिभिर्दण्डकैश्चैत्यवन्दनं कृत्वा स्तोत्रैरुत्तमकविविरचितैः स्तुयात् गुणोत्कीर्तनं कुर्यादिति, तथा चार्षं –

'वंदित्ता थुइथुत्तेहिं, गिहबिंबाण सावओ । 'पच्चक्खाणं तओ गिन्हे, अप्पणा देवसक्खियं ।।१।।'

'तओ हयगयाईहिं, जाणेहि य रहेहि य । बंधुमित्तपरिक्खित्तो, घित्तुं पूयं स उत्तमं ।।२।।'

'अन्नेसिं भवसत्ताणं, दायंतो मग्गमुत्तमं । वच्चए जिणगेहम्मि, पभाविंतो य सासणं ।।३।।'

'अहो धन्नो हु एसो य, अहो एयस्स जीवियं । अहो माणुस्सयं जम्मं, एयस्स य सुलद्धयं ।।४।।'

'अहो भत्ती अहो राओ, अहो एयस्स आयरो । लोगनाहस्स पूयाए, ★पुन्नवंतस्स पइदिणं ।।५।।' [श्रा. दि. कृ. ३६ थी ४०]

'एवं पसंस पकुणंतयाणं, अणेगसत्ताण दुहाहयाणं । सम्मत्तरुक्खस्स महाफलस्स, तेसिं तु सो चेव य कारणं तु ।।६।।'

★ तिलोगनाहपूयाए इति श्राद्धदिनकृत्ये ।

'अलद्धपुव्वं तु भवोदहिम्मि, लहंति तित्थस्स पभावणाए । तित्थेसरत्तं अमरिंदपुज्जं, दसारसीहो इव सेणिओ वा ।।७।।'

'एवंविहाहिं वग्गूहिं, थुव्वंतो य पइदिणं । वच्चए जिणगेहम्मि, गीयणट्टदाणकुणमाणो★ ।।८।।'

'एवंविहो इमो, सव्वो रिद्धिमंतस्स देसिओ । परो य नियगेहम्मि, काऊं सामाइयं वयं ।।९।।'

'जइ न कस्स वि धारेई, न विवाओ य विज्जए । उवउत्तो सुसाहु व्व, गच्छए जिणमंदिरं ।।१०।।'

'काएण अत्थिज्जइ किंचि, कायव्वं जिणमंदिरे । तओ सामाइअं मुत्तुं, करेज्ज करणिज्जयं ।।११।।' ४२।।

[श्रा.दि.कृ.गा.४५-४७ ४८,७७थी ७९]

इति गाथार्थविवरणम् । इत्यादिविधिना भक्तिचैत्ये गत्वा जिनपूजां विधाय यत् करोति तद् दर्शयति - ततः पूजां विधाय **'गुरुवन्दणत्थगमणं'** ति सुश्रावको दिनं प्रतिगुरुन् वन्दति, यत्र ते स्थिता भवन्ति तत्र तेषां वन्दनार्थं याति । अथ ते गुरवो धर्माचार्याश्चैत्ये देववन्दनार्थं समागताः स्युः अथवा स्नात्रादिदर्शनधर्मकथाद्यर्थं तत्रागताः स्युः, तदा तत्रैव तेषां समीपे वन्दनादिप्रतिपत्तिपुरस्सरं विशुद्धात्मा उपासको यथोचितं प्रत्याख्यानं करोति । यत उक्तं च –

★ जावं जिणबलाणयं ।

'अह धम्मदेसणत्थं च, तत्थ सूरी समागओ । पुव्विं पच्छा च दायव्वं, विहिणा य वंदणं जओ ।।१।।'

'नीयागोअं खवेइ कम्मं, उच्चागोअं निबंधए । सिढिलं कम्मगंठिं तु, वंदणेण नरो करे ।।२।।'

'तित्थयरत्तं सम्मत्त-खाइयं सत्तमीइ तइयाए । आउं वंदणएणं, बद्धं च दसारसीहेणं ।।३।।'

'विणओवयारमाणस्स, भंजणा पूयणा गुरुजणस्स । तित्थयराण य आणा, सुअधम्माराहणा किरिया ।।४।।'

[श्रा. दि. कृ. गा. ८० थी ८३]

इति गुरुवन्दनादिना गुरुमुखात् प्रत्याख्यानकरणम् ततः प्रत्याख्यानकरणानन्तरं श्राद्धो यत् करोति तद् दर्शयति - **'मुणि पुच्छोच्चियकरणंति,** श्राद्धो मुनीनां वन्दनादि विधाय यथोचितकार्यपृच्छां च विधाय तेषां यत्कार्यं तत्करोति । यत उक्तं च –

'पच्चक्खाणं तु काऊणं, पुच्छए सेसकिच्चयं । कायव्वं च मणे काऊं, तओ अण्णं करे इमं ।।

'समणोवासगमाईणं, वंदं वंदंति जंपए । साहुसाहुणिमाइणं, काऊणं च जहोचियं ।।।१।।' [श्रा. दि. कृ. गा. ८४, ८५]

ततो विधिना गुरुसमीपे उपविश्य यत्करोति तदाह – **'सुअसवणं सुद्धववहारं'** ति - स विशुद्धात्मा श्राद्धः गुरुमुखाच्छ्रुतश्रवणं करोति । तत्रोपविशनविधिः –

'नासन्ने नाइदूरम्मि, नेव उच्चासणे विऊ । समासणं च वज्जिज्जा, चिट्ठिज्जा धरणीयले ।।१।।'

'न पक्खओ न पुरओ, नेव किच्चाण पिट्ठओ । न य ऊरं समासज्जा, चिट्ठिज्जा गुरूणंतिए ।।२।।'

'नेव पल्हत्थियं कुज्जा, पक्खपिंड च संजए । पाए पसारिए वावि, न चिट्ठे गुरूणंतिए ।।३।।' [दश वै. अध्य ८ गा. ४६]

'निद्दं विगहं च वज्जित्ता, काऊणं अंजलिं सिरे । कण्णंजलीहिं भत्तीए, घुंटे सिद्धंतपीऊसं☆ ।।४।।' [श्रा.दि.कृ.गा. ८६ थी ८९]

अथ श्रुतश्रवणगुणाश्च –

'अन्नाणमोहमिच्छत्तमहावाहिविरेयणं । कुग्गाहे विसघत्थाणं, महामंतो जिणागमो ।।५।।'

तथा – **'धम्माधम्मं तहा किच्चं, जुत्ताजुत्तं तहेव य । देवा य देवलोगा य, सिद्धा नेरइया तहा ।।६।।'** [श्रा.दि.कृ.गा. ९०-९१]

जओ भणियं च - **तहारूवं णं भंते ! समणं वा माहणं वा पज्जुवासमाणस्स किं फला, पज्जुवासमाणस्स सवणफला । से णं भंते ! सवणे किं फले, णाणफले । से णं भंते ! णाणे किं फले विन्नाणफले,**

☆ सिद्धंतमोसहं श्राद्धदिनकृत्ये ।

एवमेतेणाभिलावेणं इमा गाहा –

'अणुगंतव्वा सवणे णाणे य, विन्नाणे पच्चक्खाणे य संजमे । अणन्हए तवे चेव, वोदाणे अकिरिणि द्वाणे ।।१।।

जाव सा णं भंते ! अकिरिया किं फला, निव्वाणफला, से[1] णं भंते ! निव्वाणे किं फलं[2], सिद्धिगइगमणपज्जवसाणफले पन्नत्ते समणाउसो त्ति ।

'निसामित्ता य सिद्धंतं, तओ किच्चं निरूवए । एवं व इत्थ कायव्वं, एयं उद्धरियव्वयं ।।२।।'

'तं च सव्वं निरूवित्ता, करेइ जं करणिज्जयं । सओ य परओ चेव, कायव्वं जिणसासणे★ ।।३।।' [श्रा.दि.कृ.गा. ९७,९८]

इत्यादिश्रुतधर्मश्रवणानन्तरं यत् कृत्यं तदाह – **सुद्धववहारं** त्ति । व्यवहारशुद्ध्या जीविकाकरणं न्यायसंपन्नविभवेनाजीविकादिकरं ति । न्यायसंपन्नविभवं यथा – 'स्वामिद्रोहं मित्रद्रोहं विश्वसितवञ्चनकचौर्यादिगर्ह्यार्थोपार्जनपरिहारेणार्थोपार्जनोपायभूतः स्वस्ववर्णानुरूपः सदाचारो न्यायस्तैः संपन्न उत्पन्नो विभवः संपद्यस्य स तथा, न्यायसंपन्नो हि विभव इहलोके हिताय अशङ्कनीयतया स्वशरीरेण तत्फलभोगान्मित्रस्वजनादौ च संविभागकरणात् परलोके च हिताय सत्पात्रे विनियोगात् अन्यायोपार्जितस्तु लोकद्वयेऽप्यहितायैव, इहलोके

---

१. सि प$_1$ छ । २. फले प$_2$ । ★ जिणमंदिरे श्राद्धदिनकृत्ये ।

हि लोकविरुद्धकारिणो वधबन्धादयो दोषाः परलोके नरकगमनादयः यद्यपि पापानुबन्धिपुण्यकर्मवशादिहलौकिकी विपन्न दृश्यते तथाप्यायत्यामवश्यं भाविन्येव, यतः -

'[1]पापेनैवार्थरागान्धः, फलमाप्नोति यत् क्वचित् । बिडिशामिषवत्तत्तमविनाश्य न [2]जीर्यते।।१।।'

न्यायव्यवहरणमेव गृहिणामुपनिषत् शास्त्ररहस्यमिति, यतः -

'निपानमिव मण्डूकाः, सरःपूर्णमिवाण्डजाः । शुभकर्माणमायान्ति, विवशाः सर्वसंपदः ।।२।।'

विभवबाहुल्यं च गृहिणां प्रधानं कारणम् । यत उक्तं च -

'विहिणा तत्थ वंदित्ता, सुणित्ता धम्मदेसणं । तओ य घरवावारे, कुणई सुद्धं च सावओ ।।३।।'

'लक्खं बिसं च लोहं च, अंगारवणच्छेयणं । भाडिं फोडिं च वज्जित्ता, दंतसंखवणिज्जयं ।।४।।' [श्रा.दि.कृ. गा. १५५, १५६]

ववहारसुद्धी [3]धम्मस्स, मूलं सव्वन्नुभासिए । ववहारेणं तु [4]सुद्धेणं, अत्थसुद्धी जओ भवे ।।५।।

'अत्थेणं च विसुद्धेणं★, आहारो होइ सुद्धओ । आहारेणं तु सुद्धेणं, देहसुद्धी जओ भवे ।।६।।'

---

१. पापेनैव रागान्धः प$_1$ प$_2$ छ । २. ज्ञायते प$_1$ छ । ३. ववहारसुद्धधम्मस्स प$_1$ प$_2$ छ । ४. ववहारेणं विसुद्धेणं प$_1$ प$_2$ छ । ★ सुद्धेणं चेव अत्थेणं श्राद्धदिनकृत्ये ।

'सुद्धेणं चेव देहेणं, धम्मो▲ जुग्गो य जायई । जं जं कुणई किच्चं तु, तं तं से सफलं भवे ।।७।।'

'अन्नहा अफलं होई, जं जं किच्चं तु सो करे । ववहारसुद्धिराहिआणं, धम्मखिंसा भवे जओ❑ ।।८।।'

'धम्मखिंसं कुणंताणं, अप्पणो य परस्स य । अबोही परमा होई, इय सुत्ते वि भासियं ।।९।।'

'तम्हा सव्वप्पयत्तेणं, तं तं कुज्जा वियक्खणो । जेण धम्मस्स खिंसं तु, न करेइ [1]अवरो जणो ।।१०।।४३।।'

[श्रा.दि.कृ.गा. १५९, १६४]

इति [2]शुद्धन्यायव्यापारार्जितविभवेन श्राद्धेन मध्याह्ने यद् विधेयं तद् दर्शयति -

मज्झण्हे देवपूया त्ति - ततः श्राद्धो मध्याह्ने देवपूजां विदधातीति । यतः उक्तं च -

'ततो माध्याह्निकीं पूजां, कुर्यात् कृत्वाऽथ भोजनम् । एतद् विद्भिः स शास्त्रार्थरहस्यानि विचारयेत् ।।१।।' [यो.शा. २९९]

[3]ततः **'गुरुभत्ती'**त्ति-साधून् निमन्त्र्य भक्तिं कुर्यात्, तथा च -

१. अवहो प१ छ । २. शुद्धन्यायार्जित प१ छ । ३. तओ प२ । ▲ धम्मं खिंवासए जओ श्राद्धदिनकृत्ये । ❑ धम्मे इति श्राद्धदिनकृत्ये ।

'तओ य भोयणवेलाए, आगओ य सुसावओ । पूइत्ता[1] जहसत्तीए, गिहबिंबाणि वंदए ।।२।।'

'ढोइत्ता अग्गकूरं तु, तओ साहु निमंतए । दिट्ठा य नियगिहे, इंता तओ गच्छिज्ज संमुहो ।।३।।'

'आसणेण निमंतित्ता, तओ परियणसंजुओ । वंदए मुणिणो पाए, खंताइगुणसंजुए ।।४।।'

'देसं खित्तं तु जाणित्ता, अवत्थं पुरिसं तहा । विज्जु व्व रोगियस्स य, तओ किरिअं पउंजए ।।५।।' [श्रा.दि.कृ.गा. १७१-१७४]

'वसही सयणासण-भत्तपाण-भेसज्ज-वत्थ-पत्ताइ । जइ वि न पज्जत्तधणो, थोवा वि हु थोवयं देई ।।६।।'

जओ सुपत्तदाणेणं, कल्लाणं बोहि उत्तमा । देसिया सुहविवागंमि, अक्खाणा☆ दस उत्तमा ।।७।। [श्रा.दि.कृ.गा. १७९]

सुपत्तदाणिणो णेया सुबाहुपमुहा दस▲ –

'✦...सिज्जंसो सालिभद्दो य कयउन्नो मूलदेवओ[2]... । इहलोयम्मि पत्ता, दाणेण संपया ।।७।।'

'तओ तेसु नियत्तेसु, गच्छइ जाव दारयं । वंदित्ता मुणिणो सड्ढो, करे अन्नं तओ इमं ।।८।।' [श्रा.दि.कृ.गा. १९९]

सावयभत्तीत्ति – साधर्मिकवात्सल्यपूर्वकं भोजनं च, अथ पात्रदानानन्तरं साधर्मिकदानमपि मध्यपात्रदानमिति, यत उक्तं –

---

१. जहासत्ताए $प_2$ । २. नाहे $प_1$ $प_2$ छ । ☆ 'अक्खाया' इति श्रा.दि.कृत्ये । ▲ सुबाहु भद्दनंदीय सुजाय वासव तहेव जिणदासा। धणवई महब्बला मद्दनंदी महचंद वरदत्ता ।।१८४।। श्राद्धदिनकृत्ये । ✦ त्रुटितमस्ति ।

'साहम्मियाणं वच्छल्लं, कायव्वं भत्तिनिब्भरं । देसियं सव्वदंसीहिं, सासणस्स पभावणा❑ ।।१।।'

'महाणुभावेण गुणायरेणं, वयरेण पुव्विं सुयसायरेणं । सुअं सरंतेण जिणुत्तमाणं, वच्छल्लयं तेण कयं चं जम्हा ।।२।।'

'तम्हा सव्वपयत्तेणं, जो नमुक्कारधारओ । सावओ सोवि दट्ठव्वो, जम्हा परमबंधवो ।।३।।'

'विवायं कलहं चेव, सव्वहा परिवज्जए । साहम्मिएहिं सद्धिं तु, जओ एवं वियाहिअं ।।४।।' [श्रा.दि.कृ.गा. २०० थी २०३]

'अन्नन्नदेसाण समागयाणं, अन्नन्नजाईसु समुब्भवाणं । साहम्मिआणं गुणसुट्ठिआणं, तित्थंकराणं वयणठिआणं ।।५।।'

'वत्थन्नपाणासणखाइमेहिं, सुवण्णमुद्दाइ य दाणओ वा। सुसावयाणं करणिज्जमेयं, कयं ★च जम्हा भरहाहिवेणं ।।६।।'

'वज्जाउहस्स रामेणं, जहा वच्छल्लयं कयं । ससत्ति अणुरूवं तु, तह वच्छल्लयं करे ।।७।।' [श्रा.दि.कृ.गा. २०५ थी २०७]

अथ **'चोयणा तेसिं'** ति – तेषां साधर्मिकानां धर्मकार्येषु प्रमादिनां शिथिलानां स्वयं गुणसुस्थिताः श्राद्धा धर्मेषु प्रेरणां कुर्वन्ति, यत उक्तं च –

'साहम्मिआणं वच्छल्लं, एयं अन्नं वियाहियं । धम्मट्ठाणेसु सीयंतं, सव्वभावेण चोयए ।।१।।'

❑ पभावणं श्रा.दि.कृत्ये । ★ तु श्रा.दि.कृत्ये ।

'सारणा वारणा चेव, चोअणा पडिचोअणा । सावएणावि दायव्वा, सावयाणं वियाहिआ☆ ।।२।।'

यतः – 'रूसउ वा परो मा वा, विसं वा परियत्तओ । भासियव्वा हिया भासा, सपक्खहियकारिया▲ ।।३।।

'पमायमइरामत्तो, सुअसायरपारओ[१] । अणंतंणंतकायम्मि, कालओ❑ विय संवसे ।।४।।' [श्रा.दि.कृ.गा. २०८ थी २११]

अतः प्रमादिनं श्राद्धं प्रति वक्तव्यं–

'कल्लं पोसहसालाए, नेव दिट्ठो जिणालए । साहूणं पायमूलम्मि, केण कज्जेण साहम्मिया○ ।।१।।'

'तओ अकए कज्जे,✚ जइ पमायवसंगओ । वत्तव्वो सो जहाजुग्गं, इयं धम्मियचोअणं ।।२।।'

'दुल्लहो माणुसो जम्मो, धम्मो सव्वन्नुभासिओ । साहुसाहम्मियाणं च, सामग्गी पुण दुल्लहा ।।३।।'

'चलं जीयं धणं धन्नं, बंधुमित्तसमागमो । खणेणं ढुक्कए वाही, ता पमाओ न जुत्तओ ।।४।।'

---

१ पमायमयरामत्तो $प_१$ $प_२$ छ । ☆ सावएणावि दायव्वा सावयाणं हियट्ठिया इति श्राद्धदिनकृत्ये । ▲ सपक्खगुणकारिया इति श्राद्धदिनकृत्ये । ❑ कालं सो इति श्राद्धदिनकृत्ये ○ साहि मे इति श्राद्धदिनकृत्ये । ✚ तओ अ कहिए कज्जे इति श्राद्धदिनकृत्ये ।

'न तं चोरा विलुप्पंति, न तं अग्गी विणासए । न तं जूए वि हारिज्जा, जइ धम्मे अप्पमत्तओ* ।।५।।' [श्रा.दि.कृ. २१३-२१७]

'ता सोम वियाणंतो, भग्गं सव्वन्नुदेसियं । पमायं जइ न मिलसि, तं न सोहसि भवन्नवे☆ ।।६।।'

'एवंविहाइं वग्गूहिं, चोअव्वो य ससावओ । [1]भाववच्छल्लयं एअं, कायव्वं च दिणे दिणे ।।७।।' [श्रा.दि.कृ. २१९-२२०]

मध्याह्ने देवपूजागुरुसाधर्मिकभक्त्यादि विधाय किं सो विदधातीति, **विहिभोयणं,** त्ति श्राद्धादीनां भोजनविधिस्तत्र सुश्राद्धो भोजनवेलायां गृहद्वारपिधानं [2]न कारयति । अजीर्णे सति भोजनं न करोति तथा काले च सात्म्यतो भुनक्ति, अतिथिसाधु-दीनादिजन-प्रतिपत्तिमौचित्याऽनतिक्रमरूपां विधाय अभक्ष्यानन्तकायाज्ञातफलपुष्पपत्रादिकं विहाय भुङ्क्ते, आत्मसंयमविराधनाभावात् द्वारापिधान-माश्रित्योक्तं

'नेव दारं पिहावेइ, भुंजमाणो सुसावओ । अणुकंपा जिणवरिंदेहिं, सड्ढाणं न निवारिया ।।१।।'

'सव्वेहिं पि जिणेहिं, दुज्जयजियरागदोसमोहेहिं । अणुकंपादाणं पुण, न कहिं सड्ढाण पडिसिद्धं ।।२।। [श्रा.दि.कृ.गा. २२१-२२२]

तथा च - **यथावदतिथौ साधौ [3]दीने च प्रतिपत्तिकृत् तत्र न विद्यते'** [यो.शा.प्र.प्र.गा.५३] सततप्रवृत्तातिविशदैकाकारानुष्ठान-

---

१. भावच्छलयं प२ । २. गृहद्वाराऽनपिधानं कारयति प२ । ३. दानं प१ छ । * जं धम्मंमि पमत्तओ इति श्राद्धदिनकृत्ये । ☆ पमायं जं न मिल्हेसि तं न सोइहिसि भवन्नवे इति श्राद्धदिनकृत्ये ।

तया तिथ्यादिदिन[ना]विशेषा यस्य सोऽतिथिः । यथोक्तं -

'तिथि-पर्वोत्सवाः सर्वे, त्यक्ता येन महात्मना । अतिथिं तं विजानीयात्, शेषमभ्यागतं विदुः ।।' [यो.शा.प्र.प्र. आं श्लो. गाथा-१७]

साधुः [१] शिष्टाचाररतः सकललोकाविगीतः दीनः 'दीङ् क्षये' इति वचनात् क्षीणसकलधर्मार्थकामार्थाराधनशक्तिः, तेषु प्रतिपत्तिकृत्, प्रतिपत्तिरुपचारोऽन्नपानादिरूपः, कथं यथावत् औचित्यानतिक्रमेण यदाह -

'औचित्यमेकमेकत्र, गुणानां कोटिरेकतः । विषायते न [२] गुणग्राम, औचित्यपरिवर्जितः ।।' [यो.शा.प्र.प्र. आं श्लो.-१८]

तेन यथोचितमौचित्यं विधाय भुङ्क्ते, तथा अजीर्णे भोजनं न करोति, अजीर्णे भोजनस्य अथवा अजीर्णे पूर्वभोजने परिपाकमनागते नवं भोजनं त्यजतीत्येवंशीलः । [३] अजीर्णभोजने हि सर्वरोगमूलस्याजीर्णस्य वृद्धिरेव कृता भवति । यदाह - ***'अजीर्णप्रभवा रोगाः'*** इति । अजीर्णं च लिङ्गतोऽवसेयम्, यदाह -

'मल-मूत्रयो-र्विगन्धो, विट् भेदो गात्रगौरव[४]मरुच्यम् । अविशुद्धश्चोद्गारः, षडजीर्णव्यक्तलिङ्गानि ।।१।।'

अथ जीर्णभोजनोऽपि काले सात्म्यतः भुङ्क्ते ***'काले भोक्ता च सात्म्यत'*** इति वचनात् । बुभुक्षासमये अन्नाद्युपजीवकः तेनाकाल-

---

१. शिष्टाचारतः प, छ । २. विषया न गुणग्रामे प, छ। ३. अजीर्णे भोजने प, छ । ४. गौरवमनव्यं प, छ ।

परिहारेण यथाग्निबलं मितं भुञ्जीत, अतिरिक्तं भोजनं हि वमनविरेचनपूरणादिना न साधु भवति, अक्षुधितेन भुक्तं अमृतमपि विषं भवति, तथा क्षुत्कालातिक्रमादन्नद्वेषो देहोन्मादमान्द्यं भवति, विध्यातेऽग्नौ किं नामेन्धनं कुर्यादिति, सात्म्यं च यथा -

पानाहारादयो यस्याऽविरुद्धाः प्रकृतेरपि । सुखित्वायावकल्पन्ते, तत् सात्म्यमिति गीयते ।।१।। [यो.शा. प्र.प्र. आ.लो. १४.]

तथाऽभक्ष्यानन्तकायादिकं परिहरन् भुङ्क्ते । यत उक्तं च -

'अणंतकायं बहुबीयवत्थुं, तुच्छोसहिं चेव विवज्जिऊणं । विगइं च दव्वाइ य, काउसंखं भुंजेइ तत्तो समयाविरुद्धं ।।१।।' [श्रा.दि.कृ.गा. २२४]

अथ भोजनानन्तरं प्रत्याख्यानसंवरणं कुर्यात् ।

देवं गुरुं च वंदित्ता, काउं संवरणं तहा । अंतिए साहुमाईणं, कुज्जा सज्झायमुत्तमं ।।२।।' [श्रा.दि.कृ.गा.२२५]

अथ सन्ध्यासमयकृत्यं च **देवपूया यत्ति** - सन्ध्यायामपि देवपूजां करोति, यतः - ***'ततश्च सन्ध्यासमये कृत्वा देवार्चनं पुनः ।'*** तथाहि

'तओ वियालवेलाए, अत्थवंते दिवायरे । पुव्वुत्तेण विहाणेणं, पुणो वंदे जिणुत्तमे ।।१।।'४४।। [श्रा.दि.कृ.गा. -२३०]

श्राद्धानां दिनं प्रति उभयकालावश्यककरणं - **'समणेण सावएण य अवस्स कायव्वंत्ति** वचनात् तथा च मुनिविश्रामणकरणं तथा

श्राद्धाः स्वकुटुम्बस्य धर्मं कथयन्ति, तथा श्राद्धानां श्राद्धयोग्यवासो भवति, तथा **कुजनत्यागत्ति** – कुसंसर्गत्यागो भवति, तथा विविधा अभिग्रहा भवन्ति, तथा श्राद्धाः प्रतिदिनं धर्मं शृण्वन्ति, तत्रोभयकालावश्यककरणम्, आवश्यकेषु प्रथमं सामायिककरणं तत्फलं च यथा **-- सामाईएणं भंते ! जीवे किं जणइ, सामाइएणं सावज्जजोगविरइं जणइ १ । चउवीसत्थएणं भंते ! जीवे किं जणई, चउवीसत्थएणं दंसणविसोहिं जणइ २ । वंदणएणं भंते किं जणई ? वंदणएणं नीयागोअं कम्मं खवेइ, उच्चगोअं कम्मं निबंधइ सोहग्गं च णं अप्पडिहयं आणाफलं निव्वत्तइ । दाहिणभावं च णं जणई ३ । पडिक्कमणेणं वयछिद्दाइं पेहइ । पिहियवयछिद्दे पुण जीवे निरुद्धासवे असबलचरित्ते अट्ठसु पवयणमायासु उवउत्ते, अपुहत्तो सुप्पणिपोहिए विहरइ ४ । काउसग्गेणं भंते जीवे किं जणई ? काउसग्गेणं तीतपडिपुन्नं पायच्छित्तं विसोहेइ, विसुद्धपायच्छित्तेणं जीवे निव्वुयहिए ओहरियभरुव्व भारवहो पसत्थझाणोवगए विहरइ ५ । पच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणई । पच्चक्खाणेणं आसवदारं निरोहइ । पच्चक्खाणेणं इच्छानिरोहं जणई, इच्छानिरोहं गएणं जीवे सव्वदव्वेसु विणीयतिण्हो[1] सीहयभूए विहरइ ६ ।** (उत्त. अध्य. २९) तथा उक्तं च-

'सम्मत्तमाइआणं, अइआराणं विसोहणं निच्चं । आवस्सयं तु कायव्वं, सड्ढेणं तु दिणे दिणे ।।७।।'

'पडिसिद्धाणं करणे, किच्चाणमकरणे य पडिक्कमणं । असद्दहणे अ तहा, विवरीयपरूवणाए य ।।८।।' [श्रा.दि.कृ.गा. २३५,२३६]

---

१. विणीयंति ण्ह प, छ ।

'समणेणं सावएणं, अवस्सकायव्वयं हवइ जम्हा । अंतो अहो निसिस्स, तम्हा आवस्सयं नाम ।।९।।'

'निउ पोसहसालाए, घरे वा जिणमंदिरे । साहूणं पायमूलंमि, करेई जह संभवं ।।१०।।' *[श्रा.दि.कृ.गा. २३९-२४१]*

अथ **मुणिविस्सामणकरणं** ति - गुर्वादीनां विश्रामणं करोतीति, यदाह -

'विस्सामणं तु काऊणं, पुच्छित्ता सेसकिच्चयं । गंतूण नियगेहम्मि, करेई धम्मदेसणं ।।१।।' [श्रा.दि.कृ.गा. २४४]

अथ **कुडुंबधम्मकहं**[१] ति - कुटुम्बस्य आरम्भप्रवर्तनासक्तप्रमादपरस्य धर्मप्रवर्तनार्थं धर्मकथां करोति । यत उक्तं च -

'भज्जा पुत्ता य नत्तू य, धूया सुण्हा य बंधवा । भिच्चा पेसा य मित्ता य, आरंभेसु पसत्तया ।।१।।'

'जओ सव्वन्नुपन्नत्तं, धम्मं च न सुणंति ते पुणो । तेण धम्मोवएसं तु, देई घरसमागओ ।।२।।'

'सव्वन्नुणा पणीअं तु, जइधम्मं नावगाहए । इहलोए परलोए, तेसिं दोसेण लिप्पई ।।३।।'

'जेणं लोगठिई एसा, जो चोरे भत्तदायगो । लिप्पइ तस्स दोसेण, एवं धम्मे वियप्पहे ।।४।।'

'तम्हा नायतत्तेणं, सड्ढेणं तु दिणे दिणे । दव्वओ भावओ पुव्वं, कायव्वमणुसासणं ।।५।।'

'दव्वओ वत्थुमाईणि, भावओ धम्मदेसणं । सुद्धं धम्मं जिणुद्दिट्ठं, वक्खमाणो न बज्झए ।।६।।' [श्रा.दि.कृ.गा. २४४-२५०]

---

१. कुडंब प२प२छ ।

सर्वश्राद्धगुणाराधनतत्परस्य श्राद्धस्य शुभदेशनगरग्रामादिषु वास एव धर्मसिद्ध्यर्थं भवति, न तु कुदेशादिषु वासः, यदाह –

'निक्खमण-नाण-निव्वाण, जम्मभूमीओ वंदे जिणाणं । न य वसइ साहुविरहियम्मि देसे बहुगुणेति ।।१।।' [उप.माला. २३६]

तथा चोक्तं[1] योगशास्त्रे – **'त्यजन्नुपप्लुतं स्थानमप्रवृत्तश्च गर्हिते ति,** त्यजन् परिहरन्, उपप्लुतं स्वचक्र-परचक्रविरोधाद् दुर्भिक्षमारीति जनविरोधादेश्वा(स्व)स्थीभूतं यत् स्थानं ग्रामनगरादि अत्यजमानो हि तस्मिन् धर्मार्थकामानां पूर्वार्जितानां विनाशे नवानां चानुपार्जनेनोभयलोकभ्रंश एव स्यात्, तथा गर्हितं देशजातिकुलापेक्षया निन्दितं कर्म तत्राप्रवृत्तः । देशगर्हितं यथा सौवीरेषु कृषिकर्म लाटेषु मद्यराधनं जात्यपेक्षया यथा ब्राह्मणाद्युत्तमजातेः सुरापानं तिललवणादिविक्रयश्च, कुलापेक्षया यथा चौलुक्यादीनां मद्यपानं कुवासस्थाने तु गर्हितकर्मकरणं विना न निर्वाहः स्यात्, गर्हितकर्मकारिणो हि जिनधर्मकर्मोपहासाय स्यात्, तेन शुभवासो योग्यः । तथा चोक्तं श्राद्धदिनकृत्ये –

'भो भो सुणेह तुब्भे, जिणधम्मस्स कारणं जिणुद्दिट्ठं । पढमं ठाणनिवासो, जिणभवणं जत्थ साहम्मिया ।।७।।'

'साहम्मिया य ते दुविहा, दव्वे भावे य हुंति नायव्वा । भावे जिणधम्मविऊ, भवभीया निच्चमुज्जुत्ता ।।८।।'

'तेसिं धम्मठियाणं तु, मंदा सद्धा न जायई । ता तत्थ उवसेयव्वं, जत्थ गुणधारिणो सड्ढा ।।९।।'

---

१. तथा च योग० प१ छ ।

'जूयारवेसनडभडपाविकुहम्मियकुतित्थियकुघरेसु । संवासं वज्जिज्जा, घरहट्टाणं च मित्ता य ।।१०।।'

'जेसिं संसग्गदोसेणं, सम्मत्तं पि विणस्सइ । विणट्ठे खलु सम्मत्ते, अणुट्ठाणं निरत्थयं ।।११।।' [श्रा.दि.कृ.गा. २५१-२५४, २५६]

तत्र पापिगृहसमीपे कुधार्मिकगृहसमीपे कुतीर्थिकगृहसमीपे कुगृहेषु च संवासं तत्र वसनं श्राद्धो वर्जयेत् । तत्र कुगृहेषु यथा उक्तं च योगशास्त्रे –

अनतिव्यक्तगुप्ते च, स्थाने सुप्रातिवेश्मिके । अनेकनिर्गमद्वारविवर्जितनिकेतनः । [यो.शा.प्र.प्र. ४९]

अनेकं बहु यन्निर्गमद्वारं तदेव च प्रवेशद्वारं तेन विवर्जितं निकेतनं यस्य स, तथा बहुषु हि निर्गम-प्रवेशद्वारेषु अनुपलक्ष्यमाणनिर्गमप्रवेशानां दुष्टलोकानामापाते स्त्रीद्रविणादिविनाशः संभाव्यते, इति अत्रानेकद्वारतायाः प्रतिषेधेन विधिराक्षिप्यते, ततः प्रतिनियतद्वारः सुरक्षितगृहो गृहस्थः श्राद्धरूपो भवतीति लभ्यते, तथाविधमपि निकेतनं स्थाने एव निवेशयितुं युक्तं नास्थाने, स्थानं तु शल्यादिदोषरहितं बहलदूर्वाप्रवालकुशस्तम्बं प्रशस्तवर्णगन्धमृत्तिकासुस्वादजलोद्गमनिधानादिमच्च, स्थानगुणदोषपरिज्ञानं च शकुनस्वप्नोपश्रुतिप्रभृति-निमित्तादिबलेन ज्ञायते इति । अथ स्थानमेव विशिनष्टि अनतिव्यक्तगुप्तमिति, अतिव्यक्तमतिगुप्तमप्रच्छन्नं तन्निषेधादनतिव्यक्तगुप्तम्, तत्रातिव्यक्ते ह्यसंनिहितगृहान्तरतया परिपार्श्वतो निरावरणतया चौरादयोऽभिभवेयुः । अतिगुप्ते च सर्वतो गृहान्तरैर्निरुद्धत्वान्न स्वशोभां लभते, प्रदीपनकाद्युपद्रवेषु च दुःखनिर्गमप्रवेशं गृहं भवति । पुनः कथंभूते स्थाने ? सुप्रातिवेश्मिके,

शोभनाः शीलादिसंपन्नाः प्रातिवेश्मिका यत्र, कुशीलप्रातिवेश्मिके हि तदालापश्रवणतच्चेष्टादर्शनादिवशात् स्वतः सगुणस्यापि गुणहानिः स्यात्, दुःप्रातिवेश्मिकास्तु एते शास्त्रप्रतिषिद्धाः ।

'खरिया तिरिक्खजोणी, तालायर[1] समणमाहणसुसाणा । वग्गुरियतेसगुम्मि य, हरिएसु पुलिंदमच्छंधा ।।'

इति श्राद्धयोग्यायोग्यं वासस्थानं ज्ञेयम् । अथा**भिग्गहत्ति** – अभिग्रहाः श्राद्धैर्विधेया इति दर्शयति । श्राद्धानां रात्रिभोजने अभक्ष्यानन्तकायभक्षणे त्रिकालदेवगुरुवन्दने दिनं प्रति नमस्कारगुणनसंख्यासुतीर्थयात्रादिगमनादयोऽनेकसंवररूपाः अभिग्रहा भवन्ति । यथा –

'निसि भोअणम्मि नियमो, तिकालगुरुचेइवंदणं निच्चं । नवकारगुणनसंखा, सुतित्थजत्ताइगमणम्मि ।।१।।' यत उक्तं च –

'उस्सग्गेणं तु सड्ढेणं, सचित्ताहारवज्जणं । एगासणेण भोइत्तं, निच्चमबंभवज्जणं ।।२।।'

'अह न सक्केइ काऊं, जए एगभत्तं जओ गिही । दिवसट्ठमम्मि भागम्मि, तओ भुंजे सुसावओ ।।३।।'

'तज्जोणिआण जीवाणं, तहा संपाइमाण वा । निसाभत्ते वहो दिट्ठो, सव्वदंसीहि सव्वहा ।।४।।' [श्रा.दि.कृ.गा. २२६-२२८]

---

१. तोलायर प$_{२}$ ।

इत्याद्यभिग्रहगुणकराः, तथा दिनं प्रति **धम्मसवण** त्ति – दिनं प्रति धर्मश्रवणं बहुश्रेयस्करं भवति, यत उक्तं च –

'चत्तारि परमंगाणि दुल्लहाणि य जंतुणो । माणुसत्तं सुई सद्धा, संजमम्मि य वीरियं ।।१।।'

'समावन्नाण संसारे, नाणागुणासु जाइसु । कम्मा णाणाविहा कट्टु, पुढो विस्संभिया पया ।।२।।'

'एगया देवलोएसु, णरएसु व एगया । एगया आसुरं कायं, [1]अहाकम्मेहिं गच्छई ।।३।।'

'एगया खत्तिओ होइ, तओ चंडालबुक्कसो । तओ कीडपयंगो य, तओ कुंथुपिवीलिया ।।४।।'

'एवमावट्टं जोणीसु, पाणिणो कम्मकिब्बिसा । न निविज्झंति संसारे, सव्वट्ठेसु वि खत्तिया ।।५।।'

'कम्मसंगेहिं संमूढा, दुक्खिया बहुवेयणा । अमाणुसासु जोणीसु, विणिहम्मंति पाणिणो ।।६।।'

'कम्माणं तु पहाणाए, आणुपुव्वी कयाईओ । जीवा सोहिमणुपत्ता, आययंति मणुस्सयं ।।७।।'

'माणुस्सं विग्गहं लद्धुं, सुईधम्मस्स दुल्लहा । जं सुच्चा पडिवज्जंति, तवं खंतिमहिंसगं ।।८।।'

'आहच्च सवणं लद्धुं, सद्धा परमदुल्लहा । सुच्चा नेआऊअं मग्गं, बहवे परिभस्सई ।।९।।'

'सुइं च लद्धुं सद्धं च, वीरिअं पुण दुल्लहं । बहवो रोयमाणा वि, नो य णं पडिवज्जई ।।१०।।'

---

१. अहो प$_2$, कम्मेई प$_1$ छ ।

माणुसत्तम्मि आयाओ, जो धम्मं सच्च सद्दहे । तवस्सी वीरियं लद्धुं, संवुडे निद्धूणे रयं ।।११।।' [उत.अध्य.४ गा. १ थी ११]

इत्यादि । प्रतिदिनं जिनागमादिश्रवणम्, तथा च –

'ता एअं दुलहं लहिअं, सव्वसुक्खाण दायगं । सोऊं जे जंति नो सुत्तं, तं मोहंधा हु पाणिणो ।।१२।।'

'हा ते अन्नाणमोहंधा, लद्धूणं रयणायरं । कायखंडं तु गिण्हंति, सुणंति जे नो जिणागमं ।।१३।।' [श्रा.दि.कृ. २७९-२८०] तथा च –

'सव्वगइ पक्खंदे, काहिंति अणंतए अकयंपुन्ना । जे अ न सुणंति धम्मं, सोऊणं जे पमायंति।। [उप.माला-२१५]

इत्यादि धर्मदेशनां श्रुत्वा कुटुम्बस्य धर्मदेशनां विधाय किं विधेय इति, तदा दर्शयति - **धम्मुज्जमं** ति – ततो धर्मश्रवणानन्तरं सुश्राद्धः प्रमादत्यागरूपं धर्मोद्यमं करोति, यतः –

'गोसीसं चंदणाणं वा, वणाणं नंदणं वणं । मुणीणं जिणनाहो त्ति, धम्माणं जिणधम्मओ ।।१।।'

'ता पमायं पमुत्तूणं, उज्झमेण वियारिऊं । कायव्वो अप्पमत्तेहि, धम्मकज्जेसु उज्जमो ।।२।।' [श्रा.दि.कृ.गा. २९०-२९२]

तथा –

'अनित्यानि शरीराणि, विभवो नैव शाश्वतः । नित्यं संनिहितो मृत्युः, कर्तव्यो धर्मसंग्रहः ।।३।।'

'आसन्ने परमपए, पावेअव्वंमि सयलकल्लाणे । जीवो जिणिंदभणियं, पडिवज्जइ भावओ धम्मं ।।४।।' [भव.भा. ४६६]

'छिन्नमूलो यथा वृक्षः, गतशीर्षो यथा भटः । धर्महीनो धनी तद्वत्, कियत्कालं ललिष्यति ।।५।।'

'रम्येषु वस्तुषु मनोहरतां गतेषु रे, चित्त ! खेदमुपयासि किमत्र चित्रम् ।
पुण्यं कुरुष्व यदि तेषु तवास्ति वाञ्छा, पुण्यं विना न हि भवन्ति [१]समीहितार्थाः ।।६।।'

'अवाप्य धर्मावसरं विवेकी, कुर्याद् विलम्बं न हि विस्तराय । [२]तातो जिनस्तक्षशिलाधिपेन, रात्रिं व्यतिक्रम्य पुनर्न नेमे ।।७।।'

'छायामिसेण कालो, सयलजियाणं छलं गवेसंतो । पासं कहवि न मुंचइ, ता धम्मे उज्जमं कुणह ।।८।। [वैराग्यशतक गा.९]

'जिणाणं पूयजत्ताए, साहूणं पज्जुवासणे । आवस्सयहियट्ठाए, उज्जमेह दिणे दिणे ।। [श्रा. दि. कृ. गा. २९३]

त्ति । इति धर्मकार्येषूद्यमं विधाय विधिशयनोत्थितः सन् यत् करोति तद् दर्शयति – **'विहिसयण'** त्ति – विधिना शयनं करोति, तत्र विधिशयनं प्रायो ब्रह्मचर्यविभूषित [३]एव, चतुःशरणस्मरपूर्वकं शेते, यतः उक्तं च –

'न्याय्ये काले ततो [४]देवगुरुस्मृतिपवित्रितः । [५]निद्रामल्पामुपासीत, प्रायेणाब्रह्मवर्जकः ।।१।। [यो.शा.तृ.प्र. गा. १३०]

---

१. सुसमीहितार्थाः प, छ । २. ततो प, छ । ३. एतमेव प, छ । ४. देवाः प, छ । ५. निद्रामन्त्यामु० प, छ ।

तथा च -

'समरित्ता भुवणनाहि उ, गच्छिज्ञा चउसरणयं । खामेइ जंतुणो सव्वे, दुक्खे जे केवि ठाविया ।।२।।' [श्रा. दि. कृ. गा. २९६]

'खामेमि सव्वजीवे, सव्वे जीवा खमंतु मे' [वंदित्तु गा. ४९] इत्यादि शयनविधिः, शयनोत्थितस्तु भवभावनां नरकतिर्यग्- मनुष्य-देवगतिस्वरूपामथवा द्वादशभावनारूपम्, यत उक्तं च -

'नरएसु जाई अइकक्खडाइ, दुक्खाइं परमतिक्खाइं । को वन्नेही ताइं, जीवंतो वासकोडी वि ।।१।।'

'कखडदाहं सामलि, असिवणवेयरणिपहरणसयाइं । जा जायणाओ पावेंति, नारया तं अहम्मस्स फलं ।।२।।

तिरिया कसंकुसारानिवायवहबंधमारणसयाइं । 'न वि इहं पाविंता, परत्थं जइ नियमिया हुंता ।।३।।

आजीवसंकिलेसो, सुक्खं तुच्छं उवद्दवा बहुआ ।' 'नीयजणसाहुणा वि य, अणिट्ठवासो अ माणुस्से ।।४।।

चारगनिरोहो वहबंधरोगधणहरणमरणवसणाइ । मणसंतावो अयसो, विग्गोवणया य माणुस्से ।। ।।५।।

'चिंतासंतावोहिं, दारिद्दरूवाइं दुप्पओत्ताइं । लद्धूण वि माणुस्सं, मरंति केइ सुनिविन्ना ।।६।।'

'देवा वि देवलोए, दिव्वाभरणारंजियसरीरा । जं परिवडंति तत्तो, तं दुक्खं दारुणं तेसिं ।।७।।'

'तं सुरविमाणविहवं, चिंतियं चवणं च देवलोगाउ । अइबलियं वि य जं न, विफिट्टइ सयसक्करं हिययं ।।८।।'

'ईसाविसायमयकोहमायलोभेहि एवमाईहिं । देवा वि समभिभूआ, कत्तो तेसिं सुहं नाम ।।९।।' [उप.माला. २७९-२८७]

तथा द्वादशभावना च यदाह –

'अनित्यतामशरणं भवमेकत्वमन्यताम् ।।

अशौचमाश्रवविधिं, संवरं कर्मनिर्जराम् । धर्मस्वाख्याततता लोके, द्वादशीं[१] लोकभावनाम् ।। '[यो.शा.च. प्र. गा. ५५-५६]'

इत्यादि भवस्वरूपं भावयन्नेवास्ते इति । 'अथ **इत्थितणुभावणं च'** त्ति सुप्तोत्थितश्राद्धः भवस्वरूपं विभाव्य स्त्रीतनुस्वरूपं भावयति - इत्थी नाम पुरिसमच्छाण बंधणनिमित्तं कामधीवरेण जालं विनिम्मियमिव । यत उक्तं च शास्त्रेषु –

'संसारे हि विहिणा, महिलारूवेण मंडियं जालं । बज्झंति जाणमाणा, अयाणमाणा वि बज्झंति ।।१।।'★

'जउ नंदणो महप्पा, जिणभाया वयधरो चरमदेहो । रहनेमी रायमई, रायमई कासि ही विसया, ।।२।।'

[इन्द्रिय पराजयशतक गा.९-६८]

तथा च –

'पापाकारमिदं वपुर्मलभृतं दृष्टिः सदूष्याकुला, वक्त्रं चर्ममयं विगन्धिकलुषं मांसोत्कराभौ स्तनौ ।

---

१. द्वादशी लोकभावना प२ । ★ ही संसारे विहिणा महिलारूवेण मंडिअं जालं । वज्झंति जत्थ मूढा, मणुआ तिरिया सुरा असरा (८९) ।

जङ्घाद्यस्थिविभूषितं च सकलं यस्यापि रूपं सदा, पश्यन्नप्ययमातनोति हृदये रागी कथं संमदम्[१] ।।१।।'

तथा चोक्तं योगशास्त्रे - **'निद्राच्छेदे योषिदङ्गं सतत्त्वं'** - (यो.शा.प्र. ४-३०२)

'हिं धणसिंचियस्स, गुणस्स भरियाए कन्नाए । न वि लुद्धो वयररिसी, अलोभया एस साहूणं ।।१।।'

'वेरग्गतिक्खखग्गेणं, छिंदिऊं मोहबंधणं । निक्खंता जे महासत्ता, अदिट्ठपियसंगमा ।।२।।' [श्रा.दि.कृ. ३१८-३१९]

'ते धन्ना ताण नमो, दासोऽहं ताण संजमधराणं । अद्धच्छीपिच्छरिओ, जाण न हियए खटक्कंति☆ ।।३।।'

अथ श्रमणोपासकमनोरथत्रयभावनापरस्य श्राद्धस्य यदावश्यकादिधर्मकृत्याऽसमर्थता स्यात्, तदा संलेखनाराधनां विधायान्त्य हिताचरणं विधत्ते, यत आह -

'सोऽथावश्यकयोगानां, भङ्गे मृत्योरथागमे । कृत्वा संलेखनामादौ, प्रतिपद्य च संयमम् ।।१।।'

'जन्म-दीक्षा-ज्ञान-मोक्षस्थानेषु श्रीमदर्हताम् । तदभावे गृहेऽरण्ये, स्थण्डिले जन्तुवर्जिते ।।२।।'

'त्यक्त्वा चतुर्विधाहारं, नमस्कारपरायणः । आराधनां विधायोच्चैः, चतुश्शरणमाश्रितः ।।३।।' [यो.शा.प्र.३ गा. ३१९-३२१]

---

१. संमदः प[१] छ । ☆ खडुक्कंति इ. प. शतके ।

तत्र श्रमणोपासकमहानिर्जरास्थानानि, यथा –

'तिहिं ठाणेहिं समणोवासए महानिज्जरे महापज्जवसाणे भवइ, तं जहा, कयाणं अहं अप्पं वा बहुं वा परिग्गहं परिचइस्सामि, कयाणमहं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइस्सामि २ । कयाणमहं अपच्छिममरणंतियं संलेहणं झूसिते भत्तपाणपडियातिक्खित्ते पाओवगमेणं कालमणवकंखमाणे विहरिस्सामि, एवं मणसा वयसा [1]कायसा जागरमाणे समणोवासए महानिज्जरे महापज्जवसाणे भवइ त्ति । [ठाणाङ्ग सू. २१०]

एवं श्राद्धोऽन्ते संलेखानारा[2]धनानुरूपादिहितं समाचरति । तत्राराधनाविधिश्च अतिसंवेगान्तःकरणरत्नो विशुद्धसम्यक्त्वदृष्टिः पूर्वव्रतातीचारानालोच्य पुनरपि व्रतोच्चारं विधाय सर्वजन्तुराशिक्षामणपूर्वकं अष्टादश [3]पापस्थानानि व्युत्सृजति, ततश्चतुःशरणं प्रतिपद्यते, ततो दुष्कृतगर्हां विधत्ते, ततोऽनेकपूर्वभवकृतशस्त्रगृहाद्यधिकरणव्युत्सर्जनं करोति, ततो नमस्कारगुणनदेवगुरुभक्तितीर्थयात्राऽमारि-प्रवर्तनावश्यककरणसाधुसाधर्मिकदानवात्सल्यरथयात्राऽनुकम्पाप्रभावना-जीर्णोद्धारप्रतिष्ठास्नात्रपात्रपोषणपौषधोपवाससिद्धान्त-श्रवणादिधर्मकरणानि अनुमोदयति, अन्नाणा[अज्ञाना] दिकृत्यं निन्दति, यथा –

'अन्नाणेण पमाएणं, मूढयाए तहेव य । राग-द्दोसेण जं पावं, सव्वभवाणं च निंदामि ।।'

सुहभावभाविओ सो, आहारं उवहिदेहमाइ सव्वं च । वोसिरइ भाविअप्पा, कुणइ य परमिट्ठिसरणं च ।।१।।'

---

१. मणसा वयसा जागर. प$_2$ । २. धनारूपादि प$_1$ छ । ३. पापस्थानिकं प$_1$ छ ।

एवमाराधनां विधाय यः श्राद्धादिभव्यो निजहिताचरणं करोति स उत्तमां गतिमङ्गीकरोति । यत उक्तं च –

'एवं सुमग्गम्मि पवट्टमाणा, सुसावया धम्मपभावया वा । अणेगजम्मंतरपावपुंजं, खचित्तु गच्छंति गइं पसत्थं ।।१।।'४५/४७।।

एवं देसचरित्ता जिणगुरुणति पोसहाइगुणरत्ता [बंभचेरगुणाइं] । जिणदासाइ सरीच्छा सुरलोयसुहाइ पालिंति ।।४८।।

एवं पूर्वोक्तदेशचारित्राः श्राद्धा जिनगुरुनतिपौषधादिगुणिरक्ता ब्रह्मचारीगुणिराया [रक्ता] गुणवतां रागी जिनदासश्राद्धवत् सुरलोकसुखादि लभते । यत उक्तं च –

'विसालिसेहिं[१] सीलेहिं, जक्खा उत्तरउत्तरा ।, महासुक्का च दीप्पंता, मन्नंता अपुणोच्चयं ।।१।।'

'अप्पिआ देवकामाणं, कामरूवं विऊव्विणो । उड्ढं कप्पेसु चिट्ठंति, पुव्वा वाससया बहु ।।२।।' [उत्त.अ.४. गा. १४, १५]

इति देवलोकसुखं प्राप्नोति, आदिशब्दान्मनुष्यसुखमपि[२] च यथा –

'तत्थ ठिच्चा जहाठाणं, जक्खा आउक्खए चुआ । [३]उवेंति माणुसं जोणिं, से दसंगेऽभिजायए ।।३।।'

'खित्थं वत्थुं हिरण्णं च, पसवो दासपोरिसं । [४]चत्तारि कामखंधाणि, तत्थ से उववज्जई ।।४।।'

---

१. विशालसहशीलेहिं प$_{२}$ । २. मपि यथा । ३. उविंच्चि प$_{२}$ । ४. रत्नारि प$_{१}$ छ ।

'मित्तवं नाइवं होइ, उच्चगोए य वण्णवं। अप्पायंके महापन्ने, अभिजाए जसो बलो ।।५।।'

'भुच्चा माणुस्सए भोए, अप्पडिरूवे अहाऊयं । पुव्विं विसुद्धसद्धम्मे, केवलं बोहि बुज्झिया[१] ।।६।।' [उत्त.अ.४ गा. १६ थी १९]

त्ति । ।। तत्र **जिनदाससरिच्छो** त्ति - जिनदाससदृशो जिनदासवदित्यर्थः, तत्संबन्धो यथा -

अत्थि जंबूद्दीवे भरहखित्ते सिरीतिलयभूआ जणकामियकामधेणू महुरा णाम णयरी, तत्थ परमारिहधम्मधुरावसहो जिणदासो सावयगुणरयणायरो परिवसइ । तस्स जिणुत्ततत्तभाविया जिणदासी नाम साविया भज्जा । तेसिं दुण्हं पि कुमारत्ते गुरुसमीवगहियमेगंतदिणबंभचेरवयमासि ते उ विहिवसेण तेसिं पाणिग्गहणं जायं, जद्दिवसं जिणदासीए अबंभपच्चक्खाणं तस्स बितीयदिवसे जिणदासस्स वित्ति तओ वयभंगभएणं तेसिं निच्चं बंभचेरवयं जायं । तेण ते सया बंभचेरवयं धरंति । सुसावगत्तणं च अप्पारंभसंरम्भो कयचउप्पयपच्चक्खो णाउवज्जियधणो पावकम्मभीरू विमुत्तखरकम्माइबहुपाववावारो दीहदंसी देसायारचउरो परापवायपरंमुहो गंभीरहियओ पोसहाइधम्मकिच्चपरायणो जिणदासो पइदिणणीयकम्मकरए गुणीयधन्नवावारे, पइदिणगोकुलाणीयगोरसभोअणो तिसंझं देवपूयाकरणुज्जुया[२] पइदिणेऽट्ठबुद्धिगुणधम्मसवणरया । अह अन्नया जिणदासीए सावियाए एगाए गोलिणीए सह पीई जाया, तीसे पइदिणं गिण्हिज्जइ गोरसाइ, जिणदासीए य मायगावच्छ दिज्जइ । एवं परोप्परपीती वट्टइ । अन्नया गोकुलिएहिं विवाहसमए जिणदासजिणदासी

१. बुज्झाया प१ प२ छ । २. तिसंझदेवपुया, प२ ।

आमंतिया । तओ जिणदासेण ते भणिया, विवाहागमणे अम्हाणं धम्मबाहा भवइ तेण तत्थागमणं न भविस्सइ । परं तत्थ वि ता जुग्गोवगरणं [1]गिन्हिज्ञा, तओ ते चंदणकुंकुमकप्पूराभरणवरवत्थाइ गहिया गया । तओ तेसिं अइसोहामणो विवाहो जाओ । विवाहाणंतरं वा हरिसेसाऊरियमणेहिं सालिगोहूमघयसक्कराइयं भोयणं दुवे य गोणजुवाणेहि य जिणदासगिहं समागया, तं सव्वंपि भोअणजायं गहियं न य ते दुवे गोणया गहिया चउप्पयपच्चक्खाणभंगभीएहिं त्ति । तओ ते गोउलिया अणिच्छमाणेहि वि गिहे बंधिऊण गया । तओ जिणदासेण चिंतियं जइ एए पच्छा समप्पिज्जिइ तओ य परलोगेहिं समारणाइपुव्वं वाहिज्ञइ । ता चिट्ठंतु, फासुगचारिनीरेहिं ति । तओ तेसिं कम्मकरो पडिचारगो कओ, तओ ते सेट्ठिपुत्ता इव सुहिया चिट्ठं । अह जिणदासो अट्ठमि-चाउद्दसीसु पोसहं करेइ । पोत्थयं च वाएइ । ते वि तं सुणंति, तं सोऊण ते भद्दया जायाऊण गुणरागी जाओ, चिंतियं च अह एए साहम्मिया कंबलसंबलनामेणं वाहरइ । तओ जिणदासो तेसिमुवरिं अधिकसिणेहो विसेसओ तेसिं सारं करेइ । तओ अन्नया जिणदासमित्तो जिणदासमणापुच्छिऊणं भंडीरवणजत्ताए वाहकेलीकउहलेण ते मणोहरे महावेगगमणे महाबले घेत्तूण गएण मित्तेणापरवाहकेलीए वाहिया । तओ तेहिं सो जयं [2]लहिऊण जिणदासगेहे मुत्तूण गओ । तओ सेट्ठी चेइयगिहं गओ आसि । आगओ, दिट्ठा ते धूलियधूसरियदेहा छुहातिसाभिभूआ तोत्ततताडणनिग्गयरुहिरधारा, तओ वाहरिया हत्थफासेणं पुन्ना अहं नयामि, एअं मित्तदुच्चरिअं, अहा धोइआइ तेसिमंगाणि ढोइअं चारिवारिपमुहं भक्खं ते न चरंति चारिं,

---

१. गिण्ह $प_2$ । २. लिहिऊण $प_1$ छ ।

न पिबंति वारिं, तओ पसुविज्ञे आमंतिऊण दरिसिआ । तेहिं भणियं तुट्टिया एए अइखेडणओ, तओ न जीवंति एए देहि परलोगसंबलं, तओ निस्सासं अयं सिट्ठिणा अंसुपुण्णनयणेण पुणो ढोइयं चारिमाइयं नेच्छंति ते, तओ चिंतियं सड्ढेण एए अणसणमिच्छंति त्ति पज्जंताराहणापुव्वं दिन्नमणसणं, तओ ते कयहियायरणा नमुक्कारपरायणा मरिऊण नागकुमारेसु उववन्ना, जाव तत्थ तंसि परिवारं जयजयारावं कुणइ [1]तावासणपकंपेण ओहिणा सुदाढेण देवेण भगवओ सिरिमहावीरस्स णावासि उवसग्गं मिच्छदिट्ठिपरद्धं कंबलसंबला तमुत्तारे ।।१।। तत्थ एगेण [2]सो सुदढो जुद्धेण जिओ बितीएण य सापि नावं गंगातीरे नेऊणं उत्तारिओ लोगो । भयवं पि उत्तरिओ, तत्थ महामहिमं काऊणं सामिपाए वंदिऊण [3]गया ते सेट्ठिसमीवे, वंदिओ सेट्ठी, निवेइयं च नियसरूवं सुदाढदेवकयं सामिणो उवसग्गसरूवं उत्तारिओ भयवं गंगं च, पूईओ महिमं काऊण इच्चाइ निवेइऊण गया ते सड्ढाणं । जिणदासोवि विसिट्ठसमणोपासगधम्ममाराहिउं गओ सुरलोअसुहं लहिउं महाविदेहाइसु सिज्झिस्सई ।।४८।।

एवं बहुवयभेया, सड्ढा धम्मे सुरेहि अक्खोहा । तवसीलबंभचेरे, पोसहपुहपालगो[4]वाला ।।४९।।

एवं पूर्वोक्तगुणा बहुव्रतभेदा अनेकव्रतभङ्गव्रतधारिणः श्राद्धा भवन्ति किं विशिष्टाः ? तपशीलधर्मे अक्षोभ्याः सुरैरपीन्द्रादिभिः यथा ते पालगोपालाः । पालकथानकं यथा –

१. तावासणं प$_2$ । २. एगेणा-सो. प$_1$ प$_2$ छ । ३. वंदिउणागया प$_1$ छ । ४. गोपाला प$_1$ छ ।

अत्थि जंबुद्दीवम्मि भारहे वासे सग्गपुरी समाणा हि सालाणामं णयरी । तत्थ वि जित्तसत्तुसेणो महासेणो णाम राया आसी । तस्स असमानगुणा पढमा सुरसुंदरीनाम देवी, अवरा महालच्छी आसी । तत्थ सुरसुंदरीए पालगोवालाभिहाणा सुपवित्ता सुचरित्ता दुवे पुत्ता जाया, अन्नया सया सुविणम्मि नियावासे पावसनं मणुयमडयकबंधयं नच्चंतं पासिऊण पडिबुद्धो, ससंभितो किमेयंति चिंतयति, तओ राइणा मंतिस्स कहिओ दुस्सुणवुत्तंतो तओ मंतिणा वि भयसंकाउलेणं सुविणसत्थविसारया आहूआ सुविणपाढया, ते आगया तेसिं विवेइठी सुविणपुत्तं नोन्नेहिं विमीसियं नियमाणसे नियनियबुद्धिविहवणं तओ भणिते तेहिं राया । महाराय ! तव सुविणुभावेण विग्घं समुट्ठियं, सज्झुत्तस्स तव रक्खोवायं सुणसु । नु राइणा भणियं भणह, तओ तेहिं भणियं महाराय ! एगं मासं जाव आरामेसु वणमज्झे विमुत्तरज्ञवावारो धम्मज्झाणपरायणो चिट्ठउ । एए पाल-गोवाला तव पुत्ता खग्गहत्था वीरा धीरा सावहाणा तव समीवे भूयरक्खसादिभयरक्खं कुणमाणा चिट्ठंतु । अन्नं च अणेण विहिणाए एगवीसं दिणाए तए चिट्ठियव्वं । तओ य गहियभिल्लरूववेसा पालगोवाला रयणीमुहे संझाए गिहे आगम्म भिल्लवेसेण नट्टं कायव्वं, तओ मासंते तए पुरमज्झे आगंतव्वं एवं कए सपुत्तस्स तव खेमकुसलं भविस्सइ त्ति एवं सुणिऊण राइणा सुविणपाढया विसज्जिया । तओ मंतिस्स रज्जं समप्पिऊण सयं वणंतरे ठिओ बंभचेरेण वणफलाहारं कुणमाणो सपुत्तो मोणपरायणो सखग्गसुहडवेढिओ एगवीसं दिणाणि ठिओ । ततो भिल्लवेसधरा पाल-गोवाला नट्टं कुणमाणा समागया । तओ अहिग्गयरूपवेसे लच्छीदेवी ते पासिऊण अच्चंतकामपरवसा जाया । तओ अज्ञसज्ञा भिल्लजाया कामविडंबियाए नियदासी

सिक्खविऊणं पालसमीवं पेसिया, तीए कवडपराए एगंते भणिओ पालो देव ! तव जणणी लच्छीदेवी महाभुअंगमेण दट्ठा, ते तए तत्थागंतूण तीए कायव्वा पडिकिरियात्ति, तओ एवं सुणिऊण पालो अलस्सं विमुत्तूण सिग्घमागओ, पणमिऊण भणिया जणणी, अंब ! पिच्छ, मंतोसहिणमिमयं जेण तव गच्छहि विसवेयणा । तओ तीए दासीए दारं देवाविऊण लच्छीए भणिओ पालो, सुंदर ! अहं कामसप्पेण दट्ठा, तेण नट्ठा मम चेयणा, तओ तवंगफासपाऊसेण तुमं ममंगफासेण सिंचसु सिग्धं मम सरीरं, जेणं जीवामि, तओ तए एवं कण्णवज्जसिलागासरीसं वयणं सुणिऊणं आवासगवक्खमग्गाओ झंपां दाऊण पालो आगओ नियगेहं गोवालस्स कहिओ एस वुत्तंतो । तओ तेहिं चिंतिअं अहो ! कामविडंबणा, अहो इत्थिचरिअं, यत उक्तं –

'न प्रतिष्ठां न सौजन्यं, न दानं न च गौरवम् । न च स्वान्यहितं वामाः, पश्यन्ति मदनान्धलाः ।।१।।'

'निरङ्कुशा नरे नारी, तत् करोत्यसमञ्जसम् । यत्क्रुद्धाः सिंहशार्दूलव्याला अपि न कुर्वते ।।२।।'

'शास्त्रेषु श्रूयते यच्च, यच्च लोकेषु गीयते । संवादयन्ति दुःशीलं, तन्नार्यः कामविह्वलाः ।।३।।'

'संपिण्ड्येवाहिदंष्ट्राग्नियमजिह्वाविषाङ्कुरान् । जगज्जिघांसुना नार्यः, कृताः क्रूरेण वेधसा ।।४।।'

'नितम्बिन्यः प्रियं पुत्रं, पितरं भ्रातरं क्षणात् । आरोपयन्त्यकार्येषु, दुर्वृत्ताः प्राणसंशये ।।५।।' [यो.शा.प्र.२ आं-१८७-१९१ मू. १४२]

तथा चोक्तं –

'दीक्षादानधियं यशोधरनृपं वैराग्यतस्तां सहैवादास्येऽहमपीति वारितवती कुब्जे च सक्ता सती ।
प्राणेशा नयनावली विषलताङ्गुष्ठाहतेः साऽनयत्, कृष्ट्वा तं बत दुर्गतौ प्रतिभुवस्तस्या अहो योषितः ।।६।।'

इओ य सा लच्छी विलच्छीभूयमाणसा करनहेहिं नियदेहं विदारियं, मायाए विलवंती, तओ राया वणमज्झे मासं वसिऊण पविट्ठो णयरे महया महोसवेण, आगओ लच्छीगेहे, दिट्ठा राइणा, विलवंती विलूरियदेहा, पुच्छिया राइणा, पिए ! केणेवं विडंबिया ? तओ भणियं जाए पाणेसा तव पुत्तेण रागांधेण । तओ राइणा चिंतिऊणं भणियं पाणंते वि मम पुत्ता पालगोवाला एवमकज्जायरणं न कुणंति । यतः

'चन्द्रादङ्गारवृष्टिः किं, सृष्टिः किं तमसां रवेः । रेणूलालः किमब्धेः स्यात्, पीयूषान्मरणं किमु ?।।

पालोवि एवंविहं अकज्जकारीत्ति को मन्नइ, ता मा एवं अलीगं भणसु त्ति भणिऊण गओ राया रायसभंतओ, रोसेण अंधलीभूआए चिंतियं लच्छीए अहो मम चिंतियं न संजायं, राइणावि अलीयवाइणी मन्निओ । अओ अग्गिपवेसणेणं एअस्स दुक्खस्स अंतं करेमित्ति । जओ **"माणसंसे जीवियाओ मरणं वरं"** ति, कोहवसेण निग्गया गेहाओ अग्गिपवेसणत्थं चलिया वणमज्झे । निवारिया राइणा बहुप्पयारेहिं न चिट्ठइ, तओ राइणा भणियं केणावि प्पयारेण विचिट्ठसि । तओ दुहसीलाए लच्छीए भणिअं जइ तुमं पाल-गोवालाणं सीसाइं छित्तूण ममं देसित्ति । तओ कामंधेण राइणा पडिवन्नं । जओ भणियं –

'दिवा पश्यति नो घूकः, काको नक्तं न पश्यति । अपूर्वः कोऽपि कामान्धो, दिवानक्तं न पश्यति ।।१।।'

'सुवंशजोऽप्यकृत्यानि, कुरुते प्रेरितः स्त्रिया । स्नेहलं दधि मथ्नाति, पश्य मन्थानको न किमु ।।२।।'

तओ राइणा पडिवन्ने पुत्तसीसछेअणे सा वलिआ । तओ पुत्तमारणोवाओ चिंतिउं राइणा, तओ आमंतिओ राइणा मंती, पुत्तमारणत्थं आइट्ठो, तओ मंतिणा अणेगवयणविलासेहिं अणेगहेउजुत्तीहिं वारिओ वि न चिट्ठइ राया, भणिओ य महाराय ! पाल-गोवाला समुद्दगंभीरा चंदनिम्मला कयावि अम्हेहिं एएसिं अवराहा न दिट्ठा णयरलोएहिं, तओ वियारिअव्वं राइणा दीहदिट्ठीए । यतः –

'अविचार्य च यत्कार्यं, मनायमिदमन्यथा । पश्चात्तापो दुरन्तस्ते, यावज्जीवं भविष्यति ।।१।।'

तओ जया राया पडिबोहिओवि मंतिणा न पडिबुज्झइ । तओ मंती पाल-गोवालसमीवमागओ, जाणाविओ रायादेसो, तओ तेहिं भणिअं विणीएहिं सुंदरं, सीसं छित्तूण देमो, तओ नियखग्गेहिं लग्गा सीसछेयणत्थं । तओ निवारिया मंतिणा हत्थे विलग्गिऊण भणिआ वच्छा ! गच्छह देसंतरं जेण जीवंताणं च भद्दं भवइ त्ति, तओ मंतिवयणेण पडिनियत्ता खग्गहत्था । निग्गया नयराओ । तओ मंतिणा मट्टियामए दो सीसे काऊं रुहिरविलित्ते तहारूवे दंसिए राइणो, राया ते दट्ठूण पुत्तसोगाणलडज्झमाणहियओ जाओ पच्छायावपरो, मंतिणावि भयभएणं उज्झिए कत्थावि ते सीसे, हरिसिया लच्छी रोविऊं पउत्ता सुंदरी तओ पच्छन्नं, भणिया मंतिणा, वुत्तंतो कहिओ । इओ य

पालगोवाला विदेसं भमंतो अन्नया कहिंवि विजणे वणसंडे पत्ता । निब्भया पसुत्ता रयणींए वडरुक्खस्स हेट्ठा, तत्थ सुगसुगीणमालावो सुओ पालेण, जहा इत्थं समीवसहयारफलजुअलस्स जो आसायमाणस्स किं फलं भावइ त्ति तओ सुगेण भणियं एत्थ जं पक्कं सहयारफलं जो भुंजइ तस्स पंचमदिणे रज्जं भवइ, अपक्कं बितीयं फलं जो भुंजइ सो पंच घोरावया पाविऊण पच्छा रज्जं पावइत्ति, तओ सुगीए भणिअं एएसिं नराणं रज्जजुग्गाणं दिज्जइ परोवयारत्थं ति । यतः –

'परोपकारः सुकृतैकमूलं, परोपकारः कमलादुकूलम् । परोपकारः प्रभुताविधाता, परोपकारः शिवसौख्यदाता ।।१।।'

एवं सुगीवयणं सुणिऊण सुगेण तेसिं फलजुअलं समप्पिअं पालस्स । तओ सुगेण तेसिं फलाणं च उप्पत्तिं च पहावं च कहिअं, अत्थि इह लवणसमुद्दमज्झे सव्वरिउ नाम दीवो, तत्थ अब्भतुंगसिहरो[१] सिरिरंगनामा पव्वओ, तत्थ एगो सहयारो सयाफलो सप्पहावो । जक्खरक्खस्सगंधव्वसेविओ, अगम्मो भूमिचराणं, विज्जामंताइ विणा सो न पाविज्जइ त्ति । अज्जं अहं तत्थ भारियासहिओ गओ आसि । तत्थ दुवे चारणसमणा तवं तप्पमाणा दिट्ठा । तत्थ जिट्ठो मुणी पुट्ठो इयरेणं, सहयारगम्माहप्पं, तओ भणियं तेणं अस्स पक्कभोयणेहिं पंचदिणंतरे रज्जं भवइ, अपक्कफलभोयणे य पंच आवया पाविऊणं तओ पच्छा रज्जं पावइ । परं जो कोवि साहसकारी सत्तवं पुरिसो नियसीसं छित्तूण सहयारं पूएइ तस्स सहयारअहिट्ठायगो देवो तस्स नरस्स पच्छा सज्जसीसो करेइ । एवं तस्स सहयारस्स माहप्पं भणिऊण

---

१. अभंतुग प॰ ।

चारणसमणा गया । एवं चारणसमणभणियं एगेण वणनिकुंजमज्झट्ठिए[1] एगेण विज्ञाहरेण सुणियं तओ तेण साहसमवलम्बिऊण नियसीसं छिंदिऊणं पूईओ सहयाररुक्खट्ठिओ अहिट्ठायगसुरो, सुरेण तुट्ठेण तस्स दिन्नं फलजुयलं, सज्ञीभूअं च तस्स सीसं । ईओ य तस्स विज्ञाहरस्स को वि [2]वेरीविज्ञाहरो तत्थागओ, तेसिं परोप्परं लग्गं जुद्धं, तत्थ फलग्गाही विज्ञाहरो पडिओ मओ य । तस्स वेरिणा य गहिअं खग्गमाईअं । सो पक्खित्तो समुद्दमज्झे, तओ फलजुअलं च तत्थ पडियं, तं समादाय उड्डीय इत्थं आगयाइं अम्हेहिं परोवयारत्थं अप्पिअं तुम्ह त्ति । उड्डीय गतं सुगजुयलं, तओ अंबफलजुअलं पाविऊण पालेण चिंतियं अहो अम्हं, एगओ एरिसी अवत्था अन्नं च इमं च ईसरियदायगं पत्तं सहगारजमलं, अहो जग्गिअं पुण्णेणं, तओ पहायसमए पट्ठिया अग्गओ तडागं पप्प देहसोयाइअं काऊण वल्लहो पालस्स गोवालो, ते[3]ण दिन्नं एगं गोवालस्स पक्कफलं । अपक्कं पुण पालेण सयं भुत्तं । अन्नया मज्झरत्तीए पबुद्धेण पालेणं कस्स वि मारिज्ञमाणस्स नरस्स सुओ अक्कंदसद्दो, भणति च सो –

'विहलं जो अवलंबइ, आवइपडिअं च जो समुद्धरइ । सरणागयं च रक्खइ, तिसु तेसु अलंकिया पुहवी ।।१।।'

हे माई मेअणि ! अत्थि कोइ [4]जणणिजाओ कोवि पुरिसो जो मं अट्टं अ ताणं रक्खेइत्ति । इय सोऊण धीरो साहसी सद्दाणुसारेण चलिओ

---

१. मज्झाट्ठिए एगेण । २. वैरी प१ छ । ३. णेण प१ । ४. जणपि जोक्षो प२ ।

रत्तीए पालो, दिट्ठो तेण धावमाणेण भुयंगमगहियमेगं भेगं पलावं करंतो[1] तओ भणिओ सो सप्पेण पालो, भो पुरिस ! अहं च्छुहाउरो, छुहाउरा जीवा किं किं पावं न कुणंति । पुण्णोयरा जीवा धम्मकम्मं सरंति, जइ तुमं दयालू मम भक्खं भेगं बलक्कारेण[2] गिण्हासि तओ अहं मरिस्सामि छुहाउरो । तओ तव किं पुण्णं भविस्सइत्ति । जओ भणियं च –

'वापिकां कारयेद् यो हि, पातयित्वा सुरालयम् । नरस्य तस्य किं पुण्यं, भवतीति विचारय ।।१।।'

तओ पालेण भणिओ भुअंगमो, तहा वि इमं दीणं भेगं मुत्तूण मम मंसेण सुहिओ भव, तदा भुअंगमेण भेगं मुत्तूण पालो मंसं मग्गिओ । तओ पालेण नियजंघां[3] छिंदिऊण मंसखंडाणि समप्पिआणि, सप्पो बहुमंस-समप्पणे वि न तिप्पइ, तओ पालो नियं सव्वं देहं समप्पिऊण ठिओ भुअगस्स समीवे अग्गओ, तओ सो सप्पो सप्परूवं उज्झिऊण सुरो पयडीभूओ, भणियं च – तुह सत्तसाहसा अहं संतुट्ठो पसंसइ पालं जहा –

'परप्राणैर्निजप्राणान्, सर्वे रक्षन्ति जन्तवः । निजप्राणैः परप्राणानेक एव भवान् पुनः ।।१।।'

'परोपकारधौरेयः, त्वत्समो न जगत्त्रये । भाग्यवान् सत्त्ववांश्चेति, परीक्षेयं कृता मया ।।२।।'

---

१. कखं प२ । २. छलक्कारेण प२ । ३. नियबंधो प२ ।

तओ तए अहं किहंवि संकडे समरणीओ त्ति । भणिऊणं गओ सुरो । तओ मंडूगेण वि पसंसिओ, सो वि वरं दाऊण, तओ विभाया रयणी, पालो आगओ गोवालसमीवं । तओ ते पत्ता तामलित्तीं पुरीं, ठिआ उज्जाणे, तओ पालो भोअणाइनिमित्तं पविट्ठो पुरीमज्झं ।

इओ य तीसे पुरीए राया पंचत्तमुवगओ आसि । तओ पंचदिव्वेण गोवालस्स वणमज्झे पसुत्तस्स रज्जं दिन्नं । तओ मंतीहिं पुच्छिओ महाभाग ! किं नाम तुज्झं ति । तओ भणिअं जिट्ठभाया रज्जं अरिहइ, तस्स नाम एव जसामज्झे पसिद्धिं लहउ त्ति, चिंतिऊण नियसहोअरभत्तीए भणियं गोवालेण नामं पालो त्ति, स पालो त्ति विक्खाओ, मंतिसामंतसंजुओ आरूढोपहत्थिवरक्खंधं, समहूसवो पवेसिओ णयरं, तओ सो तामलित्तीणयरीदेसरज्जाहिवो जाओ । इओ य पालकुमारो पुरमज्झाउ भोयणं गहिअ समागओ, तत्थ वणमज्झे नियबंधवं न पासंति । विलोइअं सयलम्मि काणणं परं न दिट्ठो तत्थ कत्थवि, तओ मुच्छावसेण पडिओ भूमियले, तओ तम्मि समये तस्स वणसामी मालागारो तत्थ समागओ, तेण को वि एस चोरोत्ति संकाए दढं बंधिओ कुट्टिउ य, तओ कुट्टमाणस्स गया मुच्छा भणियं पालेण, भो भद्द ! आ किमेवं, पुव्वं मम बहु दुक्खमत्थि पुणरवि किमेवं कुणसि, तओ मालागारेण सुंदराकारं दट्ठूण छोडिउ बंधाओ, सुपुरिससहावयाए मालागारो जाओ पच्छायावपरो, तओ त्ति तेण नीओ नियगेहे, विगिच्छिओ पाडीरीओ य सज्जीकओ एसा पालस्स पढमा आवया । ईओ य तामलित्तीमालागारा सव्वे तस्स अहिणवभूवस्स विविहकुसुममालापाहुडं करिता । ईओ सो वि मालागारो विचित्ताणि कुसुमाणि गिहे आणेऊण कत्थ वि कज्जत्थी गओ, तओ पालेण पुच्छिया लोगा, को राया अहिणवो जाओ त्ति । तओ तेहिं भणियं पालो

त्ति । तओ पालेण चिंतियं नूणं मम बंधू भविस्सइ त्ति, जाणावत्थं[२] च मालागारगेहकुसुमाणं विचित्तविभत्तिमाला गुंत्थिया, तत्थ निय पियामायाइ नामाणि गुंत्थियाइं, तओ आगओ मालागारो अपुव्वमालाघडणं निम्माणं दट्ठूणं हिट्ठो मालागारो, तओ तं घित्तूणं गओ रायदुवारं, दिन्ना सा माला मालायारेण भणिअं मम गिहे पाहुणगेण, तओ राईणा चिंतियं नूणं मम भाया, जओ एरिसी असाहारणा कला नत्थि कस्साविं अन्नस्स त्ति, इय चिंतिऊण तस्स निसासं मुत्तूण दव्वं दाऊण विसज्जिओ । मालागारो आगओ गेहे, चिंतियं मालागारेण, जया मए माला समप्पिया तया राइणा नीससिऊण गहिया माला, ता नूणं एस कोवि राईणो वेरी भविस्सइ त्ति निस्सारिओ गेहाओ, इओ य राइणा नियदासी पेसिया मालागारगेहे, पुच्छिओ मालिगो, कत्थ सो पाहुणगो, तेण भणियं सो गओ । तीए राईणो कहियं सो गओ कत्थवि, तओ राइणा गवेसिओ सव्वत्थ णयरमज्झे, न लद्धो, तओ बंधुविरहपीडिएण राइणा गहिआ अभिग्गहा, यथा –

'क्रीडया न वने गम्यं, न शयनीयं च मञ्चके । तावता द्विर्न भोक्तव्यं, यावन्नैति ममाग्रजः ।।१।।'

ईओ य सो पालो तत्थेवासंजत्तियस्स तुरगवणियस्स धणदत्तस्स आजीवियानिमित्तं ठिओ । रंजिओ नियविणयगुणकलाए, तेण सेट्ठी संजायवीसासेण सेट्ठिणा कओ सो धणरयणभंडारी । इओ य सो धणदत्तेण सिंहलदीवं गंतुकामेण तत्थ जुग्गभंडाणि पवहणाणि भरिऊण पेसिओ पालो सिंहलदीवं । गओ पालो थोवदिणेहिं तं दीवं, धणदत्तो वि पच्छा पवहणं पूरियं चलिओ तं दीवं पइ, पत्ता दोवि कुसलेण । उत्तारिआणि सव्वभंडाणि, तुरगा य, तओ पालं तत्थ मुत्तूण गओ सेट्ठी, विक्कियं सव्वं भंडं, गहियं नियणयरजुग्गं भंडं, भरियाइं

पवहणाई, पच्छा णाभिमुहसमये पालेण भणिओ सेट्ठी अहमवि पुरीमज्झे कुऊहलं[1] पासिऊण आगच्छामि, सेट्ठिणा भणियं गच्छ सिग्घं पासिऊणं आगच्छ । तओ गओ पालो णयरमज्झे विलोयमाणो णयरं कामदेवपासायसमीवमागओ[2], तओ कामदेवपूजकेण भणिअं अवसर भो नरा त्ति । तओ पालेण भणिओ सो किमिति । तओ तेण भणिअं सिंहलदेसभूवस्स[3] सव्वकलाकुसला धणुव्वेदे सुनिऊणा सोहग्गमंजरी, सा भणइ मए एगमुट्ठीए मुत्ता तत्तिबाणा जो सहइ सो मम भत्ता, एवं तीए पडिण्णा, सा अहुणा कामदेवपूयानिमित्त मागच्छइ । सा नरं विलोइऊण बाणे मुंचइ त्ति, तओ तीसं दासी नराणं अवसारयंतीति, तेणं तए इत्थ न चिट्ठियव्वं । तओ कुऊहलपरो पालो तत्थेव ठिओ । तओ तीए पालं पासिऊण तत्तिबाणा मुत्ता, पालेण ते गहिआ हत्थेण[4], तओ तीए पालस्स कलारूपं पासिऊण रागिणी जाया । तओ कामदेवं पूइऊण गया गेहं, जाणाविओ नियपिउणो, आहूओ पालो राइणा, गओ पालो रायसभं, तओ मागहेणं उवलक्खिओ, नामवंसाइयं तेण राइणो कहियं, तओ राइणा पालस्स अद्धरज्जसहिया नियपुत्ती सोहग्गमंजरी दिन्ना विवाहानंतरं च भूवमापुच्छिऊण तीए सह नियलच्छीए पवहणं पूरिय, आगओ सेट्ठिसमीवं, दिट्ठं सव्वं तस्स विहवं सेट्ठिणा, चमक्किओ सेट्ठी, चलिया तामलित्तीसंमुहा[5] । अन्नया धणाइलुद्धेण सोहग्गमंजरीरूपमोहिएण सेट्ठिणा रयणीए निद्दाभरमुवगओ पक्खित्तो समुद्दे, तओ सा सोहग्गमंजरी विलवंती भणिया कामंधेणं पिया मुञ्चसु सोगं, मए समं भोए भुंजसु, अहं तव दासो भविस्सामि त्ति तं वज्जपातसहोअरं तस्स वयणं सुणिऊण भणिअं सोहग्गमंजरीए –

---

१. फउहल, प२ । २. पासायं समीव प२ । ३. सिहलर्दव भूवस्स । प१ छ । ४. हत्थे प१ छ । ५. रामालित्ति प१ प२ छ ।

'विसभक्खणं पि पवरं, अग्गिपवेसो वि सेय मणुआणं । न वरं परत्थिगमणं, तेण भवे नरयगमणं च ।।१।।'

तथा चोक्तं - **"प्राणसंदेहजननं, परमं वैरकारणम्" । लोकद्वयविरुद्धं च, परस्त्रीगमनं त्यजेत् ।।२।।"** [यो.शा.प्र.२ गा. ९५२]

एवं बहुविहप्पयारविविहोवएसेहिं सो न पडिबुद्धो धणसेट्ठी । तओ सोहग्गमंजरीए चिंतियं नियचित्ते । मम भत्ता पंच आवया पाविऊण पच्छा रज्जं लहिस्सइ त्ति सूइज्जइ । ता नूणं स समुद्दे पक्खित्तोवि जीविस्सइ त्ति । एस धणदत्तो य तामलित्तिं जाहि । तत्थ य पालल्हुभाया गोवालो राया अत्थि । तत्थ गमणे ताव सव्वं भव्वं भविस्सइत्ति अहुणा ताव विप्पयारिऊण कालविलम्बं करेमि त्ति चिंत्तिऊण भणिओ तीए धणदत्तो, सुणसु सिट्ठिसुंदर ! अम्ह [१]कुले एसा मज्जाया एसा रीई वट्टति-पतिमरणे पतिनिमित्तं पतिपुण्णत्थं दाणाइकिरिअं काऊण [२]अन्नपतिं किज्जइ [३]अन्नहा अमंगलं त्ति । धवस्स भारियाए वा तओ एगं वरिसं तस्स निमित्तं दाणं काऊणं पच्छा जं तुमं भणसि तमहं करिस्सामि त्ति, तावकालं तए मम नामावि न गज्झं, तओ सेट्ठी 'एवं' भणिओ हरिसिओ मणम्मि, तओ पत्तो सो तामलित्तिं । सोहग्गमंजरी पुरबाहिआ एगं गिहं गहिऊणं सपरिवारा दाणं कुणमाणा चिट्ठति । ईओ य सो पालो समुद्दे मज्जमाणो पासिऊण पुव्वभोगसुरेण आवइपडिओ [४]भोगरूवेण नियपिट्ठिमारोविऊण नीओ समुद्दतडे इति तस्स बितीआ आवया ।

---

१. कूले प$_{२}$ । २. अन्नपति प$_{२}$ । ३. अन्नह प$_{१}$ छ। ४. भेगरूवेण प$_{१}$ छ।

तओ सो पालो कस्स वि सत्थवाहस्स सत्थे मिलिओ, तओ तेण सत्थवाहेण तस्स गुणे पासिऊण समीवे ठविओ, पालरूवलावण्णगुणे पासिऊण सत्थवाहभज्जाए रयणीए जाईओ भोगत्थं हावभावे दंसिऊण बहु पत्थिओ कामपरव्वसाए । तत्थ परत्थीपरंमुहेण पालेण न मन्निआ तीए पत्थणा । तओ तीए विलक्खीभूयाए कओ बाढं बुंबारवो । अहो एस मम सीलभंगकाऊकामो को एस पावो जेणाहं बलक्कारेणं विडंबिया, तओ सहा आगम्म सत्थवाहजणेहि तेहिं तस्स अंगे जत्थ जत्थ पहारा मुक्का तत्थ तत्थ ते पहारा मणिसुवण्णालंकारभूआ जाया, तओ सीलमाहप्पेण गयणे देवयाए सीलपसंसा कया । अहो ! निक्कलंको एस महापुरिसो त्ति तओ मुक्को तेहिं, सक्कारिओ वत्थाहरणेहिं । इति तितीया तस्स आवया ।

तओ सो तं सत्थं मुत्तूणं तामलित्तीपुरीसमीवे गिम्हकालेति साभिभूओ मुच्छिओ, पडिओ भूमितले रतणेण समागयचेयणेण समरिओ सो पुव्वसप्पदेवो, तेण पवित्तसीयलजलरयणं आणिऊण भणिओ सुरेण पिवसु[1] जलं ति । इत्थंतरे तत्थ गावीवंदं बाढं तिसाउलं समागयं । तं जलं पाउं समीहइ, तत्थ निज्झले वणे पालेण चिंतियं अहो ! पुरा पुव्वं तिसाभिभूएसु जंतुसु मए कयावि वि जलं न पीयमासि, छुहाभिभूएसु य जंतुसु न भोयणं भुत्तं ति भणिओ देवो हे [2]दयावंते तिसाउले सइ मए जलमपेयमिति । तउ स देवो तडागं जलकल्लोलकलिअं करेइ । तउ गोवंदेण तं जलं पीयं पालेणावि य पीयं देवजलं । इति तस्स चउत्थी आवइ ।

---

१. पिबसु प$_2$ । २. दया वंदे प$_2$ ।

तओ तामलित्तिवणमुज्ञाणं गओ, दिट्ठा तत्थ रंकाणं य जायगाणं दाणं कुणमाणी सोहग्गसुंदरी । तओ जाओ परोप्परं चित्ताणंदो सो कहं [1]वण्णिज्ञइ त्ति । अह तत्थ आगओ धणदत्तसेट्ठीवि सोहग्गमंजरीं अवलोअणत्थं, दिट्ठो तत्थ पालो, तओ भयविलुत्तचित्तो आगओ, तेण आगम्म कहिअं [2]आरक्खगाणं जहा-मम सत्तागारे को वि चोरो पविट्ठो अत्थि गिज्झा बज्झो य । तओ आरक्खगेहिं तं सत्तागारं वेढिऊणं हक्किओ, तउ पालो छुरिया घित्तूण निग्गओ गेहाओ, भित्तिसमीवं गहिऊणं पालो साहसिगो ठिओ, तओ असिं भमाडंतो वरिबाणे निवारेइ आरक्खगेहिं गहिऊं न सक्केइ, तउ तत्थ नट्ठेहिं संथुओ, पालेणं भणिओ भट्टो किं देमि संपयं धणवज्जिओ, मम ईयाणि किमवि नत्थि । तेण भणियं छुरिया देहि, तओ दिन्ना सा वि छुरिया, तओ जाओ पालो सत्थविहीणो, तओ तेहिं बद्धो, सूलारोवणत्थं नीओ वज्झभूमीए, ताव तत्थ गो जं पुव्वं गोवंदं जलं पाइअं तेण तत्थ कयं गोरंभसरंभं । गावीउ पालं वेढिऊण ठिया । गावीहिं के वि संगेहिं हया, के रणेहिं पाडिआ, आरक्खगभडा सव्वे नट्ठा, गया दिसोदिसं, तोडिया गावीहिं पालस्स बंधा । स तिन्नसंकडो आगओ सत्तागारे । इति पंचमी आवया ।

[3]अह आरक्खगेहिं एस वुत्तंतो निवेईओ गोवालस्स । तेणावि नियं सेन्नं पेसिअं तस्स वूहत्थं तओ पालो [4]रायसेन्नं समागयं [5]जाणिऊण निग्गओ कोदंडस्सरी, तओ तं पासिऊण भीया तद्दारणं गज्ञाओ भडा, तओ राया नियसिन्नं भग्गं जाणिऊण चडिओ समागओ तत्थ । दिट्ठो पालो गोवालेण, भणिओ तओ पालेण कहिओ सव्वो वुत्तंतो, तओ तेसिं बंधवाणं परोप्परं संगमं जाणिऊण हरिसिया सोहग्गमंजरी, पविट्ठा

१. केह णं च णिज्ञइं प$_2$ । २. नेणआगम्म प$_2$ । ३. अहा प$_1$ छ । ४. रायासेन्नं प$_1$ छ । ५. भाणिउण प$_2$ ।

महयामहोस्सवेणं णयरमज्झे, तओ धणदत्तो[1] सव्वस्सं गहिऊण बंधिओ गोवालराइणा मोआविओ पालेण, निव्वासिओ देसाओ । मरिऊण गओ नरयं ।

तओ गोवालराइणा दिज्जमाणमवि रज्जं पालो नेच्छइ । भणिअं च अहं तातपादरज्जगहणजुग्गोत्ति, तओ अन्नया असंखदलबलसमेया गया विसालाणयरिं देससंधिं, तत्थ सेन्ननिवेसं विहाय जाणावियं नियसमागमणं मंतिस्स । हरिसिओ मंती । तेणावि राइणा जाणावियं रायं तव देससीमाणं भूरिपरबलं पत्तं । तओ राया जराजज्जरीभूयदेहो जुद्धं काउ असमत्थो, जुद्धसत्थनियपुत्तमारयं अप्पाणं सोइऊं पवत्तो । तओ मंतिणा भणिओ महाराय ! अलं सोगेणं यतः – **'गतं मृतं विनष्टं च नैव शोच्यं विचक्षणैः ।'** तेण धीरत्तमवलंबिऊणं जुद्धत्थमुज्जमो कायव्वो । एवं मंतिणा भणिए राया धीरत्तणं अवलंबिय जुद्धत्थं निग्गओ । तओ निम्मिओ राईणो सेणाए महाघोरो संगामो, तओ भग्गा पालगोवालभडा रायभडबाणपीडिआ, तओ पालगोवालेहिं नियसिन्नं भग्गं पासिऊण सयमेव जुद्धत्थं सज्जिअं, पविट्ठा रायसिन्नमज्झे बाणवरिसं वरिसंता, तओ कुमरेहिं रायसिन्नं भग्गं तओ जाओ राया किंकायव्वयामूढो । इओ य पालगोवालेहिं रायबलं भंजिऊण पायचारेण समागत्तूण पणमिओ राया । तउ राइणा मंती भणिओ किमेयमिति । तओ मंतिणा सव्वमादितो वुत्तंतो निवेईओ, हिट्ठो राया, तुट्ठो मंतिस्स, तओ सव्वे भूता समागया विसालमज्झे, गया पुत्ता नियजणणीपायारविंदवंदणत्थं, वंदिया जणणी, सा वि आणंदिया ।

---

१. धणयत्तो प$_2$ ।

इओ य पुव्वाणुपुव्विं चरमाणा गामाणुगामं सुहंसुहेण विहरमाणा इरियासमिआइपंचसमिया मणगुत्ता वयगुत्ता कायगुत्ता खंतादंता अहिंसालक्खणस्स धम्मस्सञ्चाहिट्ठियस्स विणयमूलस्स खंतिपहाणस्स अहिरण्णसुवण्णियस्स उवसमपभवस्स नवबंभचेरगुत्तस्स अपयमाणस्स भिक्खावत्तियस्स निरग्गिसरणस्स संपक्खालियस्स चत्तदोसस्स गुणग्गाहियस्स निवत्तिलक्खणस्स पंचमहव्वयजुत्तस्स असंनिहिसंचयस्स अविसंवाइयस्स संसारपारगामियस्स निव्वाणगमणपज्जवसाणफलस्स समणधम्मकप्पद्दुमस्स सेवमाणा अइसयनाणि आयरिआ समोसढा उज्जाणे । तओ निग्गया णयरलोगा वंदणत्थं, तओ राया वि [1] सपुत्ताइपरियरो निग्गओ वंदणत्थं, वंदिया भयवंतो सपरियरा, कया भयवया धम्मदेसणा संवेयनिव्वेअणीकहा समेया । संवेगिओ राया, तओ भणिओ राइणा भयवं ! मम पुत्तमारे बुद्धी कहं समुप्पन्ना ? तओ भयवया भणिओ राया, सुण, पुव्वजम्मे दुवे खत्तिया मिगमारणत्थं मिगयाए वणमज्झे गया । आरोविया कोदंडेसु बाणा, तासिआ कोलाहलेहिं वणवासिणो जीवा, तओ तत्थ मिगो मिगी य नियबाणेहिं [2] बंधिऊण मारियाइं ताइं संसारे परिभमिऊण अकामनिज्जराए तुमं राया जाओ, मिगीजीवो लच्छी पट्टदेवी जाया । ईओ य ते खत्तिया मग्गे गच्छंता मुणिवरं पासंति, तत्थ सो मुणिवरो जिहरतत्तिएण पंचमवारं कयत्थिओ । मुणिणा उवसमपरेण खमिअं, उवएसं दाऊण पडिबोहिआ दंसिओ दुविहो धम्मो, पढमं पुवुत्तो साहुमग्गो,

---

१. संपुत्ताइपदियरो० प$_1$ प$_2$ छ । २. बिंधिऊण प$_2$ ।

परूविओ दसविहो समणधम्मो, तओ सम्मत्तमूलो दुवालसविहो गिहिधम्मो, तओ पडिपन्नो तेहिं सावगधम्मो, तं धम्मं आराहिऊण ते खत्तिआ मरिऊण तव पुत्ता जाया । पुव्वं पुव्वभववेरेण तव पुत्तमारणे बुद्धी जाया, जओ 'पुव्वविणिम्मियं[1] कम्मं ण अन्नहा भवइ त्ति मुणिसंतावकारणेण पालो वि पंचवारमावयापत्तो । सावगधम्माराहणेण य रज्जाइसंपया पत्ता । इच्चाइ सोऊण विरत्तो रज्जाइ संसारकंताराओ, पालस्स रज्जं दाऊण मुणिमग्गं पडिवन्नो, आराहिऊण य तयं देवलोगं । महालच्छी अट्ट-रुद्दज्झाणोवगया, लच्छी गया मरिऊण नरयं ति । तत्थ य पालगोवालेहिं वि पडिवन्नो सम्मत्तरयणालंकिओ दुवालसभेओ सावयधम्मो देसविरइरूवो थूलगं पाणाइवायवेरमणं वा, थूलगं मुसावायवेरमणं वा, थूलगं अदिन्नादाणवेरमणं वा, परदारवेरमणं वा, सदारसंतोसं वा, अपरिमिय-परिग्गहवेरमणं वा, एत्थ पंच पंच अइआरा जाणिऊण न समायरियव्वा, तओ इमे एयारूवे उत्तरगुणे पडिवज्जइ, तं जहा-उड्ढदिसिगुणव्वयं वा अहोदिसिगुणव्वयं वा तिरियदिसिगुणव्वयं वा तहा भोगोवभोगपरिमाणलक्खणवयं वा, उवभोगपरिभोगहेतुखरकम्माइपरिवज्जणं वा, तहा अवज्झाणायरियपमाएहिंसप्पयाणुपावकम्मो-वएसलक्खणअणत्थदंडवेरमणवयं वा सावज्जजोगवेरमणं सामाइअं वा देसावगासिअं पोसहोववासं अतिहिसंविभागं वा, चत्तारि सिक्खावयाइं परिवन्नाइं । तओ तेहिं कारिया जिणाण अइतुंगा पासाया । पहावियं जिणपूयादाणाइहिं जिणसासणं, अन्नया तेहिं गओ विसालाए पोसहोववासो, अन्नया पोसहे धीरथिरयाए पसंसिया इंदेणं, तओ तं

१. विणिरिसयं प, छ ।

असद्दहिऊण आगओ एगो देवो, तेण परिक्खिया नाणाविहउवाएहिं, तत्थ ते न [1]क्खुभिया मेरुव्व । एवं पोसहपडिमाइजिणोवइट्ठं सावगधम्मं सम्मं पालेमाणा णायधम्मेणं च रज्जंपि पालेमाणा अंते संलेहणाआराहणापुव्वं च सावगधम्मं आराहिऊण गया देवलोगं, महाविदेहम्मि मोक्खं गच्छिस्संति त्ति । ।।४९।।एवं –

'एवंविहपरिणामो, सम्मदिट्ठीय सावओ भणिओ । एसो हु भवसमुद्दं, लंघइ थोवेण कालेणं ।।५०।।

इति श्रीतपागच्छेन्द्रश्रीहीरविजयसूरिराज्ये उपाध्यायश्रीसकलचन्द्रगणिविरचिते श्रीहिताचरणग्रन्थे श्राद्धहिताचरणरूपो नवमोऽधिकारः ।।९।।

१. अवखुब्भिया प, छ ।

।। साधुधर्मस्वरूपो दशमोऽधिकारः ।।

पाणाइवायमलिअं, चोरिक्कं मेहुणं दविणमुच्छं । निसिभोअणं पि सव्वं, चउहा वि चय(इ) स (ययं) तिविहेणं ।।५१।।

एयं पंच नियंठा, तिजंति सययं पि पंचचारित्ते । पंचसमिया तिगुत्ता, अट्ठविहे चरणआयारे ।।५२।।

एतत्पञ्चाश्रवरूपजयात् पञ्च निर्ग्रन्थाः, उक्तं सर्वं चारित्राचारस्वरूपम्, सर्वेऽपि पञ्च निर्ग्रन्थाः साधवः सर्वमपि प्राणातिपातं अलीकं मृषावादं चौर्यमदत्तादानं सर्वमपि मैथुनं मूर्च्छां सर्वमपि परिग्रहं सर्वं रात्रिभोजनं च द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदं चतुर्धा स्वयं करणकारापणानुमतिरूपं त्रिविधमिति मनोवाक्कायभेदैः सततमपि सर्वदाऽपि परित्यजन्तीति तदात्मत्वमपि त्यजन्तीत्यर्थः । क्व त्यजन्ति ? पञ्चचारित्रे, सामायिक-छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिसूक्ष्मसंपराययथाख्यातभेदरूपे पञ्चविधे चारित्रे, किंविशिष्टाः पञ्च निर्ग्रन्थाः ? पञ्च समितास्त्रिगुप्ताः, क्व ? इति अष्टविधे चरणाचारे, मकारोऽलाक्षणिकः, इति संक्षेपतो गाथायुग्मव्याख्या । तत्र पञ्च निर्ग्रन्था उक्तं -

पञ्च नियंठा पन्नत्ता तं. पुलाए बउसे कुसीले नियंठे सिणाए, पुलाए पंचविहे पन्नत्ते, तं जहा णाणपुलाए दंसणपुलाए चरित्तपुलाए लिंगपुलाए अहासुहुमपुलाए नाम पंचमे, बउसे पंचविहे पन्नत्ते णाणबउसे दंसणबउसे चरित्तबउसे लिंगबउसे अहासुहुमबउसे नाम पंचमे, कुसीले पंचविहे पन्नत्ते

तं जहा णाणकुसीले दंसणकुसीले चरित्तकुसीले लिंगकुसीले अहासुहुमकुसीले पञ्चमे, नियंठे पंचविहे पन्नत्ते तं जहा पढमसमयनियंठे अपढमसमयनियंठे चरिमसमयनियंठे अचरिमसमयनियंठे अहासुहुमनियंठे नाम पंचमे, सिणाते पंचविहे पन्नत्ते अच्छवी असबले अकम्मसे सुद्धणाण-दंसणधरे अरहा जिणे केवली अपरिस्सावी ।। (ठाणांगसूत्रे) ।।५१-५२।।

अथ एते पञ्च निर्ग्रन्थाः साधवः यदर्थं पञ्च महाव्रतानि धरन्ति तद् दर्शयति –

दुहकम्माण खयत्थं, सुहत्थ-मुक्खत्थबोहिलाहत्थं । संसारुत्तरणत्थं, महव्वए पंच पवहंति ।।५३।।

निर्ग्रन्थाः साधवः पञ्च महाव्रतान् दुःखकर्मणां क्षयार्थं तथा सुखार्थं मोक्षार्थं सर्वकर्मक्लेशान्मोचनार्थं बोहिलाभार्थं तद्भवमोक्ष-गमनाभावेऽपि केचित् भवान्तरेऽपि जिनधर्मप्राप्त्यर्थं संसारोत्तरणार्थं च पञ्च महाव्रतान् प्रवहन्ति, यतः उक्तं च –

'एस खलु पाणाइवायवरेमणे हिए सुहे खमे निस्सेसिए आणुगामिए (पारगामिए) सव्वेसिं पाणाणं सव्वेसिं भूआणं सव्वेसिं जीवाणं सव्वेसिं सत्ताणं अदुक्खणयाए असोअणयाए अजूरणयाए अतिप्पणयाए अपीडणयाए अपरिआवणियाए अणुद्दवणयाए महत्थे महागुणे (महाणुभावे) महापुरिसाणुचिन्ने परमरिसिदेसिए पसत्थे तं दुक्खक्खयाए कम्मक्खयाए (मोक्खयाए) बोहिलाभाए संसारुत्तारणयाए त्ति कट्टु उवसंपज्जित्ताणं विहरामि ।।' (पाक्षिकसूत्रे)- तथा चोक्तं

'पंचेव उज्झिऊण भावेणं कम्मरयविप्पमुक्का सिद्धिगईमणुत्तरं पत्ता ११ ।' तत्र पञ्च महाव्रतानि यथा – सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं सव्वाओ मुसावायाओ वेरमणं सव्वाओ अदिन्नादाणाओ वेरमणं, सव्वाओ मेहुणाओ वेरमणं, सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं सव्वाओ राईभोअणाओ वेरमणं ति, इति उच्चाररूपं मुनयो वहन्तीति, अत्र प्राणातिपातादिविरमणरूपेषु पञ्चमहाव्रतेषु रात्रिभोजनविरमणव्रते वा विरमणं द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदाच्चतुर्विधं भवति । तद्यथा – प्रथमं प्राणातिपातविरमणं द्रव्यतः षट्सु सूक्ष्मादिभेदभिन्नेषु जीवनिकायेषु भवति । क्षेत्रतः प्राणातिपातविरमणं ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्रूपे सर्वलोके संभवति । कालतस्तु दिवसेऽपि वा रात्रावपि च संभवति । भावतस्तु प्राणातिपातविरमणं रागेण मांसादिभक्षणाभिप्रायेण द्वेषेण शत्रुहननपरिणामेन । अत्र द्रव्यभावपदसमुत्था चतुर्भङ्गी संभवति, यथा द्रव्यतो हिंसा भावतश्चापि १ द्रव्यतो न भावतः २, भावतो न द्रव्यतः ३, न द्रव्यतो न भावतश्च ४ । व्याधेन मृगे हते सति प्रथमभङ्गः[१] । ईर्यासमितस्य मुनेः कारणे या हिंसा स्यात् इति द्वितीयो भङ्गः । मुक्ते बाणे शिलादिना स्खलिते तृतीयो भङ्गः, चतुर्थो भङ्गः शून्यः, ! द्वितीयं मृषावादविरमणमपि द्रव्यक्षेत्र-कालभावभेदाच्चतुर्विधं च यथा – द्रव्यतो मृषावादविरमणं क्रोधलोभभयहास्यतस्त्यागरूपं तत्र सर्वद्रव्येषु अन्यथाप्ररूपणतो धर्मादिसमस्तपदार्थेषु, क्षेत्रतो लोकालोकरूपे, कालतो दिवा रात्रौ वा भावतो-हि रागेण वा मायालोभलक्षणेन, माययाऽग्लानोऽपि ग्लानोऽहमिति । लोभेन शोभनान्नादिलोभे[२] सति प्रान्तस्यैषणीयं त्वप्यनैषणीयं वक्ति । द्वेषेन वा क्रोधमानरूपेण, तत्र

---

१. प्रथमभङ्गाः प$_१$ छ । २. शोभात्रादि. प$_१$ प$_२$ छ ।

क्रोधात् दासस्त्वम्, मानादबहुश्रुतोऽपि बहुश्रुतोऽहमिति । उपलक्षणतो भयहास्यादीनां ग्रहः । भयात् क्वचित् वितथं कृत्वा प्रायश्चित्तभयान्न कृतमित्यादि भाषते । एवं हास्यादिष्वपि, तथाऽत्र द्रव्यभावपदप्रभवा चतुर्भङ्गी ज्ञेया । द्रव्यतो भावतश्च १, भावतो न द्रव्यतः २, द्रव्यतो न भावतः ३, न द्रव्यतो न भावतः ४ । मृगयुना मृगेषु पृष्टेषु भयान्न दृष्टा १ । मृषाभणनेनाभिप्रायः सहसा सत्यं ब्रूते २, मृषाभणनानभिप्रायो मृषामेव वक्ति ३, शून्यश्चतुर्थः । तृतीयादत्तादानविरमणमपि द्रव्यक्षेत्रकालभावतश्चतुर्विधादत्तादानं त्यजति । तत्र द्रव्यतो ग्रहणधारणीयैषणीयेषु अनेन धर्माधर्मास्तिकायादिषु अदत्तादानं निषिद्धम्, क्षेत्रतः ग्रामादिषु च, कालतो दिने वा रात्रौ वा, भावतोऽदत्तादानं रागेण वा मायालोभलक्षणेन, द्वेषेण क्रोधमानलक्षणेन, तत्र मायया धूर्तादीनां लोभेन वणिक्चौरादीनां कोपेन नृपादीनां मानेनाभिमानिपुरुषादीनामदत्तादानम् । [1]चतुर्थे मैथुनविरमणव्रते द्रव्यक्षेत्रकालभावतो मैथुनं त्यजति । तत्र द्रव्यतो मैथुनरूपेषु निर्जीवेषु प्रतिमारूपेषु रूपसहगतेषु, सजीवपुरुषस्त्रीरूपेषु, अथवा भूषणविकलानि देहानि रूपाणि भूषणसहितानि रूपसहगतानि तेषु, क्षेत्रतो मैथुनं ऊर्ध्वलोके वा मेरुवनखण्डसौधर्मादिषु संभवति, अधोलोके वाऽधोग्रामभवनपतिभवनादिषु तिर्यग्लोके वा द्वीपसमुद्राचलादिषु, कालतो दिनरात्रिषु भावतो रागेण वा मायालोभेन, द्वेषेण क्रोधमानलक्षणेन मायया साध्वगारिण्योर्दृष्टान्तः, लोभे अरहन्नकस्य दृष्टान्तः, क्रोधे साधुना प्रवचनप्रत्यनीकाया व्रतभङ्गः, माने एकस्मिन् गच्छे एकस्तरुणश्रमणः मनोहराकृतिस्तं विलोक्य एका स्त्री [2]अध्योपपन्ना चिन्तयति,

१. चतुर्थो मैथुनविरमणव्रर्ता प१ छ । २. अध्योपय प२ ।

अहोस्नातोद्वर्तनादिविभूषाविकाररहितस्यास्य साधोः कीदृशी रूपश्रीः ! ततः सा तं बहुशोऽभिलषति न च सोऽभिलषति । भणितं तया यथा त्वं स्फुटं नपुंसकोऽसीति । ततः साधुना संजाताऽहंकारेण सा दृढं प्रतिसेविता । अथ पञ्चमे परिग्रहविरमणव्रते द्रव्यक्षेत्रकालभावतः परिग्रहं त्यजन्ति, तत्र द्रव्यतः सचित्ताचित्तमिश्रद्रव्यं परित्यजन्ति १ । क्षेत्रतः परिग्रहं सर्वलोके त्यजन्ति, कालतः परिग्रहं दिवसे वा रात्रौ वा त्यजन्ति, भावतः परिग्रहं [1]अल्पार्थे वा द्रव्ये महार्थे वा द्रव्ये, रागेण वा माया-लोभलक्षणेन, द्वेषेण वा क्रोधमानरूपेण । तत्र द्रव्यादिषु चतुर्भङ्गी-अरक्तद्विष्ट[2]साधोर्धर्मोपकरणं द्रव्योपकरणं द्रव्यपरिग्रहो न भावतः १ । मूर्च्छितस्या[3]प्राप्त्या भावतो न द्रव्यतः २ एवं संप्राप्त्या तु द्रव्यतोऽपि भावतश्च ३ । षष्ठे रात्रिभोजनव्रते रात्रिभोजनं चतुर्धा । रात्रौ गृह्णाति रात्रौ भुङ्क्ते, रात्रौ गृह्णाति दिवा भुङ्क्ते, दिवा गृह्णाति रात्रौ भुङ्क्ते, दिवा गृह्णाति दिवा भुङ्क्ते । तत्र द्रव्यतो रात्रिभोजनं अशनादि रात्रौ न भुङ्क्ते, क्षेत्रतः समयक्षेत्रे अर्धतृतीयद्वीपसमुद्रलक्षणे तत् संभवति, परतो दिनरात्रेरभावात्, कालतो रात्रिदिवसे वा संनिधिपरिभोगत्याग इत्यर्थः । भावतस्तिक्ते वा चिर्भटिकादौ, कटुके वा [4]आर्द्रकतीमनादौ कषाये वा [5]वल्लादौ अम्ले वा तक्रारनालादौ, मधुरे वा [6]क्षीरदध्यादौ लवणे वा प्रकृतिक्षारवस्तुनि वा, रागेण वा द्वेषेण वा रात्रिभोजनं त्यजन्तीति ।।५३।।

---

१. अल्पार्थं प, छ । २. साधोधर्मेऽपि करं प, छ । ३. मूर्च्छितस्य प्राप्त्या प, छ । ४. आर्द्रतीमनाद्रौ प, । ५. वल्लयादौ प, छ । ६. मधुरे क्षीरोदध्यादौ प, छ ।

पाणिवह-मुसावायाऽदिन्नादाणं च मेहुणं मुच्छं । निसिभोयणमिति चउहा, इह-परभवविरइयं निंदे ।।५४।।
राग-द्दोसकसाया, सविंदियबालया पमाएहिं । अन्नाणमंदयाए, गारवमोहेण किंदुए ।।५५।।

व्याख्या : इतीति पूर्वोक्तप्रकारेण चतुर्विधमपि प्राणातिपातमृषावादादत्तादानमैथुनमूर्च्छारूपपरिग्रहं निशिभोजनं च इह-परभवविरचितं अनेकभवनिर्मितं निर्ग्रन्थादिभविको निन्देत् । एतत्प्राणातिपातादिपापस्थानानि यथाकृतानि भवन्ति तथाह एतत्प्राणातिपातादिकं रागद्वेषाकुलतया तथा कषायाः क्रोधमानमायालोभरूपोपगततया जीवाः प्राणातिपातादि कुर्वन्ति, यथा अश्रवणतया प्राणातिपातादीनां विपाकाः श्रवणतो वा इंदिय त्ति – पञ्चेन्द्रियवशवर्तितया वा बालतया शिशुत्वभावेन वा प्रमादतो वा मद्यादिप्रमादा अज्ञाततया अज्ञानिजीवावतारेषु ज्ञानहीनतया मन्दत्वेन शरीरजडत्वेनालसतयेत्यर्थः । गारवेण ऋद्धिरससातगारवत्रिकेषूपगततया वा मोहेन मोहनीयकर्मोदयतया क्रीडया केलीक्रीडनया उपलक्षणतः अबोधतया वा यथावद्धर्मस्वरूपापरिज्ञानत आर्तरौद्रध्यानादिना वा प्राणातिपातादि पापं कृतं वा कारितं वा परैः कृतानुमोदितं वा इहपरभवादिषु तत्त्रिविधेन मनोवाक्कायेन निन्देत् गर्हेति च, यत उक्तं च –

'पुव्विं अन्नाणयाए असवणयाए अबोहयाए अणभिगमेण वा अभिगमेण वा पमाएणं रागदोसपडिबद्धयाए बालयाए मोहयाए मंदयाए किड्डयाए तिगारवगुरुयाए चउक्कसाओवगएणं पंचिदिओवसट्टेण पडिपुन्नं भारियाए सायासुक्खमणुपालयंतेणं इह वा भवे अन्नेसु वा भवग्गहणेसु पाणाइवाओ कओ वा काराविओ वा कीरंतो वा परेहिं समणुन्नाओ तं निंदामीति ।।५४-५५।। [पाक्षिकसूत्रे]

अथ सर्वव्रतातिक्रमविराधनापरिहारमाह –

सव्ववयाणमइक्कममुज्झियमविराहणं कुणंता जे । नाणाइसमणधम्मे, जयंति ते तारगा मुणिणो ।।५६।।

व्याख्या : सर्वव्रतानां प्राणातिपातादिविरमणरूपानां रात्रिभोजनविरमणषष्ठानां पञ्चव्रतानामतिक्रमम्, अतिक्रमव्यतिक्रमातीचाररूपं 'उज्झिय' विहाय मुक्त्वा परिहृत्येति यावत् । तथा च पञ्चमहाव्रतानामविराधनां कुर्वन्तो विराधनां परिहरन्तो ये निर्ग्रन्था ज्ञानादिषु श्रमणधर्मे च जयन्ति तिष्ठन्ति वा हुर्निश्चितं[१] मुनयो निर्ग्रन्थास्तारका आत्मपरतारणसमर्था मुनयो भवन्तीति । तत्र प्रथममहाव्रते सर्वप्राणातिपातविरमणरूपे ये केचन अप्रशस्ता मनोवाक्काययोगाः परिणामाश्च ये दारुणाः रौद्रध्यानरूपास्तैर्यः प्रथमव्रतातिक्रमोऽतीचारो देशभङ्गरूपोऽथवा सर्वभङ्गरूपो वा इति विज्ञाय तान् परिणामान् परिहरेदिति । अथ तीव्ररागद्वेषाभ्यां या भाषा, तया द्वितीयव्रतातिक्रमो भवति, तेन साऽपि त्याज्या ।। अवगृह्यते इत्यवग्रहः आश्रयो वसतिस्तामयाचित्वा वसतीशात् ईशसंदिष्टा वा तत्रैवावस्थानमतिगम्यते अथवा गृहस्वामिनाऽवितीर्णेऽवग्रहे प्रतिनियताऽवग्रहं मर्यादाया बहिरित्यर्थः । अथ चतुर्थे शब्दाश्च वेणुवीणासमुत्थाः ललनाद्याकृतयः रसाश्च मधुराद्यास्वादा[२] गन्धाः सृक्चन्दनादिपरिमलाः मृदुभूमियोषिदङ्गादिस्पर्शास्तेषां प्रवीचारणा रागात् प्रतिसेवना चतुर्थे व्रतेऽतिक्रमः ।।४।। इच्छा मूर्च्छा च गृद्धिश्च काङ्क्षा लोभश्च इत्येकार्थकानि अबुधबोधनायोपन्यस्तानि । तत्र इच्छा अनागतवस्त्रादिप्रार्थना, हतनष्टवस्तुरोचा

१. निश्चिते प१ छ । २. मधुराद्याः स्वादा प१ छ ।

[मूर्च्छा] गृद्धिर्विद्यमानपरिग्रहप्रतिबन्धः, अप्राप्तविविधार्थना काङ्क्षा, लोभश्च किं विशिष्टः ? दारुणस्तीव्रः पञ्चमोऽतिक्रमः । अतिमात्राभोजने आहारो भक्त इति गम्यते । सूर्यस्योदयास्तलक्षणं क्षेत्रं नभःखण्डं तत्र शङ्किते सति भोजने षष्ठोऽतिक्रमः । किं तत्र ? किं कुर्वन्तो जयन्ति ? यत्र कुर्वन्ति अविराधनाम्, क्व ? ज्ञानादिषु श्रमणधर्मे वा, यत उक्तं च –

'दंसण-नाण-चरित्ते, अविराहित्ता ठिओ समणधम्मे । जाव छट्ठं वयमणुरक्खे, विरयामो राईभोअणाओ ।।१।।' ।।५६।। [पाक्षिकसूत्रे]

अथ निर्ग्रन्थानां हेयोपादेयपदानि। पूर्वोक्ता निर्ग्रन्था ज्ञानादिश्रमणधर्मे किं कुर्वन्तो जयन्तीति ? यत् कुर्वन्तो[1] जयन्ति, तद् दर्शयति -

निच्चं परिवज्जंता, असंजमाइकयहेयठाणाणि । उवसंपन्ना संजमपमुहोवादेयठाणाणि ।।५७।।

नित्यं निरन्तरं असंयमादिकहेयस्थानानि परिवर्जयन्तः परित्यजन्तः । तत्र हेयस्थानानि एकविधाऽसंयमादीनि सर्वसावद्ययोगानां सकलनिन्द्यकर्मणां सावद्ययोगत्वाभिचारात्,

"एकविधमिथ्यात्वं विपर्ययसाम्यादेकप्रकारं उपाधिभेदात् । बहुभेदमपि तथा एकविधाज्ञानं अबोधसाम्यादेकविधम् ।।१।।"

आदिशब्दाद् द्वौ रागद्वेषौ आर्त्तरौद्ररूपौ द्वे अपध्याने[2] । कृष्णनीलकापोतरूपास्तिस्रो लेश्याः, लिश्यन्ते प्राणिनः कर्मणा याभिस्ताः अप्रशस्ताः क्लिष्टकर्मबन्धहेतुत्वात् । तथा चतस्रो दुःखशय्याः, तत्र शेरते आसु इति शय्या, द्रव्यतो तथाविधदुःखखट्वारूपा, भावतो

१. कुर्वतां प$_2$ । २. द्वौअपध्यानौ प$_1$ छ ।

दुःस्थचित्ततया दुःश्रमणतास्वभावः, प्रवचनाश्रद्धानं १, परलाभप्रार्थना २, कामाशंसनं ३, स्नानादिप्रार्थनाविशेषाः । तथा चतस्रः संज्ञा असातवेदनीयमोहनीयकर्मोदयजन्याश्चैतन्यविशेषाः । आहारसंज्ञा चतुर्धा - छुहवेयणिजस्स कम्मस्स उदयेणं १ अवमकोष्ठतया २ मईए ३, तदट्ठोवगमेणं[1] ४, मैथुनसंज्ञा चतुर्धा, चयमंससोणियाए १ वेयमोहणिज्ञसोदएणं २ मईए ३ तयट्ठोवगमेण ४ । परिग्रहसंज्ञा चतुर्धा- अविमुत्तयाए १ चारित्तमोहणिज्ञसोदएणं २ मईए ३ तदट्ठोवगमेणं ४, भयसंज्ञा चतुर्द्धा-हीणसत्तयाए १ तं य मोहणिज्ञसोदएण २ मईए ३ तदट्ठोवगमेणं ४ तथा कषायांश्च, क्रोधमानमायालोभरूपान् तथा पञ्चकामगुणाः, काम्यन्ते कामातुरैरिति कामाः अभिलषणीयपदार्थास्त एवात्मनोऽसंयमनैकहेतुत्वाद् गुणाः सूत्रतन्तव इति कामगुणाः शब्दादयस्तान्, तथा पञ्चैवं प्राणातिपातादिभेदान् आश्रवान्, तथा षड्जीवनिकायवधं तथा च षडपि अप्रशस्ता भाषाः, अलीकवचनं हीलितवचनं अगणितवाचक इत्यादि ३, खिंसितवचनं जन्मकर्माद्युद्घट्टनं ४ परुषवचनं दुष्टधृष्टेत्यादिकं ५ उपशमितकलहप्रवर्तकं ६ । एवंविधानि षड्वचनानि, तथा सप्तभयस्थानानि इहलोकादिभयरूपाणि[2], तत्र मनुष्यादेः कस्यचिदन्यस्मान्मनुष्यादेः सकाशाद् यद्भयं तदिहलोकभयं १ तिर्यग्देवादेः सकाशाद् यद्भयं तत् परलोकभयं २ धनमादानं धनादानार्थं चौरादिभ्यो यद्भयं तदादानभयं ३ अकस्मादेव बाह्यनिमित्तापेक्ष्यं यद्भयं तदकस्माद्भयं ४ वेदनाभयं ५ मरणभयं ६ अश्लोकभयमकीर्तिभयं ७ - एवं सप्त भयस्थानानि, तथा सप्तविधविभंगज्ञानानि मिथ्यात्वसहितावधिज्ञानमित्यर्थः, तच्चैवं -

---

१. तदट्ठावगमेणं प२ । २. इहलौकिकादि प१ छ ।

इगपणदिसिलोगगमो २, किरियावरणो जिओ ३ । वण्णूणमओ (मुदग्गे ४ अमुदग्गे ५) रूवी ६, सव्वजीवो ७ सगविभंगो ।।

व्याख्या – एकदिशि लोकाभिगमः लोकावबोधः विभङ्गता चास्य, शेषासु दिक्षु लोकस्यानभिगमेन शेषासु तन्निषेधात् १ पञ्चसु दिक्षु लोकाभिगमो नैकस्यां कस्यांचित् इहापि विभङ्गता एकदिशि लोकनिषेधनात् २ । क्रियावरणो जीवः क्रियामात्रस्यैव प्राणातिपातादेर्जीवैः क्रियमाणस्य दर्शनाद्धेतुकर्मणश्चादर्शनात् क्रियैव कर्म यस्य स क्रियावरणो जीवः, विभङ्गताऽस्य कर्मणोऽदर्शनानभ्युपगमात् इति वचनप्रत्ययादीनां बाह्याभ्यन्तरपुद्गलपर्यायाऽदानहेतोर्वैक्रियकरणदर्शनात् ४ । देवानां बाह्याभ्यन्तरपुद्गलादानविरहेण वैक्रियवतां दर्शनाद बाह्याभ्यन्तरपुद्गलरचितावयवशरीरो जीवः ५ । रूप्येव जीवः देवानां वैक्रियवतां दर्शनात् रूप्येव जीव इत्येवमवष्टम्भभावे ६ । सर्वमिदं वायुना[१] चलतः पुद्गलकायस्य दर्शनात्, सर्वमेवेदं वस्तु जीवा एव चलनधर्मोपेतत्वात्, चित्तं गता चास्य, अचेतनानामपि वस्तूनां चलनस्य दर्शनात् । विभङ्गज्ञानोपलब्धार्थप्ररूपणं परिहरन्नित्यर्थः, तथाऽष्टमदस्थानानि तानि च,

'जातिलाभकुलैश्वर्यतपोरूपबलश्रुतैः । कुर्वन् मदं पुनस्तानि, हीनानि लभते जनः ।।१।।' [यो.शा. ३३९]

इत्येवमष्टमदान् परिहरन्तः अष्ट च ज्ञानावरणादिभेदानि कर्माणि तेषामष्ट विकर्मणां बन्धा[२] अभिनवग्रहणं तथा नव पापनिदानादि वर्जयन्त इति योगः,

---

१. वाऽमुना प१ छ । २. बन्धामिनव प२ ।

निग्गंथे वा निग्गंथी वा नियाणं वा करेइ जहा सक्खं न से देवा देवलोगा वा दिट्ठा तो इमे चेव महड्ढिआ रायाणो देवा, ता जइ इमस्स तवनियमबंभचेरस्स फलमत्थि ता अहमवि आगमिस्सए राया हुज्जा, तओ नियाणकडे देवलोगं गच्छिज्जा, तओ चुअस्स नियाणाणुरूव-लद्धठाणस्स तस्स धम्मं सुणमाणस्स दुल्लहा बोही १ । यत उक्तं च –

'[१]**निव** [२]**सिट्ठी** [३]**इत्थि** [४]**पुरिसे,** [५]**परपवियारसुर-**[६]**सपवियारसुरे ।** [७]**अपवियारसुरे** [८]**सड्ढे,** [९]**दरिद्दे हुज्ज नव नियाणा ।।१।।'** [संबोध प्र. ७८९]

तत्र राजनिदानमुक्तं १ । तथा राजानो बहुचिन्तास्ततोऽहं श्रेष्ठ्यादिर्भवेयं २ । पुमान् बहुव्यापारः संग्रामादिषु बहुव्यापारी च ततः स्त्री भवेयं ३ । स्त्री सर्वकार्याक्षमा पराधीना च ततः पुरुषो भवेयं ४ । इमे मनुष्या भोगा मूत्रपुरीषादिबीभत्सास्ततो य इमे देवा अन्यदेवदेवीं वा आत्मानं वा देवदेवीं न परिचरन्ति किन्त्वात्मानमेव देवदेवीरूपं विकुर्व्य भुञ्जते, ततः स साधुस्तेषु भूयासं ५, ६ । निर्विण्णकामभोगो निदानं करोति यत्र न प्रविचारणा तत्राहं भवेयम्, स [१]तत्रानवद्यधर्मं शृणोति, श्रद्धत्ते च देशविरतिं परं न प्रतिपद्यते स च दर्शनश्रावकः सुलभबोधिः स्यात् ७ । दिव्यकामभोगेषु निर्विण्णो धर्मश्रद्धया [२]निदानं करोति, वरं श्राद्धत्वं यत्र १२ व्रतानि पाल्यन्ते, ततः श्रावको भूयासं, स देवेषु उत्पद्य श्रावकत्वेनोत्पद्यते, अगारधर्मं च प्रतिपद्यते न त्वनगारधर्मम् ८ । तथा दरिद्रकुले भवेयं स प्रव्रजत्यपि परं न सिद्ध्यति

---

१. तत्रोत्पद्य $प_2$ । २. निंद्रा न, $प_1$ छ ।

९ । इति नवनिदानानि पाक्षिकसूत्रवृत्तौ दशासूत्रे च । तथा संसारिनवविधान् जीवान् पृथिवीजलतेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियरूपान् परिवर्जयन्तस्तथा उपघातान् दश, तत्र उपहननमुपघातः, ते च यथा –

दसविहे उवघाते पन्नत्ते तं० उग्गमोवघाते १, उप्पायणोवघाते २, एसणोवघाते ३, परिहरणोवघाते ४, परिसाडणोवघाते ५, णाणोवघाते ६ दंसणोवघाते ७ चरित्तोवघाते ८ अचियत्तोवघाते ९, संरक्खणोवघाते १० तत्रोद्गमोपघातः उद्गमेनाधाकर्मादिना १६ षोडश दोषैश्चारित्रस्योपघातो विनाशः, यः स उद्गमोपघातः १ उत्पादनाया धात्र्यादिदोषरूपाया यः उपघातः स उत्पातना २, एषणायाः शङ्कितादिभेदाया यः सः ३, अकल्पस्य पात्रोपकरणस्य यः परिभोगस्तेन य उपघातः ४, परिशातना वस्त्रपात्रोपकरणादेः समारचनं तेन यः स्वाध्यायस्य श्रमः देहस्य संयमस्य वा स परिशातनोपघातः ५, ज्ञानोपघातः श्रुतज्ञानापेक्षया अकालस्वाध्यायादिभिः ६, दर्शनोपघातः शङ्कितादिभिः ७ । चारित्रोपघातः समितिभङ्गादिभिः ८ । संरक्षणेन शरीरादिविषये मूर्च्छोपघातः मूर्च्छया परिग्रहविरतेरतिमूर्च्छया संरक्षणोपघातः ९ । अचियत्तेति अप्रीतिकं तेनोपघात इति, विनयादेरिति अप्रीत्युपघातः एतान् दशोपघातान् परिवर्जयन्तस्तथा असंवरान्, यत उक्तं च –

'दसविहे असंवरे पन्नत्ते तं जहा सोतिंदिय असंवरे जाव फासिंदिय असंवरे मणवइकाय उवगरणसंजमअसंवरे सूचीकुसग्गअसंवरे

श्रोत्रादीन्द्रियाणामिष्टानिष्टविषयेषु रागद्वेषाभ्यां प्रवर्तमानानामसंवरं ५ । तथा मनोवाक्कायानामसंवरः ८, तथा उपधेरप्रतिनियताकल्पनीयवस्त्रादेरसंवराग्रहणं उपकरणासंवरः ९, शूच्या उपलक्षणत्वात् कुशाग्राणामुपघातकारिणां यदसंगोपनं

शुचीकुशाग्रासंवरः एष उपलक्षणत्वात् सर्वोपग्रहिकोपकरणापेक्षः, तथा संक्लेशोऽपि दशधा, यत उक्तं च – 'दसविहे संकिलेसे पन्नत्ते तं जहा उवहिसंकिलेसे १, उवस्सयसंकिलेसे २, कसायसंकिलेसे ३, भत्तपाणसंकिलेसे ४, मणवतिकायसंकिलेसे ७, णाणदंसण-चरित्तसंकिलेसे । संक्लेशोऽसमाधिः, उपधिर्वस्त्रादिस्तद्विषयः संक्लेशः, उपाश्रयो वसतिस्तद्विषयः मनोज्ञामनोज्ञद्वारेण रागद्वेषरूपसंक्लेशः, कषायाः एव कषायैर्वा संक्लेशः, भक्तपानसंक्लेशः मनोज्ञामनोज्ञविषये रागद्वेषरूपः, मनसो मनसि वा संक्लेशः, वाचा वचनाद्वा संक्लेशः, कायमाश्रित्य संक्लेशः, कायसंक्लेशः, ज्ञाने संक्लेशो ज्ञानसंक्लेशोऽविशुद्धमानताऽज्ञाने संक्लेशः, एवं दर्शने चारित्रे संक्लेशः ५, एवं द्रव्यक्षेत्र-कालभावापेक्षया यानि हेयानि तानि परिवर्जयन्तः, तत्र द्रव्यतो यथा जीवद्रव्यमाश्रित्य-[अट्ठारसपुरिसेसु वीसं]

अकप्पोगिगिहिभायाणं । पलिअंकनिसिज्जाय सिणाणं सोभवज्जणं, ।। [दशवैका. अध्य. ६, गा. ८.]

जाइ चत्तारि भुंजाइं, इसिणाहारमाईणि । ताइं तु विवज्जंतो, संजमं अणुपालए ।।१।। तच्च,

पिंडं सिज्जं च वत्थं च, चउत्थं पायमेव च । अकप्पियं न इच्छिज्जा, पडिगाहिज्ज कप्पियं ।।२।। [दश वै. अध्य. ६. गा. ४७, ४८]

तथा क्षेत्रतो यत्यवस्थानायोग्यग्रामनगरपुरराजधानीस्त्रीसंसक्तादिसदोषोपाश्रयादिस्थानानि परिवर्जयन्तः अथवा धर्मानुष्ठानमाश्रित्य दक्षिणपश्चिमदिशिरूपक्षेत्रादि च, कालतो रात्रिगमनविहारकालगोचर्यादिकं च व्रतोच्चारादिधर्मानुष्ठानेषु यमघण्टभद्रादिदुष्टाशुभकालान् वर्जयन्तः, भावतश्च सर्वाप्रशस्तभावानिति । अथोपादेयपदानि उपसंपद्य विचरन्तीति तत्रोपादेयपदानि यथा – अनवद्ययोगान् सम्यक्त्वं च

ज्ञानानि उपसंपद्य तथा चारित्रधर्मं प्रशस्तध्याने शुभलेश्यात्रयं च तथा मनसा चेतसा शुभभावेन मनःसत्यसंयम[1] इत्यर्थः । स चाकुशलमनोदीरणारूपो मुनिर्विद्वान् वाक्सत्येन करणसत्येन उपसंपन्नः सन् विचरति एवं बहुवचनेऽपि ज्ञेयम्, तथा चतस्रः सुखशय्याभिः चतुर्विधेन संयमेन चतुर्विधसमाधिना तथा पञ्चेन्द्रियसंवरेण पञ्चविधस्वाध्यायेन तथा षड्विधाभ्यन्तरतपसा षड्विधबाह्यतपसा तथा सप्तपिण्डैषणाः सप्तपाणैषणाः सप्तावग्रहप्रतिमाः, तथा सप्तैकका अध्ययनविशेषास्ताभिः तथा अष्टौ प्रवचनमातरस्ताभिः, तथा नवब्रह्मचर्यगुप्तयस्ताभिरष्टादशब्रह्मचर्यगुणैः, तथा दशविधसत्यसंपन्ना तथा दश समाधिस्थानैस्तथा दशविधश्रमणधर्मं तथा दश दशा दशाधिकाराभिधायका दशा दश दशा, ते च - कम्मविवागदशा १, उवासगदशा २, अंतगडदसा ३, अणुत्तरोववाइदसा ४, पण्हवागरणदशा ५, दसासुयक्खंधदसा बंधाइदसा सेसा वक्खाणिया न चूण्णीए तथा महव्वयकसायचउजयं तवेहिं दसहा समणधम्मो १ । तथा द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षया यानि उपादेयानि तानि उपसंपन्नानि, निर्ग्रन्था मुनयश्च तारकाः, तत्र द्रव्याणि शुद्धानि निर्दोषपिण्डशय्यावस्त्र-पात्रादिद्रव्याणि, यत उक्तं च -

जं पि वत्थं वा पायं वा, कंबलं पायपुंच्छणं । तं पि संजमलज्जट्ठा, धरंति[2] परिहरंति य १ । ।। [दशवैका. अध्य. ६. गा. २० ।।]

उत्कृष्टतो वर्षासु त्रयोदशगुणयुक्तं क्षेत्रम्, तथा -

---

१. मनः सत्यं संयमः प१ । २. धारंति प२ ।

'निम्ममा निरहंकारा, उवउत्ता नाणदंसणचरित्ते । एगखित्ते वि ठिया, खवंति णे(पो)राणयं कम्मं ।।१।।'

'कारणनीआवासी, सुट्ठुयरं उज्जमेण जइयव्वं । जह ते संगमथेरा, सपाडिहेरा तयासी ।।२।।' [उप.माला. ३८९-११०]

"वड्ढावासे ठिया," एवं क्षेत्रोपादानं विना कारणं एकक्षेत्रे नित्यवासो दोषाय, यथा –

'एगंतनियावासी, घरसरणाइसु जेइ ममत्तं पि । कहं न पडिहंति, कलिकलुसरोसदोसाण आवाए ।।३।।' [उप.माला. १११]

तथा कालोऽप्युपादेयः । यथा –

'वाघाई अद्धरत्ती, वेरत्ती पाभाइयं कालं । गिण्हिऊणं कालिसुयं भण' तथा

'एगदिवसं पि जीवो, पव्वज्जमुवागओ अन्नन्नमणो । जइ न पावइ मुक्खं, अवस्स वेमाणिओ होई ।।' [उप.माला. ९०]

तथोत्कर्षतो देशोनपूर्वकोटीं यावद् ये चरणमुपसंपन्ना मुनयो भवन्ति, तथा

'पंचसमिया तिगुत्ता, उवउत्ता संजमे तवे चरणे । वाससयंपि वसंता, मुणिणो आराहगा भणिया ।।१।।' [उप.माला. ३९१]

"अप्पेण वि कालेणं, केई जहा गहियसीलसामन्ना" (उप.माला. २५२) तथा' **"अंतोमुहुत्तमित्तं पि, फासियं जेहिं हुज्ज सम्मत्तं"** (नवतत्त्व गा. ५३) तथा व्रतोच्चारप्रतिष्ठा-प्रासादादिधर्मकार्यप्रारम्भेषु तिथिवारनक्षत्रमुहूर्तादिशुभकालोपादानं कुर्वन्तो जयन्ति ।।५७।।

अथ चारित्राचारोपसंपन्नमहर्षीणां नामगर्भचारित्राचारमाह –

चरणकरणपरीसहविहारजयणालएसु उज्जुत्ता । पंचसमिया तिगुत्ता, सुनागदत्ताइणो जया ।।५८।।

चरणत्ति चरणसप्ततिविषये निपुणास्तत्पालनचतुरास्तत्र चरणसप्ततिका च यथा -

वय ५, समणधम्म १०, संजम १७, वेयावच्चं च १०, बंभगुत्तीओ ९ । नाणाइ तियं ३, तव १२, कोहनिग्गहाइ ४, चरणमेयं ।। [प्रव.सारो. ५५१]

एतेषु स्थानेषु [१]उपादेयरूपेषु निपुणा उद्युक्ताः, तथा करणे-करणसप्ततिविषये निपुणास्तत्पालनविषये चतुराः, करणसप्ततिका च,

पिंडविसोही ४, समिई ५, भावण १२, पडिमा य १२ । इंदिय निरोहो ५ पडिलेहण २५, गुत्तीओ ३, अभिग्गहा ४ चेव करणं तु २ ।। [प्रव.सारो. ५६२]

तथा परीषहसहनविषये उद्यताः सावधानाः, यत उक्तं च -

☆'**परी[२]सहरिऊदंता, धुयमोहा जिइंदिया✦ । सव्वदुक्खपहीणट्ठा, पक्कमंति महेसिणो ।।१।।**' [दश. वैका. अध्य. ३, गा. १३]

परीषहोपलक्षणतः देवतामनुष्यतिर्यक्कृतोपसर्गसहनेऽपि च, तथा विहारे द्रव्यक्षेत्रकालभावेष्वप्रतिबन्धविहारेण ग्रामानुग्रामेषु सिंहतया निष्क्र[३]म्य सिंहतया विचरन्ति, यथा -

'**कुलघरनिययसुहेसु य, सयणे य जणे य निच्च मुणिवसहा । विहरंति अणिस्साए, जह अज्जमहागिरी भयवं ।।**' [उप.माला. १५२]

---

१. तथादेय० प$_१$ प$_२$ छ । २. परीसहमुइरंता धुयमोहा य तिंदिया प$_१$ प$_२$ छ । ३. निःक्रम्य प$_२$ ।

तथा चोक्तं –

'आलयविहारसमिओ, जुत्तो गुत्तो ठिओ समणधम्मे । पढमं वयमणुरक्खे, विरयामो पाणाइवायाओ ।।'

एवं जाव राइभोअणाणो त्ति १ । [पाक्षिक सूत्रे]

ननु अवसन्नविहारेणं अवसन्नविहारिणो हि मथुरामङ्ग्वाचार्यवत् शोचन्ति यथा

'पुरनिद्धमणे जक्खो, महुरामंगू तहेव सुयनियसो । बोहेइ सुविहियाणं, विसूरइ बहुं च हियएण ।।१।।' [उप.माला. १९१]

निग्गंतूण घराओ न कओ धम्मो मए जिणक्खाओ । इड्ढिरससायगुरुयत्तणेण न य चेइओ अप्पा ।। । तथा –

'उसन्नविहारेणं हा, जह झीणंमि आऊए सव्वे । किं काहामि अहन्नो, संपइ सोयामि अप्पाणं ।।१।।' [उप.माला. १९२/१९३]

तथा चोक्तं – **इय विहिपडिवन्नवओ, जइज्ज छज्जीवकायजयणासु । दुग्गइनिबंधण च्चिय, तप्पडिवत्ती भवे इअरा ।।**

'तम्मि अहीए विहिणा, विविहउज्जमो☆ तवविहाणेण । दव्वाइअपडिबद्धो, नाणादेसेसु विहरिज्जा ।।१।।'

अविहारे तु दोषा यथा – **'पडिबंधो लहुयत्तं, न जणुवयारो न देसविन्नाणं । णाणाइण अवुड्ढी, दोसा अविहारे उज्जुत्ता[1] ❑ ।।१।।'**

[पुष्पमा० १४२ २०५-२०६]

१. उज्जंता प, छ । ☆ विसेसकयउज्जमो पुष्पमालायाम् । ❑ अविहारपक्खंमि पुष्पमालायाम् ।

अथ यतनासु उद्यतत्वमाह - सा तु षट्जीवनिकायेषु, तथा गमनादिषु च, यत उक्तं च -

☆'**विहिपडिवन्नचरित्तो, जइज्ज छज्जीवकायजयणासु । दुग्गइनिबंधण विय, तप्पडिवत्ती भवे इहरा ।।२।।**'

'**एगिंदियेसु पंचसु, तसेसु कयकारणाणुमइभेयं । संघट्टणपरियावणवेरमणं चयसु तिविहेणं ।।१।।**'

'**जइ मिच्छदिट्ठिआण वि, जत्तो केसिंपि जीवरक्खाए । कहं साहूहिं न एसा, कायव्वा मुणियसारिहिं ।।२।।**'

'**नियपाणच्चाएँण वि, कुणंति परपाणरक्खणं धीरा । विसतुंबउवभोगी, धम्मरूई इत्थुदाहरणं ।।३।।**' [पुष्पमाला-१४३-१४५]

ते गमनादिषु यथा – '**जयं चरे जयं चिट्ठे, जयमासे जयं सए । जयं भुजंतो भासंतो, पावं कम्मं न बंधइ ।।४।।**

[दश वैका. अध्य. ४. गा.८]'

तथा च – '**समिई कसायगारव, इंदियमयबंभचेरगुत्तीसु । सज्झायविणयतवासत्तीओ अ जयणा सुविहिणाणं ।।५।।**' [उप.माला. २९५]

अथालयेषु स्त्री-पशु-षण्डादिसंयुक्तालयेषु वसतिस्थानेषु अवस्थानं वर्जयन्तः साधवः ब्रह्मचर्यसमाधिवन्तो भवन्ति । यत उक्तं च --

'**विवित्ताइं सयणासणाइं सेविआज्झासे निग्गंथे नो इत्थी-पसु-पंडगसंसत्ताइं सयणासणा सेवित्ता हवई । तं कहमित्ति चेयं, आयरियाह निग्गंथस्स खलु इत्थीपसुपंडगसंसत्ताइं सयणासणाइं सेवमाणस्स बंभयारिस्स बंभचेरे संका वा कंखा वा**

☆ इय विहिपडिवन्नवओ पुष्पमालायाम् । ❑ पाणग्धाएण पुष्पमालायाम् ।

वितिगिच्छा वा समुपज्जित्था भेयं वा लभिज्जा ओमायं वा पाउणिज्जा दीहकालियं वा रोगायंकं वा हविज्जा, केवलिपन्नत्ताओ वा धम्माओ भंसिज्जा, तम्हा नो निग्गंथे इत्थीपसुपंडगसंसत्ताइं सेवित्ता हवइ ।।१।।' [ ]

अथाष्टचारित्राचारिणो मुनयो यथा - **"पंचसमिया तिगुत्ता"** ति, तत्र मुनिभिः दरिद्रपुरुषेण दुर्लभप्राप्तानि रत्नानीव पञ्चमेरुवत् पञ्चमहाव्रतानि यत्नेन रक्षणीयानि, यत उक्तं च -

'अलमित्थपसंगेणं, रक्खिज्जा महव्वयाइं यत्तेणं । अइदुहसमज्जियाइं☆, रयणाइं दरिद्दपुरिसुव्व ।।१।।'

'ताणं च तत्थुवाओ, पंचसमिओ तिन्नि गुत्तीओ । जासु समप्पइ सम्मं, करणिज्जं संजयजणस्स ।।२।।'

'पवयणे मायाओ, इमा निद्दिट्ठा जिणवरेहिं सव्वेहिं । मायं एयासु जओ, जिणभणियं पवयणमसेसं ।।३।।'

तथा - **'सुयसायरस्स सारो, चरणं चरणस्स सारमेयाओ । समिई-गुत्तीण परं, अन्नं न किंचि जओ चरणं ।।४।।'** [पुष्पमाला-१७०-१७३]

तत्र समिति-गुप्तयो यथा - ईर्यासमितिर्भाषासमितिरेषणासमितिरादाननिक्षेपणासमितिः पारिष्ठापनिकासमितिः । गुप्तित्रयं च यथा - मनोगुप्तिर्वचनगुप्तिः कायगुप्तिश्च । यत उक्तं च -

'ईर्याभाषैषणादानं, निक्षेपोत्सर्गसंज्ञिकाः । पञ्चाहुः समितीस्तिस्रो, गुप्तिस्त्रयो विनिग्रहात् ।।' [यो.शा. ३५]

☆ अइदुसहम पुष्पमालायाम् ।

तथा च – **'ईरियाभासेसणादाणे, उच्चारे समिती ईय । मणगुत्ती वयगुत्ती, कायगुत्ती य अट्ठमा ।।१।।'**

'आलंबणेण कालं, मग्गेणं जयणाइ य । चउकारणपरिसुद्धं, संजए इरियं रिए ।।१।।'

'तत्थ आलंबणं णाणं, दंसणं चरणं तहा । काले य दिवसे वुत्ते, मग्गे उप्पहवज्जिए ।।२।।' [उत्त० अध्य२४ गा० ४-५]

तत्र साधुर्ज्ञानार्थं श्रीआर्यरक्षितवदीर्यासमितः श्रीवज्रस्वामिसमीपे, दर्शनार्थं मिथ्यात्वप्रतिश्राद्धादिजनवालनार्थं आर्यसमिताचार्यवत् ईर्यासमिता व्रजन्ति अथवा दर्शनाचारसंबन्धिशास्त्रपठनार्थं गमनम्, तथा चारित्रार्थं च शालमहाशालादीनां दीक्षार्थं श्रीगौतमवत् तथोदायिनृपचारित्रार्थं श्रीवीरवत्, ईर्यासमित्या साधवो व्रजन्ति कालतो निर्ग्रन्था दिवा स एव ईर्यासमिताः सन्तो व्रजन्ति । अथ ईर्यायां चतुर्विधां यतनामाह – द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावत ईर्यासमिताः व्रजन्ति, तत्र द्रव्यतो नेत्राभ्यां भूमिं विलोक्यैव व्रजन्ति, क्षेत्रतो युगमात्रदत्तदृष्टयो व्रजन्ति, यत उक्तं च –

'लोकातिवाहिते मार्गे, चुम्बिते भास्वदंशुभिः । जन्तुरक्षार्थमालोक्य, गतिरिर्यामिति [1]सताम् ।।' [यो.शा. प्र. १ गा. ३६]

तथा च – **'जुगमित्तनिहियदिट्ठी, खित्ते [2]दव्वे चक्खुसा पेह । कालम्मि जाव हिंडइ, भावे तिविहेण उवउत्तो ।।१।।'**

'तह [3]हुज्जेरियासमिओ देहेवि अमुच्छिओ दयापरमो । जह संथुओ सुरेहिं, वरदत्तमुणी महाभागो ।।१।।' [पुष्पमाला-१७७-१७९]

१. गतिरियमितिः सताम् प१ प२ छ । २. दव्वंमि प२ । ३. हुज्जरिवा समिओ प२ ।

यथा – 'ईर्यासमितिमान् साधुः, शक्रेणाशंसि संसदि । अश्रद्दधानो मिथ्यादृग्, देवस्तं द्रष्टुमापतत् ।।२।।'
'विचक्रे मक्षिकामाना, मण्डुकीः परितोऽपि सः । मत्तद्वीपभयं पश्चान्न तथाप्यभिनत् गतिम् ।।३।।'
'हस्तेन हस्तिनोत्क्षिप्य, मुक्तो दध्यौ पतन्मुनिः । पतता मम देहेन, हा मरिष्यन्त्यधोङ्गिनः ।।४।।'
'नाजीगणन्निजां पीडां, तुष्टो देवस्ततस्तदा । पाल्यैवमीर्यासमितिः, सर्वैरपि तपोधनैः ।।५।।' [आ.नि.तिलकाचार्यवृत्तौ गा. १२७१]
ईर्याभङ्गे च चण्डकौशिकजीवपूर्वभवसाधुना मण्डूकीघातवत् । अथ भाषासमितिर्यथा –

'कोहाइहि भएण व, हासेण वा जो न भासए अलियं । मोहरिविगहाइं तहा, भासासमिओ स विन्नेओ ।।१।।'
तथा – **'बहुयं लाघवजणयं, सावज्जं निट्ठुरं असंबद्धं । गारत्थियजणउचियं, भासासमिओ न भासिज्जा ।।२।।'**

[पुष्पमाला-१८०-१८१]

यथा – "भाषासमितिमान् साधुः, पुररोधे पुराद्बहिः । [1]कटकान्तर्भमन् भिक्षां, केनचित् पृच्छ्यते स्म सः ।।३।।'
'तृणेन्धनजलान्नादि, कियदन्तर्बलं कियत् । [2]निर्विण्णा नागरा नो वा, न किञ्चिद् वेद्मि सोऽवदत् ।।४।।'
'[3]पृष्टः प्राह न किं वेत्सि, भ्रमन् पश्यसि किञ्चन । किं न शृणोषि वा वार्तास्तमेवाभिदधे मुनिः ।।५।।'

१. कष्टका. प१ छ । २. निविन्ना प१ प२ छ । ३. प्रष्टा प१ छ ।

'बहु शृणोति[1] कर्णाभ्यां, बह्वक्षिभ्यां निरीक्षते । न च दृष्टं श्रुतं सर्वं, भिक्षुराख्यातुमर्हति ।।६।।' (आ.नि.तिलकाचार्यवृत्तौ गा. १२७१)

'भाषासमितिभङ्गे च मरीचिना दुब्भासिएण इक्केणमिति ।

अथैषणासमितिर्यथा – द्विचत्वारिंशता भिक्षादोषादूषितमन्नादि ये मुनयो गृह्णन्ति ते मुनय एषणासमिताः । यत उक्तं च –

'द्विचत्वारिंशता भिक्षादोषैर्नित्यमदूषितम् । मुनिर्यदन्नमादत्ते, सैषणासमितिर्यथा ।।१।।' [यो. शा. प्र १ गा. ३८]

तथा च,

'आहारोवहिसिज्जं, उग्गमउप्पायणेसणासुद्धं । गिण्हइ अदीणहियओ, जो होइ स एसणासमिओ ।।१।।' [पुष्पमाला-१८३]

यथा स नन्दिषेणः –

'मगधेषु नन्दिग्रामे, गौतमः कणवृत्तिकः । तत्पत्नी धारिणी तस्या, नन्दिषेणः[2] सुतोऽभवत् ।।१।।'

मृतौ च पितरौ तस्य, मातुलेन स वर्धितः । नन्दिषेणाभिधस्तस्य, गृहे कर्म चकार सः ।।२।। [आ.नि.तिलकाचार्यवृत्तौ गा. १२७१]

ततस्तेन चिन्तितं मुधिकया कर्म करोमि, लोकेनापि स विप्रतारितोऽत्र किं मुधा कर्म करोषीति किंवा दारपरिग्रहं न करोषीति च विप्रतारितः, ततो निर्गन्तुकामः स्वसुतां दास्यामीति वदता विधृतो मातुलेन, यौवनस्था चोपस्थापिता एका तस्यार्थे पुत्री,

१. शृणोषि प, छ । २. नन्दिषेणसुतो प, प, छ ।

[१] तस्य रूपं निर्भाग्यत्वं च विलोक्य जाता सा विमुखा, तया पितरं प्रत्युक्तं यदि मामस्मै दास्यसि ततोऽहं मरिष्ये, ततो द्वितीयां दास्यामीयं तु नेच्छतीति संभाष्य धृतो, निर्गच्छन्नसौ एवं सप्तभिस्तत्सुताभिर्मरणाभ्युपगमे जातमस्य वैराग्यम्, चिन्तितमनेन स्वपापतरुफलमिदं किं दारपरिग्रहेण, करोमि तदुन्मूलने यत्नमिति संचिन्त्याटता दृष्टः कश्चिदाचार्यः, धर्मं श्रुत्वा प्रव्रजितः, तस्य सकाशेऽभ्यस्तक्रियाकलापो गृहीतागमः [२] पञ्चविंशतिकगच्छस्य गृहीताभिग्रहो वैयावृत्त्यं कर्तुमारब्धः, कुर्वतश्च सोत्साहमात्मानं कृतकृत्यं भावयतो गतो बहुकालः, अन्यदा स्वःसभायां धन्यः कृतार्थो नन्दिषेणो यो देवैरपि न धर्माच्चाल्यत इति श्लाघितः शक्रेण, तदश्रद्दधानोऽवतीर्णः कश्चिद् देवः स्थित्वा साधूपाश्रयद्वारे, स प्राहाटव्यां ग्लानस्तपस्वी तिष्ठतीति, तदाकर्ण्य षष्ठपारणके गृहीतप्रथमकवलस्तं परित्यज्य सहसा निर्गतो नन्दिषेणः परिपृच्छ्य तं प्रदेशमवस्थां च, प्रविष्टः पानकौषधादिकार्थं गोचरे देवविहितानैषणामदीनमनस्को लाभान्तरायक्षयोपशमस्योत्कटतया निर्जित्य गृहीत्वा एषणीयं पानकादिकं गतस्तं प्रदेशं दर्शितो देवेनाशुचिबीभत्सः, धिग् दुर्मुण्ड ! स्वोदरभरणतत्पर ! इत्यादिकर्कशवचनैराराट्यमानो ग्लानसाधुः, ततश्चिन्तितं नन्दिषेणेनाहो मयाऽधन्येनास्य महामुनेर्मनःखेदः✦ संतापितोऽयं अथ कथं प्रगुणीभविष्यतीति चिन्तयता क्षालितं तस्य शरीरम्, धीरो भव, करोमि नीरुजं भवन्तं, गत्वोपाश्रयमिति समाश्वासितो मधुरवचनैः, स प्राह

---

१. पुत्री तस्य रूपं प, छ । ३. पञ्चविंशति गच्छ प, छ । ✦ कृत इत्यध्याहार्यम् ।

आः पाप ! न जानीषे मेऽवस्थां न शक्नोम्यहं पदमपि गन्तुम्, ततः समारोप्य स्वपृष्ठदेशे तं नन्दिषेणो गन्तुं प्रवृत्तः, देवोऽपि मुञ्चति दुर्गन्धाशुच्यादीन् धिग् दुरात्मन् ! वेगविघातं करोषि इत्यादि कटुवाक्यैः शपते च, नन्दिषेणस्तु [1]प्रवर्धमानव्रतशुभपरिणामः कथमयं महात्मा स्वस्थः स्यादिति चिन्तयन् मिथ्यादुष्कृतमिदानीं शोभनं यामीति [2]वदन् गच्छति स्म, ततो देवस्तच्चरितावर्जितमानसः 'स्थाने शक्रस्य पक्षपात' इति संचिन्त्य मायां संहृत्य प्रकाशितदिव्यरूपः पतितो नन्दिषेणपादयोः, निवेद्य वृत्तान्तं किं मया कर्तव्यमिति, मुनिराह यथाशक्ति धर्मोद्यम इति, गतोऽसौ स्वस्थानम्, मुनिना तु पृच्छतां साधूनां कथितं यथावृत्तम्, पश्चादवसानकाले स्मृतगृहस्थावस्थादौर्भाग्येण मनुष्यभवेऽहं सुभगो भूयासमिति कृतमनेन निदानम्, गतो दिवम्, ततश्च्युत्वा जातो दशमदशार्हो वसुदेवनामा, प्राप्तयौवनेन च तेन भ्रमता कृता हृतहृदयाः पुरसुन्दर्यः स्वगृहकर्मापि त्यक्तवत्यः, ततो नागरिकविज्ञप्तसमुद्रविजयोपरोधात् निर्गतेन देशकालिकया पर्यटता वसुधां रूपातिशयाक्षिप्तमनोभिरपरापरस्थानेषु मीयमानेन परिणीताः बहुसहस्रसंख्या विद्याधरनरपतिवरकन्यकाः, प्राप्तो वैषयिकसुखातिरेकं पश्चान्मिलितेषु सर्वबन्धुषु समुत्पन्नेऽर्धचक्रिणि कृष्णे सुतोत्तमेषु प्रद्युम्नादिषु तद्वरतनयेषु च लब्धं हरिवंशपिता महत्त्वमिति, एषणाज्ञातं-यदि वा एयुः पञ्चर्षयो ग्रामं क्षुत्-तृषार्त्ता महाध्वनः, न गृहीतमशुद्धाम्भो मृताः पञ्चापि तृष्णया । तथा च एषणासमितिः – श्रीवज्रस्वामिना देवपरीक्षायां देवतादीयमानाहारपरित्यागात् सुयत्नेन सा पालिता, संगमाचार्येण दत्तशिष्यार्थं धात्रीदोषरूपेण वैषणा मुक्ता, तथा च –

---

१. प्रवर्धमानताव्रतः शुभपरिणामः $प_1 प_2$ छ । २. वहन् $प_1$ छ ।

'कोहे घेवरभक्खगो माणे सवईक्खुड्डगो नायं । मायाइ साढभूई लोहे केसरियसाहुत्ति ।।१।।' [पिंडविशुद्धि-७०]

साधवस्तु कान्तारादिषु पतिता अपि विरुद्धाहारं न गृह्णन्ति । यतः –

'साहु कंतारमहाभयेसु, अवि जणवए वि मुइयम्मि । अवि ते [1]सरीरपीडं, सहंति न लयंति य विरुद्धं ।।१।।' [उप.माला-४१]

एकाकी साधुः पार्श्वस्थादिसाधुश्च तामेषणां पीडयति । यत उक्तं च –

'पिलिज्जेसणमिक्को, पइन्नपमया जणाओ निच्चभयं । काऊं मणो वि अकज्जं, न तरइ काऊण बहुमज्झे ।।१।।' [उ.मा.१५८]

तहा, **'जिणसासणस्स मूलं, भिक्खायरिआ जिणेहिं पन्नत्ता । इत्थ परितप्पमाणं, तं जाणसु मंदसंवेगा ।।२।।'** [पुष्पमाला १८५]

तेन यैर्धन्यसाधुभिरेषणा न खण्डिता ते धन्याः । यतः –

'धणसम्मधम्मरूईमाईआणं, साहूण ताण पणओहं । कंठठियजीएहिं वि, न एसणा पिल्लिया एहि ।।३।।' [पुष्पमाला-१८९]

अथादाननिक्षेपणासमितिर्यथा –

'पडिलेहिऊण सम्मं, सम्मं च पमज्जिऊण वत्थूणि । गिण्हिज्ज निक्खविज्ज व, समिओ आयाणसमिईए ।।१।।' [पुष्पमाला-१९०]

---

१. शरीरं पीडं प, छ ।

'जइ घोरं तवं चरणं, असक्कणिज्जं न कीरए सम्मं । किं सक्का वि न कीरइ, जयणा सुपमज्जणाइआ ।।२।।' [पुष्पमाला-१९१]

अथ चतुर्थसमितौ कथा –

'उवाच साधुनाऽऽचार्यो, ग्रामं यामोऽथ साधुभिः । कृते विहृत्यै संबाहे स्थिताः केनापि हेतुना ।।१।।'

पात्रकाद्युपधीनेको, लग्नः स्थापयितुं तदा । साधुभिर्भणितः स्थानं, प्रत्युपेक्ष्य विमुच्यताम् ।।२।।

ऊचे किमत्र सर्पोऽस्ति, ततः संनिहिता सुरी । तत्र सर्पं विचक्रेऽथ, प्रबुद्धः समितोऽभवत् ।।३।। [आ.नि.तिलकाचार्यवृत्तौ गा. १२७१]

अथ पञ्चमी पारिष्ठापनिकासमितिः सा च सचित्ताचित्तमिश्रपृथिवीकायाम्बुवैश्वानरवायुकायद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियशरीराशुद्ध-गृहीतान्नपानोच्चारप्रश्रवणादि परिष्ठाप्ययोग्यवस्तु यत् परिष्ठाप्यते तत् सर्वं आपातादि विरहिते निर्जन्तुप्रदेशे व्युत्सार्यते, यत उक्तं च –

'आवायाइ विरहिए, देसे संपेहणाइपरिसुद्धे । उच्चाराइ कुणंतो, पंचमसमिओ समाणेई ।।१।।' [पुष्पमाला-१९३]

'कफमूत्र-मलप्रायं, निर्जन्तुजगतीतले । यत्नाद् यदुत्सृजेत् साधुः, सोत्सर्गसमितिर्भवेत् ।।१।।' [यो.शा. ४०]

---

1. ०शास्त्रेषूक्तम् प१ छ ।

तत्र – **'धम्मरुइमाइणो इह, आहरणं साहुणो गयपमाया । जेहिं विसमावईसु वि, मणसा वि न लंघिया एसा ।।२।।'** [पुष्पमाला-१९४]

यथा धर्मरुचिना कटुतुम्बं व्युत्सार्यते[1] तथा ढण्ढकुमारमुनिना मोदकाश्च, तथा –

'एकश्च समितः साधुः, कायिक्यादिकृते बहिः । एकैकं स्थण्डिलं प्रत्यलेखयन्न त्रयं त्रयम् ।।१।।'

'ऊचे च तत्र सन्त्युष्ट्रा, निविष्टा किं च शृङ्खलाः । उष्ट्ररूपं ततः कृत्वा, निविष्टा तत्र देवता ।।२।।'

'उत्थितः सोऽथ कायिक्या, कृते तत्रोष्ट्रमैक्षत । द्वितीयेऽपि तृतीयेऽपि, स्थण्डिले तं विलोक्य सः ।।३।।'

अथ द्वितीयमुत्थाप्यापश्यत् सोऽपि तमैक्षत । ततस्तं देवताऽवोचत्, किं न त्वं सप्तविंशतिम् ।।४।।'

'प्रेक्षसे स्थण्डिलान्यत्र, सम्यक् सोऽथ प्रपन्नवान् । अथान्यदपि यत् किञ्चित्, परिष्ठाप्यं तदुच्यते ।।५।।' [आ.नि.तिलकाचार्यवृत्तौ गा. १२७१]

अत्र विस्तरतः पारिष्ठापनिकानिर्युक्तिर्वाच्या । इति संक्षेपतः पञ्चसमितिस्वरूपम् ।

अथ गुप्तित्रयस्वरूपं च, यथा आर्तरौद्राद्याकुलताऽप्रशस्तकल्पनाजालमुक्तं मनोव्यापारः प्रशमामृतरसास्वादासक्तं मनः मनोगुप्तिरुच्यते, यत उक्तं च –

१. व्युत्सर्यन्त प$_2$ ।

'विमुक्तकल्पनाजालं समत्वे सुप्रतिष्ठितम् । आत्मारामं मनस्तज्ज्ञैर्मनोगुप्तिरुदाहृता ।।१।।' (यो.शा. ४१)

तथा च – 'अकुसलमणोनिरोहो, कुसलस्स उइरणं तहेगत्तं । इय निद्दियमणपसरा, मणगुत्तिं बिंति महरिसिणो ।।१।।'

अवि जलही वि निरुंभइ, पवणोवि खलिज्जए उवाएणं । मन्ने न निम्मिओ च्चिय, कोवि उवाओ मणनिरोहे ।।२।।

चिंतइ अचिंतणिज्जं, वच्चइ दूरं वि लंघइ गुरुं पि । गरुआण वि ज़ेण मणो, भमइ दुरायारमहिल व्व ।।३।।

जिणवयणमहाविज्जा, सहाईणो अहव केइ सपुरिसा । रुंभंति तंपि विसमिव, पडिमापडिवन्नसड्ढुव्व ।।४।।

[पुष्पमाला १९५-१९८]स श्रावको यथा –

'श्रावको जिनदासाख्यः, प्रतिमां सार्वरात्रिकीम् । प्रपन्नो यानशालायां, दुःशीला तस्य च प्रिया ।।१।।'

लोहकीलकयुग् पादं, गृहीत्वा तल्पमाययौ । अज्ञानात् तत्र पल्यांह्रौ, तल्पपादं निवेश्य सा ।।२।।

अनाचारं प्रकुर्वाणा, व्यध्यत् कीलेन तत्पदम् । वेदनां सोऽतिसेहे तां, न दुर्ध्यानं मनोऽप्यगात् ।।३।। (आ.नि.ति.वृत्तौ गा. १२७१)

अत्र यथाऽसौ जिनदासस्तथा जिनधर्मश्रेष्ठिरपि मनोगुप्तौ प्रकीर्तितः । यथा – अयोध्यायां अवधिज्ञानी समरादित्यकुमारोऽकस्मात् देवोद्योते जाते किमिदमिति पित्रा राज्ञा पृष्टः सन् आख्याति ।

इत्थंतरम्मि बालायवसरिसो पयासंतो णयरिं वियंभिओ उज्जोओ, पवज्जिया देवदुंदुही पसरिओ पारिजायामोओ, सुव्वए दिव्वगेयं, वड्ढिओ हरिसविसेसो, राइणा भणियं, वच्छ ! किमेयं ति, कुमारेण भणियं एसो देवुप्पाओ, राइणा भणियं वच्छ ! को उण एस देवो ? किं निमित्तं वा अयंडे उप्पाओ, कुमारेण भणियं ताय ! एस खलु गुणधम्मसेट्ठिपुत्तो जिणधम्मो नाम सेट्ठिकुमारो, अज्जेव देवत्तमणुपत्तो, ताय ! मित्तस्स भारियाए य बोहणत्थमागओ इहाति पडिबोहियाणि य ताणि, तओ देवलोगगमणणिमित्तं दंसेमि, एयासिं नियरिद्धिं ति उप्पईओ इयाणिं, राइणा भणियं वच्छ ! कहं पुण एस अज्जेव देवत्तं पत्तो ? कहं वा विबोहिओ मित्तो भारिया य, कुमारेण भणियं एसो वि वइयरो कम्मपरतंतसत्तचेट्ठा[1]णुरूवो तहावि ताएण पुच्छिओ, साहीयइ अन्नह कहमीईसं इहपरलोअविरुद्धं साहिउं पारीयइ, राइणा भणियं वच्छ ! किमेत्थमक्खयंति, कुमारेण भणियं तायइ जं एवं, ता सुण-एस खलु जिणधम्मो जिणवयणभावियमई विरत्तो संसारवासाओ णिरीहो विसएसु भावए कुसलपक्खं मित्तो य से धणयत्तो णाम भारिया बंधुला सा ऊण अविवेयसामत्थओ संगया धणयत्तेण अइक्कंतो कोइ कालो, अज्ज उण निरवेक्खयाए इहलोयं पइ असाहिऊण परिअणस्स नियगेहासन्नसुन्नगेहे, ठिओ सव्वराइं पडिमं न याणिओ बंधुलाए एसा वि विइन्नधणदत्तसंकेया घेत्तुण लोहकीलयसणाहपायं पल्लंकं गया तं सुन्नगेहं अंधयारदेसेण जिणधम्मपाओवरि ठाविओ, पल्लंको विद्धो सो खीलएणं समागओ धणयत्तो, निवन्नो पल्लंके निस्सन्ना बंधुला आलिंगिया धणयत्तेणं पवत्तं मेहुणं, भारायाइसेण पीडिओ ताव जाव पायतलं विभिंदिऊण निम्मिओ धराए, वेयणा इसएण मुच्छिओ जिणधम्मो, अणुलग्गो भित्तिकोणेण ण लक्खिओ इयरेहिं,

---

१. ० तंतसंत० प१ छ ।

समागया चेअणा आभोईओ वइरो वड्डिआ कुसलबुद्धी चिंतिअं च णेण अहो खलु ईईसा इमे विसया, मोहंति कुसलबुद्धि णासेंति सीलरयणं पाडिंति दुग्गइए, सव्वहा दुव्विगिच्छा, एते जीवाणं भावयाईणो तो धन्ना महामुणी । तहोवसमलद्धिजुत्ता, तिहुयणेकगुरवो तेयवंतो तित्थनाहो जेसि सन्निहाण उ वि जोग्गवेसावत्थियाणं अविसेसेण पायं ण होइ पावबुद्धी पाणिणा त्ति, अहं पुण अहन्नो अच्चंतसंगयाण पयत्तेणावि सव्वहा ण चएमि भावोवयारं काऊं मित्तभारियाणं पि किमंग पुण अन्नेसिं, अहो मे अप्पंभरियत्तं अहो दुक्खहेऊ वा अहो अकयत्थत्तणं अहो अकम्मपरिणइं मएवि संगयाणं एयासिं ईइसं किलिट्ठचेट्ठियं उवहासपायं लोए णिबंधणं कुगइवासस्स । सव्वहा विराहिअं मए सुभासियरयणं, जमेवं सुणीयइ ण खलु निप्फलो कल्लाणमित्तजोगो त्ति । कीईसी वा मम कल्लाणया जेण एवमेयं हवइ । अत्थि इमंमि पक्खवाओ, इमं पुण भयवतो केवली वियाणंति । सव्वहा णमो वीयरागाणं णमो गुरुयणस्स एवं भावसारं वि चिंतयंतो, विमुक्को जीविएणं, उप्पन्नो बंभलोगम्मि[1], दिन्नोणेण उवओगो, कोऽहमिमो किं दाणं, का दिक्खा, को वा मे तवो चिन्नो, जेण अहीकपुन्नो देवो देवलोयम्मि उववन्नोमित्ति एवं चिंतयतो ओहिणाणं पउंजति, आलोइयं सव्वं अकाऊण देवकिच्चं पहाणकरुणासंगउ विबोहणणिमित्तं मित्तभारियाणं सयराहमेवं समागओ इहं ण एवंविहाणं अवीतरागपडिवन्नाणं विणिवायमंतरेणं संभवइ, बोहेत्ति पउत्ता देवमाया, कया बंधुलाए विसूईया, गहिया महावियणाए विउव्वियं असुइजंबालं, अइचिक्कणं फासेणं एगिट्ठदुरभिगंधं अमणोरमं असुइभक्खणरयाणं पि एवंविहेण तेण भिन्ना उभयपासाओ हा हा मरामि त्ति, अवलंबए धणयत्तं भिज्जए धणयत्तो वि, पुणो पुणो तेण पावेण विलिप्पमाणो जंबालेणं गहिओ

१. देवलोगम्मि प, छ ।

सोयवेयणाहिं, जाया महाअरई, चिंतिअं च णेण अहो कीइसं संजायं ति, उव्विग्गो मणागं ओसरई बंधुलाओ, तीए चिंतियं अहो एयस्स णेहो संपयं चेव उव्वीयई, भणिअं च णाए, हा हा मरामित्ति । महई मे वेयणा भज्जंति अंगाइं, तेण भणिअं किमहमेत्थ करोमि । असज्झं खु एअं, तीए भणिअं संवाहेहिं, अंगं लग्गो, उवरोहमेत्तेणं लेसिया हत्था, न चएइ वावारिउं, तओ चिंतियमणेण, अहो किमेयंत्ति अदिट्ठपुव्वं अम्हेहिं मुत्तिमंतो पापपगरिसो असुंदरो, भणिअं च सकरुणं किमिदमेत्थ करेमि ण वहंति मे हत्था, गहीओ य अरईए, सव्वहा पावविलसियमिणं, बंधुलाए चिंतियं एवमेवं ण अन्नहा, महंतमेवमेयं पावं जं परमदेवयाकप्पो सिणेहालू वंचिओ भत्तारो किमिणं उभयलोअविरूद्धं, समायगा संवेगं हा हा अज्जउत्त हा अज्जओत्तत्ति रोविउं पउत्ता, धणयत्तेण चिंतियं हा अणज्ज धणयत्त, एवंविहे जीवलोए एद्दहमेत्तसारे संसारे सोऊण पियवयंस्सवयणं उवजीविऊण तप्पसाएणं किमियमुचियंत्ति, एवंविहाण चेट्ठिआणं ईइसा चेव परिणई त्ति हा पिय पियवयंस दूढो मए तुमंति चिंतिऊण संवेगमुवगओ गओ य मोहं, एत्थंतरंपि एस एत्थं पडिबोहणसमओ त्ति जाणिऊण ओहिणा तेसिं विप्पलोएण दिव्वरूवधारिणा संवेगवुड्ढिनिमित्तं सबपूअणं च ववएसेण दिन्नं दरिसणं, णिव्वत्तिया सबपूआ, अवहरिया वेयणा इयरस्स सोआणलो, दिट्ठो, तेहिं देवो, वंदिओ भावेणं चिंतियं च णेहिं, अहो णे एयस्स पहावेणं अवगया वेयणा, अहो से सत्थी, अहो रूवं अहो दित्ती अहो कंती विमिएहिं पणमिओ सविणयं, भणियं च भयवं को तुमं किं णिमित्तमिहागओसित्ति, तेण भणियं देवो हं जिणधम्म-पडिमापूअणत्थमागओ म्हि । तहिं भणियं कहि जिणधम्मपडिमा दंसिया देवेण एसा पडिमात्ति, दिट्ठा तेहिं हा जिणधम्मविवन्नपडिमा विय दीसइ त्ति, संखुद्धाणि हियएणं, भणियं च णेहिं भयवं कहिं जिणधम्मो, देवेण भणियं देवत्तीहूओ एसो, ततो विसेसओ णिरूवमाणेहिं दिट्ठो

मंचखीलवेहो, कयमकज्जमम्हेहिं उवगयाणि मोहं, समासासियाणि देवेणं लज्जाईसएण, समारद्धाणि अत्ताणयं वावाईऊं णिवारियाणि देवेणं भणियं च भो भो किं णिमित्तं तुब्भे अत्ताणयं वावाएह तहिं भणिअं अलमम्हाण णिमित्तसंवणेण, दिव्वणाणनयणो, भयवं किं वा ण याणइ ता इमं चेव अम्हाण एत्थ पत्तयालं देवेण भणियं च अलं मरणमेत्तेण तदुवएसपालणं तुम्हाण पत्तयालं ति, तेहिं भणियं भयवं अजुग्गाणि अम्हे, ता खु एसस्स गओ सो भयवं अम्हाणमदंसणिअयवत्थं ति, देवेण भणियं णो अजुग्गाणि तुम्हे जेणेवं परितप्पह, ण खलु किलिट्ठकम्माण आसेविए अकज्जे कयाइ पच्छायावो होई, सुंदरो अ एसो पक्खालणं पावमलस्स, न यावि सो गओ तुम्हाण-मदंसणीअमवत्थं जओ सो चेव अहयंति, ण खिज्जियव्वं तुम्हेहिं ईईसी एसा कम्मपरिणई, दारुणं मोहचेट्ठियं, रोद्दा विसयवत्तिणी सव्वहा किंमईए संपयं पि धम्मसरणाइं होइ, परिच्चयह सव्वमन्नं, तेहिं भणियं जं भयवं आइसइत्ति किं तु अवस्समेव उज्झियव्वा अम्हेहिं पाणा, ण वहेमो, अकज्जायरणकलंकदूसियं बोन्दिं तुह वयणाओ जिणियपच्छायावाई संपयं खणमवि धारेऊं, एवं ववत्थिए समाइसउ भयवंति साहिओ देवण धम्मो परिणओ भावेणं, कया सव्वविरई, पच्चक्खायमणसणं, जाओ विसुद्धपरिणामो, णिंदियाइं पुव्वभवदुक्कडाइं, परिणओ संवेओ, भावियं भवसरूवं पडिबद्धाणित्ति, कयकिच्चभावेण पक्खिविय णियकडेवरं उप्पईउ देवोत्ति एयमाईन्निऊण संविग्गो रायात्ति । एवं मणोगुत्तीए जिणदासजिणधम्मसंबंधो । [समरादित्यकथायां नवमे भवे] अथ वाग्गुप्तिः सा चाप्रशस्तवाग्गोपनरूपा । प्रशस्तवाक् प्रवृत्तिरूपा च । अथाप्रशस्ता वाग् वैरिणी शस्त्रसमा विषसमा । यत उक्तं च –

'न तथा रिपुर्न शस्त्रं, न विषं न हि दारुणो व्याधिः । उद्वेजयति पुरुषं, यथाहि कटुकाक्षरा वाणी ।।१।।

'प्रशस्ता च जगदाह्लादका च यथा, न तथा शशी न सलिलम् न चन्दनरसो न शीतला च्छाया आह्लादयन्ति पुरुषं यथा हि मधुराक्षरा वाणी ।।२।।'

तथा – 'अकुसलवयणनिरोहो, कुसलस्स उईरणं तहेगत्तं । भासाविसारएहिं, वयगुत्ती वन्निया एसा ।।३।।'

'दम्मंति तुरंगादि हु, कुसलेहिं गया वि संजम्मिज्जंति । वयवग्धे संजमिऊं, निउणाण वि दुक्करं मन्ने ।।४।।'

'सिद्धंतनीइकुसला, केई निगिण्हंति तं महापुरिसा । सन्नायग चोरग्गह जाण गुणदत्तसाहु व्व ।।५।।' [पुष्पमाला-१९९-२०१]

तत्सम्बन्धो यथा -

यथा साधुः स्वजातिकान्, द्रष्टुं पल्लीमलिम्लुचैः । ग्रहीतोऽमोचि चेत्युक्त्वा, माख्याः कस्यापि नोऽत्रागान् ।।१।।'

'तस्याग्रे मिलिता मातापितृभ्रात्रादयोऽखिलाः । आयान्तो जन्ययात्रायां, विचाले सोऽपि तैः सह ।।२।।'

'तस्करैर्मुषितः सार्थं, दृष्ट्वा ते मुनिमूचिरे । साधुः सैष गृहीत्वेहास्माभिर्युक्तोऽधुनैव यः ।।३।।'

'तच्छ्रुत्वाम्बाऽवदच्चौरान् समर्पयत मे छरीम् । स्तनौ छिनद्मि येन स्वौ किमित्यूचेऽथ चौरपः ।।४।।'

'दुष्पुत्रोदुष्पुत्रोऽपात् ययोः पाद्ययोः क्षीरं नाख्यद् युष्मान् सतोऽपि यः । चौरोऽवक् तं कथं नाख्यः पित्रोराख्यदथो मुनिः ।।५।।'

'स्वधर्मं चौरपो बुद्धः सर्वं तन्मुष्टमार्पयत् ।।६।।'

अथ कायगुप्तिः – **'जो दुट्ठगयंदो इव, देहो असंजमेसु वट्टंतो । नाणंकुसेण रुंभइ, सो भन्नइ कायगुत्ति त्ति ।।१।।'**

'कुम्मुव्व यथा अंगे, अंगोवंगाइ गोविउं धीरा । चिट्ठंति दयाहेऊं, जह मग्गपवन्नओ ।।२।।' [पुष्पमाला-२०२-२०३] यथा -

'प्रवृत्तः साधुरध्वानं, सार्थे चावासिते क्वचित् । पदमात्रं कथमपि, शुद्धं स्थण्डिलमासदत् ।।३।।

स्थितस्तत्रैकपादेन, सर्वामपि विभावरीम् ।।' (आ.नि.तिलकाचार्यवृत्तौ गा. १२७१)

अथ सुनागदत्ताइणो जयात्तिपदस्य दृष्टान्तो यथा – उक्तं च –

'पंचसमियी तिगुत्ती, आराहणीया मुणीहिं तिविहेण । जह नागदत्तसड्ढाइएहिं आराहिय सिद्धा ।।१।।'

व्याख्या - एता समितिगुप्तिरूपा अष्टप्रवचनमातरो मुनिभिस्तथाऽऽराधनीया यथा नागदत्तादयः श्राद्धास्ताभिः समित्यादिभिः आराधिताभिः शिवं प्राप्ताः ।। यथा –

श्रीहर्षपुरे [१]नागदत्त[२]नागमित्र[३]दमदन्तादिनवश्राद्धानां व्यवहारिणां गृहीतपौषधानां श्रीप्रद्युम्नसूरिपार्श्वे धर्मोपदेशं श्रुत्वा अवसरे तैः स्व-स्वभवपरिणामाः पृष्टाः, श्रीगुरुभिरुक्तं – नागदत्त ! तवास्मिन्नेव भवे केवलज्ञानं नागमित्रस्य द्वितीये, दमदन्तस्य तृतीये, दामोदरस्य चतुर्थे, सागरस्य पञ्चमे, सिंहस्य षष्ठे भवे, जिनदासस्य सप्तमे, जिनदेवस्य अष्टमे भवे, लक्ष्मीपुत्रस्य नवमे भवे, एवमेकैकभवाधिक्यमुक्तं

जातमाश्चर्यम् । पुनः पृच्छा, केवलिनोक्तं – पूर्वभवे शम्पाननगर्यां शङ्करव्यवहारिणो यूयं नवापि पुत्राः निपुणाः, पौषधग्रहणानन्तरमाद्येन मनोवाक्कायैः समितिगुप्तय आराधिताः । द्वितीयेन पञ्चसमितयो गुप्ती च, तृतीयेन पञ्चसमितयो गुप्तिश्च, चतुर्थेन पञ्च समितयः एव, पञ्चमेन तु ताश्चतस्त्रः, षष्ठेन तास्तिस्त्रः, सप्तमेन ते द्वे, अष्टमेन सा एकैव, नवमेन अष्टप्रवचनमातृषु नैकाऽपि, अन्यः सर्वोऽपि श्राद्धधर्मः सम्यक् पालितः, तेन युष्माकं विराधनाकृतं भवाधिक्यम् ।

ततः स नागदत्तश्राद्धः सर्वसावद्यसंयोगं परित्यज्य सर्वचारित्राचारानाराध्य केवलज्ञानश्रियं समासाद्य तस्मिन्नेव भवे मुक्तिं जगाम, नागमित्रादयस्तु क्रमेण द्वितीयादिभवेषु च सिद्धाः ।

अथोपसंहारमाह – एवं पूर्वोक्तचारित्राचारेण धन्याः पुण्यात्मानः स्वयं हिताचरणं कुर्वन्ति समाचरन्ति, कैरिव ? भरतादिमहर्षिभिरिव, उपलक्षणतः अन्यैरपि राजर्षिभिरिव, यथा चोक्तं श्रीठाणांगे उत्तराध्ययनेऽपि च – **भरहे वासे दस रायहाणीओ पन्नत्ताओ तं जहा चंपा[१] महुरा[२], [३]वाणारसी[१], [४]सावत्थी, [५]साकेयं, [६]हत्थिणपुरं, [७]कंपिल्लं [८]मिहिला कोसंबी[९] रायगिहं,[10] एता पुण दससु रायहाणीसु दस रायाणो मुंडे भवित्ता जाव पव्वइत्ता** [ठाणांग सू. ७१८]

जो चक्कवडिकंबला रिद्धिरहो सव्वकम्मकयविरहो । सो चक्कवट्टिभरहो जाइसरिओ हु भवदरहो । १ तथा च -

१. वाराणसी प, छ ।

भरहे सगरे मघवं सणंकुमारे य संती कुंथू अरे महापउमे हरिसेणे जयणामेत्ति । तथा च

'एवं पुन्नपयं सोच्चा, अत्थधम्मं विसोहियं । भरहो वि भारहं वासं, चिच्चा कामाइ पव्वइओ ।।१।।'

'सगरो वि सागरंतं, भरहं वासं नराहिवो । ईसरियं केवलं हिच्चा, दयाए परिनिव्वुओ ।।२।।' [उत्त.अध्य.१८ गा. ३४-३५]

तथा –

'मघवं सणंकुमारो, संती कुंथु अरो य सह पउमो । हरिसेणो य जओ, तह पव्वइआ चक्किणो एए ।।३।।'

तथा रायरिसीहिं व्व अन्नेहिं त्ति अन्यैरपि राजर्षिभिर्वा स्वहितमाचरितं तथा ते राजर्षयो यथा –

'करकंडु कलिंगेसु, पंचालेसु य दुम्मुहो। नमीराय विदेहेसु, गंधारेसु य निग्गई ।।१।।' [उत्त. अध्य.१८ गा.४६]

'तह संजय रायरिसी, दसन्नभद्दो उदायणो कासी । विजओ महब्बलाइ य, रिसिचरियाइं च सरहं तहा ।।२।।'

एतेषां भरतादिचक्रवर्तिमहर्षीणां अन्येषां च राजर्षीणां चरित्राणि आख्यानानि श्रीउत्तराध्ययनवृत्तिप्रमुखतो ज्ञेयानि ।।५८।।

इति श्रीतपागच्छेन्द्र श्रीहीरविजयसूरिराज्ये उपाध्यायश्रीसकलचन्द्रविरचिते श्रीहिताचरणग्रन्थे साधुहिताचरणरूपो दशमोऽधिकारः समाप्तः ।।

।। तपोधर्मरूप एकादशोऽधिकारः ।।

सव्वायारेणेवं, कुणंति धन्ना सयं हियायरणं । भरहाइमहारिसीहिं व, चरित्तसरणं च हियं तेसिं ।।५९।।

सयला लद्धी रिद्धी, सिद्धी विसमं पि होइ जेण समं । तवसा पावं कम्मं, खवेइ भविओ अ जं भवे दुहा ।।६०।।

हियमप्पणो करंते, विगिट्ठतवसा तवस्सिणो लोए । असुरसुरनरवरिंदा, थुणंति तेसि नंदनादि व (पंचाव च) ।।६१।।

व्याख्या – येन तपसा सर्वा अपि 'लद्धी'त्ति लब्धयो भवन्ति, अत्रैकवचनमपि लब्धिजात्यपेक्षया, तेन सर्वापि लब्धिर्भवतीत्येता लब्धयस्तु लब्ध्यन्तरायकर्मक्षयोपशमसंभवा भवन्ति, कर्मणो बन्धस्तु मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगरूपचतुर्भिर्मूलहेतुभिर्भवति तेषामबन्धस्तु अनाश्रवो हि आश्रवद्वारेभ्यो विरतानां स्यादिति, यत उक्तं च -

- 'जहा उ पावयं कम्मं, रागदोससमज्जिअं । खवेइ तवसा भिक्खू, तमेगणग्गमणो सुण ।।

'पाणिवहमुसावाया, अदत्तमेहुणपरिग्गहा विरओ । राईभोअणविरओ, जीवो हवइ अणासवो ।।१।।'

तथा – 'पंचसमिओ तिगुत्तो, अकसाओ जितिंदिओ । अगारवो य निसल्लो, जीवो हवइ अणासवो ।।२।।

'एतेसिं तु विवज्जासे, रागदोससमज्जियं । खवेई तओ जहा भिक्खू, तमेगग्गमणा सुण ।।३।।

तथा –

'जहा महातडागस्स, संनिरुद्धे जलागमे । उस्सिंचणाहिं तवणाए, कमेणं सोसणा भवे ।।४।।'

'एवं तु संजयस्सावि, पावकम्मनिरासवे । भवकोडिसंचियं कम्मं, तवसा निज्जरिज्जइ ।।५ त्ति।।' [उत्त.अध्य.३० गा. १-६]

तेसिं कम्माणं निज्जरट्ठाए भगवंतो अणगारा ईरिआसमिआ भासासमिआ एसणासमिआ आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिआ उच्चारपासवणखेलसिंघाणजल्लपरिट्ठावणिआ मणगुत्ता वयगुत्ता कायगुत्ता गुत्तिंदिआ गुत्तबंभयारी अममा अकिंचणा णिरुवलेवा मुक्कसव्वपडिबंधा संसारपारगामी कम्मनिग्घायणट्ठाए तवोवहाणा भवंति यथोक्तं –

'समयपसिद्धं च तवो, बहिरमब्भंतरं च बारसहा । नाऊण जहा विरियं, कायव्वं सुहत्थीहिं ।।१।। [पुष्पमाला-७१]

समयपसिद्धं ति सूत्रोक्तं तद्यथा –

'सो तवो दुविहो वुत्तो, बहिरोब्भंतरो तहा । बाहिरो छव्विहो वुत्तो, एवमब्भंतरो तहा ।।१।।' [उत्त.अध्य. ३० गा. ७]

तत्र बाह्ये षड्विधतपो यथा –

'अणसणं ऊणोयरिया, भिक्खायरिया रसपरिच्चाओ । कायकिलेसो संली-णया य बज्झो तवो होइ ।। [उत्त.अध्य.३० गा. ८] -

- तत्थ अणसणं दुविहो इत्तरियं आवकहियं च, तत्थ इत्तरियं अणेगविहं चउत्थभत्तपच्चक्खाणं छट्ठभत्तपच्चक्खाणं अट्ठमभत्तपच्चक्खाणं

दसमभत्तपच्चक्खाणं दुवालसभत्तपच्चक्खाणं चोद्दसमभत्तपच्चक्खाणं चउम्मासिए भत्तपच्चक्खाणे पंचमासिए भत्तपच्चक्खाणे छम्मासिए भत्तपच्चक्खाणे, एअं तु सिरिवद्धमाणजिण-तित्थम्मि, इत्तरियतवं रिसहतित्थस्स इत्तरिअं तु जाव संवच्छरिअं । अथ आवकहियं तवोकम्मं दुविहं पाउवगमं भत्तपच्चक्खाणं च, पाउवगमं पि दुविहं वाघाइयं निव्वाघाईयं णियमा, अप्पडिकम्मभत्तपच्चक्खाणमवि दुविहं भवइ । वाघाइमं णिव्वायाइमं च णियमा सपडिक्कमं । अथ ओमयरिआ, उमोयरिया दुविहा भवइ दव्वोमोयरिया भावोमोयरिया । तत्थ दव्वोमोयरिया दुविहा भवइ, एगा उवगरणदव्वोमोयरिआ भत्तपाणदव्वोमोयरिया । तत्थ उवगरणदव्वोमोयरिया तिविहा भवइ – एगे वत्थे एगे पाए वित्तयत्तोवगण सातिज्जणया तच्च चियत्तं प्रीतिकरं त्यक्तं वा दोषैर्यदुपकरणं ! वस्त्रपात्रमेव वा तस्य याऽऽश्रयणीयता खेदनीयता वारिया सोलसकवला दुभागपत्ता, चउवीसं पत्तोमोयरिया एक्कतीसं भवे कवलाः १ । अत्राल्पाहारोनोदरिकानामा । एककवलादारभ्य यावदष्टौ कवला अल्पाहारोनोदरिका १ । एवं नवभ्यः कवलेभ्य आरभ्य यावद् द्वादशकवलास्तावदपार्द्धोनोदरिका २ । त्रयोदशकवलादारभ्य यावत् षोडश तावद् विभागोनोदरिका ३ । सप्तदशभ्य आरभ्य यावच्चतुर्विंशतिस्तावत्प्राप्तोनोदरिका ४ । पञ्चविंशतेरारभ्य यावदेकत्रिंशत्कवलास्तावत् किञ्चिदूनोदरिका ५ । एवं पञ्चविधोनोदरिका, अनेनानुसारेण पानविषयोनोदरिकाऽपि भावनीया, एवं भक्तपानविषयोनोदरिका । अथ भावोमोयरिया सा अणेगविहा भवई – अप्पकोहे अप्पमाणे अप्पमाए अप्पलोहे अप्पसंद्दे अप्पझञ्झे । अथ '**भिक्खायरिये**'त्ति भिक्खायरिया अणेगविहा भवइ – दव्वाभिग्गहचरए खित्ताभिग्गहचरए कालाभिग्गहचरए भावाभिग्गहचरए । तत्र द्रव्याभिग्रहचरको मुनिः

लेपकृतादिद्रव्याभिग्रही, क्षेत्राभिग्रही तु स्वग्रामपरग्रामादिविषयः, कालाभिग्रही च पूर्वाह्नादिकालविषयी, भावाभिग्रही तु मानहसनप्रवृत्तपुरुषादिविषयः, तथा उक्खित्तचरए णिक्खिंउवक्खित्तचरए वट्टिज्जमाणचरए परिविक्खमाणचरए साहरिज्जमाणचरए त्ति, उवणीयमाणचरए अवणीयमाणचरए संसट्ठचरए असंसट्ठचरए तज्जायसंसट्ठचरए अतज्जायसंसट्ठचरए अन्नायचरए दिट्ठचरए पुव्वलाभिए भिक्खलाभिए अभिक्खलाभिए अन्नगिलाए उवनिहिए परिमितपिंडलाभिए सुद्धेसणिए संखादत्तिए । तत्र उत्क्षिप्तचरकादयो मुनयः, उत्क्षिप्तं स्वप्रयोजनाय पाकभाजनाद् उद्धृतमन्नादि तदर्थमभिग्रहतश्चरतीति तद्गवेषणाय गच्छतीति उत्क्षिप्तचरकः, एवमन्येऽपि यथासंभवं औपपातिकवृत्तितो ज्ञेयाः । अथ रसपरित्यागे तपो यथा, तत्र रसपरिच्चाए अणेगविहे भवइ – यथा निव्वीए रसपरिच्चाए आयंबिलीए आयामसित्थभोई अरसाहारी विरसाहारी अंताहारी पंताहारी लूहाहारो ।। अथ कोऽसौ कायक्लेशः ? कायकिलेसे अणेगविहे भवति यथा ठाणविइए उक्कडासणिज्जे पडिमट्ठाई, वीरासणिए नेसिज्जिए आयावए अवाउडे अकंडुए सव्वगायपरिकम्मविभूसविप्पमुक्के इति कायक्लेशतपः । अथ काऽसौ प्रतिसंलीनता ? पडिसंलीणया चउव्विहा भवइ, यथा इंदियपडिसंलीणया कसायपडिसंलीणया जोगपडिसंलीणया विचित्तसयणासणसेवणया ५ । सो इंदियपडिसंलीणया पंचविहा – सोत्तिंदियविसयपयारनिरोहो सोतिंदियविसयपत्तेसु अत्थेसु रागदोसणिरोहो एवं जाव फासिंदियविसयपत्तेसु रागद्दोसरोहो । काऽसौ कसायपडिसंलीणया ? सा चउव्विहा पन्नत्ता कोहोदयणिरोहो उदयपत्तस्स वा कोहस्स विफलीकरणं एवं माणमायालोहस्स वि णिरोहो उदयपत्तस्स विफलीकरणं इति कसायपडिसंलीणया ।। अथ काऽसौ योगपडिसंलीणया ?

जोगपडिसंलीणया तिविहा भवइ - मण-वयण-कायसंजोगपडिसंलीणया, तत्थ मणजोगपडिसंलीणया अकुसलमणोनिरोहो कुसलस्स मणउदीरणा । एवं वइजोगपडिसंलीणया अकुसलवइजोगनिरोहो कुसलवइजोगउदीरणा । काऽसौ कायजोगसंलीणया ? जण्णं सुसमाहियपाणिपादो कुम्मो इव गुत्तिंदिओ सव्वगायपडिसंलीणो चिट्ठइ । काऽसौ विचित्तसयणासणसेवणया ? जण्णं आरामेसु वा उज्जाणेसु वा देवकुलेसु सहासु पवासु पणियगिहेसु पणियसालासु, इत्थीएसु पंडगसंसत्तविरहियासु वसहीसु फासुएसणिज्ज-पीढफलगसेज्जासंथारगं उपसंपज्जित्ताण विहरइ । एसा संपडिलीणया, इति बाहिरीए तवोकम्मे ।।

अथ छव्विहो अब्भंतरो तवो –

'पायच्छित्तं विणओ, वेयावच्चं तहेव सज्झाओ । झाणं उस्सग्गो वि य, अब्भिंतरओ तवो भणिओ ।।१।।'

तत्थ पायच्छित्तं दसविहं यथा – 'आलोयणारिहे पडिक्कमणारिहे मीसपायच्छित्ते विविगारिहे विउस्सगारिहे तवारिहे छेदारिहे मूलारिहे अणवट्ठप्पारिहे पारिंचियारिहे । अथ विणए सत्तविहे भवइ यथा – [१]णाणविणए [२]दंसणविणए [३]चरित्तविणए [४]मणविणए [५]वइविणए [६]कायविणए [७]लोगोवयारविणए । तत्थ णाणविणओ पंचविहो भवइ – यथा आभिणिबोहियणाणविणए सुअणाणविणए ओहिणाणविणए मणपज्जवणाणविणए केवलणाणविणए । दंसणविणए दुविहे पन्नत्ते-सुस्सूसणाविणए अणच्चासणयाविणए । तत्थ सुस्सूसणाविणओ

अणेगविहो भवइ, जहा – अब्भुट्ठाणेइ वा अणासणभिग्गहेइ वा आसणप्पयाणेइ वा सक्कारेइ वा सम्माणेइ वा कतिकम्मेइ वा अंजलिपग्गहेइ वा इंतस्स गच्छणावियस्स पज्जूवासणया गच्छंतस्स पडिसंसाहणया । अत्थ अणज्झासणयाविणए पणतालीस तिविहो भवति । [१]अरिहंत, [२]अरिहंतपन्नत्तधम्मस्स [३]आयरिय [४]उवज्झाय [५]थेर [६]कुल [७]गण [८]संघ [९]किरिया [१०]संभागि [११]मइणाण [१२]सुअणाण [१३]ओहिणाण [१४]मणपज्ञवणाणं [१५]केवलणाणं एतेसिं णं पण्णरसपयाणं [१]भत्ती [२]बहुमाण वण्णसंजलणाइहिं पणयालीसं भवति । चरित्तविणओ पंचविहो भवति जहा – [१]सामाईयचरित्तविणओ [२]छेओवट्ठावणिय[३]परिहारविसुद्धिसुहुम[४]संपराय[५]अहक्खायचरित्तविणओ । अथ मणविणओ दुविहो भवति – अपसत्थमणविणओ पसत्थमणविणओ । अपसत्थमणविणओ जेण जेण मणेण सावज्जे सकिरिए सकक्कसे कडुए निट्ठुरे फरुसे अण्हकरे छेदकरे भेदकरे परितावणकरे उद्दवणकरे भूओवघाइए तहप्पगारं मणं नो पधारेज्जा एसो अपसत्थमणविणओ । अथ पसत्थमणविणओ – तं चेव पसत्थेण, एवं च वइविणओ तेहिं चेव पदेहिं णेयव्वो ।। अथ कायविणओ दुविहो भवइ – अपसत्थकायविणओ पसत्थकायविणओ । अपसत्थकायविणओ सत्तविहो – अणाउत्तं गमणं अणाउत्तं ठाणं अणाउत्तं णिसीयणं अणाउत्तं तुअट्टणं अणाउत्तं उल्लंघणं अणाउत्तं पल्लंघणं अणाउत्तं सव्विंदियकायजोगजुंजणं एस अपसत्थकायविणओ । अथ पसत्थकायविणओ एवं चेव आउत्तगमणाइपएहिं णेयव्वो । अथ लोकोपचारविणओ सत्तविहो भवइ, यथा – [१]अभासवत्तियं [२]परछंदोणुवत्तियं [३]कज्जहेऊं [४]कायपडिकिरिया [५]अत्तगवेसणया [६]देसकालाणुया [७]सव्वत्थेसु अप्पडिलोमया । अथ किं तं वेयावच्चं ? वेयावच्चं दसविहं भवइ जहा -

- [1]आयरियवेयावच्चे, [2]उवज्झायवे० [3]सेहवे० [4]गिलाणवे० [5]तवस्सिवे० [6]थेरव० [7]साहम्मियवे० [8]कुलवे० [9]गणवे० [10]संघवेयावच्चे, अथ सज्झाए पंचविहे जहा – [1]वायणा [2]पडिपुच्छणा [3]परिअट्टणा [4]अणुप्पेहा [5]धम्मकहा । अथ झाणे चउव्विहे भवइ [1]अट्टेज्झाणे [2]रुद्देज्झाणे [3]धम्मेज्झाणे [4]सुक्केज्झाणे । तत्थ अट्टेज्झाणे चउहा भवइ जहा अमणुन्नसंपओ संपउत्ते भवेई, तस्स विप्पओगे सति समण्णागए या वि भवइ, मणुण्णसंपओगसंपउत्ते भवइ, तस्स विप्पओगे सति समण्णोगए या वि भवति, आयंकसंपओगसंपउत्ते तस्स विप्पओगसमण्णागए यावि भवइ परिझूसियकामभोगसंपउत्ते तस्स अविप्पओगे सति समण्णागए यावि भवति ४ । अट्टस्स णं झाणस्स चत्तारि लक्खणा पन्नत्ता तं जहाकंदणया सोयणया तिप्पणया पिट्टणया विलप्पणया ।

रोद्दे झाणे चउव्विहे पन्नत्ते, जहा – [1]हिंसाणुबंधि – [2]मोसाणुबंधि – [3]तेणाणुबंधि – संरक्खणाणुबंधि रोद्दस्स णं झाणस्स चत्तारि लक्खणा पन्नत्ता – उस्सणदोसे बहुलदोसे अण्णाणदोसे आमरणंतदोसे । धम्मे झाणे चउव्विहे पन्नत्ते चउप्पडोयारे पन्नत्तं तं जहा आणाविचए अवायविचए विवागविचए संठाणविचए । धम्मस्स णं झाणस्स चत्तारि लक्खणा पन्नत्ता – [1]आणारुई [2]णिस्सग्गरुई [3]उवदेसरुई [4]सुत्तरुई । धम्मस्स णं झाणस्स चत्तारि आलंबणा पन्नत्ता-तं जहा [1]वायणा [2]पुच्छणा [3]परिअट्टणा [4]धम्मकहा । धम्मस्स णं झाणस्स चत्तारि अणुप्पेहाओ पन्नत्ताओ तं जहा अणिच्चाणुप्पेहा असरणाणुप्पेहा एगत्ताणुप्पेहा संसाराणुप्पेहा । सुक्के झाणे चउव्विहे चउपडोयारे पन्नत्ते तं जहा पुहुत्तवियक्के सवियारी एगंतवियक्के अवियारी सुहुमकिरिए अणियट्टी समुच्छिन्नकिरिए अपडिवाई, सुक्कस्स णं

झाणस्स चत्तारि लक्खणा पन्नत्ता तं जहा विवेगो विउस्सग्गो अव्वहे असंमोहे । सुक्कस्स णं झाणस्स चत्तारि आलंबणा पन्नत्ता तं जहा खंती मुत्ती अज्जवमद्दवे । सुक्कस्स णं झाणस्स चत्तारि अणुप्पेहा पन्नत्ता तं जहा – आवायाणुप्पेहा असुताणुप्पेहा अणंतवत्तियाणुप्पेहा विप्परिणामाणुप्पेहा इति ध्यानस्वरूपम् । अथ कायोत्सर्गः-कायोत्सर्गो द्विधा भवति यथा उक्तं – काउस्सग्गो दुविहो भवइ यथा दव्वउसग्गो भावउस्सग्गो, तत्थ दव्वओस्सग्गे चउव्विहे पभवइ तद्यथा – सरीरविउस्सग्गे उवहिविउस्सग्गे भत्तपाणविउसग्गो । अथ भावविउस्सग्गो तिविहो भवइ, जहा कसायविउस्सग्गो संसारविउस्सग्गो कम्मविउसग्गो, तत्थ कसायविउस्सग्गो चउहा – कोहकसाय-विओस्सग्गो माणकसायविउस्सग्गो मायाकसायविउस्सग्गो लोहकसायविउस्सग्गो संसारविउस्सग्गो चउहा - णेरइयसंसारविउस्सग्गो तिरियसंसारविउस्सग्गो मणुयसंसारविउस्सग्गो देवसंसारविउस्सग्गो । अह कम्मसंसारविउस्सग्गो अट्ठहा जहा – [१]णाणावरणि-ज्जकम्मविउस्सग्गो [२]दंसणावरणिज्जकम्मविउस्सग्गो [३]वेयणीय-[४]मोहणीय-[५]आउय-[६]णाम-[७]गोयकम्मविउस्सग्गो [८]अंतरायकम्म-विउस्सग्गो । दव्वविओस्सग्गो एवं भावविओस्सग्गो त्ति । एवं सुत्तभणियदुवालसविहेणं तवोकम्मेणं तपसा भावेमाणस्स अणेगाओ लद्धी होइ त्ति केषांचित् निर्ग्रन्थानां लब्धिरुत्पद्यते ते चैवंविधलब्धिमन्तो भवन्ति । यथा चोक्तं - अप्पेगईआ खेलोसहिपत्ता भवंति अप्पेगइआ जल्लोसहिपत्ता, अप्पेगइआ विप्पोसहिपत्ता, अप्पेगइआ आमोसहिपत्ता सव्वोसहिपत्ता, अप्पेगइआ कोट्ठबुद्धीआ, अप्पेगईआ बीअबुद्धीआ पयाणुसारी, अप्पेगइआ संभिन्नसोआ, अप्पेगइआ खीरासवा, अप्पेगइआ महुआसवा, अप्पेगइआ सिप्पासवा, अप्पेगइआ खीरासवा,

अप्पेगइआ अक्खीणमहाणसीया, अप्पेगइआ उज्जुमई, अप्पेगइआ विउलमई, अप्पेगइआ विउव्विणिड्डिपत्ता चारणा विज्जाहरा एवंविहाओ अणेगाओ लद्धीओ तवसा भवन्ति । तथा **रिद्धीत्ति-**ऋद्धयः सौधर्मेन्द्रादीनां सुरेन्द्राणां तथा चक्रवर्तिवासुदेवादिनरेन्द्राणाम्, यथा उक्तं च

'सुरसुंदरिकरवालिय, चमरुप्पीलो सुहाइं सुरलोए । जं भुंजइ सुरनाहो, कुसुममिणं जाण तवतरुणो ।।१।।'

'जं भरहमाइचक्किणोवि, विप्फुरियनिम्मलपयावा । भुंजंति भरहवासं, तं जाण तवप्पहावेणं ।।२।।'

तथा च – **'पायाले सुरलोए, नरलोए वावि नत्थि तं कज्जं । जीवाण जं न सिज्झइ, तवेण विहिणाणुचिन्नेणं ।।३।।'** [पुष्पमाला-७३-७५]

'विसमं पि होइ जेण समं पि होई जेण समंति ।।' (पुष्पमाला-७६)

यद् यद् विषममसाध्यं कार्यादि स्यात् तत्तत् सर्वमपि सुसाध्यं भवति । तत्र चक्रवर्त्तिकर्द्धिर्यथा – नवनिधानानि, (९) चतुर्दशरत्नानि, (१४) द्वात्रिंत्सहस्राश्च मुकुटबद्धराजानः सेवकाः ३२०००, तथा चतुःषष्टिसहस्रा अन्तःपुरपुरन्ध्र्यः (६४०००), एको लक्षोऽष्टाविंशतिसहस्राश्च सुराङ्गनाः[1] (१२८०००), द्वात्रिंशत्सहस्राश्च देशाः (३२०००), द्वासप्ततिसहस्राणि महापुराणि (७२०००), अष्टचत्वारिंशत्सहस्राणि पत्तनानि (४८०००), नवनवतिसहस्राणि द्रोणमुखानि (९९०००), षट्त्रिंशत्सहस्राणि वेलाकुलानि (३६०००), चतुर्दशसहस्राणि जलपथानि (१४०००), एकविंशतिसहस्राः संनिवेशाः (२१०००), द्वात्रिंशत्सहस्राणि महानगर्यः (३२०००), षोडशसहस्रा राजधान्यः, (१६०००),

१. शराङ्गनाः प, छ ।

षोडशसहस्राः खेटाः (१६०००), मण्डपानि (३०००), कर्बटानि (३०००), (सहस्राणि) संबाधानि (१४०००), रत्नाकराः (१६०००), नवनवतिसहस्राः सुवर्णाद्याकराः (९९०००), विंशतिसहस्राः सामान्याकराः (२००००), पञ्चविंशतिषोडशसहस्राणि द्वीपाः (१६०२५), षट्पञ्चाशदन्तरद्वीपाः (५६), षण्णवतिकोटयो ग्रामाः (९६००००००), एकोनपञ्चाशत्सहस्राणि कुराज्यानि (४९०००), म्लेच्छराज्यानि (१६०००), चतुरशीतिर्लक्षा गजाश्वरथाश्च प्रत्येकं प्रत्येकं चतुरशीति (८४,००,०००), ८४ कोटयः पत्तयः (८४,००,००,०००), सर्वसैन्यैस्तु[1] अष्टादशकोटयः अश्वाः (१८,००,००,०००), चतुर्दशसहस्रा मन्त्रीश्वराणाम् (१४०००), पण्डितानामशीतिसहस्री (८००००), तलारक्षाणां सूत्रधाराणां च प्रत्येकं चतुर्दशसहस्री (१४,०००), नियोगिनां कोटित्रयम्, (३,००,००,०००), कौटुम्बिकानां कोटिसप्तकम् (७,००,००,०००), त्रीणि शतानि सप्त च सूपकाराः ३६० [३०७] षट्त्रिंशत्-कोट्यश्चाभरणधारकाः (३६,००,००,०००), चतुःषष्टिसहस्राः कल्याण-महाकल्याणकारकाः (६४०००), षट्त्रिंशत्कोट्योऽङ्गमर्दकाः, (३६००००००), त्रिलक्षी शस्त्रधारकाः (३,००,०००), पञ्चलक्षा दीपिकाधराः (५,००,०००), तिस्रः कोट्य आतोद्यानि, (३,००,००,०००), चतुरशीतिलक्षाणि स्थानानि (८४,००,०००), दशकोट्यः पताकाः (१०,००,००,०००), द्वात्रिंशत् सहस्रा द्वात्रिंशच्च नाटकानि (३२०३२), त्रिलक्षी भोजनस्थानानि (३,००,०००), द्वात्रिंशत्कोट्यः कुलानि (३२,००,००,०००), एका कोटी गोकुलानि (१,००,००,०००) कोटित्रयं हलानि (३,००,००,०००), अष्टादश श्रेणयः (१८), अष्टादश प्रश्रेणयः (१८), तथा श्रेष्ठि-सार्थवाह-माडम्बिक-

---

१. सर्वसैन्य तु प, छ ।

महत्तराङ्गरक्षक-स्थगिक-सौविदल्ल-महामल्ल-प्रतीहार-महामात्राश्वारोह-सारथि-कथक-नर्त्तकदूतादयोऽनेक-कोटिसंख्याः, गङ्गा-सिन्धुदेव्यौ खण्डप्रपाततिमिस्राह्वगुहादेव्यौ मागधवरदामप्रभासतीर्थत्रयसुराः, हिमवद्गिरिऋषभकूटाधिष्ठायकौ सुरौ इति चक्रिऋद्धिस्वरूपमिति पूर्वगाथार्थः । एवं पूर्वोक्त-सूत्रोक्तविधिना विकृष्टतपसा आत्मनो हितं कुर्वतो विकृष्टतपस्विनो असुर-सुर-नरेन्द्राः स्तुवन्ति, पाताल-मनुष्य-देवलोकस्थानिस्थास्तेषां स्तुतिं कुर्वन्ति । यत उक्तं च -

'असुर-सुर-देव-दाणव-नरिंदवरचक्कवट्टिपमुहेहिं । भत्तीइ संभमेणं, तवस्सिणो चेव थुणंति[1] ।।१।।'

अतो वक्ष्यमाणगुणं विशुद्धतपाचाररूपं हिताचरणं अग्लानतया नो इहलोकाद्यर्थाय निर्जरार्थं तपो विधेयम्, यत उक्तं –

'नो इहलोगट्ठयाए तवमहिट्ठिज्ञा नो परलोगट्ठयाए तवमहिट्ठिज्ञा नो कित्तिवन्नसिलोगट्ठयाए तवमहिट्ठिज्ञा नन्नत्थ निज्जरट्ठयाए तवमहिट्ठिज्ञा, [दश वैका.अ. ९ उ. ४-]

एतच्च तीर्थकरादिभिरपि चीर्णम्, यत उक्तं च –

'चक्रे तीर्थकरैः स्वयं निजगदे तैरेव तीर्थङ्करैः, श्रीहेतुर्भवहारिदारितरुजं सन्निर्जराकारणम् ।
सद्यो विघ्नहरं हृषीकदमनं माङ्गल्यनिष्ठार्थकृत्, देवाकर्षणकारि *दर्पदलनं स्यात् सद्विधेयं तपः ।।१।।" [धर्मशिक्षा-६, उप० तर० ७]

१. थुवंति प२ । * दुष्टदलनं त्रैलोक्यलक्ष्मीप्रदम् ।। धर्मशिक्षायाम् ।

'श्रीमद्वीरजिनो दृढप्रहरणः स्वीयप्रतिज्ञादृढः, श्लाघ्यो बाहुबली बलोऽप्यविचलः सन्नन्दिषेणो व्रती ।
आनन्दः सदुपासको व्रतरुचिः सा सुन्दरीत्यादयः, कर्मोन्मूलनकोविदेन तपसा देवासुरैर्वन्दिताः ।।२।।"

अत्र श्रीमद्वीरजिनो यथा पूर्वभवे जितशत्रुनृपात्मजो भद्राजातो नन्दनाख्यः क्षितिपतिः, राज्यं विमुच्य पोट्टिलाचार्यशिष्यो भूत्वा मासोपवासी वर्षलक्षं यावद् मासक्षपणपारणकृत् । एवं लक्षवर्षं श्रामण्यं प्रतिपाल्य विंशत्या स्थानकैस्तीर्थकृत्कर्म निर्ममे, अत्र वर्षलक्षेण मासक्षपणसंख्या यथा-

इक्कारसलक्खाइ असीइसहस्साइं छसयपणयाला । मासक्खमणा नंदणभवम्मि वीरस्स पंचेदिणा ।।१।।५९-६१।।

इति श्रीतपागच्छेन्द्रश्रीहीरविजयसूरिराज्ये उपाध्यायश्रीसकलचन्द्रगिविरचिते श्रीहिताचरणगन्थे तपोधर्मरूप एकादशमोऽधिकारः ।।

।। वीर्याचरणस्वरूपो द्वादशोऽधिकारः ।।

अथ वीर्याचरणहिताचरणं यथा -

सयलमुत्तिपहेसु, उईरियं देइ सिद्धिपयं वरवीरिअं ।

जेणं तं भविणा अवहीरिअं तेण कम्मकुलं न य तीरिअं।। दीवयं ।।६२।।

व्याख्या – सकलमुक्तिपथेषु समस्तज्ञानाचारादिमुक्तिमार्गेषु मुक्तिसाधकयोगमार्गेषु वरवीर्यं संयमवीर्यमुदीरितं तदेव सिद्धिपदं ददाति, येन भविना साधुश्राद्धादिना समस्तज्ञानाचारादिमुक्तिमार्गेषु तत् संयमवीर्यमवहीरितमवगणितमपाकृतं न प्रयुक्तमिति यावत् तेन भविना मुक्तिमार्गः सम्यग्ज्ञानाचाररूपः नो तीर्णः[1] न सम्यगाराधितः इति समासार्थः । तेन भविना सम्यग् मोक्षसाधकयोगेषूद्यमो विधेयः । यतः उक्तं च भगवता –

'अट्ठहिं ठाणेहिं सम्मं घडियव्वं जतितव्वं परक्कमियव्वं अस्सिं च णं अट्ठे णो पमातेतव्वं भवति तं जहा असुताणं धम्माणं सुणणयाए अब्भुट्ठेयव्वं भवति । १ सुताणं धम्माणं उगिन्हयाते उवधारणयाते अब्भुट्ठेयव्वं भवति । २ णवाणं कम्माणं संजमेणमकरणयाए अब्भुट्ठेयव्वं भवति । ३ पोराणाणं कम्माणं तवसा निज्झरणयाए विगिंचणयाए विसोहणयाते अब्भुट्ठेयव्वं भवति । ४ असंगहितपरिणतस्स संगिन्हताते

---

१. चीर्णः प$_२$ छ ।

अब्भुट्ठेयव्वं भवति । ५ सेहं आयारगोयरं गाहयाए अब्भुट्ठेयव्वं भवति । ६ गिलाणस्स अगिलाए वेयावच्चस्स करणयाए अब्भुट्ठेयव्वं भवइ । ७ साहम्मियाण अहिगरेणंसि सम्मुप्पणंसि तत्थं अणिस्सितोवस्सितो अपक्खगाही मज्झत्थभावभूते कहणु साहम्मिया अप्पसद्दा अप्पझंझा अप्पतुमंतुमा उवसामणयाते अब्भट्ठेयव्वं भवति त्ति ।' [ठाणाङ्ग सू-६४९] अत्र सम्यग् घटितव्यमिति, **'घट चेष्टायां'** इति तथा पराक्रमितव्यमिति च यतितव्यम्, वीर्याचारविषयाः पर्यायास्तत्र वीर्यं नाम सामर्थ्यं सत्त्वं शक्तिः पराक्रम उद्यमो बलं चेष्टा क्रिया वीर्यमिति वा पर्यायाः । तद् वीर्यं च वीर्यान्तरायक्षयसमुत्थं क्षयोपशमसमुत्थं वा भवति । तत्तु दुर्लभम्, यत उक्तं –

'चत्तारि परमंगाणि, दुल्लहाणि य जंतुणो । माणुसत्तं सुई सद्धा, संजमम्मि य वीरियं ।।१।।' तथा –

'सुइं च लद्धं सद्धं च, वीरियं पुण दुल्लहं । बहवे रोयमाणा वि, नो आणं पडिवज्जए ।।२।। [उत्त. अध्य. ३ गा. १-१०]

संयमवीर्यं विना च पूर्वपापरूपकर्मरजःक्षयो न भवति । यतः –

'माणुसत्तम्मि आयाओ, जो धम्मं सोच्च सद्दहे । तवस्सी वीरियं लद्धुं, संवुडे निद्धुणे रयं ।।३।। [उत्त. अध्य. ३ गा. ११]

तेन तद् वीर्यं ज्ञानाचारादिषु सर्वशक्त्याऽनिह्नवेन प्रयोज्यम् । यत उक्तं –

'अणिगूहियबलवीरिओ, परक्कमइ जो जुहुत्तमाउत्तो । जुंजइ य जहाथामं, नायव्वो वीरियायारो ।।१।।' [पञ्चा. ७२१]

व्याख्या – अणिगूहिय त्ति – अनिह्नुत बाह्याभ्यन्तरसामर्थ्यः सन् पराक्रमते चेष्टते यो यथोक्तं षट्त्रिंशद्विधमाचारमाश्रित्येति शेषः,

किंविशिष्ट ? आयुक्तोऽनन्यचितः पराक्रमते ग्रहणकाले तेन ऊर्ध्वं युनक्ति च, यथोक्तमाचारं यथास्थाम यथासामर्थ्यमिति, वीर्याचार आचाराचारवतोः कथञ्चिदभेदादिति, तद् वीर्याचारं मनोवाक्कायनिह्नवरूपं त्रिविधं प्रतिक्रमते, श्राद्धास्तु चतुर्विंशत्यधिकातिचारशतरूपं प्रतिक्रमन्ति तेऽतिचारा यथा –

'पण संलेहण[५], पन्नरसकम्मा[१५], णाणाइअट्ठपत्तेयं[२४] । बारस तव[१२], वीरियतिगं[३], पण सम्म[५] वयाइं[६०] अईआरा ।। ।।१।। [प्रव.सारो. २६३]

इह तु ज्ञानाचारचतुष्के षट्त्रिंशद्भेदे वीर्याचारो विशेषः सर्वशक्तिप्रवृत्तिरूपः षट्त्रिंशद्भेदः, एष वीर्याचारश्च कस्यचिन्मनसि कस्यचिद् वाचि, कस्यचित् काये, कस्यचित् कायमनसोः, कस्यचिद् वाङ्मनसोः, कस्यचिद् मनोवाक्कायेषु, एते च वीर्याचाराः केषाञ्चिद् दानमाश्रित्य भवन्ति । केषांचित् तपोजीवदयासत्यवादादत्तादानपरिहार-शील-निःसङ्गता-निरीहता-कषायेन्द्रियजय-चित्तविजय-समिति-गुप्तित्रय-सामायिक-पौषध-जिनगुरुवन्दन-प्रतिक्रमण-प्रतिलेखना पठन-पाठन-वाचना-पृच्छनाद्यनेकधर्मकार्याचारेषु ६ । एक- द्वि-त्रि-चतुःश्रुतयोगाद्याश्रित्यानेकधा स्युः, संख्यां कर्तुं न पार्यते, परमार्थस्त्वयं - यस्य यत्र दानादौ धर्मकृत्ये यावत् सामर्थ्यं स्यात् तेन सर्वत्रापि स्वशक्त्या घटितव्यं पराक्रमितव्यं यतनीयमुद्यमो विधेयः, सत्त्वबलं वीर्यं च स्फोरणीयमिति, यथा अष्टादशसहस्रसाधुवन्दने श्रीकृष्णमहाराजेन स्फोरितम् । यथा चोक्तं –

'सुतवस्सिआण पूया-पणामसक्कारविणयकज्जपरो । बज्झं पि कम्ममसुहं, सिढिलेइ दसारनेया वा ।।' [उप.माला १६५]

तथा श्रुतज्ञानाराधनार्थं भव्यजीवोपकारायानेकग्रन्थविरचने श्रीउमास्वातिवाचक-श्यामाचार्य-हरिभद्रसूरि-हेमाचार्यैर्वीर्यं स्फोरितं तथा नवीनस्य सम्यक्त्वजिनशासनाङ्गीकरणे आनन्दादिश्राद्धैरम्बडादितापसैश्च वीर्यं स्फोरितम्, मेघकुमार-धनानगार-मृगापुत्रानाथि-मुनिप्रभृतिभिश्चारित्रग्रहणपालनविषये वीर्यं स्फोरितम् । तथा प्राणित्राणार्थं मेतार्यमुनिना प्राणान्तेऽपि कुञ्चको नाख्यातः । तदुक्तं यथा –

'पणमह तं मेअज्जं, समुरिय जेण किंपि नो वयणं । कुंचगपाणवयाए, जस्स तिहा[1] वीरियं फुरियं ।।१।।'

तथा चोक्तं श्रीआवश्यके –

'जो कुंचगावराहे, पाणिदया कुंचगं तु नाइक्खे । जीवियमणुपेहंतं, मेयज्जरिसिं नमंसामि ।।' [आव.नि. ८६९]

'निप्फोडीयाणि दुन्नि वि सीसावेढेण रज्जस्स अच्छीणि । न य संजमाउ चलिओ, मेअज्जो मंदरगिरिव्व ।।१।।' [मरण समाधि ४२६-४२५]

तथा अधर्मवचनव्यापारत्यागविषये कालिकाचार्यस्य वचनेन स्फुरितं यथा –

'पणमह कालियसूरिं तं, जेणं मणम्मि मरणमणुसरिऊं । जस्स न अधम्मवयणे, तिहा वि न वीरियं फुरित्तं ।।२।।'

तथा चोक्तं –

'जीय काऊण पणं, तुरणिदस्स कालियज्ज्रेणं । अवि य सरीरं चत्तं, न य भणियमहम्मसंजुत्तं ।।३।।'

---

१. ते हा प₂ ।

तथा च अम्बडपरिव्राजकशिष्यैः कृतादत्तजलादिग्रहणप्रत्याख्यानैः जलदातारं विना अगृहीतनदीजलैः तृषाभिभूतशरीरैः संस्तारकमरणमङ्गीकृतं परं नदीनीरग्रहणे वीर्यं न स्फोरितम्, यथा -

'धन्ना अंबडसीसा, जेसि नईए अदिन्नजलगहणे । मणवीरियं न फुरियं, मरणं पि य तेहिमणुसरियं ।।१।।'

अथ दाने वीर्यस्फोरणे दृष्टान्तो यथा - पाटलीपुत्रपत्तने सागरदत्तश्रेष्ठश्रेष्ठी अर्हद्धर्मदृष्टिः परिवसति, न्यायोपात्तवित्तेन श्रीजिनप्रासादान् काराप्य सम्यग्दर्शी स्ववित्तं सप्तक्षेत्र्यां नियोज्य दिवं गतः । तत्पुत्रो धनदेवनामा पितरि मृते पञ्चशत्याः पोतानां रजत-महारजत-रत्नादितत्तद्वस्तुभृतानां जलधिनिमज्जने निःश्रीकतां भेजे । यतः -

इन्दिरामन्दिरे निश्य, कथं स्थैर्यं विधास्यति । या स्वसद्मनि पद्मेऽपि, सन्ध्यावधि विजृम्भते ।।१।।

'वार्धि-माधवयोः सौधे, प्रीतिप्रेमाङ्कधारिणोः । या न स्थिता किमन्येषां, स्थास्यति व्ययकारिणाम् ।।२।।'

तच्चिन्तया तत्र स्थातुमशक्तो धनदेवोऽथ चम्पायां गत्वा किञ्चिद् वाणिज्यं विधत्ते परं न क्वापि किञ्चित् फलं लभते, ततोऽत्युद्विग्नो द्रविणार्जनचिन्तानिमग्नो भार्यां पप्रच्छ, प्रिये ! अस्ति किञ्चिद् वेशमनि शम्बलम्, सोचे स्वल्पप्रायाः सक्तवः सन्ति, तेनाचिन्ति इयता शम्बलेन पाटलीपुत्रे गत्वा एकं मत्पितृकारितं चैत्यं मत्पितृमित्रजिनदत्तश्रेष्ठीपार्श्वे अड्डाणकं मुक्त्वा किञ्चिद् धनं गृहीत्वा वाणिज्येन

धनमर्जयामीति ध्यात्वा धनदेवः सक्तून् स्ववस्त्राञ्चले निबध्य पाटलीपुत्रं प्रति प्रतस्थे । प्रथमदिने स्वसक्तून् एतान् भुक्त्वा पुरे प्रवेक्ष्यामीति विमृश्योपोषित एव तस्थौ । द्वितीयेऽह्नि यावत् पटपुटे सक्तूनार्द्रीकृत्य भोक्तुमारेभे तावता तद्भाग्यैराकृष्टः कश्चिद् विकृष्टतपस्वी मासक्षपणपारणकदिने तत्रैव प्रदेशे प्रापत् । ततो धनदेवो दध्यौ अहोऽपूर्वोऽयं निःपुण्यस्यापि प्राक्तनपुण्यप्रयोगः यदस्मिन्नपि निकुञ्जे तपस्तेजःपुञ्जस्यास्य मुनिकुञ्जरस्य योगः, तदस्मै ददौ, आददे च निस्तुलं पात्रदानफलम्, यतः –

'प्रदत्तस्य प्रभुक्तस्य, दृश्यते महदन्तरम् । दत्ते श्रेयांसि संसूते, विष्टा भवति भक्षिते ।।१।।' [आचारोपदेश-२६४]

'एष एवामृताहारो, यत् सत्पात्रे नियोज्यते । रसो न हीयते यस्य, कल्पकोटिशतैरपि ।।२।।'

इत्यसौ विचिन्त्य कृत्यवेदिना धनदेवेन तत्कालमेव प्रवर्धमानश्रद्धया स साधुः प्रतिलाभितः । ततः स सर्वथा निरनुशयः सातिशयं तद्दानमनुमोदयन् मध्याह्ने पाटलीपुत्रे जिनदत्तश्रेष्ठिगृहं प्राप । तस्यां च निशि श्रेष्ठिनः स्वप्नमध्ये गोत्रदेव्याऽऽदिष्टमस्ति यत् त्वन्मित्रपुत्रश्चम्पायां अद्यागत्य चैत्यमड्डाणकं मुक्त्वा त्वत्पार्श्वे धनं याचयिष्यते, तस्य त्वया वाच्यं यदि मुनिदानफलं दत्से तदा ते धनकोटिमपि दास्ये । ततो धनदेवः श्रेष्ठिना सादरं भोजयित्वा पृष्टो धनदत्तः स्माह स्राक् तम्, ततः श्रेष्ठिना धनकोट्या मुनिदानपुण्यफलं मार्गणे विस्मितश्चिन्तयामास, नूनं चैत्यादपि दानपुण्यं महद् येनायं याचते, तत्पुण्यं नार्पयिष्यामि किं धनकोट्यापीति ध्यात्वा

धनदेवोऽप्राप्तधन एव ततो निर्गत्य स्वपुरासन्नं प्राप्तः श्रान्तः [1]तरुच्छाये सुप्तः, स्वप्ने वनदेवतया प्रोचे इतो यल्लास्यसि तद् बहुमूल्यं भावीति जागरितेन तेनाचिन्ति चिन्तास्वप्नोऽयं तथापि किञ्चिद् गृहीत्वा गृहे यामि, मा पत्नी किञ्चिददृष्ट्वा द्रुतमधृतिं कार्षीरिति विचिन्त्य [2]पञ्चकर्करानादाय उत्तरीयाञ्चले संगृह्य गृहे प्राप्तः, पत्न्या स्नपितः श्रान्तः शय्यायां सुष्वाप, ततो दयितयाऽचिन्ति अस्ति किञ्चिदानीतं येन किञ्चित् सविशेषं भोजनसामग्रीं कुर्वे इति ततस्तया उत्तरीयाञ्चलकमवलोकयन्त्या दृष्टं सहस्रकरवञ्चकं रत्नपञ्चकम्, [3]हृष्टया जागरितः स्वदयितः, पृष्टो रत्नमूल्यम्, विस्मितोऽपश्यत् पञ्चापि रत्नानि सपादलक्षमूल्यानि । अचिन्तयच्च नूनमेतन्निदानं मुनिदानसमुद्भूत-सुकृतकल्पद्रुमस्य कुसुमोद्गमरामणीयकं फलम्, पुनस्तस्य स्वर्गापवर्गप्राप्तिरूपम्, ततस्त्वेकं रत्नं विक्रीय विशेषभोजनादिगृहसामग्रीं समग्रां प्रत्यग्रसाराकारां कारयामास, ततः क्रमेण स्फायमानसमृद्धिर्गृहागतानां यतीनां स्वयमेव घृतादिविशुद्धाहारदानविहारणं कुर्वन् पुण्योपार्जनं करोति, अन्यदेन्द्रेण यतिविषये मनोऽचलने प्रशंसितः, तदा कश्चिद् देवः परीक्षार्थं समागतः, धनदेवस्तु पर्वोपवासपारणके दिने देवपूजां विधाय यावता भोजनायोपविशति, तावता पश्यति गृहागतं यतिम्, ततः स्वयमुत्थाय यथाविधि प्रासुकैषणीयाहारं विहार्य साधुं वन्दित्वा यावता भोजनायोपविशति तावता पुनः कश्चिदृषिराजः समागतः हृष्टस्तथैव, दत्ते स्म, एवं तावद् यतीनां शतं समागतं प्रवर्धमानया श्रद्धया च स्वयमेव सर्वेभ्योऽपि विधिवद् विहारितम्, ततो दिनावसानभवनेपि उपोषितस्तस्थौ । अथ निशि धन्यंमन्यतया धनदेवः पुनः पुनः

१. तरुच्छाये छायायां प$_2$ छ । २. पङ्क० प$_2$ । ३. हृष्टः प$_2$ ।

तद्दानमनुमोदयन्तं स प्रत्यक्षीभूय सुपर्वाधिपतिर्विधीयमानप्रशंसादि निवेद्य सर्वेष्टसाधकं सर्वोपद्रववारकं चिन्तामणिनाममणिं विश्राण्य स्वस्थानं भेजे । ततो धनदेवः स्वनियमं निर्वाह्याच्युतदेवभवमनुभूय[1] पूर्वविदेहे चक्रित्वं प्राप्य चारित्रेण सिद्धिं यास्यति इति दानविषये धनदेवेन स्ववीर्यं विस्फोरितम् । शीलरत्नरक्षणवीर्याचारे च अभयाराज्ञीविहितविविधोपसर्गैरपि अचलितमनस्कसुदर्शनश्रेष्ठिनो वीर्यं स्फुरितम् । तथा विशल्यपूर्वचक्रिपुत्री अनङ्गसुन्दरी तपोवीर्यं स्फुरितम्, भावनायां स्कन्दकाचार्यस्य पञ्चशती शिष्यादीनाम्, यथोक्तं -

'जंतेसु पीलीहि वि, खंदसीसेहिं पीलीयं कम्मं । समवीरारिएण जेहिं, पणमह तेसिं च सिद्धाणं ।।१।।'

तथा जिनबिम्बाग्रे नाट्यं सुभावनायाः सुदर्शनायाः केवलं यथा - मथुरापुर्यां माथुरनरेश्वरस्य मकरध्वजनामा पुत्रः, नाट्यासक्तस्याहोरात्रं सुदर्शनाप्रियदर्शनानाटकिनीकारितजिनप्रासादे तस्याहोरात्रपुरतस्ते नाट्यकलां दर्शयतः सुदर्शनायाः रङ्गमण्डपे जिनभक्तिरङ्गेण नाट्यं कुर्वत्याः केवलमुत्पन्नम्, देवागमनं केवल्युपदेशे ३३३ भव्यानां श्रोतृणां धर्मश्रवणहर्षोत्कर्षवीर्योल्लासो, तेषामपि केवलमुत्पन्नम् । तथा भावचारित्रवीर्यो महेन्द्रयुवराजो यथा - वीरपुरे पुरन्दरो राजा महेन्द्रो युवराजः, तस्य सप्ततले 'गिहे पनरससयतरुणीमज्झट्ठियस्स पयणपडुन्नकवाडजुअले पिहिएसु गवक्खेसु जायमन्धयारं, तओ अंधयारे जाए अपस्समाणस्स तस्स जाया भावणा, जहा -

---

१. देवभूयमनुभूय प, छ ।

'तावय लच्छीविलासो, तावय भज्जाइसयलसुकुडुंबं । ता कज्जोवरिकज्जं, जाव न दो लोयणे मिलइ ।।१।।'

'नरयगई तिरियगई, सुदुक्खलक्खं निगोयमज्झम्मि । इक्कस्स तुज्झ पावइ, पावं दो लोयणे मिलिए ।।२।।'

इइ विचिंतस्स समुल्लसियं भावचरित्तम्मि चरित्तवीरियं जायं केवलनाणं ।। इगवीसं वाससहस्साइं स केवली चरित्तं पालिऊण सिद्धो भयवं ति तथा क्षमावीर्ये गजसुकुमालेन क्षमायां वीर्यं विस्फोरितम् । यथा –

'सीसे डज्झंते विय, गयसुकुमाले पसमसत्तीए । डहिऊण कम्मं विविहं, जो सिद्धो तं तिहा वंदे ।।१।।'

तथा च तृषाक्षुधासहनविषये ढण्ढणवीर्यं यथा –

'मोअगचुण्णं तेणं, जेणं कम्मं पि चुण्णियं सव्वं । मणबलढंढणमुणिणा, तं सिद्धं हरिसुअं वंदे ।।१।।'

तथा चोक्तं – **'पुप्फिय-फलितह पिओ, घरम्मि तिण्हा छुहा समणुबद्धा । ढंढेण तहा विसढा, विसढा जह सफलया जाया ।।२।।'** तथा श्रीवर्धमानस्वामिना सर्वप्रकारवीर्याचारेण परीषहोपसर्गसहने समितिगुप्तिविषये चानुत्तरं वीर्यं स्फोरितम्, यथा चोक्तं –

'तित्थयरो चउनाणी, सुरमहिओ सिज्झियव्व य धुवम्मि । अणिगूहियबलवीरिओ, सव्वत्थामेण उज्जमइ ।। त्ति ।'

[गाथासाहस्री-८४५]

एवं विज्ञाय भविना सकलमुक्तिपथेषु ज्ञानाचारादिषु धर्मानुष्ठानेषु निजशक्त्या वीर्याचारः प्रयोज्यः । इति गाथापूर्वार्धविवरणम् । अथ **जेण तं भविणा अवहीरियं** त्ति येन भविना तद्वरं वीर्यं संयमवीर्यं अवहीरितं अपगणितं अज्ञानादितया चाऽसंयमव्यापारेषु प्राणातिपातादि यैः प्रयुक्तं तेषां च शशिराजवत्, ब्रह्मदत्त-सुभूमचक्रिवत् उदायिनृपमारकवत् कालिकाचार्यमारकवत् प्रदेशिराजमारिकासूर्यकान्तावत्, यशोधरमारिकानयनावलीराज्ञीवत् कण्डरीकमुनिवद्वा अङ्गारमर्दकाचार्यवद्वा नरकादिदुर्गतिगमनं भवति, तेन प्राणातिपाताद्यष्टादशपापाचार-रूपाहिताचरणेषु असंयमवीर्यस्फोरणं विहाय विनयेषु विवेकेषु परोपकारकरणविषये मुनिगुणप्रशंसाविषये गुरुवचनाराधनविषये परीषहोपसर्गसहनादिविषये अनित्यादिभावनाविषये वाचनादिपञ्चविधस्वाध्यायविषये जिनाज्ञाजनविरुद्धत्यागविषये क्रोधादिकषाय-विजयविषये निरीहनिर्लोभमूर्च्छात्यागविषये सत्यसुभाषामधुरनिर्दोषवाक्यविषये गुरुसाधर्मिकाचार्योपाध्यायादि-स्थविरकुलगणशिष्यादि-वैयावृत्त्यविषये गाम्भीर्यगुणादिविषये निःसङ्गतानिःस्तोषविहारविषये धर्मध्यानविषये गुणकीर्तनविषये निर्मायधर्मानुष्ठानविषये समितिगुप्त्याराधनविषये सुविहितगच्छाचारसामाचार्याराधनविषये परापवादत्यागविषये गुणिगुणमत्सरत्यागविषये जिनवचनोक्तधर्म-श्रवणविषये★ पार्श्वस्थादित्वत्यागविषये पापालोचनप्रतिक्रमणनिन्दागर्हादिकरणविषये परनिन्दाविकथावर्जनविषये ज्ञानोपयोगपूर्वक-प्रतिलेखप्रमार्जनादिक्रियाविषये निद्रादिप्रमादत्यागविषये अर्हदाद्याशातनात्यागविषये असंयमजीवितपरित्यागविषये जितेन्द्रियत्वविषये

★ प२ नास्ति ।

पापश्रुताध्ययनपठनपाठनानुमोदनात्यागविषये शबलत्वपरिहारविहारविषये कुलेश्यात्यागविषये आत्मसाक्षादनुष्ठानात्मध्यानविषये परहितोपदेशविषये द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावमाश्रित्य विविधाभिग्रहग्रहणविषये अप्रतिबद्धविहारविषये नित्यचैत्यवन्दनविषये द्वात्रिंशता योगसंग्रहेषु । तत्र योगाः प्रशस्ता मनोवाक्कायव्यापारास्तेषु विषये वीर्यं प्रयोज्यम् । ते च यथा –

'आलोयणा निरुवलावे, आवईसु दढधम्मया । अनिस्सिउवहाणे य, सिक्खा निप्पडकम्मया ।।१।।'

'अन्नायया अलोभे य, तितिक्खा अज्जवे सुई । सम्मद्दिट्ठी समाही य, आयारविणओवए ।।२।।'

'धिईमई य संवेगे' पणिही सुविहि संवरो । अत्तदोसोवसंहारे, सव्वकामविरत्तं य ।।३।।'

'पच्चक्खाणे विउस्सग्गे, अप्पमाए लवालवे । झाणसंवरयोगे य, उदए मारणंतिए ।।४।।'

संगाणं व परिन्नाय, पच्छित्तकरणाइ य । आराहणा य मरणंतो, बत्तीसं जोगसंगहा ।।५।।' [समवायांग ५५-५९]

एते संस्कृत्योच्यन्ते – शिष्यस्याचार्याद्[१] त्रिशल्यालोचेनाग्रहणं १, आचार्यस्यालोचनां दत्त्वाऽन्यस्याप्रकाशनं २, आपत्सु दृढधर्मता ३, ऐहिकफलानपेक्ष्य[२] तपःकारिता ४, ग्रहणासेवनशिक्षायाः सेविता ५, निःप्रतिकर्मशरीरता ६, तपसः परजनाज्ञापनता ७, अलोभिता ८, परीषहादिविजयः ९, आर्जवं १०, संयमवतः शुचिता ११, सम्यक्त्वशुद्धिः १२, चेतःसमाधिः १३, आचारोपगता १४, विनयोपगतगता १५,

१. ० चार्याः निःशल्या. प, छ । २. ०नपेक्षतपः प, छ ।

धृतिप्रधानमतिता १६, संवेगपरता १७, निर्मायता, १८, सुविधिकारिता १९, संवरकारिता २०, आत्मदोषोपसंहारिता २१, सर्वकर्मविरक्तत्वभावना २२, मूलगुणप्रत्याख्यानं २३, उत्तरंगुणप्रत्याख्यानं २४, द्रव्यभावविषयव्युत्सर्गः २५, अप्रमत्तता २६, क्षणे क्षणे सामाचार्याऽनुष्ठानं २७, ध्यानसंवृतता २८, मारणान्तिकवेदनोदयेऽप्यक्षोभता २९, स्वाङ्गानां प्रत्याख्यानं ३०, प्रायश्चित्तकारिता ३१, मरणान्ताराधना ३२ । एतेषु योगसंग्रहेषु स्वशक्त्या वीर्यं प्रयोज्यम् ।।६२।।

इति श्रीतपागच्छेन्द्रश्रीहीरविजयसूरिराज्ये उपाध्यायश्रीसकलचन्द्रगणिविरचिते – श्रीहिताचरणग्रन्थे वीर्याचरणरूपो द्वादशोऽधिकारः ।।

।। निश्चयव्यवहाररूपस्त्रयोदशोऽधिकारः ।।

अथ निश्चयनयेन धर्मस्वरूपं पृच्छति यथा -

निच्छयओ को धम्मो, सुहपरिणामेण किज्जइ जे जं । तं सव्वधम्मकज्जं, साहइ तेण जिओ मुक्खं ।।६३।।

भगवन् ! निश्चयतो निश्चयेन धर्म्ये दुर्गतौ निपतज्जन्तुधारणः को भवतीति प्रश्नः । अथोत्तरं यद् यत् कार्यं कृत्यं धर्मानुष्ठानरूपं शुभपरिणामेन शुभाध्यवसायेन क्रियते निष्पाद्यते तत् सर्वमपि धर्मकार्यं नेतरमिति, तेन शुभाध्यवसायेन जीवो मोक्षं साधयति, प्रसन्नचन्द्रराजर्षिवत् । यत उक्तं च -

'तम्हा परिणाममुच्चिय, साहइ कज्जं विणिच्छओ एसो । ववहारनयमएणं, लिंगग्गहणं पि निद्दिट्ठं ।।१।।' [पुष्पमाला-२२७]

अथ व्यवहारनयमपि प्रमाणयन्नाह -

ववहारो वि पमाणं पमाणीओ केवलीहि सो जेणं । ववहारनिच्छया वि य, दो वि पमाणीकया तेहिं ।।६४।।'

व्यवहारनयोऽपि प्रमाणम्, येन कारणेन केवलिभिरपि संव्यवहारनयः प्रमाणितः प्रमाणीकृतः, तेन द्वावपि प्रमाणीकृतौ, यत उक्तं च -

'जइ जिणमयं पवज्जह, ता मा ववहारनिच्छयं मुअह । ववहारणयच्छेए, तित्थुच्छेओ तहा भणियं ।।१।।' [पुष्पमाला-२२८]

'ववहारो वि हु बलवं, जं वंदइ केवली वि छउमत्थं । आहाकम्मं भुंजइ, सुयववहारं पमाणंतो ।।२।।' ।।६३-६४।। (पुष्पमाला-२२९)

इह पावकम्मदोसा, परिणामेहिं च जेहिं खिज्जंति । मुक्खोवाओ सो च्चिय, परिणामा ते असंखिज्जा ।।६५।।'

संसारकारणाइं, भवंति भुवि जत्तियाई मुक्खस्स । भणियाइं तत्तियाईवि, असंखलोगप्पएसाई ।।६६।।'

एगंत ण निसेहो, एगंते णं विही वि जोएसुं । भणिओ जिणेहिं नमुए, जेण न एगंतवाई सो ।।६७।।'

उस्सग्गउवायाणं, भवंति बहुवित्थरा सुए भणिआ । तह कायव्वं मुणिणा, जह भवइ य निज्जरा विऊला ।।६८।।'

इहास्मिन् प्रवचने यैः यैः परिणामैः यैः यैरध्यवसायैः पापकर्मदोषाः **'खिज्जंती'**ति क्षयं यान्ति, तत्र पापानि च कर्माणि च दोषाश्च पापकर्मदोषास्ते यैः क्षयं यान्ति, त एव जीवानां भव्यप्राणिनां मोक्षोपायाः मोक्षगमनहेतवो भवन्ति, ते च परिणामा अध्यवसायविशेषा असंख्याः स्युः । भुवि पृथिव्यां जत्तियाइं ति यावन्ति संसारकारणानि संसारभ्रमणहेतवः स्युस्तावन्त्येव मोक्षगमनकारणानि भवन्ति । यत उक्तं च –

'जे जत्तिया य हेऊ, भवस्स ते चेव तत्तिया मुक्खे । गणणाइआ लोगा, दुन्ह वि पुन्ना भवे तुल्ला ।।१।।' [पुष्पमाला-२४२]

योगेषु सर्वजिनमार्गानुष्ठानेषु हेयोपादेयरूपेषु एकान्तेन जिनैर्नोक्तोऽस्ति, एकान्तेन विधिषु विधेयतायाः नोक्तोऽस्ति, कथं ? येन जिनो नैकान्तवादी स्याद्वादित्वादिति । यत उक्तं च –

'एगंतेण निसेहो, जोगेसु न देसिओ विही वा वि । दलियं पप्प निसेहो, हुज्ज विही वा जहा रोगे ।।१।।'

तथा च – **'पडिसेहो अ अणुन्ना, एगंतेणं न वन्निया समये । एसा [1]जिणआणा, कज्जे सव्वेसु होअव्वं ।।२।।'** [पुष्पमाला-२४४-२४७]

उत्सर्गाश्च अपवादाश्च उत्सर्गापवादाः, तेषामुत्सर्गापवादानां मार्गाणां बहुविस्तरो भवति । तत्तु श्रुते आगमे बहुभेदाः सन्तीति तेऽपि गभीरजिनागमरहस्यं न प्रत्यक्षज्ञानिनं विना सम्यग् ज्ञातुं पार्यते । यत उक्तं च –

'गंभीरं जिणवयणं, दुविन्नेयं अनिउणबुद्धीहि । तो मज्झत्थहिं इमं, विभावणीयं पयत्तेणं ।।१।।' [पुष्पमाला-२५४]

तेन मुनिना विचक्षणेन तथा कर्तव्यं यथा विपुला विस्तीर्णा निर्जरा भवतीति । यत उक्तं च –

'बहुवित्थरमुस्सग्गं, बहुयरअववाय वित्थरं नाऊं । जेण न संजमहाणी, तह जयसु निज्जरा विऊला ।।१।।' ।।६५-६८।। (पुष्पमाला-२४९)

पडिसिद्धं पि य किज्जइ, गीयत्थेणं च असिढिलभावेणं । सासणहिएण जेणं, सो आराहओ होइ ।।६९।।

जयणारयस्स मुणिणो, कुणमाणस्स य समग्गसुत्तविहिं । भवइ य विराहणा, जई य निज्जरा विऊला ।।७०।।

रागदोसविमुक्को, निस्संगो सव्वपावपरिमुक्को । सव्वनिरोहनिरोसोमसमणो विसुद्धु व्व ।।७१।।

---

१. जिणा आणा प$_{2}$ ।

प्रतिषिद्धमपि वस्तु येन गीतार्थेन यत् क्रियते, किं विशिष्टेन गीतार्थेन ? अशठेन निःकपटेन, च पुनः शासनहितेन सोऽपि आज्ञाराधको भवति । यत उक्तं च –

'पडिसिद्धं पि कुणंतो, आणाए दव्वखित्तकालन्नु । सिज्झइ विसुद्धभावो, कालगसूरिव्व जं भणियं ।।१।।' [पुष्पमाला-२४०]

असढेण समाइन्नं आयरणा वि हु आण त्ति वचनात् ।

यतनारतस्य मुनेः समग्रश्रुतविधिं तु क्रियमाणस्य यथोक्तसूत्रविधिनाऽनुष्ठानं धर्मक्रियां कुर्वतः यद्यपि काचित् कदाचिद् विराधना भवति सापि विपुला निर्जरा ज्ञेया । यत उक्तं च –

'जा जयमाणस्स भवे, विराहणा सुत्तविहिसमग्गस्स । सा होई निज्जरफला, अज्झत्थविसोहिजुत्तस्स ।।१।।' [पुष्पमाला-२४१]

तथा – **'इरिआवहिआई अ, जे चेव हवंति कम्मबंधा य । अजयाणं ते चेव य, जयाण निव्वाणगमणाय ।।२।।'** [पुष्पमाला-२४३]

'तवसंजमजुत्ताणं, जिणाणाए सया चरंताणं । भवइ जिणभावपूआ, गिहि जिणइ आउ दव्वेणं ।।३।।' ६४ सुगमा ।

'मणिसोवण्णमएहि वि, जो जिणभवणेहि मंडियं पुहविं । कारिज्ज निवइपमुहा, तओवि तवसंजमो अहिओ ।।४।।'

जउ भणियं च – **'सव्वरयणामएहिं, विभूसियं जिणहरेहि महिवलयं । जो कारिज्ज समग्गं, तओ वि चरणं महड्ढीअं ।।५।।'** [पुष्पमाला-२३२]

तथा **दव्वत्थओ य भावत्थओ य, दव्वत्थओ बहुगुणत्ति बद्धो सिआ । अनिउणवयणमिणं, छज्जीवहियं जिणा बिंति ।।६।।'**

'अकसिणपवत्तगाणं, विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो । संसारपयणुकरणे दत्व्वत्थयकूवदिट्ठंत्तो ।।७।।'

'छज्जीवकायसंजमो दव्वत्थए सो विरुज्झए कसिणो । तो कसिणसंजमविऊ पुप्फाइअं न इच्छंति ।।८।।' ।।६९-७१।। (पुष्पमाला-२३३-२३५)

गुरुणा हिअट्ठभणियं, वच्छ ! लहुकम्मधम्मबुद्धीणं । कडुअं पि हवइ महुरं, जह बुद्धो रूप्पचंदओ ।।७२।।

गुरुणा कद्वपि कटुकमपि हितार्थभणितं वचनं लघुकर्मणां धमार्थबुद्धीनां जीवानां मधु मधुरं भवति, न तु बहुलकर्मणाम् । यथा ततो गुरूक्तकटुकवचनात् रूप्यचन्द्रः प्रतिबुद्धः । यथा -

महापुरं नगरम्, उदयनो राजा, उदयश्री पट्टराज्ञी, तयोः पुत्रो रूप्यचन्द्रः, एक एव राज्यभाराशाविश्रामः, प्राप्ततारुण्ये स्वलावण्याकृष्टाः स्वयंवराः (पञ्चशाबहिनिकन्याः) पित्रा नगरबहिःप्रदेशे विरचितस्तम्भसहस्राकुले विवाहमण्डपे कन्यानां पाणिग्राहितः, सर्वेषां जातः प्रमोदः इति प्रशंसिताः जनैः कन्याः, यथा धन्या एताः यासां लावण्यनिधिः कुमारः पतिर्जातः । जनैः पित्रा नगरान्तर्गमनावसरे माङ्गल्यार्थे उद्यानवनपावित्र्यकारिणश्चतुर्ज्ञानधरान् श्रीधर्मघोषसूरीन् ववन्दे । पुत्रस्तत्कन्यादिबहुपरिवारपरिवृतः श्रीगुरुभिः धर्मलाभ-प्रदानानन्तरं पुत्रादिसभापार्श्वे पृष्टं एष नारकिकः परिणीतः ? इति कटुकगुरुवचनं श्रुत्वा कोऽपि न वक्ति । पुनर्गुरुभिरुक्तं गुरूणामुत्तरं दातुमनुचितम्, कोऽपि न वक्ति, विमर्शाश्चर्यपरो जनः, ततः कुमारस्योक्तं कुमार ! त्वं षड्भाषाचतुरो अस्मदुक्तार्थं न विविनक्ति । ततः स विवेक्तुं लग्नः,

उत्पन्नं जातिस्मरणम्, दृष्टवान् पूर्वभवे नारकित्वमात्मनः विलोक्य च तद्दुःखानि चटितशीतज्वर इव चकम्पे सर्वाङ्गैः । उपदिशन्ति गुरूत्तमाः[१] कुमार ! किमद्यापि पूर्वानुभूते नरके जिगमिषुः, एता आभरणशस्त्रमालभारिण्यस्तव तत्रैवाकारणार्थं मिलित्वा-ऽत्रागता इत्यन्तं विलोकय इत्याद्युपदेशैस्तस्योल्लसितो वैराग्यरङ्गः ऊर्ध्वीभूय प्राह भगवन् ! एताः कन्या सर्वा अपि मम सहोदर्य इति । पित्रोरनुमतिपूर्वं गृहीता प्रव्रज्या, नेत्रपरिकर्मणां मुक्त्वा शरीरचरणभग्नकण्टकाद्यपसारणादिपरिकर्मणा रहितः घोरं तपस्तेपे, पृष्टं भगवन् ! मम नारकित्वं कथं जातम् । गुरुभिरुक्तं त्वं पूर्वभवे संगमो व्यवहारी, लोकप्रसिद्धिस्तव सत्यभाषित्वे, एवं याति समये द्रव्यलोभेन त्वया कूटसाक्ष्यं कृतम्, लग्नो रसोऽसत्यभाषित्वे, यावज्जीवं अपरं निःशूकतया वर्धमानया सकूटक्रियमपि कर्षति स्म । एवं द्वाभ्यां दोषाभ्यां तेन नरकायुर्बद्धम् । प्रथमनरकादुद्वृत्तस्त्वं जातः । यत उक्तं च –

'दोसपोसो न कायव्वो, विवागो तस्स दुस्सहो । रायसुओ रूप्पचंदो, पढमं नरगं गओ ।।१।।'

ततो विशेषतपसा केवलं प्राप्य सिद्धः ।।७२।।

इति तपागच्छेन्द्रश्रीहीरविजयसूरिराज्ये उपाध्यायश्रीसकलचन्द्रगणिविरचिते श्रीहिताचरणग्रन्थे निश्चय-व्यवहाररूपस्त्रयोदशोऽधिकारः ।।

---

१. गुरवः प, छ ।

।। अहिताचरणे निन्दागर्हास्वरूपश्चतुर्दशोऽधिकारः ।।

इह-परभवम्मि भयवं, चिंतियमुत्तं च चिट्ठिअं पावं । मण-वयण-सरीरेणं, तं सव्वं मे खयमेउ ।।७३।।

भगवन् ! हे केवलज्ञानाद्यैश्वर्यादिमन् ! इहास्मिन् भवे मनुष्यावताररूपे परभवे च पृथिव्यप्-तेजो-वायु-वनस्पति-द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चेन्द्रियभवेषु च **'मण-वयण-सरीरेणं'** ति-मनसाऽन्तःकरणेन यत्पापं सावद्यव्यापाररूपं मया चिन्तितं, वचनेन च वाग्व्यापारेणासत्यभाषणरूपेणोक्तं तथा शरीरेण कायव्यापारेण प्राणातिपातादि कृतं कारितमनुमतं चेष्टितं च तन्मे सर्वमपि क्षयमेतु इति भव्यो भणति, अत्र मकारोऽलाक्षणिकः इति गाथासंक्षेपार्थः, अथ विस्तरार्थः – तत्र पृथिवीकायभवा यथा – तत्र बादरपृथिवीकायभवास्तु द्विधा श्लक्ष्णाःपृथिवीकायाः खराः पृथिवीकायाश्च, यथोक्तं –

'[१]किण्हा [२]नीला य [३]रुहिरा य, [४]हालिद्दा [५]सुक्किला तहा । [६]पंडु [७]पणग [८]मट्टिया, खरा छत्तीसईविहा ।।१।।'

[उत्त.अध्य. ३६ गा० ७३]

कृष्णा नीलाश्च लोहिता रक्ता हरिद्रा पीता शुक्ला, तथा पाण्डु त्ति पाण्डवः, ईषत् शुभ्रत्वभाजः एवं वर्णभेदेन षड्विधत्वम्, इह च पाण्डुग्रहणं कृष्णादिवर्णानामपि स्वस्थानभेदान्तरसंज्ञप्त्यै, पनकोऽत्यन्तसूक्ष्मरजोरूपः स एव मृत्तिकासेचनकरूपो व्योम्नि वर्तमानो लोके पृथिवीत्वेन रूढत्वात् । अन्ये त्वाहुः – पनकमृत्तिका मरुषु पर्पटिकेति रूढा इति श्लक्ष्णपृथिवी सभेदा । अथ खरपृथिवीजीवाः षट्त्रिंशद्

चतुर्दशोऽधिकारः
अहिताचरणे
निन्दागर्हारूपः
मनोवाक्काय-
पापानि
पृथ्वीकायादी-
नाम्
गाथा-७३

भेदाः, तेषु षट्त्रिंशद्भेदा यथा –

'पुढवी य सक्करा, वालुआ य उवले सिला य लूणूसे । अयतवतउसीसगरूप्प-सुवण्णे य वइरे य ।।' [उत्त.अध्य. ३६ गा. ७४]

पृथिवी च शुद्धपृथिवी १, शर्करा लघुशकलरूपा २, वालुका प्रतीता ३, उपलो गण्डशैलादिः ४, शिला च दृषत् ५, लवणं समुद्रादि ६, उषः क्षारमृत्तिकालवणोषः ७, [८]अगस्ताम्र[९]त्रपुक[१०]सीसक[११]रूप्प[१२]सुवर्णानि, एषां संबधिनो धातवः १३, वज्रश्च हीरकः १४ –

'हरिआले हिंगुलए, मणोसिला सीसागंजणपवाले । अब्भपडलब्भवालुया, बायरकाए मणिविहाणे ।।१।।' [उत्त.अध्य. ३६ गा. ७५]

हरितालो १५, हिङ्गुलकः १६, मनःशिला १७, सीसकश्च धातुविशेषः १८, अञ्जनं समीरका १९, प्रवालानि २०, अभ्रपटल २१, अभ्रवालुका २२, बादरकाय इति । बादरपृथिवीकाये अमी भेदाः २६ । मणिविधानानि मणिभेदाः । मणिभेदा यथा –

'गोमेज्जए य रुयगे, अंके फलिहे य लोहिअक्खे य । मरगय-मसारगल्ले, भुयमोगाइ इंदनीले या ।।१।।' [उत्त.अध्य. ३६ गा. ७६]

गोमेज्ञकश्च रुजको अर्कः स्फटिकश्च लोहिताक्षश्च मरकतो मसारगल्लो भुजमोचक इन्द्रनीलश्च ।।

'चंदणगेरुअ हंसगब्भपुलए सोगंधिए अ बोधव्वे । चंदप्पह वेरुलिए, जलकंते सूरकंते य ।। [उत्त.अध्य. ३६ गा. ७७]

चन्दनो गरुको हंसगर्भः पुलकः सोगन्धिकश्च बोधव्यः, चन्द्रप्रभः वैडूर्यः जलकान्तः सूर्यकान्तश्च । इह पृथिव्याद्याश्चतुर्दशः, हरितालाद्या

अष्टौ, गोमेयज्ञकाद्याश्चतुर्दशश्च । क्वचित् कस्यचित् कथंचिदन्तर्भावान्मिलिता षट्त्रिंशत् । पूर्वोक्तश्लक्ष्णा सप्तपृथ्वीकायभेदमीलिता त्रिचत्वारिंशत् पृथिवीजीवानां कृष्ण-नील-रक्त-पीत-शुक्ल-पाण्डुवर्णशरीरशस्त्रैः सुगन्ध-दुर्गन्धशरीरशस्त्रैस्तिक्तकटुक-कषायाम्ल-मधुर-क्षार-शरीरशस्त्रैः सुगन्ध-दुर्गन्धशरीरशस्त्रैस्तिक्त-कटुकागुरुलघुमृदुखरशीतोष्णस्निग्धरूक्षस्पर्शशरीरशस्त्रैश्च सोमिलक्षारादिपृथिवीकाय-भवेषु मनुष्यादेरपि विराधनासंभवात् । एवमप्कायभवे वर्षा-नदी-समुद्र-जलपूरेण षट्कायविराधना आहाराद्यव्यक्तसंज्ञया पृथिव्यप्-तेजो-वायु-वनस्पति-द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चेन्द्रियजीवप्राणविराधनारूपं शरीरयोगेन यत् मया कृतं तत्सर्वं मे भगवन् ! पापं क्षयमेतु-क्षयं व्रजतु । अत्र पृथिवीकायशरीरं परस्परं पृथिवीकायस्याप्कायस्य तेजस्कायस्य वायुकायस्य वनस्पतिकायस्य द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चेन्द्रियाणामपि प्राणघाताय [1]भूतः भवति च भविष्यति च । एवमप्कायभवेऽपि अप्कायजीवशरीरं परस्परं क्षाराम्लादिना अप्कायपृथिवीकायतेजस्काय-वनस्पतिकायजीवप्राणघाताय यत् शस्त्रमभूत् तत्राप्कायशरीरं यथा ओसा हिमए करए हरतणूए सुद्धोदगे सीतोदगे उसिणोदगे खारोदगे खट्टोदगे अंबिलोदगे लवणोदगे वारुणोदगे खीरोदगे घणोदए खातोदगे इत्यादिजलजीववर्ण-गन्धरसस्पर्शमच्छरीरशस्त्रैः आहारादि-संज्ञातिरेकेन काययोगेन उदक-पृथिवी-तेजो-वायु- वनस्पति-द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चेन्द्रियजीवप्राण-विराधनादिरूपं यत्पापं चेष्टितम्, तत्सर्वं मे भवत्साक्षाद् मिथ्यादुःकृतेन क्षयं व्रजतु । एवमग्निकायजीवभवे तत्राग्निकायभवा यथा – इंगाले जालामुम्मुरे अच्ची अलाए सुद्धागणी उक्का

---

१. प्राणाघातायाऽभूत् प$_2$ ।

चतुर्दशोऽधिकारः
अहिताचरणे
निन्दागर्हारूपः
मनोवाक्काय-
पापानि
पृथ्वीकायादी-
नाम्
गाथा-७३

विज्जू असणीणिग्घाए संघरिससमुट्ठिए सूरकंतमणिनिस्सिए इत्यादितेजोजीवशरीरशस्त्रैः परस्परं तेजोजीवपृथिव्यप्यावत्पञ्चेन्द्रिय-प्राणिविराधनारूपमाहारादिसंज्ञाभिः काययोगेन यत्पापं चेष्टितं तत्क्षयं व्रजतु । एवं वायुकायभवे वायुकायशरीरशस्त्रेण, तत्र वायुकायशरीराणि यथा पाईणवाया दाहिणवाया उदीणवाया उड्ढवाया अहोवाया तिरियवाया विदिसिवायाए उक्कलियावाए मंडलियावाए गुंजावाए झंझावाए संवट्टवाए घणवाए तणुवाए सुद्धवाए इत्यादिवायुकायभवे परस्परं स्वकायशस्त्रत्वेन महावातादिभिः प्रवहणभङ्गादौ षट्कायविराधना तत् वायुकायशरीरशस्त्रैः वायुकायजीवपृथिवी-जल-तेजो-वनस्पत्यादि यावत् पञ्चेन्द्रियजीवविराधनारूपं आहारादिसंज्ञाभिः काययोगेन यत्पापं समाचरितं तद् भगवत्साक्षं मिथ्यादुःष्कृतेन* क्षयं व्रजतु यथासंभवम्, एवं वनस्पतिजीवभवे तत्र बादरवनस्पतिजीवभवाश्च यथा प्रत्येकं साधारणाश्च । तत्र प्रत्येका-रुक्खा गुच्छा गुम्मा लया वल्ली य पव्वगा चेव । तण-वलय-हरिय-ओसहि-जलरुह-कुहाणा य बोधव्वा ।। ते च रुक्खा दुह एगट्ठिया बहुबीआ य तत्थ एगट्ठिया निम्ब-अंब-जंबू-कोसंब-साल-अंकुल्लपालू-सलूअ-सल्लई-मोअइ-मालुया-चउला-पलासे करंजं पुत्तजीव-रिड्ढ-वहेलय-हरिडए-भिल्लाए-उंबेभरिया परिवरणी धायई पियालु पूइयं निंबकारए सीसवाय असण पणाग णागारुक्ख सिविणी असोग पएसिणं मूलावि असंखजीविया कंदावि खंधावि तया साहा पवालवि असंखजीविया पत्तापत्तेयजीविया पुप्फा अणेगजीविया फला एगट्ठिया, अह बहुबीआ ते अणेगविहा पन्नत्ता – तिंदुग कविट्ठे अंबाड माउलिंग बिल्ल आमलगं

फणस दाडिम आसाढे ऊंबर वडे णग्गोहे णंदिरुक्खे पिप्परि सयरी पिलुक्ख काऊंबरि कच्छुंभरि देवदालि तिलए लऊए छत्तोह सरीसे सत्तिवण्णे दहिवण्णे लोद्ध धव चंदणज्जुण णीमे कडुए कयंबे य एतेसिं मूलावि असंखेज्जजीविया कंदावि खंधावि तया वि सालावि पवाला वि असंखिजीविया पत्तापत्तेयजीविया पुप्फा अणेगजीविया फला बहुबीआ । अह गुच्छा वाइंगणी सल्लई बोदई कच्छुरी जासुमण रूवी आढई नीली तुलसी माउलिंगी एमाइ गुच्छा अणेगविहा, एवं कोरंटगबंधुजीवाइणो गुम्मा वि अणेगविहा मुणेअव्वा । अह बहुविहा जहा पउमलया नागलया असोगलया चंपयलया चूयलया वणलया वासंतिलया अइमुत्तलया । अह वल्लीओ पुस फली कालिंगी तुंबी तपुसी वालुंका घोसाडई पटोला पंचंगुलिया कंमुआ कट्टुआ कक्कोडई कारईल्लई गुंजावल्ली एवमाइआ अणेगविहा । अह पव्वा इक्खुसरवंसवीरणएवमाइआ अणेगविहा पव्वा । अह तणा डब्भकुकुसरोहियंसाईणो अणेगविहा । अह वलया वललया अणेगविहा । ताल तमाल साल हिंगु रुक्खलवंगरुक्खे पूगफली खज्जूरी नालियरी । अह हरिया तंदुलिज्ज वत्थुल पालंक दमणग एवमाई अणेगविहा । अह ओसही साली वीही गोधूम जव कलमसूर तिल मुग्ग मास णिप्फाव कुलत्थ अलिंसिद परिमंथु अयसी कुसुंभा कोद्दवा कंगु राल सण सरिसवाइणो ओसहीओ अणेगओ । अह जलरुहा अणेगविहा – उदए अवए सेवाले कलंबु अहढे कसेरुय उप्पले कुमुदे णलिणे सुभए सोगंधिए पोंडरीए महापोंडरीए सयपत्ते सहस्सवत्ते कल्हारे कोकणट्टे अरविंदे तामरसे भिसे मुणाले पोक्खले एवमाई जलरुहा - अह कुहणा अणेगविहा - आए कालेए कुहणे एवमाइ अणेगा णाणाविहसंठाणा । रुक्खाणं एगजीविया पत्ता । खंधावि एगजीविया जह वा तितिलपप्पडिया । बहुएहिं

तिलेहिं संहया संती पत्तेयसरीराणं तह होंति सरीरसंघयणा । अह साहारणा सेवाल असकण्णी सीहकणी हलिद्दा सिंगबेर आलू मूलए एवमाइणो अणेगा । साहारणा अणंतजीवियसरीरा, तेसिं लक्खणं वित्थरभेया य पन्नवणाइसुत्तओ णेया । एवं वनस्पतिभवे वनस्पतिजीवानां वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शोपेतशरीरशस्त्रैर्यदव्यक्तचेतनाहारसंज्ञादिभिः काययोगेन वनस्पतिजीवपृथिवी-जलाग्नि-वायु-द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चेन्द्रियजीवविराधनारूपं पापं चेष्टितं तत्सर्वमपि मे मिथ्यादुःष्कृतेन क्षयं व्रजतु इति ।

अथ द्विन्द्रियभवे किमि कुच्छि किमिया गंडोलया गोलोमाणो पूतरा सोमंगला वंसीमुहा सूईमुहा गोजलोअ जलोआओ संखणगाघेल्ला पुल्ला गुलया खुल्ली वराडया सोत्तिया मोत्तिया वासा एगओवत्ता दुहओवत्ता संबुक्का माइवाहा सिप्पि संपुडा चंदणा समुद्दलिक्खा एवंविधद्वीन्द्रियजीवानां परस्परं वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शोपेतशरीरशस्त्रैरव्यक्तचेतनाहारादिसंज्ञादिभिः द्वीन्द्रियजीवपृथिवीजलाग्नि-वायुत्रि-चतुःपञ्चेन्द्रियजीवविराधनारूपं मृगापुत्रादिशरीरपतितकृमिवत् कायवाग्योगाभ्यां यत्पापं चेष्टितं कृतं तत्सर्वं मे क्षयं व्रजतु ।

अथ त्रीन्द्रियभवे उवहिया रोहिणीया कंथू पिपीलिया उद्दंसगा उद्देहिया उक्कलिया वप्पाया उप्पाडया तणहारा कट्ठहारा मातुआ पत्ताहारा तणविंट्टिया पत्तविंटिया पुप्फविंटिया फलविंटिया बीअविंटिया इंदगोवाया कोत्थलवा हगा जूया हालाहला पिसुआ इत्यादि-त्रीन्द्रियजीववर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शयुक्तशरीरशस्त्रैराहारादिसंज्ञाभिश्च काय-वाग्घ्राणेन्द्रिययोगैश्चिलातीपुत्रचण्डकौशिकादिवत् त्रीन्द्रियजीवपृथिवी-जलाग्नि-वायु-द्वीन्द्रिय-चतुः-पञ्चेन्द्रियजीवविराधनारूपं पापं चेष्टितं समाचरितं तत्सर्वं मे क्षयमेतु क्षयं व्रजतु ।

अथ चतुरिन्द्रियभवे अधिया पोत्तिया पत्थिया मसगा पयंगा ढंकणा कुकुडा कुकुहणा णंदावत्ता किण्हपत्ता नीलपत्ता लोहियपत्ता हलिद्दपत्ता सुक्किलपत्ता चित्तपक्खा विचित्तपक्खा तंतवा बिच्छुआ पियंगला गोमयकीडा एवमाइणो अणेगविहा चतुरिन्द्रिया, ते परस्परं स्वकाय-परकाय-वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शोपेतस्वशरीरशस्त्रैः,[1] पृथिवीकाय-जलाग्नि-वायु-वनस्पति-द्वि-त्रिचतु-वृश्चिकादिविषवत् पञ्चेन्द्रियजीवविराधनारूपं यत्पापं चतुरिन्द्रियभवे चेष्टितं तत्सर्वं मिथ्यादुःकृतेन क्षयं व्रजतु ।

अथ सप्तविधनारकपञ्चेन्द्रियभवरूपपरभावदुर्वर्ण-दुर्गन्ध-दुष्टरस-दुःस्पर्शोपेतशरीरैः क्रोधादि-कषायैर्मनो-वाक्-काययोगैर्यत् परस्परं दुःखदानरूपं पापं चेष्टितं तत्पापं मे क्षयं व्रजतु ।

अथ तिर्यग्भवे च स्त्री-पुरुष-नपुंसकवेदोपेतगर्भज-सम्मूर्छनज[1]मत्स्यजाति-[2]कच्छपजाति-[3]ग्राहजाति-[4]मगरजाति-[5]सुंसमारजातिरूप-पञ्चविधजलचरपञ्चेन्द्रियजीवानां वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शोपेतशरीररूपशस्त्रैराहारादिसंज्ञादिभिः क्रोधादिकषायैश्च यत् षट्कायविराधनारूपं पापं चेष्टितं तत्सर्वं मिथ्यादुष्कृतेन क्षयं व्रजतु ।

अथ स्थलचरभवेषु, तत्थ थलयरपंचेदियतिरिक्खजोणिया दु[ति]विहा भवंति, चउप्पया परिसप्प थलयरा य । तत्थ चउप्पय थलयरा

---

१. शस्त्रैः पृथिवीकाय.... त्रिचतुर्वृश्चिकादिवत् पञ्चेन्द्रिय $प_1$ $प_2$ छ ।

चउव्विहा, जहा – एक्कखुरा दुखुरा गंडीपया सणपया, तत्थ एक्कखुरा जहा-अस्सा अस्सतरा घोडगा गद्दभा गोक्खरा[१] कंदलगा आवत्ता इत्यादयः । अथ द्विखुराः – उट्टा गोणा गवया रोज्झा पसया महिसा संबरा वराहा अया एलगा रुरु सरहा चमरा कुरंगा गोकण्णमादी । अथ गंडीपया जहा-हत्थी पूअणया मकुणहत्थी खग्गा गंडा इत्याद्याः । अह सणपया जहा-सीहा पच्छा दीविया अच्छा अरच्छा परस्सरा सीयाला सुणगा कोलसुणगा कोकंतिया संसगा चित्तगा चिल्लगा इत्याद्याः सनखपदाः, तेसु समुच्छिमगब्भवक्कंतिया दुविहा थलयरा, तत्थ जे संमुच्छिमा ते सव्वे नपुंसगा जे ते गब्भवक्कंतिया ते इत्थीपुरिसनपुंसगा वि भवंति । अथ परिसप्पथलयरा जे दुविहा उरपरिसप्पा भुयपरिसप्पा य, तत्थ उरपरिसप्पा य चउव्विहा जहा – अही अयंगरा असालिया महोरगा । तत्थ अही वि दुविहा दव्वीकरा मुउलिणा य । तत्थ दव्वीकरा अणेगा जहा आसीविसा दिट्ठीविसा उग्गविसा भोगविसा तयाविसा लोलविसा उस्सासविसा निस्सासविसा किण्हसप्पा सेनसप्पा इत्यादयो दर्वीकराः दिट्ठीविसा । अथ मउलिणा ते वि अणेगविहा – जहा दिव्वागा गोणसा कसाहीया चइउला चित्तलिणो मालिणो इत्यादयो मउलिणा ।

अथ अयगरा, अयगरा एगारा पन्नत्ता, अथ असालिया ते च भगवया पन्नवणाए पन्नत्ता जहा – कहि णं भंते ! असालिया संमुच्छंति, गोयमा ! अंतो मणुस्सखित्ते अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु णिव्वाघाएणं पणरससु कम्मभूमीसु वाघायं पडुच्च पंचसु महाविदेहेसु चक्कवट्टिखंधारेसु वा वासुदेवखंधारेसु वा बलदेवखंधारेसु वा मंडलियखंधारेसु वा महामंडलियखंधारेसु वा गामनिवेसेसु वा णगरणिवेसेसु वा णिगमणिवेसेसु

१. गोरक्खरा प$_2$ ।

वा खेडणिवेसेसु वा कब्बडनिवेसेसु वा मंडवनिवेसेसु वा दोणमुहणिवेसेसु वा पट्टणनिवेसेसु वा आगरणिवेसेसु आसमनिवेसेसु वा संबाहनिवेसेसु वा रायहाणीनिवेसेसु वा, एतेसिं णं णिवेसेसु, एत्थ णं आसालिआ संमुच्छंति जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागमेत्तीए ओग्गाहणाए उक्कोसेणं बारसजोअणाइं तयणुरूवं वणं विक्खंभबाहल्लेणं भूमिं दालित्ताणं समुट्ठेति, असंन्नीमिच्छदट्ठी अण्णाणी अंतोमुहुत्ताऊया चेव कालं करेइ, से तं असालिआ । अथ अणेगविहा महोरगा अत्थेकतिया अंगुलंपि अंगुलपुहत्तिया विहत्थिं पि विहत्थपुहत्तिया वि, रयणिंपि रयणिपुहत्तियावि कुच्छिंपि कुच्छिपुहत्तिया वि धणुं पि धणुपुहत्तिया वि गाऊअंपि गाउपुहत्तियावि जोयणंपि जोअणपुहत्तियावि जोअणसयं पि जोअणसतपुहत्तियावि, जोअणसहस्सं पि तेणं थले जाया थलेवि चरंति ते णत्थि इहं बाहिरए दीवए समुद्देसु हवंति, अणेगविहा संमुच्छिमा गब्भवक्कंतिया य जे समुच्छिमा ते सव्वे णपुंसगा, जे ते गब्भवक्कंतिया ते तिविहा इत्थी-पुरिस-णपुंसगा एवं उरपरिसप्पा । अह भुयपरिसप्पा य अणेगविहा जहा-णउला सरडा सेल्ला सरठा घरोलिया विस्संभरा मूला मंगुला अणेगविहा ते समुच्छिमा णपुंसगा । गब्भवक्कंतिया इत्थीपुरिस-णपुंसगा । अह खचरा ते चउव्विहा चम्मपक्खी लोमपक्खी समुग्गपक्खी वियतपक्खी । तत्थ चम्मपक्खी वग्गुली जलोया अडिला भारंडपक्खी जीवंजीवा समुद्दवायसा कण्णतया पक्खिविराली । अथ लोमपक्खी टंका कंका कुरला वायसा चक्का गाहसा कलहंसा पायहंसा रायहंसा अडोसेडी बगा बलागा परिप्पवा कोवा सारसा मेसरा मसूरा सतवत्सा गहरा पोंडरीय कागा कामिंजुगा वंजुलगा तित्तरा वट्टगा लावेगा कवोआ कविंजला पारेवया विडंगा वासा कुक्कडा सुगा बरहिणो

दसणसलागा कोइला सेहा वरेल्लगा एवमाइणो अणेगविहा । अह समुग्गपक्खी एगागारा तेणं णत्थि इहं, बाहिरए दीवसमुद्दे भवंति । विततपक्खी एगागारा तेणं णत्थि इहं बाहिरए दीवसमुद्देसु भवंति, ते दुविहा संमुच्छिमा गब्भवक्कंतिया । समुच्छिमा णपुंसगा । गब्भया इत्थीण पुरिसा णपुंसगा य भवंति, एवमाईया खचरपंखिणो तिरिक्खपंचिंदियतिरिक्खजोणीअं । एवं पूर्वोक्तसर्वजलचर-स्थलचर-खचर-तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभवेषु व्याघ्रसिंहचित्रकसर्पादिहिंसकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियत्वेन परस्परं स्वकायशस्त्र-परकायशस्त्रैः आहारादिसंज्ञाभिः क्रोधाधिकषायैश्च यत् पृथिवीजलाग्निवायुवनस्पति-द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चेन्द्रियजीवविराधनारूपं पापं मनो-वाक्-कायैः कृतं तत्सर्वं मिथ्यादुःकृतेन क्षयमेतु,

अथ मनुष्यभवेषु, तत्र मनुष्यभवा यथा – मणुआ दुविहा भवंति, तं जहा संमुच्छिमा मनुष्यमलादिमांसादिषु चोत्पन्नाः । मणुआ गब्भवक्कंतिया य, तत्थ जे गब्भवक्कंतिया ते तिविहा ते अकम्मभूमिया कम्मभूमिया अंतरदीवया, अकर्मभूमौ भवा अकर्मभूमा, कर्म कृष्यादि पापं प्रत्याख्यानादिकमपापं च तयोर्भूमिः कर्मभूमिः । तथा अन्तरं समुद्रमध्यं तत्र द्वीपा अन्तरद्वीपास्तेषु जाता अन्तरद्वीपजाः, तत्र कर्मभूमिजाः पञ्चदशविधाः कर्मभूमयः, भरतादीनां पञ्चदशानामेव नामभावात्, वासेहिं पंचहिं देवकुरुहिं, पंचहिं उत्तरकुरुहिं इति त्रिंशद्भेदाः [अकर्मभूमिजाः]। अथान्तरद्वीपभेदा यथा एकोरुकादीनां हिमवतः पूर्वापरप्रान्तविदिक्प्रसृतकोटिषु भवनात्, ते हि त्र्यादियोजनशतान्यवगाह्य नव शतानि यावत् तावन्त्येवं योजनशतान्यायामविस्ताराभ्यां हिमवति शिखरिणि २८ द्वीपा यथा – तत्राद्ये चतुष्के

द्वीपनामतो मनुष्यनामानि यथा उक्तं च – अंतरदीवगा अट्ठावीस तिविहा पन्नत्ता, तं जहा – एगोरुगा आहासिया (वेसाणिआ) णंगोला इति प्रथमचतुष्कम् । तथा हयकण्णा गयकण्णा गोकण्णा सकुलिकण्णा इति द्वितीयम् । तथा आयंसमुहा (मेण्ढमुहा) अयोमुहा (गोमुहा) इति तृतीयम् । आसमुहा हत्थिमुहा सीहमुहा वग्घमुहा इति चतुर्थं चतुष्कम् । आसकण्णा सीहकण्णा गयकण्णा कण्णपाउरणा इति पञ्चमम् । उक्कमुहा मेहंमुहा विज्जमुहा जीहमुहा इति षष्ठम् । घणदंता लट्ठदंता गूढदंता सुद्धदंता इति सप्तमम् ।

अथ कर्मभूमिपञ्चदशभेदा यथा – कम्मभूमिया पंचदसविहा पन्नत्ता तं जहा-पंचहिं भरहेहिं पंचहिं एरवएहिं पंचहिं महाविदेहेहिं ते समासओ दुविहा पन्नत्ता-आयरिया य मिलूक्खू य, तत्थ मिलक्खा सगजवणचिलायखसबब्बरगोंडसिंहलपारसपुलिंदाइ अणेगविहा । अह आयरिया दुविहा इड्ढिपत्तायरिया अणिड्ढिपत्तायरिया, तत्थ इड्ढिपत्ता च्छविहा पन्नत्ता तं जहा - अरहंता चक्कवट्टी बलदेवा वासुदेवा चारणा विज्ञाहरा ।। अणिड्ढिपत्ता णवविहा खेत्तायरिया जातिआयरिया कुलायरिया कम्मायरिया सिप्पायरिया भासायरिया णाणायरिया दंसणायरिया चरित्तायरिया, तत्थ खेत्तायरिया रायगिहादिया छत्तीसविहा । जातिआयरिया अवट्ठादिया छव्विहा । कुलायरिया उग्गा भोगा राइणा इक्खा-गा णाता कोरव्वा छव्विहा । कम्मायरिया दोसियाइया अणेगविहा, तुण्णागाइया सिप्पायरिया अणेगविहा, भासायरिया अद्धमागहाइ भासाभासिणो जत्थ वि बंभलिपि वत्तइ । आभिणिबोहिणाणिपमुहा पंचविहा णाणायरिया । सराग-वीयरागभेएण दंसणायरिया दुविहा भवंति । तत्थ सरागदंसणायरिया निसग्गरूईपमुहा दसविहा भवंति । वीयरागदंसणायरिया अणेगविहा भवंति । चरित्तायरिया दुविहा पन्नत्ता-सरागचरित्तायरिया वीयरागचरित्तायरिया तत्थ सरागचरित्तायरिया अणेगविहा भवंति । वीयरागचरित्तायरिया वि अणेगविहा

भवंति । एवं पूर्वोक्तत्रिविधमनुष्यभवेषु शब्दादिपञ्चविषयार्तेन हिताहितविचारशून्यमनोभावा हेतवो क्रोध-मान-माया-लोभार्तेन वा अज्ञानेन दुर्बोधनया जीवितरक्षार्थं सुखार्थं पूजार्थं वा मन्त्रसाधनादिकार्यार्थं वा एवं पूर्वोक्तैकचत्वारिंशद्भेदपृथिवीजीवविराधनारूपं पापं वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शोपेतशरीरेण अन्यशस्त्रेण वा मनोवाग्भ्यां च यत् कृतं तत् सर्वमपि मे मिथ्यादुष्कृतदानपूर्वं क्षयं व्रजतु । एवं अप्काय-तेजो-वायु-वनस्पतिजीवविराधनारूपं पूर्वोक्तद्वि-त्रि-चतुः-तिर्यग्पञ्चेन्द्रियविराधनारूपं च पापं क्षयं व्रजतु । तथा चासुरकुमारादिपरमाधार्मिकभवेषु नारकिदुःखदानादिरूपं नारकभवे वा परस्परनारकिविराधनारूपं वा यत्पापं मया मनो-वाक्-कायैश्चेष्टितं तत्सर्वं भगवत्साक्षं मिथ्यादुष्कृतनिन्दागर्हारूपेण वा क्षयं व्रजतु । तथा च पूर्वोक्तगर्भसंमुर्च्छिममनुष्यहत्यादिविराधनारूपं पापं यदहितकारणमसुखकारणं चेष्टितं तत् सर्वं क्षयं व्रजतु ।

अथ देवभवेषु, तत्र देवभवो यथा - देवा चउव्विहा भवंति भवणवासी वाणमंतरा जोइसिया वेमाणिया, तत्र भवणवासी त्ति भौमेयका भवनवासिनो रत्नप्रभापृथिव्यन्तर्भूतत्वाद् भवनानां यतो रत्नप्रभायां अशीतिसहस्राधिकैकलक्षयोजनपिण्डायां ऊर्ध्वाधः सहस्रं सहस्रं विमुच्य भवनपतिभवनानि तथा विविधान्यन्तराणि उत्कर्षापकर्षभेदानि निवासभूतानि वा गिरिकन्दरादीनि येषां ते व्यन्तराः, ते हि अधस्तिर्यग्ऊर्ध्वं च त्रीन् लोकान् स्पृशन्तः स्वातन्त्र्यात् पराभियोगाच्च प्रायेण प्रतिपर्यन्ते अनियतप्रवीचाराः नरानपि केचिद् भृत्यवत् सेवन्ते । द्योतयन्तीति ज्योतिंषि विमानानि तन्निवासित्त्वाद्देवा अपि ज्योतिष्काः, विशेषान्मानयन्ति भजन्ति सुकृतिनोऽमूनीति विमानानि तेषु

भवा वैमानिकाः, एतेषामुत्तरभेदानाह-तत्थ भवणवासी दसहा-असुरकुमारा णागकुमारा सुवर्णकुमारा विज्जुकुमारा अग्गिकुमारा, दीवकुमारा, उदहिकुमारा, दिसाकुमारा, वाऊकुमारा थणियकुमारा । वाणमंतरा अट्ठविहा-किंण्णरा किंपुरिसा महोरगा गंधव्वा जक्खा रक्खा भूआ पिसाया । जोइसिया पंचविहा भवंति - चंदा सूरा गहा नक्खत्ता तारा । अथ वैमानिका दुविहा कप्पोवगा कप्पातीता य, तत्थ कप्पोवगा बारसहा, जहा-सोहम्मा ईसाणा सणंकुमारा माहिंदा बंभलोगा लंतया सुक्का सहस्सारा आणता पाणता आरणा अच्चुता । कप्पातीता दुविहा-गेवेज्जगा य अणुत्तरोवाइया य । तत्थ गेवेज्जा णवविहा-हेट्ठिमहेट्ठिमगेविज्जगा हेट्ठिममज्झिमगेविज्जगा, हिट्ठिमउवरिमगेविज्जगा, मज्झिमहेट्ठिमगेविज्जगा मज्झिममज्झिमगेविज्जगा, मज्झिमउवरिमगेविज्जगा, उवरिमहेट्ठिमगेविज्जगा, उवरिममज्झिमगेविज्जगा उवरिमउवरिमगेविज्जगा । अणुत्तरोवाइया पंचविहा भवंति, विजया वेजयंता जयंता अपराजिया सव्वट्ठसिद्धा । एवं यथासंभवं देवभवेषु यथा - खन्धकाचार्यजीवेनाग्निकुमारेण देशजनप्रज्वालनेन दण्डकारण्यं कृतम् । तथा द्वीपायनजीवेन द्वारिका दग्धा, यथा तेन यक्षेण चित्रकवच्चारकसमागमता । सगरचक्रिषष्ठिसहस्रपुत्रा भस्मीकृताः । यथा मातुलिङ्गग्रहणार्थमना[1] बहवो हताः । यथा संगमेन श्रीवीरोपसर्गकृता, चमरेन्द्रेण चेटकनृपसंग्रामे कोणिकमाह्नम् (!) । अन्यैरपि यथा देव-देवीभिः ज्वालामुखीप्रभृतिभिः गोत्रदेवीभिश्च महिषमेषकुर्कुटमनुष्यपशुवधादिमहापापानि क्रियन्ते तथा देवभवेषु यानि एवंविधषट्कायविराधनारूपानि पापानि कृतानि कारितानि अनुमतानि च पूर्वं भवन्ति, तानि पापानि मे भगवत्साक्षं निन्दागर्हा मिथ्यादुष्कृतपूर्वं क्षयं व्रजन्तु इति ।।७३।।

---

१. ग्रहणाधमता प $_2$ ।

जे दट्ठूण जिणेहिं, उत्तं सव्वं तमेव सच्चं मे । जं पुण नियमिइ घडियं, तं च मुहा भवउ इय चित्तं ।।७४।।

अथ यथा सर्वजिनोक्तवस्तु सम्यक् परिणमति तथाहि यत् सर्वदव्य-क्षेत्र-काल-जीवाजीवादिवस्तु जिनैः सर्वज्ञैः दृष्ट्वा विलोक्य उक्तं प्रवेदितं तदेव मे सत्यम्, च पुनः, यः निजमत्या घटितं रचितं कल्पितं तच्च मुधा वृथा भवतु इति यश्चिन्तयेत् तस्य सर्वं जिनोक्तं सम्यक् परिणमति ।।७४।।

किं बहुणा भणिएणं, जिणुत्तदुल्लहपयाइ लद्धूणं । कुसलेण य कायव्वं, जगगुरुणुत्तं हियायरणे ।।७५।।

अहियायरणरयाणं, हिउवएहिं भवइ किं तेसिं । जह मलमुत्तरयाणं, सूयराण न तंदुला इट्ठा ।।७६।।

सयमंधो विय दीवो, पवरो जो कुणइ अन्नमुज्जोअं । सो पासंता अधो, निवडइ जो नरयहेऊम्मि ।।७७।।

मट्ठं भवे मयणमोहियाणं पि सह घयं जहा । विट्ठाविसकीडयाण, न य इट्ठं हिउवएसं तहा सच्चं ।।७८।।

किं बहु कथनेन, जिनोक्तदुर्लभपदानि दुर्लभस्थानानि लब्ध्वा प्राप्य कुशलेन आत्महितार्थसाधननिपुणेन जगद्गुरुणोक्तं हिताचरणं कार्यम् । तत्र दुर्लभपदानि यथा –

ठाणाइं जीवाणं नो सुलहाइ भवंति तं माणुस्सए भवे ।।१।। आयरियएखित्ते. ।।२।। जम्मं सुकुले ।।३।। केवलिपन्नत्तस्स सवणता.

।।४।। सुत्तस्स वा सद्दहितस्सता, पत्तितस्स वा, रोतितस्स वा, सम्मं फासणता इति ।। अहिताचरणरतानां प्राणातिपातादि-पापाचरणासक्तानां मद्यादिप्रमादपराणां नराणां हितोपदेशैः किं भवति ? न किमपीति । अत्रोदाहरणं यथा – मलमूत्ररतानां शूकराणां किं राज्यभोग्यादि तन्दुला इष्टा वल्लभा भवन्ति ? अपि न भवन्त्येव, स्वयमन्धोऽपि दीपः प्रदीपः एकेन्द्रियत्वात् अन्धोऽपि प्रवरः वरीयान्, योऽन्येषामुद्द्योतं करोति, स तु पश्यन्नपि अधो यो नरकहेतुमहारम्भादिपञ्चेन्द्रियवधादि महापदि निपतति । यथा विष्टाकीटकानां विषकीटकानां वा मृष्टमपि मधुरमपि मधु घृतं न चेष्टं न वल्लभं स्यात् । तथा भवे संसारे मोहितानां मदने कामगुणेषु वा मोहितानां हितोपदेशसत्यमुक्तं च नेष्टं स्यात् ।।७५-७८।।

सोयंति अकयपुन्ना, अधतम्मि समुट्ठियम्मि मरणम्मि । कयपुन्नाण नराणां, कल्लाणं देवमुक्खपए ।।७९।।

अकृतपुण्या अकृतविविधधर्मा शोचन्ति शशिराजवत्, क्व सति ? समुपस्थिते मरणे नरकादिपदेषु गताः सन्तः । यत उक्तं च -

'इक्कं पि नत्थि जं सुट्ठु, चरियं जह इमं बलं मज्झ । को नाम दड्डकारो, मरणंते मंदपुन्नस्स ।।१।।' [उप.माला. ४६८]

अथ कृतपुण्याः कृतविविधपुण्यानां कृतविविधधर्माणां पुनर्नराणां कल्याणं भद्रता स्यात् । क्व ? देवपदे देवलोके मोक्षपदे च ।।७९।।

इति तपागच्छेन्द्रश्रीहीरविजयसूरिराज्ये उपाध्यायश्रीसकलचन्द्रगणिविरचिते श्रीहिताचरणग्रन्थे अहिताचरणे निन्दागर्हारूपश्चतुर्दशोऽधिकारः

।। इन्द्रियसंवरस्वरूपः पञ्चदशोऽधिकारः ।।

इंदियसंवरओ किं, भवइ संभिन्नसोअमाइसुहं । तेसिमसंवरउ किं, भद्दाइजियाण दुक्खाइं ।।८०।।

भगवन् ! इन्द्रियसंवरतः किं स्यादिति प्रश्नः । उत्तरः – इन्द्रियविषयसंवरतः संभिन्नश्रोतादिलब्धयोऽन्यदपि यदिन्द्रियसुखं च तत् स्यादिति, यत उक्तं –

'आपदां कथितः पन्था, इन्द्रियाणामसंवरः । तज्जयः संपदां मार्गो, येनेष्टं तेन गम्यताम् ।।१।।'

तेन हस्तौ च पादौ च जिह्वा च सुनियन्त्रिता इन्द्रियाणि सुगुप्तानि, रुष्टो राजा करोति किम् ? तत्र इन्द्रियसंवरतस्तु कला[सा]दिमित्राणां संभिन्नश्रोतादिसुखं जातं भद्रादीनां च तेषामिन्द्रियश्रोत्राद्यसंवरतो दुःखं जातम् । तत्र भद्रायाः श्रोत्रेन्द्रियासंवरतः, इभ्यपुत्रस्य चक्षुरिन्द्रियासंवरतः, गन्धप्रियस्य घ्राणेन्द्रियासंवरतः सोदासस्य रसनेन्द्रियासंवरतः सुकुमालिकायाः स्पर्शनेन्द्रियासंवरतो दुःखम्, अथेन्द्रियसंवरतः येषां संभिन्नश्रोतादिकमभूत् तत्संबन्धो यथा – देवदमने कलास-देवदत्त- यशोधन-गुणाकर-महीधराख्याः पञ्च मित्राणि । अन्यदा तेषां क्रीडनार्थमुद्यानगमनम् । तत्र च धर्मदेशनां कुर्वतां श्रीजिनदेवसूरीणां कौतुकाद् धर्मोपदेशश्रवणार्थं ते गताः, गुरुभिरिन्द्रियासंवरो विषरूप इत्युपदेशो दत्तः, यथा –

स पण्डितो यः करणैरखण्डितः, स तापसो यो निजपापतापकः । स दीक्षितो यः सकलं समीक्षते, स धार्मिको यः परमर्म न स्पृशेत् ।।

'कुरङ्ग-मातङ्ग-पतङ्ग-भृङ्ग-मीना हताः पञ्चभिरेव पञ्च । एकः प्रमादी स कथं न हन्यते यः सेवते पञ्चभिरेव पञ्च ।।

इत्यादि श्रुत्वा जातकिञ्चिद्वैराग्याः तल्लोकाः, प्रथमः स्पर्शसंवरं द्वितीयो रसनासंवरं तृतीयो घ्राणसंवरं चतुर्थश्चक्षुःसंवरं (पञ्चमः) श्रोत्रसंवरं च गुरुसमीपे प्रपेदिरे । ततस्तैरेकैकसंवरः कृतः अपरेन्द्रियविषयसंवरस्तु तत्त्वतः । तत आयुः प्रतिपाल्य सर्वेऽपि वरुव्यवहारिगृहे पुत्रा जाताः, कियद्वर्षाणि श्राद्धधर्मं प्रपाल्य श्रमणत्वं प्रपन्नाः, तेषां घोरं तपः कुर्वतां यानीन्द्रियाणि मुत्कलानि अभुवन् तानि तेषां निःशक्तिकानि जातानि, येन यदिन्द्रियं दातं तस्य तदिन्द्रिये संभिन्नश्रोतोलब्धिर्जाता । अन्यदा तत्रातिशयज्ञानिसमागममजनि, तस्य पूर्वपृच्छा, यथास्थः पूर्वभवरूपकथनम्, तेषामन्येषां च बहूनां वैराग्यं सविराधनां विधाय ते पञ्चापि उपरितनग्रैवेयकेषूत्पन्नाः । अथ भद्राकथा –

गाथकः पुष्पशालोभूद्वसन्तपुरपत्तने । कर्ण्णानन्दी स्वरस्तस्य, वैरूप्यं चाक्षिदुःखदम् ।।१।।

गायता तेन सर्वोऽपि, लोको हतमनाः कृतः । सार्थवाहो धनस्तस्माद्, पुराद् देशान्तरं गतः ।।२।।

पश्चाद्भद्रास्ति तद्भार्या तत्र प्रोषितभर्तृका । दास्यस्तस्या गता आसन्, बहिः कार्येण केनचित् ।।३।।

तास्तं गायन्तं शृण्वानाः, कालं नाज्ञासिषुर्गतम् । चिरागताश्च तास्तीक्ष्णवचोभिः संततक्ष सा ।।४।।

ऊचुस्ता देवि ! मा कुप्यः, श्रुतमस्माभिरद्य यत् । गीतं तत्कस्य नानन्दि, पशूनामपि वल्लभम् ।।५।।

दध्यौ सा तत्कथं श्रव्यं, कथं वक्ष्यसि गीतकृत् । इतः पुर्देवतागारे, यात्रारम्भस्तदाऽभवत् ।।६।।
पौराः सर्वे युयुस्तत्र, साऽपि तत्र तदाऽगमत् । गाथकः स च निःशेषां, रात्रिं गीत्वा परिश्रमात् ।।७।।
तत्रैवायतने पश्चाद्भागे निद्रामुपागतः । सार्थवाही च तां देवीं प्रणम्याभ्यर्च्य भक्तितः ।।८।।
प्रदक्षिणाकृतस्तस्याश्चेटीभिर्दर्शितोऽथ सः । दृष्ट्वोचे रूपमानेन भावी गीतस्वरोऽपि हि ।।९।।
इत्युक्त्वा तत्र निष्ठाप्य सागमन्मन्दिरं निजम् । गाथकस्य प्रबुद्धस्याख्यातं तच्चेष्टितं नटैः ।।१०।।
गाथकः सोऽथ सामर्षः, प्रातस्तस्या गृहान्तिके । जगौ विरहसंबद्धं, गीतं स्फीतरसोर्मिभिः ।।११।।
आसवेनेव पीतेन, तेन गीतेन पूरिता । मत्तेवाऽस्ववशा साऽभूत्, संनिपातभृतेव वा ।।१२।।
तत्क्षणादुत्थितोत्कण्ठा, कण्ठाश्लेषे प्रियस्य सा । तदैव प्रेषयल्लेखं, प्रेयसे जविनः करे ।।१३।।
अध्यारूरोह सौधाग्रे, तन्मार्गान्वेषणाय सा । ऊचे च सखि ! लेखस्य, गतस्यासन् दिना घनाः ।।१४।।
स लेखदर्शनादेव, चलितः कलितं मया । अत्रैष्यति दिनैर्द्वित्रैर्वहन्नस्त्यधुना पथि ।।१५।।
अथोत्थाय सखीनां सा, प्रेक्ष्यालक्ष्यं दिशोऽखिलाः । अदर्शयत्कराग्रेण, हलाः पश्यत पश्यत ।।१६।।

अयमयमयि श्रेयान्, प्रेयान् स एव मनोहरः । नयननलिनोल्लासन्यासक्रियासु दिशांपतिः ।।१७।।

वपुषि पुलकोद्भेदखेदोद्गमक्षमसंगमः । किमपि रमयत्यन्तः, कान्तः सुखं सखि मेऽधुना ।।१८।।

मंस्यते दुर्विनीतां मां चेद्यास्यामि न संमुखी । अभ्रंलिहाग्रसौधायादित्यात्मानं मुमोच सा ।।१९।।

मृता च तत्क्षणादेवं, श्रोत्रेन्द्रियदुरन्तता । धयितुं तत्र दुष्टां गां, मुच्येते कर्णतर्णकौ ।।२०।।

इति श्रोत्रेन्द्रियोपरि भद्रादृष्टान्तः ।।२१।। [आ.नि. तिलकाचार्यवृत्ता]

नगरी मथुरा नाम, जितशत्रुर्नरेश्वरः । प्रकृत्या धार्मिका राज्ञी, धारिणी चित्तहारिणी ।।१।।

तत्रैकयक्षयात्रायां, राजा राज्ञी च नागराः । ययुः सर्वेऽपि सर्वर्द्ध्या विच्छर्देन महीयसा ।।२।।

तदेकेनेभ्यपुत्रेण, यान्त्या राज्ञ्याः सुखासनम् । अवच्छादाद्बहिर्भूतो दृष्टोऽंह्रिर्नूपूरादिभृत् ।।३।।

दध्यावेवंविधो यस्याः, चित्तहृच्चरणोऽपि हि । देवीभ्योऽप्यधिकं मन्ये, रूपमस्या भविष्यति ।।४।।

अथानुरक्तस्तस्यां स तद्वेश्मासन्नमापणम् । गृहीत्वाऽऽवर्जयद् राज्ञीवर्गं सामर्थ्यदानतः ।।५।।

अथैकदा स पप्रच्छ चेटीर्गन्धपुटीमिमाम् । कश्छोटयति ताः स्माहु स्वयं नः स्वामिनीत्यथ ।।६।।

कस्तूरिकाक्षरैर्लेखं, लिखित्वा भूर्जपत्रकम् । क्षिप्त्वैकस्या गन्धपुट्या मध्ये चेट्याः समर्पयत् ।।७।।

स चायं – काले प्रसुप्तस्य जनार्दनस्य मेघान्धकारासु च शर्वरीषु । मिथ्या न जल्पामि विशालनेत्रे ते प्रत्यया ये प्रथमाक्षरेषु ।।८।।

छोटयित्वा पुटीमध्यात्तं लेखं देव्यवाचयत् । अचिन्तयच्च धिग् भोगान् प्रतिलेखमथालिखत् ।।९।। स चायं –

नेहलोके सुखं किंचित् च्छादितस्यांहसो भृशम् । मितं च जीवित्तं लोके तेन धर्मे मतिं कुरु ।।१०।।

पूर्ववत् प्रथमाक्षरैरेवोत्तरं तदेव च तथा कृत्वाऽऽर्पयच्चेटीकरे पुटीम्, न बन्धुरा इमे गन्धा इत्युदित्वाऽऽर्पयेरिमाम् ।।११।।

अर्पितायां गन्धपुट्यां चेट्याऽऽख्याते च वाचिके । पुटीमाच्छोट्य लेखस्थं लेखार्थमवधार्य सः ।।१२।।

'भग्नाशः खेदमेदस्वी, निर्ययौ संहतापणः । तदाप्तिचिन्तोपायार्थी, [1]भ्रमन् राज्यान्तरं गतः ।।१३।।

एनं लोकं तत्राश्रौषीत्,

न शक्यं त्वरमाणेन, प्राप्तुमर्थान् सुदुर्लभान् । भार्यां च रूपसंपन्नां, शत्रूणां च पराजयम् ।।१४।।

---

१. भ्रमद्राज्या० प$_2$ ।

अत्र च दृष्टान्तः -

वसन्तपुरमित्यास्ते, पुरं सुरपुरं प्रतिः । श्रावको जिनदत्तोऽभूत्, तत्र सार्थपतेः सुतः ।।१५।।

पुर्यामितश्च चम्पायामीश्वरः सार्थपो धनः । अस्त्याश्चर्यद्वयं तस्य, यन्न भूतं न भावि च ।।१६।।

चतुरब्धिसारभूता विमला मुक्तावली गुणैःकलिता । अकलितमूल्यविशेषा सकलकलाकुशलमतिभिरपि ।।१७।।

हारप्रभा च कन्याऽस्ति, तद्रूपादिगुणस्तुतौ । स्याद् वागीशोऽप्यवागीशः, स्वयं वागप्यवागिव ।।१८।।

जिनदत्तस्तदाकर्ण्यानुरक्तस्तामयाचयत् । श्रावकोऽयमिति ददौ, मिथ्यादृष्टिर्न तस्य सः ।।१९।।

चट्टवेषः स्वयं चम्पामेकाकी स ययौ ततः । एकस्तत्रास्त्युपाध्यायस्तं विद्यार्थीत्युपस्थितः ।।२०।।

उपाध्यायोऽवदद् भद्र !, पाठयिष्याम्यहं परम् । मद्गेहे भोजनं नास्ति, दुर्भिक्षं चास्ति संप्रति ।।२१।।

धनश्च दत्ते [१]भौतानां ततः सोऽगात् तदन्तिके । देहि विद्यार्थिनो मेऽन्नं, सोऽवददास्यते पठ ।।२२।।

तेनादिष्टा सुताऽमुष्मै, ददीथा नित्यभोजनम् । स दध्यौ चिन्तितं जातं, सक्तुमध्येऽलुठद् घृतम् ।।२३।।

---

१. भोक्तानां प₂ ।

फलाद्युपाचरत् तस्याः, उपचारं न साऽग्रहीत् । अथावसरमासाद्य, स चट्टस्तां वशेऽनयत् ।।२४।।
अथ सा तद्गुणै रक्ता, तमुवाच पलाय्यते । तेनोक्तं नोचितमिदं, त्वमुन्मत्ताऽधुना भव ।।२५।।
सा तथाऽभूत् ततः पित्राऽऽहूता मान्त्रिकतान्त्रिकाः । सर्वानजयत् तीव्रं तां, तेऽसाध्येत्यथात्यजन् ।।२६।।
अथाधृतः पिताऽमुह्यच्चट्टस्तं स्माह मा मुहः । क्रमागताऽस्ति मे विद्या, सर्वं सेत्स्यत्यदस्तया ।।२७।।
दुःकरस्तूपचारोऽस्याः, श्रेष्ठ्यूचे सुकरो मम । आख्यच्चट्टोऽथ कार्येऽत्र, चत्वारो ब्रह्मचारिणः ।।२८।।
आनेयास्ते कुशुद्धाश्चेत्, तदा कार्यं न सेत्स्यति । तेषां भवत्यनर्थश्च, स भौतर्षीन् तथाऽनयत् ।।२९।।
आनायितास्तथा योधाश्चत्वारः शब्दवेधिनः । दिक्पालाः स्थापितास्तेऽथ, लिखित्वा तत्र मण्डले ।।३०।।
उक्ताश्च स मनाग् वेध्यः, शिवाशब्दो भवेद् यतः । भौताश्चोच्यन्त कुर्वीध्वं, हुं फुट्कृते शिवारवम् ।।३१।।
कृपाणेन धृतेनैव, तिष्ठेरूचे च कन्यका । कृते तथैव भौतास्ते, विद्धा नाभूत् पटुः सुता ।।३२।।
तदा धनस्य वैराग्यमजायत तपस्विषु । चट्टेनोक्तं मयाऽभाणि, सिद्धिर्नाब्रह्मचारिभिः ।।३३।।
ऊचेऽधुना कः स्यादुपायश्चट्ट ऊचिवान् । शोध्या ब्रह्मभृतः क्वापि, शृणु तेषां च लक्षणम् ।।३४।।

भवन्त्येवंविधा श्रेष्ठिन् !, मुनयो ब्रह्मचारिणः । ये वसत्यादिका गुप्तीः, पालयन्ति सदा नव ।।३५।।
अथ दर्शनिनः सर्वान्, श्रेष्ठिमुख्यः स पृष्टवान् । ब्रह्मगुप्तीर्न कोऽप्याख्यदाख्यन् श्वेताम्बराः पुनः ।।३६।।
*वसतिः कथाऽऽसनाक्षे, कुड्यन्तरं पुरा रतेः[1] । प्रणीताऽत्यशने भूषा, नवैताः ब्रह्मगुप्तयः ।।३७।।
श्रेष्ठी तानाह मे कार्यं, गृहेऽस्ति ब्रह्मचारिभिः । ऊचुस्ते गृहिणां कार्यं, विधातुं कल्पते न नः ।।३८।।
लब्धा ब्रह्मभृतश्चट्ट ! कार्यं नेच्छन्ति ते पुनः । सोऽभ्यधादीदृशा एव, भवन्ति मुनयो धन ! ।।३९।।
विमुक्तलोकव्यापारा, एषां नामाऽपि सिद्धिकृत् । मण्डलं पुनरालिख्य, दिक्पाला विनिवेशिताः ।।४०।।
न्यस्तानि साधुनामानि, चक्रे पूजां यथाविधि । न शिवाकूजितं ज्ञातं, जाता श्रेष्ठिसुता पटुः ।।४१।।
धनोऽथ साधुमाहात्म्यज्ञानात् सुश्रावकोऽभवत् । चट्टो धर्मोपकारीति, दत्ते द्वे अपि तस्य ते ।।४२।।
एवं स्थैर्यादुपायेन, प्राप रूपवतीं प्रियाम् । इति श्रुत्वाऽभ्यस्तदेशे, तदुपायाय सोऽप्यगात् ।।४३।।
विद्यासिद्धाः दण्डरक्षाः, प्राणास्तिष्ठन्ति तत्र च । तत्र ते सेवया तुष्टाः, स्माहुरस्मत् किमीहसे ।।४४।।

१. रते प$_2$ । * वसतिः कथनाक्षे च प$_1$ प$_2$ छ

पञ्चदशोऽधिकारः
इन्द्रियसंवररूपः
पञ्चेन्द्रियासक्तिः
फलं च
चक्षुरिन्द्रियोपरि
व्यवहारि-
सुतकथा
गाथा-८०

ऊचे मे घट्यतां देवी, जगुस्ते घटयिष्यते । तैस्तस्याथ समं राज्ञ्या, मेलोपायो व्यचिन्त्यसौ ।।४५।।

साऽपवादा नृपत्यक्ता मिलत्येषाऽस्य नान्यथा । विकुर्विताऽथ तैर्मारिर्मर्तुंलग्नो घनो जनः ।।४६।।

अथारक्षा नृपेणोक्ता, मारिर्विज्ञाय कथ्यताम् । वासवेश्मनि तैर्देव्या, विद्ययास्त्रं विकुर्वितम् ।।४७।।

मनुष्या हस्तपादांशा, देव्यास्यं च सलोहितम् । तैरुक्तं देव गेहे स्वेऽन्वेष्या मारिः परत्र तम् ।।४८।।

राज्ञाऽन्विष्टा च दृष्टा चाऽऽदिष्टा तेऽथ यथा रहः । स्वगृहे मण्डलं कृत्वा, नीत्वा तन्निगृह्यताम् ।।४९।।

नीता तैरथ सा तत्र, रात्रावध्यास्य मण्डलम् । हुतं प्रचक्रमे यावदिभ्यसूस्तावदागमत् ।।५०।।

स ऊचे मार्यते किं सो, मारिरेषेति मार्यते । सोऽवदद् घटते नैतद्, जातोऽस्याः कोऽपि दुर्जनः ।।५१।।

हत मां मुञ्चतैतां तु, नेत्रकैरवकौमुदीम् । नैषुस्ते पुनरूचे स, गृह्णीध्वं कोट्यलंकृतिः ।।५२।।

निगृह्णीध्वं च मामेतां मुञ्चध्वं वः कृतोञ्जलिः । तस्या अप्यभवत्प्रेम, तत्राकारणवत्सले ।।५३।।

ऊचुस्तेनातिनिर्बन्धान्मुक्ताऽसौ त्वं च किन्त्वतः । गत्वा देशान्तरे तिष्ठेस्तामथादाय सोऽगमत् ।।५४।।

प्राणप्रदोऽयमित्यासीत् तत्रातिप्रेमभागसौ । रतिसागरनिमग्ना[1] तेन सार्धमथास्ति सा ।।५५।।

द्रष्टुं स्वान् सोऽन्यदाऽचालीत्, प्रेम्णा गन्तुं न सा ददौ । हसितं तेन साऽप्राक्षीद्, निर्बन्धेऽकथयत् कथाम् ।।५६।।

निर्विण्णा साऽथ-साध्वीनां[2], धर्मं श्रुत्वाऽगृहीद् व्रतम् । इतरोऽगात् तु नरकं, चक्षुर्लौल्यकृतादघात् ।।५७।।

इति चक्षुर्लौल्योपरि व्यवहारिसुतकथा ।। [आ.नि. तिलकाचार्यवृत्तौ]

इह राजकुमारोऽभूत्, कोऽपि गन्धप्रियः पुरा । सदैव नौकटकेन, नद्यन्तः खेलते स्मृतः ।।१।।

मञ्जूषान्तर्विषं क्षिप्त्वा विमात्राऽस्य प्रवाहिता । खेलता तेन दृष्टा सा गृहीत्वोद्घाट्य वीक्षिता ।।२।।

स मुहुस्तं विषं घ्रात्वा मृतोऽथ घ्राणदोषतः । एवं घ्राणेन्द्रियं दोषहेतुर्भवति देहिनाम् ।।३।। [आ.नि. तिलकाचार्यवृत्तौ]

इति ध्राणेन्द्रियोपरि राजकुमारकथा

सुप्रतिष्ठपुरे राजा, सौदासो मांसलोलुपः । अमारिर्घोषिताऽन्येद्युर्मांसं पर्युषितं पुनः ।।१।।

मार्जारो जगृहेऽन्यत्तु, न सूनास्वप्यभूत् तदा । राज्ञो भीतेन सूदेन, शिशुर्व्यापाद्य संस्कृतः ।।२।।

---

१. निर्मग्ना प२ । २. निर्चित्ता साधुसाध्वीनां प१ छ ।

भुञ्जानः पृष्टवान् राजा, मांसं स्वादिष्टमद्य किम् । तेनाख्यातेऽभयं दत्त्वा, हत्वैककं पचेः सदा ।।३।।

तच्च ज्ञातं जनैः सर्वैस्ततो राक्षस इत्यसौ । पाययित्वा महामद्यमटव्यां छर्दितो नृपः ।।४।।

तत्राप्येकाकिनं दृष्ट्वा, व्यापाद्याश्नाति मानुषं । सार्थस्तत्राध्वना गच्छन्, ज्ञातः सुप्तेन तेन न ।।५।।

आवश्यकं प्रकुर्वाणाः, दृष्टाश्च मुनयः स्थिताः । शक्नोत्याक्रमितुं तान्न, ततश्चिन्तां प्रपन्नवान् ।।६।।

आचार्यैः कथितो धर्मः, प्रबुद्धः प्राव्रजत् ततः । आचार्या ज्ञानिनोऽभूवन्नभ्युद्यद्ये स तैस्ततः ।।७।।

भाविनः कति तादृक्षास्तद्रसज्ञातिदुःखदा । जेतव्यासौ प्रयत्नेन, दुर्जया मोहनीयवत् ।।८।। [आ.नि.तिलकाचार्यवृत्तौ]

इति जिह्वेन्द्रियोपरि सोदासकथा ।।

जितशत्रुर्महाराजो, वसन्तपुरपत्तने । सुकुमालतमस्पर्शा, तत्प्रिया सुकुमालिका ।।१।।

तदीयस्पर्शलालस्याद्, राजचिन्तां मुमोच सः । एवं व्रजति काले च, सर्वैरालोच्य मन्त्रिभिः ।।२।।

तं निःसार्य समं पत्न्या, राज्येऽस्थाप्यत तत्सुतः । यातस्तस्य महाटव्यां, राज्ञी तृषातुरा[१]ऽभवत् ।।३।।

१. तृष्णा० प१ छ ।

पानीयं प्रार्थयामास, ततः प्रेम्णा नराधिपः । बद्ध्वाऽञ्चलेन तन्नेत्रे, मा भैषीरित्युदीर्य च ।।४।।

कृत्वा पत्रपुटं बाहुशिरारक्तेन पूरितम् । तदन्तर्मूलिकाक्षेपि, येन तज्जलतां व्रजेत् ।।५।।

अपीपत् तादृशं रक्तं, तामथ व्यथितां क्षुधा । भोजयित्वोरुमांसानि, रोहिण्याऽऽरोहयद् व्रणम् ।।६।।

ततः स क्वापि देशेऽगाद्, भूषणैः कृतनीविकः । वाणिज्यमकरोत् तत्र, पङ्गुस्तद्रक्षकः कृतः ।।७।।

पङ्गोर्गीतेन सा क्षिप्ता, तं पतिं कर्तुमीहता । गता गङ्गातटोद्याने, गङ्गायां पतिमक्षिपत् ।।८।।

द्रव्ये निष्ठां गते शेषे, वहन्ती मस्तकेन तम् । गायन्ती तेन सार्धं च, भिक्षते स्म गृहे गृहे ।।९।।

किमेतदिति पृष्टाऽऽख्यत्, पितृभ्यां दत्त ईदृशः । स च भर्ता वहन् नदीतटमासाद्य निर्ययौ ।।१०।।

अथैकत्र पुरासन्ने, श्रान्तस्तरुतलेऽस्वपीत् । तस्योद्यत्पुण्यशेषेण, तच्छायापवर्तते ।।११।।

तत्रापुत्रो मृतः क्ष्माभृदश्वराजोऽधिवासितः । तमुपेत्य स्थितः सोऽश्वो, हेषते स्म च हर्षतः[१] ।।१२।।

ततश्च हयहेषाभिर्नृणां जयजयारवैः । प्रबुद्धोऽश्वं तमध्यास्य, नीत्वा राज्ये न्यवेश्यत ।।१३।।

साऽपि तत्रागता राज्ञः, केनापि कथिता यथा । देव देवाङ्गना काऽपि, पङ्गुं शिरसि बिभ्रती ।।१४।।

१. दर्पतः प॰ ।

दृष्टा भिक्षां भ्रमन्त्यत्र, गीतगानपरायणा । आनायिताथ सा राज्ञा, दृष्टा पृष्टा कथं न्विदम् ।।१५।।

साऽवोचद् देवदत्तोऽयं, पितृभ्यां पतिरीदृशः । ततः पतिव्रतत्वेन, वहाम्येनं शिरःस्थितम् ।।१६।।

राज्ञोक्तं –

'बाहुभ्यां शोणितं पीतं, उरूमांसं च भक्षितम् । गङ्गायां वाहितो भर्ता, साधु साधु पतिव्रते ! ।।१७।।

ज्ञात्वा भूपं लज्जिता सा, स्वचरित्रेण पापिनी । निर्वाह्य नरेन्द्रेण, निजोपार्जितभोगभृत् ।।१८।।

राज्यभ्रंशाय राज्ञोऽभूदवश्यं स्पर्शनेन्द्रियम् । तस्मादियं तु पापात्मा, रुलिता सुकुमालिका ।।१९।।८०।। (आ.नि.तिलकाचार्यवृत्तौ गा. ९१८)

इति स्पर्शनेन्द्रियोपरि कथा ।।

गिहे जिणप्पवेसो, जिणबिम्बस्स य गुरूणं । कस्स भवे धन्नस्स, तओ किमिह जिणदत्तस्सेव कणगाइ ।।८१।।

अथ जिनबिम्ब-गुरुप्रवेशादिफलं पृच्छति, कस्य मन्दिरे कस्य गृहे जिनानां साक्षात् तीर्थङ्कराणां प्रवेशः, प्रवेशोत्सवस्तत्पारणाद्यर्थं बहुलब्राह्मणगृहे श्रीवीरस्येवेति प्रश्नः । उत्तरं तु धन्यस्य कस्यचित् पुण्यवतः, तथा च जिनबिम्बप्रवेशः सः गुरुप्रवेशोत्सवश्च कस्य गृहे भवतीति प्रश्नः । सोऽपि कस्यचित् धन्यस्यैव गृहे इति प्रत्युत्तरम् । इह - अत्र भवे किमिति किं स्यादिति प्रश्नः, उत्तरं तु जिनदत्तस्येव कनकादिपुरुषः स्यादिति, यथा –

दसपुरे जिणदत्तो नागसेट्ठी नियगेहे जिणबिंबप्पवेसो पारद्धो, तत्थ सिरिसंगमायरियाइसिरिसंघो मिलिओ । तस्स रायमग्गे गच्छमाणस्स महया इड्ढीए महयाडंबरेण रायमग्गं समागओ सिरिसंघो । तत्थ कस्सावि ववहारिहट्टट्ठिओ कोवि अवहूतवेसो भणई । आयरिया गीअत्था जिणवरस्सेव पवेसह तओ तस्स भणिअं आयरियसंगमेणं अइसयणाणिणा सोऊणं भणिअं, वर्तमानयोगेनेति ततो आयरियसमेओ सिरिसंघो जिणबिंबमहामहुस्सवेण जिणदत्तगिहे पवेसिऊण जत्थ सो अवहूतो तत्थ समागओ, तं अवहूतं महामहुस्सवेण आयरियवयणेण जिणदत्तगिहे पवेसिओ, पवेसाणंतरं सोवधूओ अइविगरालसूवो जाओ, तं दट्ठूण संघजणो भवब्भंतो जाओ, जट्ठिमुट्ठिहिं हणिज्जमाणो सहसा सो सुवण्णपुरिसो जाओ, तत्थ जिणदत्तेण तं जिणबिंबं सो कणयपुरिसो य एगत्थ परओववरगे ठाविया । जिणदत्तेण पुणो तस्स बलेण जिणप्पासायमंडिया पुढिवी कारिया । अन्नाणि वि धणसब्भाणि धम्मकिच्चाणि साहिआणि, तित्थयरगोत्तं च समज्जियं ।।८१।।

केसि णरायामवाया अवि केण हुंति संपया भयरं (वं) । पुण्णे सुचिणेण य गोवीव धणवइस्सेव ।।८२।।

भगवन् ! केषां नराणामपाया अपि आपदोऽपि संपदो के च भवन्तीति प्रश्नः । उत्तरं तु पुण्येन अनुकूलेन विधिना भाग्येनेति यावत् गोपीनाथस्येव च पुनर्धनपतिवत् । तयोः संबन्धो यथा - घनसारपुरो गोपीनाथः श्रेष्ठी वसन्तपुरं प्रति धनोपार्जनार्थं महासार्थेन प्रस्थितो भीष्मग्रीष्मसमये कियद्भिर्दिनैरेकस्यामटव्यां प्राप मध्याह्ने, ललाटंतपे सूर्ये तापाक्रान्त एकस्मिन् विपुले वटवृक्षे विशश्राम एकाकी साश्वः प्रहितसर्वपरिवारस्तत्र शीतलवायुना किञ्चिन्निदद्रौ तावत् तरुकुहरान्निर्गतसर्पेण दष्टमात्मानं जानन्नपि तत्रैवावस्थितः । अत्रावसरे वृष्टो मेघः,

ततः स तत्पानीयस्पर्शेन उज्जिजीव । तत्र प्राप्तपरिवारेण बिलं खानयतो निधिः दुरासद इति पुण्येन अपाया कष्टान्यपि सानुकूलेन विधिना शान्त्यर्थं भवतीति । अथ धनपतिदृष्टान्तः -

लक्ष्मीपुरे धनपतिश्रेष्ठिना सकुटुम्बेन भोजनं कृतम् । कृतभोजने भाजननीरे मक्षिकाचतुष्कं पतितम्, तैः कृपया स्वहस्तेन कर्षितं जीवितम्, ततस्तत्र नगरे तत्कृपां श्रुत्वा बहवः कृपापरा जाताः । स तु श्राद्धधर्मं कृत्वा क्रमेण ईश्वरव्यवहारिगृहे पुत्रो जातः, युवा सदनार्थं उत्तरस्यां दिशि प्रस्थितः, कियद्भिर्दिनैरेकस्यामटव्यां पतितः, महाकष्टमनुभवन् भयभ्रान्तः, तत्र भ्रमति च, तत्र काञ्चित् स्त्रियं काञ्चिद्वापीकण्ठोपस्थितां रुदन्तीं दृष्ट्वा दयालुतया तत्र गतः । रुदनकारणं पप्रच्छ । सा प्राह मम पुत्रः सुवर्णवर्णदेही, सर्वेषां वल्लभोऽस्यां वाप्यां पानीयं पातुं प्रविष्टो ब्रुडितः संप्रत्येव, त्वं कृपां कृत्वा कर्षय, जातु स जीवति, तेन सा वापी तरीतुमारब्धा, तत्रैकस्मिन् पार्श्वे सुवर्णपुरुषो लब्धः स जहर्ष, तं गृहीत्वा बहिर्नीतम्, स्त्रियं ददर्श, दध्यौ एतस्याधिष्ठायिका सा इति विचिन्त्य गृहं गतः, केनचित् पुण्येनेति जातमिति केवलिसमीपे पूर्वभवः ।।८२।।

इति तपागच्छेन्द्रश्रीहीरविजयसूरिराज्ये उपाध्यायश्रीसकलचन्द्रगणिविरचिते श्रीहिताचरणग्रन्थे इन्द्रियसंवररूपः पञ्चदशोऽधिकारः ।।

जगद्गुरुश्रीहीरसूरीश्वरराज्ये उपाध्यायश्रीसकलचन्द्रगणिविरचितं स्वोपज्ञवृत्तिसमेतं

॥ श्रीहिताचरणम् ॥

प्रथमो विभागः

(१-१५ अधिकार)

: संशोधका : सम्पादकाश्च :

पू. पंन्यासप्रवरश्रीपुण्यकीर्तिविजयगणिवर्याः

शासनसिरताज
सूरिरामचंद्र
दीक्षाशताब्दी
ग्रंथमाला
33